www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

اطیب البیان

فی تفسیر القرآن

بقلم

سید عبدالحسین طیب

جلد ششم

تهران

چاپخانه اسلامیه

بسم الله الرحمن الرحیم

اطیب البیان فی تفسیر القرآن

نویسنده:

عبدالحسین طیب

ناشر چاپی:

موسسه جهانی سبطین (علیهما السلام)

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵
اطیب البیان فی تفسیر القرآن، جلد ۶ ----- ۲۰
مشخصات کتاب ----- ۲۰
اشاره ----- ۲۱
بقیه آیات سوره الاعراف ....ص : ۲ ----- ۲۱
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۵۸] ....ص : ۲ ----- ۲۱
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۵۹] .... ص : ۴ ----- ۲۳
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۰] .... ص : ۵ ----- ۲۴
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۱] .... ص : ۸ ----- ۲۷
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۲] .... ص : ۹ ----- ۲۸
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۳] .... ص : ۱۰ ----- ۲۹
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۴] ....ص : ۱۲ ----- ۳۱
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۵] .... ص : ۱۳ ----- ۳۲
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۶] .... ص : ۱۴ ----- ۳۳
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۷] .... ص : ۱۵ ----- ۳۴
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۸] .... ص : ۱۸ ----- ۳۷
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۹] .... ص : ۱۹ ----- ۳۸
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۰] .... ص : ۲۱ ----- ۴۰
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۱] .... ص : ۲۲ ----- ۴۱
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۲] .... ص : ۲۴ ----- ۴۳
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۳] .... ص : ۲۷ ----- ۴۶
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۴] .....ص : ۲۸ ----- ۴۷
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۵] ....ص : ۲۹ ----- ۴۸
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۶] .... ص : ۳۱ ----- ۵۰

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۷] .... ص : ۳۳ ---- ۵۲
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۸] .... ص : ۳۳ ---- ۵۲
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۹] .... ص : ۳۴ ---- ۵۳
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۰] .... ص : ۳۶ ---- ۵۵
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۱] .... ص : ۳۹ ---- ۵۸
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۲] ....ص : ۴۰ ---- ۵۹
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۳] .... ص : ۴۱ ---- ۶۰
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۴] ..... ص : ۴۲ ---- ۶۱
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۵] .... ص : ۴۴ ---- ۶۳
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۶] .... ص : ۴۶ ---- ۶۵
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۷] .... ص :۴۷ ---- ۶۶
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۸] .... ص : ۴۹ ---- ۶۸
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۸۹ تا ۱۹۱] .... ص : ۵۱ ---- ۷۰
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۹۲] .... ص : ۵۵ ---- ۷۴
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۹۳] .... ص : ۵۵ ---- ۷۴
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۹۴] .... ص : ۵۶ ---- ۷۵
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۹۵] .... ص : ۵۸ ---- ۷۷
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۹۶] .... ص : ۵۸ ---- ۷۷
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۹۷] .... ص : ۵۹ ---- ۷۸
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۹۸] .... ص : ۵۹ ---- ۷۸
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۹۹] .... ص : ۶۰ ---- ۷۹
[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰۰] .... ص : ۶۱ ---- ۸۰
[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰۱] .... ص: ۶۳ ---- ۸۲
[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰۲] .... ص : ۶۴ ---- ۸۳
[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰۳] .... ص : ۶۵ ---- ۸۴
[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰۴] .... ص : ۶۶ ---- ۸۵

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰۵] .... ص :۶۷ ---- ۸۶
[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰۶] .... ص : ۶۹ ---- ۸۸
سوره مبارکه انفال .... ص : ۷۱ ---- ۹۰
اشاره ---- ۹۰
[سوره الأنفال (۸): آیه ۱] .... ص : ۷۲ ---- ۹۱
[سوره الأنفال (۸): آیات ۲ تا ۴] .... ص : ۷۴ ---- ۹۳
[سوره الأنفال (۸): آیه ۵] .... ص : ۷۷ ---- ۹۶
[سوره الأنفال (۸): آیه ۶] .... ص : ۷۸ ---- ۹۷
[سوره الأنفال (۸): آیه ۷] .... ص : ۸۰ ---- ۹۹
[سوره الأنفال (۸): آیه ۸] .... ص : ۸۱ ---- ۱۰۰
[سوره الأنفال (۸): آیه ۹] .... ص : ۸۲ ---- ۱۰۱
[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۰] .... ص : ۸۳ ---- ۱۰۲
[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۱] .... ص : ۸۴ ---- ۱۰۳
[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۲] .... ص : ۸۵ ---- ۱۰۴
[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۳] .... ص : ۸۶ ---- ۱۰۵
[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۴] .... ص : ۸۷ ---- ۱۰۶
[سوره الأنفال (۸): آیات ۱۵ تا ۱۶] ..... ص : ۸۸ ---- ۱۰۷
[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۷] .... ص : ۹۰ ---- ۱۰۹
[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۸] .... ص : ۹۱ ---- ۱۱۰
[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۹] .... ص : ۹۲ ---- ۱۱۱
[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۰] .... ص : ۹۴ ---- ۱۱۳
[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۱] .... ص : ۹۵ ---- ۱۱۴
[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۲] .... ص : ۹۶ ---- ۱۱۵
[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۳] .... ص : ۹۷ ---- ۱۱۶
[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۴] .... ص : ۹۸ ---- ۱۱۷
[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۵] .... ص : ۱۰۰ ---- ۱۱۹

[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۶] .... ص : ۱۰۱ ---- ۱۲۰
[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۷] .... ص : ۱۰۳ ---- ۱۲۲
[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۸] .... ص : ۱۰۵ ---- ۱۲۴
[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۹] .... ص : ۱۰۶ ---- ۱۲۵
[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۰] .... ص : ۱۰۸ ---- ۱۲۷
[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۱] .... ص : ۱۱۰ ---- ۱۲۹
[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۲] .... ص : ۱۱۱ ---- ۱۳۰
[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۳] .... ص : ۱۱۲ ---- ۱۳۱
[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۴] .... ص : ۱۱۴ ---- ۱۳۳
[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۵] .... ص : ۱۱۵ ---- ۱۳۴
[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۶] .... ص : ۱۱۷ ---- ۱۳۶
[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۷] .... ص : ۱۱۹ ---- ۱۳۸
[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۸] .... ص : ۱۲۰ ---- ۱۳۹
[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۹] .... ص : ۱۲۲ ---- ۱۴۱
[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۰] .... ص : ۱۲۴ ---- ۱۴۳
[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۱] .... ص : ۱۲۵ ---- ۱۴۴
[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۲] .... ص : ۱۲۹ ---- ۱۴۸
[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۳] .... ص : ۱۳۱ ---- ۱۵۰
[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۴] .... ص : ۱۳۲ ---- ۱۵۱
[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۵] ..... ص: ۱۳۴ ---- ۱۵۳
[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۶] ..... ص : ۱۳۴ ---- ۱۵۳
[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۷] ..... ص : ۱۳۵ ---- ۱۵۴
[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۸] .... ص : ۱۳۶ ---- ۱۵۵
[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۹] .... ص : ۱۳۹ ---- ۱۵۸
[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۰] .... ص : ۱۴۰ ---- ۱۵۹
[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۱] ..... ص : ۱۴۲ ---- ۱۶۱

[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۲] .... ص : ۱۴۳ ---- ۱۶۲
[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۳] .... ص : ۱۴۳ ---- ۱۶۲
[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۴] .... ص ک ۱۴۵ ---- ۱۶۴
[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۵] .... ص : ۱۴۶ ---- ۱۶۵
[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۶] .... ص : ۱۴۷ ---- ۱۶۶
[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۷] .... ص : ۱۴۸ ---- ۱۶۷
[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۸] .... ص : ۱۴۹ ---- ۱۶۸
[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۹] .... ص : ۱۴۹ ---- ۱۶۸
[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۰] .... ص : ۱۵۰ ---- ۱۶۹
[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۱] .... ص : ۱۵۲ ---- ۱۷۱
[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۲] .... ص : ۱۵۳ ---- ۱۷۲
[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۳] .... ص : ۱۵۳ ---- ۱۷۲
[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۴] .... ص : ۱۵۴ ---- ۱۷۳
[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۵] .... ص : ۱۵۵ ---- ۱۷۴
[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۶] .... ص : ۱۵۶ ---- ۱۷۵
[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۷] .... ص : ۱۵۷ ---- ۱۷۶
[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۸] .... ص : ۱۵۸ ---- ۱۷۷
[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۹] .... ص : ۱۵۹ ---- ۱۷۸
[سوره الأنفال (۸): آیه ۷۰] .... ص : ۱۶۰ ---- ۱۷۹
[سوره الأنفال (۸): آیه ۷۱] .... ص : ۱۶۱ ---- ۱۸۰
سوره الأنفال (۸): آیه ۷۲] .... ص : ۱۶۲ ---- ۱۸۱
[سوره الأنفال (۸): آیه ۷۳] .... ص : ۱۶۴ ---- ۱۸۳
[سوره الأنفال (۸): آیات ۷۴ تا ۷۵] .... ص : ۱۶۵ ---- ۱۸۴
سوره البراءه .... ص : ۱۶۹ ---- ۱۸۸
ینبغی تقدیم امور .... ص : ۱۶۹ ---- ۱۸۸
[امر اول .... ص : ۱۶۹ ---- ۱۸۸

[امر دوم .... ص : ۱۶۹ ---------- ۱۸۸
[امر سوم .... ص : ۱۷۰ ---------- ۱۸۹
[امر چهارم .... ص : ۱۷۰ ---------- ۱۸۹
[امر پنجم .... ص : ۱۷۱ ---------- ۱۹۰
[سوره التوبه (۹): آیه ۱] .... ص : ۱۷۱ ---------- ۱۹۰
[سوره التوبه (۹): آیه ۲] .... ص : ۱۷۲ ---------- ۱۹۱
[سوره التوبه (۹): آیه ۳] .... ص : ۱۷۴ ---------- ۱۹۳
[سوره التوبه (۹): آیه ۴] .... ص : ۱۷۶ ---------- ۱۹۵
[سوره التوبه (۹): آیه ۵] .... ص : ۱۷۷ ---------- ۱۹۶
[سوره التوبه (۹): آیه ۶] .... ص : ۱۷۹ ---------- ۱۹۸
[سوره التوبه (۹): آیه ۷] .... ص : ۱۸۰ ---------- ۱۹۹
[سوره التوبه (۹): آیه ۸] .... ص : ۱۸۱ ---------- ۲۰۰
[سوره التوبه (۹): آیه ۹] .... ص : ۱۸۲ ---------- ۲۰۱
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰] .... ص : ۱۸۳ ---------- ۲۰۲
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱] .... ص : ۱۸۴ ---------- ۲۰۳
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲] .... ص : ۱۸۵ ---------- ۲۰۴
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۳] .... ص : ۱۸۷ ---------- ۲۰۶
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۴] .... ص : ۱۸۸ ---------- ۲۰۷
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۵] .... ص : ۱۸۹ ---------- ۲۰۸
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۶] .... ص : ۱۹۰ ---------- ۲۰۹
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۷] .... ص : ۱۹۱ ---------- ۲۱۰
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۸] .... ص : ۱۹۳ ---------- ۲۱۲
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۹] .... ص : ۱۹۴ ---------- ۲۱۳
[سوره التوبه (۹): آیه ۲۰] .... ص : ۱۹۵ ---------- ۲۱۴
[سوره التوبه (۹): آیه ۲۱] .... ص : ۱۹۶ ---------- ۲۱۵
[سوره التوبه (۹): آیه ۲۲] .... ص : ۱۹۷ ---------- ۲۱۶

[سوره التوبه (۹): آیه ۲۳] .... ص : ۱۹۷ ---- ۲۱۶
[سوره التوبه (۹): آیه ۲۴] .... ص : ۱۹۸ ---- ۲۱۷
[سوره التوبه (۹): آیه ۲۵] .... ص : ۱۹۹ ---- ۲۱۸
[سوره التوبه (۹): آیه ۲۶] .... ص : ۲۰۱ ---- ۲۲۰
[سوره التوبه (۹): آیه ۲۷] .... ص : ۲۰۲ ---- ۲۲۱
[سوره التوبه (۹): آیه ۲۸] .... ص : ۲۰۳ ---- ۲۲۲
[سوره التوبه (۹): آیه ۲۹] .... ص : ۲۰۵ ---- ۲۲۴
[سوره التوبه (۹): آیه ۳۰] .... ص : ۲۰۷ ---- ۲۲۶
[سوره التوبه (۹): آیه ۳۱] .... ص : ۲۰۸ ---- ۲۲۷
[سوره التوبه (۹): آیه ۳۲] .... ص : ۲۰۹ ---- ۲۲۸
[سوره التوبه (۹): آیه ۳۳] .... ص : ۲۱۰ ---- ۲۲۹
[سوره التوبه (۹): آیه ۳۴] .... ص : ۲۱۱ ---- ۲۳۰
[سوره التوبه (۹): آیه ۳۵] .... ص : ۲۱۳ ---- ۲۳۲
[سوره التوبه (۹): آیه ۳۶] .... ص : ۲۱۴ ---- ۲۳۳
[سوره التوبه (۹): آیه ۳۷] .... ص : ۲۱۷ ---- ۲۳۶
[سوره التوبه (۹): آیه ۳۸] .... ص : ۲۱۸ ---- ۲۳۷
[سوره التوبه (۹): آیه ۳۹] .... ص : ۲۱۹ ---- ۲۳۸
[سوره التوبه (۹): آیه ۴۰] .... ص : ۲۲۰ ---- ۲۳۹
[سوره التوبه (۹): آیه ۴۱] .... ص : ۲۲۴ ---- ۲۴۳
[سوره التوبه (۹): آیه ۴۲] .... ص : ۲۲۶ ---- ۲۴۵
[سوره التوبه (۹): آیه ۴۳] .... ص : ۲۲۷ ---- ۲۴۶
[سوره التوبه (۹): آیات ۴۴ تا ۴۵] .... ص : ۲۲۹ ---- ۲۴۸
[سوره التوبه (۹): آیه ۴۶] .... ص : ۲۳۰ ---- ۲۴۹
[سوره التوبه (۹): آیه ۴۷] .... ص : ۲۳۲ ---- ۲۵۱
[سوره التوبه (۹): آیه ۴۸] .... ص : ۲۳۳ ---- ۲۵۲
[سوره التوبه (۹): آیه ۴۹] .... ص : ۲۳۴ ---- ۲۵۳

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۰] .... ص : ۲۳۵ ---- ۲۵۴
[سوره التوبه (۹): آیه ۵۱] .... ص : ۲۳۶ ---- ۲۵۵
[سوره التوبه (۹): آیه ۵۲] .... ص : ۲۳۸ ---- ۲۵۷
[سوره التوبه (۹): آیه ۵۳] .... ص : ۲۳۹ ---- ۲۵۸
[سوره التوبه (۹): آیه ۵۴] .... ص : ۲۴۰ ---- ۲۵۹
[سوره التوبه (۹): آیه ۵۵] .... ص : ۲۴۱ ---- ۲۶۰
[سوره التوبه (۹): آیه ۵۶] .... ص : ۲۴۳ ---- ۲۶۲
[سوره التوبه (۹): آیه ۵۷] .... ص : ۲۴۳ ---- ۲۶۲
[سوره التوبه (۹): آیه ۵۸] .... ص : ۲۴۴ ---- ۲۶۳
[سوره التوبه (۹): آیه ۵۹] .... ص : ۲۴۵ ---- ۲۶۴
[سوره التوبه (۹): آیه ۶۰] .... ص : ۲۴۷ ---- ۲۶۶
[سوره التوبه (۹): آیه ۶۱] .... ص : ۲۵۱ ---- ۲۷۰
[سوره التوبه (۹): آیه ۶۲] .... ص : ۲۵۳ ---- ۲۷۲
[سوره التوبه (۹): آیه ۶۳] .... ص : ۲۵۴ ---- ۲۷۳
[سوره التوبه (۹): آیه ۶۴] .... ص : ۲۵۵ ---- ۲۷۴
[سوره التوبه (۹): آیه ۶۵] .... ص : ۲۵۷ ---- ۲۷۶
[سوره التوبه (۹): آیه ۶۶] .... ص : ۲۵۸ ---- ۲۷۷
[سوره التوبه (۹): آیه ۶۷] .... ص : ۲۵۹ ---- ۲۷۸
[سوره التوبه (۹): آیه ۶۸] .... ص : ۲۶۲ ---- ۲۸۱
[سوره التوبه (۹): آیه ۶۹] .... ص : ۲۶۳ ---- ۲۸۲
[سوره التوبه (۹): آیه ۷۰] .... ص : ۲۶۵ ---- ۲۸۴
[سوره التوبه (۹): آیه ۷۱] .... ص : ۲۶۶ ---- ۲۸۵
[سوره التوبه (۹): آیه ۷۲] .... ص : ۲۶۸ ---- ۲۸۷
[سوره التوبه (۹): آیه ۷۳] .... ص : ۲۶۹ ---- ۲۸۸
[سوره التوبه (۹): آیه ۷۴] .... ص : ۲۷۰ ---- ۲۸۹
[سوره التوبه (۹): آیه ۷۵] .... ص : ۲۷۲ ---- ۲۹۱

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۶] .... ص : ۲۷۳ ---- ۲۹۲
[سوره التوبه (۹): آیه ۷۷] .... ص : ۲۷۴ ---- ۲۹۳
[سوره التوبه (۹): آیه ۷۸] .... ص : ۲۷۵ ---- ۲۹۴
[سوره التوبه (۹): آیه ۷۹] .... ص : ۲۷۶ ---- ۲۹۵
[سوره التوبه (۹): آیه ۸۰] .... ص : ۲۷۸ ---- ۲۹۷
[سوره التوبه (۹): آیه ۸۱] .... ص : ۲۷۹ ---- ۲۹۸
[سوره التوبه (۹): آیه ۸۲] .... ص : ۲۸۰ ---- ۲۹۹
[سوره التوبه (۹): آیه ۸۳] .... ص : ۲۸۱ ---- ۳۰۰
[سوره التوبه (۹): آیه ۸۴] .... ص : ۲۸۳ ---- ۳۰۲
[سوره التوبه (۹): آیه ۸۵] .... ص : ۲۸۴ ---- ۳۰۳
[سوره التوبه (۹): آیه ۸۶] .... ص : ۲۸۵ ---- ۳۰۴
[سوره التوبه (۹): آیه ۸۷] .... ص : ۲۸۶ ---- ۳۰۵
[سوره التوبه (۹): آیه ۸۸] .... ص : ۲۸۷ ---- ۳۰۶
[سوره التوبه (۹): آیه ۸۹] .... ص : ۲۸۸ ---- ۳۰۷
[سوره التوبه (۹): آیه ۹۰] .... ص : ۲۸۹ ---- ۳۰۸
[سوره التوبه (۹): آیه ۹۱] .... ص : ۲۹۰ ---- ۳۰۹
[سوره التوبه (۹): آیه ۹۲] .... ص : ۲۹۱ ---- ۳۱۰
[سوره التوبه (۹): آیه ۹۳] ... ص : ۲۹۲ ---- ۳۱۱
[سوره التوبه (۹): آیه ۹۴] .... ص : ۲۹۳ ---- ۳۱۲
[سوره التوبه (۹): آیه ۹۵] .... ص : ۲۹۵ ---- ۳۱۴
[سوره التوبه (۹): آیه ۹۶] .... ص : ۲۹۶ ---- ۳۱۵
[سوره التوبه (۹): آیه ۹۷] .... ص : ۲۹۷ ---- ۳۱۶
[سوره التوبه (۹): آیه ۹۸] .... ص : ۲۹۸ ---- ۳۱۷
[سوره التوبه (۹): آیه ۹۹] .... ص : ۲۹۹ ---- ۳۱۸
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۰] .... ص : ۳۰۰ ---- ۳۱۹
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۱] .... ص : ۳۰۲ ---- ۳۲۱

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۲] .... ص : ۳۰۳ ---- ۳۲۲
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۳] .... ص : ۳۰۵ ---- ۳۲۴
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۴] .... ص : ۳۰۶ ---- ۳۲۵
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۵] .... ص : ۳۰۷ ---- ۳۲۶
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۶] .... ص : ۳۰۹ ---- ۳۲۸
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۷] .... ص : ۳۱۰ ---- ۳۲۹
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۸] .... ص : ۳۱۳ ---- ۳۳۲
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۹] .... ص : ۳۱۴ ---- ۳۳۳
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۰] .... ص : ۳۱۵ ---- ۳۳۴
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۱] .... ص : ۳۱۶ ---- ۳۳۵
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۲] .... ص : ۳۱۹ ---- ۳۳۸
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۳] .... ص : ۳۲۰ ---- ۳۳۹
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۴] .... ص : ۳۲۱ ---- ۳۴۰
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۵] .... ص : ۳۲۴ ---- ۳۴۳
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۶] .... ص : ۳۲۵ ---- ۳۴۴
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۷] .... ص : ۳۲۶ ---- ۳۴۵
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۸] .... ص : ۳۲۸ ---- ۳۴۷
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۹] .... ص : ۳۲۹ ---- ۳۴۸
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۰] .... ص : ۳۳۱ ---- ۳۵۰
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۱] .... ص : ۳۳۲ ---- ۳۵۱
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۲] .... ص : ۳۳۲ ---- ۳۵۱
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۳] .... ص : ۳۳۵ ---- ۳۵۴
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۴] .... ص : ۳۳۶ ---- ۳۵۵
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۵] .... ص : ۳۳۷ ---- ۳۵۶
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۶] .... ص : ۳۳۷ ---- ۳۵۶
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۷] .... ص : ۳۳۸ ---- ۳۵۷

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۸] .... ص : ۳۳۹ ---- ۳۵۸
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۹] .... ص : ۳۴۰ ---- ۳۵۹
سوره یونس- عدد آیات ۱۰۹ .... ص : ۳۴۱ ---- ۳۶۰
[سوره یونس (۱۰): آیه ۱] .... ص : ۳۴۱ ---- ۳۶۰
[سوره یونس (۱۰): آیه ۲] .... ص : ۳۴۲ ---- ۳۶۱
[سوره یونس (۱۰): آیه ۳] .... ص : ۳۴۴ ---- ۳۶۳
[سوره یونس (۱۰): آیه ۴] .... ص : ۳۴۶ ---- ۳۶۵
[سوره یونس (۱۰): آیه ۵] .... ص : ۳۴۸ ---- ۳۶۷
[سوره یونس (۱۰): آیه ۶] .... ص : ۳۴۹ ---- ۳۶۸
[سوره یونس (۱۰): آیه ۷] .... ص : ۳۵۰ ---- ۳۶۹
[سوره یونس (۱۰): آیه ۸] .... ص : ۳۵۱ ---- ۳۷۰
[سوره یونس (۱۰): آیه ۹] .... ص : ۳۵۲ ---- ۳۷۱
[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰] .... ص : ۳۵۳ ---- ۳۷۲
[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۱] .... ص : ۳۵۴ ---- ۳۷۳
[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۲] .... ص : ۳۵۵ ---- ۳۷۴
[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۳] .... ص : ۳۵۷ ---- ۳۷۶
[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۴] .... ص : ۳۵۷ ---- ۳۷۶
[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۵] .... ص : ۳۵۸ ---- ۳۷۷
[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۶] .... ص : ۳۶۱ ---- ۳۸۰
[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۷] .... ص : ۳۶۲ ---- ۳۸۱
[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۸] .... ص : ۳۶۳ ---- ۳۸۲
[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۹] .... ص : ۳۶۴ ---- ۳۸۳
[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۰] .... ص : ۳۶۵ ---- ۳۸۴
[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۱] .... ص : ۳۶۶ ---- ۳۸۵
[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۲] .... ص : ۳۶۷ ---- ۳۸۶
[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۳] .... ص : ۳۶۹ ---- ۳۸۸

[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۴] .... ص : ۳۷۰ ---- ۳۸۹
[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۵] .... ص : ۳۷۱ ---- ۳۹۰
[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۶] .... ص : ۳۷۲ ---- ۳۹۱
[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۷] .... ص : ۳۷۳ ---- ۳۹۲
[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۸] .... ص : ۳۷۵ ---- ۳۹۴
[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۹] .... ص : ۳۷۶ ---- ۳۹۵
[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۰] .... ص : ۳۷۶ ---- ۳۹۵
[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۱] .... ص : ۳۷۸ ---- ۳۹۷
[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۲] .... ص : ۳۷۹ ---- ۳۹۸
[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۳] .... ص : ۳۸۰ ---- ۳۹۹
[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۴] .... ص : ۳۸۱ ---- ۴۰۰
[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۵] .... ص : ۳۸۳ ---- ۴۰۲
[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۶] .... ص : ۳۸۴ ---- ۴۰۳
[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۷] .... ص : ۳۸۵ ---- ۴۰۴
[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۸] .... ص : ۳۸۶ ---- ۴۰۵
[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۹] .... ص : ۳۸۷ ---- ۴۰۶
[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۰] .... ص : ۳۸۹ ---- ۴۰۸
[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۱] .... ص : ۳۸۹ ---- ۴۰۸
[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۲] .... ص : ۳۹۰ ---- ۴۰۹
[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۳] .... ص : ۳۹۱ ---- ۴۱۰
[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۴] .... ص : ۳۹۲ ---- ۴۱۱
[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۵] .... ص : ۳۹۴ ---- ۴۱۳
[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۶] .... ص : ۳۹۵ ---- ۴۱۴
[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۷] .... ص : ۳۷۹ ---- ۴۱۶
[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۸] .... ص : ۳۹۸ ---- ۴۱۷
[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۹] .... ص : ۳۹۹ ---- ۴۱۸

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۰] .... ص : ۴۰۰ ---- ۴۱۹
[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۱] .... ص : ۴۰۱ ---- ۴۲۰
[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۲] .... ص : ۴۰۲ ---- ۴۲۱
[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۳] .... ص : ۴۰۴ ---- ۴۲۳
[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۴] .... ص : ۴۰۵ ---- ۴۲۴
[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۵] .... ص : ۴۰۷ ---- ۴۲۶
[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۶] .... ص : ۴۰۸ ---- ۴۲۷
[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۷] .... ص : ۴۰۹ ---- ۴۲۸
[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۸] .... ص : ۴۱۰ ---- ۴۲۹
[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۹] .... ص : ۴۱۲ ---- ۴۳۱
[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۰] .... ص : ۴۱۳ ---- ۴۳۲
[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۱] .... ص : ۴۱۴ ---- ۴۳۳
[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۲] .... ص : ۴۱۶ ---- ۴۳۵
[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۳] .... ص : ۴۱۷ ---- ۴۳۶
[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۴] .... ص : ۴۱۸ ---- ۴۳۷
[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۵] .... ص : ۴۲۰ ---- ۴۳۹
[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۶] .... ص : ۴۲۱ ---- ۴۴۰
[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۷] .... ص : ۴۲۲ ---- ۴۴۱
[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۸] .... ص : ۴۲۳ ---- ۴۴۲
[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۹] .... ص : ۴۲۵ ---- ۴۴۴
[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۰] .... ص : ۴۲۶ ---- ۴۴۵
[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۱] .... ص : ۴۲۷ ---- ۴۴۶
[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۲] .... ص : ۴۲۸ ---- ۴۴۷
[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۳] .... ص : ۴۲۹ ---- ۴۴۸
[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۴] .... ص : ۴۳۱ ---- ۴۵۰
[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۵] .... ص : ۴۳۲ ---- ۴۵۱

[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۶] .... ص : ۴۳۳ ---- ۴۵۲
[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۷] .... ص : ۴۳۴ ---- ۴۵۳
[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۸] .... ص : ۴۳۵ ---- ۴۵۴
[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۹] .... ص : ۴۳۶ ---- ۴۵۵
[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۰] .... ص : ۴۳۷ ---- ۴۵۶
[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۱] .... ص : ۴۳۸ ---- ۴۵۷
[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۲] .... ص : ۴۳۹ ---- ۴۵۸
[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۳] .... ص : ۴۴۰ ---- ۴۵۹
[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۴] .... ص : ۴۴۲ ---- ۴۶۱
[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۵] .... ص : ۴۴۳ ---- ۴۶۲
[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۶] .... ص : ۴۴۴ ---- ۴۶۳
[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۷] .... ص : ۴۴۵ ---- ۴۶۴
[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۸] ... ص : ۴۴۷ ---- ۴۶۶
[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۹] .... ص : ۴۴۸ ---- ۴۶۷
[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۰] .... ص : ۴۴۹ ---- ۴۶۸
[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۱] .... ص : ۴۵۱ ---- ۴۷۰
[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۲] .... ص : ۴۵۲ ---- ۴۷۱
[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۳] .... ص : ۴۵۳ ---- ۴۷۲
[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۴] .... ص : ۴۵۴ ---- ۴۷۳
[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۵] .... ص : ۴۵۶ ---- ۴۷۵
[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۶] .... ص : ۴۵۷ ---- ۴۷۶
[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۷] .... ص : ۴۵۸ ---- ۴۷۷
[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۸] .... ص : ۴۵۹ ---- ۴۷۸
[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۹] .... ص : ۴۶۲ ---- ۴۸۱
[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۰] .... ص : ۴۶۳ ---- ۴۸۲
[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۱] .... ص : ۴۶۴ ---- ۴۸۳

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۲] .... ص : ۴۶۵ ---- ۴۸۴
[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۳] .... ص : ۴۶۶ ---- ۴۸۵
[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۴] .... ص : ۴۶۷ ---- ۴۸۶
[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۵] .... ص : ۴۶۹ ---- ۴۸۸
[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۶] .... ص : ۴۷۱ ---- ۴۹۰
[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۷] .... ص : ۳۷۲ ---- ۴۹۱
[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۸] .... ص : ۴۷۴ ---- ۴۹۳
[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۹] .... ص : ۴۷۵ ---- ۴۹۴
درباره مرکز ---- ۴۹۵

اطیب البیان فی تفسیر القرآن، جلد ۶

مشخصات کتاب

سرشناسه : طیب عبدالحسین ۱۳۷۰ - ۱۲۷۵

عنوان و نام پدیدآور : تفسیر الطیب البیان فی تفسیر القرآن بقلم عبدالحسین طیب مشخصات نشر : [تهران : کتابفروشی اسلام - ۱۳.

مشخصات ظاهری : ج ۶

شابک : ۹۶۴-۵۸۴۳-۰۳-۰ ۱۰۰۰۰ریال (دوره

وضعیت فهرست نویسی : فهرستنویسی قبلی یادداشت : این کتاب تحت عنوان "اطیب البیان فی تفسیر القرآن در سالهای مختلف توسط ناشران متفاوت منتشر شده است عنوان دیگر : اطیب البیان فی تفسیر القرآن موضوع : تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

موضوع : قرآن -- علوم قرآنی رده بندی کنگره : BP۹۸ /ط‌الف ۶ ۰۰۳۱ی۹

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی : م ۷۸-۱۵۲۴۲

ص: ۱

اشاره

بسم اللّه الرّحمن الرّحيم الحمد للّه ربّ العالمين و الصّلاه على خاتم النّبيّين محمّد و آله الطّيّبين الطّاهرين المعصومين

بقيه آيات سوره الاعراف ....ص: ۲

[سوره الأعراف (۷): آيه ۱۵۸] ....ص: ۲

قُلْ يا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّی رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعاً الَّذِی لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ يُحيِی وَ يُمِيتُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ النَّبِیِّ الْأُمِّیِّ الَّذِی يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ كَلِماتِهِ وَ اتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۱۵۸)

بگو ای پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ای گروه مردم محققا من رسول الهی هستم بسوی شما جمیع شماها آن خداوندی که از برای او است مالکیت تمام آسمانها و زمین نیست الهی غیر از او زنده میکند و میمیراند پس ایمان بیاورید بخدا و رسول خدا آن نبیّ امّی که خودش فرد اجلای ایمان را آورده بخدا و بکلمات او که بر انبیاء نازل فرموده و متابعت کنید او را باشد که هدایت شوید.

قُلْ يا أَيُّهَا النَّاسُ نظر به اینکه آیه قبل [که ختم مجلد پنجم بآن شد] طرف خطاب اهل کتاب بودند توهّم نشود که حضرتش فقط مبعوث بر آنها بوده بلکه مبعوث بر کافّه ناس بوده بلکه بر کافه جن و انس و گفتیم خطابات قرآنی مخصوص بمشافهین یا موجودین در زمان خطاب نیست بلکه شامل جمیع افراد میشود

تا صفحه قیامت مثل تصنیف مصنفین و قوانین مجعوله دول و این جزو خطاب بمعدوم نیست که قبیح باشد.

إِنِّی رَسُولُ اللَّهِ إِلَیْکُمْ محققا از روی مدرک و دلیل و برهان قطعی من رسول خدا هستم بسوی شما، و کلمه الیکم متعلق بفعل محذوف است که از کلمه رسول اللَّه استفاده میشود یعنی ارسلنی الیکم و ادله رسالت او بعد از وجود جمیع شرائط رسالت در او و فقدان جمیع موانع اقامه معجزات صادره از آن حضرت است که اعظم آنها همین قرآن است جمیعا تأکید است که هیچ فردی نیست که از تحت عنوان رسالت او بیرون باشد زن و مرد، سیاه و سفید، عرب و عجم، ترک و دیلم از شرق عالم تا غرب از جنوب تا شمال.

الذی صفت خداوند است آن چنان خدائیست که لَهُ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ اختیار مملکت خود را دارد تمام شما مملوک او هستید هر که را بخواهد برسالت ارسال میفرماید کسی را نمیرسد در کار او تصرفی کند یا نظریه دهد اللَّهُ أَعْلَمُ حَیْثُ یَجْعَلُ رِسالَتَهُ انعام آیه ۱۲۴ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ معبودی جز ذات اقدس او نیست که این اولین قدم در ایمان است مثل کفار و مشرکین نباشید که پرستش غیر او کنید یُحیِی وَ یُمِیتُ نسبت بجمیع مخلوقات از کتم عدم بعرصه وجود آورد حیات بخش نباتات، حیوانات، جن و انس و ملک هر کدام تا مدت مقرر و میمیراند همه آنها را و افناء آنها قبل از قیام قیامت است فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ پس از اثبات رسالت او و اقامه حجت باید ایمان بیاورید بخدا بوجود او و صفات ذاتیه و ذات اضافه از کمالیه و صفات جمالیه و جلالیه و توحید او بمراتب پنجگانه توحید ذاتی و صفاتی و افعالی و عبادتی و نظری، و عدل او، و برسول او که آنچه بیان فرمود تصدیق کنید و بپذیرید و اطاعت کنید چه

در امور اعتقادیه مثل تعیین اوصیاء و ائمه و معاد و خصوصیات آن و چه در امور اخلاقیه و چه در وظائف عملیه و قوانین شرعیه و ضرورات دینیه.

النَّبِیِّ الْأُمِّیِّ الَّذِی یُؤْمِنُ بِاللَّهِ آن نبیّ امّی که خودش سرسلسله اهل ایمان و دارای اعلا مراتب ایمان است بخداوند متعال و کلماته از آنچه بر انبیاء سلف نازل شده و آنچه بر وجود مقدس او انزال فرموده از قرآن مجید و احکام و بالاترین مراتب عمل را انجام میدهد اعبد و ازهد و اعرف و اعلم و اسخی و اشجع و اصبر جمیع افراد بشر است کمالی نیست که در او فرد اکملش نباشد البته همچه شخص محترمی را باید وَ اتَّبِعُوهُ متابعت کرد علما و عملا و اخلاقا لَقَدْ کانَ لَکُمْ فِی رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ احزاب آیه ۲۱ لَعَلَّکُمْ تَهْتَدُونَ باشد که هدایت شوید اگر برنگردید و ثابت قدم باشید تا آخر عمر راه هدایت همین است و بس و پیروی از عقائد فاسده و اخلاق رذیله و اعمال سیئه نکنید که جز ضلالت چیزی بدست شما نخواهد آمد

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۵۹] .... ص: ۴

وَ مِنْ قَوْمِ مُوسی أُمَّةٌ یَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ یَعْدِلُونَ (۱۵۹)

و از قوم موسی جماعتی بودند که هدایت میکردند بحق و عمل مینمودند بحق.

وَ مِنْ قَوْمِ مُوسی أُمَّةٌ یَهْدُونَ بِالْحَقِّ اخبار در تعیین اینها مختلف است عیاشی از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده که فرمود

(هم اهل الاسلام)

مفضل از آن حضرت روایت کرده که آنها بیست و پنج نفر هستند که جزو اصحاب قائم [عج هستند که از ظهر کوفه و در نسخه دیگر از ظهر کعبه خارج میشوند.

مجمع از حضرت باقر [ع روایت کرده که آنها جماعتی بودند که از بنی اسرائیل کناره گرفتند و رفتند ما وراء چین که بین آنها و چین بیابانی است رمل زار، برهان از ابی صحبان بکری از أمیر المؤمنین [ع روایت کرده که فرمود

قوم موسی هفتاد و یک فرقه شدند کلّ آنها در آتش هستند مگر یک فرقه ناجیه و تمسک باین آیه فرموده تحقیق کلام اینکه در هر عصر و زمانی حتی در دوره جاهلیت یک دسته اهل حق بودند و لو در اقلیت باشند و مستور باشند و حجت میان آنها بوده که زمین خالی از حجت نباشد و بواسطه آنها برکات نازل میشده و نیامده زمانی که تمام اهل زمین بر باطل باشند که اگر چنین میشد بکلی هلاک میشدند و البته در قوم موسی چه در زمان خود موسی و چه بعد از آن تا زمان حضرت عیسی [ع انبیایی و اوصیایی و علمایی و عبادی و زهّادی و صلحائی بودند که اینها بحق و صواب هدایت میکردند وَ بِهِ یَعْدِلُونَ که بحق و عدالت رفتار و کردار و گفتار آنها بوده و باین بیان ممکن است جمع بین اخبار و مانعی ندارد که از انبیاء سلف و امتهای آنها در رکاب حضرت بقیه اللّه حاضر شوند و از اصحاب آن سرور باشند چنانچه در اخبار بسیار ذکر شده.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۰] .... ص: ۵

وَ قَطَّعْناهُمُ اثْنَتَیْ عَشْرَهَ أَسْباطاً أُمَماً وَ أَوْحَیْنا إِلی مُوسی إِذِ اسْتَسْقاهُ قَوْمُهُ أَنِ اضْرِبْ بِعَصاکَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتا عَشْرَهَ عَیْناً قَدْ عَلِمَ کُلُّ أُناسٍ مَشْرَبَهُمْ وَ ظَلَّلْنا عَلَیْهِمُ الْغَمامَ وَ أَنْزَلْنا عَلَیْهِمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوی کُلُوا مِنْ طَیِّباتِ ما رَزَقْناکُمْ وَ ما ظَلَمُونا وَ لکِنْ کانُوا أَنْفُسَهُمْ یَظْلِمُونَ (۱۶۰)

و جدا کردیم ما بنی اسرائیل را بدوازده سبط که هر کدام آنها جماعتی بودند پس وحی نمودیم بسوی موسی زمانی که قومش از او آب طلبیدند اینکه بزن بعصای خود سنگ را پس شکافته شد از آن سنگ دوازده چشمه آب که از برای هر یک از اسباط چشمه معین شد که هر کدام از این جماعت محل شرب

خود را بدانند و سایه انداختیم برای آنها از ابر سایه بانی که از حرارت آفتاب اذیت نبینند و نازل کردیم بر آنها منّ و سلوی را بخورید از پاکیزه هایی که خداوند روزی شما کرده و ما ظلم بآنها نکردیم و لکن خود آنها بودند که بخود ظلم کردند.

توضیح کلام- خداوند در سنّ پیری دو پسر بابراهیم عطاء فرمود الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی وَهَبَ لِی عَلَی الْکِبَرِ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ ابراهیم آیه ۴۱، و از هر کدام نسل ابراهیم تا قیامت باقی است و سبط اولاد اولاد را میگویند و از این جهت حضرت حسن و حسین را سبطی رسول اللَّه مینامند، و اسحق یعقوب را آورد و سبط اسحق که اسرائیل نام داشت اولاد یعقوب هستند و آنها دوازده نفر بودند و از هر کدام جمعیت زیادی بوجود آمد که دوازده سبط شدند، و اما از اولاد اسمعیل قبائل عرب تشکیل شد و هر طائفه را قبیله نام نهادند مقابل اسباط بنی اسرائیل وَ قَطَّعْناهُمُ اثْنَتَیْ عَشْرَهَ أَسْباطاً که این دوازده سبط از یک دیگر جدا بودند و خداوند میان آنها را جدایی انداخت که مزاحم یکدیگر نباشند و از برای هر سبطی رئیسی قرار داد که در تحت اطاعت او باشند و رؤساء در تحت اطاعت نبیّ وقت که در عهد موسی موسی بود باشند که زحمت انبیاء کمتر باشد اما که هر سبطی جماعت کثیری بودند بالغ بر الوفی که هر کدام یک امتی میشدند وَ أَوْحَیْنا إِلی مُوسی إِذِ اسْتَسْقاهُ قَوْمُهُ طلب آب کردند بعضی گفتند در تیه بوده و بعضی گفتند در حال مسافرت بوده که از دریا گذشتند و از فرعونیان نجات پیدا کردند خداوند وحی فرستاد بر موسی أَنِ اضْرِبْ بِعَصاکَ الْحَجَرَ الف و لام الحجر عهد است و سنگ مخصوصی بوده، و در اخبار داریم که این عصا و حجر بآدم عنایت شده و جزو میراث انبیاء و اوصیاء و ودایع نبوت و امامت بوده و الان در خدمت حضرت بقیه اللَّه [عج است و پس از ظهورش اصحابش را بدین وسیله آب

میدهد فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتا عَشْرَةَ عَيْناً در اینجا تعبیر بانبجاس فرموده و در سوره بقره بانفجار فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتا عَشْرَةَ عَيْناً آیه ۵۷، و فرق بین این دو گفتند که انبجاس ابتداء خروج ماء است از چشمه و قلیل است و انفجار پس از زمانی است که دهنه چشمه باز میشود و آب کثیر خارج میشود قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُناسٍ یعنی هر امتی از سبطی که برای آنها معین شده مشربهم محل شرب که مزاحم یکدیگر نباشند وَ ظَلَّلْنا عَلَيْهِمُ الْغَمامَ از تفسیر قمی از حضرت باقر علیه السّلام روایت شده مفادش اینست که موقعی که از دریا گذشتند در بیابانی وارد شدند که حرارت شمس تابیده بود و نه گیاهی و مأکولی داشتند و نه آبی بموسی اعتراض کردند که ما را از آبادیها بیرون کردی میخواهی ما را بیابان مرگ کنی خداوند ابری فرستاد سایبان بر سر آنها بود از حرارت شمس نجات پیدا کردند وَ أَنْزَلْنا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوى معروف بین مفسرین منّ را ترنجبین تفسیر کردند، لکن در اخبار دارد شیئی بود حلو و شیرین و خداوند منّت گذارده بر آنها فرستاده لذا او را منّ نامیدند و سلوی مرغ بریان کرده كُلُوا مِنْ طَيِّباتِ ما رَزَقْناكُمْ خداوند میفرماید بخورید از چیزهای پاکیزه که منّ و سلوی و آب خارج از حجر و سایه غمامه تماما تفضل الهی بر آنها بوده مع ذلک این همه فساد از آنها صادر میشود لذا میفرماید وَ ما ظَلَمُونا کسی ظلم بخدا نمیکند هر چه میکند بخود میکند وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ یعنی یظلمون بانفسهم

هر چه هست از قامت ناساز بی اندام ما است ور نه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۱] .... ص : ۸

وَ إِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هذِهِ الْقَرْيَةَ وَ كُلُوا مِنْها حَيْثُ شِئْتُمْ وَ قُولُوا حِطَّةٌ وَ ادْخُلُوا الْبابَ سُجَّداً نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئاتِكُمْ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ (۱۶۱)

و یاد کن زمانی که گفته شد برای بنی اسرائیل که ساکن شوید این شهرستان را و بخورید از اثمار و حبوب آن هر اندازه که بخواهید و بگوئید بپروردگار خود که گناهان ما را بریز و داخل شوید در باب و سجده کنید میآمرزیم از برای شما خطاهای شما را زود باشد که که ما زیاد کنیم نعم خود را بر نیکوکاران وَ إِذْ قِيلَ لَهُمُ متعلق بمحذوف است مثل اذکر و نحوه و قائل ممکن است حضرت موسی باشد اگر در عصر او بوده یا یوشع وصیّ موسی اگر بعد از قضایای تیه و رحلت موسی بوده چنانچه اظهر است اسْكُنُوا هذِهِ الْقَرْيَةَ بعضی گفتند بیت المقدس بوده و بعضی گفتند اریحا که نزدیک بیت المقدس است و بعضی گفتند مصر بوده و ما مدرکی از برای هیچ یک اینها نیافتیم همین اندازه استفاده میشود که وفور نعمت در آن شهرستان بوده وَ كُلُوا مِنْها یعنی از نعم موجوده در آن حَيْثُ شِئْتُمْ هر اندازه که طالب باشید وَ قُولُوا حِطَّةٌ از خدای خود بطلبید ریزش گناهان خود را وَ ادْخُلُوا الْبابَ بعضی گفتند دروازه شهر بوده و بعضی گفتند باب مسجد بوده و این انسب است سُجَّداً نظر به اینکه در حال سجده نمیشود داخل شد بعضی گفتند مراد رکوع است و بعضی گفتند مراد خضوع و خشوع است لکن ظاهر همان سجده است و مراد سجده شکر است پس از دخول یا قبل از دخول نَغْفِرْ لَكُمْ جزای و ادخلوا است که اگر چنین کردید و چنین گفتید ما هم شما را میآمرزیم خَطِيئاتِكُمْ معاصی و مخالفتها و توقعات بیجای شما را سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ اگر دیگر معصیت نکردید و نیکوکار شدید بیش از اینها بشما نعمت عطاء میکنیم.

ص: ۸

تنبیه- در اخبار ما دارد که فرموده اند ائمه علیهم السلام

(نحن باب حطّتکم)

یعنی اگر داخل در ولایت ما شدید و اقرار بامامت ما نمودید و اطاعت کردید خداوند گناهان شما را میریزد و پاک میشوید، و این آیه شریفه در سوره بقره آیه ۵۷ گذشت و تفسیرش بیان شد.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۲] .... ص: ۹

فَبَدَّلَ الَّذِینَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلاً غَیْرَ الَّذِی قِیلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنا عَلَیْهِمْ رِجْزاً مِنَ السَّماءِ بِما کانُوا یَظْلِمُونَ (۱۶۲)

پس تغییر دادند کسانی که ظلم کردند از بنی اسرائیل کلام خدا را غیر آنچه گفته شده بود پس ما فرستادیم بر آنها عذاب از طرف بالا بواسطه آنچه که بودند ظلم میکردند.

فَبَدَّلَ تبدیل بمعنی عوض کردن است و لذا معامله را مبادله میگویند که ثمن و مثمن را عوض میکنند مالک ثمن مالک مثمن میشود و بالعکس الَّذِینَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ ظلم بنفس کردند که کافر شدند قولا که گفته شده بود بآنها که بگوئید حطّه غَیْرَ الَّذِی قِیلَ لَهُمْ که سخریه و استهزاء کردند و داخل باب نشدند و سجده شکر نکردند و مخالفت انبیاء نمودند و البته کسی که انبیاء را استهزاء کند و مسخره نماید کافر میشود بلکه مرتد میگردد که پس از ایمان کافر گردد فَأَرْسَلْنا عَلَیْهِمْ رِجْزاً مِنَ السَّماءِ گفتند رجز مرض طاعون بوده و مراد از سماء طرف بالا است زیرا از مادّه سموّ است بمعنی علوّ چنانچه میفرماید وَ یُنَزِّلُ عَلَیْکُمْ مِنَ السَّماءِ ماءً انفال آیه ۱۱، و گفتند این مرض طاعون در یک قسمت از روز صد و بیست هزار آنها را هلاک نمود بِما کانُوا یَظْلِمُونَ و در سوره بقره میفرماید بِما کانُوا یَفْسُقُونَ و گفتیم فسق اطلاق بر کفر در بسیاری از آیات شده مثل فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ کهف آیه ۴۸ در حق شیطان و مثل أَ فَمَنْ

كانَ مُؤْمِناً كَمَنْ كانَ فاسِقاً

سجده آیه ۱۸، و ظلم در اینجا همان فسق در آنجا است

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۳] .... ص: ۱۰

وَ سْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَهِ الَّتِی کانَتْ حاضِرَهَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِی السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعاً وَ يَوْمَ لا يَسْبِتُونَ لا تَأْتِيهِمْ كَذلِکَ نَبْلُوهُمْ بِما كانُوا يَفْسُقُونَ (۱۶۳)

و سؤال کن بنی اسرائیل را از آن شهرستانی که نزدیک دریا بود چون در شنبه ها که یوم سبت بود ماهیها میآمدند کنار دریا روی آب ظاهر و هویدا بودند و در غیر شنبه نمیآمدند بسبب آنچه که حیله بازی و سرکشی میکردند خلاصه مطلب اینکه خداوند صید ماهی را در روز شنبه بر بنی اسرائیل حرام کرده بود روزهای شنبه ماهیها در امان بودند میآمدند روی آب کنار دریا ظاهر میشدند و در غیر شنبه مخفی میشدند در ته دریا حیله بکار زدند بعضی گفتند گودالهایی کنار دریا کنده بودند ماهیها میآمدند در این گودالها راه آب را می بستند روز یکشنبه میآمدند آنها را صید میکردند، بعضی گفتند طور میانداختند آنها در طور میافتادند روز یکشنبه از آب آنها را بیرون میآوردند بعضی حیل دیگری گفتند و این امتحان بزرگی بود و غافل از اینکه همین حیله صید ماهی بود در شنبه مثل حیلی که بسیاری از عوام در معاملات فاسده میکنند که امروزه چه اندازه رواج دارد مثل معامله کالی بکالی و معامله با اطفال و معامله ربوی و اقسام قمار و بیع آلات لهو و لعب و غیر اینها بلکه در مزاوجات و معاشرات و امثال اینها و بدانند مکر با خدا نمیتوان کرد مثل بنی اسرائیل خواهند شد و گرفتار عذاب و بلاء و فقر و ذهاب میوه جات و حبوب و مرضهای تازه بتازه بی سابقه میشوند.

وَ سْئَلْهُمْ سؤال توبیخی است نه استفهامی عَنِ الْقَرْيَهِ در بعض اخبار

از حضرت باقر علیه السّلام است که ایله بوده و بعضی گفتند مدین و بعضی طبریه الَّتِی کانَتْ حاضِرَهَ الْبَحْرِ بندر بوده کنار دریا و در بعض اخبار از حضرت زین العابدین علیه السّلام است که جمعیت آنها بالغ بر هشتاد هزار و چندی بوده إِذْ یَعْدُونَ فِی السَّبْتِ هفتاد هزار آنها این معصیت بزرگ را مرتکب شدند به اینکه روز شنبه صید کردند و علت این تجاوز و تعدی و مخالفت این بود إِذْ تَأْتِیهِمْ حِیتانُهُمْ یَوْمَ سَبْتِهِمْ ماهیان چون روز شنبه در امان بودند روی آب میآمدند کنار دریا شرعا یعنی ظاهر و هویدا و از همین باب است شریعت که دست رس بآب بوده و شرع مطهر که دین روشن واضح مطابق با عقل سلیم و براهین قطعیه و ادله واضحه بود وَ یَوْمَ لا یَسْبِتُونَ روز غیر شنبه شش روز دیگر از ایّام هفته لا تَأْتِیهِمْ ماهیان از ترس صیادان ته دریا میرفتند و تمکن از صید آنها نداشتند و آنچه انبیاء آنها و صلحاء و اتقیاء که بالغ بر ده هزار بودند آنها را موعظه و نصیحت کردند و تخویف از نزول عذاب نمودند تأثیری در آنها نکرد و بقیه قوم که چند هزار بودند ساکت بودند نه مرتکب این معصیت شدند و نه آنها را موعظه کردند زیرا احتمال تأثیر نمیدادند و شرط امر بمعروف و نهی از منکر احتمال تأثیر است و با یأس واجب نیست.

کَذلِکَ نَبْلُوهُمْ ابتلاء بمعنی امتحان است چون تمام موجودات تحت اراده و مشیت حق هستند ماهیان مأمور شدند که روزهای شنبه ظاهر شوند و غیر شنبه مخفی گردند و مکرر گفته ایم که مفاد آیات شریفه قرآن اینکه تمام مخلوقات و حتی حیوانات و نباتات و جمادات دارای شعور و ادراک هستند و معرفت بخدا و رسول و امام دارند و تحت اطاعت آنها هستند و این دستور امتحان بنی اسرائیل بود و علت مخفی شدن ماهیان کفر و معاصی آنها بود که سلب این نعمت از آنها شد لذا میفرماید بِما کانُوا یَفْسُقُونَ.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۴] ....ص : ۱۲

وَ إِذْ قالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْماً اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذاباً شَدِيداً قالُوا مَعْذِرَةً إِلى رَبِّكُمْ وَ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (۱۶۴)

و زمانی که گفتند جماعتی از آنها برای چه موعظه میکنید قومی را که خداوند هلاک میکند آنها را یا عذاب میفرماید آنها را عذاب سخت گفتند برای عذر بسوی پروردگار شما و شاید آنها متقی و پرهیزگار شوند.

وَ إِذْ قالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ آن جماعتی که ساکت بودند که مرتکب این معصیت نشدند و دیگران را نهی نمیکردند گفتند بانبیاء و کسانی که آنها را موعظه میکردند چرا موعظه میکنید آنها را زیرا اینها که دست بردار نیستند و کلام شما در آنها تأثیری ندارد لِمَ تَعِظُونَ قَوْماً که باید اینها هلاک شوند یا بعذاب دچار گردند اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذاباً شَدِيداً در جواب آنها انبیاء و واعظین قالُوا مَعْذِرَةً إِلى رَبِّكُمْ زیرا اگر آنها را موعظه نکنیم مسئول پروردگار میشویم که ترک وظیفه خود کرده ایم وَ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ و شاید کلام ما بآنها تأثیر کند و دست بردارند سؤال- آیا فرمایش انبیاء و واعظین حق بوده و باید موعظه کرد یا سکوت ساکتین جواب- خصوصیات در وعّاظ و متّعظین و ساکتین مختلف است بسا ممکن است یکی احتمال تأثیر بدهد بر او واجب است امر بمعروف و نهی از منکر کند دیگری مأیوس است بر او واجب نیست و بسا بعض اهل معاصی کلام بزرگی مثل انبیاء و علماء در آنها تأثیر دارد و لکن کلام عوام و متفرقه تاثیر ندارد بعلاوه مسئله ارشاد جاهل و اقامه حجت با مسئله امر بمعروف و نهی از منکر تفاوت دارد مثل اتمام حجتها که حضرت ابی عبد اللّه علیه السّلام با لشکر کربلا داشت تا نفس آخر و در قرآن مجید هم موارد زیادی داریم که انبیاء حتی نبیّنا الأکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم با اینکه کفار و مشرکین قساوت قلب آنها از حجاره سخت تر بود و صم بکم عمی

بودنـد مع ذلک حجت را بر آنها تمام میکردند برای اینکه نگویند رَبَّنا لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَیْنا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آیاتِکَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَ نَخْزی طه آیه ۱۳۴

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۵] .... ص : ۱۳

فَلَمَّا نَسُوا ما ذُکِّرُوا بِهِ أَنْجَیْنَا الَّذِینَ یَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَ أَخَذْنَا الَّذِینَ ظَلَمُوا بِعَذابٍ بَئِیسٍ بِما کانُوا یَفْسُقُونَ (۱۶۵)

پس چون که فراموش کردنـد آنچه را که بآنهـا تـذکر داده شـده بآن نجات دادیم کسانی که نهی از این عمل زشت که صـید ماهی در شـنبه باشـد مینمودنـد و گرفتیم کسانی که ظلم میکردنـد بعـذاب سـخت بسـبب آنچه که بودند فسق میکردند سؤال- کسانی که ساکت بودند که نه موعظه میکردند و نه مرتکب این معصیت میشدند آیا اهل نجات بودند یا معذب بعذاب.

جواب- اگر در ترک نهی از منکر تقصـیری از آنها سرزده و با اهل معصیت مداهنه و معاشرت داشته آنها هم ظلم بنفس کرده و فاسق شدند و مشـمول جمله اخیره هستند، و از حدیث منسوب بزین العابدین استفاده میشود که آنها هم گرفتار عذاب شدند چنانچه در قوم شعیب دارد که صد هزار بودند شصت هزار ایمان آوردند و چهل هزار بشرک و کفر و معاصی برقرار عذاب بر تمام نازل شد شـعیب عرض کرد (ربّنا هذا للاشـرار فمال الاخیار) خطاب آمد از جهت سـکوت و مداهنه با کفار بوده و بعد از رحلت حضـرت رسالت صـلّی اللَّه علیه و آله و سـلّم هم بسیاری از اهل ایمان با ابی بکر بیعت نکردند لکن علی علیه السّلام را هم یاری نکردند و همین سکوت باعث ارتداد آنها شد که گفتند

ارتد الناس بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم الّا اربعه او خمسه

و همچنین اهل کوفه بسـیاری شیعه بودند لکن مسلم [ع را رها کردند و در خانه ها مخفی شدند، و در عصر حاضر هم بسیاری از ماها از جهت سکوت و ترک یاری دین مسئولیت سختی داریم بگذاریم و بگذریم.

فَلَمَّا نَسُوا ما ذُكِّرُوا بِهِ این نسیان نسیانی نیست که رافع تکلیف باشد بلکه از باب بی اعتنایی و عدم توجه بفرمایشات انبیاء اصلا متذکر نمیشوند و عقب سر میاندازند أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ در اخبار دارد از میان قوم و از شهر خارج شدند و بقریه دیگری رفتند چنانچه در بعض اخبار است یا در بیابان که مفاد بعض دیگر است و ممکن است جمع بین این دو که یک قسمت بقریه نزدیک آن قریه رفته باشند و یک قسمت در بیابان وَ أَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذابٍ بَئِيسٍ این عذاب سخت غیر از مسخ است که در آیه بعد اشاره دارد و تعیین نشده که چه عذابی است ممکن است قطع برکات و حبوب و ثمار باشد یا فقر و فاقه و امراض سخت باشد هر چه بوده بسیار ناگوار بوده که بئیس تعبیر میفرماید بِما كانُوا يَفْسُقُونَ که علت اخذ باین عذاب همان فسق و نافرمانی بوده

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۶] .... ص : ۱۴

فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ ما نُهُوا عَنْهُ قُلْنا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خاسِئِينَ (۱۶۶)

پس چون طغیان و سرکشی و زیاده روی کردند از آنچه بآنها نهی شده بود گفتیم از برای آنها که باشید میمونها دروشده گان.

این آیه شریفه را ما در مجلد دوم این تفسیر صفحه ۵۲ آیه ۶۴ سوره بقره شرح کرده ایم و خبری که در سفینه از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده که حیوانات مسوخ سیزده نوع است و فرمایش مجلسی در مجلد ۱۴ بحار طبع امین الضربی صفحه ۷۸۷ سی صنف شمرده و گفته که بعضی راجع ببعض است و گفتیم در امم سابقه بسیاری مسخ میشدند بصورت این حیوانات، و حدیث که از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است که فرمود کسانی که مسخ شدند سه روز بیشتر در دنیا باقی نمیماندند و هلاک میشدند نه اینکه این مسوخ از نسل آنها باشند و تعبیر بمسوخ برای اینست که کسانی که مسخ میشدند شبیه این حیوانات میشدند مراجعه فرمائید و در مجلد سوم کلم الطیب

صفحه ۴۴- ۴۷ مذاهب تناسخیه را که پنج مذهب داشتند مسخ و نسخ و رسخ و فسخ و قول پنجم عکس این اقوال بود ذکر کرده ایم بمناسبت رجوع فرمائید شرحش در اینجا موجب تکرار است بعلاوه موجب تطویل میشود ما فقط بشرح آیه اکتفاء میکنیم.

فَلَمَّا عَتَوْا عتوّ سرکشی و سرپیچی از فرمان الهی است عَنْ ما نُهُوا عَنْهُ از حرمت صید در روز شنبه قُلْنا لَهُمْ یعنی جعلناهم مثل قُلْنا یا نارُ کُونِی بَرْداً وَ سَلاماً عَلی إِبْراهِیمَ انبیاء آیه ۶۹ کونوا بصورت قرده بوزینه میمون درآئید خاسئین دور افتاده گان سگ را اگر بخواهند دور کنند میگویند اخسأ و در حدیث است که آمرین بمعروف که از این قریه بیرون رفته بودند آمدند که ببینند چه عذابی بر آنها نازل شده درب دروازه بسته بود بتوسط درج و نردبان بالا رفتند دیدند تمام آنها زن و مرد کوچک و بزرگ بصورت بوزینه شدند و بطوری بود که معلوم بود این پسر فلانی و برادر فلان و شوهر و زن فلان و فلانه است بآنها گفتند تو فلان پسر فلان نیستی سر تکان میداد که نعم بلی.

تنبیه- اخبار بسیار داریم که در قیامت بسیاری از کفار و کسانی که متخلق باخلاق رذیله و صفات خبیثه هستند بصورت همین حیوانات محشور میشوند بطوری که اهل محشر آنها را میشناسند کیست پسر کیست.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۷] .... ص : ۱۵

وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّکَ لَیَبْعَثَنَّ عَلَیْهِمْ إِلی یَوْمِ الْقِیامَهِ مَنْ یَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذابِ إِنَّ رَبَّکَ لَسَرِیعُ الْعِقابِ وَ إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِیمٌ (۱۶۷)

و اینکه اعلام فرموده پروردگار تو هر آینه میفرستد و مبعوث میکند بر بنی اسرائیل تا روز قیامت کسی که برساند و بچشاند آنها را عذاب سوء و سخت و محققا پروردگار تو سریع العقاب است و محققا او هر آینه آمرزنده گناهان و

رحمت کننده بندگان است.

نوع مفسرین گفتند مراد این است که در دنیا دولتی از برای آنها نیست و باید جزیه دهند، و در مجمع نسبت بابی جعفر علیه السّلام داده بدون ذکر سند و از کجا اخذ کرده و این تفسیر علاوه بر اینکه خلاف ظاهر آیه است زیرا مجرد نداشتن دولت و اداء جزیه سوء العذاب نیست موجب طعن یهود است بقرآن مجید که الآن دولت اسرائیلی با کمال قوّت و قدرت با دول اسلامیه عرب در نبرد است و امروز ثروتمندترین اهل دنیا یهود هستند.

و آنچه بنظر میرسد در بیان آیه شریفه دو وجه است یکی اگر مراد در همین حیات دنیوی باشد مراجعه کنید حال یهود را از زمان بعد از حضرت موسی از کتابهای خود یهود که منسوب بوحی میدانند و عهد قدیم مینامند که چندین مرتبه دچار سلاطین مشرکین شدند و چه اندازه از آنها را کشتند و متواری کردند و اموال آنها را بردند یکی بعد از یوشع ابن نون وصیّ حضرت موسی تا زمان یوشیا که پادشاه مؤمن آنها بود که سلاطین کفار و بت پرستان بیت المقدس را خراب کردند و تمام موقوفات و اموال آن را بردند و محل کثافات قرار دادند حتی تورات و تابوت عهد که تورات در آن بود در جنگ با فلسطینیان بدست آنها آمد و دیگر اسمی از خدا و موسی و تورات حتی یک سفر آن در میان آنها نبود و معلمی که تعبیر بکاهن میکنند نداشتند پس از اینکه سلطنت بیوشیا رسید که مؤمن بود او پس از هشت سال از سلطنت خود مشغول تعمیر بیت المقدس شد و در سال ۱۸ سلطنتش حلقیاء کاهن باتفاق شافان کاتب در بیت المقدس رفتند برای پولهایی که مردم اعانه برای تعمیر داده بودند جمع آوری کرده بسرکاران دادند حلقیابشافان گفت من تورات را در میان کثافات بیت المقدس یافتم که این دعوی هم غلط است زیرا سلاطین کفار و مشرکین ممکن نبود بگذارند تورات در بیت المقدس باشد

و بعد از سلطنت یوشیا بخت النصر که بنو کد نصر است بر یهود غالب شد چشمهای پادشاه آنها را درآورد، پسران او را در مقابلش کشت و تمام خانه های اورشلیم و بیت المقدس و خانه پادشاه را سوزانید و یهود را باسیری ببابل بردند تا زمان عزرای کاهن که از اسیری برگشتند و پس از عزرای کاهن در تاریخ یوسیفس یهودی و سایر کتب تواریخ آنها است که انیطوکس انیراتور فرنگ در تاریخ ۱۶۰ سال قبل از میلاد مسیح بر آنها مسلط شد و تمام کتابها و نسخه های تورات را سوزانید و سه سال و نیم مفتشین در هر ماهی در خانه ها میریختند و اگر نسخه ای بدست میآوردند میسوزانیدند و پس از میلاد مسیح سی و هفت سال پس از عروج مسیح طیطوس رومی بر آنها یعنی بر یهود غالب شد و یک ملیون و هزار نفر آنها را کشت و هفت هزار اسیر کرد و آنچه بود سوزانید و شرح این قضایا را ما از روی مدرک مقبول نزد یهود در مجلد اول کلم الطیب ص ۲۶۲- ۲۷۳ مفصلا بیان کرده ایم مراجعه کنید این حال یهود قبل از اسلام، و اما بعد از اسلام تا چند سال قبل اینها منفور تمام ملل دنیا بودند و تمام دول این چند ساله در زیر سایه امریکا یک جنبشی کردند (و کل ما بالعرض یزول) این چند ساله هم یک روز راحتی برای آنها نبوده وجه دوم اینکه بگوئیم مفاد این آیه وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّکَ لَیَبْعَثَنَّ عَلَیْهِمْ إِلی یَوْمِ الْقِیامَهِ مَنْ یَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذابِ عالم برزخ است که ملائکه عذاب تا روز قیامت اینها را بعذاب بد و سخت عذاب میکنند و مراد از جمله إِنَّ رَبَّکَ لَسَرِیعُ الْعِقابِ روز قیامت است که زود بآنها میرسد إِنَّهُمْ یَرَوْنَهُ بَعِیداً وَ نَراهُ قَرِیباً معارج آیه ۶ و ۷، و مراد از حمله وَ إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِیمٌ راجع بانبیاء و مؤمنین بنی اسرائیل است که در هر عصر و زمانی بودند و لو آنها مسطور و مقهور و قلیل باشند چنانچه در آیه بعد اشاره بلکه صراحت دارد باین معنی.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۸] .... ص : ۱۸

وَ قَطَّعْناهُمْ فِی الْأَرْضِ أُمَماً مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَ مِنْهُمْ دُونَ ذلِکَ وَ بَلَوْناهُمْ بِالْحَسَناتِ وَ السَّیِّئاتِ لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ (۱۶۸)

و از یکدیگر جدا کردیم آنها را گروه گروه بعض آنها صالحین هستند و بعض آنها پست تر از صالحین و ابتلاء نمودیم آنها را بحسنات و سیّئات بایستی آنها بر گردند وَ قَطَّعْناهُمْ یعنی دسته دسته هر دسته در یک شهر و یک مملکتی چنانچه امروز در نوع ممالک دنیا جماعتی از یهود هستند بلکه در نوع شهرهای یک مملکت اما جمع امّه است و امه در آیات اطلاقاتی دارد و ظاهرا در اینجا تیره تیره که از حیث عقائد و اخلاق و اعمال و رفتار مختلف بودند مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ بعض آنها از صلحاء هستند که از هر جهت مؤمن متقی مطیع انبیاء و اوصیاء آنها وَ مِنْهُمْ دُونَ ذلِکَ و تعبیر بدون یعنی از هر جهت صالح نیستند و اینها هم گروه گروه هستند از مرتبه صالح مطلق پائین تر ولی مراتب مختلفه دارد تا درجه کفر و فساد و نفاق که اکثریت با اینها است هر چه بالا رود در طرف اقلیت میافتد تا بحد صالحین که اقلّ از کل طوائف و فرق هستند وَ بَلَوْناهُمْ بِالْحَسَناتِ وَ السَّیِّئاتِ مراد از حسنات نعم و تفضلات از فراوانی نعمتها و ارزانی و وسعت رزق و زیادتی مال و طول عمر و صحت بدن و امنیت و سایر نعمتها که تمام اینها امتحان است اگر شکرگزار شدند و بمصرف خود صرف کردند و طغیان و سرکشی نکردند از نیکان میشوند و اگر بر خلاف آن کردند از بدان و مراد از سیّئات بلاها و مصائب از فقر و ضیق معیشت و گرفتار ظالم و موت و مرض و سایر بلاها که آنها هم امتحان است اگر صبر کردند و دست از وظائف شرع برنداشتند و راضی بقضاء الهی شدند از نیکان و اگر بر خلاف آن کردند از بدان و این دو قسم امتحان از خصیصه یهود نیست خداوند تمام بندگانش را بانحاء مختلفه امتحان میکند بلکه بسا یک نعمت بیک بنده میدهد هزار نفر بندگان را امتحان

میکنـد یـا یـک بلاء بیک نفر میرسـد هزار نفر امتحان میشونـد لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ مکرر گفته ایم که لعلّ در این موارد برای ترجی نیست زیرا جهل در مبـدء راه نـدارد بلکه بمعنی بایـد که البته بایـد بنـدگان در موارد نعمتها و بلاها رو بخـدا رونـد برای اینکه سلب نعمت از آنهـا نشود و دفع بلیات از آنها بشود و معنای رجوع یعنی دست از اعمال زشت و عقائـد فاسـده و اخلاق پسـت بردارند.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۶۹] .... ص : ۱۹

فَخَلَفَ مِنْ بَعْـدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْکِتابَ یَأْخُذُونَ عَرَضَ هذَا الْأَدْنی وَ یَقُولُونَ سَـیُغْفَرُ لَنا وَ إِنْ یَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ یَأْخُذُوهُ أَ لَمْ یُؤْخَذْ عَلَیْهِمْ مِیثاقُ الْکِتابِ أَنْ لا یَقُولُوا عَلَی اللَّهِ إِلاَّ الْحَقَّ وَ دَرَسُوا ما فِیهِ وَ الدَّارُ الْآخِرَهُ خَیْرٌ لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۱۶۹)

پس جـایگزین شدنـد از بعـد از رفتن آنهـا از دنیـا جای گزینانی که بمیراث از آنها تورات را ارث بردنـد و میگرفتنـد زخارف دنیوی را از هر راهی که بـدست آنها میآمـد از حلال یا حرام و میگفتنـد خداونـد ما را میآمرزد و اگر باز بـدست آنها میآمد از این زخـارف و مثـل آنچه بـدست آورده بودنـد میگرفتنـد آیا از آنها عهـد و میثاق در تورات گرفته نشـده بود که از مال حرام اجتناب کنید و حال آنکه مکررا در تورات خوانده بودند و حال آنکه دار آخرت بهتر است برای کسانی که از حرام اجتناب و پرهیز میکنند آیا پس تعقل نمیکنید.

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ یعنی بعد از بنی اسـرائیل که بعذاب الهی یا بمرگ هلاک شدند خلف یک دسـته دیگر از بنی اسرائیل یعنی قرن بعـد از قرن آنهـا جای آنها جایگزین شدنـد و بوجود آمدنـد و کتاب التوریه از سابقین بلاحقین رسـید وَرِثُوا الْکِتابَ لکن اعتنایی بدستورات آن نکردند و حبّ دنیا چنان چشم و گوش آنها را پر کرده بود که بهر وسیله ای که ممکن بود از راه حرام، رشوه،

یا تقلب، غش، سرقت، حیله و تزویر.

یَأْخُذُونَ عَرَضَ هذَا الْأَدْنی تعبیر بعرض برای اینست که گفتند (کلّ ما بالعرض یزول) دنیا و زخارف آن فانی میشود و از دست میرود، و تعبیر بادنی یا دنائت و پستی است یا از دنوّ و پیش است نسبت بآخرت وَ یَقُولُونَ سَیُغْفَرُ لَنا فقط تمنّای مغفرت دارند بدون آنکه توبه کنند و دست از حرام بکشند چنانچه امروزه قرآن را مکرر میخوانند و احکام آن را مخالفت میکنند و میگویند ما را خدا میآمرزد اگر ما هم جهنم رویم علی میماند و حوضش این معاصی ما که چیزی نیست آن معاصی بزرگ باعث جهنم میشود و عذاب وَ إِنْ یَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ یَأْخُذُوهُ که اصرار بر معاصی دارند و ندامت و توبه در کار نیست هر چه باشد و هر کجا باشد مال دنیا را میگیرند و می بلعند.

أَ لَمْ یُؤْخَذْ عَلَیْهِمْ مِیثاقُ الْکِتابِ مخصوصا حتی در همین تورات رائج اهل کتاب لعن کرده هر که را که باحکام آن عمل نکند لذا نصاری در حق عیسی (ع) میگویند (فدانا من لعنه الناموس).

أَنْ لا یَقُولُوا عَلَی اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ کجا دارد و در چه کتابیست که اصرار بر معاصی بالاخص معاصی کبار را خدا میآمرزد وَ دَرَسُوا ما فِیهِ مکرر خوانده اند و فراگرفته اند که غیر از حق و واقع نسبت بخدا ندهید وَ الدَّارُ الْآخِرَهُ خَیْرٌ لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ تقوای از معاصی که سعادت و رستگاری از برای مؤمن با تقوی است أَ فَلا تَعْقِلُونَ عقل سلیم البته حکم میکند که اوامر الهی باید امتثال شود و از نواهی او باید اجتناب کرد و بهشت از برای مطیع است و استحقاق عذاب از برای عاصی مگر آنکه بیک وسیله اگر با ایمان از دنیا برود مورد عفو واقع شود لکن نباید مطمئن شد و طغیان در معاصی و گناه کرد

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۰] .... ص: ۲۱

وَ الَّذِینَ یُمَسِّکُونَ بِالْکِتابِ وَ أَقامُوا الصَّلاهَ إِنَّا لا نُضِیعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِینَ (۱۷۰)

و کسانی که تمسک بکتاب میکنند و نماز را برپا میدارند محققا ما ضایع نمیکنیم اجر بندگان صالح را.

این آیه و لو درباره بنی اسرائیل است لکن مورد مخصص نیست بلکه لسان آیه آبی از تخصیص است شامل جمیع بندگان صالح میشود وَ الَّذِینَ یُمَسِّکُونَ بِالْکِتابِ تمسّک بمعنی چنگ زدن است و تمسک بکتاب اینست که باوامر او مؤتمر شود و از نواهی او منتهی گردد چنانچه تمسک بعروه الوثقی را منوط بدو امر معین فرمود فَمَنْ یَکْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَ یُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَکَ بِالْعُرْوَهِ الْوُثْقی لَا انْفِصامَ لَها بقره آیه الکرسی و مراد بکتاب کتاب آسمانیست که بر هر امتی نازل فرموده تورات، انجیل، زبور، فرقان هر کدام در زمان خود و اگر مراد خصوص تورات باشد آنهم برای ما کافی است زیرا در تورات بلکه در جمیع کتب انبیاء بشارت بوجود مقدس پیغمبر ما صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم داده و لزوم ایمان باو و اطاعت اوامر او و منتهی شدن از نواهی او است.

و بالجمله گفتند علت تامه مرکب از سه جزء است: وجود مقتضی و وجود شرط و فقدان مانع تأثیر از مقتضی شرط تأثیر از شرط مانع مانع از تأثیر سعادت و رستگاری منوط بوجود مقتضی است که ایمان باشد، شرط تأثیر عمل صالح، مانع از تأثیر معاصی لذا میفرماید وَ أَقامُوا الصَّلاهَ اقامه نماز باعث ترک کلیه معاصی میشود و سبب اتیان بواجبات چنانچه میفرماید إِنَّ الصَّلاهَ تَنْهی عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْکَرِ عنکبوت آیه ۴۴، از این جهت اکتفاء فرمود باقامه صلوه چون در بردارد اتیان بجمیع واجبات و ترک جمیع معاصی را و اخبار در فضیلت نماز و اهمیت آن و ثمرات آن را در مجلد اول در ذیل آیه الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِالْغَیْبِ وَ یُقِیمُونَ الصَّلاهَ بقره آیه ۳ مفصلا با بیان اقسام صلوات و اجزاء و شرائط و موانع آن بیان

کرده ایم إِنَّا لا نُضِیعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِینَ صالح کسی را گویند که تمام کارها و افعال و رفتار و کردار و گفتار او بر طبق صلاح باشد قدمی بر خلاف صلاح برندارد و مصلح کسی را گویند که خیرخواه بندگان باشد و آنها را بطریق صلاح سوق دهد و مفاسد را از میان آنها برطرف کند ارشاد جاهل، امر بمعروف، نهی از منکر، رفع فساد، قضای حوائج بندگان، خدمت بجامعه، اهتمام بامور مسلمین که هر کدام چه اندازه فضیلت دارد که ذکر آنها از طور این کتاب خارج است و هر کدام از آنها را در محل مناسب خود متذکر شده ایم و البته خداوند اجر هر یک از آنها را ضایع نخواهد فرمود، و این جمله مفهوم ندارد که اگر مصلح نباشد اجر او ضایع شود بلکه هر امر خیری از عبادات و اطاعات و لو بمقدار ذرّه باشد اجر او ضایع نمیشود بنص آیه شریفه فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ زلزال آیه ۷ و ۸، فقط ایمان شرط صحت کلیه عبادات است و بدون ایمان هیچ عملی مورد قبول و صحت نیست بلی مع ذلک میتوان گفت که بی اثر صرف نیست ممکن است باعث تخفیف در عذاب شود زیرا اهل عذاب بدرجات اعمال عذاب او درکاتی پیدا میکند.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۱] .... ص: ۲۲

وَ إِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ کَأَنَّهُ ظُلَّهٌ وَ ظَنُّوا أَنَّهُ واقِعٌ بِهِمْ خُذُوا ما آتَیْناکُمْ بِقُوَّهٍ وَ اذْکُرُوا ما فِیهِ لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ (۱۷۱)

و یاد کن زمانی که ما کندیم کوه را بالای سر آنها که گویا سایبانی شد بر سر آنها و گمان کردند که کوه بر سر آنها فرود میآید بگیرید آنچه را که ما بشما دادیم بقوّه هر چه تمام تر و یاد کنید آنچه را که در او است باشد که شما پرهیزکار شوید نظیر این آیه در سوره بقره آیه ۶۲ گذشت وَ رَفَعْنا فَوْقَکُمُ الطُّورَ خُذُوا

ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اذْكُرُوا ما فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

وَ إِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ نتق بمعنی کندن است بقول ما ریشه کن کردیم و جبل همان کوه طور است که محل مناجات موسی بوده که طور سینا باشد بقرینه سوره بقره که فرمود فَوْقَكُمُ الطُّورَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ فوق طرف بالا است و یکی از جهات شش گانه است که هر جسمی دارا است فوق، تحت، یمین، یسار، قدام، خلف. ظلّه بمعنی سایه است مقابل حرور چنانچه میفرماید وَ لَا الظِّلُّ وَ لَا الْحَرُورُ فاطر آیه ۲۰، و نیز میفرماید وَ ظَلَّلْنا عَلَيْهِمُ الْغَمامَ اعراف آیه ۱۶۰، و تعبیر به کانّه برای این است که حقیقه سایه بآن نبود که موجب راحتی و آسایش آنها باشد بلکه موجب تخویف و تهدید آنها بود شبیه سایبان وَ ظَنُّوا أَنَّهُ واقِعٌ بِهِمْ که گفتند عسکر موسی یک فرسخ در یک فرسخ بود بالای سر آنها کوه قرار گرفت و چنان مضطرب شدند که بر سر آنها خراب میشود و از مفاد آیه استفاده میشود که اینها تورات موسی را نپذیرفتند و قبول نکردند و ردّ کردند این معجزه باهره برای تخویف و تهدید آنها شد که قبول کنند و بگیرند اشکال- این نوع تهدیدات باعث الجاء میشود و منافات با تکلیف و اختیار دارد جواب- ابدا الجائی و سلب اختیاری از آنها نشد چنانچه عصای موسی موجب الجاء فرعونیان نگردید و شاهد بر این دعوی آیه بعد است که با این تهدیدات مع ذلک اعراض کردند خُذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ مراد از ما آتیناکم تورات است بقرینه وَ اذْكُرُوا ما فِيهِ و مراد از قوّه طبق حدیث مروی از حضرت صادق علیه السّلام در صافی و برهان و احتجاج طبرسی قوّت ایمان و قوت بدن است که با تمام قوت و قدرت و ایمان

راسخ بگیرند تورات را، و مراد از وَ اذْکُرُوا ما فِیهِ فرا گرفتن و عمل کردن بر طبق دستورات او است نه فقط بوسیدن و روی مبل گذاردن یا تلاوت کردن باشد چنانچه معمول بسیاری از مسلمین با قرآن آنست نزد اطفال خود گذارند برای حفظ، روی طاق نصرت گذارند برای تشریفات، بالای درب خانه نصب کنند عزیزان آنها اگر بخواهند از خانه بیرون روند یا مسافرت کنند از زیر قرآن رد کنند و بسا پاره ای آیات را هم تلاوت کنند برای حفظ مال از سرقت یا رفع مرضی یا استخاره برای امور دنیوی ولی اینها و لو بی اثر نیست و ممدوح است لکن غرض اصلی عمل کردن بدستورات او است که دارد یکی از شفعاء و خصماء در قیامت قرآن مجید است لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ مکرر تفسیر شده.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۲] .... ص: ۲۴

وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلی أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالُوا بَلی شَهِدْنا أَنْ تَقُولُوا یَوْمَ الْقِیامَهِ إِنَّا کُنَّا عَنْ هذا غافِلِینَ (۱۷۲)

و یاد کن زمانی که گرفت پروردگار از اولادان آدم از پشت آنها ذریّه آنها را و شاهد گرفت بر نفوس آنها که آیا نیستم پروردگار شما گفتند بلی شهادت میدهیم اینکه می گویید روز قیامت که ما محققا بودیم از این اقرار غافلین این آیه شریفه از مشکلات آیات بلکه از متشابهات قرآنی است و تأویلات و تفسیرات حکماء و متکلمین و مفسرین در این آیه زیاد است و نقل کلمات آنها و رد و ایراد هر یک بر دیگری بسیار و از طور این کتاب خارج و اخبار وارده در این باب کثیر است در برهان ۳۶ حدیث از کافی کلینی و من لا یحضر صدوق و امالی طوسی و سید رضی و عیاشی و غیرهم روایت کرده و در مجمع البیان این احادیث را ردّ کرده بدعوی اینکه اینها بین موقوفه یا مرفوعه است و رد اینها

بعد از اخذ از کتب معتبره و فوق حدّ تظافر من حیث السند بسیار مشکل است بلی من حیث الدلاله میتوان گفت از متشابهات اخبار است و بالجمله اسلم اینست که ردّ علم آن را بخدا و راسخون در علم نمائیم چنانچه میفرماید وَ ما یَعْلَمُ تَأْوِیلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ آل عمران آیه ۵، و اگر چیزی در این مورد بگوئیم بنحو احتمال است و اقرب بنظر نه بنحو جزم و یقین.

و خلاصه آنچه بنظر میرسد اینست که خداوند تبارک و تعالی ارواح بندگان را قبل از اجساد آفرید چنانچه مکرر تذکر داده ایم و این ارواح در عوالمی سیر دارند که یکی در همین عالم تعلق باجساد گرفته و مناط تکلیف و ثواب و عقاب در این عالم است و یکی بعالم مثال که صور برزخیه و قالب مثالی صورت بدون ماده چنانچه گذشت بیان آن.

و من جمله از این عوالم عالم ذرّ است که خداوند تمام ذریّه آدم را تا روز قیامت در صلب حضرت آدم قرار داد آنهم نه بنحو عرضی تا مورد بعض اشکالات شود و خلاف ظاهر آیه باشد بلکه بنحو طولی مثلا جنابعالی در صلب پدر و او در صلب جدّ و هکذا پس بیک معنی همه در صلب آدم و بیک معنی هر یک در صلب پدر بلاواسطه خود و میتوان همه را ذریه آدم گفت و نسبت مفرد داد چنانچه از قول شیطان میفرماید لَأَحْتَنِکَنَّ ذُرِّیَّتَهُ و میتوان هر یک را ذریه دیگری گفت و نسبت جمع داد چنانچه در این آیه است و همچنین میتوان گفت همه در ظهر آدم بودند و میتوان گفت هر یک در ظهر دیگری چنانچه در آیه تعبیر بظهورهم و ذریتهم فرموده و علل طولیه هم همین نحو است ممکن است تمام را نسبت بعله العلل داد و ممکن است بگوییی هر یک معلول علت خود است و باین بیان بسیاری از اشکالات که کرده اند حل میشود.

و مطلب دیگر آنکه خداوند قادر متعال پس از اخراج این ذریات ارواح

را کـه از مجردات بودنـد هر یـک را تعلـق بیکی از این ذراری داد که این اولین تعلـق ارواح بـود اینهـا دارای عقـل و شـعور و ادراک شدنـد چنـانچه قبـل از تعلق در همان عالم ارواح دارای عقل و شـعور و ادراک بودنـد، بنا بر این قابل خطاب و سؤال و جواب شدند.

و اشـکال به اینکه اگر چنین بود بایـد اقلا بعض آنها متذکر آن عالم باشـند نه بکلی غافل شوند اینهم مدفوع است بنقض بعالم ارواح که جنود مجنـده بودنـد و تـآلف و تنـاکر داشـتند و در این عالم احـدی خبر از آن عالم نـدارد و خداونـد بتوسط انبیاء و اوصـیاء خبر داده و همچنین در عـالم قیـامت که میفرمایـد یَوْمَ یَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِیعاً فَیُنَبِّئُهُمْ بِما عَمِلُوا أَحْصاهُ اللَّهُ وَ نَسُوهُ وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ شَهِیدٌ مجادله آیه ۷، خداوند بواسـطه نامه های اعمال و شهادت اعضاء و جوارح و ملائکه کتبه و انبیاء و ائمه اثبات میفرمایـد در این مـورد هم بشـهادت قرآن بیـان فرمـوده و در بعض اخبـار دارد که مجرد اقرار بتوحیـد نبـوده بلکه اقرار بنبـوت حضـرت رسالت صـلّی اللَّه علیه و آله و سـلّم و ولایت ائمه اطهار [ع هم گرفته شـده هذا ما عندنا و اللَّه بکل شـیئی علیم و باین بیـان ممکن است دفع اشـکالات وارده و جمع بین مفـاد اخبـار نمود و آن را در عهـده علماء اعلام میگـذاریم و میرویم [شـرح الفـاظ آیه وَ إِذْ أَخَـذَ رَبُّکَ اخـذ بمعنی اخراج است مِنْ بَنِی آدَمَ از خـود حضـرت آدم هم اخـذ میثـاق شـد لکن چون او ذریه دیگری نبود لـذا از مورد آیه خـارج است مِنْ ظُهُورِهِمْ گفـتیم هم نسـبت بمفرد صـحیح است هم نسـبت بجمع ذریّتهم الی یوم القیمه هر یک را از ظهر پدران وَ أَشْـهَدَهُمْ عَلی أَنْفُسِـهِمْ هر نفسی را شاهد گرفتیم برای خود أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ چون دارای عقل و شعور شدنـد بواسـطه تعلق ارواح آنها بآنها اقرار گرفت از آنها قالوا اقرار کردنـد و گفتنـد بَلی شَـهِدْنا بلی شـهادت دادیم لکن فردای قیامت مشرکین دو نحوه اعتذار میجویند یکی آنکه

میگوینـد أَنْ تَقُولُوا یَوْمَ الْقِیامَهِ إِنَّا کُنَّا عَنْ هـذا غافِلِینَ خداونـد خبر میدهـد که فردای قیامت همچه عـذری میآورند، و کلمه ان تقولوا متعلق بمحـذوف است یعنی لکنّکم تقولوا و لکن این عـذر پـذیرفته نیست زیرا خداونـد بتوسـط قرآن بشـما خبر داد که همچه اقراری کرده اید و مع ذلک در دنیا مشرک شدید، و دیگر عذر آنها اینست که میگویند

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۳] .... ص: ۲۷

أَوْ تَقُولُوا إِنَّما أَشْرَکَ آباؤُنا مِنْ قَبْلُ وَ کُنَّا ذُرِّیَّهً مِنْ بَعْدِهِمْ أَ فَتُهْلِکُنا بِما فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ (۱۷۳)

یا اینکه می گوییـد پـدران ما مشـرک شدنـد پیش از ما و ما هم ذریه آنها بودیم بعد از آنها متابعت آنها را کردیم و آنها ما را مشـرک کردنـد آیا ما را بعـذاب هلاک می فرمایی بواسـطه فعل آباء ما که بر باطل رفتنـد و حق را بما باطل نشان دادند و این عذریست که تمام مشرکین در مقابل انبیاء در همین دنیا میآورند إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلی أُمَّهٍ وَ إِنَّا عَلی آثارِهِمْ مُقْتَدُونَ و این عذر هم مورد قبول نیست نه در این عـالم دنیا و نه در آخرت از جهاتی: جهه اولی اینکه خداونـد بشـما عقل و شـعور داده و براهین عقلیه بر توحید بسـیار است و فعل آباء سلب اختیار از شما نمیکند چرا در امور دنیویه از معاشرات و معاملات که فعل آباء شما بر خلاـف سـلیقه شـما بود متـابعت آنهـا را نکردیـد و بر خلاف آنها رفتار نمودیـد جهه ثانیه اینکه در باب اصول دین و عقائد تقلیـد جایز نیست حتی از دانشـمندان بزرگ چه رسد از عوام جهال مثل آباء شـما باید یقین از روی برهان و منطق و دلیل پیدا کرد.

جهه ثـالثه اینکه انبیـاء بـا معجزات بـاهرات و دانشـمندان بزرگ از حکماء و متکلمین و علماء اعلام با ادله واضـحات و براهین قاطعات بشما رسانیدند امر توحید

را که بزرگترین امور اعتقادیه است قبول نکردید حجت از هر جهت بر شما تمام شد و راه عذر منقطع و منشأ شرک شما از روی هواهای نفسانیه و عداوت با انبیاء و صلحاء و علماء و ممنوع شدن از مشتهیات نفسانیه از فسق و فجور و آزادی در امور و اغوای شیاطین و مبلغین سوء بوده بلی اگر واقعا و حقیقه از روی قصور نه از روی تقصیر باشد خداوند عذاب نمیفرماید.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۴] .....ص: ۲۸

وَ كَذلِكَ نُفَصِّلُ الْآياتِ وَ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۱۷۴)

و این نحو تفصیل میدهیم آیات گذشتگان را شاید اینها از باطل دست بردارند و رجوع بحق کنند تنبیه- یک قسمت مهم قرآن در بسیاری از سور قرآنیه قضایای واقعه در امم سابقه از قضایای آدم و ابناء آدم و نوح و هود و صالح و ابراهیم و لوط و یوسف و یعقوب و شعیب و موسی و فرعون و غیر اینها غرض تاریخ گویی و قصّه سرایی نبوده بلکه برای تنبه بندگان و موعظه و پند و نصیحت آنها است که متذکر شوند که خداوند با اهل ایمان و تقوی و صلحاء چه تفضلاتی داشته و از چه مهالکی و شدائدی آنها را نجات داده و اهل شرک و کفر و فسق و ظلم با چه بلاهایی روبرو شدند و بچه مهالکی افتادند و میفرماید فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا فاطر آیه ۴۱ و ۴۲ که این قضایا باعث رغبت مشرکین و کفار و فساق شود بایمان و تقوی و اعمال صالحه و رجاء واثق بوعده های الهی و مورث خوف و انزجار از شرک و کفر و فسق پیدا شود و از این عذابهای دنیوی و خوف از وعیدهای الهی و از عذاب آخرتی پیدا کنند لذا میفرماید و کذلک یعنی و همین نحوی که پیش آمد شده بر امم سابقه نُفَصِّلُ الْآياتِ فصل بمعنی جدا کردن است دو چیز را از یک دیگر مقابل وصل که بمعنی جمع بین دو چیز متفرق است

و آیات معجزات صادره از انبیاء و قضایای وارده بر امتهای آنها یعنی جدا جدا و یک یک برای این امت بیان میکنیم وَ لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ و باید اینها متنبه شوند و از طریق فاسد خود و مشی در کفر و شرک و معاصی دست بردارند و بتوحید و ایمان و تصدیق انبیاء و اعمال صالحه رجوع کنند لکن خیره سری و خودپسندی و کبر و نخوت و هوای نفس و تقلید آباء موانع قویه است و نمیگذارد بطریق صلاح بیایند و هدایت شوند.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۵] ....ص: ۲۹

وَ اتْلُ عَلَیْهِمْ نَبَأَ الَّذِی آتَیْناهُ آیاتِنا فَانْسَلَخَ مِنْها فَأَتْبَعَهُ الشَّیْطانُ فَکانَ مِنَ الْغاوِینَ (۱۷۵)

و تلاوت فرما بر آنها حکایت آن کسی که ما باو دادیم آیات خود را پس بیرون رفت از آیات ما و جدا شد از آنها و شیطان او را تابع خود قرار داد پس بود از گمراهان.

در موضع این شخص بین مفسرین از چهار جهت اختلاف است یکی در شخصیت او که کیست یکی در چه عهدی و چه زمانی بوده یکی در آیاتی که باو داده شده چه بوده یکی در وجه انسلاخ او از آن آیات و ما مکرر گفته ایم که مدرکی از برای اقوال این مفسرین نداریم و آنچه میگویند تفسیر برأی است لذا ما آنچه در اخبار اهل بیت عصمت و طهارت داریم که عالم ببواطن قرآن هستند مدرک خود قرار میدهیم و آنچه از ظواهر قرآن و نصوص آن بدست میآوریم دلیل خود میشماریم چون ظواهر قرآن را حجه میدانیم و اگر ظهوری بدست نیاوریم و چیزی از اهل بیت نداشته باشیم علم به آنرا بخدا و این خاندان محول میکنیم و اگر چیزی در این مورد بگوئیم بنحو احتمال می گوییم نه بنحو تنجز، و اخباری که در این باب داریم سه حدیث است یکی از حضرت رضا علیه السّلام و یکی از حضرت صادق علیه السّلام و یکی از حضرت

باقر صلوات اللّه علیهم اجمعین، اما حدیث منسوب بحضرت رضا علیه السّلام خلاصه مفادش اینست که نام او بلعم باعورا بوده و در عصر فرعون و موسی بود و اسم اعظم را میدانست و مستجاب الدعوه بود سپس متمایل بفرعون شد و موقعی که فرعون در طلب موسی و قوم او میرفت او را خواست که نفرین کند در حق موسی و قومش که حبس شوند تا فرعونیان آنها را دریابند او سوار حماره ای شد برود نفرین کند حماره حرکت نکرد و بزبان آمد و گفت میخواهی بروی نفرین کنی در حق پیغمبر خدا و قوم مؤمنین آن قدر حماره را زد تا کشته شد خداوند اسم اعظم را از لسان او منسلخ فرمود پس حضرت این آیه را تلاوت فرمود سپس فرمود از بهائم داخل بهشت نمیشوند مگر حماره بلعم و کلب اصحاب کهف و گرگی که سلطانی یک نفر از سرکردگان خود را روانه کرد برای اذیت بجماعتی از مؤمنین و این سرکرده پسری داشت از نظرش غائب شد آن گرگ پسر او را پاره کرد آن سرکرده محزون شد خداوند برای اینکه آن را محزون کرد او را بهشت میبرد و اما خبر منسوب بحضرت صادق علیه السّلام که این مثل برای خالد بن ولید است که مثل بلعم باعورا است در عهد ابا بکر مالک بن نویره را کشت و زن او را تصرف کرد و قوم او را اسیر کرد حتی عمر او را تهدید بقتل کرد.

و اما خبر منسوب بحضرت باقر علیه السّلام طبرسی نقل میکند که این مثل بلعم مثل هر کسی است که هوای خود را بر هدایت الهی مقدم دارد، و عیاشی از آن حضرت روایت میکند که مثل برای مغیره بن شعبه است، باری بپردازیم بشرح آیه شریفه وَ اتْلُ عَلَیْهِمْ بیان فرما بر همین اصحاب که متنبه شوند مثل بلعم باعورا را که از دین برنگردید نبأ الذی نبأ خبر مهمی را گویند و از این باب است که نبی را نبی گویند و الذی بلعم باعورا است آتَیْناهُ آیاتِنا تعلیم او کردیم اسم اعظم را فَانْسَلَخَ مِنْها انسلاخ کندن چیزی است که چسبیده بچیز دیگر باشد

مثل پوست که ببـدن چسبیـده باشـد و ریشه که باعماق زمین فرو رفته باشد و این ملعون دست از دیانتی که داشت حتی دارای اسم اعظم بـود بیرون رفت و مرتـد شـد و اسم اعظم از او گرفته شـد فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطـانُ شـیطان او را تـابع خود قرار داد فَكـانَ مِنَ الْغاوِينَ غوایت ضلالت است که از روی حماقت و خریت باشد.

تنبیه- امثال بلعم در هر عصـر و زمانی بسـیار بودنـد که ابتداء در دین محکم و اسـتوار از روی واقعیت بودند نه از روی نفاق و تقلب سپس در کفر و ضلالت محکم و استوار شدند مثل زبیر و جماعتی از اهل کوفه و هزارها دیگر و مثل باب حتی در عصر مـا یکی از اوتـاد که گفتنـد در حرم أمیر المؤمنین علیه السّـلام یـک سـاعت و نیم زیـارت جـامعه میخوانـد و اشـک از اطراف چشـمش جـاری بود عاقبت مسـلک قمام را اختیار کرد و حقیر با قمام تماس گرفتم عقائـدش در حق ائمه [ع و غیبت حضـرت بقیه اللّه [عـج و اینکه ظاهر میشود تمام بود لکن میگفت دوره غیبت زمان فطرت است و هیچ حکمی نیست و اینها را آخوندها درآوردنـد، و همچنین یکی از رفقای حقیر در حوضه درس مرحوم آیت اللّه نائینی در نجف جزو فضـلاء بود و عاقبت سـگباز شد و اعاذنا اللّه من سوء العاقبه

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۶] .... ص : ۳۱

وَ لَوْ شِـئْنا لَرَفَعْنـاهُ بِهـا وَ لكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَ اتَّبَعَ هَواهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِـلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ذلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (۱۷۶)

و اگر میخواستیم بلعم را بمقـام رفیع بتوسـط آیـاتی که بـاو دادیم میبردیم لکن او بـدنیا علاقه منـد شـد و هوای نفس او را تابع خود کرد پس مثل او مثل کلب است اگر او را برانی پارس میکنـد و اگر هم او را واگذاری پارس میکند اینست مثل قومی که تکذیب آیات ما را میکنند پس این قصّه ها و حکایات را برای

قوم بیان فرما باشد که بفکر بیابند.

وَ لَوْ شِئْنا لَرَفَعْناهُ بِها تفضلات الهی پی در پی ببندگان خود میرسد مشروط به اینکه بنده رو بخدا رود هر چه قربش بیشتر شود عنایات او بیشتر شامل حال بنده میشود و موانعی ایجاد نکند که اگر ایجاد کرد دیگر مورد تفضل نیست، معنای و لو شئنا یعنی اگر خواسته بودیم هر آینه او را یعنی بلعم باعورا را هر آینه بآن آیاتی که باو عنایت کرده بودیم درجه و مقامش را بالا میبردیم یعنی تا مادامی که با ما بود ما هم با او بودیم.

لکِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَی الْأَرْضِ که دنیاپرست شد و علاقه بزخارف دنیا پیدا کرد که این یکی از موانع است زیرا دنیا ضدّ آخرت است و وجود ضدّ مانع از وجود ضدّ آخر است وَ اتَّبَعَ هَواهُ مانع دیگر است که متابعت هوای نفس باشد و او را خدای خود شمارد أَ فَرَأَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ وَ أَضَلَّهُ اللَّهُ عَلی عِلْمٍ الایه جاثیه آیه ۲۲.

فَمَثَلُهُ کَمَثَلِ الْکَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَیْهِ یَلْهَثْ أَوْ تَتْرُکْهُ یَلْهَثْ سگ با سایر حیوانات فرق دارد اگر او را برانی و دور کنی پارس میکند و اگر بخود بگذاری باز پارس میکند، دنیاپرستان هم اگر خداوند بآنها مال و جاه و مقام دهد طغیان و سرکشی میکند إِنَّ الْإِنْسانَ لَیَطْغی أَنْ رَآهُ اسْتَغْنی علق آیه ۷ و ۸، و اگر بفقر و بلا و مرض و ذلت مبتلا شوند دست از دین برمیدارند.

ذلِکَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا کسانی که ایمان بانبیاء و قرآن و معجزات صادره از آنها و اوصیاء آنها و مقدسات دین که همه آیات الهی هستند نمیآورند و تمام آنها را تکذیب میکنند اینست مثل آنها فَاقْصُصِ الْقَصَصَ قصه حکایات غریبه و عجیبه است و حکایات قرآن از آدم و ملائکه و شیطان و نوح و ابراهیم و لوط و شعیب و موسی و عیسی و قوم آنها و قضایای مشرکین و پیغمبر و مسلمین

تمام از عجائب و غرائب است اینها را گوشزد امت نما لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ امید است بفکر بیفتند فکر ترتیب مقدمات و ادله و براهین است برای اخذ نتیجه، سبزواری میگوید (الفکر حرکه الی المبادی و من مبادی الی المرادی) قصص سابقین دلیل است بر اینکه اگر ما ایمان و عمل صالح داشته باشیم سعادتمند میشویم و اگر کفر و فساد و عصیان داشته باشیم بشقاوت و بلیات دچار میشویم.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۷] .... ص : ۳۳

ساءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا وَ أَنْفُسَهُمْ كانُوا يَظْلِمُونَ (۱۷۷)

بد مثلی است آن قومی را کسانی که تکذیب بآیات ما کردند و بودند که بنفوس خود ظلم میکردند.

ساء مثلا- اصل مثل بد نیست حال مکذبین که منطبق با این مثل میشود بد است الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا کفار و مشرکین و معاندین و مخالفین و منکرین تماما مکذّب بآیات الهی هستند.

وَ أَنْفُسَهُمْ كانُوا يَظْلِمُونَ بدستگاه خداوند لطمه وارد نمیشود

(هر چه هست از قامت ناساز بی اندام ما است و رنه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست)

البته هر عملی اثری دارد

ان خیرا فخیر و ان شرا فشر

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۸] .... ص : ۳۳

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَ مَنْ يُضْلِلْ فَأُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ (۱۷۸)

هر کس را که خداوند هدایت نماید پس او است هدایت شده و کسی را که گمراه نماید پس آنها آنهایی هستند زیان کاران.

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ هدایت دو قسم است یکی ارائه طریق و این نسبت بجمیع مکلفین است و این هم دو قسم است تکوینی و تشریعی، تکوینی اعطاء عقل و شعور و ادراک و اختیار و قوّه و قدرت است نسبت بهمه علی السواء است، و تشریعی ارسال

رسل و انزال کتب و جعل احکام و وجود مبلّغین از اوصیاء و علماء و مبیّنین احکام و واعظین و آمرین بمعروف و ناهین از منکر و مجرد این قسم کافی نیست زیرا از طرف خداوند کوتاهی نشده بلکه قابلیت محل هم شرط است که قبول کند و بپذیرد و قسم دوم ایصال بمطلوب است که خداوند هر محلی که قابلیت داشته باشد یک نوع عنایتهای خاصی نسبت باو میفرماید مثل توفیق و ایجاد میل و رغبت بعبادت و ایمان و رفقای خوب و بیداری در سحر و زیادتی اسباب و مراد از آیه شریفه این قسمت است که کسی را که خداوند این نحو هدایت فرماید فَهُوَ الْمُهْتَدِی لذا همیشه از خدا بخواهید این قسمت را و الّا قسمت اول که خداوند بر حسب حکمت ایجاد فرموده وَ مَنْ یُضْلِلْ خداوند کسی را گمراه نمیفرماید اضلال الهی آنست که بنده اگر قابلیت هدایت ندارد و فرمایشات او را نمی پذیرد خداوند او را بخود واگذار میکند و سلب توفیق و اسباب از او میشود و شیطان و نفس امّاره بر او مسلط میشوند و در ضلالت و گمراهی میافتد و مخذول و منکوب میگردد فَأُولئِکَ هُمُ الْخاسِرُونَ تعبیر بکلمه هم برای تأکید است چنانچه تقدیم فاولئک بر خاسرون هم اثبات انحصار میکند که خسرانی بالاتر از ضلالت و گمراهی نیست که راه بجایی نبرد مثل منافقین و ضالین است که میفرماید مُذَبْذَبِینَ بَیْنَ ذلِکَ لا إِلی هؤُلاءِ وَ لا إِلی هؤُلاءِ وَ مَنْ یُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِیلًا نساء آیه ۱۴۲.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۷۹] .... ص: ۳۴

وَ لَقَدْ ذَرَأْنا لِجَهَنَّمَ کَثِیراً مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لا یَفْقَهُونَ بِها وَ لَهُمْ أَعْیُنٌ لا یُبْصِرُونَ بِها وَ لَهُمْ آذانٌ لا یَسْمَعُونَ بِها أُولئِکَ کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولئِکَ هُمُ الْغافِلُونَ (۱۷۹)

و هر آینه قرار دادیم ما از برای جهنم بسیاری از جنّ و انس را از برای اینها

دلهائیست که بآن دلها تفقّه و ادراک و تفهّم نمیکنند و از برای آنها چشمهایی است که بآن چشمها نمی بینند و از برای آنها گوشهایی است که بآن گوش ها نمیشوند مثل چهارپایان هستند بلکه گمراه تر اینها آنهایی هستند که غافل از خدا و دین و احکام هستند.

وَ لَقَدْ ذَرَأْنا ذرأ قریب المعنی است با خلق و برأ و احدث لجهنم لام عاقبت است مثل

(لدوا للموت و ابنوا للخرابی)

منسوب بامیر المؤمنین علیه السّلام است و مثل قوله تعالی فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَ حَزَناً قصص آیه ۷.

كَثِيراً مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ خداوند برای جهنم خلق نفرمود بدلیل قوله تعالی وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ذاریات آیه ۵۶، بلکه عاقبت کار این کثیر جهنم است و علت و سبب جهنم رفتن آنها اینست که لَهُمْ قُلُوبٌ لا يَفْقَهُونَ بِها در سوره بقره آیه ۷ و ۱۸ خَتَمَ اللَّهُ عَلى قُلُوبِهِمْ و صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ گفتیم مراد از این قلب قلب صنوبری و چشم و گوش جسمانی نیست زیرا با اینها دقائق زخارف دنیوی را درک میکنند بخصوص صنایع امروزه و زرد و سرخ دنیا را مشاهده میکنند و صدا را از آخر دنیا آمریکا میشنوند بلکه مراد قلب و چشم و گوش روح است که برای درک حقایق و بصیرت طرق سعادت و تأثیر مواعظ و نصایح است بکار نمیزنند قلب روحی دارند لکن از روی عناد و حبّ شهوات و قساوت درب قلب آنها بسته شده ایمان و معارف الهیه در او داخل نمیشود وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لا يُبْصِرُونَ بِها درب چشم روح بسته شده معجزه را حمل بسحر میکنند، انبیاء را کذاب میپندارند.

وَ لَهُمْ آذانٌ لا يَسْمَعُونَ بِها درب گوش روح پنبه گذارده پنبه غفلت مواعظ و نصایح در او تأثیر ندارد.

أُولئِكَ كَالْأَنْعامِ که آن روح ملکوتی را ندارند مثل انسان و لذا مورد

تکلیف و عذاب و ثواب نیستند بَلْ هُمْ أَضَلُّ مثل معروف است میگویند خر لخت را پالان او را برنمیدارند از فقیری که آه ندارد توقع بذل ندارند، حکماء گفتند فاقد شیئی معطی شیئی نمیشود.

ذات نایافته از هستی بخش کی تواند که شود هستی بخش

انعام آن روح ملکوتی که خداوند بجن و انس عنایت فرموده فاقد هستند اگر چه باندازه استعداد خود معرفت دارند و تسبیح و تقدیس و سجده پروردگار خود میکنند حتی جمادات و نباتات چنانچه مکرر گفته شده و آیات قرآنی مشحون است ولی جن و انس که دارای آن جوهر ملکوتی هستند حتی بقدر انعام هم معرفت نداشته باشند البته بمراتب اضل از آنها هستند.

أُولئِکَ هُمُ الْغافِلُونَ قفل غفلت بر درب قلب روح زده شده و مهر شده، پرده غفلت بروی چشم روح افتاده و بسته شده، پنبه غفلت گوش آنها را پر کرده پس درجات غفلت را دارند نعوذ باللّه.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۰] .... ص: ۳۶

وَ لِلَّهِ الْأَسْماءُ الْحُسْنی فَادْعُوهُ بِها وَ ذَرُوا الَّذِینَ یُلْحِدُونَ فِی أَسْمائِهِ سَیُجْزَوْنَ ما کانُوا یَعْمَلُونَ (۱۸۰)

و مختص بخداوند است اسمهای بسیار نیک پس بخوانید خدا را بآن اسماء و واگذارید کسانی را که ملحد و مشرک میشوند در اسماء الهی یعنی این اسماء را بر غیر خدا اطلاق میکنند زود باشد که جزاء داده شوند آنچه را که بودند عمل میکردند.

وَ لِلَّهِ الْأَسْماءُ الْحُسْنی اسماء الهی توقیفی است یعنی احدی نمیتواند اسمی بر خدا بگذارد و اطلاق کند مگر آنچه خداوند فرموده در قرآن و سایر کتب آسمانی یا بلسان انبیاء و اوصیاء آنها مثل اینکه حکماء اطلاق علة یا علة العلل بر خدا

میکنند و حال آنکه نه در قرآن و نه در لسان انبیاء و ائمه [ع اطلاق نشده بلکه صحیح نیست زیرا مناسبت بین عله و معلول شرط است و انفکاک بین آنها محال است و حال آنکه (کان اللّه و لم یکن معه شیئی) بعلاوه لازم میآید قدم عالم و حال آنکه حادث است بعلاوه لازم میآید سلب قدرت و اختیار زیرا عله قدرت بر عدم ایجاد معلول و عدم تأثیر در آن ندارد چون لازم و ملزوم است و این اسمایی که در قرآن و لسان ائمه [ع اطلاق شده باین معانی که در نظر ما است نیست و لذا یکی از صفات سلبیه نفی معانی است که آن شاعر میگوید:

نه مرکب بود و جسم نه مرئی نه محل بی شریک است و معانی تو غنی دان خالق

بلکه اینها یک مفاهیمی است که منتزع از ذات اقدس میشود نه صفت باشد که عارض بر ذات شود چنانچه مکرر توضیح داده ایم که ذات اقدس ربوبی صرف الوجود با علی مراتبه غیر متناهی و غیر محدود است و بساطته و وحدته دارای جمیع مراتب وجود است و هر یک از این صفات مرتبه ای از مراتب وجود است که مفهوم آن منتزع از نفس وجود است و برای تقریب بذهن مثال میزنیم بمقوله کم و کیف و نور مثلا نور قوی مثل نور شمس یک نور بسیط بیش نیست لکن جمیع مراتب ما دون را دارا است و کیف قوی مثل حلاوت عسل یک حلاوت بیش نیست ولی حاوی جمیع مراتب ما دون است و کذلک کم قوی، و اسماء الهی کل آنها حسن است ولی کلمه الحسنی افعل التفضیل است که احسن است زیرا هر مرتبه از مراتب وجود یا مراتب نور یا مراتب کیف و کم نسبت بمرتبه دون خود احسن است و مرتبه فوق او احسن از او است و این اسماء الهی منقسم بر اقسامی است قسم اول اسماء ذات است و آن سه اسم است: اللّه، حق، هو. اللّه علم و اسم ذاتیست که مستجمع جمیع صفات کمال و منزه از جمیع عیوب و نواقص امکان است، و حق اشاره بمقام واجب الوجودیست ثابت است ازلا و ابدا، و هو اشاره

بمقام غیب الغیوبی است که احدی جز او پی نمیبرد.

قسم دوم- اسماء صفات است صفات ذاتیه و آن هم دو قسم است: صفات محضه مثل حیّ، قدیم، ازلی، ابدی، سرمدی، کبیر، علیّ، عظیم و نحو اینها و صفات ذات اضافه مثل قادر، علیم، سمیع، بصیر، مرید، حکیم که تعلق بطرف میگیرد و اینها را صفات کمالیه میگویند.

قسم سوم- صفات فعلیه است یعنی افعال صادره از او مثل رحیم، رحمن، غفور، عطوف، عفو، خالق، رازق، مصور، مبدع، موجد و امثال اینها که اینها را صفات جمالیه مینامند.

قسم چهارم- صفات سلبیه است که صفات جلالیه مینامند که سلب احتیاج و نقص و عیب است مثل سبّوح و قدوس و نحو اینها.

و در اخبار دارد اسماء الحسنی نود و نه اسم است از ابن بابویه بسند خود از حضرت صادق علیه السّلام از آباء طیّبین خود علیهم السلام از حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود

(انّ للّه تبارک و تعالی تسعه و تسعون اسما مائه الّا واحد من احصاها دخل الجنه) و هی: اللّه الواحد الاحد الصمد الاول الاخر السمیع البصیر القدیر القادر القاهر العلیّ الاعلی الباقی البدیع البارئ الاکرم الظاهر الباطن الحی الحکیم العلیم الحلیم الحفیظ الحق الحسیب الحمید الخفی الرب الرحمن الرحیم الذاری الرازق الرقیب الرؤف البارّ السلام المؤمن المهیمن العزیز الجبار المتکبر السیّد السبوح الشهید الصادق الصانع الطاهر العدل العفو الغنی الغیاث الفاطر الفرد الفتاح الفالق القدیم الملک القدوس القوی القریب القیوم القابض الباسط قاضی الحاجات المجید المولی المنّان المحیط المبین المقیت المصور الکبیر الکافی کاشف الضر الوتر النور الوهّاب الناصر الواسع الودود الهادی الوفی الوکیل الوارث البرّ الباعث التواب الجلیل الجواد الخبیر الخالق خیر الناصرین الدیّان الشکور العظیم اللطیف الشافی)

مخفی نباشد که مذکورات در خبر نود و هشت است و یکی از قلم راوی ساقط شده و ممکن است بگوئیم المرید یا المدرک بوده، و در بعض اخبار است که این نود و نه اسم مذکورات در قرآن است و معین فرموده که در هر سوره چه اندازه از آنها ذکر شده.

فَادْعُوهُ بِها مراد این نیست که خدا را بخوانید بجمیع این أسماء الحسنی بلکه بهر یک از آنها خدا را بخوانید خداوند اجابت میفرماید زیرا از کرم او دور است که خدا امر بفرماید مرا باین اسماء بخوانید و بنده بخواند و او اجابت نفرماید وَ ذَرُوا الَّذِینَ یُلْحِدُونَ فِی أَسْمائِهِ نظر به اینکه لام لِلَّه لام اختصاص است دلالت دارد بر اینکه این اسماء مختص بذات مقدس او است و الحاد در این اسماء این است که بغیر خدا اطلاق کنند بلی این اسماء دو قسم است اسماء مختصه بخدا که اطلاق بر غیر او الحاد و شرک است مثل خالقیت و رازقیت و امثال آنها و اسماء مشترکه مثل عالمیت و قادریت و اشباه آنها که مرتبه اعلاء آنها مختص باو است و نسبت بغیر دادن الحاد است اما مرتبه دون مانعی ندارد آنهم بافاضه او است.

سَیُجْزَوْنَ ما کانُوا یَعْمَلُونَ البته هر کس عملی بجا آورد جزای او بنحو اتم داده میشود بخصوص شرک بخدا که الحادش میگویند چه شرک در ذات یا صفات یا افعال یا عبادت یا نظر پنج قسم اقسام شرک است.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۱] .... ص: ۳۹

وَ مِمَّنْ خَلَقْنا أُمَّةٌ یَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ یَعْدِلُونَ (۱۸۱)

و بعضی از کسانی که خلق نمودیم جماعتی هستند که هدایت میکنند بنده گان را بحق و بحق عدالت میورزند.

وَ مِمَّنْ خَلَقْنا من تبعیضیه است من موصوله یعنی بعض مخلوقات من از افراد بشر امّه بمعنی جماعت است و مراد انبیاء و اوصیاء و علماء و آمرین

بمعروف و ناهین از منکر و مبلغین دین و وعاظ و صلحاء و اتقیاء و مؤمنین هستند یَهْدُونَ بِالْحَقِّ دعوت بدین اسلام و ایمان میکنند و بنده گان خدا را نصیحت و ارشاد مینمایند و جلوگیری از فساد و کفر و ضلالت و اخلاق رذیله و افعال سیّئه تا حدّ مقدور میکنند و به یعنی بحق که طبق آنچه عمل میکنند یَعْدِلُونَ عدالت حدّ وسط بین افراط و تفریط است و این اقسامی دارد عدالت در عقائد خروج از حدّ غلوّ در حق انبیاء و ائمه علیهم السلام مثل نصاری که در حق عیسی علیه السّلام غلوّ کردند و بعض غلات از صوفیه که در حق امیر المؤمنین و ائمه طاهرین بلکه ما دون آنها غلو نمودند و از حد تفریط مثل یهود در مورد عیسی و نواصب و عامه عمیاء در حق ائمه. و عدالت در اخلاق اتصاف بصفات حمیده که حد وسط بین دو دسته اخلاق رذیله است در طرف افراط و تفریط. و عدالت در معاشرت حقوق دیگران را ضایع نکند و حق خود را حفظ نماید. و عدالت در افعال از معاصی اجتناب کند ترک واجبی نشود و فعل حرامی مرتکب نگردد.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۲] ....ص: ۴۰

وَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَیْثُ لا یَعْلَمُونَ (۱۸۲)

و کسانی که تکذیب کردند بآیات ما آنها را ما بزودی درجه درجه میبریم از آن راهی که نمیدانند.

وَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا مکذب بآیات الهی کسانی هستند که انبیاء را تکذیب کردند و آنها را ساحر و مجنون و کذاب و مفتری گفتند و معجزات را سحر و جادو شمردند و قرآن را اساطیر الاولین و رقّی نام نهادند و احکام الهیه را دور انداختند و نحو اینها نسبت بمقدسات دینی.

سَنَسْتَدْرِجُهُمْ سین برای تراخی نزدیک است یعنی زود باشد و استدراج را معانی بسیار کردند از ماده درج و درجات لکن در این مقام طبق اخبار مرویه

از کافی از حضرت صادق علیه السّلام آنکه کفار و فساق هر چه در کفر و فسق زیاده روی کنند خداوند نعمت را بر آنها میافزاید تا آنکه بکلی خدا را فراموش کنند و خود را نیک پندارند و بنظر حقارت بمؤمنین نظر کنند مِنْ حَیْثُ لا یَعْلَمُونَ که این افزودگی نعم عقوبت و بلائی است که باعث ازدیاد عذاب میشود بر آنها و بالعکس مؤمن اگر آلوده بمعصیتی شد فوری دچار یک بلاء میشود تا متنبه شود و استغفار کند و دست از معاصی بردارد و بر طبق این معنی شواهد بسیار در آیات شریفه قرآن داریم یکی کلمه املی در آیه بعد که شرحش بیاید و یکی آیه شریفه وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ آل عمران آیه ۱۷۲، شرحش گذشت و دیگر آیات شریفه وَ لَوْ لا أَنْ یَکُونَ النَّاسُ أُمَّةً واحِدَةً لَجَعَلْنا لِمَنْ یَکْفُرُ بِالرَّحْمنِ لِبُیُوتِهِمْ سُقُفاً مِنْ فِضَّةٍ وَ مَعارِجَ عَلَیْها یَظْهَرُونَ وَ لِبُیُوتِهِمْ أَبْواباً وَ سُرُراً عَلَیْها یَتَّکِؤُنَ وَ زُخْرُفاً وَ إِنْ کُلُّ ذلِکَ لَمَّا مَتاعُ الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ الْآخِرَهُ عِنْدَ رَبِّکَ لِلْمُتَّقِینَ زخرف آیه ۳۲- ۳۴ و غیر اینها

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۳] .... ص: ۴۱

وَ أُمْلِی لَهُمْ إِنَّ کَیْدِی مَتِینٌ (۱۸۳)

و مهلت میدهم از برای آنها محققا کید من بسیار محکم است.

وَ أُمْلِی لَهُمْ مهلت الهی اینست که در دنیا تعجیل در عقوبه بر آنها نمیکند و بر اعمال زشت آنها را نمیگیرد مگر در جایی که فساد آنها سرایت بمؤمنین بکند مثل جزء فاسدی در بدن که مسریه باشد آن را قطع میکنند.

إِنَّ کَیْدِی مَتِینٌ مفسرین نظر به اینکه کید و مکر از صفات خبیثه است و ساحت قدس ربوبی منزه است لذا کید و مکر را حمل بر عقوبت و عذاب کردند یعنی عذاب من سخت است، لکن کید و مکری که از صفات رذیله شمرده شده با

مؤمنین است و اما با کفار بخصوص در مقام عقوبت از صفات بارزه است چنانچه گفتند امیر المؤمنین علیه السّلام در جنگ با عمرو ابن عبد ود بعد از ضربتی که بر فرق علی آمد فرمود با این شجاعتت کمک از برای تو میآید برگشت ببیند کیست بکمک آن آمده حضرت ضربتی بر ران آن ملعون زد که در غلطید و روی زمین افتاد، و همچنین حضرت قاسم علیه السلام در مقابل ازرق شامی فرمود بند رکاب اسبت را ببند خم شد ضربتی بر کمر او زد دو نیم شد و کید و مکر الهی اینست که معامله ای با کفار میکند که بر حسب ظاهر آنها را خوش آید مثل اقبال دنیا از سلطنت و ریاست و جاه و مقام و مکنت و دولت ولی در حقیقت عین عقوبت است لذا میفرماید وَ مَکَرُوا وَ مَکَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَیْرُ الْماکِرِینَ آل عمران آیه ۴۷، و نیز میفرماید إِنَّهُمْ یَکِیدُونَ کَیْداً وَ أَکِیدُ کَیْداً فَمَهِّلِ الْکافِرِینَ أَمْهِلْهُمْ رُوَیْداً طارق آیه ۱۵- ۱۷، که تفریع میفرماید بر کید خود که ای پیغمبر من آنها را مهلت ده من آنها را مهلت دادم تا زمان عقوبت و البته کید خدا محکم است و مکر او شدید (حلاوه الدنیا مراره الاخره و مراره الدنیا حلاوه الاخره)

هر که در این بزم مقرب تر است جام بلا بیشترش میدهند

هر که بود تشنه دیدار دوست آب دم نیشترش میدهند

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۴] ..... ص: ۴۲

أَ وَ لَمْ یَتَفَکَّرُوا ما بِصاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِیرٌ مُبِینٌ (۱۸۴)

آیا این کفار و مشرکین فکر نمیکنند نیست در ساحت قدس صاحب آنها محمّد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم از عارضه جنون نیست این وجود مقدس مگر انذار کننده از عذاب الهی با منطق و ادلّه واضحه روشن آشکار.

أَ وَ لَمْ یَتَفَکَّرُوا تفکر یکی از عبادات بسیار بزرگیست و اخبار در فضیلت بلکه افضلیت او بسیار است، در جامع السعادات نقل میکند

تفکر ساعه خیر من

عباده ستین سنه او سبعین سنه

و از کافی یک باب در فضیلت تفکر نقل فرموده، سکونی از حضرت صادق علیه السّلام فرمود

(کان امیر المؤمنین [ع یقول نبّه بالتفکر قلبک و جاف من اللیل جنبک و اتّق اللَّه ربّک)

و از حسن صیقل سؤال کرد از حضرت صادق [ع از چگونگی تفکر فرمود

(یمرّ بالخربه او بالدار فیقول این ساکنوک این بانوک ما لک لا تکلمین)

و نیز فرمود

(افضل العباده ادمان التفکر فی اللَّه و فی قدرته)

و از حضرت رضا [ع فرمود

(لیست العباده کثره الصلاه و الصوم انما العباده التفکر فی امر اللَّه عز و جل)

و از حضرت صادق [ع فرمود

(قال امیر المؤمنین [ع التفکر یدعو الی البرّ و العمل به)

الی غیر ذلک از اخبار و بهترین فکرها فکر در بی اعتباری دنیا و در این سفر طولانی آخرت و رسوایی در قیامت و شدّت عذاب و محرومیت از بهشت و حشر با اولیاء و در صنایع الهی و قدرت نمایی و ریزه کاری در آنها و در ادله و براهین معتقدات و صحت و قبولی عبادات و عواقب وخیمه معاصی و کفریات و نحو اینها ما بِصاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ جمله مستقله است مربوط بجمل قبل نیست زیرا جنون آثاری دارد مثل وجود مقدس نبوی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که عقل کل و کل عقل است اقوالش، افعالش، دستوراتش، کتابش تمام با بیان روشن مطابق عقل سلیم که تمام عقلاء بزرگ را بحیرت و تعجب آورده چگونه میشود او را رمی بجنون کرد که یک قسمت از کلمات مستشرقین را ما در مجلد اول کلم الطیب در مورد این وجود مقدس و کتابش متذکر شده ایم إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ انذار تخویف از عقوبت است و بشارت ترغیب بمثوبات آنها هم در پرده نیست مثل آفتاب روشن و آشکار است

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۵] .... ص : ۴۴

أَ وَ لَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْ ءٍ وَ أَنْ عَسى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ (۱۸۵)

آیا نظر نمیکنند در ملکوت آسمانها و زمین و آنچه خداوند خلق فرموده از هر شیئی و اینکه شاید نزدیک شده باشد مرگ آنها پس بچه حدیثی بعد از قرآن ایمان میآورند أَ وَ لَمْ يَنْظُرُوا نظر دقت در آثار صنع پروردگار و معرفت بوجود موجد آنها و مبقی آنها و مغنی آنها که از امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود

(ما رأیت شیئا الّا و رأیت اللّه قبله و بعده و معه)

فِي مَلَكُوتِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ عالم ملکوت عالم اجسام است از کرات علویه که تعبیر بسموات میکنند که منقسم بهفت طبقه میشود بمناسبت بعد و قرب این کرات بکره ارض هر چه دورتر باشد طبقه بالاتر است و نزدیک تر باشد طبقه سفلی است و موجودات جویّه مثل هوا و ابر و رعد و برق و باران و باد و سفلیه که کره زمین است و موجودات در آن جمادات و نباتات و حیوانات و معادن، و فوق عالم ملکوت عالم جبروت است که عالم مجردات که عبارت از عالم عقول و نفوس باشد و فوق عالم جبروت عالم لاهوت است که (لا یطلع علیه احد الّا اللّه) و دون عالم ملکوت عالم ناسوت است که عالم کون و فساد است که تعبیر بعالم دنیا میشود و لذا دنیا گفتند بمعنی دنائت و پستی یا دنوّ و نزدیکی است که دائما در تغییر و تبدل است و بهیچ قسمتش اعتباری نیست نه بغنی و فقرش و نه بعزت و ذلتش و نه بصحت و مرضش و نه بحیوه و موتش وَ ما خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْ ءٍ آنچه که در این عالم خداوند خلق فرموده از ملائکه و جن و انس و مأکولات و مشروبات و ملبوسات و ادویه جات و غیر اینها که در هر یک یک آنها چه قدرت نمایی کرده و چه اندازه حکمت بکار زده و چه فوائد

و آثاری در آنها قرار داده و چه ریزه کاری در آنها فرموده وَ أَنْ عَسی أَنْ یَکُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ انسان بمرگ نزدیک است، از امیر المؤمنین علیه السّلام پرسیدند نزدیک چیست و نزدیک تر چیست گفتند فرمود هر آینده ای نزدیک است و مرگ از همه آنها نزدیک تر است، حتی گفتند از پرده پیاز بپیاز نزدیک تر است یک نفس است بیرون آمد برنمیگردد، داخل میشود بیرون نمیآید و تعبیر بعسی ان یکون برای اینست که عسی استعمال میشود در موردی که رجاء واثق باشد مثل قول زن فرعون که گفت وَ قالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَیْنٍ لِی وَ لَکَ لا تَقْتُلُوهُ عَسی أَنْ یَنْفَعَنا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَداً قصص آیه ۸، و قول عزیز مصر که بزنش گفت أَکْرِمِی مَثْواهُ عَسی أَنْ یَنْفَعَنا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَداً یوسف آیه ۲۱، و اقتراب با قرب تفاوت دارد بمعنی طلب قرب است مثل اکتساب اشاره به اینکه آثار و اسباب موت فراهم شود مثل مرض و ضعف قوی و کبر سن که انسان را نزدیک بمرگ میکند که در این موارد باید بیشتر کوشش کرد در عبادت و تدارک فوائت و توبه و استغفار و تهیّأ از برای موت چنانچه حضرت مجتبی [ع بجناده فرمود (استعدّ لسفرک و حصّل زادک قبل حلول اجلک) فَبِأَیِّ حَدِیثٍ بَعْدَهُ یُؤْمِنُونَ حدیث بیان اموریست که سابقه نداشته باشد لذا اخبار صادره از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و ائمه اطهار [ع را احادیث گفتند چون قبل از بیان آنها کسی خبر نداشت و نمیدانست و باین مناسبت قرآن را حدیث گفتند چون این بیانات قرآن را قبل از نزول کسی نمیدانست تِلْکَ مِنْ أَنْباءِ الْغَیْبِ نُوحِیها إِلَیْکَ ما کُنْتَ تَعْلَمُها أَنْتَ وَ لا قَوْمُکَ مِنْ قَبْلِ هذا هود آیه ۵۱ ما کانَ حَدِیثاً یُفْتَری یوسف آیه ۱۱۱، یعنی بهتر از قرآن و بیانات آن کجا پیدا میکنید که باو ایمان بیاورید بلی مزخرفات و تناقضات و کفریات که در بیان باب و ایقان بها است بهائیها بهتر از قرآن میشمارند و همین آیه دلیل بر ردّ آنها است که دیگر بعد از قرآن

چیزی نیست که باو ایمان بیاورند.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۶] .... ص : ۴۶

مَنْ یُضْلِلِ اللَّهُ فَلا هادِیَ لَهُ وَ یَذَرُهُمْ فِی طُغْیانِهِمْ یَعْمَهُونَ (۱۸۶)

کسی را که خداوند گمراه فرمود یعنی بهدایت الهی هدایت نشد پس هادی دیگری از برای او نیست و وامیگذارد آنها را که در طغیان و سرکشی خود کورکورانه باقی بمانند مکرر گفته ایم که تمام تفضلات الهی در دنیا و آخرت مشروط بقابلیت محل است ماهیت که قابلیت وجود ندارد خداوند ایجاد نمیکند مثل ممتنعات کسی که قابلیت بهشت ندارد که ایمان است هرگز او را بهشت نمیبرد، کسی که قابلیت هدایت ندارد او را هدایت نمیکند

بر سیه دل چه سود خواندن وعظ نرود میخ آهنین بر سنگ

زیرا افاضه در محل غیر قابل بی اثر است و لغو است و از خدا لغو محال است صادر شود و معنای مَنْ یُضْلِلِ اللَّهُ همین است یعنی کسانی که قابلیت هدایت ندارند خداوند بگمراهی خود آنها را وا میگذارد و چون قابلیت ندارند فَلا هادِیَ لَهُ کسی قدرت ندارد بتواند آنها را هدایت کند وَ یَذَرُهُمْ بیان یضلل اللّه است که آنها را بخود وا میگذارد فِی طُغْیانِهِمْ طغیان تجاوز از حدّ و تعدی و تزائد است مثل طغیان ماء بحار و انهار و اینها در شرک و کفر و عداوت و فسق و فجور زیاده روی کردند یَعْمَهُونَ قلب آنها کور است نمی بینند و گوششان کر است نمیشنوند و زبان قلب لال است اعتراف نمیکنند و قلب سیاه است نمی فهمند (بگذار تا بمیرد در عین خودپرستی)

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۷] .... ص: ۴۷

يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَهِ أَيَّانَ مُرْساها قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ رَبِّی لا يُجَلِّيها لِوَقْتِها إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَهً يَسْئَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْها قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ اللَّهِ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ (۱۸۷)

سؤال میکنند تو را از ساعت که مراد فناء دنیا باشد یا قیام قیامت که چه زمانی وقت او است بگو منحصرا علم او نزد پروردگار من است ظاهر نمیکند او را بوقت او مگر خدا سنگین است در آسمانها و زمین نمیآید شما را مگر بناگاه از تو سؤال میکنند که گویا تو میدانی از وقت آن بگو منحصرا علم بآن نزد خداوند است و لکن اکثر مردم نمیدانند يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَهِ سائل جماعتی از مسلمین بودند که معتقد بودند بحضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و بقیام قیامت و معاد و توهّم میکردند که حضرت میداند، و الف و لام الساعه عهد است، بعضی گفتند مراد وقت فناء و زوال این عالم است و لکن بعید نیست مراد یوم النشور باشد که یکی از اسماء روز قیامت یوم الساعه است و در موارد زیادی در قرآن اطلاق ساعه بر این روز شده وَ السَّاعَهُ لا رَيْبَ فِيها جاثیه آیه ۳۱ بَلِ السَّاعَهُ مَوْعِدُهُمْ وَ السَّاعَهُ أَدْهى وَ أَمَرُّ قمر آیه ۴۶ بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَهِ وَ أَعْتَدْنا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَهِ سَعِيراً فرقان آیه ۱۲ وَ إِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَهِ فَلا تَمْتَرُنَّ بِها زخرف آیه ۶۱، الی غیر ذلک و ما در مجلد سوم کلم الطیب اسامی روز قیامت را که مأخوذ از قرآن و اخبار شده متعرض شده ایم بالغ بر هفتاد اسم مراجعه کنید.

أَيَّانَ مُرْساها ایّان چه وقت و زمانی استفهام از زمان است، مرسیها از ماده رسا بمعنی ثبوت است و لذا جبال را راسیه گویند وَ الْجِبالَ أَرْساها سوره نازعات آیه ۳۲، و اطلاق بر قدر ثابت هم شد وَ قُدُورٍ راسِياتٍ سبأ آیه ۳۴ قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ رَبِّی یکی از علوم مختصه بذات اقدس ربوبی علم بزمان

وقوع قیامت است و حکمت اخفاء آن اینست که انسان احتمال قرب بدهد تعجیل در تدارک عقوبت اعمال سیئه خود کند و در اعمال حسنه کوشش زیادتری کند لا یُجَلِّیها لِوَقْتِها إِلَّا هُوَ ظاهر نمیفرماید از برای وقت قیامت مگر او و موقعی که ظاهر میفرماید بغته ظاهر میشود وَ ما أَمْرُ السَّاعَهِ إِلَّا کَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ نحل آیه ۷۹ وَ ما أَمْرُنا إِلَّا واحِدَهٌ کَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ قمر آیه ۵۱ ثَقُلَتْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ ثقل قیامت در آسمانها و زمین ممکن است از حیث نداشتن علم بوقت آن باشد چون امر مجهول بر جاهل سنگین است و ممکن است از حیث دهشت و وحشت احوال قیامت باشد و ممکن است از خوف از عذاب قیامت باشد و احتمال اول بقرینه جمله قبل و بعد اقرب است لا تَأْتِیکُمْ إِلَّا بَغْتَهً بمجرد نفخ صور چون دو نفخه داریم یکی تمام بغته فانی میشوند دیگر تمام برمیخیزند وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِیهِ أُخْری فَإِذا هُمْ قِیامٌ یَنْظُرُونَ زمر آیه ۶۸ یَسْئَلُونَکَ کَأَنَّکَ حَفِیٌّ عَنْها احفاء بزبان امروزه بمعنی استنطاق و اصرار در سؤال است مثل اینکه توهّم میکردند که حضرت میداند و اخفاء میکند لذا استقصاء میکردند، و نظیر آن کلام منسوب بامیر المؤمنین علیه السّلام است بالای قبر حضرت صدیقه طاهره [ع خدمت حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم شکایت از ظالمین بفاطمه

(و ستنبّئک ابنتک بتظافر امتک علی حضمها حقها فاحفها السؤال و استخبرها الحال الحدیث)

و معانی دیگری هم برای احفاء ذکر شده مناسب با این مقام نیست قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ اللَّهِ کلمه انما از ادات حصر است یعنی علم بآن منحصر بخداوند است غیر او هر که و هر چه هست نمیداند وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ یا مراد اینست که اکثر علم بوقوع قیامت ندارند چنانچه در بسیاری از آیات تصریح فرموده که منکر معاد هستند یا اینکه

نمیدانند که غیر خدا نمیداند و احتمال اول چون تعبیر باکثر ناس فرموده اقرب است

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۸] .... ص : ۴۹

قُلْ لا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعاً وَ لا ضَرًّا إِلَّا ما شاءَ اللَّهُ وَ لَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَ ما مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَ بَشِيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۱۸۸)

بفرما بآنها که من مالک خود نیستم نه جالب نفعی و نه دافع ضرری مگر آنچه بخواهد خداوند و اگر بودم که میدانستم غیب را هر آینه طلب زیادتی در اعمال خیر میکردم و هر آینه هیچ سوء و ضرری بمن اصابه نمیکرد نیستم من مگر انذار کننده از عذاب الهی و بشارت دهنده بمثوبات خداوندی از برای قومی که ایمان میآورند [مسئله مشکله در موضوع علم غیب آیات بنظر بدوی مختلف است در اینکه غیر از خداوند علم غیب دارد یا نه از بعض آیات استفاده میشود که غیر خدا هم علم غیب دارد مثل آیه شریفه عالِمُ الْغَيْبِ فَلا يُظْهِرُ عَلى غَيْبِهِ أَحَداً إِلَّا مَنِ ارْتَضى مِنْ رَسُولٍ جنّ آیه ۲۶ و ۲۷، و بسیاری از آیات منحصر میکند علم غیب را بخدا و در بعض آیات فقط بیان میکند که خداوند عالم بغیب هست ولی انحصار را نمیرساند، و حلّ این مشکل اینست که غیب مقابل شهود است و بر خداوند چیزی غائب نیست چنانچه یکی از اسماء الهی شهید است (لانه لا یغیب عنه شیئی) مجمع البحرین بناء علی هذا مراد از غیب آنچه بر خلق مستور است و علم بآنها ندارند خداوند عالم است و البته علم الهی که بهمه چیز تعلق گرفته اقسامی دارد آن علومی که مختص بذات اقدس او است منحصر باو میباشد آیاتی که دلالت بر انحصار دارد مثل این آیه راجع باین قسمت است و اما علومی که افاضه بخلق شده چند قسم است

یک قسم مستند بحواس ظاهریه است بچشم دیده میشود، بگوش شنیده میشود و سایر قوای ظاهریه. و یک قسم مستند بادله و براهین عقلیه و نقلیه است و این دو قسم از عنوان غیب خارج است چون بر هر کس ممکن است تحصیل علم بآن یا بحسّ ظاهری یا بدلیل و برهان علمی. و اما یک قسم است که باید بطریق وحی و الهام افاضه شود این جزو علم غیب است چون بر دیگران وسائل معرفت بآن فراهم نیست و این علم غیب را انبیاء و ائمه علیهم السلام دارا بودند لذا میفرماید إِلَّا مَنِ ارْتَضی مِنْ رَسُولٍ اشکال- ائمه [ع که بآنها وحی منقطع شده بود جواب- آنها هم بطریق غیر عادی خداوند یا بافاضه رسول یا امام سابق افاضه فرموده، پس بناء علی هذا میتوان گفت که انبیاء و ائمه بلکه بسیاری از اوتاد که مورد الهامات ربوبی هستند عالم بغیب نیستند نسبت بآنچه مختص بخدا است زیرا بآنها افاضه نشده و عالم بغیب هستند نسبت بآنچه افاضه شده هذا ما عندنا و اللَّه العالم قُلْ لا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعاً وَ لا ضَرًّا زیرا از افعال مختصه بخدا است مثل خلق و رزق و اماته و احیاء و عزّت و ذلت و غنا و فقر که در توحید افعالی بیان شده إِلَّا ما شاءَ اللَّهُ اگر اراده او تعلق گرفته احدی قدرت بر دفعش ندارد و اگر تعلق نگرفته تمام خلق عاجز در انجام آن هستند و ایجاد آن وَ لَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ بیش از آنکه بمن وحی فرموده لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ که بشما ابلاغ میکردم و طبق آن عمل مینمودم وَ ما مَسَّنِيَ السُّوءُ که خداوند بیش از آنکه حفظ فرموده و دستور داده اگر دستور داشتم جلوگیری میکردم فقط تابع وحی و دستور هستم چنانچه بسیاری از اهل مدینه در مکه از آن حضرت تقاضای تشریف فرمایی بمدینه کردند که آنجا ما شما را یاری میکنیم و از اذیات قریش نجات پیدا میکنی حضرت میفرمود من منتظر وحی الهی هستم

تا امر او نرسد نمیتوانم حرکت کنم إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَ بَشِيرٌ فقط مأمور بانذار و تبشير هستم آنهم لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

[سوره الأعراف (۷): آيات ۱۸۹ تا ۱۹۱] .... ص: ۵۱

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَهٍ وَ جَعَلَ مِنْها زَوْجَها لِيَسْكُنَ إِلَيْها فَلَمَّا تَغَشَّاها حَمَلَتْ حَمْلاً خَفِيفاً فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُما لَئِنْ آتَيْتَنا صالِحاً لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۱۸۹) فَلَمَّا آتاهُما صالِحاً جَعَلا لَهُ شُرَكاءَ فِيما آتاهُما فَتَعالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۱۹۰) أَ يُشْرِكُونَ ما لا يَخْلُقُ شَيْئاً وَ هُمْ يُخْلَقُونَ (۱۹۱)

در ترجمه اين آيات بين عامه و خاصّه بانحايى ترجمه شده و وجوهى گفتند كه احسن و اتم و اكمل از تمام آنها فرمايش منسوب بحضرت رضا عليه آلاف التحيه و الثناء است و ابتداء ما نقل حديث را ميكنيم و بر طبق آن آيه شريفه را ترجمه ميكنيم و سپس اشاره بكلمات مفسرين و صحت و سقم آنها را بيان ميكنيم حديث از ابن بابويه بسند معتبر تا منتهى ميشود بابى الصلت هروى

(قال لما جمع المأمون لعلى بن موسى الرضا عليه السّلام اهل المقالات من اهل الاسلام و الديانات من اليهود و النصارى و المجوس و من الصابئين و سائر اهل المقالات فلم يقم احد الا و قد الزمه حجته كانّه القمه حجرا قام اليه على ابن محمد ابن الجهم فقال يا ابن رسول اللَّه أ تقول بعصمه الانبياء فقال نعم و ذكر الحديث الى ان قال فقال له المأمون فما معنى قول اللَّه تعالى فلمّا آتيهما صالحا جعلا له شركاء فيما آتيهما فقال الرضا عليه السّلام انّ حوّا ولدت لادم خمس مائه بطن فى كل بطن ذكر و انثى و ان آدم و حوّا عاهدا اللَّه و دعواه و قالا لئن آتيتنا صالحا لنكوننّ من الشاكرين فلمّا آتيهما صالحا من النسل خلقا سويّا بريئا من الزمانه و العاهه كانا يأتيهما صنفان صنفا ذكرانا و صنفا اناثا فجعل الصنفان للَّه تعالى ذكره شركاء فيما آتيهما

و لم یشکراه کشکر ابویهما له عز و جل قال اللّه تعالی فتعالی اللّه عما یشرکون فقال المأمون اشهد انّک ابن رسول اللّه حقا)

خداوند آن خداییست که تمام شما را کلیه بشر را از یک نفس که آدم ابو البشر باشد خلق فرمود و از آن نفس واحده یعنی از فاضل طینت آدم جفت او را که حوا باشد آفرید برای اینکه انیس و مونس او باشد و وحشت تنهایی از او برطرف شود پس موقعی که مجتمع شدند و نزدیک یک دیگر رفتند حوا حمل پیدا کرد حمل سبکی پس مدتی بهمین سبکی گذرانید پس چون حملش سنگین شد آدم و حوا پروردگار خود را خواندند که اگر بآنها اولاد صالح سالم از آفات و نواقص باشند عطا فرماید شکرگزار این موهبت باشند خداوند هزار اولاد بآنها عطا فرمود پانصد ذکور و پانصد اناث در پانصد دفعه در هر دفعه یک ذکر و یک انثی و اینها دو صنف شدند صنف ذکور و صنف اناث و در این دو صنف باغوای شیطان مشرک شدند در این نعمت صحت و سلامتی که بآنها عنایت شده بود و مثل پدر و مادر خود بر توحید باقی نماندند و حال آنکه خداوند بزرگتر و عالیتر است از آنچه باو شرک بیاورند آیا شریک قرار میدهند چیزی را که خلق نمیکند شیئی را و آنها تمام مخلوق خداوند متعال هستند هُوَ الَّذِی خَلَقَکُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَهٍ مرجع ضمیر اللّه است که در آیه قبل ذکر فرموده و خلق از افعال مختصه باو است و لذا نفرمود خلقکم اللّه و تقدیم هو و الذی دلالت بر اختصاص دارد و اما غیر او و لو مجتمعا قدرت بر خلق یک ذباب ندارند إِنَّ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ یَخْلُقُوا ذُباباً وَ لَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ حج آیه ۷۲، و خطبه منسوبه بامیر المؤمنین [ع

(انا خالق السموات و الارض)

از مجعولات و مفتریات شیخ رجب برسی است از غلات و مراد از نفس واحده شخص واحد است که آدم باشد

وَ جَعَلَ مِنْها زَوْجَها حوا که از زیادتی گل آدم سرشته شده و تعبیر بزوج دون زوجه برای این است که صفات مختصه بنساء است مثل حائض و حامل و مقرب زیرا زوج مرد غیر زن نمیشود بلی در جایی که هر دو را باین وصف ذکر کنند میگویند زوج و زوجه لِیَسْکُنَ إِلَیْها سکونت آدم برای رفع وحشت تنهایی بود و احتیاج بهم جنس داشت برای دفع شهوت و انس بآن بخصوص اگر طرف زیبا و خوش صورت باشد فَلَمَّا تَغَشَّاها کنایه از مواقعه و جماع و هم بستر شدن است حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِیفاً چون اوان حمل یک نطفه یا علقه یا مضغه بیش نیست بسیار سبک است مانع از حرکت و ذهاب و ایاب و حمل و نقل نیست فَمَرَّتْ بِهِ مدتی که در این اطوار بود قبل از صورت بندی و افاضه روح فَلَمَّا أَثْقَلَتْ که افاضه روح شد بخصوص اگر دو فرد باشند چنانچه در خبر حضرت رضا علیه السّلام بود بسیار سنگین میشود آدم و حوّا نمیدانستند یکی است یا دو ذکر است یا انثی انسان است یا حیوان صحیح الاعضاء است یا ناقص صحیح است یا معیب وجیه المنظر است یا قبیح از این جهت دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُما این دعاء نه برای این حمل بخصوص بوده بلکه هر چه خداوند بآنها عطا فرماید و لو پانصد مرّه لَئِنْ آتَیْتَنا صالِحاً مراد صالح مقابل طالح نیست که مؤمن و متقی باشند بلکه مقابل معیب و ناقص است لَنَکُونَنَّ مِنَ الشَّاکِرِینَ نه اینکه اگر نباشد صالح ما شاکر نیستیم بلکه برای این نعمت در عبادت و بندگی بیش از پیش کوشش میکنیم که بر هر نعمتی شکری واجب فَلَمَّا آتاهُما صالِحاً خداوند بآنها هزار اولاد صالح ذکورا و اناثا عنایت فرمود تا این قسمت آیه ضمیر تثنیه راجع بآدم و حوا بود و البته اولاد آدم منحصر باین هزار که از بطن حوا خارج شدند نبود بلکه از آنها هم در این مدت ذکور و اناث بسیاری بوجود آمد بتوسط حوریه و جنیه بطریقی که در سوره بقره در مجلد ثانی این تفسیر ذکر شد که مورث توهم تزویج برادر و خواهر که مجوس

گفتند نباشد و اخبار وارده در این باب را هم متعرض شده ایم بنا بر این عده اولاد آدم بالغ بر چندین هزار شد و اینها دو صنف شدند صنف رجال و صنف نساء جَعَلا لَهُ شُرَكاءَ این دو صنف دستگاه بت پرستی در آنها شیوعی پیدا کرد باغواء شیطان که اولین مذاهب باطله همین دستگاه بت پرستی بود و دلیل بر اینکه مرجع این تثنیه دو صنف اولاد آدم و حوا است نه خود آدم و حوا لفظ شرکاء است زیرا اگر آدم و حوا بود میفرمود جعلا له شریکا و شرکاء جمع است که شریکهایی هر دسته یک شریک قرار دادند بعلاوه ضمیرهای جمع است در بقیه آیات فِیما آتاهُما در آنچه باین دو صنف خداوند مرحمت فرمود تماما صحیح و سالم فَتَعالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ و اگر مرجع ضمیر جعلا و آتیهما آدم و حوا بود چنانچه عامه عمیا گفتند باید بفرماید عما یشرکان و همچنین جمله بعد أَ يُشْرِكُونَ بفرماید أ یشرکان و این استفهام انکاری است که نباید شرک بیاورند و دلیل بر بطلان شرک جمله ما لا يَخْلُقُ شَيْئاً وَ هُمْ يُخْلَقُونَ اما کلمات مفسرین- مفسرین عامه مرجع ضمیر جعلا له شرکاء را بآدم و حوا ارجاع میکنند و نسبت شرک بآنها میدهند، و اینکه اسم فرزند خود را عبد الحارث گذاردند باغوای شیطان و حارث اسم شیطان است و این خلاف ضرورت مذهب شیعه است و ادله عصمت انبیاء را ما در مجلد اول کلم الطیب بیان کرده ایم بلکه اولین شرط نبوت و مهمترین شرائط عصمت است اما مفسرین خاصه بعضی گفتند مرجع ضمیر جعلا له نسل صالح است و تعبیر بتثنیه برای این است که در هر بطنی ذکر و انثی بوده و این خلاف ظاهر است مسلما و بعضی گفتند بهمان نفس واحده و زوجها برمیگردد لکن بحذف مضاف یعنی ولد نفس واحده و زوجها و بعضی گفتند هر کدام از افراد آدم نفس واحده و از برای او زوجیست و ذکر تثنیه نفس واحده و زوج آن از اولاد آدم یعنی جنس اولاد آدم

از زوج و زوجه بدلیل قوله تعالی وَ مِنْ آیاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَکُمْ مِنْ أَنْفُسِکُمْ أَزْواجاً روم آیه ۲۰، این هم

بسیار بعید است.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۹۲] .... ص: ۵۵

وَ لا یَسْتَطِیعُونَ لَهُمْ نَصْراً وَ لا أَنْفُسَهُمْ یَنْصُرُونَ (۱۹۲)

و این شرکایی که برای خدا قرار داده اند قدرت اینکه کوچک ترین نصرتی بمشرکین بکنند ندارند و خود را هم نگاهداری و نصرت کنند ندارند وَ لا یَسْتَطِیعُونَ دلیل بر کمال عجز میکنند که سرتاسر ممکنات را فرو گرفته (الممکن فی حدّ ذاته ان یکون لیس و له من علته ان یکون ایس)

سیه رویی ز ممکن در دو عالم نشد هرگز جدا و اللّه اعلم

یا أَیُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ إِلَی اللَّهِ وَ اللَّهُ هُوَ الْغَنِیُّ الْحَمِیدُ فاطر آیه ۱۶ وَ اللَّهُ الْغَنِیُّ وَ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ محمد آیه ۴۰ لَهُمْ نَصْراً کسی که خود محتاج است چگونه میتواند دیگری را نصرت دهد

(ذات نایافته از هستی بخش کی تواند که شود هستی بخش)

فاقد شیئی معطی شیئی نخواهد شد وَ لا أَنْفُسَهُمْ یَنْصُرُونَ لا یَمْلِکُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعاً وَ لا ضَرًّا رعد آیه ۱۷، وَ لا یَمْلِکُونَ لِأَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَ لا نَفْعاً وَ لا یَمْلِکُونَ مَوْتاً وَ لا حَیاةً وَ لا نُشُوراً فرقان آیه ۴ فکیف بالنصر.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۹۳] .... ص: ۵۵

وَ إِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَی الْهُدی لا یَتَّبِعُوکُمْ سَواءٌ عَلَیْکُمْ أَ دَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صامِتُونَ (۱۹۳)

و اگر دعوت کنید آنها را بسوی هدایت و رستگاری متابعت نمیکنند شما را بر شما مساویست چه دعوت کنید آنها را بسوی هدایت و چه ساکت و صامت باشید

بر سیه دل چه سود خواندن وعظ نرود میخ آهنین در سنگ

یکی از شرائط وجوب هدایت و امر بمعروف و نهی از منکر احتمال تأثیر است و با قطع بعدم تأثیر واجب نیست مگر برای اتمام حجت و قطع عذر و بر طبق این معنی آیات بسیاری داریم چون قابلیت هدایت ندارند و موضوع جهاد محقق میشود بشرائط آن وَ إِنْ تَدْعُوهُمْ مورد خطاب مؤمنین هستند و مرجع ضمیر کفار و مشرکین که قبول دعوت نمیکنند و دست از شرک و کفر برنمیدارند الی الهدی هدایت بایمان و اخلاق فاضله و اعمال صالحه و خروج از کفر و ضلالت. صفات خبیثه و اعمال سیّئه لا يَتَّبِعُوكُمْ متابعت در همان ایمان، اخلاق، اعمال پس بنا بر این دعوت کردن و نکردن مساویست نکنید هدایت نمیشوند بکنید باز هدایت نمیشوند سواء علیکم بر شما مساوی است نتیجه بدست نمیآید أَ دَعَوْتُمُوهُمْ همزه استفهام برای تردید نیست بلکه بیان تساویست یعنی چه دعوت کنید آنها را أَمْ أَنْتُمْ صامِتُونَ صمت مرادف با سکوت است مقابل نطق و تکلم پس فعلی که نتیجه ندارد ترکش اولی است

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۹۴] .... ص : ۵۶

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبادٌ أَمْثالُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۱۹۴)

محققا کسانی را که شما مشرکین میخوانید از غیر از خدا و عبادت میکنید و از آنها حاجت می طلبید اینها هم بندگانی هستند مثل شما پس آنها را بخوانید پس باید اجابت کنند شما را اگر شما از راستگویان باشید مفسرین گفتند مراد از إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبادٌ أَمْثالُكُمْ اصنام و بتهای مشرکین است بقرینه آیه بعد أَ لَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِها الایه لکن با کلمه الذین و کلمه عباد و کلمه امثالکم که راجع بذوی العقول است منافات دارد

لذا تصرف در معنی عباد کردند بمعنی مخلوق یا ذلت و عجز و امثال اینها و تحقیق کلام اینست که مشرکین در شرک مذاهب مختلفه هستند بعضی ملائکه را عبادت میکنند و آنها را مؤثر در عالم میدانند، بعضی انبیاء را عبادت میکنند مثل نصاری که قائل بتثلیث هستند اب و ابن و روح القدس، بعضی جن را عبادت میکنند مثل شیاطین و غیر اینها، بعضی کرات علویه مثل شمس و کواکب را بعضی آتش را، بعضی اصنام را از جمادات، بعضی حیوانات را مثل گاوپرستان بعضی نباتات را از اشجار و غیر اینها حتی بعضی قطب و مرشد را، بعضی امیر المؤمنین و ائمه طاهرین [ع را عبادت میکنند و این خطاب بتمام مشرکین متوجه است و جمع بین ذوی العقول و غیر ذوی العقول تعبیر بالذین عباد امثالکم لاجل التغلیب مانعی ندارد و خداوند میفرماید که تمام اینها مقهور اراده حق هستند و ذلیل و عاجز در پیشگاه الهی فَادْعُوهُمْ جزاء شرط متأخر است که اگر راست می گویید و اینها را مؤثر میدانید پس آنها را بخوانید زیرا گفتند قضیه شرطیه تصدق عن الکاذبین نه اینکه امر بدعوت باشد که امر بشرک لازم آید سپس در مقام ردّ آنها و بطلان عقیده آنها میفرماید فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ که از شئونات الوهیت اینست که بنده اگر اطاعت کند و بخواند پروردگار خود را او را اجابت میکند چنانچه میفرماید أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذا دَعاهُ وَ يَكْشِفُ السُّوءَ نمل آیه ۶۳، و نیز میفرماید ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ مؤمن آیه ۶۲، و یکی از اسماء الهی یا مجیب دعوه المضطرین است إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ و چون اجابت نمیکنند پس دلیل است بر اینکه الوهیت ندارند و شما مشرکین در دعوای الوهیت آنها کاذب هستید

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۹۵] .... ص : ۵۸

أَ لَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِها أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِها أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِها أَمْ لَهُمْ آذانٌ يَسْمَعُونَ بِها قُلِ ادْعُوا شُرَكاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ فَلا تُنْظِرُونِ (۱۹۵)

آیا از برای این شرکاء که اصنام هستند پاهایی هست که بتوسط آنها راه روند و آیا از برای آنها دستهایی است که بآنها دفع دشمن کنند آیا برای آنها چشمهایی است که بآنها ببینند آیا برای آنها گوشهایی است که بآنها بشنوند بگو بآنها بخوانید شرکاء خود را پس از آن هر کید و مکری که میتوانید نسبت بمن روا دارید پس مرا مهلت ندهید یعنی این اصنام شما از حیوانات هم پست ترند زیرا بسیار از حیوانات دست و پا و چشم و گوش دارند حواس ظاهره آنها بجا است و اینها یک جمادی بیشتر نیستند چه رسد بحواس باطنه عقل و شعور و ادراک و بر فرض که تمام حواس ظاهریه و باطنیه آنها برجا باشد قدرت بر دفع ضرری یا جلب نفعی ندارند چه رسد به اینکه ضرری بر من وارد کنند هر چه میتوانید نسبت بمن روا دارید و بکار زنید و هیچگونه مهلتی بمن ندهید من خدایی دارم که در کنف خود مرا حفظ میفرماید و مرا مسلط بر شما میکند و دمار از روزگار شما برمیدارد و شما را بهلاکت قتل و ذلت میاندازد و در عاقبت بعذاب ابدی گرفتار خواهد فرمود و پس از این توضیح احتیاج بتفسیر یک یک جملات آیه نداریم

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۹۶] .... ص : ۵۸

إِنَّ وَلِيِّيَ اللَّهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتابَ وَ هُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ (۱۹۶)

محقّقا ولیّ و صاحب اختیار من و حافظ من از شرّ اعداء و ناصر من بر تسلط بر اعداء آن خدایی که نازل فرمود قرآن مجید را و وعده نصرت در آن قرآن بمن داد و او نگاه دارد بنده گان صالح خود را إِنَّ وَلِيِّيَ اللَّهُ از برای ولیّ اطلاقات و معانی است ولایت کلیه مطلقه ذاتیه

و ولایت مولویه بر عباد و اماء و صاحب امر و نهی و دوست و حافظ و ناصر، و خداوند نسبت بپیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تمام انحاء ولایت را داده الَّذِی نَزَّلَ الْکِتابَ این قرآن را بر من نازل فرموده و در او وعده حفظ و نصرت داده فرموده فَاصْدَعْ بِما تُؤْمَرُ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِکِینَ إِنَّا کَفَیْناکَ الْمُسْتَهْزِئِینَ حجر آیه ۹۴ و ۹۵ و غیر اینها از آیات وَ هُوَ یَتَوَلَّی الصَّالِحِینَ تولّی بمعنی عهده دار است خداوند عهده دار شده که بنده گان صالح خود را در کنف خود از خزی در دنیا و عذاب در آخرت نجات بخشد و با این همچه خدایی چه کسی را قدرت است که بتواند نسبت بمن و مؤمنین بمن کید و مکر کند وَ إِنْ کانَ مَکْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبالُ ابراهیم آیه ۴۷

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۹۷] .... ص: ۵۹

وَ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لا یَسْتَطِیعُونَ نَصْرَکُمْ وَ لا أَنْفُسَهُمْ یَنْصُرُونَ (۱۹۷)

و اما خدایان شما که میخوانید از غیر خدای من استطاعت و قدرت ندارند که شما را یاری کنند و نیز خود را هم قدرت ندارند یاری کنند وَ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هر که باشد و هر چه باشد تمام فقیر و محتاج آنی اگر خداوند نسبت بآنها منع فیض کند نابود میشوند چه رسد بنصرت شما لا یَسْتَطِیعُونَ نَصْرَکُمْ و اگر بلائی بآنها متوجه شود نمیتوانند از خود دفع کنند وَ لا أَنْفُسَهُمْ یَنْصُرُونَ و خود را یاری کنند چه رسد بتوانند بما بلائی اصابه کنند

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۹۸] .... ص: ۵۹

وَ إِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَی الْهُدی لا یَسْمَعُوا وَ تَراهُمْ یَنْظُرُونَ إِلَیْکَ وَ هُمْ لا یُبْصِرُونَ (۱۹۸)

و اگر آنها را دعوت کنی بطریق مستقیم هدایت بگوش دل نمیشنوند و نمی پذیرند و می بینی آنها را که بچشم سر بتو نگاه میکنند لکن چشم قلب آنها

کور است و نمی بینند وَ إِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدى بهر زبانی آنها را دعوت کنی و پند دهی و موعظه کنی و نصیحت فرمایی لا یَسْمَعُوا گوش قلب کر است بدل نمیشنوند با اینکه در مقابل تو و نزدیک تو هستند وَ تَراهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ که تو را مشاهده میکنند و نگاه میکنند لکن چشم بصیرت ندارند وَ هُمْ لا يُبْصِرُونَ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لا يَعْقِلُونَ بقره آیه ۶۶

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۹۹] .... ص : ۶۰

خُذِ الْعَفْوَ وَ أْمُرْ بِالْعُرْفِ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجاهِلِينَ (۱۹۹)

بگیر عفو را و امر کن بالعرف و اعراض کن از جهّال و سفهاء خُذِ الْعَفْوَ در اخبار دو معنی از برای عفو شده: یکی اخذ مال بمقدار متوسط و کمی برای فقراء که اشاره بصدقه و زکاه است چنانچه عیاشی مسندا از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده فرمود

(انّ اللّه ادّب رسوله فقال خذ العفو الایه قال خذ منهم ما ظهر و ما تیسر و العفو الوسط)

شاید اشاره باخذ زکاه باشد که میفرماید خُذْ مِنْ أَمْوالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَ تُزَكِّيهِمْ بِها الایه توبه آیه ۱۰۴ ثانی عفو از تقصیرات قوم و معنای خذ یعنی عفو را از شعار خود قرار ده چنانچه از ابن بابویه بسند خود از حضرت رضا علیه السّلام حدیث مفصلی روایت کرده که فرمود مؤمن مؤمن نمیشود مگر آنکه سه خصلت از خدا و رسول و ولیّ یعنی امام در او باشد: کتمان سرّ از خدا، عفو از پیغمبر، صبر از امام و تمسک فرمود بآیه فَلا يُظْهِرُ عَلى غَيْبِهِ أَحَداً الایه و باین آیه خُذِ الْعَفْوَ و بآیه وَ الصَّابِرِينَ فِي الْبَأْساءِ الایه و از مجالس شیخ مسندا از حضرت باقر علیه السّلام تمسک باین آیه که فرمود

ان تصل من قطعک و ان تعفو عمن ظلمک و تعطی من حرمک

اقول جمع بین دو معنی ممکن است زیرا اخذ زکاه که موجب تطهیر از

معاصی و تزکیه اخلاق است آن هم یک نوع عفو از تقصیر است.

وَ أْمُرْ بِالْعُرْفِ که امر بمعروف است و یکی از واجبات مهمه دین است مثل نهی از منکر که فرمود

(ما اعمال البر کلها فی جنب الامر بالمعروف و النهی عن المنکر الا کنعشه فی بحر لجّی)

و از برای این دو واجب شرائطی مقرر شده که قبلا ما متذکر شده ایم و در فقه مذکور است احتیاج بتکرار نیست وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجاهِلِينَ مراد جهل مقابل علم نیست بلکه جهل مقابل عقل است که تعبیر از آن بحماقت و سفاهت میکنند و مراد از عقل هم عقل مقابل جنون که رافع تکلیف است نیست بلکه عقل مقابل جهل که در کافی باب مفصلی در جنود عقل و جهل ذکر فرموده و اخبار بسیار در این باب آورده و این همان عقلی است که اول مخلوق الهی است که فرمود

(اول ما خلق اللّه العقل)

مخصوصا حدیث چهاردهم این باب که هفتاد و پنج از امور اعتقادیه و صفات حمیده و اعمال صالحه را جنود عقل معین فرموده و ضد هر یک از آنها را جنود جهل مقرر داشته و حدیث مفصل است بعلاوه احتیاج بشرح دارد و این کتاب گنجایش ذکر آنها را ندارد هر کس طالب است رجوع بکتاب مرآت العقول مجلد اول نماید صفحه ۱۵ که در حاشیه متن حدیث را ذکر فرموده و در متن شرح آن را بیان نموده و در اواخر حدیث میفرماید

(و لا تجتمع هذه الخصال کلها من اجناد العقل الّا فی نبیّ او وصی نبی او مؤمن امتحن اللّه قلبه للایمان الحدیث)

خلاصه از آدم احمق و سفیه باید اعراض نمود زیرا تعقیب باو باعث ازدیاد بی احترامی و توهین و هتک میشود

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰۰] .... ص: ۶۱

وَ إِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۲۰۰)

و هر زمانی که از شیطان نزغ بتو توجه کرد پس پناه ببر بخدا از شرّ شیطان محققا خداوند شنوا و دانا است.

وَ إِمَّا يَنْزَغَنَّکَ نوع مفسرین نزغ را بوسوسه شیطان تفسیر کردند که اگر در قلب شما وسوسه کرد که وادار بامر قبیح و زشت و معصیت و شرّی کند باید پناه ببری بخدا و استعاذه کنی لکن این اشتباه بزرگی است و قلوب مطهره آن حضرت و اوصیاء آن از وسوسه شیاطین خالیست زیرا در مقام خود ثابت کرده ایم که از برای قلوب دو باب است یکی باب ملائکه است و دیگری باب شیاطین و خطورات قلبیه اگر از طرف ملائکه باشد الهامش گویند و از شیاطین وسوسه نام نهند و باب ملائکه اخلاق حمیده است و باب شیاطین صفات خبیثه و کسی که جامع جمیع صفات حمیده باشد و منزه از جمیع اخلاق خبیثه باب شیطان مسدود است بر او و وسوسه در قلب او داخل نمیشود چنانچه بالعکس بالعکس است و این خاندان مستکمل جمیع کمالات و صفات حسنه و خالی از جمیع نواقص و صفات قبیحه هستند شیطان راه بآنها پیدا نمیکند مِنَ الشَّیْطانِ نَزْغٌ و مراد از نزغ وسوسه شیطان نسبت بقوم آن حضرت است که وادار میکند آنها را بر مخالفت آن حضرت و اذیت بآن بزرگوار.

فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ و شاهد بر این معنی که نزغ بمعنی افساد است قول خداوند از قول یوسف که فرمود مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّیْطانُ بَیْنِی وَ بَیْنَ إِخْوَتِی یوسف آیه ۱۱۰، و نیز قوله تعالی إِنَّ الشَّیْطانَ یَنْزَغُ بَیْنَهُمْ بنی اسرائیل آیه ۵۵ یعنی یفسد بینهم و رفع فساد بید قدرت الهی است و همین بیان در آیه شریفه فَإِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّیْطانِ الرَّجِیمِ إِنَّهُ لَیْسَ لَهُ سُلْطانٌ عَلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ نحل آیه ۱۰۰ و ۱۰۱ دلالت دارد و نظیر این آیه قوله تعالی وَ إِمَّا یَنْزَغَنَّکَ مِنَ الشَّیْطانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ فصلت آیه ۳۶ و در این آیه میفرماید إِنَّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ و المعنی واحد و التفسیر واضح

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰۱] .... ص: ۶۳

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذا مَسَّهُمْ طائِفٌ مِنَ الشَّيْطانِ تَذَكَّرُوا فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ (۲۰۱)

محققا کسانی که پرهیزکار هستند زمانی که با آنها تماس گرفتند جماعتی از شیاطین متذکر میشوند پس اینها بینا میشوند إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا تقوی مراتبی دارد: ۱- تقوای از عقائد فاسده و طرق ضلالت و این مرادف با ایمان است. ۲- تقوای از معاصی کبار. ۳- تقوای از کل معاصی. ۴- تقوای از اخلاق فاسده. ۵- تقوای از اعمال مکروهه و افعال مذمومه. ۶- تقوای از امور لغویه که نه فائده دنیوی و نه اخروی دارد هر کدام بدرجات و مراتب خود.

إِذا مَسَّهُمْ مسّ القاء شبهه و ضلالت است طائِفٌ مِنَ الشَّيْطانِ اعم از شیاطین انسی مثل مبلغین سوء از کفار و مشرکین و ارباب ضلالت و شیاطین جنّی از القاء در قلوب که تعبیر بوساوس شیاطین و خیالات سوء میکنند که اولین مقدمه فعل است چون صدور افعال از انسان مقدماتی دارد اولین مقدمه تصور است که همین خطور در قلب سپس تصدیق بنفع و فائده آن بعد عزم و جزم و حرکت عضلات نحو الفعل که تعبیر باراده میشود و الف و لام الشیطان جنس است که شامل مفرد و تثنیه و جمع میشود تَذَكَّرُوا تامّل و تأنّی و فکر است که نظر بعواقب فعل کنند مجرد فائده عاجله مثل هواهای نفسانی و شهوات و لذائذ دنیوی وادار نکند آنها را بر اقدام که گفتند

(العجله من الشیطان

و التأنّی من الرحمن) (مرد آخر بین مبارک بنده ئیست) باید نظرش دوربین باشد که مبادا این فعل لطمه بدنیا و آخرت و دینش نزند فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ قلب آنها روشن میشود و بمضار آن برمیخورند و از اقدام در صدور فعل خودداری میکنند و اما اگر بدون تأمل و تروی اقدام کردند

کورکورانه در چاه ضلالت میافتند و دچار هلاکت میشوند.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰۲] .... ص : ۶۴

وَ إِخْوانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لا يُقْصِرُونَ (۲۰۲)

و اخوان این مشرکین و کفار یعنی هم مسلک های آنها در شرک و کفر میکشند آنها را در ضلالت و معاصی پس اینها هم کوتاهی نمیکنند.

از این آیه استفاده میشود که کفار و مشرکین دو قسمت هستند در هر کیش و مذهبی یک دسته اکابر و سردسته ها و اشراف از آنها و یک دسته ضعفاء و زیر دستان، دسته اول علاوه بر اینکه خود در ضلالت و شرک و کفر و معاصی هستند ضعفاء را هم باصرار و تبلیغات سوء روبخود میکشند و جلوگیری میکنند از اینکه اینها رو بهدایت روند و ضعفاء هم یا بطمع استفاده از آنها یا ترس از مخالفت آنها کوتاهی در اطاعت آنها نمیکنند و در بسیاری از آیات محاجّه ضعفاء را با اکابر در فردای قیامت بیان فرموده که ضعفاء میگویند شما ما را نگذاردید ایمان بیاوریم و هدایت شویم اکابر میگویند شما بمیل و رغبت متابعت ما را کردید و جبر و عنفی در کار نبود و اخوانهم یعنی برادران مسلکی آنها و هم قطاران آنها و سردسته های آنها يَمُدُّونَهُمْ مدّ بمعنی کشش است یعنی آنها را میکشند در ازدیاد معاصی و طغیان فی الغیّ غوایت مرادف با ضلالت است و حماقت و طغیان ثُمَّ لا يُقْصِرُونَ اگر مرجع اکابر و اخوان باشند یعنی کوتاهی در اغواء و اضلال نمیکنند و اگر مرجع تابعین باشند کوتاهی در معاصی و ضلالت نمیکنند و ممکن است هر دو باشند آنها در اضلال و اینها در ضلالت

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰۳] .... ص : ۶۵

وَ إِذا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ قالُوا لَوْ لا اجْتَبَيْتَها قُلْ إِنَّما أَتَّبِعُ ما يُوحى إِلَيَّ مِنْ رَبِّي هذا بَصائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَ هُدىً وَ رَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۲۰۳)

و زمانی که نیاوری از برای آنها بآیه و معجزه ای که تقاضا میکنند میگویند چرا اختیار نکردی تقاضای ما را بگو فقط من متابعت میکنم آنچه وحی شده بمن از طرف پروردگارم این قرآن بینایی ها است از پروردگار شما و هدایت کننده و رحمت است برای قومی که ایمان آورند در باب معجزه در مجلد اول کلم الطیب گفته ایم دستگاه معجزات انبیاء بازیگر خانه و ملعبه نیست که هر چه هر کس تقاضا کند باید انبیاء بیاورند فقط آنچه دلیل قطعی است بر صدق دعوی و خارج از قدرت بشر است کافی است و لو یک معجزه باشد. و نیز گفته ایم که معجزه فعل الهی است که بدست نبی ظاهر میشود از قدرت نبی خارج است اقتراحا نمیتواند اقامه کند. و نیز گفته ایم که اعطاء معجزه بر وفق حکمت و مصلحت است در موقع خود میشود بناء علی هذا توقعات مشرکین را نباید اعتناء کرد مثل اینکه بگویند لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعاً أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَ عِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهارَ خِلالَها تَفْجِيراً أَوْ تُسْقِطَ السَّماءَ كَما زَعَمْتَ عَلَيْنا كِسَفاً أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَ الْمَلائِكَةِ قَبِيلًا أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقى فِي السَّماءِ وَ لَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنا كِتاباً نَقْرَؤُهُ اسراء آیه ۹۲- ۹۵ و امثال اینها شرح آیه وَ إِذا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ معجزه ای که توقع کردند قالُوا لَوْ لا اجْتَبَيْتَها چرا این معجزه که ما توقع کردیم اختیار نکردی، اجتباء و اصطفاء و انتخاب و اختیار قریب المعنی است قُلْ إِنَّما أَتَّبِعُ ما يُوحى إِلَيَّ مِنْ رَبِّي اختیار بدست من نیست فقط من متابعت میکنم آنچه را که از پروردگارم بمن وحی شود شما اگر دلیل بر صدق دعوای من

میخواهید همین قرآن کافیست بر شما هذا بَصائِرُ مِنْ رَبِّکُمْ این قرآن تمام جهات بینایی را دربر دارد چه در امور اعتقادیه از توحید و عدل و نبوت و معاد و صفات ربوبی و ولایت ائمه (ع) و اخلاقیه و وظائف دینیه و مواعظ و نصایح لا رَطْبٍ وَ لا یابِسٍ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ انعام آیه ۵۹ وَ هُدیً وَ رَحْمَهٌ لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ قرآن برای هدایت جن و انس سر تا سر عالم نازل شده و لکن کسانی که بهره برداری میکنند و هدایت میشوند و مشمول رحمت های غیر متناهیه الهیه دنیویه و اخرویه میگردند فقط مؤمنین هستند وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَهٌ لِلْمُؤْمِنِینَ وَ لا یَزِیدُ الظَّالِمِینَ إِلَّا خَساراً اسراء آیه ۸۴.

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰۴] .... ص: ۶۶

وَ إِذا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَ أَنْصِتُوا لَعَلَّکُمْ تُرْحَمُونَ (۲۰۴)

و زمانی که تلاوت میشود قرآن گوش خود را فرا دهید برای شنیدن قرآن و ساکت شوید و دل دهید و توجه کنید باشد که شما مشمول رحمت شوید.

اختلاف بزرگی است بین عامه و خاصه و بین علماء شیعه در مراد از این آیه شریفه و اخبار هم مختلف است و فتاوی، بعضی گفتند مراد اینست که هر موقع که تلاوت قرآن شد و هر کس که تلاوت نمود واجب است گوش دادن و ساکت شدن بر هر کس که بشنود. و بعضی گفتند در مورد خطبه نماز جمعه است. و بسیاری گفتند بر مأموم در صلوه جهریه در رکعتین اولتین اگر صدای امام یا همهمه او را میشنود. و نیز اختلاف دیگری است که آیا امر باستماع و سکوت از برای وجوب است یا مستحبّ است. و آنچه بنظر میرسد اینکه امر و لو ظاهر در وجوب است و ظاهر آیه هم مطلق است لکن نظر به اینکه اجماع بر خلاف آن داریم ناچار حمل میکنیم بر مطلق طلب اعم از وجوب و ندب و موارد مختلف است و بعید نیست که

در مورد نزول قرآن که حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم ابلاغ میفرمود واجب بود استماع و انصات بلکه ممکن است بگوئیم اصلا مورد آیه همین است بقرینه آیه قبل هذا بَصائِرُ مِنْ رَبِّکُمْ وَ هُدیً وَ رَحْمَهٌ لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ و جمله بعد که میفرماید لعلّکم ترحمون. و امّا در خطبه جمعه استماع خطبه واجب است چه تلاوت قرآن باشد چه مواعظ و نصایح و احکام. و امّا در جماعت و لو اخباری داریم لکن در بعض آنها رکعتین اخیرتین را هم ملحق فرموده و مسلّما واجب نیست حمل بر استحباب میکنیم لکن در رکعتین اولتین احتیاط ترک نشود چون بسیاری از علماء ما فتوای بوجوب داده اند. و اما در سایر موارد مسلّما مستحبّ است و یک نوع احترام و تأدب است نسبت بقرآن و البته باعث تنبّه و تذکر و بسا توجه بآن موجب هدایت میشود هذا ما عندنا وَ إِذا قُرِئَ الْقُرْآنُ فاعل قرائت را ذکر نفرموده و همین منشأ اختلاف شده چنانچه اشاره شد و شامل هر سوره و آیه میشود زیرا صدق قرآن بر او میکند فَاسْتَمِعُوا لَهُ استماع غیر از سماع است که در مفهوم آن توجه و دل دادن بخصوص بمعانی آن وَ أَنْصِتُوا انصات هم غیر السکوت است سکوت مجرد تکلم نکردن است انصات سکوت با توجه است.

لَعَلَّکُمْ تُرْحَمُونَ که از این استماع و انصات چه اندازه بهره برداری میشود از تذکر در معانی که از نفس قرائت این اندازه استفاده نمیشود و عمده غرض تدبر است أَ فَلا یَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلی قُلُوبٍ أَقْفالُها محمد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم آیه ۲۶

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰۵] .... ص: ۶۷

وَ اذْکُرْ رَبَّکَ فِی نَفْسِکَ تَضَرُّعاً وَ خِیفَهً وَ دُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَ الْآصالِ وَ لا تَکُنْ مِنَ الْغافِلِینَ (۲۰۵)

و یاد کن پروردگار خود را در نفس خود با حال تضرع و خوف و کمتر

و پائین تر از حد بلندگویی در صبح و عصرها و نباش از کسانی که از ذکر خدا غافلند وَ اذْکُرْ رَبَّکَ شامل تمام اذکار میشود که خداوند را باسماء شریفه یاد کند که تعبیر بذکر لفظی میکنند مثل تهلیل و تکبیر و تحمید و تسبیح و حوقله و سایر اذکار شریفه یا اللَّه یا رحمن یا رحیم و غیر اینها و لکن در اخبار ذکر مخصوصی فرموده اند که ده مرتبه اول آفتاب و ده مرتبه وقت غروب و او

(لا اله الّا اللَّه وحده لا شریک له له الملک و له الحمد یحیی و یمیت و یمیت و یحیی و هو علی کلّ شیئی قدیر)

و معلوم است که این احد مصادیق است و اما ذکر قلبی یعنی بیاد خدا باشد در هر حالی مخصوصا در حال قصد معصیت چنانچه اخبار بسیاری داریم که تفسیر ذکر را باین معنی کرده اند، و اما ذکری که صوفیه اختراع کرده اند که صورت اذکار را در قلب نقش میبندند، هیچ مدرکی از برای آن نداریم و نیافتیم فی نفسک یعنی فقط خود استماع کنی که با صوت ضعیف ذکر بگویی تضرّعا در لغت تضرع را بمعانی زیادی تفسیر کرده اند: تذلل، تخشع، تحریک اصابع در حال دعاء یمینا و شمالا تحریک سبّابه یمینا و شمالا ارتفاع یدین در حال دعاء و تخضع و اصرار در دعاء و خیفه با حالت خوف چون مؤمن باید در حال توجه بخدا بین خوف و رجاء باشد حال تضرّع کاشف از رجاء است و خیفه از حال خوف دُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ صدا را بذکر و دعاء بلند نکنید زیاد که ارتفاع صوت مذموم است مگر در مواضع مخصوص مثل اذان اعلامی و ذکر صلوات و جهر امام در قرائت و اذکار نماز در جماعت بمقداری که مأمومین بشنوند و در منابر بمقداری که مستمعین استماع نمایند و استفاده کنند.

بِالْغُدُوِّ وَ الْآصالِ بعضی گفتند کنایه از دوام ذکر است چنانچه ما تعبیر میکنیم بشب و روز و بهمین معنی حمل کردند زیارت منسوبه بناحیه مقدسه

(لاندبنّک صباحا و مساء)

لکن در اخبار تعبیر شده باول طلوع آفتاب و غروب آن و اینهم احد مصادیق است، و غدوّ بمعنی صبح و اصل بمعنی عصر است وَ لا تَکُنْ مِنَ الْغافِلِینَ که بکلی خدا را فراموش کردند نه حال ذکر و نه حال دعاء و نه حال تضرع دارند و بر مخالفت او و ارتکاب معاصی اصرار بلیغ دارند، و در خبر است که اگر خدا مشیتش تعلق بگیرد که بلائی بر قومی نازل فرماید اولا حال دعاء از آنها گرفته میشود

(اللهم لا تجعلنا من الغافلین المبعدین و اجعلنا لک من الذاکرین المقربین الداعین.)

[سوره الأعراف (۷): آیه ۲۰۶] .... ص : ۶۹

إِنَّ الَّذِینَ عِنْدَ رَبِّکَ لا یَسْتَکْبِرُونَ عَنْ عِبادَتِهِ وَ یُسَبِّحُونَهُ وَ لَهُ یَسْجُدُونَ (۲۰۶)

محققا کسانی که نزد پروردگار تو هستند که ملائکه باشند تکبر نمیکنند از عبادت پروردگار و تسبیح و تقدیس او میکنند و در پیشگاه او سجده میکنند عدّه ملائکه ملیاردها زیادتر از افراد جن و انس و جمیع حیوانات هستند، منسوب بپیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است که فرمود لیله المعراج در تمام این آسمانها و کرات جوّیه جای یک قدم نبود مملوّ از ملائکه بود یا در قیام یا در قعود یا در رکوع یا در سجود با اینکه این کرات جوّیه بسا چندین هزار برابر کره زمین ما است میخواهد بفرماید که احتیاج ندارد خداوند بذکر و دعاء شما این قدر بنده دارد که او را عبادت کنند.

إِنَّ الَّذِینَ عِنْدَ رَبِّکَ نه مراد نزد پروردگار تو قرب مکانیست بلکه مراد در تحت اراده و اطاعت پروردگار هستند و قدمی بر مخالفت او برنمیدارند و سستی در عبادت نمیکنند لا یَسْتَکْبِرُونَ عَنْ عِبادَتِهِ عبادت اطاعت اوامر و امتثال فرامین بداعی تقرب و خلوص است اختصاص بصلاه و امثال آن ندارد در مقابل معصیت که

نافرمانی و ترک اطاعت است و ملائکه بضرورت مذهب شیعه معصوم هستند ذره ای مخالفت نمیکنند و کوچک ترین مسامحه در اطاعت ندارند حتی ملائکه عذاب چنانچه میفرماید یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَکُمْ وَ أَهْلِیکُمْ ناراً وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَهُ عَلَیْها مَلائِکَهٌ غِلاظٌ شِدادٌ لا یَعْصُونَ اللَّهَ ما أَمَرَهُمْ وَ یَفْعَلُونَ ما یُؤْمَرُونَ تحریم آیه ۶، و این ملائکه نظر بمعرفت بکبریایی و عظمت پروردگار خاضع و خاشع هستند و خود را کوچک و حقیر میدانند و خردلی تکبر نمیکنند حتی در امر بسجده بآدم بخلاف این آدمهای شیطان صفت که زیر بار احکام و اوامر حق نمیروند و تکبر میورزند در عبادت و کوتاهی در معصیت و طغیان نمیکنند مثل شیطان که بعد از ترک سجده بآدم هر روز و شب چه اندازه معصیت میکند و اغوای بندگان خدا بلکه مقابل دستگاه الهی دستگاهی درست کرده هر چه را خدا امر میکند او نهی میکند و بالعکس او هدایت میکند این اضلال، او ارشاد میکند او افساد، او دوست بندگان است او دشمن آنها است و امروز تمام این شیطان صفتان جامع جمیع این صفات هستند از روی نخوت و تکبر و و و وَ لَهُ یَسْجُدُونَ آنهم بسا سجده هایی که چندین سال طول بکشد که سجده منتهای خضوع است و ائمه اطهار چه سجده های طولانی داشتند مثل حضرت سجاد علیه السلام و حضرت کاظم علیه السّلام در حبس و این آیه شریفه از آیات سجده است و بمذهب شیعه مندوبه و بمذهب حنفیه واجبه است، و ذکر سجده علی المعروف (لا اله الّا اللَّه حقّا حقّا لا اله الّا اللَّه ایمانا و تصدیقا لا اله الّا اللَّه عبودیه و رقّا سجدت لک یا ربّ لا مستکبرا و لا مستنکفا بل انا عبد ذلیل خاضع خاشع لا املک لنفسی نفعا و لا ضرّا و لا موتا و لا حیات و لا نشورا) تمّ بحمد اللَّه و منّته سوره مبارکه الاعراف و یتلوها انشاء اللَّه تعالی سوره مبارکه الانفال و الحمد للَّه اولا و آخرا و ظاهرا و باطنا و صلی اللَّه علی محمد و آله الطیبین

بسم اللَّه الرّحمن الرّحيم الحمد للَّه رب العالمين و صلى اللَّه على محمد و آله اجمعين و اللعن على اعدائهم الى يوم الدين

سوره مباركه انفال .... ص: ۷۱

اشاره

اخبار وارده در فضيلت اين سوره مباركه از ابن بابويه بسند خود از ابى بصير از حضرت صادق عليه السّلام فرمود هر كس اين سوره را و سوره برائه را در هر ماهى تلاوت كند هرگز نفاق بر او داخل نميشود و از شيعيان امير المؤمنين عليه السّلام ميگردد و از شيخ طوسى [ره بسند خود از حلبى از آن حضرت فرمود

(سوره الانفال جدع الانف)

جدع بمعنى قطع است و مراد ممكن است قطع دماغ معاندين باشد چون مشتمل است بر خصوصياتى كه در اين سوره بر اهل بيت معين فرموده يا احكام مشكله است كه بر عامّه سخت است تحمّل آن.

و از عياشى از پيغمبر صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم روايت شده فرمود هر كه قرائت كند سوره انفال را فردای قيامت و شيعيان او از موائد بهشتى ميخورند تا خلايق از حساب فارغ شوند. و از كتاب خواص القرآن از پيغمبر صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم روايت شده كه هر كه اين سوره را تلاوت كند من روز قيامت او را شفاعت ميكنم و شهادت ميدهم كه او بريست از نفاق و بعدد هر منافقى حسنه براى او نوشته ميشود و كسى كه بنويسد و پيش خود

گذارد در هر محکمه نزد حاکم برود حق خود را میگیرد و حاجتش برآورده میشود و هر که با او دوری کند و منازعه کند او ظفر پیدا میکند و مسرور میشود و این سوره قلعه محکمی میشود برای او الی غیر ذلک از اخبار.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۱] .... ص : ۷۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

يَسْئَلُونَکَ عَنِ الْأَنْفالِ قُلِ الْأَنْفالُ لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَصْلِحُوا ذاتَ بَيْنِكُمْ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۱)

سؤال میکنند از تو از انفال بگو انفال مختص بخداوند و رسول او است پس بپرهیزید از مخالفت خداوند و اصلاح کنید میان خودتان و اطاعت کنید خدا و رسول او را اگر شما ایمان دارید يَسْئَلُونَکَ سائل بعض مسلمین هستند که شرفیاب حضور آن حضرت شدند و پرسیدند عَنِ الْأَنْفالِ یعنی از حکم انفال که راجع بکیست، و انفال جمع نفل است بمعنی زیادتی و لذا صلوات مندوبه را نافله گفتند که زائد بر فریضه است و در موضوع انفال اختلافی است بین فقهاء و بین عامه و خاصه و معروف و مشهور بین علماء ما بده چیز تعلق میگیرد:

۱- اراضی موات چه اینکه از اول موات بوده یا محیات بوده و بواسطه فقدان آب یا طغیان آب اهلش از بین رفته یا ببلایی هلاک شده باشند و جزو موات شده ۲- آبادیهایی که در ید کفار بوده و اهلش از آن بیرون رفته و مخروبه شده چنانچه گفتند بابل و کوفه از این قبیل بوده و اما اگر در ید مسلمین بوده اختلاف است که جزو انفال است یا بملک مالکین باقیست مقتضی استصحاب قول ثانی است و اما اگر در ید کفار بوده ولی مخروبه و موات نشده جزو مفتوح العنوه است و ملک مسلمین است الی یوم القیمه و احکام مفتوحه العنوه بر او جاری میشود مشروط بر اینکه حین الفتح معموره باشد و اما اگر مخروبه و موات بوده جزو انفال است

۳- قطایع و صفایای ملوک مثل تاج و تخت و شمشیر قیمتی و لباس سلطنتی و امثال اینها که از خصائص سلاطین است مشروط به اینکه از راه غصب دست نیاورده باشند که باید رد شود بصاحبانش (المغصوب مردود) ۴- کنار دریاها و نهرها که قابل انتفاع هست و ید کسی بر او تعلق نگرفته و همچنین جزیره ها که در وسط دریا ظاهر میشود.

۵- جنگلها و نیزارها و بیشه ها مشروط بر اینکه سابقه آنها ملک احدی نبوده ۶- رؤس جبال و بطون اودیه و آنچه در آنها است از احجار و نباتات ۷- معادن که در کوه ها و بیابانها است و اما اگر در املاک شخصی است تابع ملک است و همچنین گنجها که در زیر زمین ظاهر میشود مشروط بر اینکه زمین مالک نداشته باشد والا تابع زمین است و یا در ته دریاها و حیوانات دریایی یا صحرایی و امثال اینها ۸- اشیاء نفیسه که در غنائم دار الحرب بدست میآید مثل اسب نجیبی یا کنیز جمیله یا لباس قیمتی یا شمشیر ممتازی یا درع فاخری و امثال اینها ۹- غنائمی که بدون اذن امام یا نایب خاص در باب جهاد یا در باب دفاع بدون حکم مجتهد جامع الشرائط باشد ۱۰- ارث من لا وارث له.

قُلِ الْأَنْفالُ لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ و بعد از رحلت حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم مختص بامام وقت است و امروز از مختصات حضرت بقیّه اللَّه است لکن در اخبار بسیاری داریم که ائمه علیهم السلام برای شیعیان مباح فرموده هر کس استخراج کرد یا حیازت کرد یا احیاء نمود مالک میشود بلکه از بعض اخبار و فتاوی استفاده میشود که غیر از شیعه هم مالک میشود و احتیاط در بعض اقسامش اذن مجتهد لازم دارد فَاتَّقُوا اللَّهَ در مخالفت دستورات الهی و تصرف در امور امام علیه السّلام بدون وجه شرعی وَ أَصْلِحُوا ذاتَ بَيْنِكُمْ که اگر میان دو نفر از مؤمنین اختلاف

و تنازع و تشاجر و بغضاء واقع شد مثل زن و شوهر، پدر و فرزند، برادر و برادر، و بایع و مشتری و شریکین و غیر اینها بین آنها را اصلاح کنید و رفع اختلاف نمائید گفتند در خبر است

(اصلاح ذات البین افضل من عامه الصلاه و الصیام)

وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ گفتیم امر باطاعت خدا و رسول ارشادی است و وجوب آن عقلی است و همچنین اطاعت امام و نایب امام چه نائب خاص باشد و چه عام که مجتهد جامع الشرائط است در غیبت إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ از این جمله ممکن است دو استفاده نمود یکی آنکه غیر مؤمن تصرف در انفال میکند و مختص بامام نمیداند و از مخالفت خدا پروا ندارد و زیر بار اطاعت نمیرود، دیگر آنکه هر که چنین باشد مؤمن نیست.

[سوره الأنفال (۸): آیات ۲ تا ۴] .... ص : ۷۴

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَ إِذا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آياتُهُ زادَتْهُمْ إِيماناً وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (۲) الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ (۳) أُولئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ (۴)

جز این نیست که مؤمنین کسانی هستند که زمانی که بیاد خدا افتادند دلهای آنها از خوف میلرزد و موقعی که آیات شریفه بر آنها تلاوت شد درجات ایمان آنها بالا میرود و ازدیاد پیدا میکند و در کلیه امور توکل بخدا میکنند، کسانی هستند که نماز را برپا میدارند و از آنچه ما بآنها داده ایم بذل و انفاق میکنند، اینها ایمان حقیقی دارند و سزاوار ایمان هستند از برای آنها درجاتی است نزد پروردگارشان و آمرزش و روزی بسیار محترم و گوارا إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ کلمه انّما از ادات حصر است که مؤمن منحصر است بکسانی که دارای این صفات باشند، و از این جمله تولید اشکالی میشود که کسانی

که جامع این صفات نباشند کلّا ام بعضا مؤمن نیستند و حال آنکه این صفات تحقق پیدا نمیکند مگر در آحادی من الناس که معصوم باشد یا تالی تلو معصوم مثل سلمان و ابا ذر و خواص اصحاب ائمه و بعضی اوتاد از علماء و مسلما مؤمن منحصر باینها نیست.

و لکن جواب اشکال را بدو نحو میتوان داد یکی آنکه مراد این باشد که مؤمن سزاوار است دارای این صفات باشد نه اینکه اگر فاقد باشد مؤمن نیست دیگر آنکه هر که دارای این صفات باشد مؤمن است نه اینکه هر که مؤمن است دارای این صفات است (مثل کلّ انسان حیوان و لا عکس) مثل معروف است هر گردویی گرد است نه هر گردی گردو است.

الَّذِینَ إِذا ذُکِرَ اللَّهُ اشکال- در قرآن میفرماید الَّذِینَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِکْرِ اللَّهِ أَلا بِذِکْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ رعد آیه ۲۸، و در این آیه میفرماید وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ و این تناقض و تضاد است.

جواب- مورد آیتین مختلف است در آیه رعد ذکر وعده های الهی و نعم اخروی و مثوبات اعمال صالحه و نحوه اینها است، و در این آیه ذکر عقوبات اعمال سیئه و نقمت و غضب و وعیدهای الهیه است که مؤمن باید بین خوف و رجاء باشد نه مغرور و نه مأیوس. و معنای وجل تپش قلب است که از صفت خوف پیدا میشود و از آثار او است اگر خوف شدّت پیدا کند حتی بسا منجر بضعف و سستی اعضاء و غشوه میشود چنانچه در حالات اولیاء بسیار تحقق پیدا کرده وَ إِذا تُلِیَتْ عَلَیْهِمْ آیاتُهُ در اخبار دارد هر آیه از آیات القرآن را باید در موقع تلاوتش حق آن را اداء کرد مثلا بآیات جنّه و مثوبات رسید از خداوند طلب کند، بآیات عذاب رسید استعاذه کند، بآیات توحید و سایر امور اعتقادیه رسید اقرار کند، بآیات اعمال صالحه و عبادات رسید طلب توفیق کند، بآیات قصص

انبیاء سلف و قوم آنها رسید عبرت بگیرد، بآثار قدرت الهیه رسید تفکر کند و تدبر نماید، بمناهی الهیه رسید عزم بر ترک کند و هکذا زادَتْهُمْ إِیماناً مراتب ایمان بسیار است مستقرّ و مستودع، علم الیقین، عین الیقین، حق الیقین کجا میتوان مقایسه کرد ایمان امیر المؤمنین علیه السّلام را با ایمان اضعف عباد که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بفرماید اگر ایمان پسر عمم علی را در یک کفه میزان گذارند و ایمان جنّ و انس را در کفه دیگر بر تمام آنها زیادتی میکند و خود آن حضرت بفرماید

(لو کشف الغطاء ما ازددت یقینا)

البته هر چه انسان عقائدش محکم تر شود و اخلاقش نیکوتر و اعمال صالحه اش بیشتر گردد ایمانش زیادتی پیدا میکند وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ تا انسان توحید افعالی او کامل نشود به اینکه قلبا بر او روشن شود که (لا مؤثر فی الوجود الّا اللَّه) و تمام اسباب را مقهور اراده حق بداند مقام توکل بر او حاصل نمیشود بمجرد گفتن توکلت علی اللَّه توکل نیست.

الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ که صفت بارزه اهل ایمان است زیرا عمود دین و قربان کلّ تقی، و اول ما یحاسب به العبد یوم القیمه، و ان قبلت قبل ما سواها و ان ردّت ردّ ما سواها، و عنوان صحیفه المؤمن است. وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ یُنْفِقُونَ شامل جمیع انفاقات واجبه مثل انفاق در حفظ دین، نفقه عیالات واجب النفقه و ارحام اولاد و والدین با فقر آنها و زکوات و اخماس و حج و نذورات و دستگیری مضطرین و حفظ نفوس محترمه و غیر اینها، و مستحبه مثل صله ارحام، اعانت فقراء، دستگیری بیچارگان، قضای حوائج محتاجین، تشرف ببقاع محترمه، ضیافت مؤمنین و غیر اینها أُولئِکَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا حقّ در اینجا بمعنی سزاوار است یعنی سزاوار است که مؤمنین چنین باشند و حقیقه ایمان این است که این آثار از او ظاهر شود اگر چنین باشند لَهُمْ دَرَجاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ درجات مراتب قرب است هر کس بهر

مرتبه نائل شد درجه او زیاد میشود چنانچه در دستگاه دولتی هر کس خدمتش بهتر و بیشتر و عالی تر باشد درجه بالاتری پیدا میکند حقوقش بیشتر میشود احترامش زیادتر میگردد و میتوان گفت که اهل ایمان و لو اینکه تماما اهل نجات و سعادت مند میشوند لکن درجات مختلفه دارند از انبیاء و اولیاء و صدیقین و شهداء و من دونهم و در دستگاه الهی درجه بالاتر از درجه آل عصمت علیهم السلام نیست ثم الامثل فالامثل.

و مغفره غفران بمعنی ستر است و خداوند ستّار العیوب است حتی از نظر ملائکه و نامه های اعمال و اعضاء حتی از خود انسان بلکه یُبَدِّلُ اللَّهُ سَیِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ فرقان آیه ۷۰ وَ رِزْقٌ کَرِیمٌ از روی احترام و تفضل و عنایت و لطف بدون منّت در بهشت روزی میدهد چنانچه میفرماید فَلَهُمْ أَجْرٌ غَیْرُ مَمْنُونٍ سوره تین آیه ۶.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۵] .... ص : ۷۷

کَما أَخْرَجَکَ رَبُّکَ مِنْ بَیْتِکَ بِالْحَقِّ وَ إِنَّ فَرِیقاً مِنَ الْمُؤْمِنِینَ لَکارِهُونَ (۵)

همین نحوی که خارج فرمود تو را پروردگار تو از خانه و محل سکونت تو و حال آنکه این اخراج بجا و بموقع و بحق بوده و محققا جماعتی از مؤمنین از این خروج شما کمال کراهت را داشتند.

این آیه و آیات بعد راجع بقضیه بدر است و ما در مجلد سوم در ذیل آیه شریفه وَ لَقَدْ نَصَرَکُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ الی قوله فَإِنَّهُمْ ظالِمُونَ آل عمران آیه ۱۲۳ الی ۱۲۸ شش آیه در صفحه ۳۳۵ الی ۳۴۸ در چهارده صفحه بیان کردیم تکرار نشود فقط بشرح الفاظ آیه بپردازیم کَما أَخْرَجَکَ رَبُّکَ یعنی امر فرمود تو را بخروج و کلمه کما مثال است و تشبیه راجع بآیه اول که انفال را مختص بتو قرار دادیم و جماعتی از مؤمنین

ضعیف الایمان برای این کراهت داشتند و ناگوار بود که چرا برای آنها نصیبی از انفال قرارداد نشده از این خروج شما هم کراهت دارند زیرا عده آنها قلیل بود فقط ۳۱۳ نفر بودند و آلات حربی در اکثر آنها نبود و همچنین مرکب آنها و پیاده بودند در مقابل مشرکین که عده آنها بسیار و اسلحه کامل داشتند من بیتک که مدینه طیبه باشد که محل سکونت و خانه شما است و حال آنکه این خروج شما بالحق و بجا و بموقع و موافق حکمت و صلاح امت بوده چنانچه جعل انفال هم بجا و عین صلاح بود وَ إِنَّ فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ که ضعیف الایمان بودند لکارهون

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶] .... ص: ۷۸

يُجادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ ما تَبَيَّنَ كَأَنَّما يُساقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَ هُمْ يَنْظُرُونَ (۶)

همین فریق مؤمنین که کراهت داشتند از خروج پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم با آن حضرت مجادله میکردند با اینکه خروج آن حضرت بر طبق حق بوده و بامر الهی بوده بعد از اینکه بر آنها مبین بود که حضرتش بدون دستور خداوند خروج نمیفرماید کانه آنها را میکشند رو بمرگ و آنها مرگ را بالعیان مشاهده میکنند توضیح کلام اینکه قضیه بدر بعین شباهت دارد بقضیه موسی و قومش در جنگ با امالقه که شرحش گذشت که قوم موسی گفتند إِنَّا لَنْ نَدْخُلَها أَبَداً ما دامُوا فِيها و گفتند فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّكَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ ابتداء اصحاب رسول اللّه اصلا کراهت داشتند در خروج از مدینه بواسطه خوف قتل و جهاد و بعد از اینکه فرمود این خروج بامر پروردگار است و بحق است خارج شدند و احتمال میدادند که برخورد کنند بقافله و عشیره ابی سفیان که از شام با امتعه بسیار میآمدند و غنیمت زیادی بدست بیاورند پس از آنکه از این مأیوس شدند و دیدند که موضوع جهاد است و عسکر مشرکین بسیار و مسلّح هستند و عده اینها که فقط ۳۱۳ نفر آنها هم بدون

اسلحه مرگ را معاینه کردند که ما یک لقمه مشرکین هستیم با اینکه اصحاب طالوت هم ۳۱۳ نفر بیش نبودند و با جالوت و جنود آن یا آن قوه و قدرت و کثرت جمعیت آنها جنگیدند و فاتح شدند کَمْ مِنْ فِئَهٍ قَلِیلَهٍ غَلَبَتْ فِئَهً کَثِیرَهً بِإِذْنِ اللَّهِ و این جهاد هم بامر الهی است و خداوند هم وعده نصرت داده مع ذلک یُجادِلُونَکَ فِی الْحَقِّ و تقاضای رجوع بمدینه و ترک جهاد نمودند و اصرار بر این امر داشتند که معنای مجادله است بَعْدَ ما تَبَیَّنَ که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم کاری بدون وحی و فرمان الهی نمیکند کَأَنَّما یُساقُونَ إِلَی الْمَوْتِ مثل اینکه آن حضرت آنها را سوق میدهد رو بمرگ وَ هُمْ یَنْظُرُونَ و مرگ را مشاهده میکردند و غافل از اینکه بر فرض حضرت اجازه میدادند و برمیگشتند بمدینه جرئت مشرکین بیشتر میشد و وارد مدینه میشدند و آنها را میکشتند.

تنبیه- یکی از اعتراضات یهود و نصاری بدین مقدس اسلام اینست که این دین بضرب شمشیر و قلدری پیش رفت کرده و ما در مجلد اول کلم الطیب جوابهای زیادی از این اعتراض داده ایم: اولا- جهاد در امم سابقه بسیار بوده حتی در امت موسی و یکی از ارکان دین است. و ثانیا- بعد از اینکه اینها قابل هدایت نبودند و عضو فاسد شدند برای اینکه سرایت بسائرین نکند باید قطع کرد.

و ثالثا اغلب مجاهدات حضرت دفاعی بوده ابتدایی نبوده و لذا معاهدات آنها را می پذیرفت و در موضوع جهاد اگر کفار فرار میکردند یا امان می طلبیدند یا اسلحه حرب را رها میکردند متعرض آنها نمیشدند و اگر پناه میآوردند آنها را پناه میداد وَ إِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ اسْتَجارَکَ فَأَجِرْهُ حَتَّی یَسْمَعَ کَلامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ توبه آیه ۶، و از این جهت در مورد فتح مکه با این همه ظلم ها که مشرکین بآن حضرت روا داشتند و این همه کشتارها که نسبت بمسلمین کردند حضرت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم همه آنها را عفو نمود و فرمود

(انتم الطلقاء)

الی غیر ذلک.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۷] .... ص : ۸۰

وَ إِذْ یَعِدُکُمُ اللَّهُ إِحْدَی الطَّائِفَتَیْنِ أَنَّها لَکُمْ وَ تَوَدُّونَ أَنَّ غَیْرَ ذاتِ الشَّوْکَهِ تَکُونُ لَکُمْ وَ یُرِیدُ اللَّهُ أَنْ یُحِقَّ الْحَقَّ بِکَلِماتِهِ وَ یَقْطَعَ دابِرَ الْکافِرِینَ (۷)

و یاد کن زمانی که وعده فرمود خداوند شما را که یکی از دو طائفه عیر ابی سفیان یا جیش قریش محققا آن یکی از برای شما باشد و شما دوست میداشتید که آن عیر که عدّه آنها کم بود و چندان قوه و قدرت نداشتند از برای شما باشد و خداوند اراده فرمود اینکه حق که دین مقدس اسلام است بفرمایشات خود ثابت فرماید و ریشه کفار را بر کند خلاصه کلام- مستفاد از تفسیر علی ابن ابراهیم و ابی حمزه و از ارباب سیر و تواریخ اینکه ابو سفیان با جماعتی که بالغ بر چهل نفر بودند از شام مال التجاره برای مکه میآوردند از آن طرف کفار قریش هم انتظار آنها را داشتند حضرت رسالت باصحاب فرمود از مدینه میرویم و بیکی از دو امر نائل میشویم یا غنائمی بدست شما میآید از قافله ابی سفیان که خداوند غنائم کفار حربی را برای مسلمانان حلال فرموده فقط خمس آن را باید رد کنند، یا جهاد با کفار و خداوند وعده نصرت داده و غلبه با شما است، و اصحاب اولا کراهت داشتند از خروج از مدینه زیرا خطر جانی داشت برای آنها و آن ایمان کامل را بوعده الهی نداشتند که در آیه قبل بیان شد و پس از خروج متمایل بودند که برخورد کنند بقافله و غنائم از آنها بدست آورند چون عده آنها کم بود فقط چهل نفر بودند و خطر احتمالش ضعیف بود ولی خداوند اراده فرموده بجهاد با کفار و اعلاء کلمه اسلام و هلاکت کفار و فتح و فیروزی مسلمانان لذا میفرماید:

وَ إِذْ یَعِدُکُمُ اللَّهُ إِحْدَی الطَّائِفَتَیْنِ طائفه ابی سفیان که تعبیر بعیر میکنند که قافله شام باشد یا طائفه کفار قریش که جهاد با آنها باشد أَنَّها لَکُمْ ضمیر

ها مرجعش بکلمه احدی است که یکی از این دو برای شما و بنفع شما باشد یا استفاده مادی غنائم یا غلبه بر کفار و اهلاک آنها.

وَ تَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ که عیر و قافله باشد و کراهت داشتید از جهاد با کفار چون عدّه آنها بسیار و با قوّه و قدرت و مکمل و مسلّح بودند که آنها ذات الشوکه بودند و لکن اراده خداوند تعلق گرفته بود بجهاد که مفاد وَ يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِماتِهِ حق دین اسلام است و کلمات الهی قرآن مجید و فرامین الهی است که امر بجهاد فرموده وَ يَقْطَعَ دابِرَ الْكافِرِينَ که سرکوبی کفار و ذلت و هلاکت و از بین رفتن آنها است و پس از آنکه پیغمبر با اصحاب خارج شدند از مدینه خبر بابی سفیان رسید فرستاد نزد کفار قریش که حرکت کنند و بیایند بطرف مدینه و مسلمین را بقتل رسانند و بکلی دستگاه اسلام و مسلمین را درهم کوبند و قریش ملحق شدند بعیر ابو سفیان و مقابل شدند با لشکر اسلام و خداوند آنها را مخذول و منکوب نمود چنانچه بیاید و این مفاد آیه شریفه است

[سوره الأنفال (۸): آیه ۸] .... ص: ۸۱

لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَ يُبْطِلَ الْباطِلَ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ (۸)

تا اینکه حق که دین مقدس اسلام است ثابت بماند و ظاهر میفرماید بطلان باطل را و لو اینکه گنه کاران کراهت داشته باشند.

اشکال- حق حق است و باطل باطل است، حق را حق کردن و باطل را باطل کردن تحصیل حاصل است و محال است.

جواب- درست است حق حق است و باطل باطل لکن بر بسیاری مخفی است حق را باطل می پندارند و باطل را حق خیال میکنند چنانچه تمام کفار و مشرکین و مخالفین و معاندین حتی فسّاق و فجار طریقه خود را حق مینامند با اینکه باطل است و طریقه حقه را باطل میشمارند با اینکه حق است خداوند برای

رفع این اشتباه بآیات قرآنی و معجزات صادره از انبیاء و دلائل عقلیه و حسّیه حقیت حق را بر آنها ثابت و ظاهر میفرماید و بطلان باطل را مکشوف و هویدا میکند و همین قضیه بدر و آمدن ملائکه بمدد مسلمین با این عدّه قلیل بدون اسلحه بر مشرکین با آن قوه و قدرت و عده و عده چیره فرمود چقدر از آنها کشته شدند و چه اندازه اسیر و چه مقدار غنائم بدست مسلمین آمد خود یک دلیل واضح حسّی است بر حقانیت دین مقدس اسلام و بطلان کفر و شرک لذا میفرماید لِيُحِقَّ الْحَقَّ که اسلام است وَ يُبْطِلَ الْباطِلَ که شرک و کفر باشد وَ لَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ که همان کفار قریش باشند که در این جنگ بسیار متأثر شدند و در مقام تدارک برآمدند برای جنگ احد

[سوره الأنفال (۸): آیه ۹] .... ص : ۸۲

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلائِكَهِ مُرْدِفِينَ (۹)

زمانی که طلب فریادرسی کردید پروردگار خود را پس خداوند اجابت فرمود و دادرسی کرد برای شما و فرمود که محققا من کمک میدهم شما را بهزار از ملائکه که در عقب یک دیگر نازل میشوند.

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ استغاثه طلب اغاثه است، مغیث فریادرس است و مستغیث طلب کننده فریادرسی است و استغاثه طلب نجات است از دست دشمن و بلیات و استنصار طلب غلبه است بر دشمن و لذا ابو عبد اللَّه علیه السّلام اولا استنصار کرد فرمود

(هل من ناصر ینصرنی)

که دفع دشمن باشد کسی جواب نداد بعدا استغاثه فرمود که کسی هست مرا از شرّ این دشمنان حفظ کند

(هل من مغیث یغیثنی)

کسی جواب نداد ثالثا اگر یاری نمیکنید و پناه نمیدهید آیا کسی هست حرم رسول را باو بسپارم آنها را بمدینه برگرداند

(هل من ذابّ یذبّ عن حرم

الرسول شرّ اللئام)

کسی جواب نداد فَاسْتَجابَ لَکُمْ خداوند اجابت فرمود شما را هم دفع شرّ دشمن از آنها فرمود هم آنها را یاری و کمک فرمود أَنِّی مُمِدُّکُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلائِکَهِ مدد فرمود بهزار ملک مردفین دو نحوه تفسیر شده یکی آنکه هزار ملک دیگر ردیف این هزار نازل شدند، دیگر آنکه همین هزار ردیف یک دیگر بودند و تفسیر دوم اظهر است و این هزار را مشرکین نمیدیدند تا در نظر آنها مسلمین قلیل باشند و بیایند بمیدان و لکن مسلمین مشاهده میکردند تا قوت قلب پیدا کنند و جدیت در جهاد نمایند فقط سر و گردن قطع میشد و کفار روی زمین میریختند.

سؤال- یک ملک کافی بود چنانچه هفت شهر لوط را جبرئیل کند و روی بال خود قرارداد و وارونه کرد.

جواب- خداوند برای قوت قلب مسلمین هزار فرستاد لذا میفرماید:

[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۰] .... ص: ۸۳

وَ ما جَعَلَهُ اللَّهُ إِلاَّ بُشْری وَ لِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُکُمْ وَ مَا النَّصْرُ إِلاَّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِیزٌ حَکِیمٌ (۱۰)

و خداوند قرار نداد این امداد بملائکه را مگر بشارتی باشد برای مسلمین و اطمینان قلب پیدا کنند و نیست نصرت مگر از نزد خداوند محققا خدا عزیز قادر متعال است و حکیم تمام مصالح و مفاسد را میداند که برگشت عزیز بقدرت است و حکیم بعلم است و گفتند تمام صفات الهی برگشت باین دو صفت است علم و قدرت وَ ما جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْری خداوند قادر متعال قدرت دارد بطرفه العین تمام مشرکین را هلاک فرماید لکن باین نحو نصرت فرمود بر اینکه بنام مسلمین تمام شود و بگویند کَمْ مِنْ فِئَهٍ قَلِیلَهٍ غَلَبَتْ فِئَهً کَثِیرَهً بِإِذْنِ اللَّهِ بقره آیه ۲۵.

وَ لِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُکُمْ بکمال اطمینان و قوت قلب حمله کنند بر کفار

و آنها را نابود کنند و لکن بر خود مسلمین مخفی نماند که این نصرت از جانب الهیست وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ و الّا این عده قلیل بدون اسباب کجا میتوانستند غلبه پیدا کنند وَ ما رَمَیْتَ إِذْ رَمَیْتَ وَ لکِنَّ اللَّهَ رَمی انفال آیه ۱۷ إِنَّ اللَّهَ عَزِیزٌ ذو انتقام حکیم فی ذاته عادل فی فعله.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۱] .... ص: ۸۴

إِذْ یُغَشِّیکُمُ النُّعاسَ أَمَنَهً مِنْهُ وَ یُنَزِّلُ عَلَیْکُمْ مِنَ السَّماءِ ماءً لِیُطَهِّرَکُمْ بِهِ وَ یُذْهِبَ عَنْکُمْ رِجْزَ الشَّیْطانِ وَ لِیَرْبِطَ عَلی قُلُوبِکُمْ وَ یُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدامَ (۱۱)

زمانی که عارض شد شما را نوم با حال امن از او نازل فرمود از آسمان برای شما باران را تا اینکه پاک کند شما را و برطرف کند رجز و وسوسه شیطان را از شما و برای اینکه محکم کند دلهای شما را و ثابت کند بر شما قدمهای شما را توضیح کلام- اینکه کفار سبقت گرفتند بر مرکز آب و مسلمین آب نداشتند برای تطهیر و وضوء و محتلم شده بودند و وسائل غسل هم نداشتند و نیز زمانی که مسلمین در او بودند شن بود و پاها در او فرو میرفت خداوند باران فرستاد آب پیدا کردند تطهیر کردند و غسل نمودند زمین هم محکم شد ملائکه هم نازل شدند باعث امنیت خواطر آنها شد إِذْ یُغَشِّیکُمُ فرو گرفت حواس ظاهره را که دیگر چشم نبیند و گوش نشنود و هکذا سائر حواس لذا غشوه را غشوه گفتند النعاس اول نوم است امنه منه با کمال امن خواب رفتند یا بواسطه وعده نصرت الهی یا نزول ملائکه برای اینکه فردای جنگ کسالت خواب را نداشته باشند وَ یُنَزِّلُ عَلَیْکُمْ مِنَ السَّماءِ ماءً فقط در قسمت مسلمین باران شدیدی آمد و در قسمت کفار نبارید لِیُطَهِّرَکُمْ بِهِ تطهیر از اخباث و احداس بواسطه فراوانی

آب و رفع سائر حوائج وَ يُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطانِ رجز شيطان ممكن است احتلام باشد زيرا احتلام خواب شيطانى است و از اين جهت ميان مردم معروف است كه محتلم ميشونـد ميگوينـد شـيطانى شـديم كه بتوسط باران غسل كردنـد و رجز احتلام را برطرف كردنـد و ممكن است وسوسه شـيطان باشـد كه زمين شن است و نميتوانيـد جنگ كنيـد يا از بى آبى از پا در مى آييد باران آمد زمين محكم شد آب فراوان شد وسوسه شيطان از بين رفت وَ لِيَرْبِطَ عَلى قُلُوبِكُمْ بخيال راحت و اطمينان قلب مقابلى با كفار كنيـد وَ يُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدامَ يا بمعنى ثبات قدم در ميدان جنگ بقرينه و ليربط على قلوبكم يا بمعنى استحكام زمين كه پاها فرو نرود

[سوره الأنفال (٨): آيه ١٢] .... ص: ٨٥

إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلائِكَهِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْناقِ وَ اضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنانٍ (١٢)

زمانى كه وحى شد از جانب خداوند بملائكه كه من با شـما هسـتم و شما را يارى ميكنم پس محكم كنيد قلوب مؤمنين را در امر جهاد زود باشد كه در قلوب كفار القاء رعب كنم پس بزنيد فوق گردنها را كه سرها از بدنها جدا شود و بزنيد از آن كفار تمام انگشـتان كه نتوانند حربه دست بگيرند گفته ئيم ملائكه و معصومين مثل امير المؤمنين [ع و ابى عبد اللَّه [ع كسانى كه در نسـل آنهـا مـؤمنى پيـدا نميشـود او را بقتـل ميرسانـند و امـا اگر در نسـل او و لو هفتـاد پشت يـك نفر مؤمن بوجود بيايـد او را نميكشند فقط ملائكه انگشتان آنها را ميزدند كه فلج شوند إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلائِكَهِ أَنِّي مَعَكُمْ مكرر گفته شده كه ممكن در هر حالى كه هست احتياج بواجب بالـذات دارد تا مشـيّت حق تعلق نگيرد هيـچ فعلى از او صادر نشود حـدوثا و بقاء محتاج است سيّما بنا بر قول بحركت جوهرى

که آن بآن افاضه وجود میشود.

فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا قلب مؤمنین را محکم کنید با جرئت هر چه تمام تر مقابلی با کفار کنند سَأُلْقِی فِی قُلُوبِ الَّذِینَ کَفَرُوا الرُّعْبَ یکی از نصرتهای الهی و معجزات نبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم القاء رعب و ترس است در قلوب که از خود آن حضرت مرویست فرمود

(نصرت بالرعب)

چنان ترسی بر آنها وارد شد که فرار کردند هفتاد نفر کشته، هفتاد مجروح، هفتاد اسیر بقیه فرار کردند فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْناقِ بالای گردن که سرها مثل گوی در میدان افتاده وَ اضْرِبُوا مِنْهُمْ کُلَّ بَنانٍ ضارب را نمیدیدند ولی سرهای جدا شده و دستهای قطع شده در میدان ریخته شده.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۳] .... ص: ۸۶

ذلِکَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ مَنْ یُشاقِقِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ (۱۳)

این نزول ملائکه و قتلی که در قریش واقع شد برای اینست که اینها طرفیت و تقابل و مخالفت کردند با خداوند در اصرار بر شرک و با رسول خدا در تکذیب و جنگ با او و هر کس با خدا و رسول او مخالفت و معاندت کند پس محققا خداوند سخت و شدید است عقاب او.

ِکَ بِأَنَّهُمْ

اشاره بنزول ملائکه و ضرب اعناق و انامل بسبب اینست که قریش بهمان عقیده فاسد خود که شرک باشد و بآن اذیتها که در مکه بپیغمبر و مسلمین وارد کردند قانع نشدند و عده و عده مهیا کردند و بطرف مدینه سوق دادند که تمام مسلمین را قلع و قمع نمایند و اسمی از اسلام باقی نگذارند چنانچه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم در مناجات خود عرض میکند پروردگارا اگر این عده قلیل مسلمین از بین بروند دیگر احدی روی زمین عبادت تو را نخواهد نمود و اینست معنای

اقَّوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ

شق بمعنی جداییست مثل شق القمر که از معجزات نبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بود و مثل انشقاق آسمانها که از علائم قیامت است بمعنی نقطه مقابل و طرفیت و در مقام از بین بردن طرف و همین باعث نزول ملائکه شد و این عذاب دنیای آنها بود.

مَنْ یُشاقِقِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ

در آخرت گرفتار عذاب سخت خواهند شدإِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ

عقاب آخرت بر تمام اهل عذاب سخت و شدید است لکن درکات مختلفه دارد اشدّ تمام این درکات کسانی هستند که با خدا و رسول مشاقه میکنند

[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۴] .... ص : ۸۷

ذلِکُمْ فَذُوقُوهُ وَ أَنَّ لِلْکافِرِینَ عَذابَ النَّارِ (۱۴)

خطاب باین کفار است که فردای قیامت خطاب میشود بآنها که بچشید این عذاب شدید را و محققا از برای جمیع کفار عذاب آتش جهنم است ذلکم خطاب بکسانی است که مشاقه کردند با خدا و رسول فَذُوقُوهُ فاء تفریع است یعنی این عذاب شدید متفرع است بر آن مشاقه وَ أَنَّ لِلْکافِرِینَ عَذابَ النَّارِ کانه دفع دخل است که کسی توهم نکند که این عذاب شدید مخصوص بکسانیست که مشاقه کردند با خدا و رسول و سایر طبقات کفار از عذاب معاف باشند خداوند میفرماید تمام کفار جهنم میروند و بعذاب آتش گرفتارند با تأکید بانّ و لام للکافرین و تقدیم خبر بر مبتداء یعنی بر اسم انّ ولی البته تفاوت دارد از جهت مراتب کفر از حیث شدت و ضعف.

خلاصه قصه- اول صبح بدر فرستاد پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم نزد قریش که من ابتداء بجنگ نمیکنم بر گردید مرا واگذارید و عرب و عتبه این کلام را پسندید و بقریش گفت برگردید ابو جهل حمل بر جبن کرد و مکالماتی بین او و عتبه واقع شد سپس عتبه با برادرش شیبه و فرزندش ولید آمدند مبارز طلبیدند حضرت سه نفر از انصار

را فرستاد مقابل آنها آنها گفتند هم شأن ما نیستند سه نفر از قریش که هم شأن ما باشند بیاورید حضرت عبیده ابن حرث ابن عبد المطلب پسر عموی خود و او هفتاد ساله بود و حمزه عموی خود و علی علیه السّلام را روانه کرد بعبیده فرمود تو مقابل عتبه، حمزه مقابل شیبه، علی مقابل ولید. عبیده ضربتی بر فرق عتبه زد شکافت فرقش عتبه هم ضربتی بر ران عبیده زد هر دو افتادند که حضرت فرمود عبیده اول شهید راه خدا است، حمزه با شیبه شمشیر هر دو شکست دست و بغل شدند علی علیه السّلام ضربتی بر عاتق ولید زد از زیر بغل او بیرون آمد با دست دیگر آن دست را بر فرق علی انداخت و بدرک واصل شد علی آمد بحمزه فرمود سر خود را تو ببر و با شمشیر گردن شیبه را زد، قریش دیدند این سه نفر شجاع کشته شدند یک مرتبه حمله کردند حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم دعاء کرد عرض کرد پروردگارا اگر این عصابه قلیل هلاک شدند دیگر احدی نیست تو را عبادت کند حالت وحی باو دست داد و عرق بر جبهه مبارک ظاهر شد فرمود اینک جبرئیل با هزار ملک نازل شدند برای کمک بشما خداوند فتح و فیروزی را نصیب مسلمین فرمود تا آخر قصه

[سوره الأنفال (۸): آیات ۱۵ تا ۱۶] ..... ص : ۸۸

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا لَقِیتُمُ الَّذِینَ کَفَرُوا زَحْفاً فَلا تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبارَ (۱۵) وَ مَنْ یُوَلِّهِمْ یَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلاَّ مُتَحَرِّفاً لِقِتالٍ أَوْ مُتَحَیِّزاً إِلی فِئَهٍ فَقَدْ باءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَ مَأْواهُ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمَصِیرُ (۱۶)

ای کسانی که ایمان آورده اید زمانی که ملاقات کردید کسانی را که کافر شدند یعنی مقابل کفار شدید در میدان جنگ و با آنها روبرو شدید پشت بآنها نکنید و رو از آنها برنگردانید که فرار از زحف یکی از گناهان کبیره است و پشت بدشمن اگر برای رفتن بمکانیست که تسلط بر آنها بیشتر است یا برای واصل شدن بمسلمین باشد که تنها جنگ نکند مانعی ندارد و اما اگر فرار باشد حرام است و خود را

در معرض غضب الهی در آورده و جایگاه او جهنم است و بد بازگشتی است.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا بعضی گفتند این خطاب مختص بمؤمنین در بدر بوده زیرا فرار آنها باعث زوال دین اسلام میشد و در غیر این مورد حرام نیست لکن این توهم فاسد است و لو شأن نزولش در آن موقع بوده و خطاب عام است شامل تمام مؤمنین میشود و مورد مخصص نیست بلکه جملات بعد هم شاهد بر عموم است إِذا لَقِیتُمُ الَّذِینَ کَفَرُوا این هم شامل جمیع کفار میشود و مراد از ملاقات تلاقی فئتین است برای قتال با یکدیگر لذا میفرماید زحفا زحف اجتماع جماعت است که نزدیک شده باشند برای قتال فَلا تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبارَ پشت بآنها نکنید کنایه از اینکه فرار نکنید و در مقابل آنها ثابت قدم باشید و ایستادگی کنید وَ مَنْ یُوَلِّهِمْ یَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ کسی که فرار کرد إِلَّا مُتَحَرِّفاً لِقِتالٍ که بخواهد جای دیگری اختیار کند که تسلطش بر آنها بیشتر باشد أَوْ مُتَحَیِّزاً إِلی فِئَةٍ که خود را بجماعتی از مجاهدین برساند که با هم همدست شوند در جهاد در این دو صورت اشکالی ندارد و او را فرار از زحف نمیگویند اما در غیر این دو صورت که فرار از زحف است فَقَدْ باءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ باء بمعنی انصراف بطرف شرّ است مثل أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِی وَ إِثْمِکَ مائده آیه ۳۲، و توجه بغضب الهی یعنی خود را در معرض غضب درآورده و البته کسی که مشمول غضب الهی شود وَ مَأْواهُ جَهَنَّمُ جایگاه او جهنم است وَ بِئْسَ الْمَصِیرُ بد جایگاه و بازگشتی است تنبیه- مراجعه کنید بتواریخ و کتب ارباب سیر و غزوات نبیّ اغلب موارد شیخین و من هو مثلهما فرار از زحف داشتند و فقط ایستادگی در حروب مثل علی وجود پیدا نکرده.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۷] .... ص: ۹۰

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَ لكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَ ما رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَ لكِنَّ اللَّهَ رَمى وَ لِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلاءً حَسَناً إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۱۷)

پس شما مؤمنین نکشتید کفار را و لکن خداوند تبارک و تعالی آنها را کشت و ای رسول اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم تو رمی نکردی آنها را زمانی که رمی کردی و لکن خداوند رمی فرمود و برای اینکه امتحان فرمود مؤمنین را از این نصرت بامتحان نیکی محققا خداوند شنوا و دانا است.

مکرر گفته ایم که افعال اختیاریه عباد نه جبر است و نه تفویض هم هستند بعبد است و هم مستند بخدا که تا مشیت حق موافقت نکند تأثیری ندارد لکن این بحث نسبت بآثار عادیه است و تحت قدرت بشر است اما آثار غیر عادیه مثل معجزات صادره از انبیاء فعل الهیست و بشر بمنزله آلت و معدات است که خداوند بدست انبیاء ایجاد میکند مثل احیاء موتی عیسی [ع و ثعبان موسی [ع و شق القمر محمد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و تخت بلقیس آصف بن برخیا و لین حدید داود و سیر تخت سلیمان و طیّ الارض حضرت رضا علیه السّلام از مدینه ببغداد و حضرت جواد از مدینه بخراسان و امثال اینها و مقام از این قبیل است لذا میفرماید فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ شما مؤمنین بشمشیر میزدید لکن اصابه بآنها نمیکرد لکن میدیدید سرها جدا، دستها مقطوع روی زمین میافتاد وَ لكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ اثر شمشیر شما نبود و همچنین پیغمبر اکرم قبضه تراب و حصی بامر الهی پاشید بطرف کفار و همین منشأ حزیمت کفار شد و شکست خورده فرار کردند لذا میفرماید وَ ما رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ شاید اصلا اصابه بانها نکرده و بر فرض اصابه یک قبضه بیک عدّه قلیل اصابه میکند نه باین جمعیت کثیر و بر فرض اصابه منشأ فرار نمیشود و فقط فرمایش آن حضرت که فرمود

(شاهت الوجوه)

تأثیر در فرار ندارد خداوند آنها را بفرار و حزیمت انداخت وَ لكِنَّ اللَّهَ رَمى و این هم یک معجزه بسیار عظیمی بود وَ لِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بلاء بمعنی

اختبار و امتحان است اگر بنعم الهیه باشد بَلاءً حَسَناً است که باید شکرگزار باشند و اگر بتألّمات دهر باشد باید ایمان آنها اکمل شود إِنَّ اللَّهَ سَمِیعٌ تمام گفتار شما را میشنود علیم افعال شما را میداند.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۸] .... ص: ۹۱

ذلِکُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ مُوهِنُ کَیْدِ الْکافِرِینَ (۱۸)

این نوع عنایتهایی که بشما شده در این جهاد و بدانید که خداوند محققا سست و نابود میفرماید کید کفار را.

کید یک نوع تمهیداتی است بر علیه خصم بطوری که خصم متوجه نشود و این قریب المعنی است با مکر و حیله و تزویر و پلتیک و تقلب و فریب و بقول امروزیها سیاست لکن این نوع افعال و لو آنکه بسیار حرام است هم جنبه حق اللهی دارد و هم حق الناسی بلکه مستلزم معاصی بسیاری مثل ظلم و اذیت و کذب و امثال اینها میشود علاوه با طرفی این نوع رفتار میکند که طرف متوجه نشود و الّا اگر متوجه شود در مقام دفع او برمیآید اما با خداوندی که عالم السرّ و الخفیات است و قادر بر دفع و رفع مکیده آنها است نمیتوان کید کرد لذا میفرماید ذلکم خطاب بمؤمنین و اشاره بامور قریبه که خداوند ملائکه فرستاد و آنها را بحزیمت داد و مقتول و اسیر فرمود وَ أَنَّ اللَّهَ قادر متعال مُوهِنُ کَیْدِ الْکافِرِینَ وهن بمعنی سستی است و لو کید آنها هر چه محکم باشد چنانچه میفرماید وَ إِنْ کانَ مَکْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبالُ ابراهیم آیه ۴۷، خداوند مثل تار عنکبوت میفرماید چنانچه فرموده مَثَلُ الَّذِینَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِیاءَ کَمَثَلِ الْعَنْکَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَیْتاً وَ إِنَّ أَوْهَنَ الْبُیُوتِ لَبَیْتُ الْعَنْکَبُوتِ عنکبوت آیه ۴۰.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۹] .... ص : ۹۲

إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جاءَكُمُ الْفَتْحُ وَ إِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ إِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَ لَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئاً وَ لَوْ كَثُرَتْ وَ أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ (۱۹)

این آیه شریفه دو نحو ترجمه و تفسیر شده یک نحو که نوع مفسرین گفتند اینکه خطاب ان تستفتحوا متوجه بمشرکین باشد و گفتند ابو جهل گفت پروردگارا دین ما دین قدیم و دین محمد حادث است و فتح و فیروزی را نصیب آن دینی که حق است بفرما خداوند فرمود آمد شما را فتح یعنی دین محمد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم حق بود و فتح نصیب آن شد و اگر شما کفار منتهی شدید و متعرض مسلمین نشدید برای شما بهتر است و اگر باز اعاده کردید و مبارزه نمودید ما هم اعاده میکنیم و فتح را بدین حق دین محمد میدهیم و جمعیت شما و لو بسیار باشد خردلی شما را بی نیاز نمیکند و محققا خداوند با مؤمنین است و آنها را یاری میفرماید لکن این ترجمه و تفسیر بسیار اشتباه است و موجب توجه اشکالات زیادی است که در ذیل تفسیر اشاره میکنیم.

و اما نحوه دوم که مطابق با ظاهر آیه و خالی از اشکال است اینکه خطاب متوجه بمؤمنین مجاهدین است که اگر شما طلب فتح و فیروزی کردید چنانچه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم دعا نمود فتح و فیروزی برای شما آمد و اگر منتهی شدید در موقعی که خداوند نهی فرمود و رسول ابلاغ نمود که متعرض کفار نشوید شما هم متعرض نشدید برای شما بهتر است از زحمت جهاد نجات دارید و اگر عود کردید و دستور جهاد آمد ما هم عود میکنیم و فتح را نصیب شما میکنیم و محققا خداوند در هر حالی حافظ و ناصر مؤمنین است چه در حال جهاد و چه در حال سکون و بکثرت و قلت عده مسلمین اعتماد نکنید متوجه خدا باشید.

شروع کنیم بتفسیر:

ص: ۹۲

إِنْ تَسْتَفْتِحُوا دلیل بر اینکه خطاب متوجه بمؤمنین است یکی آیه قبل ذلکم و این آیه وصل بآن آیه است. ۲- اینکه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم دعاء کرد چنانچه گذشت. ۳- جمله فَقَدْ جاءَکُمُ الْفَتْحُ کلمه کم، فتح برای مؤمنین آمد نه بر کفار. ۴- ابو جهل اگر بطلان دین خود را میدانست و حق را برای دین محمد معتقد بود و از روی عناد و عصبیت با پیغمبر [ص جنگ میکرد چنانچه مشرکین را تشجیع میکرد برای قتال همچه دعائی نمیکرد و ظاهر هم همین است زیرا آن همه معجزات که در مکه مشاهده کرده بودند و این همه سور قرآنیه که در مکه نازل شده بود و آنها افصح عرب بودند حق بر آنها مکشوف شده بود و اگر حق را با اصنام خود و شرک میدانست بر فرض دعا کند برای فتح مشرکین میکند و نیامد آنها را فتح و اگر شاک بود و حقیقه احد طرفین را نمیدانست البته کنار میرفت و انتظار میکشید تا فتح نصیب کدام طرف میشود.

وَ إِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَیْرٌ لَکُمْ انتهاء قبولی نهی و مراد نهی از جهاد است و این دو قسم است یکی در موضوع جهاد مراعات شرائط مقرره در کتب فقهیه در کتب جهاد نمائید که اگر کفار فرار کردند یا القاء سلاح نمودند یا طلب امان کردند یا تسلیم شدند دیگر با آنها مقاتله نکنند یا پناه بحرم آوردند و سایر شرائط دیگر و در غیر مورد جهاد اگر معاهده و قرار داد بین آنها و مسلمین شد یا اهل کتاب قبول جزیه کردند یا پناه بمسلمی آوردند و امثال اینها نباید دیگر با آنها جهاد کرد وَ إِنْ تَعُودُوا نَعُدْ یعنی اگر باز امر بجهاد رسید و تکلیف بآن شد نترسید و قیام و اقدام کنید ما هم یاری و نصرت خود را برای شما اعاده میدهیم و در هر حال ما حافظ و ناصر شما هستیم.

لَنْ تُغْنِیَ عَنْکُمْ فِئَتُکُمْ شَیْئاً وَ لَوْ کَثُرَتْ انتظار زیادتی عدّه و عدّه نداشته باشید در یاری خدا کمی و زیادتی تأثیر ندارد وَ أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِینَ در هر حال

حال خداونـد با مؤمنین است خـدا با شـما باشـد همه چیز داریـد کفار که خداونـد بر آنها است هیچ ندارند هیچ قدرتی مقابل قدرت الهی تأثیر ندارد.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۰] .... ص: ۹۴

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَ أَنْتُمْ تَسْمَعُونَ (۲۰)

ای کسانی که ایمان آورده اید اطاعت کنید پروردگار را و رسول او را و اعراض نکنید از رسول و حال آنکه میشنوید.

در مقـام خـود مکرر اشـاره شـده که وجوب اطـاعت و حرمت اعراض عقلی است و امر و نهی شـرعی ارشـادی است و اعمـال مولویه در آن نشده و حکم عقل منوط بشـرائط تکلیف است و شرائط عامه تکلیف چهار است: بلوغ و عقل شرط اصل تکلیف است، صبی و مجنون اصـلا تکلیف بر آنها ثابت نیست و قدرت که شـرط حسن الخطاب است زیرا خطاب بعاجز غیر مقدور و قبیح است. و علم شرط تنجز تکلیف است و الّا تکلیف مشترک بین عالم و جاهل است و آیه شریفه راجع باین موضوع است یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اشـکال- وجوب اطاعت بر عامه مکلفین است از جن و انس، مؤمن و کافر پس چرا خطاب بخصوص مؤمنین است.

جواب- کفار نظر به اینکه اصـلا رسول را برسالت معتقد نیستند و احکامی که آورده از جانب خدا نمیدانند خطابات قرآنی در آنها تاثیر ندارد فقط مؤمنین که قرآن را از جانب خدا میدانند و رسول را برسالت میشناسـند بآنها خطاب میفرماید أَطِیعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ سؤال- اطـاعت رسول عین اطـاعت خـدا است وجه عطف چیست جواب- آنچه رسول از احکـام و تکالیف از واجب و حرام وضع و تکلیف عقائد و اخلاق و افعال و اعمال بیان فرموده از جانب خدا است و اطاعت او است

و آنچه بر حسب ولایت کلیه ثابته بنص آیه شریفه النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ احزاب آیه ۲۶، است از تصرف در جان و مال و حکومت بین الناس اطاعت رسول است وَ لا تَوَلَّوْا عَنْهُ و اعراض از او نکنید و مخالفت ننمائید وَ أَنْتُمْ تَسْمَعُونَ اشاره به اینکه تا ابلاغ بشما نشده و نشنیده اید یعنی علم برای شما حاصل نشده معذورید در ترک اطاعت و تکلیف بر شما منجز نیست لکن پس از علم و تنجز تکلیف باید اطاعت کنید و مخالفت نکنید تنبیه- این موضوع قبل از صدور احکام است و اما بعد از صدور و علم اجمالی که در هر واقعه حکمی صادر شده جهل بآن عذر نیست باید بمقدار میسور فحص کرد و تحصیل علم نمود یا از طریق اجتهاد و یا از طریق تقلید و اگر بدست نیامد مجتهد میتواند اجراء برائت کند و اما مقلد باید احتیاط کند مگر آنکه مجتهدش فتوی ببراءت دهد.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۱] .... ص: ۹۵

وَ لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ قالُوا سَمِعْنا وَ هُمْ لا یَسْمَعُونَ (۲۱)

و نباشید مثل کسانی که گفتند شنیدیم و حال آنکه نشنیدند. شنیدن دو معنی دارد یکی استماع بآل...سمع مثل استماع اصوات و کلمات و یکی ترتیب اثر بر کلام که بدل و گوش قلب بشنوند در آیه قبل بمعنی اول است وَ أَنْتُمْ تَسْمَعُونَ و در این آیه بمعنی ثانی است یعنی اطاعت نکنید بلکه میتوان گفت در این آیه بهر دو معنی استعمال شده.

وَ لا تَکُونُوا مثل کفار و منافقین نباشید کَالَّذِینَ قالُوا سَمِعْنا وَ هُمْ لا یَسْمَعُونَ اما کفار گفتار آنها این بود که قالُوا سَمِعْنا وَ عَصَیْنا یعنی فرمایشات شما را شنیدیم و مخالفت میکنیم که کلمه سمعنا بمعنی اول است و جمله و هم لا یسمعون بمعنی دوم است یعنی اطاعت کردیم و حال آنکه اطاعت نکردید و دروغ گفتید که معنی

نفاق است شما مثل آنها نباشید بروید استماع کنید و بر طبق دستورات عمل نمائید

[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۲] .... ص: ۹۶

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لا يَعْقِلُونَ (۲۲)

محققا بدترین جنبنده ها نزد خدا کسانی هستند که گوش دل آنها کر است مواعظ در آنها تأثیر نمیکند و زبان دل آنها لال است اقرار و اعتراف نمیکنند و آنها کسانی هستند که تعقل نمیکنند و عقل ندارند.

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ در میان دوابّ بدتر از سگ و خوک که نجس العین هستند نداریم و البته بمراتب کفار و منافقین و غلات و خوارج و نصاب و مرتدین انجس از کلب و خوک و اخبث از آنها هستند.

عند اللَّه این هایی که بدترین جنبنده ها هستند نزد خدا چنین هستند و اما نزد مردم بسا از اشراف و اعیان و بزرگان محسوب میشوند و آنها کیانند الصُّمُّ الْبُكْمُ مکرر گفته ایم همین نحو که خداوند از برای این بدن عنصری چشم قرار داده که محسوسات را مشاهده کند از برای روح انسانی هم چشم قرار داده که عقل باشد که حقایق و معارف الهیه را درک کند و این مشرکین این چشم را ندارند و درک معارف و حقایق را نمیکنند و همین نحو که از برای این بدن زبان قرار داده که اظهار ما فی الضمیر کند از برای روح هم زبان قرار داده که اقرار قلبی بعقائد و معارف الهیه داشته باشند و اینها این زبان را ندارند و ایمان و اعتراف بتوحید و سایر حقائق دینی نمیکنند الَّذِينَ لا يَعْقِلُونَ اینها کسانی هستند که فاقد عقل سلیم هستند زیرا که عقل سالم عبارت از قوّه ای است که خداوند بروح انسانی که عبارت از نفس ناطقه است عنایت فرموده که ممیّز بین حسن و قبح و خیر و شرّ، سعادت و شقاوت، نجات و هلاکت باشد و این مشرکین هر یک را بجای دیگر گمان میبرند، قبیح را بجای حسن، ضرر را بجای نفع، شر را بجای

خیر، شقاوت را بجای سعادت و هلاکت را بجای نجات و بالعکس توهم میکنند پس حقیقه عقل ندارند لذا از امیر المؤمنین علیه السّلام سؤال کردند از عقل فرمود

(العقل ما عبد به الرحمن و اکتسب به الجنان)

گفتند پس اینکه در معاویه است چیست فرمود نکرا و شیطنت.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۳] .... ص: ۹۷

وَ لَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِیهِمْ خَیْراً لَأَسْمَعَهُمْ وَ لَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَ هُمْ مُعْرِضُونَ (۲۳)

و اگر میدانست خداوند در این کفار و مشرکین که قابل هدایت هستند و پی جویی میکنند از دین حق هر آینه گوش قلب آنها را باز میکرد و فرمایشات پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و قرآن را میشنیدند و هدایت میشدند و چون قابل هدایت نیستند اگر خدا گوش قلب آنها را باز کند و حق را درک کنند مع ذلک انکار میکنند و اعراض میکنند چنانچه در آیه شریفه میفرماید وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَیْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ نمل آیه ۱۴، مکرر اشاره شد که هدایت الهی و جعل احکام دو نحوه است یکی عام است نسبت بکلیه مکلفین از کفار و مسلمین که حجت بر همه تمام باشد و راه عذر بر همه بسته شود و دیگری خاص است نسبت بکسانی که قابلیت هدایت داشته باشند عنایات خاصه و توفیقات مخصوصه نسبت بآنها اعمال میفرماید زیرا قابلیت محل شرط است لذا میفرماید وَ لَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِیهِمْ خَیْراً لَأَسْمَعَهُمْ خداوند عالم السرّ و الخفیات از قلوب بندگان با خبر است کسانی هستند که اگر بر آنها از روی برهان عقل و حسّ هزار دلیل اقامه شود از عناد و عصبیتی که دارند دست از کفر و شرک و فساد برنمیدارند حتی بدیهیات را هم منکر میشوند حتّی حاضر میشوند کشته شوند و بجهنم روند و زیر بار حق نروند و میگویند

(النار و لا العار)

البته از اینها سلب توفیق میشود.

وَ لَوْ أَسْمَعَهُمْ و بر فرض محال اگر تمام اسباب موفقیت بر آنها جمع آوری شود

باز هم لَتَوَلَّوْا گوش نمیدهند و بزبان حال میگویند (من گوش استماع ندارم لمن تقول)

بر سیه دل چه سود خواندن وعظ نرود میخ آهنین در سنگ

وَ هُمْ مُعْرِضُونَ اعراض میکنند چنانچه حضرت نوح علیه السّلام عرض کرد وَ إِنِّی کُلَّما دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصابِعَهُمْ فِی آذانِهِمْ وَ اسْتَغْشَوْا ثِیابَهُمْ وَ أَصَرُّوا وَ اسْتَکْبَرُوا اسْتِکْباراً الی آخر الآیات نوح آیه ۶.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۴] .... ص: ۹۸

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اسْتَجِیبُوا لِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ إِذا دَعاکُمْ لِما یُحْیِیکُمْ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ یَحُولُ بَیْنَ الْمَرْءِ وَ قَلْبِهِ وَ أَنَّهُ إِلَیْهِ تُحْشَرُونَ (۲۴)

ای کسانی که ایمان آوردید خود را مهیّا کنید برای اجابت از برای خدا و برای رسول زمانی که شما را دعوت فرماید از برای آنچه که شما را زنده میکند و بدانید محققا خداوند حائل میشود بین مرد و قلب او و محقق است که شما بسوی او محشور خواهید شد.

از برای حیات اطلاقات بسیار هست بر ذات اقدس ربوبی هُوَ الْحَیُّ الْقَیُّومُ بر جمادات و نباتات و حیوانات حیات جمادی، نباتی، حیوانی. بر انسان حیات انسانی، بر مؤمن حیات ایمانی، بر ملائکه حیات ملکوتی و حکماء گفتند (الاسماء موضوعه للمعانی العامه) و معنای جامع جمیع اطلاقات منشأیت آثار است لذا گفتند صفت حیات در ذات ربوبی برگشت بعلم و قدرت است چنانچه برگشت جمیع صفات کمالیه ذاتیه باین دو صفت است.

و تحقیق اینست که حیات از صفات ذاتیه حقیقیه است و علم و قدرت از صفات ذات اضافه است و جمیع صفات کمالیه مفاهیم منتزع از ذات است که صرف الوجود باشد و اینها هر کدام مرتبه از مراتب وجود است که وجود واجب اعلی مراتب وجود غیر متناهی ازلا و ابدا دارای جمیع مراتب وجود است.

باری برگردیم بشرح و تفسیر آیه شریفه یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا گروندگان بپیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و تصدیق کنندگان آن سرور اسْتَجِیبُوا طلب اجابت و قبولی دعوت است لِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ لام اختصاص است که فقط باید اجابت دعوت خدا و رسول نمود و اما دعات باطله را نباید اجابت کرد زیرا از طرف شیطان است لذا گفتند

(من اصغی الی ناطق فقد عبده فان کان من اللَّه فقد عبد اللَّه و ان کان من الشیطان فقد عبد الشیطان)

إِذا دَعاکُمْ داعی حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است و دعوتش از جانب خدا است لِما یُحْیِیکُمْ و وجه اختصاص خطاب بمؤمنین برای این است که افاضه وجود قابلیت محل لازم دارد و کفار بر فرض دارای جمیع اخلاق حمیده و اعمال صالحه باشند چون ایمان شرط صحت کلیه آنها است برای آنها نفعی ندارد و لو گفتیم که آنها همین نحوی که مکلف باصول هستند مکلف بفروع هم هستند لکن تا ایمان نیاورند و شرط صحت اعمال را تحصیل نکنند عمل صحیح نمیشود نظیر اینکه بعد از دخول وقت نماز واجب میشود و بر ترکش عقاب هست و لکن تا تحصیل طهارت نکند از او صحیح نیست و این اجابت دعوت نبی باعث حیات ابدی برای جمیع اعضاء انسانی میشود چه اعضاء ظاهریه مثل چشم و گوش و سایر جوارح و چه باطنیه مثل عقل و نفس و سایر قوای باطنیه و چه معنویه حقیقیه مثل معارف الهیه و مراتب علمیه و عملیه و کمالات نفسانیه و صفات ربوبیه که گفتند

(تخلقوا باخلاق اللَّه)

وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ یَحُولُ بَیْنَ الْمَرْءِ وَ قَلْبِهِ تعجیل کنید در اجابت دعوت (خیر الخیر ما کان عاجله) چه بسا انسان همین نحوی که آمال و آرزوهایی در دنیا دارد

(و الموت یأتی بغته)

و بگور میبرد و مسامحه در اعمال و اخلاق و علم و معرفت و تسویف در آنها باعث فوت آنها میشود و نائل نمیشود از فرمایشات منسوبه بحضرت مجتبی علیه السّلام است بجناده

(کن لدنیاک کانّک تعیش ابدا و کن لآخرتک

كانّک تموت غدا)

مسامحه در امور دنیویه و تأخیر در انجام آنها محبوب و تعجیل در امور اخرویه و انجام آنها مطلوب است.

وَ أَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ محققا بازگشت همه بسوی او است و از کلیه اعمال و افعال شما سؤال خواهد شد وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ صافات آیه ۲۴، و سؤالات بسیار است.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۵] .... ص: ۱۰۰

وَ اتَّقُوا فِتْنَةً لا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ (۲۵)

و بپرهیزید فتنه و بلایی که اصابت نمیکند کسانی را که ظلم کرده باشند از شما بالخصوص یعنی بغیر ظالمین هم اصابت میکند مخصوص بظالمین تنها نیست و بدانید محققا خداوند سخت گیر است در عذاب و عقاب.

این آیه شریفه از مشکلات آیات است و در بعض اخبار فتنه را تفسیر فرموده بفتنه خلافت پس از رحلت حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و در بعض اخبار بطلحه و زبیر و جنگ جمل تفسیر شده و معلوم است اینکه این اخبار بیان اهم مصادیق است و منافی با عموم آیه نیست و لو اینکه بگوئیم در این مورد وارد شده زیرا مورد مخصص نیست و راه اشکال در این آیه اینست که اولا در موضوع نزول بلاء و عذاب خداوند اولا مؤمنین را نجات مرحمت میفرماید سپس کفار و ظالمین را مبتلا و معذب میکند چنانچه در قضایای امم سابقه مکررا بیان فرموده.

و ثانیا گرفتاری بی تقصیر خلاف عدل است و محال است از خداوند صادر شود. و ثالثا بر فرض عذاب آمد و بغیر ظالم هم اصابت کرد اتقاء از آن معنی ندارد زیرا خطاب وَ اتَّقُوا فِتْنَةً لا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً اگر بظالمین باشد که آنها دربند این نیستند که بغیر آنها نرسد و همه بسوزند و اگر خطاب

بمؤمنین باشد اتقاء از آن معنی ندارد چه کنند که ظالمین ظلم نکنند و حل این اشکالات باین است که معاصی و ظلم و کفر و سایر اموری که موجب عذاب میشود دو قسم است یک قسم فقط مختص باین عاصی و ظالم و کافر است با دیگران کاری ندارد و یک قسم است که در مقام اضلال دیگران و آنها را هم رنگ خود کردن است و وادار کردن دیگران را بتبعیت خود مثل دعات باطله و رؤساء ظلمه چنانچه خلفاء جور بعد از رحلت پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مردم را باجبار و اصرار و تبلیغات سوء تابع خود کردند و همچنین طلحه و زبیر و عایشه اهل بصره را وادار کردند بر جنگ با علی علیه السّلام و هزارها امثال اینها. و خطاب و اتقوا بمؤمنین است که فریب آنها را نخورید و نزدیک آنها نروید و گوش بتبلیغات آنها ندهید و متابعت آنها را نکنید که شما هم در بلاء و عذاب آنها گرفتار خواهید شد (و اندفع الاشکالات بحذافیرها) وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ (انّک انت ارحم الراحمین فی موضع العفو و الرحمه و اشدّ المعاقبین فی موضع النکال و النقمه و اعظم المتجبرین فی موضع الکبریاء و العظمه)

[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۶] .... ص: ۱۰۱

وَ اذْکُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِیلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِی الْأَرْضِ تَخافُونَ أَنْ یَتَخَطَّفَکُمُ النَّاسُ فَآواکُمْ وَ أَیَّدَکُمْ بِنَصْرِهِ وَ رَزَقَکُمْ مِنَ الطَّیِّباتِ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ (۲۶)

و یاد کنید ای گروه مؤمنین زمانی را که عدّه شما قلیل بود و شما را ضعیف میشمردند در روی زمین و میترسیدید به اینکه بغته کفارگیر شوید و شما را دستگیر کنند خداوند شما را جای گیر کرد و تأیید فرمود شما را بنصرت خود و روزی داد شما را از چیزهای پاکیزه باشد که شما شکرگزار این نعمت بزرگ باشید.

بعضی توهم کردند از مفسرین که این آیه اشاره بدوره قبل از اسلام بوده راجع بانصار در مدینه و بعضی گفتند راجع بمهاجرین قبل از تشرف باسلام لکن این هر دو احتمال خلاف ظاهر بلکه نص آیه شریفه است زیرا قبل از اسلام نه مهاجرین و نه انصار قلیل و مستضعف بودند و نه خوف از کفار داشتند زیرا با آنها در مسلک موافق بودند تمام کافر و مشرک بودند بلی اختلاف قبائلی و جنگ و جدال بین آنها بود این آیه اشاره باوائل اسلام است و اواخر آن و راجع بجمیع مؤمنین از مهاجرین و انصار.

اما مهاجرین قبل از هجرت حضرت رسالت در مکه معظمه در شکنجه مشرکین بودند که بعضی هجرت بحبشه و بعضی بیمن و طائف و بعضی در شعب ابی طالب و دائما مورد اذیت مشرکین بودند. و اما انصار پس از هجرت رسول اللّه اوائل هجرت بفقر و فاقه و قحطی گرفتار یهود عنود بودند لذا میفرماید وَ اذْکُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِیلٌ که عدّه مؤمنین چه مهاجرین و چه انصار بسیار کم بودند مُسْتَضْعَفُونَ فِی الْأَرْضِ کفار و مشرکین بر آنها مسلط بودند مثل بنی اسرائیل در ایادی فرعونیان و تمام بفقر و تنگدستی گرفتار. اما مهاجرین که اصلا پس از هجرت منزل و خانه نداشتند بعضی بخانه انصار و بعضی اصحاب صفه در مسجد، و اما انصار بقحطی و نیستی که حتی بچند دانه خرما و چند لقمه نان جو بسر میبردند و هر زمان خبر بآنها میرسید که کفار و مشرکین در مقام حمله بمدینه و نابود کردن مسلمین هستند که تَخافُونَ أَنْ یَتَخَطَّفَکُمُ النَّاسُ و کفار مدینه از یهود و سایر طبقات اینها هم انتظار داشتند که پس از حمله مشرکین با آنها همدست شوند و اساس اسلام را منهدم کنند فَآواکُمْ در اواخر بعثت تمام ثروتمند شدند و منازلی تحصیل کردند و از غنائم دار الحرب استفاده زیادی کردند حتی آنکه اهل ذمه حاضر بجزیه دادن شدند و همان مشرکینی که از آنها خوف داشتند بغلامی و کنیزی

آنها درآمدند و حاضر بفديه شدند تا آزاد شدند حتى بسيارى بالطوع و الرغبه آمدند و املاك خود را تقديم كردند كه جزو انفال شد و بسيارى مراكز خود را تخليه كردند بدون جنگ كه مفتوح العنوه باشد و عدّه مسلمين زياد شدند كه در سوره نصر خداوند ميفرمايد بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ وَ رَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْواجاً و خداوند رعبى در قلوب مشركين انداخت تا آنجا كه پيغمبر صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم كاغذ دعوت بدين اسلام بر خسرو پادشاه ايران و قيصر سلطان روم و نصارى نجران فرستاد ديگر چه نحو وَ أَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهِ باشد و فراوانى نعمت بر آنها از هر جهت فراهم شد وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ با اين همه لطف و عنايت بايد البته قدردانى كنيد و شكرگزار نعمتهاى الهى باشيد كه گفتيم لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ براى تراخى نيست بلكه بمعنى ينبغى است يعنى بايد و سزاوار است كه شكرگزار باشيد

[سوره الأنفال (٨): آيه ٢٧] .... ص : ١٠٣

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَخُونُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ وَ تَخُونُوا أَماناتِكُمْ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (٢٧)

اى كسانى كه ايمان آورديد با خدا و رسول خيانت نكنيد و در امانات خود هم خيانت نكنيد و حال آنكه شما ميدانيد.

در مجمع از حضرت باقر و حضرت صادق عليهما السلام در شأن نزول اين آيه روايت كرده مرسلا كه در مورد ابى لبابه ابن عبد المنذر انصارى است راجع بطايفه يهود بنى قريظه كه پيغمبر صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم بيست و يك شب آنها را محاصره كرده بود اينها تقاضا كردند كه با آنها همان معامله كه با بنى نضير فرموده بكند اجازه دهد اينها بروند باذرعات و اريحا از بلاد شام حضرت حاضر شدند بحكميت سعد بن معاذ اينها با ابى لبابه كه جزو مؤمنين بود لكن عيال و اولاد و اموالش در ميان

بنی قریظه بود مشورت کردند که راضی شوند بحکمیت سعد بن معاذ او بدست خود اشاره بگردن نمود که اگر راضی شوید بحکمیت او حکم میکند که تمام شما را سر ببرند این آیه نازل شد ابی لبابه از این اشاره نادم شد و هفت روز اعتصاب اکل و شرب نمود خداوند توبه او را قبول فرمود سپس از حضرت سؤال کرد که من تمام اموال خود را برای کفاره این خیانت صدقه دهم حضرت فرمودند ثلث آن کافی است و همین حدیث را از کلبی و زهری نیز نقل کرده و از عطاء از جابر بن عبد اللّه انصاری نقل کرده که گفت ابو سفیان از مکه خارج شد جبرئیل به پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم خبر داد حضرت با اصحاب بطرف او حرکت فرمود مخفیانه یک نفر از منافقین نوشت برای ابی سفیان خبر خروج حضرت را این آیه در مورد او نازل شد، و از سدی نقل کرده که بعضی بعض اسرار را از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم میشنیدند و افشاء میکردند و بمشرکین میرسید.

ما مکرر گفته ایم که مورد مخصص نیست و منافی با عموم آیه نیست لذا می گوییم یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا خطاب بجمیع افراد مؤمنین است تا دامنه قیامت لا تَخُونُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ خیانت ضد امانت است خائن و امین ضدّین هستند و متقابلین و خیانت با خدا اینست که احکام الهیه را فرا بگیرند و اخذ کنند و بر خلاف آن عمل کنند واجبات الهیه را ترک کنند، محرمات او را مرتکب شوند قرآن او را بر طبقش عمل نکنند، و خیانت رسول اینست که اسرار او را فاش کنند و وعده هایی که با او مواعده کردند و قراردادهایی که با او قرارداد کردند تخلف کنند وَ تَخُونُوا أَماناتِکُمْ کلمه تخونوا مجزوم است عطف به تخونوا اللّه است مدخول لا- است یعنی و لا- تخونوا اماناتکم یعنی بامانت یک دیگر خیانت نکنید چه امانت مالی باشد که مالی بدست شما سپرده شده یا امانت حقّی باشد که کسی حقّی بمال شما پیدا کرده مثل سادات و امام علیه السّلام حق خمس و فقراء حق زکاه

و واجب النفقه حق نفقه و امثال آنها مثل حق قصاص و حق دیه و حق کفارات یا امانت عرضی مثل اینکه عیال و بستگان آن بدست شما سپرده شده یا امانت کلامی که اسرار از آنها نزد شما سپرده شده فاش نکنید وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ از این جمله استفاده میشود که اگر از روی جهل یعنی جهل بموضوع نه جهل بحکم تصرف نمود فعل حرامی نکرده لکن جنبه حق الناسی آن محفوظ است مثلا- مالی را تصور کرده که ملک خود است یا مأذون از قبل مالک است تصرف نمود بعد کشف شد از غیر است یا زنی را خیال کرد حلیله خود است بعد کشف شد اجنبیه بوده یا شخصی را توهم کرد مهدور الدم است سپس معلوم شد محقون الدم بوده و امثال اینها پس حرمت دائر مدار علم بموضوع است و در مورد شک باید احتیاط کرد که گفتند شک در موضوع حرام مجرای برائت است مگر در اموال و اعراض و نفوس که واجب است احتیاط کرد

[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۸] .... ص : ۱۰۵

وَ اعْلَمُوا أَنَّما أَمْوالُكُمْ وَ أَوْلادُكُمْ فِتْنَةٌ وَ أَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ (۲۸)

و بدانید ای مؤمنین منحصرا اموال شما و اولاد شما امتحان شما است و محققا خداوند نزد او اجر و مزد بسیار با عظمت است.

امتحانات الهی بسیار است و این انحصار که از کلمه انّما استفاده میشود نه انحصار امتحانات باموال و اولاد باشد بلکه انحصار اموال و اولاد است برای امتحان باصطلاح هر گردو گرد است نه هر گردی گردو است ریاست و جاه و منصب و کلیه نعم الهی و بلیات و طول عمر و صحت بدن و اعضاء و جوارح و مرض و فقر و غیر اینها تماما امتحان است و البته خداوند هر بنده را بنحوی که میداند امتحان میفرماید باید از خدا خواست که این امتحانات موجب اضلال بنده نشود که تعبیر بمضلات الفتن میکنند أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ

لا يُفْتَنُونَ وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْكاذِبِينَ

عنکبوت آیه ۱ و ۲، لذا میفرماید وَ اعْلَمُوا

بعلم الیقین که قابل هیچگونه شک و ریبی نباشد انّما از ادات حصر است و شامل جمیع مؤمنین میشود اموالکم جمع مضاف افاده عموم میکند که شامل جمیع اموال میشود و کذا و اولادکم دختر، پسر، بلا واسطه، مع الواسطه، کم و زیاد تماما فتنه و امتحان شما است اگر بدستور الهی و بمصارف مشروعه صرف کردید در تربیت اولاد و صرف مال در طرق مشروعه و خود را نباختید و آنها را وسیله ظلم و تعدی و فسق و فجور قرار ندادید همین اموال و اولاد باعث سعادت و رستگاری شما خواهد شد چنانچه میفرماید وَ أَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ

عبادات مالیه بسیار است صله رحم، اعانت فقراء، اداء زکاه و اخماس و کفارات و حقوق و اعلاء کلمه اسلام و ترویج دین و مصارف حج و زیارات و صدقات جاریه و بناء مساجد و مدارس و درمانگاه و غیر اینها تماما اجر عظیم دارد، و همچنین اولاد و احفاد صالحه بسا تا قیامت برای او نفع دارد و مثل نشر کتب دینی و کتابت و طبع آنها و اگر تمکن مالی ندارد بزبان یا قلم یا بدست اعانت در این امور کند و سبب شود که دیگران موفق شوند آنهم در ثواب مباشرین شریک خواهد شد و اجر عظیم دارد.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۹] .... ص : ۱۰۶

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقاناً وَ يُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (۲۹)

ای کسانی که ایمان آوردید اگر پرهیزگار شوید علاوه بر مثوبات ایمان خداوند قرار میدهد از برای شما امتیازاتی و از بین میبرد گناهان شما را و میآمرزد شما را و خداوند صاحب فضل عظیم است.

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خطاب مختص باهل ایمان است زیرا غیر مؤمن

هر چه با تقوی باشد برای او نفعی ندارد چنانچه در محل خود معین است که مؤمن فقط شیعه اثنی عشری است آنهم مشروط بر اینکه منکر ضروریات دین و مذهب نباشد و اهل بدعت هم نباشد و توهین بمقدسات دینی نکند که از ایمان خارج میشود بناء علی هذا سایر فرق اسلامی غیر از فرقه ناجیه از مورد آیه خارج هستند إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ اگر پرهیز از مخالفت اوامر الهی و ارتکاب معاصی کنید و مراتب تقوی را در مجلد اول در ابتداء سوره بقره هُدىً لِلْمُتَّقِينَ بیان کردیم يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقاناً فرقان را مفسرین بمعانی زیادی تفسیر کردند، از تفسیر علی بن ابراهیم بعلم که فارق بین حق و باطل است تفسیر کرده، و از ابن جریح و ابن زید بنور و هدایت در قلب، و از مجاهد بمخرج که در آیه میفرماید يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً طلاق آیه ۲، و از سدی بنجاه، و از فرّاء بفتح و نصر، و از جبائی بعز در دنیا و ثواب در آخرت و بذلّ و خذلان و عقوبت در آخرت برای اعداء و تمام اینها تفسیر برأی است و مدرکی ندارد، و فرقان بمعنی امتیاز است و البته مؤمن متقی با مؤمن غیر متقی امتیازات بسیار دارد آنهم هر چه مراتب تقوی بیشتر باشد امتیازش زیادتر است چه در دنیا بزیادتی نعم و دفع بلیات و چه در آخرت بارتفاع درجات و کثرت مثوبات وَ يُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ که گناهان را از بین میبرد چنانچه میفرماید إِنَّ الْحَسَناتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئاتِ هود آیه ۱۱۶ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ غفران ستر معاصیست چنان ستر میفرماید که از نامه عمل محو میشود و بجای آن عبادت نوشته میشود که میفرماید فَأُولئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ فرقان آیه ۷۰، و از نظر ملائکه کتبه و حفظه میبرد و احدی جز ذات اقدس خودش مطلع نیست وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ کانّه میفرماید این امتیازات و تکفیر و غفران از باب استحقاق اهل تقوی است و اما تفضلات زائد بر اینها نسبت باهل تقوی بسیار عظیم و ارزنده است اللهم اجعلنا من المتقین

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۰] .... ص : ۱۰۸

وَ إِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَ يَمْكُرُونَ وَ يَمْكُرُ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْماكِرِينَ (۳۰)

و یاد کن ای رسول اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم زمانی را که مکر کردند در مورد شما کسانی که کافر بودند به اینکه تو را نگاه دارند و حبس کنند یا آنکه بکشند یا آنکه اخراج بلد کنند و مکر می کردند و خداوند هم مکر میفرمود و او بهترین مکر کنندگان است.

این آیه شریفه راجع بقضیه دار الندبه است و ما در جلد دوم در ذیل آیه شریفه وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ سوره بقره آیه ۲۰۷ که راجع بلیله المبیت امیر المؤمنین علیه السّلام در جای رسول اللَّه و هجرت حضرت بطرف مدینه بود اشاره کردیم و گفتیم بیست حدیث در غایه المرام نقل کرده که نه حدیث از طرق عامه و یازده حدیث از طرق خاصه است مراجعه کنید صفحه ۳۸۶ و شرح آن انشاء اللَّه بیاید در سوره توبه آیه ۴۰ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثانِيَ اثْنَيْنِ الایه و خلاصه کلام اینکه کفار قریش دار الندبه تشکیل دادند در مورد حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم مشورت کنند بعضی گفتند یک نفر داوطلب شود او را بقتل رساند و ما دیه آن را ببنی هاشم میدهیم، بعضی گفتند او را میگیریم و حبس می کنیم، بعضی گفتند او را اخراج بلد میکنیم، شیطان بصورت پیر مرد نجدی وارد شد و تمام این آراء را ردّ کرد به اینکه اگر بکشید بنی هاشم تا قاتل را بقتل نرسانند دست برنمیدارند و بدیه راضی نمیشوند، و اگر حبس کنید بنی هاشم بهر وسیله که باشد او را از حبس بیرون میآورند، و اگر اخراج بلد کنید بهر جا رود دور او را میگیرند و برمیگردد و با شما طرف میشوند و خود شیطان رأی داد که از هر قبیله یک نفر انتخاب شود حتی از قبیله بنی هاشم ابی لهب و یک مرتبه بریزید دور بسترش و او را بکشید بنی هاشم با تمام قبائل نمیتوانند طرف شوند راضی بدیه میشوند در قبائل

قسمت کنید و این رأی پسندیده شد و شب اول ربیع دور خانه حضرت را گرفتند و علی علیه السّلام جای پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم خوابید و حضرت هجرت فرمود این خلاصه مطلب وَ إِذْ یَمْکُرُ بِکَ متعلق بفعل محذوف است مثل اذکر و مکر حیله ئیست که طرف متوجه نباشد و غافل گیر شود و در ضرر و خسارت افتد الَّذِینَ کَفَرُوا کفار و مشرکین قریش لیثبتوک یعنی حبس کنند و نگذارند کسی خدمتش مشرف شود و این رأی عروه بن هشام است که گفت نَتَرَبَّصُ بِهِ رَیْبَ الْمَنُونِ أَوْ یَقْتُلُوکَ و این رأی ابو جهل است که گفت یک نفر روانه کنیم او را بکشد سپس دیه آن را تماما میدهیم أَوْ یُخْرِجُوکَ و این رأی ابو البختریست که گفت (اخرجوه عنکم تستریحوا من اذاه) وَ یَمْکُرُونَ مکر شیطان بعنوان شیخ نجدی پس از آنی که آن آراء را ردّ کرد و رأی خود را اظهار کرد و مورد قبول واقع شد شبانه دور خانه حضرت را احاطه کردند که پس از سفیده صبح دور بستر او بریزند و حضرت را قطعه قطعه کنند وَ یَمْکُرُ اللَّهُ مکر الهی این بود که علی علیه السّلام در بستر بخوابد و خواب هم بر آنها مسلط شود و حضرت از میانه آنها بیرون رود و بفرماید

(شاهت الوجوه)

و در غار ثور رود و عنکبوت درب غار را بتند و کبوتر فوری جوجه بگذارد و بر جوجه خود بخوابد و آنها با آن مکر و حیله که جای پای حضرت را تشخیص دهند و تا پای غار بیایند و بگویند اینجا یا بآسمان بالا رفته یا بزمین فرو رفته و آن حضرت را نیابند وَ اللَّهُ خَیْرُ الْماکِرِینَ زیرا تمام از روی حکمت و مصلحت و بجا و بموقع است رسول خود را از چنگال دشمن نجات بخشد و بفاصله کمی بر آنها مسلط فرماید و آنها را بقتل و اسیری و ذلت بیندازد بر خلاف مکر آنها

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۱] .... ص : ۱۱۰

وَ إِذا تُتْلى عَلَيْهِمْ آياتُنا قالُوا قَدْ سَمِعْنا لَوْ نَشاءُ لَقُلْنا مِثْلَ هذا إِنْ هذا إِلَّا أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ (۳۱)

و زمانی که تلاوت کنی بر این کفار و مشرکین آیات شریفه قرآن مجید را که ما نازل فرمودیم گفتند محققا ما شنیدیم این آیات را لکن این معجزه بارزه نیست ما هم اگر بخواهیم مثل آن را می گوییم و میآوریم این قرآن نیست مگر بافته و کلمات پشینیان را جمع کرده ای و برخ ما میکشی.

این کفار قریش نظر به اینکه خود را افصح عرب میدانستند و شعراء بزرگ در بین آنها بودند و در فصاحت و بلاغت در اعلی درجه بودند که قصائد خود را میآوردند و در کعبه میآویختند و افتخار میکردند بر یکدیگر خیال کردند که میتوانند مثل قرآن بیاورند و غافل از اینکه اگر جنّ و انس جمع شوند و دست بدست یکدیگر دهند مثل آن را بلکه مثل ده سوره بلکه یک سوره بیاورند قدرت ندارند چنانچه مضامین آیات است و در مجلد اول در باب مقدمه معجزه بودن قرآن را از جهات عدیده بیان کردیم مراجعه فرمائید لذا فرمود وَ إِذا تُتْلى عَلَيْهِمْ آياتُنا سور قرآنی که در مکه نازل شده بود در مدت یازده سال بلکه بیشتر بر آنها تلاوت میفرمود قالُوا قَدْ سَمِعْنا گفتند بلی شنیدیم و لکن این معجزه مثل عصای موسی و احیای عیسی نیست لَوْ نَشاءُ لَقُلْنا ما هم میتوانیم بگوئیم مِثْلَ هذا مثل این قرآن را کجا میتوانند مثل یک سوره آن را بیاورند وَ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنا عَلى عَبْدِنا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَ ادْعُوا شُهَداءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ بقره آیه ۲۱، با اینکه معجزه قرآن فقط جنبه فصاحت و بلاغت نیست چنانچه در مقدمه بیان شده ان هذا ان نافیه و مقول قول کفار است إِلَّا أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ سطر بمعانی متعدده استعمال شده بمناسبتی و در اینجا بمعنی اباطیل است که باصطلاح امروزه

رومان میگویند مثل کتاب لیلی و مجنون و قصه رستم و حسین کرد و این هایی که امروزه مرسوم است که میگویند برای سرگرم کردن مردم العیاذ گفتند قرآن هم از این قسمت است و از این نوع کتابها برداشته شده مربوط بخدا و وحی آسمانی نیست چنانچه یزید هم در حال مستی باطن خود را ظاهر کرد و گفت (لعبت هاشم بالملک فلا خبر جاء و لا وحی نزل) لعنه اللّه و ابواه و جده و جدته و تابعیه

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۲] .... ص : ۱۱۱

وَ إِذْ قالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كانَ هذا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنا حِجارَةً مِنَ السَّماءِ أَوِ ائْتِنا بِعَذابٍ أَلِيمٍ (۳۲)

و یاد کن زمانی را که گفتند ای پروردگارا اگر این او است حق و از جانب تو است پس ببار بر ما سنگ از آسمان یا بیاور و بفرست بر ما عذاب دردناک مفسرین گفتند این کلام مقول قول کفار و مشرکین است و مرجع هذا و هو قرآن است بمناسبت آیه قبل، بعضی گفتند کلام نظر بن حارثه است از سعید بن جبیر و مجاهد و در مجمع میگوید (و روی فی الصحیحین ان هذا من قول ابی جهل) و مراد صحیح مسلم و بخاریست لکن این کلام خلاف ظاهر آیه بلکه نصّ آیه است و این آیه مربوط بآیه قبل نیست زیرا منافی با آیات بعد است که یقینا مربوط است باین آیه که بفرماید وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَ أَنْتَ فِيهِمْ وَ ما كانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ زیرا کفار و مشرکین پیغمبر در میان آنها نبود و آنها هم استغفار نمیکردند بعلاوه دچار عذاب هم شدند از قتل و اسیری و ذلت و غیر اینها و لکن در کافی بسند خود از ابی بصیر روایت میکند که این آیه راجع بنصب پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است امیر المؤمنین علیه السّلام را بخلافت و شواهد زیادی در اخبار داریم بر این دعوی که در ذیل آیه بعد اشاره میشود بلکه از این آیه هم میتوان استفاده کرد چنانچه در شرح آیه بیان میشود انشاء اللّه.

وَ إِذْ قالُوا کسانی که از مسلمین قلبا عداوت با علی [ع داشتند زیرا در جنگها کسان آنها بدست علی علیه السّلام کشته شده بودند یا منافقین که ملبس بلباس اسلام شده بودند بعد از آنی که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم علی [ع را نصب بخلافت و ولایت و امامت و وصایت نمود اولا سؤال کردند که آیا این نصب دلخواه شما است یا بامر الهی حضرت فرمود بامر الهی است و آیه شریفه بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ را تلاوت فرمود بشرحی که در سوره مائده گذشت، اینها باور نکردند و توهم کردند که فقط میل و نظر آن حضرت بوده با اینکه بر فرض نظر و میل آن حضرت هم باشد واجب است اطاعت کنند و بپذیرند از باب النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ احزاب آیه ۶۰، و از باب أَطِیعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ انفال آیه ۱، مع ذلک گفتند اللَّهُمَّ إِنْ کانَ هذا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِکَ مثل اینکه فرمایش آن حضرت را قبول نکردند یا از جهت عدم ایمان یا ضعف ایمان فَأَمْطِرْ عَلَیْنا حِجارَةً مِنَ السَّماءِ و ممکن است که حق بر آنها معلوم شده باشد و از روی عناد حاضر بقبول نباشند جَحَدُوا بِها وَ اسْتَیْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ نمل آیه ۱۴، و مثل آنکه گفت

(النار و لا العارّ)

أَوِ ائْتِنا بِعَذابٍ أَلِیمٍ مراد بلیات دنیویه که موجب هلاکت شود مثل وباء و طاعون و صیحه و غرق و باد که در امم سابقه بوده

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۳] .... ص: ۱۱۲

وَ ما کانَ اللَّهُ لِیُعَذِّبَهُمْ وَ أَنْتَ فِیهِمْ وَ ما کانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ یَسْتَغْفِرُونَ (۳۳)

و خداوند چنین نیست که آنها را عذاب کننده باشد و حال آنکه تو پیغمبر میان آنها باشی و چنین نیست که خداوند عذاب کننده باشد و حال آنکه آنها استغفار و طلب آمرزش میکنند.

این آیه کمال صراحت را دارد که مراد در آیه قبل مشرکین نیستند زیرا نه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم میان آنها بود و نه آنها استغفار میکردند بلکه مراد مؤمنین

ضعیف الایمان هستند که اسلام آوردند و احکام اسلام را پذیرفتند لکن زیر بار ولایت علی [ع نرفتند و حکمت اینکه عذاب بر اینها در دنیا نازل نشد با اینکه روح ایمان ولایت است و اسلام بدون ولایت جسم بی روح است برای اینست که صورت اسلام باید محفوظ باشد و اگر این ظاهر مسلمانان هلاک شوند کفار حمله میکنند و یاوران پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم کم میشوند و دستگاه اسلام برچیده میشود لذا میفرماید وَ ما کانَ اللَّهُ لِیُعَذِّبَهُمْ وَ أَنْتَ فِیهِمْ و شواهد بر این معنی اخبار زیادی که در ذیل این آیه وارد شده که حضرت فرمود

(حیاتی خیر لکم و مماتی خیر لکم)

سؤال کردند که حیات پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم خیر بودنش معلوم و اما خیریت ممات برای چه فرمود اما الحیات تمسک باین جمله فرموده اند و اما الممات برای این است که اعمال عباد را میبرند بنظر آن حضرت میرسانند و در بعض آنها دارد که روز دوشنبه و پنجشنبه که این دو روز را روز عرض اعمال گفتند و آن حضرت هر چه قابل شفاعت و مغفرت است شفاعت میکند و طلب مغفرت مینماید وَ ما کانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ یَسْتَغْفِرُونَ زیرا خداوند غفار الذنوب است چنان ستر میکند که حتی از نامه عمل محو میکند و تبدیل بحسنات میفرماید و از نظر کتبه میبرد و حتی فردای محشر شیطان بطمع میافتد لکن بشرط آنکه حقیقت داشته باشد نه اینکه (کالمستهزء باللّه) باشد که در اخبار دارد کسی که مصرّ بذنوب باشد و پشیمان نشود استغفارش استهزاء بخدا است و شرائط توبه را قبلا متذکر شده ایم و این جمله هم دلیل واضح است بر آیه قبل زیرا کفار استغفار نمیکنند و بر فرض اثری ندارد بنصّ قرآن و نیز از شواهد این مدعی فرمایش امیر المؤمنین علیه السلام است که باصحاب فرمود شما دو امان داشتید یکی از دست رفت بر شما باد باستغفار وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ حَتَّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِینَ یَمُوتُونَ وَ هُمْ کُفَّارٌ نساء آیه ۲۲.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۴] .... ص : ۱۱۴

وَ ما لَهُمْ أَلاَّ يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَ هُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ ما كانُوا أَوْلِياءَهُ إِنْ أَوْلِياؤُهُ إِلاَّ الْمُتَّقُونَ وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۳۴)

و چه چیز باعث شده بر آنها که خداوند آنها را معذّب نفرماید و حال آنکه آنها جلوگیری میکنند از دخول مؤمنین در مسجد الحرام و حال آنکه آنها سزاوار نیستند بر دخول در مسجد و نیست سزاوار مسجد الحرام مگر اهل تقوی مفسرین این آیه را هم مربوط بآیات قبل دانسته لذا در اشکال عویصی افتادند که آیه قبل صریح است در اینکه خداوند عذاب نمیکند آنها را بواسطه بودن پیغمبر در میان آنها و بواسطه استغفار و این آیه صریح است که وجهی بر عذاب نکردن آنها نیست و البته خداوند آنها را عذاب میفرماید و این تناقض است لذا در دست و پا افتادند و سه جواب از این اشکال دادند: بعضی گفتند آیه قبل راجع بعذاب دنیویست و این آیه راجع بعذاب اخرویست، و بعضی گفتند آیه قبل راجع بعذابهای آسمانیست مثل صاعقه و صیحه و امطار حجاره و این آیه راجع بعذاب سیف از قتل و اسارت است، و بعضی گفتند آیه قبل راجع بزمانی بود که هنوز تمام مؤمنین متمکن از هجرت نشده بودند و در میان آنها بودند و استغفار میکردند و این آیه راجع بزمانیست که تمام مؤمنین هجرت کرده بودند و مکه از مؤمنین خالی شده بود، و لکن تمام اینها تخرص بغیب است.

و تحقیق آنست که آیات قبل راجع بمسلمین در موضوع نصب خلافت بود چنانچه بیان شد با شواهد محکم و این آیه راجع بکفار و مشرکین است، و مکرر گفته ایم که نظم در آیات و سور ملحوظ نشده و لذا میفرماید وَ ما لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ یعنی هیچ راه عذری از برای کفار و مشرکین باقی نمانده و حجت از هر جهت بر آنها تمام شده در ظرف ۱۳ سال از معجزات صادره از آن حضرت و نزول بسیاری از سور قرآنیه و مشاهده اخلاق حمیده حضرت رسالت و کفر و شرک آنها فقط

از روی عناد و عصبیت و کبر و حسد و امثال اینها از منع تشرف مسلمین در مسجد الحرام بلکه از اعمال حج و تشرف بمکه بدعوی اینکه شما مسلمین قابلیت دخول در مسجد الحرام که مرکز بتها و خدایان ما است ندارید لذا میفرماید وَ هُمْ یَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ بتوهم اینکه مسجد الحرام خصیصه آنها است و حال آنکه وَ ما کانُوا أَوْلِیاءَهُ آنها قابلیت دخول ندارند و نجسند و باید نزدیک مسجد نشوند إِنَّمَا الْمُشْرِکُونَ نَجَسٌ فَلا یَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرامَ الایه توبه آیه ۳۸ إِنْ أَوْلِیاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ مراتب تقوی در اول سوره بقره بیان شده که اولین مراتب تقوی ایمان است که تقوای از عقائد باطله و مذاهب مختلفه باشد که مؤمن حق دخول در مسجد الحرام دارد و سزاوار تشرف در او هستند حتی اهل تسنن و لو بر حسب ظاهر اسلام پاک هستند ولی در باطن بخصوص نواصب که انجس از کلب هستند که آنها بر حسب ظاهر هم نجس هستند مثل غلات و خوارج و منکر ضروری و مبدع در دین و مرتدّین.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۵] .... ص: ۱۱۵

وَ ما کانَ صَلاتُهُمْ عِنْدَ الْبَیْتِ إِلَّا مُکاءً وَ تَصْدِیَةً فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما کُنْتُمْ تَکْفُرُونَ (۳۵)

و نبود صلوه این کفار و مشرکین نزد کعبه معظمه مگر صفیر و سوت زدن و تصفیق کف بر کف زدن پس بچشید ای مشرکین عذاب را بسبب آنچه که بودید کافر میشدید وَ ما کانَ صَلاتُهُمْ صلوه یا بمعنی لغویست بمعنی دعاء خیر چنانچه در ذکر شریف صلوات است یا بمعنی عبادت است عند البیت یعنی اطراف کعبه که مطاف مسلمین است الّا مکاء که معنی صفیر است چنانچه معمول پاسبانان و شب گردان است و تصدیه که معنی تصفیق است که کف بر کف زدن است

تنبیه- نکته این عمل اینست که این مشرکین عبادت بتهای خود میکردند اگر بت را مقابل خود میگذاشتند بآن سجده میکردند که بعقیده فاسد خود بت ببینند که او عبادت میکند و از بت حاجت میخواستند لکن چون بتهای بزرگ خود را در کعبه آویخته بودند و درب کعبه بسته و مقفل بود بتها عبادت آنها را نمیدیدند لذا حاجت که میخواستند سوت میزدند که خدایان آنها که در داخل کعبه هستند صدای آنها را بشنوند و حاجت آنها را برآورند و عبادت آنها را که میکردند کف بر کف میزدند که صدای او بگوش بتها برسد بفهمند که اینها برای عبادت آمده اند و غافل از اینکه این اصنام نه چشم دارند که ببینند و نه گوش دارند که بشنوند و نه شعور دارند که بفهمند چنانچه خداوند میفرماید أَ لَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِها أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِها أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِها أَمْ لَهُمْ آذانٌ يَسْمَعُونَ بِها الایه اعراف آیه ۱۹۴ گذشت شرح آن.

فَذُوقُوا الْعَذابَ الف و لام جنس است شامل عذاب دنیوی از قتل و اسیری و ذلّت و عذاب اخروی که اشدّ عذاب برای آنها است میشود بِما كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ که سبب عذاب کفر آنها است که منکر توحید شدند که امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود

(اول الدین معرفه اللّه و کمال معرفته توحیده)

و منکر رسالت شدند و رسول خدا را کذّاب و مفتری و ساحر و مجنون خواندند، و در این جمله تقدیر است یعنی بآنها میگویند که بچشید عذاب را و گوینده یا رسول و مؤمنین هستند در موقع جهاد یا ملائکه عذاب هستند در فردای محشر یا خداوند تبارک و تعالی است و این اظهر است.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۶] .... ص : ۱۱۷

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنْفِقُونَها ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ (۳۶)

محققا کسانی که کافر هستند انفاق میکنند اموال خود را برای اینکه مانع شوند و ببندند از راه الهی پس زود باشد که انفاق میکنند اموال خود را پس از انفاق میباشد برای آنها حسرت و ندامت پس از آن مغلوب میشوند.

بعضی گفتند که این آیه در مورد ابی سفیان و جماعتی از رؤساء قریش نازل شده که برای تدارک جنگ بدر اموال زیاد صرف کردند و جمعیت بسیاری را جمع آوری کردند بطمع اینکه پیغمبر و این عده قلیل اصحاب را بکشند و راه حق را مسدود کنند که دیگر احدی بفکر و خیال اسلام نیفتد و اساس اسلام برچیده شود لکن خداوند در جنگ بدر آنها را مغلوب فرمود، بعضی مقتول بعضی اسیر بعضی فرار کردند و بذلّت افتادند و این را یکی از معجزات حضرت دانستند که قبلا خبر میدهد که اینها مغلوب میشوند در بدر و لکن ما مکرر اشاره کرده ایم که بر فرض در این مورد هم نازل شده باشد مورد مخصص نیست و آیه عام است شامل جمیع کفار میشود چنانچه از صدر اسلام الی زماننا هذا چه قدر پولها مصرف کردند و نقشه ها کشیدند و حیله ها بکار زدند که اساس دین اسلام را خراب کنند و از بین ببرند خداوند پس از صد سال نقشه کشی آنها بیک آن بکلی نقشه های آنها را باطل نمود و دین خود را حفظ فرمود إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ حجر آیه ۹.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا از مشرکین، یهود، نصاری و سایر طبقات کفار يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ در تنظیم قشون و ازدیاد قوای حربیه و ارسال مبلغین سوء در جمیع نقاط اسلامیه و ایجاد اختلاف بین مسلمین و کارهای دیگر لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ این یکی از مقاصد آنها است و منافات ندارد که مقاصد دیگری هم در نظر داشته باشند

فَسَيُنْفِقُونَها هر چه انفاق کنند باین مقصد نائل نمیشوند و لو بمقاصد دیگر فی الجمله نائل شوند

(چراغی را که ایزد برفروزد هر آن کس پف کند ریشش بسوزد)

ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً این ندامت نه توبه از عمل است بلکه حسرت به اینکه چرا نائل بمقصد نشدند ثُمَّ يُغْلَبُونَ علاوه بر اینکه نائل بمقصد نشدند بر ضرر آنها هم تمام شد و مغلوب شدند و روز بروز خداوند علم اسلام را بلندتر و سیطره اسلام را بیشتر و آثار و ادلّه حقانیت او را واضح تر میفرماید مثل شمس در رابعه النهار وَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ و کسانی که کافر شدند بسوی جهنم محشور میشوند. بعضی قرّاء این جمله را ضمیمه آیه قبل دانسته و از این جهت در تکرر جمله الذین کفروا اشکالی بآنها متوجه میشود که مناسب این بود که بفرماید و هم الی جهنم یحشرون و در مقام جواب برآمده اند لکن تحقیق اینست که آیه مستقله است میخواهد بفرماید که کفار چه آنهایی که انفاق مال برای صدّ فی سبیل اللَّه کردند و چه آنهایی که در اینمقام نبودند تمام اهل جهنم هستند و اگر بکلمه هم فرموده بود اختصاص بهمان منفقین داشت و مورد توهّم این بود که سایر کفار معاف هستند لذا فرمود بطور عموم وَ الَّذِينَ كَفَرُوا که شامل منافقین و مرتدین و نواصب و غلات و اهل بدعت و منکر ضروری شود و لو اسم اسلام روی خود گذارند لکن کافر و نجس هستند بلکه شامل اهل سنّت و جماعت هم میشود بدلیل زیارت جامعه

(و من جحدکم کافر و من حاربکم مشرک و من ردّ علیکم فی اسفل درک من الجحیم)

و اخبار بسیار دیگر در موارد مختلفه، و اینکه حکم بطهارت آنها شده برای حشر مؤمنین است که در حرج و مضیقه نیفتند إِلى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ یعنی تمام در جهنم مجتمع خواهند شد

و در عذاب با یکدیگر محشور.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۷] .... ص: ۱۱۹

لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَ يَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلى بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعاً فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ أُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ (۳۷)

برای اینست که جدا میفرماید خداوند خبیث را از طیّب و قرار میدهد خبیث را بعض آن را بر بعض دیگر فوق یکدیگر پس متراکم و وصل میکند مثل طبقات پیاز جمیع آنها را پس از تراکم قرار میدهد او را در جهنم اینها آنهایی هستند که زیان کار شدند لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ تمیز جدا کردن است بعضی را از بعض کانّه در دنیا کافر و مسلم، مؤمن و مخالف، عادل و فاسق، مطیع و عاصی مخلوط و محشور با یکدیگرند ولی در قیامت از هم جدا و ممتاز هستند وَ امْتازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ یس آیه ۵۹، و خبیث مقابل طیّب پلید است اطلاق بر هر پلیدی میشود و در قرآن و اخبار اطلاقات زیادی دارد بر کلمه و بر شجره در مقابل طیب أَ لَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ الایه ابراهیم آیه ۲۹، وَ مَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ الایه ابراهیم آیه ۳۱، بر انسان الْخَبِيثاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَ الْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثاتِ وَ الطَّيِّباتُ لِلطَّيِّبِينَ وَ الطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّباتِ نور آیه ۲۶، بر بلاد الْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَباتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَ الَّذِي خَبُثَ لا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِداً اعراف آیه ۵۹، بر اعمال قبیحه وَ نَجَّيْناهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كانَتْ تَعْمَلُ الْخَبائِثَ انبیاء آیه ۷۴، و بر شیطان در حدیث خلوه

(اعوذ بک من الخبیث المخبث الشیطان الرجیم)

و بر بول و غائط لذا نهی شده در (باب صلوه عن مدافعه الاخبثین) و بر اولاد زنا در حدیث است

(لا یبغضنا الا من خبثت ولادته)

و بر مأکولات کریه الطعم و الریح در حدیث است

(من اکل من هذه الشجره الخبیثه فلا یقربن مسجدنا)

در مجمع البحرين (يريد الثوم و البصل و الكراث) سير و پياز و گشنيز، و بر نجاست فرمود

(اذا بلغ الماء قلتين لم يحمل خبثا)

و بر حرام در حديث است

(ثمن الكلب خبيث و مهر البغى خبيث)

و بر خمر و اشباهه در اخبار

(نهى عن اكل دواء خبيث)

يعنى الخمر الى غير ذلك از اطلاقات و جامع جميع پليدى و كثافت و مخالف طبع و كريه است و در اين آيه مراد ارباب ضلالت و كفر و شرك است كه اصحاب آتش هستند.

وَ يَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلى بَعْضٍ چون از براى جهنم هفت طبقه است هر طبقه مخصوص يك دسته است لَها سَبْعَةُ أَبْوابٍ لِكُلِّ بابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ حجر آيه ۴۴، لكن اين طبقات وصل بيكديگر است مثل طبقات پياز فَيَرْكُمَهُ جَمِيعاً اينها بهم چسبيده كه يكى از عقوبات ضيق جهنم است كه جاى فرو رفتن يك نيزه نيست فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ تمام آنها را يك مرتبه در آنجا قرار ميدهند أُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ خسران سرمايه از دست دادن است و چه خسرانى است بالاتر از اين

[سوره الأنفال (۸): آيه ۳۸] .... ص : ۱۲۰

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ ما قَدْ سَلَفَ وَ إِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ (۳۸)

اى رسول اكرم بفرما از براى كسانى كه كافر شدند اگر دست از كفر برداشتند و توبه كردند آمرزيده ميشود گناهان آنها كه در دوره كفر مرتكب شده اند و اگر عود كنند بهمان حال زمان كفر پس بتحقيق گذشت طريقه اولين كه مبتلا بچه عقوباتى شدند.

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا اگر ما بوديم و همين آيه شريفه بنظر ميآمد كه مراد همان كفار قريش باشند بعد از وقعه بدر كه اگر توبه كنند و ايمان آورند خداوند

از گناهان و ظلم و اذیتهایی که برسول و مؤمنین کردند چه در مکه معظمه قبل از هجرت و چه در وقعه بدر از محاربه با رسول خدا و مسلمین صرف نظر میشود و میبخشد و میآمرزد لکن بقرینه آیه بعد جمله وَ یَکُونَ الدِّینُ کُلُّهُ لِلَّهِ بضمیمه اخبار وارده که تفسیر بظهور حضرت بقیّه اللّه شده می گوییم که راجع بجمیع کفار است در هر عصر و زمانی إِنْ یَنْتَهُوا اگر ایمان آورند و از کفر و اعمال دوره کفرشان منتهی شوند و دست بردارند یُغْفَرْ لَهُمْ ما قَدْ سَلَفَ چنانچه پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود

(الاسلام یجبّ ما قبله)

و لو هفتاد سال در کفر و فسق بسر برده آمرزیده میشود و اهل نجات است وَ إِنْ یَعُودُوا نه مراد عود از اسلام بکفر باشد بلکه عود در همان اعمال سابقه یعنی بهمان کفر و فسق باقی باشند فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِینَ از زمان نوح و بعد از او که بچه عقوبتها گرفتار شدند و بچه عذابهای الهی چه بدست مسلمین مقتول و اسیر و چه در قیامت بعذاب ابدی.

اشکال- در این اعصار مشاهده میکنیم که کفار نه بعقوبتهای دوره انبیاء سلف و نه بقتل و اسیری بدست مسلمین گرفتار میشوند بلکه روز بروز بر دولت و قوت و نیروی آنها افزوده میشود.

جواب- اولا چون دوره غیبت است و تکلیف جهاد برداشته شده چون مشروط باذن امام یا نایب خاص او است لذا محاربه با آنها جایز نیست مگر بعنوان دفاع و حکم مجتهد جامع الشرائط و ثانیا سنه اولین نه فقط عذاب الهی باشد از غرق و باد و صیحه و صاعقه و امطار حجاره و خسف بلکه یکی از سنّهها امهال است قوم نوح را خداوند نهصد و پنجاه سال مهلت داد و همچنین سایر امم را بمقدار مقدر مهلت داده و ثالثا عذاب دنیوی آنها منحصر بمذکورات نیست مشاهده کنید که این

کفار بهم ریخته و از یک دیگر کرورها و ملیونها تلفات داده انـد فقط خداوند این دسته قلیل شیعه و مؤمنین را با این ضـعف قوی در کنف خود حفظ فرموده اشکال- الآن دولت اسرائیلی با مسلمین چندین سال است محاربه میکنند و از آنها تلف کرده جواب- اولا این مسلمین کمتر از کفار نیستند بلکه بسیاری از آنها از نواصب هستند دین خدا در دست آنها نیست و لو اسم اسلام روی خود گذارده اند و ثانیا اینها بدستور اسلام رفتار نمیکنند که شرط جهاد را حضور امام بدانند و بر طبق قوانین جهاد رفتار کنند و ثالثا بسیار معاصی داریم که بصریح اخبار بلکه مستفاد از بعض ظواهر قرآن است که موجب تسلط ظالم میشود و مانع از استجابت دعاء

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۹] .... ص : ۱۲۲

وَ قاتِلُوهُمْ حَتَّى لا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ يَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِما يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۳۹)

و مقاتله کنید آنها را تا اینکه فسادی در عالم نباشد و بوده باشد دین بتمامه مختص بدین الهی پس اگر منتهی شدند و دست از فساد برداشتند پس خداوند بآنچه عمل میکنند بینا است.

تنبیه- غرض اصلی الهی از بعث رسل بالاخص حضرت حتمی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم هدایت بشر بدین مقدس الهی است که دین اسلام مطابق مذهب شیعه اثنی عشری باشد و عبادت و بندگی و رفع ظلم و فساد از روی زمین است چنانچه میفرماید ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ذاریات آیه ۵۶، و نیز میفرماید در چند موضع قرآن در سوره توبه آیه ۳۳ هُوَ الَّذِی أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدی وَ دِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ و در سوره فتح عین این عبارت و بجای و لو کره

المشرکون میفرماید وَ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً آیه ۲۸، و در سوره صف عین عبارت سوره برائت است در آیه ۹، و تا کنون این غرض تحقق نیافته از اول دنیا الی زماننا هذا و نقض غرض هم بر خداوند محال است و این غرض بضرورت مذهب شیعه و اخبار متواتره بین الفریقین پس از ظهور حضرت بقیه اللَّه عجل اللَّه تعالی فرجه و بعقیده دیگران تعبیر بمصلح کل میکنند و البته کسانی که در ظهور آن حضرت بشرف دین حق مشرف میشوند نسل همین کفار و معاندین هستند و برای بوجود آمدن این نسل تکلیف جهاد در دوره غیبت برداشته شده زیرا این معنی علمش مختص بخدا و رسول و امام است و کسانی که در بلیات از امم سابقه هلاک میشدند یا در جهاد کشته میشدند کسانی بودند که در نسل آنها مؤمنی بوجود نمیآمد و شواهد بر این دعوی در آیات و اخبار بسیار داریم و قبلا متعرض شدیم مثلا کلام نوح [ع در سوره نوح عرض میکند وَ قالَ نُوحٌ رَبِّ لا تَذَرْ عَلَی الْأَرْضِ مِنَ الْکافِرِینَ دَیَّاراً إِنَّکَ إِنْ تَذَرْهُمْ یُضِلُّوا عِبادَکَ وَ لا یَلِدُوا إِلَّا فاجِراً کَفَّاراً و در حرب حضرت امیر [ع با معاویه در لیله الحریر و فرمایش حضرت بمالک اشتر، و در حرب حضرت ابی عبد اللَّه با لشکر کربلا که قبلا اشاره شد بناء علی هذا می گوییم:

وَ قاتِلُوهُمْ اگر چه بظهور بدوی مرجع ضمیر هم کفار قریش است لکن بقرینه حَتَّی لا تَکُونَ فِتْنَهٌ که مراد از فتنه فساد است که شامل کفر و شرک و ضلالت و ظلم و فسق و فجور میشود و باید تمام اینها از روی زمین کنده و ریشه کن شود و این خصیصه حضرت بقیه اللَّه [عج است پس امر و قاتلوهم متوجه باصحاب آن حضرت است و مرجع ضمیر هم تمام کفار و ارباب ضلال و ظلمه و فساق و فجار است وَ یَکُونَ الدِّینُ کُلُّهُ لِلَّهِ که در اخبار متواتره دارد

یملأ الارض قسطا و عدلا بعد ما ملئت ظلما و جورا

و اخباری که در تفسیر این آیه باین معنی شده بسیار است:

۱- طبرسی میگوید

(روی زراره و غیره عن ابی عبد اللَّه علیه السّلام قال لم یجی ء تأویل هذه الایه و لو قام قائمنا بعد سیری من یدرکه ما یکون من تأویل هذه الایه و لیبلغنّ دین محمد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم ما بلغ اللیل حتی لا یکون مشرک علی ظهر الارض کما قال اللَّه تعالی یَعْبُدُونَنِی لا یُشْرِکُونَ بِی شَیْئاً)

و در برهان قریب بهمین مفاد اخباری نقل میکند از کلبی و عیاشی و عبد الاعلی الحلبی از حضرت باقر و حضرت صادق علیهما السلام و چون بسیار مفصل است این مختصر گنجایش نقل آنها را ندارد مراجعه کنید فَإِنِ انْتَهَوْا این جمله دلالت میکند که در زمان ظهور توبه قبول میشود لکن اگر از روی حقیقت باشد نه از روی نفاق زیرا حضرت مأمور بباطن است نه ظاهر مثل آباء طیّبین او [ع که مأمور بظاهر بودند لذا میفرماید فَإِنَّ اللَّهَ بِما یَعْمَلُونَ بَصِیرٌ اگر حقیقت است قبول و اگر نفاق است مردود

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۰] .... ص: ۱۲۴

وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلاکُمْ نِعْمَ الْمَوْلی وَ نِعْمَ النَّصِیرُ (۴۰)

پس اگر منتهی نشدند و اعراض کردند پس بدانید محققا خداوند مولای شما مؤمنین است خوب مولی و خوب یاری کننده است وَ إِنْ تَوَلَّوْا دست از کفر و شرک و ظلم و فسق و فجور خود برنداشتند وحشت نکنید از کثرت و جمعیت و قوت و قدرت آنها با آنها مقاتله کنید فتح و فیروزی نصیب شما است فَاعْلَمُوا پس بدانید و یقین قطعی داشته باشید أَنَّ اللَّهَ مَوْلاکُمْ دست قدرت الهی بالای سر شما است شما را نگهبان و حافظ است و دشمنان شما را هلاک و مغلوب و منکوب میفرماید نِعْمَ الْمَوْلی قوّت و قدرتش فوق قوی و قدرت آنها است و عدّه لشگر خدا بیش از آنها است ملائکه در رکاب ظفر انتصاب آن حضرت هستند وَ نِعْمَ النَّصِیرُ کسی را که خدا نصرت فرماید کی قدرت

دارد بر او غالب شود إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلا غالِبَ لَكُمْ الايه آل عمران آيه ۱۵۴

[سوره الأنفال (۸): آيه ۴۱] .... ص: ۱۲۵

وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْ ءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِی الْقُرْبی وَ الْيَتامی وَ الْمَساكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَ ما أَنْزَلْنا عَلی عَبْدِنا يَوْمَ الْفُرْقانِ يَوْمَ الْتَقَی الْجَمْعانِ وَ اللَّهُ عَلی كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ (۴۱)

و بدانيد ای گروه مؤمنين آنچه غنيمت و فائده بدست آورديد پس محققا از برای خدا پنج يک است و برای رسول و برای ذوی القربی که ائمه عليهم السلام باشند و يتيمان و فقراء و ابن سبيل های سادات اگر باشيد شما که ايمان آورده باشيد بخدا و بآنچه ما نازل کرديم بر بنده خود روزی که حق از باطل جدا شد روزی که تلاقی کردند دو گروه گروه مسلمين با گروه کفار و مشرکين و خداوند بر هر چيزی توانا است.

اين آيه شريفه راجع بمسئله خمس است که يکی از کتب فقهيه کتاب خمس است و ما همين آيه شريفه را در مجلد اول اين کتاب صفحه ۲۲۱- ۲۲۳ در ذيل آيه وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ در جمله انفاقات واجبه بيان کرديم که خمس مطابق مذهب شيعه بهفت چيز تعلق ميگيرد: ۱- معادن ذخائر زيرزمين از فلزات و جواهرات و نفت و نمک و امثال آنها ۲- کنز و آن دفينه هائيست که زير زمين مخفی ميکنند و اين دو حد نصابش ۲۰ دينار است که ۱۵ مثقال صيرفی طلای سکه دار باشد يعنی قيمت مطابق اين مقدار باشد که کمتر از آن خمس ندارد مگر از جهت ارباح مکاسب که بيايد ۳- غوص چيزهايی که از ته دريا استخراج ميکنند مثل لؤلؤ و مرجان و نحو اينها و نصابش يک دينار است ۱۸ نخود طلای مسکوک ۴- زمينی که اهل ذمّه يهود، نصاری، مجوس، از مسلمين خريداری کنند ۵- مال حلال مختلط بحرام که مقدار حرامش و صاحبانش معلوم نباشد

۶- غنائم دار الحرب مشروط بشرائط مقرره در کتب فقهیه کتاب جهاد ۷- ارباح مکاسب از تجارات و صناعات و زراعات و اجارات و غیر اینها از کلیه استفادات بعد از وضع مئونه سالیانه خود و عیالات و مصارف مشروعه مثل زیارات و ضیافات و توسلات و امثال اینها و این چهار چیز حدّ نصاب ندارد.

و مصرف خمس شش سهم است سه سهم آن که سهم خدا و رسول و ذی القربی باشد سهم امامش مینامند و در دوره غیبت در تحت نظر مجتهد جامع الشرائط و اذن آن باید مصرف شود مطابق فتوای مرجع تقلید، و سه سهم که یتامی و مساکین و ابناء سبیل باشد سهم ساداتش مینامند بهر کدام از این سه طایفه داده شود کافیست مراجعه کنید، و ما در این مقام بتفسیر آیه شریفه اکتفاء میکنیم:

وَ اعْلَمُوا خطاب بجمیع مکلفین است تا قیامت چنانچه تمام احکام اسلامی از این باب است أَنَّما غَنِمْتُمْ مفسرین بغنائم دار الحرب تفسیر کردند لکن معنای غنیمت استفاده است و ماء ما غنمتم موصوله عموم دارد بخصوص بقرینه مِنْ شَیْ ءٍ تمام استفادات را میگیرد از مذکورات، معادن، کنوز، غوص، ارباح مکاسب، غنائم دار الحرب فقط شمولش لارض مشترای اهل ذمه و حلال مختلط بحرام معلوم نیست و بدلیل خارج وجوب خمس آنها ثابت شده از اخبار فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ لام اختصاص است و اختلاف شد بین فقهاء که نحوه اختصاص چه نحوه است، بعضی گفتند لام ملکیت است و ارباب خمس بنحو اشاعه مالک هستند، بعضی گفتند نظیر منذور التصدق است ملک مالک است و لکن تصرفش حرام است تا اداء خمس نکرده، بعضی گفتند مجرد حق است که ارباب خمس حقی دارند که باین مال تعلق گرفته مثل حق دیان بمال مفلس بعد الحجر و حق دیان باموال متوفی که تصرفات وارث نافذ نیست و همچنین تصرفات مفلس و حق وجه اخیر است و اما بنحو اشاعه و شرکت مسلما ارباب خمس تا بآنها داده نشود آثار

ملکیت بر آنها بار نمیشود که بتوانند نقل و انتقال نمایند یا مهر عیال قرار دهند یا اگر وفات کنند بوارث منتقل شود چنانچه در مشاعات چنین است، و اما نظیر منذور التصدق آنهم باطل است زیرا ارباب صدقه هیچگونه حقی بمال ندارند و اگر مالک اتلاف نمود خلف نذر کرده و باید کفاره نذر دهد و اگر تلف شد بدون اختیار چیزی بر او نیست، بلکه وجه اخیر که مالک نمیتواند تصرف کند و اگر تصرف کرد تصرفش نافذ نیست و اگر تلف شد یا اتلاف کرد بذمه او تعلق میگیرد و للرسول و البته سهم الهی را باید داد خدمت رسول او میداند که بچه مصرفی صرف کند نه مثل بعض عامه که گفتند مصرف کعبه باید نمود و بعضی مصرف قشون و اسلحه گفتند، و بعضی گفتند حق خدا و پیغمبر یکی است و پنج سهم است آنهم بوفات حضرت رسالت باطل شد بدلیل حدیث مجعول ابی بکر (نحن معاشر الانبیاء لا نورث) وَ لِذِی الْقُرْبی که مذهب امامیه است که بامام وقت باید داد و در غیبت بنایب عامّ مجتهد جامع الشرائط و سهم خدا و رسول را هم باید بامام داد لمکان نیابت و اینکه او میداند بچه مصرفی صرف فرماید و توهّم اینکه باید دفن کرد یا وصیت نمود تا ظهور حضرت بقیه اللَّه (عج) توهّم فاسدی است و تضییع حق خدا و رسول و امام است، و اما عامه گفتند حق ذی القربی هم بعد از حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم باطل شد زیرا ابا بکر و عمر این دو خلیفه منع کردند و فعل آنها حجت است و بعضی گفتند ذی القربای خود مالک است که صله رحم باشد وَ الْیَتامی وَ الْمَساکِینِ وَ ابْنِ السَّبِیلِ نکته- در آن سه سهم اوّلی تعبیر بلام فرمود للَّه و للرسول و لذی القربی و در این سه سهم اخیر فرمود و الیتامی و المساکین و ابن السبیل بدون ذکر لام و جهتش اینست که آن سه سهم شخصی است و این سه سهم کلی است یعنی روی عنوان یتیم و مسکین و ابن سبیل است بهر

مصداقی از این عنوان داده شود کافیست بلکه لازم نیست مراعات هر سه عنوان بلکه این سه سهم که عبارت از نصف خمس است بهر یک از این سه عنوان داده شود کافی است.

مسئله- مجتهد جامع الشرائط که آن سه سهم که سهم امام است باید مصرف کند بمصرفی که قطع برضای امام داشته باشد ولی مالک باید یقین داشته باشد که آن مجتهد مطابق فتوای مرجع تقلید مالک مصرف میکند و میتوان باذن مجتهد خود مالک مصرف کند و اذن لازم نیست از خصوص مرجع تقلید باشد بلکه باذن هر مجتهدی میتوان مصرف نمود.

إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ معنی این نیست که اداء خمس فقط بر مؤمن واجب باشد زیرا احکام الهی بر سرتاسر عالم تا صفحه قیامت ثابت است بلکه مراد این است که غیر مؤمن خمس نمیدهد و قبول ندارد بلکه میگویند که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم برای خویشان خود این حکم را فرمود و نکته دیگر که از صریح این جمله استفاده میشود اینکه خلفاء جور مثل ابا بکر و عمر و عثمان و اتباع آنها از اهل سنّه که منکر خمس شدند مؤمن باللّه نیستند فقط شیعه اثنی عشر است و بسیار تعجب است از آن ملعونی که ترویج مذهب عامه میکند و این دو خلیفه را مؤمن صالح میداند سهم امام علیه السّلام را میگیرد و می بلعد اگر تو معتقد بآنها هستی پس اصلا خمس را باید منکر باشی چه رسد بسهم امام و اگر سهم امام حق است و باید داد پس آنها را باید مؤمن ندانی نعوذ باللّه بعلاوه آنها فقط منحصر میدانند بغنائم دار الحرب و این از ارباح مکاسب میگیرد وَ ما أَنْزَلْنا عَلی عَبْدِنا یَوْمَ الْفُرْقانِ فرقان جدا کردن حق است از باطل و تفرقه بین این دو و لذا یکی از اسامی قرآن مجید فرقان است تَبارَکَ الَّذِی نَزَّلَ الْفُرْقانَ عَلی عَبْدِهِ لِیَکُونَ لِلْعالَمِینَ نَذِیراً فرقان آیه ۱، لکن در اینجا مراد

جنگ بدر است که مسلمین با این عده قلیل و فقدان اسلحه بر مشرکین با آن کثره و زیادتی قوی چیره شدند و آنها را بقتل و اسیری و استرقاق و فرار دادند بمدد ملائکه و نصرت الهی حق از باطل جدا شد و دلیل بر این معنی جمله بعد است که میفرماید یَوْمَ الْفُرْقانِ یَوْمَ الْتَقَی الْجَمْعانِ دو جمعیت جمعیت مسلمین و جمعیت مشرکین تلاقی کردند، اشاره به اینکه اگر حق و باطل را فهمیدید و ایمان آوردید بآنچه بر پیغمبر نازل شده باید خمس را اداء کنید و معتقد باشید وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ که فئه قلیله غالب بر فئه کثیره شوند کَمْ مِنْ فِئَهٍ قَلِیلَهٍ غَلَبَتْ فِئَهً کَثِیرَهً بِإِذْنِ اللَّهِ بقره آیه ۲۲۰.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۲] .... ص: ۱۲۹

إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَهِ الدُّنْیا وَ هُمْ بِالْعُدْوَهِ الْقُصْوی وَ الرَّکْبُ أَسْفَلَ مِنْکُمْ وَ لَوْ تَواعَدْتُمْ لاخْتَلَفْتُمْ فِی الْمِیعادِ وَ لکِنْ لِیَقْضِیَ اللَّهُ أَمْراً کانَ مَفْعُولاً لِیَهْلِکَ مَنْ هَلَکَ عَنْ بَیِّنَهٍ وَ یَحْیی مَنْ حَیَّ عَنْ بَیِّنَهٍ وَ إِنَّ اللَّهَ لَسَمِیعٌ عَلِیمٌ (۴۲)

زمانی که بودید شما در جانب نزدیک و مشرکین بودند در جانب دورتر و قافله بود پائین تر از شما و اگر مواعده میکردید هر آینه در محل مواعده اختلاف میکردید و لکن برای این بود که خداوند قضای او جاری شده بر وقوع امری آن امر تحقق پیدا کند.

توضیح کلام- قشون اسلام در وقعه بدر در موقعی که تلاقی کردند با قشون مشرکین در طرف نزدیک بمدینه بودند و قشون کفر در طرف دورتر بودند و معلوم است که مکه معظمه در مکان مرتفع است و مدینه مکان منخفض است و از مکه بمدینه سراشیب است نظیر نجف بکربلا و قشون کفر مسلط بودند بر قشون اسلام لذا میفرماید إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَهِ الدُّنْیا و عدوه جانب صحرا است و دنیا تأنیث ادنی است و دنو نسبت بمدینه است وَ هُمْ بِالْعُدْوَهِ الْقُصْوی قصوی تأنیث اقصی است لذا آنها در طرف علوّ بودند و شما در طرف سفل وَ الرَّکْبُ أَسْفَلَ مِنْکُمْ رکب

قافله است جمع راکب مثل شرب و شارب و صحب و صاحب و مراد قافله ابو سفیان است که از شام میآمدند با مال التجاره زیادی و آنها پائین تر از شما نزدیک بآب و خلاصه کلام اینکه جهات ضعف در مسلمین بود از قلّت عدد و فقدان اسلحه و دوری از آب و تسلط کفار و مشرکین وَ لَوْ تَواعَدْتُمْ یعنی اگر بنا بود با مشرکین محلی را تعیین کنید برای محاربه لَاخْتَلَفْتُمْ البته همچه محلی را اختیار نمیکردید فِی الْمِیعادِ در محل محاربه و میعادگاه وَ لکِنْ لِیَقْضِیَ اللَّهُ أَمْراً کانَ مَفْعُولًا امر الهی نصرت مسلمین بود و چیره شدن بر کفار و این نحوه قرار داد که خیال کنند که از هر جهتی غالب بر مسلمین میشوند و در میدان محاربه وارد شوند و خداوند نصرت فرماید مسلمین را و مدد دهد آنها را بملائکه و کفار را مقتول و اسیر و مغلوب مسلمین قرار دهد و البته اراده الهی تخلف پذیر نیست و خواهد واقع شد.

لِیَهْلِکَ مَنْ هَلَکَ عَنْ بَیِّنَهٍ وَ یَحْیی مَنْ حَیَّ عَنْ بَیِّنَهٍ وَ إِنَّ اللَّهَ لَسَمِیعٌ عَلِیمٌ و این نصرت الهی و غلبه مسلمین دلیل واضح و حجه بالغه است بر حقانیت دین اسلام که هر کس بکفر و شرک باقی ماند و بهلاکت افتاد حجت بر او تمام شود و هر کس هدایت شد از روی دلیل و برهان هدایت شود و محققا خداوند شنوا و دانا است.

لِیَهْلِکَ مَنْ هَلَکَ عَنْ بَیِّنَهٍ ادلّه حقانیت دین اسلام بسیار است بالاخص معجزات صادره از حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و خصوصا قرآن مجید که اعظم معجزات است لکن ممکن است بعض جهّال و ضعفاء العقول و عوام بخصوص نساء درک نکنند و راه عذری بر خود درست کنند که ما نفهمیدیم ولی این فتح و غلبه مسلمین با

اینکه هیچ وسیله برای آنها نبود بالحس مشاهده میشود که از جانب خدا و نصرت او بوده و از قدرت بشر خارج بوده پس اگر بکفر و شرک باقی ماند معلوم میشود که از روی عناد و عصبیت بوده نه از روی جهل و نفهمیده گی وَ یَحْیی مَنْ حَیَّ عَنْ بَیِّنَهٍ و کسانی که هدایت شدند و بشرف اسلام مشرف شدند از روی حس و و جدان و مشاهده برهان هدایت شوند تنبیه- مراد از هلاکت مرگ طبیعی نیست چنانچه مراد از حیات حیات طبیعی نیست بلکه حیات روح ایمان است و هلاکت آن در قرآن میفرماید فَإِنَّکَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتی وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ روم آیه ۶۱، و گذشت در چند آیه قبل إِذا دَعاکُمْ لِما یُحْیِیکُمْ آیه ۲۴ وَ إِنَّ اللَّهَ لَسَمِیعٌ عَلِیمٌ میشنود و میداند کیست قابل هدایت و کی قابل نیست.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۳] .... ص: ۱۳۱

إِذْ یُرِیکَهُمُ اللَّهُ فِی مَنامِکَ قَلِیلًا وَ لَوْ أَراکَهُمْ کَثِیراً لَفَشِلْتُمْ وَ لَتَنازَعْتُمْ فِی الْأَمْرِ وَ لکِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (۴۳)

زمانی که خداوند بشما در خواب نشان داد که مشرکین قلیل هستند و اگر نشان داده بود که آنها کثیر هستند هر آینه شما مسلمین سستی میکردید و در امر جهاد تنازع و اختلاف مینمودید و لکن خداوند تبارک و تعالی سالم نگه داشت شما مسلمین را از سستی و تنازع و اضطراب و اختلاف کلمه محققا او است عالم بقلوب بندگان.

اشکال- کلمه إِذْ یُرِیکَهُمُ اللَّهُ که خداوند ارائه داده البته خدا بر خلاف واقع ارائه نمیدهد بخصوص کلمه فی منامک که خواب انبیاء بمنزله وحی و الهام است خواب شیطانی نیست مثل خواب ابراهیم علیه السّلام قلیلا با اینکه کثیر بودند جواب- بعضی گفتند خواب مسلمین بوده نسبت بپیغمبر داده و این خلاف

ظاهر است بعلاوه دفع اشکال را نمیکند، بعضی گفتند بسیاری از خوابها است که تعبیرش بعکس است مثل ضحک در خواب بکاء در بیداری است و بالعکس و این جواب افسد از اول است مگر آنکه بگویی پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم تعبیر خواب را نمیداند که قلیل کثیر است العیاذ.

و تحقیق در جواب اینست که مشرکین و لو بحسب ظاهر کثیر بودند لکن در مقابل قشون اسلام و امداد ملائکه و در مقابل قدرت الهی بر حسب باطن و حقیقت قلیل هستند چنانچه میفرماید تَحْسَبُهُمْ جَمِيعاً وَ قُلُوبُهُمْ شَتَّى حشر آیه ۱۴ و خداوند حقیقت و باطن آنها را برسول خود نشان داد نه ظاهر و هیاهوی آنها را لذا میفرماید وَ لَوْ أَراكَهُمْ كَثِيراً فقط ظاهر آنها را نشان داده بود و بشما مسلمین خبر داده بود لَفَشِلْتُمْ چون خبر از باطن نداشتید سستی میکردید وَ لَتَنازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ یک دسته که ایمان قوی داشتید میگفتید باید جهاد کرد و اطمینان بوعده الهی داشتید و نصرت حق مثل طالوت و یک دسته که ضعیف الایمان بودند و ظاهر بین مخالفت میکردید لكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ و لکن خداوند شما را سالم نگهداری فرمود و حفظ نمود إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ میداند کی قلبا قوی الایمان است و کی ضعیف الایمان.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۴] .... ص : ۱۳۲

وَ إِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَ يُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْراً كانَ مَفْعُولًا وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (۴۴)

و زمانی که بشما ارائه داد زمانی که کفار را ملاقات کردید آنها را در نظر شما بسیار قلیل و قلیل نمایش داد شما را در نظر آنها تا اینکه قضای الهی در غلبه شما و مغلوبیت آنها جاری شود که البته قضای الهی جاری شدنی است

(لا رادّ لقضائک و لا معقّب لحکمک)

توضیح- کفار و مشرکین که معتقد بامور باطنیه و حقائق معنویه نبودند فقط ظاهر بین هستند و بر حسب ظاهر جمعیت مسلمین را مشاهده میکردند آنها را قلیل میدیدند فقط سیصد و سیزده نفر حتی فرستادند در اطراف تفتیش کردند که آیا در کمین جمعیت دیگری هست که در موقع جنگ بمدد مسلمین درآیند و اما مسلمین که معتقد بنصرت الهی و مدد ملائکه و وعده حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بودند مشرکین را حقیقه و باطنا و واقعا قلیل میدیدند، و چه نکته ملیحی در این آیه شریفه بکار برده شده که در جمله اول میفرماید وَ إِذْ یُرِیکُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَیْتُمْ فِی أَعْیُنِکُمْ قَلِیلًا که حقیقت و باطن کفار را مشاهده کردید که واقعا قلیل بودند و در جمله دوم میفرماید وَ یُقَلِّلُکُمْ فِی أَعْیُنِهِمْ که واقعا شما قلیل نبودید بنظر مشرکین چنین آمد که بعبارت یقللکم تعبیر فرمود و این صنع الهی برای این بود که طرفین از یکدیگر وحشت نکنند و اقدام بمبارزه نمایند لِیَقْضِیَ اللَّهُ أَمْراً کانَ مَفْعُولًا تا آنچه خدا اراده فرموده از نصرت دین و خذلان شرک و کفر جاری شود و این موضوع را باید امروز اهل ایمان معتقد و مطمئن باشند که دست غیبی امام زمان روی سر آنها است و در کنف حفظ الهی محفوظ هستند و این دشمنان دین داخله و خارجه با تمام قوی و حیل در مقابل دست ید اللهی و حفظ ربوبی ناچیز هستند و لو یک ها و هویی داشته باشند که گفتند (للباطل جوله و للحق دوله) خوش باش که عاقبت نکو خواهد شد و العاقبه للمتقین اعراف آیه ۱۲۵.

وَ إِلَی اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ بازگشت تمام کارها بسوی خدا است تا مشیت حق تعلق نگیرد خردلی امری واقع نمیشود و اگر مشیّت تعلق گرفت هیچ مانعی جلوگیری نخواهد نمود ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِینَهٍ أَوْ تَرَکْتُمُوها قائِمَهً عَلی أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ حشر آیه ۵.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۵] ..... ص: ۱۳۴

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا لَقِیتُمْ فِئَهً فَاثْبُتُوا وَ اذْکُرُوا اللَّهَ کَثِیراً لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ (۴۵)

ای کسانی که ایمان آوردید زمانی که تلاقی کردید با دسته و جمعیت کفار برای محاربه پس باید ثابت قدم باشد در جهاد و بسیار ذکر خدا بگوئید و بیاد خدا باشید باید رستگار شوید.

این آیه شریفه دستور کلی است در مورد جهاد که فرار از زحف یکی از گناهان کبیره است که سابقا تذکر دادیم در همین سوره آیه ۱۶ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا که خداوند نصرت و ظفر را نصیب شما میفرماید إِذا لَقِیتُمْ فِئَهً مراد مجرد برخورد نیست بلکه تلاقی برای محاربه و مقاتله است و مراد از فئه مطلق است لکن مراد فئه کفار و مشرکین است زیرا آنها برای محاربه مؤمنین میآیند فَاثْبُتُوا ثبات قدم در هر امر دینی واجب و لازم است بخصوص در موقع جهاد وحشت نکنید، فرار نکنید، سستی نورزید با کمال شهامت و شجاعت مقابله کنید وَ اذْکُرُوا اللَّهَ کَثِیراً (ذکر اللّه حسن فی کل حال) و عبادت بسیار بزرگی است وَ لَذِکْرُ اللَّهِ أَکْبَرُ عنکبوت آیه ۴۴، و ممکن است مراد یاد خدا باشد که از خدا طلب نصرت کنند و متذکر باشند که چنانچه در بدر برای آنها مدد فرستاد از ملائکه و آنها را نصرت بخشید همین نحو باز آنها را منصور میفرماید لَعَلَّکُمْ باشد که شما تُفْلِحُونَ رستگار شوید هم در دنیا معزز و منصور گردید و هم در آخرت رستگار و مغفور گردید.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۶] ..... ص: ۱۳۴

وَ أَطِیعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لا تَنازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَ تَذْهَبَ رِیحُکُمْ وَ اصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِینَ (۴۶)

و اطاعت کنید خدا را و رسول خدا را و نزاع با یکدیگر نکنید پس سستی

پیدا میکنید و عزت و شوکت خود را از دست میدهید و صبر کنید محققا خداوند با صبر کنندگان است.

وَ أَطِیعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وجوب اطاعت خدا و رسول عقلی است و اوامر شرعیه بآن ارشادی است تابع مرشد الیه است و آیه و لو در مورد جهاد است لکن در جمیع احکام و اوامر الهیه باطلاقه و تنقیح مناط قطعی میآید وَ لا تَنازَعُوا اختلاف داخلی و نزاع دودستگی با هم ایجاد نکنید که هر دو ضعیف میشوید و در امتثال اوامر الهی مخصوصا در امر جهاد سست میشوید فَتَفْشَلُوا و اگر سستی کردید آن عظمت و قدرت و عزت و شوکت و اسم و عنوان که اسلام و مسلمین پیدا کرده از دست میرود که مفاد وَ تَذْهَبَ رِیحُکُمْ است و البته باید در شدائد و مصائب بردبار باشید و صبر کنید وَ اصْبِرُوا که از امیر المؤمنین علیه السّلام است در نهج البلاغه میفرماید

(علیکم بالصبر فانّ الصبر من الایمان کالرأس من الجسد و لا خیر فی جسد لا رأس معه و لا فی ایمان لا صبر معه)

بعلاوه إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِینَ خداوند با صابرین است

(الصبر مفتاح الفرج)

صبر تلخ آمد و لیکن عاقبت میوه شیرین دهد پرمنفعت

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۷] ..... ص : ۱۳۵

وَ لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ خَرَجُوا مِنْ دِیارِهِمْ بَطَراً وَ رِئاءَ النَّاسِ وَ یَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ وَ اللَّهُ بِما یَعْمَلُونَ مُحِیطٌ (۴۷)

و نباشید شما مسلمین مثل کفار قریش که از مکه و مرکز خود خارج شدند با زنهای مغنّیه و شرب خمر و ساز و آواز و میخواستند بسائر ناس عظمت و شوکت خود را بنمایند با اینکه قلبا و باطنا بیم و خوف داشتند و دیگران را منع میکردند از راه حق و دین مقدس اسلام و حال آنکه خداوند بتمام کارهای آنها احاطه علمی و قدرتی دارد.

وَ لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ خَرَجُوا مِنْ دِیارِهِمْ راجع بمشرکین قریش است که

از مکه خارج شدند برای حرب مسلمین و بطرف بدر که مرکز قافله های اطراف بود برای آنکه دیگران را هم با خود همراه کنند بطرا بطر خوش گذرانی و مشتهیات نفسانی و اشتغال بملاهی است چنانچه از ابن عباس نقل میکنند که گفت «نقیم بها ای ببدر ثلاثا و ننحر الجرز و نطعم الطعام و نسقی الخمور و تغرف علینا الغنان (یعنی زنهای مغنیه) و تسمع بها العرب» که سایرین هم بهوای ما بیایند وَ رِئاءَ النَّاسِ که بجمیع قبائل نشان دهند و ظاهر کنند که ما هیچ بیم و خوفی از مسلمین نداریم و آنها یک لقمه ما هستند با اینکه باطنا خوف و بیم داشتند که یکی از نصرتهای الهی القاء رعب بود در قلوب کفار و پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فرمود

نصرت بالرعب

و معنی ریاء همین است که ظاهر بر خلاف باطن باشد وَ یَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ جمله مستقله است تا لازم نیاید عطف مضارع بماضی که اینها جلوگیری میکردند از تشرف سایرین بدین مقدس اسلام وَ اللَّهُ بِما یَعْمَلُونَ مُحِیطٌ معنی واضح است.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۸] .... ص : ۱۳۶

وَ إِذْ زَیَّنَ لَهُمُ الشَّیْطانُ أَعْمالَهُمْ وَ قالَ لا غالِبَ لَکُمُ الْیَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَ إِنِّی جارٌ لَکُمْ فَلَمَّا تَراءَتِ الْفِئَتانِ نَکَصَ عَلی عَقِبَیْهِ وَ قالَ إِنِّی بَرِی ءٌ مِنْکُمْ إِنِّی أَری ما لا تَرَوْنَ إِنِّی أَخافُ اللَّهَ وَ اللَّهُ شَدِیدُ الْعِقابِ (۴۸)

و زمانی که زینت داد برای این کفار قریش که در مقام حرب با پیغمبر [ص و مسلمین بودند در جنگ بدر شیطان اعمال آنها را و گفت مطمئن باشید احدی بر شما غالب نخواهد شد و من با شما هستم و بشما کمک میدهم پس از آنکه کفار با مسلمین مقابل شدند و شیطان مشاهده کرد عقب عقب فرار کرد و گفت من بیزارم از شما مشرکین محققا من می بینم آنچه را که شما نمی بینید بدرستی که من میترسم از خدا و خدا سخت است در عذاب

وَ إِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ در موضوع شیطان بعضی منکر وجود شیطان بلکه وجود ملک بلکه ما وراء حسّ از عالم مجردات، عالم عقول و نفوس شدند و آیات و اخباری که راجع بشیطان است حمل بر نفس اماره و هواهای نفسانیه و قوای شهویه و غضبیه و وهمیه کردند و این قول بسیار فاسد و خلاف نصوص قرآن و اخبار و ضرورت دین است و ما در مجلد اول همین تفسیر در باب مقدمه صفحه ۷۷- ۸۰ بیان کردیم، و بعضی قائل بوجود شیطان شدند و اینکه جسم ناری است چنانچه ملائکه جسم نوری هستند بنصّ آیات قرآن و زینت دادن شیطان را حمل بوسوسه در قلب کردند در مقابل الهام ملک و گفتند جسم ناری ممکن نیست بصورت جسم خاکی متشکل شود بصورت انسان یا حیوان، و بعضی قائل شدند که ممکن است باشکال و صور مختلفه در آید چنانچه حکماء گفتند در موضوع جنّ (جسم ناری متشکل باشکال مختلفه حتی الکلب و الخنزیر سوی الانبیاء و الاولیاء) و شواهدی بر این دعوی فی الجمله در آیات و اخبار داریم، من جمله اخبار وارده در مورد همین آیه و بعض آیات دیگر:

منها در برهان از امالی مسندا از جابر بن عبد اللَّه انصاری روایت کرده که گفت شیطان در چهار مورد متمثل شده: یکی در بدر کبری بصورت سراقه ابن مالک و باین آیه تمسک نموده که شرحش بیاید. دوم در یوم العقبه بصورت منیه ابن حجاج پس ندا در داد که محمد و بچه ها در عقبه هستند آنها را بگیرید.

سوم در دار الندبه بصورت شیخ نجدی در مشاورت در امر پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و تمسک کرده بآیه إِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ الایه چهارم بعد از رحلت پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بصورت مغیره ابن شعبه و ندا در داد که ایها الناس لا تجعلوا کسروانیه و لا قیصریه وسعوا تتّسع فلا تردّوا الی بنی هاشم فینظر بها الحبالی- یعنی نگذارید بنی هاشم سلطنت پیدا کنند مثل کسری و قیصر

و در مجمع از حضرت باقر و حضرت صادق علیهما السلام روایت کرده در مورد همین آیه که بصورت براقه بن مالک متصور شد، و از ابن شهر آشوب از این دو امام همین را در برهان نقل کرده باندک اختلافی، و از عیاشی از حضرت سجّاد علیه السّلام روایت کرده در موضوع نزول سه هزار ملک و سلام بامیر المؤمنین علیه السّلام در لیله البدر و شیطان فرار کرد و گفت انّی اری ما لا ترون) باری در مقام تفسیر برآئیم و شرح این موضوع اینست که قریش با قبیله بنی کنانه در محاربه بودند و طایفه بنی کنانه جمعیت زیادی بودند موقعی که قریش برای بدر و محاربه با مسلمین آمدند خائف بودند که بنی کنانه موقع را غنیمت شمارند و بمدد مسلمین بیایند و قریش دیگر نتوانند بر مسلمین ظفر پیدا کنند شیطان بصورت براقه بن مالک درآمد با جمع زیادی از شیاطین و آمد نزد قریش و گفت ما اختلاف داخلی خود را کنار گذاردیم و با شما در این مقصد موافقیم و شما کار بسیار خوبی کردید که مفاد إِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ است وَ قالَ لا غالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ که مراد از ناس مسلمین است یعنی آنها بر شما غلبه نخواهند کرد عده آنها قلیل و عده شما کثیر است وَ إِنِّی جارٌ لَكُمْ و محققا من هم با قبیله خود بشما کمک میدهیم و یاری میکنم شما را فَلَمَّا تَراءَتِ الْفِئَتانِ موقعی که فئه قریش با مسلمین مقابل شدند شیطان دید سه هزار ملک در تحت ریاست سه ملک مقرب جبرئیل و میکائیل و اسرافیل بمدد مسلمین آمده اند که شرح آن را ما در مجلد سوم در ذیل آیه ۱۲۰ آل عمران إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَ لَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلاثَةِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِكَةِ مُنْزَلِينَ بیان کردیم.

نَكَصَ عَلى عَقِبَيْهِ عقب عقب برگشت روی او بطرف ملائکه بود که باو حمله نکنند و فرار میکرد قریش باو گفتند چرا ما را تنها گذاشتی و در این موقع

حساس فرار کردی وَ قالَ إِنِّی بَرِی ءٌ مِنْکَمْ من از شما بیزار شدم زیرا إِنِّی أَری ما لا تَرَوْنَ من گروه ملائکه را مشاهده میکنم که اگر تمام اهل عالم با شما هم دست شوند شکست با شما است إِنِّی أَخافُ اللَّهَ این خوف نه خوف ممدوح است که مؤمن باید خوف از خدا داشته باشند بلکه خوف از قتل است که بدست ملائکه کشته شود چنانچه قبلا تذکر دادیم که جبرئیل با شمشیر حمله باو کرد فریاد کرد انی مؤجل خدا بمن مهلت داده وَ اللَّهُ شَدِیدُ الْعِقابِ کسی در مقابل قشون الهی عرض اندام نمیتواند کند. دارد بعد از هزیمت قریش و ورود بمکه رفتند نزد سراقه بن مالک که این چه عملی بود با ما کردی و ما را بقتل و اسیری و هزیمت دادی قسمهای محکم یاد کرد که من اصلا خبر از خروج شما نداشتم تا کنون که هزیمت نموده اید

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۹] .... ص: ۱۳۹

إِذْ یَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هؤُلاءِ دِینُهُمْ وَ مَنْ یَتَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِیزٌ حَکِیمٌ (۴۹)

زمانی که میگویند منافقین و کسانی که در قلوب آنها مرض است فریب داده این مؤمنین را دین آنها و حال آنکه کسی که توکل کند بر خدا پس محققا خداوند عزیز ریزه کاریست حکیم و عالم بحکم و مصالح است.

ما در مجلد اول این تفسیر صفحه ۳۰۳ در ذیل آیه وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالْیَوْمِ الْآخِرِ وَ ما هُمْ بِمُؤْمِنِینَ اقسام نفاق را از نفاق در عقائد و نفاق در اخلاق و نفاق در اعمال و اخبار وارده از طرق عامه و خاصه در معنای نفاق و مصادیق آن در ده صفحه بیان کرده ایم مراجعه فرمائید، و نیز در همان مجلد صفحه ۳۶۳ در ذیل آیه فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزادَهُمُ اللَّهُ مَرَضاً اقسام امراض روحی را در طی نه صفحه بیان کرده ایم. و نیز در کتاب عمل الصالح در آخر جلد سوم

کلم الطیب ۷۰ قسم امراض روحی را متذکر شده ایم مستدعی آنکه باین مواضع مراجعه فرمائید و ما در اینجا فقط اشاره مینمائیم إِذْ یَقُولُ الْمُنافِقُونَ کسانی که بر حسب ظاهر اظهار اسلام کردند ولی باطنا مشرک و کافر بودند و تمام ضررهایی که باسلام و مسلمین وارد شده و بائمه طاهرین از امیر المؤمنین و اولاد طیبین او علیهم السلام از این منافقین بوده و دشمنهای داخلی لعنهم اللَّه وَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ممکن است عطف تفسیری باشد که همان منافقین باشند زیرا مرض روحی بزرگتر از نفاق نداریم چنانچه در آیه فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ جزو صفات منافقین شمرده و ممکن است کسانی که ضعیف الایمان باشند که هنوز ایمان در قلوب آنها رسوخ نکرده این دو دسته داخل مسلمین بودند موقعی که دیدند جمعیت مسلمین بسیار کم هستند و بدون سلاح و جمعیت کفار بسیار و مسلّح هستند گفتند غَرَّ هؤُلاءِ یعنی مسلمین فریب داد آنها را دینهم گول پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم را خوردند که میفرمود خداوند ناصر و معین ما است و ملائکه بمدد ما آمده اند باور کردند و خود را در معرض هلاکت انداختند و حال آنکه وَ مَنْ یَتَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ که مؤمنین حقیقی باشند و اعتماد آنها بنصرت الهی و بفرمایشات رسول بود و توکل بخدا داشتند فَإِنَّ اللَّهَ عَزِیزٌ حَکِیمٌ عزیز قریب المعنی است با قدیر بتعبیر فارسی ریزه کاری است و حکیم قریب المعنی است با مرید زیرا اراده علم بصلاح است و حکیم عالم بمصلحت یعنی اگر فعل بمعنی اسم مصدری مصلحت دارد فعل بمعنی مصدری صلاح است و اگر مفسده دارد فساد است.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۰] .... ص: ۱۴۰

وَ لَوْ تَری إِذْ یَتَوَفَّی الَّذِینَ کَفَرُوا الْمَلائِکَهُ یَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبارَهُمْ وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِیقِ (۵۰)

و اگر مشاهده میکردی زمانی که میگیرند و قبض روح میکنند کسانی را

که کافر شدند ملائکه میزنند صورت آنها و پشت آنها را و بچشید عذاب سوزنده را وَ لَوْ تَری جزاء آن محذوف است یعنی لرأیت منظرا عجیبا عظیما، إِذْ یَتَوَفَّی توفی قبض بشدّت و قوت است و از این باب است توفی دین که دائن از مدیون اتخاذ میکند و باین سبب حضرت ملک الموت را قابض ارواح گفتند، و نسبت توفی در آیات شریفه گاهی بخداوند داده شده اللَّهُ یَتَوَفَّی الْأَنْفُسَ حِینَ مَوْتِها زمر آیه ۴۳، گاهی نسبت بملک الموت داده شده قُلْ یَتَوَفَّاکُمْ مَلَکُ الْمَوْتِ الَّذِی وُکِّلَ بِکُمْ سجده آیه ۱۱۰، گاهی بملائکه مثل همین آیه و اینها طولی است قبض ملائکه بامر ملک عزرائیل، حضرت ملک الموت و او مأمور بامر خدا، و ملائکه اعوان او هم ملائکه رحمت و هم ملائکه عذاب هستند الَّذِینَ کَفَرُوا شامل جمیع کفار و کسانی که در حکم کفار هستند که بر خلاف دین حق هستند میشود نه خصوص مشرکین بدر که بدست ملائکه کشته شدند چنانچه مفسرین توهم کردند بمناسبت آیات قبل، و شاهد بر این عموم علاوه بر ظهور نفس این جمله آیه شریفه فَکَیْفَ إِذا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلائِکَهُ یَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبارَهُمْ محمد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم آیه ۲۹.

الملائکه ملائکه عذاب که اعوان ملک الموت هستند بخلاف اهل ایمان که ملائکه رحمت که دسته دیگر اعوان ملک الموت هستند قبض روح می.....Ùیَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبارَهُمْ ضرب با تازیانه آتشی و مراد از وجوه مقابل رو است و از ادبار عقب سر چنانچه میفرماید الَّذِینَ طَغَوْا فِی الْبِلادِ فَأَکْثَرُوا فِیهَا الْفَسادَ فَصَبَّ عَلَیْهِمْ رَبُّکَ سَوْطَ عَذابٍ حجر آیه ۱۰ و ۱۱ و ۱۲.

وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِیقِ یعنی ملائکه بآنها میگویند بچشید عذاب سوزنده را، در جای دیگر میفرماید وَ لَوْ تَری إِذِ الظَّالِمُونَ فِی غَمَراتِ الْمَوْتِ وَ الْمَلائِکَهُ باسِطُوا أَیْدِیهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَکُمُ الْیَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ بِما کُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَی اللَّهِ

غَيْرَ الْحَقِّ وَ كُنْتُمْ عَنْ آياتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ

انعام آیه ۹۳، و بقرینه صدر این آیه وَ مَنْ أَظْلَمُ الایه و ذیل آیه مراد از ظالمین کفار هستند نه مطلق ظالم چنانچه در تفسیر آیه مجلد پنجم بیان کرده ایم.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۱] ..... ص: ۱۴۲

ذلِكَ بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (۵۱)

این سختی جان دادن بواسطه طغیان و کفر و شرک و اعمال زشت آنها که بدست خود پیش فرستادند نه از جهت ظلم بآنها زیرا محققا خداوند نیست ظلم کننده ببندگان چنانچه میفرماید إِنَّ اللَّهَ لا يَظْلِمُ مِثْقالَ ذَرَّةٍ نساء آیه ۴۴، و بسیاری از آیات دیگر.

ذلِكَ بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ در مقام خود مکرر اشاره شده که معاصی و اعمال زشت مخصوصا کفر و شرک و ظلم و فساد آثار و خیمه ای دارد هم در این عالم هم در آن عالم قساوت قلب، سیاهی دل، ضعف ایمان بلکه زوال ایمان، تسلط شیطان بعد از رحمت، سلب توفیق، غضب الهی، سلب نعم، نزول بلیات و امثال اینها و سختی بجان دادن و عذاب قبر و عالم برزخ و سختی حساب و خفّت میزان و لغزش بر صراط و آمدن نامه بدست چپ و از پشت سر و سیاهی صورت و دخول در عذاب جهنم و لعن پروردگار و انبیاء و ملائکه و مؤمنین و غیر اینها که بر طبق همه اینها آیات و اخبار قائم است.

وَ أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ یکی از اصول دین مسئله عدل است و عدل سه معنی دارد: عدل مقابل ظلم و عدل مقابل لغو و بیهوده و بی فائده که بر طبق این دو صریح آیات است بلکه ضروری دین بلکه جمیع ادیان است و عدل مقابل قبیح که اشاعره منکرند زیرا حسن و قبحی معتقد نیستند و این از ضروریات مذهب شمرده شده و امامیه و معتزله معتقد هستند که آنها را عدلیه مینامند.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۲] .... ص : ۱۴۳

كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِآياتِ اللَّهِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقابِ (۵۲)

مثل طریقه و مشی آل فرعون و کسانی که پیش از آنها بودند از امم ماضیه و اقوام انبیاء سلف کافر شدند بآیات الهیه پس گرفت خداوند آنها را بسبب گناهان آنها محققا خداوند سخت گیر است و عقاب او شدید و سخت است.

كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ یعنی حال این کفار و مشرکین که ایمان بخدا و رسول نیاوردند و در مقام اذیت و مقاتله با مؤمنین برآمدند مثل آنها مثل آل فرعون و خواص او است که ایمان بموسی نیاوردند و در مقام اذیت و قتل بنی اسرائیل بودند و تعبیر بآل خصیصین فرعون و درباریان او است و اینها غیر از اصحاب و قوم فرعون هستند وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ کسانی که از قبل فرعونیان بودند مثل قوم نوح و عاد و ثمود و قوم لوط و قوم شعیب که اینها بالتمام كَفَرُوا بِآياتِ اللَّهِ کافر بانبیاء و دستورات آنها شدند فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ تهدید شدید است باین کفار و مشرکین زمان نبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و بعد از آن تا قیام قیامت زیرا همان نحوی که آنها گرفتار غرق و صاعقه و صیحه و خسف و امثال اینها شدند این کفار هم گرفتار خواهند شد فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا فاطر آیه ۴۱ و ۴۲.

إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ قصص آیه ۵۸ شَدِيدُ الْعِقابِ عقاب و عذاب الهی بسیار سخت است

(و هذا ما لا تقوم له السموات و الارض) دعای کمیل)

[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۳] .... ص : ۱۴۳

ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّراً نِعْمَةً أَنْعَمَها عَلى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ وَ أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۵۳)

و این سبب آن این است که خداوند چنین خدایی نیست که تغییر بدهد

نعمتی را که بقومی انعام فرموده تا اینکه آنها تغییر بدهند آنچه بنفوس خود بودند یعنی کفر و عصیان پیدا کنند و بدرستی که خداوند شنوا و دانا است لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِي لَشَدِيدٌ ابراهیم آیه ۷.

شکر نعمت نعمتت افزون کند کفر نعمت از کفت بیرون کند

یکی از احکام عقلیه بلکه از ضروریات اولیه شکر منعم است. شکر بمعنی قدردانی و صرف کردن نعمت در آنچه غرض منعم تعلق گرفته، نعم الهی را صرف در طاعت نمودن، و کفران آن صرف در معاصی است. مثلا- صرف نعمت اعضاء بدن مثل چشم و گوش و لسان و دست و پا و سایر اعضاء اگر صرف در عبادات موظفه بر آن اعضاء نمود شکر است و اگر صرف در معاصی نمود کفران است و موجب سلب آن نعمت و تبدیل به نقمت میشود، ارسال انبیاء و انزال کتب و جعل احکام بزرگ ترین نعم الهی است اگر ایمان آوردند و اطاعت کردند و اخذ نمودند سعادت مند و رستگار و مشمول نعم الهی در دنیا و آخرت میشوند و اگر مخالفت نمودند و ردّ کردند و ایمان نیاوردند دچار بلیات دنیوی و عقوبات اخروی میکردند لذا میفرماید ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ این بلیاتی که بر امم سابقه و بر این امت نازل شد برای اینست که خداوند لَمْ يَكُ مُغَيِّراً نِعْمَةً أَنْعَمَها عَلى قَوْمٍ مثل نعمت انبیاء و ایمان و توفیق و نعم دنیویه از صحت و سلامت و وسعت و غیر اینها از نعم حَتَّى يُغَيِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ ایمان را بکفر، اطاعت را بمعصیت، تقوی را بطغیان صرف کردند، اموال و سایر نعمتها را در مصرف حرام البته خدا هم آن نعمت را از او سلب میکند و تبدیل به نقمت و عذاب میفرماید وَ أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ هم کلمات شما را میشنود و هم بافعال و ظاهر و باطن شما آگاه است

[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۴] .... ص ک ۱۴۵

كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآياتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْناهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَ أَغْرَقْنا آلَ فِرْعَوْنَ وَ كُلٌّ كانُوا ظالِمِينَ (۵۴)

مثل دیدن و سلوک آل فرعون و کفاری که قبل از آنها بودند که تکذیب کردند بآیات پروردگار خود انبیاء را ساحر کذاب مجنون گفتند، معجزات آنها را حمل بسحر نمودند پس ما آنها را هلاک کردیم بواسطه گناهان آنها و آل فرعون را در رود نیل غرق نمودیم و تمام اینها ظالم بودند.

كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ تکرار این جمله بعضی گفتند اول راجع بعقوبت اخروی است و دوم راجع ببلیات دنیوی، بعضی گفتند اول راجع بتشبیه در تکذیب انبیاء است و دوم در استیصال، بعضی گفتند اول راجع بعذاب است و دوم راجع بکیفیت عذاب و تمام این وجوه بدون مدرک است و آنچه بنظر میرسد و اللّه العالم اینکه اول راجع بشرک و کفر و ارتکاب معاصی است که فقط ظلم بنفس است و مستحق عذاب آخرت و بلیات دنیوی و سلب نعم میشود که حال این کفار و مشرکین شبیه آل فرعون و کفار قبل از آنها است که در عذاب و بلاء و سلب نعم مشترکند چون در شرک و کفر و معاصی شبیه بآنها هستند و دوم راجع بظلم و اذیت بانبیاء و مؤمنین و آیات الهیه است و شاهد بر این دعوی اینکه در آیه قبل فرمود كَفَرُوا بِآياتِ اللَّهِ و در این آیه فرمود كَذَّبُوا بِآياتِ رَبِّهِمْ که تکذیب بانبیاء ظلم بآنها است، و نیز در آیه قبل فرمود فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ که اخذ بذنب عذاب آخرت و سلب نعم و نزول بلیات است لذا فرمود إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقابِ عقاب شدید در آخرت و جهنم است و در این آیه فرمود فَأَهْلَكْناهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَ أَغْرَقْنا آلَ فِرْعَوْنَ که در حدیث است (الملک یبقی مع الکفر و لا یبقی مع الظلم).

و نیز شاهد قوی جمله اخیر است که فرمود وَ كُلٌّ كانُوا ظالِمِينَ که

تمام اینها چه مشرکین و کفار مکه و چه آل فرعون و چه قوم انبیاء قبل ظلم در حق انبیاء و مؤمنین بآنها کردند.

و نیز از شواهد قوی اینکه آل فرعون و امم سابقه قبل از بعثت انبیاء و ظلم بآنها گرفتار هلاکت نشدند تمام بعد از ظلم بآنها بود و لکن عذاب آخری مسلّما داشتند و صریح قرآن بر این دعوی قائم است وَ ما کانَ رَبُّکَ مُهْلِکَ الْقُری حَتَّی یَبْعَثَ فِی أُمِّها رَسُولًا یَتْلُوا عَلَیْهِمْ آیاتِنا وَ ما کُنَّا مُهْلِکِی الْقُری إِلَّا وَ أَهْلُها ظالِمُونَ قصص آیه ۵۹ و غیر اینها.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۵] .... ص : ۱۴۶

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِینَ کَفَرُوا فَهُمْ لا یُؤْمِنُونَ (۵۵)

محققا بدترین جنبنده های روی زمین در پیشگاه الهی کسانی هستند که کافر شدند پس آنها ایمان نمیآورند.

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ شر، افعل التفضیل است یعنی بدترین دواب و او جمع دابه و در لغت دابه مخلوقات زمینی هستند که روی زمین راه میروند حتی طیور که در بسیاری از اوقات برای اخذ دانه و آب راه میروند حتی موریانه و مورچه إِلَّا دَابَّهُ الْأَرْضِ تَأْکُلُ مِنْسَأَتَهُ سبأ آیه ۱۳، موریانه

(اخفی من دبیب النمل علی الصخره الصماء)

در باب ریاء و در باب ربوی عند اللَّه نزد خدا یعنی علم خدا الَّذِینَ کَفَرُوا کفار چند قسم هستند یک قسم که پس از دعوت بشرف ایمان مشرف میشوند، یک قسم دعوت بآنها نرسیده قصورا و تقصیرا، یک قسم دعوت شده اند و اتمام حجت بر آنها شده مع ذلک مصمم بر کفر هستند و تا آخر عمر ایمان نمیآورند فَهُمْ لا یُؤْمِنُونَ و اینها اشد عذاب را دارند.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۶] .... ص : ۱۴۷

الَّذِينَ عاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَ هُمْ لا يَتَّقُونَ (۵۶)

آن کسانی هستند که با آنها عهد و میثاق گرفتی بعد از آن نقض کردند و این معاهده یک مرتبه نبوده چندین مرتبه معاهده کردند و نقض نمودند و اینها پرهیزگار نیستند.

بعضی گفتند مراد یهود بنی قریظه هستند که با پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم عهد بستند که هیچگونه ضرری بآن حضرت و مسلمین وارد نکنند و مساعدت با مشرکین هم نکنند و نقض عهد کردند و در جنگ احزاب یوم الخندق اعانه مشرکین کردند و اسلحه بآنها دادند و چندین مرتبه عهد کردند و نقض کردند. بعضی گفتند مراد کسانی بودند که در جنگ احد فرار کردند با اینکه عهد کرده بودند که فرار از زحف نکنند.

در اخبار شیعه دارد از حضرت باقر علیه السّلام که هم عیاشی روایت کرده و هم علی بن ابراهیم در ذیل آیه قبل که مراد بنی امیّه هستند و از تأییدات و شواهد این حدیث یکی کلام معویه است که بعض خواص او از او پرسیدند که آیا دیگر آمال و آرزویی در دل داری که بمقام سلطنت در ممالک اسلامی رسیده ای جواب گفت تا در مأذنه صدای اشهد ان محمدا رسول اللَّه بلند است من بآرزو نرسیده ام، و همچنین کلام یزید علیهم اللعنه که گفت

لعبت هاشم بالملک فلا خبر جاء و لا وحی نزل

و ما مکرر گفته ایم که اینها بیان مصادیق است و آیات بعموم خود باقیست بلی اظهر مصادیق همین منافقین هستند مثل اولی و دومی و سومی و اتباع آنها که چه اندازه حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم از آنها عهد گرفت در غدیر خم و موارد دیگر و چه اندازه سفارش حضرت فاطمه سلام اللَّه علیها را کرد و آنها چه کردند بگذاریم و بگذریم.

الـذین صـفت شـر الـدواب است عاهَـدْتَ مِنْهُمْ خبر الذین است و عهد با خدا و رسول از واجبات مهمه است بخصوص در امر دین و بر نقض آن کفاره است ثُمَّ یَنْقُضُونَ عَهْـدَهُمْ نقض عهـد از گناهان کبیره است بلکه در مورد آیه اشدّ مراتب کفر اسـت فِی کُـلِّ مَرَّهٍ که بتکرر نقض عهـد کفاره متعـدد میشود بلکه در این مورد کفر بالای کفر است وَ هُمْ لا یَتَّقُونَ نفی جمیع مراتب تقوی است حتی تقوای از شـرک و کفر و عنـاد و عصبیت و بـالعکس در آیه شـریفه إِنَّما یَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِینَ مائـده آیه ۳۰، فقط اگر تقوای از عقائـد باطله پیدا کند که مرادف با ایمان است اعمالش مورد قبول واقع میشود لذا گفتیم شـرط صـحت کل عبادات ایمان است.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۷] .... ص: ۱۴۸

فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِی الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ یَذَّکَّرُونَ (۵۷)

پس اگر ظفر پیـدا کردی در میـدان حرب بر مشـرکین پس آن کسانی که نقض عهـد کردنـد و بامداد مشـرکین آمدند که در خلف آنها هستند متفرق کن پراکنده شوند باشد که متذکر شوند و دیگر نقض عهد نکنند.

فامّا ان شـرطیه است و جمله تَثْقَفَنَّهُمْ شـرط است است و ثقف غلبه و ظفر باشـد و عظمت است یعنی بر آنها غالب شدی و آنها مقتول و اسـیر شدنـد و جمعی فرار کردند فی الحرب در میدان جنگ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ جمله جزائیه است، و شـرد تفرقه و تشتت است از روی اضطراب و توحش یعنی متفرق و متشتت و مضطرب و متوحش فرما کسانی را که خلف آنها هستند و آنها کسانی بودند که با پیغمبر صـلّی اللَّه علیه و آله و سلّم معاهده کرده بودند که کمک بدشمن نکنند و بیاری آنها نیایند و نقض عهد کردند لَعَلَّهُمْ یَذَّکَّرُونَ باشد که متذکر شوند که نقض عهد چه عواقب وخیمه دارد و بترسـند که اگر باز خواسـتند معاهده قرارداد کنند دیگر

خیانت بمسلمین نکنند و بر خلاف معاهده رفتار نکنند.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۸] .... ص : ۱۴۹

وَ إِمَّا تَخافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلى سَواءٍ إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْخائِنِينَ (۵۸)

و اگر خوف پیدا کردی از آن قومی که با تو معاهده کردند که خیانت کنند و نقض عهد نمایند پس بآنها خبر ده که معاهده ما بهم خورد و هر نحوی که رفتار کردند با آنها رفتار نما که معنی عدل است که هم مطلع باشند و هم خیانت از شما نشده باشد خداوند دست نمیدارد خیانت کنندگان را.

إِمَّا تَخافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيانَةً خوف حضرت رسالت نه از باب شک و تردید است بلکه از جهت اینست که اینها بعهد خود وفا نمیکنند و در موقعی که بتوانند خیانت میکنند فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ نبذ انداختن چیزی است یعنی دور انداختن یعنی معاهده را بر هم بزن و قرارداد را از بین بردار که خیانتی از طرف شما سر نزند اگر تعقیب بآنها کردی علی سواء یعنی نگاه کن اگر آنها در مقام دشمنی و کمک بمشرکین و مقاتله با مسلمین برآمدند با آنها مقاتله کن و اگر ساکت باشند متعرض آنها نباش که بعدالت با آنها رفتار کرده باشی و تعدی نشده باشد که معنای علی سواء است زیرا إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْخائِنِينَ و لو با کفار باشد چه رسد خیانت با مسلمین بالاخص با رسول خدا و اوصیاء آن.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۵۹] .... ص : ۱۴۹

وَ لا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لا يُعْجِزُونَ (۵۹)

گمان نکنند کسانی که کافر شدند که آنها جلو بیفتند و بر شما ظفر پیدا کنند محققا آنها نمیتوانند شما را بی چاره و عاجز کنند این آیه برای تقویت قلوب مؤمنین و اطمینان به اینکه در جمیع حروب نصرت الهی با شما است و فتح و ظفر

نصیب شما میشود و لو عده شما کم باشد و اسلحه حرب نداشته باشید بمقدار کافی سستی در امر جهاد نکنید فرار از زحف ننمائید ثابت قدم باشید.

وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا کفار بزیادتی عده و عده و حیل و تزاویر توهم میکنند که بر مؤمنین تفوق پیدا میکنند و این توهم در هر عصر و زمانی حتی زمان حاضر در آنها هست و غافل از اینکه دست الهی بالای سر مؤمنین است و نصرت الهی شامل حال آنها است و قوه و قدرتی فوق قوه و قدرت الهی نیست سَبَقُوا آنها جلو بیفتند هیهات هیهات إِنَّهُمْ لا یُعْجِزُونَ هرگز نمیتوانند مؤمنین را بیچاره کنند بالاخص شیعیان در دوره غیبت که امام زمان عجل اللّه تعالی فرجه پشت و پناه آنها است.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۰] .... ص: ۱۵۰

وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّهٍ وَ مِنْ رِباطِ الْخَیْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّکُمْ وَ آخَرِینَ مِنْ دُونِهِمْ لا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ یَعْلَمُهُمْ وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ شَیْ ءٍ فِی سَبِیلِ اللَّهِ یُوَفَّ إِلَیْکُمْ وَ أَنْتُمْ لا تُظْلَمُونَ (۶۰)

و مهیا کنید و مستعد شوید از برای قتال با کفار بقدری که استطاعت و توانی دارید قوه خود را زیاد کنید و از مرتب کردن اسبان و مهیا داشتن آنها بترسانید باین ازدیاد قوی و باین اسبان دشمن خدا و دشمن خودتان را و دیگران از کفار که فعلا در مقام مبارزه با شما نیستند آنها هم مرهوب شوند و در مقام مبارزه بر نیایند شما آنها را نمیدانید که قلبا با شما کمال عداوت را دارند خداوند میداند و از قلب آنها آگاه است و آنچه از مال که انفاق میکنید هر چه باشد در راه جهاد و در راه الهی خداوند بشما عنایت میکند وافی و کافی و شما ظلم نخواهید کشید و ضرر نخواهید برد.

وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّهٍ اگر چه در موضوع جهاد با مشرکین در عهد

رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم وارد شده و لكن بمناط قطعى شامل ميشود جميع مراتب تقويت را در جميع طبقات مسلمين كه بايد آنچه قوه و قدرت دارند در حفظ دين و دفع دشمنان دين كوشش كنند در امر بمعروف و نهى از منكر و ارشاد جاهل و هدايت ضال و دفع شبهات معاندين و اعلاء كلمه اسلام و از بين بردن معاندين و جلوگيرى از فساد و نشر احكام چه بزبان باشد يا بقلم يا بثبات قدم يا بمال يا باعمال قوى هر قدر كه ممكن است.

وَ مِنْ رِباطِ الْخَيْلِ اين هم بهمان مناط شامل تدارك اسلحه حرب هر چه مناسب وقت و زمان است ميشود آنهم بايد بقدرى باشد كه ايجاد رعب كند در قلوب آنها چنانچه در چندى قبل مشاهده شد يك زن قدرت نداشت روبند يا نقاب را عقب زند يا يك كوچه صداى ساز بلند شود حتى كفار در روز باران نميتوانستند از منزلهاى خود خارج شوند چه رسد داخل در مساجد و معابد مسلمين شوند و امروز در اثر سستى و مسامحه مسلمين قضايا بر عكس شده.

تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ هر كس بر خلاف دين حق باشد مصداق اين جمله است و عدوكم كسانى كه در مقام اذيت و ظلم و تعديات بمسلمين برآيند و لو اسم اسلام روى خود گذارند وَ آخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ كسانى كه فعلا دسترسى ندارند بمسلمين و قدرت بر ايجاد فساد و تعديات ندارند لكن اگر قدرت پيدا كنند مثل دولت اسرائيلى كه تمام يهود در تمام ممالك اسلامى تابع اسلام بودند همين كه قدرتى پيدا كردند بواسطه كمك خارجه چه كردند و چه ميكنند و منافقين كه در ميان مسلمين هستند و انتظار فرصت دارند.

لا تَعْلَمُونَهُمُ شما عداوت و عناد آنها را نميدانيد اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ سپس خداوند براى تشويق مؤمنين ميفرمايد وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ شَيْ ءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ چه انفاق جان باشد يا قوى يا علم يا بيان يا قلم يا مال يُوَفَّ إِلَيْكُمْ خداوند عوضهاى

زیادی هم در دنیا و هم در آخرت عنایت میفرماید وَ أَنْتُمْ لا تُظْلَمُونَ خردلی از بین نمیرود و حیف و میل نمیشود.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۱] .... ص: ۱۵۲

وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَها وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۶۱)

و اگر کفار حاضر شدند و مایل شدند بصلح و مسالمت پس تو هم حاضر شو و مایل شو بمسالمت و توکل بر خداوند کن بدرستی که خداوند او است شنوا و دانا وَ إِنْ جَنَحُوا جنح بمعنی میل و اقبال است للسلم مسالمت است که آنها متعرض شما مسلمین نشوند شما هم بآنها کاری نداشته باشید بآن نحوی که حاضر شدند بدادن جزیه اهل کتاب یا فدیه یا هر نحوی که تسالم کردند فَاجْنَحْ لَها اشکال- للسلم مذکر است و کلمه لها مؤنث.

جواب- مسلما سلم یک طرفی نیست که این طرف متعرض آن طرف نباشد ولی آن طرف متعرض باشد بلکه طرفینی است پس بمعنی مسالمت است و تأنیث دارد اشکال- این آیه منافی است با آیه فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ توبه آیه ۵، و آیه قاتِلُوا الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ توبه آیه ۲۹، و غیر اینها پس باید ملتزم شد که این آیه منسوخ شده بآن آیات.

جواب- تا مادامی که جمع دلالی داریم نوبت بمسئله ناسخ و منسوخ نمیرسد آن آیاتی که امر بقتل فرموده مطلق است یعنی سوای اینکه جناح بسلم داشته باشند یا نه و این آیه مقید است و البته اظهر است و حمل ظاهر بر اظهر و مطلق بر مقید جمع دلالیست نظیر اینکه بفرماید اعتق رقبه سپس بفرماید (لا تعتق الکافره) مقید میشود برقبه مؤمنه، در اینجا بفرماید اقتلوا المشرکین سپس بفرماید لا تقتلوا من جنح للسلم.

وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ خداوند برای حفظ شما و انجاح مقاصد شما کافی است

وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ طلاق آیه ۳. إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ هم ظاهر کلمات آنها را میشنود و هم باطن آنها را میداند.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۲] .... ص : ۱۵۳

وَ إِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ (۶۲)

و اگر اراده دارند کفار که با تو خدعه و مکر کنند پس محققا خداوند برای تو کافیست او است خدایی که تو را تأیید فرمود بنصرت خود و بمؤمنین وَ إِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ یعنی این جناح آنها از برای صلح و مسالمت از روی مکر و خدعه باشد که فعلا بدست مؤمنین کشته نشوند تا بعد از آنکه قوّه و استعداد خود را تکمیل کنند حمله کنند بمؤمنین فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ زیرا مکر خدا بالای مکر آنها است وَ مَكَرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْماكِرِينَ آل عمران آیه ۴۷ وَ قَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَ عِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَ إِنْ كانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبالُ ابراهیم آیه ۴۷.

هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ بانزال ملائکه در بدر کبری وَ بِالْمُؤْمِنِينَ که بثبات قدم و نیروی ایمان ایستادگی کردند تا لشگر کفر را منهزم ساختند

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۳] .... ص : ۱۵۳

وَ أَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً ما أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَ لكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۶۳)

و خداوند الفت و محبت انداخت بین قلوب مؤمنین با یکدیگر که اگر شما انفاق میکردی آنچه که در روی زمین است نمیتوانستی بین آنها الفت بیندازی و لکن خداوند بقدرت کامله خود الفت انداخت بین آنها زیرا خداوند محققا قادر ریزه کار است و عالم بجمیع حکم و مصالح است.

اگر کسی تاریخ زمان جاهلیت قبل از اسلام را در قسمت جزیره العرب بداند که چه اندازه عداوت بین قبائل عرب بود که گفتند اگر کسی از یک قبیله یک لطمه بصورت یک نفر از قبیله دیگر میزد دو قبیله چه اندازه خون ریزی و قتل و غارت از یکدیگر میکردند و این عداوت و بغضاء را دولت قاهری مثل کسری و خسرو و پرویز نتوانستند برطرف کنند لکن خدایی که مقلّب القلوب است ببرکت تشرف آنها باسلام و ایمان و اخلاق فاضله و اعمال صالحه وَ أَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ و این از اعاظم آیات الهی است و از قدرت بشر خارج است و خود یک معجزه بزرگ و دلیل واضح بر حقانیت دین مقدس اسلام است که لَوْ أَنْفَقْتَ ما فِي الْأَرْضِ از جواهرات و فلزات و حبوبات و فواکه و غیر اینها جمیعا تمام آنها را ما أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ با آن اخلاق حمیده و صفات پسندیده که در وجود مبارکت بود که میفرماید وَ إِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ قلم آیه ۴، که گفتند سه چیز باعث ترویج دین شد: مال خدیجه برای طمع بمال، و شمشیر علی علیه السّلام برای ترس، و اخلاق پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم برای طالبان حق وَ لكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ بتصرف در قلوب حتی دارد هر کدام از آنها اگر احتیاج مالی پیدا میکرد میرفت از جیب برادر مؤمن هر مقدار احتیاج داشت برمیداشت إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ تفسیرش مکرر بیان شده.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۴] .... ص: ۱۵۴

يا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَ مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۶۴)

ای پیغمبر محترم کافی است برای تو خداوند متعال و کسانی که متابعت کردند تو را از مؤمنین، در بعض اخبار تفسیر شده بامیر المؤمنین علیه السّلام و معلوم است او مصداق اتمّ این آیه است و آیه بعمومه شامل جمیع متابعین میشود و از این آیه استفاده میشود که مؤمنین بحضرت رسالت دو دسته هستند یک دسته کسانی که حقیقه ایمان آورده اند و از زمره منافقین ظاهر مسلمان نیستند و لکن ثبات قدم

ندارنـد و در امر جهاد سـستی میکنند یا متعذر باعذاری مشوند که حضـر نشوند برای جهاد یا اگر حاضـر شدند در موقع شدّت فرار میکنند.

و یـک دسـته باایمـان قوی و با شوق هر چه تمام تر از آن حضـرت جـدا نمیشونـد چه بـدرجه رفیعه شـهادت نائل شونـد و چه بـدست آنهـا فتـح و فیروزی نصـیب اسـلام شود کرّار غیر فرّار هسـتند خداونـد مـدح اینها را میفرمایـد و تسـلیت خاطر مبارک حضـرت رسالت صـلّی اللَّه علیه و آله و سـلّم را میدهد که یا أَیُّهَا النَّبِیُّ ای رسول مکرم حَسْبُکَ اللَّهُ نصـرت الهی نصـیب شـما است و در مقابل قدرت او قدرتی نیست وَ مَنِ اتَّبَعَکَ و کسانی که در جمیع حالات قدمی بر خلاف نظر و دستور و فرمان شما برنمیدارند مِنَ الْمُؤْمِنِینَ از کسانی که بشراشر وجودشان در جمیع مراحل ایمان آورده اند و گرویده اند.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۵] .... ص : ۱۵۵

یـا أَیُّهَا النَّبِیُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَی الْقِتالِ إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ عِشْـرُونَ صابِرُونَ یَغْلِبُوا مِائَتَیْنِ وَ إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ مِائَهٌ یَغْلِبُوا أَلْفاً مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَفْقَهُونَ (۶۵)

ای نبیّ اکرم ترغیب و تشویق و تحریض فرما مؤمنین را بر قتال با کفار و جهاد فی سبیل اللَّه و بآنها بشارت بـده که اگر از شـما فقط بیست نفر ثابت قـدم صابر باشـد بر دویست نفر از کفار ظفر پیـدا میکنیـد و غالب میشوید و اگر از شـما صد نفر باشـند بر هزار آنها غالب میشوید یک بر ده بسبب آنکه این کفار قومی هستند که نمی فهمند.

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَی الْقِتالِ بوعده نصـرت الهی و مثوبات جهاد و فوائد دنیوی از استرقاق آنها و غنائم آنها و غلبه، و اخروی از ثواب شهید و فضیلت جهاد و اینکه رکن اعظم اسلام است و بآنها خبر ده که اگر شما بیست نفر

صابر باشید إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ عِشْرُونَ صابِرُونَ بر دویست نفر یَغْلِبُوا مِائَتَیْنِ غالب میشوید وَ إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ مِائَةٌ اگر صد نفر باشید یَغْلِبُوا غالب میشوید أَلْفاً مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا چه مشرکین یا اهل کتاب یا سایر طبقات کفار باشند، و علت غلبه شما اینست که شما معرفت دارید و قوت قلب و پشت گرمی بنصرت الهی و وعده های او و آنها نادان و بی معرفت و بی پناه هستند بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَفْقَهُونَ چنانچه میفرماید بَأْسُهُمْ بَیْنَهُمْ شَدِیدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِیعاً وَ قُلُوبُهُمْ شَتَّی ذلِکَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَعْقِلُونَ حشر آیه ۱۴.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۶] .... ص : ۱۵۶

الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْکُمْ وَ عَلِمَ أَنَّ فِیکُمْ ضَعْفاً فَإِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ مِائَةٌ صابِرَةٌ یَغْلِبُوا مِائَتَیْنِ وَ إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ أَلْفٌ یَغْلِبُوا أَلْفَیْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِینَ (۶۶)

الآن خداوند سبک فرمود بر شما و برداشت این حکم را که یک بر ده مقابله کنید و میداند که در شما ضعف است پس اگر بوده باشد از شما صد نفر صبرکننده غالب بر دویست نفر آنها میشوند و اگر بوده باشد هزار از شما غالب میشوند بر دو هزار آنها باذن خداوند و خداوند با صبرکنندگان است.

الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْکُمْ از این جمله استفاده میشود که آیه قبل و لو بلسان خبر است لکن در معنی تکلیف است یعنی باید اگر کفار ده برابر شما باشند با آنها جهاد کنید و خداوند غلبه و ظفر را نصیب شما میکند زیرا تخفیف در مورد تکلیف است نه اخبار و فعلا نظر به اینکه وَ عَلِمَ أَنَّ فِیکُمْ ضَعْفاً سیاهی بفتحه است و بعضی بضمه خوانده اند، و مکرر گفته ایم معتبر سیاهی است و مناسب هم از حیث معنی همین است زیرا ضعف بضم بمعنی سستی بدن است و کمی قوّه بدنی لذا در آیه شریفه اللَّهُ الَّذِی خَلَقَکُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ

مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفاً

روم آیه ۵۳، در هر سه مورد مضموم است مطابق صحائف شیعه بخلاف صحائف عامه که مفتوح قرائت کردند و همچنین در حدیث شریف کساء

انی لاجد فی بدنی ضعفا

مضموم است و اما در این آیه مفتوح است و بمعنی سستی ایمان و روح ایمانی است حکم از ده برابر بدو برابر رسید فَإِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ مِائَةٌ صد نفر باشید صابره که قوه صابره داشته باشید یَغْلِبُوا مِائَتَیْنِ زیرا ضعیف الایمان قوی تر است بر فاقد الایمان لذا حکماء گفتند وجود ضعیف بهتر از عدم صرف است و در باب صدقه هم خبر از امیر المؤمنین علیه السّلام است که صدقه قلیله بهتر از ترک است.

وَ إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ أَلْفٌ هزار صابر باشید یَغْلِبُوا أَلْفَیْنِ و بدانید در هر حال نیرو از شما نیست بلکه باذن اللَّه است چون هیچ فعلی در عالم واقع نمیشود مگر باذن اللَّه ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِینَةٍ أَوْ تَرَکْتُمُوها قائِمَةً عَلی أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ حشر آیه ۵ وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِینَ صبر در هر موردی مناسب همان مورد است در مورد جهاد ثبات قدم و عدم فرار و تحمل مشاق حرب است.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۷] .... ص : ۱۵۷

ما کانَ لِنَبِیٍّ أَنْ یَکُونَ لَهُ أَسْری حَتَّی یُثْخِنَ فِی الْأَرْضِ تُرِیدُونَ عَرَضَ الدُّنْیا وَ اللَّهُ یُرِیدُ الْآخِرَةَ وَ اللَّهُ عَزِیزٌ حَکِیمٌ (۶۷)

نیست از برای پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم اینکه از کفار و مشرکین اسیر بگیرد تا اینکه سخت نگیرد در زمین و شدت و غلظت بر آنها و آن بشدت در حرب است شما مؤمنین مقصودتان زخارف دنیوی است از غنائم و اسیران و خداوند برای شما مثوبات آخرت را اراده کرده که صبر در جهاد داشته باشید یا بدرجه رفیعه شهادت نائل شوید یا قوّت و عظمت دین را زیاد کنید و خداوند عزیز حکیم است.

این آیه شریفه تأکید و ترغیب در امر جهاد است که مجاهدین تا ثبات

قدم و تحمل مشاق جهاد نکنند و بر کفار سخت نگیرند نائل بغنائم و اسیر گرفتن از کفار نمیشوند که از آنها فدا بگیرند یا بغلامی و کنیزی خود درآورند و این موضوع در جمیع عبادات جاری است تا مکلف تحمل مشاق عبادت را نداشته باشد نه بفوائد دنیوی عبادات نائل میشود و نه بمثوبات اخروی لذا میفرماید ما کانَ لِنَبِیٍّ خداوند قرار نداده برای پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و عهده نگرفته أَنْ یَکُونَ لَهُ أَسْری یعنی از کفار اسیر گرفتن به اینکه آنها را بگیرند و مشدود کنند و دستگیر نمایند حَتَّی یُثْخِنَ فِی الْأَرْضِ اثخان غلظت و استحکام و غیظ و غضب بر کفار در میدان حرب است که کار بر آنها سخت شود و نتوانند فرار کنند تا دستگیر شوند.

تُرِیدُونَ عَرَضَ الدُّنْیا شما مسلمین فقط مقصودتان از جهاد منافع دنیوی است مثل آن مجاهدی که در میدان حرب شهید شد موقعی که نعش او را آوردند نزد حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که بر او نماز بخواند فرمود (هذا قتیل الحمار) از حضرت پرسیدند فرمود یک حماری در مشرکین بود این بطمع آن حمار آمد وَ اللَّهُ یُرِیدُ الْآخِرَهَ باید در جهاد فقط قصد مجاهدین امتثال امر الهی و تقویت دین و اعلاء کلمه اسلام باشد خواه شهید شوند و خواه بآنها و اموال آنها نائل شوند وَ اللَّهُ عَزِیزٌ حَکِیمٌ مکرر تفسیر شده.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۸] .... ص : ۱۵۸

لَوْ لا کِتابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّکُمْ فِیما أَخَذْتُمْ عَذابٌ عَظِیمٌ (۶۸)

اگر نبود آنچه خداوند معین فرموده و نوشته برای شما قبلا هر آینه میرسید بشما در آنچه که گرفتید عذاب عظیمی.

از این آیه استفاده میشود که مسلمین از کفار اسیر گرفتند یا اموالی بغنیمت بردند و این جایز نبود مگر بعد از تسلط بر کفار و شکست آنها و بیچارگی آنها و شاید حکمت این باشد که موجب میشود که کفار جریتر میشوند و آنها هم اسیر

و غنیمت از مسلمین میگیرند اما بعد از شکست آنها و تسلط مسلمین دیگر آنها چنین قدرتی ندارند لذا میفرماید لَوْ لا کِتابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ اگر خداوند تقدیر و مقرر نفرموده بود که در هر حالی فتح و ظفر برای شما باشد و مقهوریت کفار لَمَسَّکُمْ فِیما أَخَذْتُمْ در این اسیری و غنیمتی که بدوا شما گرفته بودید هر آینه بشما مساس میکرد عَذابٌ عَظِیمٌ ممکن است مراد این باشد که کفار جریتر میشدند و از شما اسیر میگرفتند و اموال شما را می بردند و بالاخره بر شما غالب میشدند و ممکن است مراد این باشد که شما این عملتان چون بر خلاف دستور الهی بود معذب بعذاب عظیم میشدید لکن عفو و غفران الهی شما را نجات بخشید و اللَّه العالم

[سوره الأنفال (۸): آیه ۶۹] .... ص : ۱۵۹

فَکُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلالاً طَیِّباً وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۶۹)

پس بخورید آنچه را که بغنیمت بدست آوردید بر شما حلال و گوارا است و از خدا بپرهیزید محققا خداوند آمرزنده و رحم کننده است.

فَکُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ شرائط مقرره در باب غنائم مثل اینکه خمس آنها را بدهید و در میان مجاهدین در تحت نظر نبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و امام و منصوب از قبل آنها تقسیم شود و از مختصات نبی و امام نباشد که در کتاب جهاد مسطور است حَلالًا طَیِّباً حلّیه بمعنی اباحه تصرف و ملکیه که مفاد کلوا است زیرا معنی اکل در اینجا هر نوع تصرفی است، و طیبه مراد گوارا و با برکت و پاک و پاکیزه است وَ اتَّقُوا اللَّهَ که بمصارف غیر مشروعه صرف نشود و تعدی از حق معین بر خود نکند و باعث نشود که شما را بمعاصی و طغیان و نافرمانی خدا بیندازد إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ محققا خداوند میآمرزد شما را در آن تقصیرات قبل که از شما صادر شده که معذب نمیفرماید شما را و مورد ترحم خود قرار میدهد بافاضه نعم در دنیا و مثوبات در آخرت.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۷۰] .... ص : ۱۶۰

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُلْ لِمَنْ فِی أَیْدِیکُمْ مِنَ الْأَسْری إِنْ یَعْلَمِ اللَّهُ فِی قُلُوبِکُمْ خَیْراً یُؤْتِکُمْ خَیْراً مِمَّا أُخِذَ مِنْکُمْ وَ یَغْفِرْ لَکُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۷۰)

ای رسول محترم بفرما بآن کفاری که اسیر شما شدند و از آنها فدا گرفتید اگر خداوند که عالم السرّ و الخفیات است در قلوب شما خیر و خوبی را در شما بداند بشما میدهد بهتر از آنچه از شما گرفته شده و از تقصیرات شما هم میگذرد و میآمرزد شما را و خداوند آمرزنده مهربان است.

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ خطاب بحضرت رسالت است که بفرماید قُلْ لِمَنْ فِی أَیْدِیکُمْ مِنَ الْأَسْری یعنی باسیرانی که از کفار در میدان حرب بدست آوردید بگو و دستور اسلامی بود که هر کدام از اسراء اگر خود یا بستگان او فداء دادند آزاد میشدند، و گفتند اقل فداء هزار درهم بوده و اکثر آن چهار هزار و این فداء غیر از غنائم دار الحرب بوده و این آیه شریفه برای تسلیت خاطر اسیران نازل شده که إِنْ یَعْلَمِ اللَّهُ فِی قُلُوبِکُمْ خَیْراً که از روی حقیقت و واقعیت نه از روی نفاق و ترس ایمان آوردید و متعبد بوظائف اسلام شدید و متخلق باخلاق دینی شدید که معنای خیر همین است بمراتب مختلفه یُؤْتِکُمْ خَیْراً مِمَّا أُخِذَ مِنْکُمْ خداوند بیشتر و بهتر از آنچه فداء داده اند از برکات اسلام بهره مند میشوید چنانچه از عباس عم حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نقل کرده اند که گفت از من بیست وقیه طلا گرفتند بعنوان فداء و پس از تشرف باسلام خداوند بیست غلام بمن عطاء فرمود که قیمت ارزانترین آنها بیست هزار درهم بود و زمزم را بمن عطاء فرمود که بهتر از جمیع اموال اهل مکه بود نزد من و امیدوارم که مورد مغفرت واقع شوم وَ یَغْفِرْ لَکُمْ از گناه شرک و معاصی در ایام شرک و محاربه با مسلمین و ظلمهایی که برسول (ص) و اصحابش کردند ببرکت اسلام آمرزیده میشوند که فرمود

(الاسلام یجبّ ما قبله).

وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ دو معامله با شما ميفرمايد يكى مورد عفو و غفران او واقع ميشويد، ديگر مشمول عنايات و تفضلات و رحمتهاى او ميگرديد.

[سوره الأنفال (۸): آيه ۷۱] .... ص : ۱۶۱

وَ إِنْ يُرِيدُوا خِيانَتَكَ فَقَدْ خانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۷۱)

و اگر اراده ميكنند اين اسيران كه آنها را آزاد كردى كه با شما خيانت كنند پس بتحقيق قبلا با خدا خيانت كردند و خداوند شما را مسلط كرد بر آنها و خداوند دانا و حكيم است.

إِنْ يُرِيدُوا خِيانَتَكَ كه پس از آزادى و مراجعت بمحل خود بروند و با مشركين و كفار همدست شوند و قيام بر حرب با مسلمين نمايند يا آنها را بشورانند براى جنگ با مسلمين فَقَدْ خانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ كه با مشركين آمدند و جنگ بدر كبرى را برپا كردند و نسبتهاى ناروا بخدا دادند و گفتند خدا امر كرده ما را بعبادت اصنام و ارتكاب فحشاء چنانچه گفتند ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونا إِلَى اللَّهِ زُلْفى زمر آيه ۴ وَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَةً قالُوا وَجَدْنا عَلَيْها آباءَنا وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها قُلْ إِنَّ اللَّهَ لا يَأْمُرُ بِالْفَحْشاءِ اعراف آيه ۲۸.

فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ يعنى خداوند بر آنها مسلط فرمود مسلمين و ملائكه را در بدر و آنها را مغلوب و منكوب فرمود اشاره به اينكه اگر با شما هم خيانت كردند خداوند باز شما را مسلط ميفرمايد و آنها را مغلوب و منكوب مينمايد.

وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ بقلوب آنها و اراده آنها و خيانت آنها آگاه است و خذلان و منكوب كردن آنها موافق با حكم و مصالح است.

سوره الأنفال (۸): آیه ۷۲] .... ص : ۱۶۲

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الَّذِينَ آوَوْا وَ نَصَرُوا أُولئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَمْ يُهاجِرُوا ما لَكُمْ مِنْ وَلايَتِهِمْ مِنْ شَيْ ءٍ حَتَّى يُهاجِرُوا وَ إِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثاقٌ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۷۲)

محققا کسانی که ایمان آوردند و از منازل خود چشم پوشیدند و هجرت کردند بمدینه و جهاد کردند با کفار باموال خود و بنفوس خود در راه الهی و کسانی که جای دادند مهاجرین را در منازل خود و نصرت کردند یعنی مهاجرین و انصار اینها هر یک اولیاء دیگر هستند و اما کسانی که ایمان آوردند لکن هجرت بمدینه نکردند اینها دارای ولایت با مهاجرین و انصار نیستند تا زمانی که هجرت کنند بمدینه و ملحق شوند بمهاجرین و انصار ولی اگر از شما طلب نصرت کردند که آنها را از دست کفار نجات دهید آنها را یاری کنید مگر آن کفاری که با شما عهد و میثاق بسته اند که با شما جنگ نکنند و کمک بمشرکین و سایر کفار ننمایند و خداوند بآنچه که شما عمل میکنید بینا است.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اشاره بکسانیست که در مکه ایمان آوردند چه در زمان بودن حضرت در مکه و چه بعد از هجرت آن حضرت یا در مراکز دیگر سکونت داشتند غیر از مدینه و بشرف اسلام مشرف شدند وَ هاجَرُوا منازل و اوطان خود را رها کردند و هجرت بمدینه نمودند و خدمت حضرت رسول صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم مشرف شدند وَ جاهَدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ بذل مال و جان کردند در امر جهاد یعنی حاضر شدند برای جهاد با کفار و مشرکین و صرف مال خود برای مجاهدین فِي سَبِيلِ اللَّهِ قربه الی اللَّه برای اعلاء کلمه اسلام و تعظیم شعائر اسلامی و نصرت دین مقدس اسلام نه از جهت عداوت شخصیه و منافع دنیویه.

وَ الَّذِينَ آوَوْا اشاره بمؤمنین اهل مدینه است که مهاجرین را جای دادند

و برای آنها منازل و مساکن تدارک کردند وَ نَصَرُوا و آنها را یاری کردند که مسمّی شدند بانصار، این دو دسته مهاجرین و انصار که جمله اولئک اشاره بهر دو طائفه مهاجر و انصار است بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ مهاجرین اولیاء انصار، انصار اولیاء مهاجرین. و اولیاء جمع ولیّ از ماده ولایت است و ولایت اگر بکسر واو باشد بمعنی امارت و سلطنت و اولی الامری و وجوب اطاعت است چنانچه در آیه شریفه أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ احزاب آیه ۶، و آیه إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الایه مائده آیه ۶، از این ماده است، و اگر بفتح واو باشد بمعنی نصرت و وداد و محبت و اتحاد و یگانگی است و اخوت و مساوات و مواسات است چنانچه در این آیه است بقرینه ذیل آیه، و از این جمله استفاده میشود که بین مهاجرین و انصار یک نوع تفاضلی بر یکدیگر داشتند و این منشأ اختلافی شده بود، خداوند میفرماید هر دو طائفه یکی هستند امتیازی بین آنها نیست همه برادر و برابر هستند إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ حجرات آیه ۱۰، و اینکه بعضی حمل بر میراث کردند و بر طبق آن حدیثی از حضرت باقر علیه السّلام روایت کردند و گفتند این آیه نسخ شده بآیه أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ احزاب آیه ۶ بنظر تمام نمیآید و حدیث سند ندارد فقط در مجمع البیان تعبیر به روی کرده بلکه خلاف ظاهر آیه است و التزام بنسخ هم محتاج بدلیل قطعی است.

وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَمْ یُهاجِرُوا کسانی که در مکه و سایر اماکن بشرف اسلام مشرف شدند لکن هجرت بمدینه نکردند و ظاهرا با فرض تمکن از هجرت مسامحه و امتناع از آن کردند ما لَکُمْ مِنْ وَلایَتِهِمْ مِنْ شَیْ ءٍ آن ولایتی که بین مهاجرین و انصار مقرر فرموده در حق آنها مراعات نشده که اگر با کسی عداوتی یا مخالفتی پیدا شد واجب نیست بر مهاجرین و انصار که از مدینه حرکت کنند بروند مکه و آنها را کمک کنند زیرا بر آنها لازم است چنانچه گرفتار دشمن شوند هجرت

کنند و خود را بمسلمین برسانند.

حَتَّی یُهاجِرُوا بلی اگر طلب نصرت آنها راجع بامر دین باشد باید آنها را نصرت کرد وَ إِنِ اسْتَنْصَرُوکُمْ فِی الدِّینِ فَعَلَیْکُمُ النَّصْرُ زیرا حفظ دین اهمّ واجبات است مگر کفاری که با پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم عهد و میثاق بسته اند که نباید با آنها خلاف قرارداد رفتار کرد.

تنبیه- اگر این کفار که بین آنها میثاق بسته شده آنها در مقام اذیت مسلمین غیر مهاجرین برآمدند چون آنها عهد را شکسته اند مانعی ندارد یاری کردن مسلمین و اگر مسلمین بآنها حمله کردند چون خلاف عهد و میثاق است باید مسلمین را منع کرد از حمله بآنها لذا میفرماید (إِلی قَوْمٍ بَیْنَکُمْ وَ بَیْنَهُمْ مِیثاقٌ) میثاق قراردادی است که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم با طائفه کفار معاهده میکرد که آن حضرت متعرض آنها نشود آنها هم در مقام اذیت بمسلمین نباشند و اعانت با سایر کفار و مشرکین نکنند که با مسلمین محاربه دارند و شرائط دیگر که در عهد نامه قرار میدهند وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ از اطاعت و مخالفت آنچه که عمل میکنید چه پنهانی و چه آشکارا بصیر و دانا و مطلع است بر او امری پنهان نیست.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۷۳] .... ص : ۱۶۴

وَ الَّذِینَ کَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ إِلاَّ تَفْعَلُوهُ تَکُنْ فِتْنَةٌ فِی الْأَرْضِ وَ فَسادٌ کَبِیرٌ (۷۳)

و کسانی که کافر شدند بعض آنها اولیاء بعض دیگرند که بیک دیگر وصل میشوند و متحد میگردند و یاری یکدیگر میکنند در مقابل اسلام و مسلمین اگر شما مسلمین آنچه که دستور داده شده بر دفع آنها و جهاد با آنها عمل نکنید فتنه و فساد بزرگی در روی زمین بوجود میآید.

وَ الَّذِینَ کَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ کفار و مشرکین با اینکه قبل از ظهور

اسلام هر طائفه آنها با طوائف دیگر کمال معاندت و عداوت داشتند و محاربه و خون ریزی میان آنها رواج داشت بعد از ظهور اسلام و مسلمین با یکدیگر متحد شدند در تقابل با مسلمین و ایجاد فتنه و فساد میان مسلمین إِلَّا تَفْعَلُوهُ یعنی شما مسلمین باید کوتاهی و مسامحه در امر جهاد نکنید که اگر مسامحه کردید و طفره زدید تَکُنْ فِتْنَةٌ فِی الْأَرْضِ مراد در بلاد مسلمین فتنه بوجود میآید که بسیاری از مسلمین را بطرف کفر سوق میدهند و از دین برمیگردانند وَ فَسادٌ کَبِیرٌ و خون ریزی و ذهاب اعراض و اموال میشود البته باید بتمام قوی در مقابل آنها قیام کرد و ریشه فتنه و فساد را از زمین کند و برطرف نمود چنانچه امروزه این سستی و بی همیتی مؤمنین چه اندازه ایجاد فساد و فتنه در میان آنها بدسیسه های کفار باعزام مبلّغ های سوء و ایجاد مراکز فساد از سینماها و تآترها و ترویج مجالس قمار و رقص و ساز و آواز و سایر لهویات شده که رفع آنها بجز بدست حضرت بقیه اللَّه عجّل اللَّه تعالی فرجه بسیار مشکل و صعب و دشوار است

[سوره الأنفال (۸): آیات ۷۴ تا ۷۵] .... ص : ۱۶۵

وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ الَّذِینَ آوَوْا وَ نَصَرُوا أُولئِکَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ کَرِیمٌ (۷۴) وَ الَّذِینَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا مَعَکُمْ فَأُولئِکَ مِنْکُمْ وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ فِی کِتابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیمٌ (۷۵)

و کسانی که ایمان آوردند و هجرت کردند و جهاد فی سبیل اللَّه نمودند و کسانی که آنها را مأوی و منزل دادند و آنها را نصرت نمودند اینها مؤمن حقیقی هستند از برای آنها مغفرت الهی و روزی با احترام و عزت است و کسانی که بعدا هجرت نمودند و با شما مهاجر و انصار شرکت در جهاد کردند آنها هم از شما هستند مشمول مغفرت و رزق کریم هستند و خویشاوندان بعضی اولی و سزاوارتر

از بعضی دیگرند در کتاب خدا، محققا خداوند بهر چیزی دانا است.

این آیه شریفه راجع باینست که توهّم نکنند مؤمنین که این هایی که بعد از قضیه بدر کبری ایمان آوردند و هجرت کردند مشمول آیه قبل هستند که فرمود وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَمْ یُهاجِرُوا ما لَکُمْ مِنْ وَلایَتِهِمْ مِنْ شَیْ ءٍ حَتَّی یُهاجِرُوا زیرا قبلا هجرت نکردند لکن مفهوم حتی یهاجروا دلالت دارد بر اینکه اگر هجرت کردند دارای این ولایت هستند و خصوصیت قبل و بعد در این جهت مدخلیت ندارد و لو در جهت فضیلت امتیاز دارند چنانچه میفرماید لا یَسْتَوِی مِنْکُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَ قاتَلَ أُولئِکَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِینَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَ قاتَلُوا وَ کُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنی حدید آیه ۱۰، و لکن این امتیاز قبل فتح مکه نسبت ببعد الفتح است لذا خداوند اولا بیان فضیلت قبل از بدر کبری را میفرماید سپس دسته دوم را ملحق باول میکند لذا میفرماید:

وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ الَّذِینَ آوَوْا وَ نَصَرُوا که مهاجرین و انصار هستند و تفسیرش گذشت و آنها کسانی هستند که قبلا هجرت کرده بودند که هنوز دستور جهاد نیامده بود و چون قضیه بدر کبری پیش آمد در رکاب آن حضرت جهاد نمودند أُولئِکَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا البته منافقین که ظاهر مسلمان و باطن کافر بودند از این جمله خارج هستند و در حق آنها باید گفت اولئک لیسوا بالمؤمنین حقا.

لَهُمْ مَغْفِرَةٌ از گناهان قبل از تشرف باسلام و خطاهای بعد از تشرف که ببرکت جهاد از آنها بخشیده شده وَ رِزْقٌ کَرِیمٌ که نعم بهشتی باشد که بدون زحمت و آلودگی ببلیات با کمال عزت و احترام خداوند بر آنها ارزانی داشته در آخرت وَ الَّذِینَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ بعد از جنگ بدر و فتح مسلمین ایمان آوردند وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا مَعَکُمْ در جنگ خندق و احزاب و سایر سریّه های حضرت

رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فَأُولئِکَ مِنْکَمْ همان نحوی که خداوند با شما معامله فرموده از مغفرت و رزق کریم و مشمول بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ هستند.

وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ فِی کِتابِ اللَّهِ این جمله را مفسرین گفتند راجع بمیراث است و طبقات ارث و بر طبق آن هم اخبار قائم است لکن ظاهر آیه مطلق است و ارث یکی از مصادیق است و اخبار را هم مکرر گفتیم که در باب تفسیر وارد شده بیان مصداق است.

و این جمله راجع بآیه قبل است که فرمود در حق مهاجرین و انصار بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ میخواهد بفرماید اگر اولوا الارحام نباشند و اما اگر اولوا الارحام هستند بشرائط مقرره که اولین آنها ایمان است آنها اولی هستند در صله رحم و احسان بآنها و یاری آنها و تجهیزات آنها و ارث و غیر اینها از امور.

إِنَّ اللَّهَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیمٌ علم اشرف صفات ربوبی است و در تفسیرش بین حکماء و متکلمین از حیث کیفیت و کمیت اختلافات زیادی است حتی اینکه گفتند بیست و دو قول درباره علم گفته شده:

بعضی گفتند انکشاف الاشیاء عند اللَّه، بعضی صور مرتسمه در ذهن، اشاعره صفه عارضه بر نفس، بعضی قدیم، بعضی حادث میدانند، سبزواری میگوید:

(و قیل لا علم له بذاته و قیل لا یعلم معلوماته)

تا آخر اشعارش، بعضی گفتند چون جزئیات داثر و زائل است و علم تابع معلوم است علم بجزئیات ندارد و غیر اینها از مزخرفات و کفریات.

و تحقیق که مستفاد از فرمایشات ائمه اطهار علیهم السلام و محققین از علماء شیعه است اینست که مسلّما علم امر وجودی است مقابل جهل که امر عدمی است عدم العلم است، و همچنین سایر صفات ذاتیه قدرت مقابل عجز که عدم قدرت است و هکذا، و چون ذات اقدس صرف الوجود است و غیر متناهی اعلا مراتب وجود

دارای جمیع مراتب وجود است، وجود علمی، قدرتی و نحو اینها پس بوحدته و بساطته دارای جمیع مراتب است.

و از همین بیان معلوم میشود که علم و قدرت و حیات غیر متناهی است زیرا اگر متناهی باشد فاقد مرتبه اعلا میشود و محدود میگردد، و همین است معنای فرمایش امیر المؤمنین علیه السّلام

(و کمال توحیده نفی الصفات عنه)

و معنای کلام بعض حکماء که تعبیر بسلب السلب کرده اند، هذا تمام الکلام فی تفسیر سوره المبارکه الانفال.

و الحمد للّه ربّ العالمین، و صلی اللّه علی محمّد و آله الطاهرین

ص: ۱۶۸

بسم اللّه الرّحمن الرّحيم الحمد للّه ربّ العالمين، و صلى اللّه على محمد و آله الطيبين الطاهرين و لعنه اللّه على اعدائهم اجمعين

سوره البراءه .... ص : ۱۶۹

ينبغى تقديم امور .... ص : ۱۶۹

[امر اول .... ص : ۱۶۹

از براى اين سوره اسامى زيادى گفتند بالغ بر ده اسم: ۱- برائه زيرا در صدر سوره اظهار برائه خدا و رسول [ص است از مشركين. ۲- توبه بواسطه ذكر آيات توبه در آن و اين دو اسم معروف است. ۳- فاضحه بجهت افتضاح منافقين باظهار نفاق آنها. ۴- مبعثره: چون اسرار منافقين فاش شد.

۵- مقشقته: زيرا تأمين از نفاق و شرك ميدهد. ۶- بحوث: زيرا بحث از اسرار منافقين ميفرمايد. ۷- مدمدمه: يعنى مهلكه. ۸- حافره: زيرا ميشكافد قلوب منافقين را. ۹- عذاب. ۱۰- منشره: زيرا قبايح منافقين را كشف مينمايد.

[امر دوم .... ص : ۱۶۹

در بسيارى از اخبار اين سوره را با سوره انفال يک سوره شمردند، در مجمع

از حضرت صادق علیه السّلام و از سعید بن مسیّب روایت کرده و در برهان از عیاشی از احد صادقین علیهما السلام و مناسب با دعوای اینکه سور قرآنیه را بر چهار دسته قسمت کرده اند: سور طوال، مآت، مفصلات، قصار. و طوال را هفت شمرده اند بقره، آل عمران، نساء، مائده، انعام، اعراف، انفال با توبه. و ترک ذکر بسم اللّه هم مؤیّد این مطلب است.

[امر سوم .... ص: ۱۷۰

در فضیلت این سوره در اول سوره انفال ذکر شد خبر ابن بابویه از حضرت صادق علیه السّلام که فرمود

(من قرء سوره الانفال و سوره برائه فی کل شهر لم یدخله نفاق ابدا و کان من شیعه امیر المؤمنین)

و از حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مرویست

(من قرء هذه السوره بعثه اللّه یوم القیمه بریئا من النفاق و من کتبها و جعلها فی عمامته او قلنسوته امن اللصوص فی کل مکان و اذ هم رأوه انحرفوا عنه و لو احترقت محلته باسرها لم یصل النار الی منزله و لم یقربه احد ما دامت مکتوبه عنده)

[امر چهارم .... ص: ۱۷۰

گفتند این سوره در سال نهم هجرت نازل شده و فتح در سال هشتم و حجه الوداع در سال دهم، و در باب فضائل امیر المؤمنین علیه السّلام دارد که حضرت با اینکه بسیاری از مشرکین را کشته بود بتنهایی این سوره را برد و بر آنها تلاوت فرمود و حضرت موسی [ع یک نفر از قبطیان را کشته بود چون مأمور شد برود برای دعوت فرعون عرض کرد (إِنِّی قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْساً فَأَخافُ أَنْ یَقْتُلُونِ وَ أَخِی هارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّی لِساناً فَأَرْسِلْهُ مَعِی رِدْءاً یُصَدِّقُنِی إِنِّی أَخافُ أَنْ یُکَذِّبُونِ قصص آیه ۳۳، خبریست که منسوب صعصعه است که از حضرت سؤال کرد شما افضل هستید یا آدم و نوح و ابراهیم و موسی و عیسی علیهم السلام و حضرت بیان افضلیت خود را کرد به اینکه آدم از شجره منهیّه که حنطه باشد خورد و من با اینکه مباح بود بشعیر

اکتفاء نمودم، و نوح بقوم نفرین کرد و من بر اذیت قوم صبر کردم، و ابراهیم لیطمئن قلبی گفت و من لو کشف الغطاء ما ازددت یقینا، و موسی فاخاف ان یقتلون گفت و من برائت را بردم، و عیسی بمریم خطاب شد هزّی الیک بجزع النخله و بمادر من خطاب شد ادخلی البیت خلاصه حدیث. بعد سؤال میکند از افضلیت نسبت بپیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حضرت میفرماید

انا عبد من من عبید محمد [ص

[امر پنجم .... ص : ۱۷۱]

در بسیاری از صحائف در حاشیه بعوض بسم اللّه این جمله را نوشته (اعوذ باللّه من النار و من شرّ الکفار و من غضب الجبّار العزّ للّه الواحد القهار) و آنچه ما فحص کردیم مدرکی از برای این پیدا کنیم نیافتیم فقط در قرآن میفرماید فَإِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّیْطانِ الرَّجِیمِ نحل آیه ۱۰۰، و ما در باب مقدمه در مجلد اول مفصلا معنای استعاذه و مستعیذ و مستعیذ به و مستعیذ منه را بیان کرده ایم.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱] .... ص : ۱۷۱

بَراءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَی الَّذِینَ عاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِکِینَ (۱)

بیزاری از خداوند و رسول او بکسانی که از مشرکین با شما مسلمین قرارداد کرده اند اشکال- بعضی گفتند اظهار برائت از کسانی که با آنها معاهده شده از مشرکین نقض عهد است و قبیح.

جواب- گفتند که ممکن است مدت معاهده منقضی شده باشد یا آنکه از مشرکین عملی بر خلاف معاهده صادر شده باشد لکن اشکال و جواب هر دو بر خلاف ظاهر آیه است و درست نیست. اما اشکال، برائت با معاهده هیچ تنافی ندارد زیرا معاهده راجع باین است که متعرض آنها نباشند و آنها آزاد باشند، برائت ترک مراوده و معاشرت و دوستی و وداد است که البته باید مؤمن از غیر مؤمن

بیزار باشد و از مطلق دشمنان دین و این یکی از ارکان ایمان است موضوع تولّی و تبرّی، و این آیه در مقام اینست که توهّم نشود که همین که معاهده شد مؤمنین با آنها وداد و محبت داشته باشند میفرماید بَراءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ که اشاره به اینکه تمام مسلمین حتی آنهایی که در مکه بودند باید هیچگونه تماسی با مشرکین نداشته باشند چنانچه حضرت ابراهیم علیه السّلام فَلَمَّا تَبَیَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ توبه آیه ۱۱۵، نسبت بآذر و آیات در این باب بسیار است حتی نسبت آباء و اقارب و غیر آنها إِلَی الَّذِینَ عاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وجه اختصاص بذکر با اینکه خدا و رسول از تمام مشرکین و کفار و منافقین بیزارند خصوص کسانی که مورد معاهده بودند چیست برای رفع توهّم است که هم از مشرکین که توقع نداشته باشند که پس از معاهده همه نوع محبتی نسبت بآنها بنمایند و هم از مؤمنین که گمان نکنند با آنها آمیزش و وداد داشته باشند.

[سوره التوبه (۹): آیه ۲] .... ص: ۱۷۲

فَسِیحُوا فِی الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَ اعْلَمُوا أَنَّکُمْ غَیْرُ مُعْجِزِی اللَّهِ وَ أَنَّ اللَّهَ مُخْزِی الْکافِرِینَ (۲)

پس سیاحت کنید و گردش نمائید در نقاط زمین هر کجا که بخواهید چهار ماه از یازدهم ذی الحجه تا دهم ربیع الثانی چهار ماه تمام و بدانید که شما محققا نمیتوانید خداوند عالم را عاجز کنید و قدرت او را بگیرید و محققا خداوند بقدرت کامله خود تمام کفار را سرکوبی خواهد فرمود.

فَسِیحُوا فِی الْأَرْضِ خطاب بکفار است چه آنهایی که مورد معاهده بودند و چه سایر طبقات کفار یعنی آزاد هستید و مسلمین را نمیرسد که متعرض شما باشند چه در مکه و چه در مدینه و چه در سایر بلاد أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ در اخبار بسیار دارد که این اظهار برائت یوم النحر بوده که روز عید قربان باشد که تعبیر بیوم

الحج الاکبر میفرماید و چهار ماه تمام دهم ربیع الاخر میشود، و شرح این قضیه چنانچه از اخبار منسوبه بحضرت صادق و حضرت کاظم و حضرت رضا و سایر ائمه هدی صلوات اللّه علیهم است اینست که در دوره جاهلیت عقیده مشرکین این بود که اگر کسی با لباس خود طواف کند دیگر نمیتواند آن لباس را بپوشد و باید تصدق دهد لذا اگر ممکن بود بر آنها یک لباس عاریه کنند یا کرایه کنند و اگر ممکن نبود عریانا طواف میکردند، و پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم موقعی که این سوره نازل شده ابا بکر را فرستاد که این آیات اول این سوره را ببرد بر اهل مکه قرائت کند و شاید نظر آن حضرت بانتخاب ابی بکر این بود که مشرکین نظر سویی با ابی بکر نداشتند و از خطر آنها محفوظ بود زیرا کسی از آنها را نکشته بود و در جنگها کناره گیری میکرد و با آنها سابقه داشت مدتهای مدیدی جبرئیل علیه السّلام نازل شد و عرض کرد خداوند میفرماید این آیات را باید یا خود یا یک نفر از اهل بیت تو بروند تلاوت کنند حضرت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حضرت امیر علیه السّلام را روانه کرد و در وسط راه از ابی بکر گرفت و او برگشت، و در بسیاری از اخبار دارد که این امهال مدت برای کسانیست که طرف معاهده نبودند و اما آنها که طرف معاهده بودند امهال آنها مدت انقضاء مجاهده بوده و پس از انقضاء مدت دیگر مشرکین حق ندارند عریانا طواف کنند یا با مؤمنین در مطاف شرکت کنند بلکه حق دخول در مسجد الحرام را ندارند چنانچه در آیه شریفه میفرماید إِنَّمَا الْمُشْرِکُونَ نَجَسٌ فَلا یَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرامَ بَعْدَ عامِهِمْ هذا الایه در همین سوره آیه ۲۸، و دیگر در امان نیستند هر کجا بدست آمدند آنها را باید کشت چنانچه میفرماید وَ قاتِلُوا الْمُشْرِکِینَ کَافَّةً کَما یُقاتِلُونَکُمْ کَافَّةً همین سوره آیه ۳۶، و در آیه ۵ میفرماید فَاقْتُلُوا الْمُشْرِکِینَ حَیْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ.

وَ اعْلَمُوا أَنَّکُمْ غَیْرُ مُعْجِزِی اللَّهِ زیرا خداوند بر تمام بندگان قاهر و غالب

و قادر است وَ هُوَ الْقاهِرُ فَوْقَ عِبادِهِ انعام آیه ۱۸ و آیه ۶۱.

وَ أَنَّ اللَّهَ مُخْزِی الْکافِرِینَ خزی بمعنی رسوایی و اهانت و ذلت و خفت و بی اعتنایی است که عقوبت دنیوی کفار است از قتل و هلاکت و نزول بلیات و امثال آنها است که در بسیاری از آیات از برای کفار و مشرکین و منافقین و یهود بیان فرموده و در آخرت عذاب الیم معین شده.

[سوره التوبه (۹): آیه ۳] .... ص: ۱۷۴

وَ أَذانٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَی النَّاسِ یَوْمَ الْحَجِّ الْأَکْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِی ءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَیْرٌ لَکُمْ وَ إِنْ تَوَلَّیْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّکُمْ غَیْرُ مُعْجِزِی اللَّهِ وَ بَشِّرِ الَّذِینَ کَفَرُوا بِعَذابٍ أَلِیمٍ (۳)

و آگاهیست از طرف الهی و رسول او بتمام افراد بشر در روز حج اکبر یوم النحر سال نهم هجرت محققا خداوند تبارک و تعالی بیزار است از تمام مشرکین چه آنهایی که طرف معاهده بودند چه غیر اینها و همچنین رسول او هم بیزار است از آنها پس اگر شما مشرکین توبه کردید و بشرف اسلام مشرف شدید پس برای شما بهتر است و اگر اعراض کردید و بر شرک خود ثابت ماندید پس بدانید که شما نمیتوانید خدا را عاجز کنید و بشارت بده ای رسول اکرم بتمام کفار بعذاب دردناک وَ أَذانٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ اذان اعلان و اعلام و اخبار است بمطلبی و از این باب است اذان اعلامی که آگاه میکند بدخول وقت صلوه صبح، ظهر، مغرب و یک عبادت بزرگی است که در خبر دارد که صدای او بهر سنگ و کلوخی برسد برای او طلب مغفرت میکنند و هر کس بواسطه او نماز خواند ثواب آن در نامه این هم نوشته میشود و فردای قیامت مؤذنین بر طلی از مشک بالا میروند و اذان میگویند و در هر خانه که اذان گفته شود برکات نازل میشود و فوائد بسیار دیگری و در مواردی هم اذان تشریع شده و از همین باب است اذان و اقامه نماز که دارد

دو صف از ملائکه که طول صف از مشرق تا مغرب است عقب او نماز میگذارند و ثواب آن در نامه عمل مصلی نوشته میشود و مواردی در فقه داریم که اذان و اقامه یا اذان تنها ساقط میشود آنهم بنحو عزیمت یا رخصت علی اختلاف و این آگاهی از طرف خدا و رسول است که هر دو فرموده اند و مؤذن امیر المؤمنین علیه السّلام است الی الناس که جمع محلّی بالف و لام است شامل جمیع افراد بشر میشود تا آخر دنیا همه بدانند مؤمن و کافر یَوْمَ الْحَجِّ الْأَکْبَرِ که بمقتضای اخبار یوم النحر که روز عید قربان دهه ذی الحجه بوده خلافا لبعض مفسرین که گفتند روز عرفه بوده و از شواهد این دعوی اینست که روز عرفه حاج در صحرای عرفات بودند و این اذان بالای کعبه بوده موقعی که آمده بودند برای طواف و سعی أَنَّ اللَّهَ بَرِی ءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ چنانچه در جای دیگر میفرماید إِنَّ اللَّهَ لا یَغْفِرُ أَنْ یُشْرَکَ بِهِ وَ یَغْفِرُ ما دُونَ ذلِکَ لِمَنْ یَشاءُ الایه نساء آیه ۵۱.

وَ رَسُولِهِ مرفوع علی الابتداء و خبر آن محذوف شده یعنی و رسوله بری ء، و بعضی بنصب قرائت کرده اند و عطف باللّه داده اند لکن سیاهی معتبر است فَإِنْ تُبْتُمْ خطاب بمشرکین است بعض مفسرین گفتند در این مدت چهار ماه لکن تقیید در آیه نشده و وجهی هم ندارد مشرک و کافر در هر زمانی اگر اسلام آورد و از شرک و کفر توبه کرد از او قبول میشود فَهُوَ خَیْرٌ لَکُمْ در دنیا از قتل و ذهاب مال محفوظ میماند و هم از فوائد اسلام بهره مند میشود و هم در آخرت از عذاب الهی نجات پیدا میکنید و هم بسعادت و فیوضات بهشت نائل میشوید وَ إِنْ تَوَلَّیْتُمْ تولی در اینجا بمعنی اعراض و پشت کردن است و بشرک باقی بودن فَاعْلَمُوا أَنَّکُمْ غَیْرُ مُعْجِزِی اللَّهِ توهّم نکنید که دیگر بعد از فتح مکه بتوانید عرض اندامی کنید و جز خاری و خفت و ترس برای شما چیزی نیست و هر کجا دست آمدید کشته خواهید شد چنانچه در آیه پنجم بیاید این نسبت بدنیای

شما است و اما نسبت بآخرت وَ بَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا چه مشرک باشند یا سائر طبقات کفر بعذاب الیم مطلق عذاب الیم است لکن درجات و مراتب مختلف دارد هر درجه راجع بیک طبقه است نعوذ باللّه.

[سوره التوبه (۹): آیه ۴] .... ص: ۱۷۶

إِلَّا الَّذِينَ عاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئاً وَ لَمْ يُظاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَداً فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلى مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (۴)

مگر کسانی که از مشرکین که با شما مسلمین معاهده و قرارداد کردند و چیزی از شرائط معاهده را کسر نگذاردند و دیگران را وادار نکردند بر دشمنی با شما پس شما هم تمام کنید برای آنها عهد آنها را و متعرض آنها نشوید تا انقضاء مدت معاهده محققا خداوند دوست دارد پرهیزکنندگان را.

إِلَّا الَّذِينَ عاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ این استثناء از محاربه و مقاتله و معانده است نه آنکه با آنها موافقت و محبت و وداد باشد زیرا مؤمن نباید با کفار محبت داشته باشد حتی پدر و مادر هم اگر باشند چنانچه در همین سوره آیه ۲۳ میفرماید یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا آباءَكُمْ وَ إِخْوانَكُمْ أَوْلِياءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمانِ وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَأُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ و لسان آیه آبی از تخصیص است بلکه ملاک عقلی است. و مورد این آیه گفتند جماعتی از بنی کنانه و بنی ضمره بودند که نه ماه بمدت آنها باقی بود و آنها عملی بر خلاف معاهده نکردند.

ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئاً سیاهی قرآن نقص بصاد است بدون نقطه بعضی قرائت کردند نقض بضاد منقوط، و نقص بمعنی کمی در شرائط معاهده است یعنی هیچگونه عملی جزئی و کلی بر خلاف معاهده از آنها سر نزده باشد و این معنی اعم و انسب است که اگر قدمی بر خلاف معاهده بردارند از مورد آیه خارج میشوند بخلاف نقض منقوط که ظاهر آن اینست که بکلی معاهده را نقض کنند.

وَ لَمْ يُظاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَداً خود که مخالفت نکردند دیگران را هم وادار بر مخالفت نکردند حتی یک نفر را که دائره را تضییق میکنـد فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلى مُدَّتِهِمْ شـما هم کوچک ترین اقـدامی بر خلاف معاهـده در حق آنها نکنیـد تا مدت معاهده منقضـی شود إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ و لو این جمله عـام است تمام اهل تقوی را شامل است لکن بمناسـبت مورد اسـتفاده میشود که نقض عهد و لو با کفار و مشرکین باشد حرام است و بر خلاف تقوی است.

[سوره التوبه (۹): آیه ۵] .... ص: ۱۷۷

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَ خُذُوهُمْ وَ احْصُرُوهُمْ وَ اقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تابُوا وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۵)

پس زمانی که تمام شد و خارج شد ماههای حرام پس بکشـید مشرکین را هر کجا که دست آوردید و بگیرید آنها را و حبس کنید و تمام راهها را بر آنها ببندید که راه فرار نداشته باشند پس اگر توبه کردند و داخل اسلام شدند و بوظائف اسلامی عمل کردنـد از اقامه صـلوه و ایتاء زکاه پس آنها را رها کنیـد محققا خداوند از تقصـیرات آنها میگذرد و مورد تفضـلات خود قرار میدهد.

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ انسـلاخ خروج از شیئی و تمامیت آنست و لذا یوم سی ام را سلخ میگویند یعنی ماه تمام مقابل ناقص که سی کم گویند و رخت کن حمام را مسلخ گویند و همچنین خروج حیه از جلد، و در آیه شریفه (و آیه لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهارَ) یس آیه ۳۷، در موقعی که تمام ضوء نهار برود و نیز میفرماید وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْناهُ آياتِنا فَانْسَلَخَ مِنْها اعراف آیه ۷۴، خروج از دین در حق بلعم بـاعورا، و انسـلاخ اشـهر حرم بتمـامیت آنهـا و بیرون رفتن از آنهـا است و آنهـا چهار ماه است: رجب و ذی القعده و ذی الحجه و محرم

که در رجب برای عمره مفرده و در آن سه ماه برای حج است که قتال با مشرکین در این چهار ماه حرام است چنانچه قتال با آنها در داخل حرم نیز مطلقا حرام است مگر آنکه کفار و مشرکین و معاندین در این چهار ماه یا در داخل حرم ابتداء بقتال کنند دفع آنها لازم است و از این باب است قتال با حضرت سیّد الشهداء علیه السلام در محرم و در قرآن مجید میفرماید یَسْئَلُونَکَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ قِتالٍ فِیهِ قُلْ قِتالٌ فِیهِ کَبِیرٌ الایه بقره آیه ۲۱۴، شرحش گذشت در مجلد دوم صفحه ۴۱۱، و نیز میفرماید وَ لا تُقاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ حَتَّی یُقاتِلُوکُمْ فِیهِ فَإِنْ قاتَلُوکُمْ فَاقْتُلُوهُمْ الایه بقره آیه ۱۸۷، شرحش گذشت رجوع کنید.

فَاقْتُلُوا الْمُشْرِکِینَ حَیْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ بمجرد رؤیت هلال صفر یا شعبان هر کجا آنها را یافتید بقتل رسانید و این حکم مخصوص بمشرکین است اما اهل کتاب اگر بشرائط ذمّه و اداء جزیه حاضر شدند مصون و محفوظ هستند.

وَ خُذُوهُمْ که آنها را اسیر کنید و بغلامی و کنیزی خود درآورید مگر آنکه اداء فدیه کنند وَ احْصُرُوهُمْ حصار دیوار دور شهر یا مرکزی است، محصور کسی را گویند که راه نجات نداشته باشد یعنی اطراف آنها را داشته باشید باصطلاح آنها را محاصره کنید که بدست شما یا کشته شوند یا اسیر شوند و آنها را استرقاق کنید یا فدا بگیرید و رها کنید.

وَ اقْعُدُوا لَهُمْ کُلَّ مَرْصَدٍ مرصد کمین گاه است یا حدود شهر و مملکت و طرق که فرار نکنند و از سیطره شما خارج نشوند تمام طرق را بر آنها ببندید فقط یک طریق بر آنها باز است فَإِنْ تابُوا توبه از شرک و اذیت بمسلمین اگر تائب شدند و بشرف اسلام مشرف شدند وَ أَقامُوا الصَّلاهَ پنج وقت نماز را مراعات نمودند وَ آتَوُا الزَّکاهَ که باموال آنها تعلق گرفته این دو رکن اعظم اسلامی را عمل کردند فَخَلُّوا سَبِیلَهُمْ دیگر متعرض آنها نباشید زیرا

(الاسلام یجبّ

ما قبله)

إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ از تمام تجاوزات و جنایات و تعدیات آنها گذشت میکند رحیم مشمول رحمت واسعه الهی میشوند دنیا از این بلیات و آخرت از عقوبات نجات پیدا میکنند.

[سوره التوبه (۹): آیه ۶] .... ص : ۱۷۹

وَ إِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَعْلَمُونَ (۶)

و اگر احدی از مشرکین از شما طلب امان کرد و پناه آورد او را پناه ده که میخواهد بیاید و ادلّه حقانیت اسلام را درک کند و آیات شریفه قرآن را استماع کند اگر حق برای او کشف شد ایمان آورد و اگر حق را درک نکرد از روی جهالت نه عناد و عصبیت او را بمأمن خود و قبیله خود برسانید زیرا اینها نمیدانند وَ إِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجارَكَ فَأَجِرْهُ از این جمله استفاده میشود که مشرکین و کفار دو دسته اند یک دسته کسانی که از روی عناد و عصبیت با اینکه حقایق را درک کرده اند ایمان نمیآورند اینها قابل هدایت نیستند و عضو فاسد جامعه هستند اینها محکوم بحکم آیه قبل هستند که باید با آنها مقاتله کرد و دستگیر کرد و اسیر نمود و استرقاق کرد. و یک دسته کسانی هستند که جاهل بمعارف الهیه هستند و قابل هدایت هستند و در مقام تحقیق حقایق هستند اینها را باید امان داد و برای آنها بیان نمود و ارشاد کرد و اگر هم حقایق را دست نیاوردند بمأمن خود رسانید چنانچه در قانون طبّ هم همین است اگر عضوی فاسد شد اگر قابل معالجه هست باید علاج کرد و اگر بر فرض علاج هم نشد لکن سرایت بباقی اعضاء ندارد مثلا دست فلج شد یا شل شد، چشم نابینا شد، گوش کر شد، زبان لال شد بحال خود باید گذارد و اگر فساد او مسری است باید قطع نمود حَتَّى يَسْمَعَ كَلامَ اللَّهِ چون قرآن مجید اعظم معجزات و اوضح ادلّه

بر حقانیت دین اسلام است و بهترین راه است برای هدایت إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ اسری آیه ۹، لذا باید بکلام الهی آنها را گوشزد نمود بخصوص اهل حجاز که زودتر درک میکنند.

ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ که خیانت و غدر و فریب نباشد کانّه امانت است باید رد کرد از غیر فرق بین برّ و فاجر چنانچه صریح اخبار است ذلِکَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَعْلَمُونَ از این جمله استفاده میتوان کرد که مشرکین و کفار دو دسته هستند یک دسته کسانی هستند که قابل هدایت نیستند و لو بر آنها هزار معجزه و دلیل اقامه کنی دست از شرک و کفر و عناد و عصبیت و کبر و نخوت خود بر نمیدارند و لو حق بر آنها مثل آفتاب روشن شود جَحَدُوا بِها وَ اسْتَیْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ نمل آیه ۱۴، اینها یا باید ببلاء آسمانی هلاک شوند مثل امم سابقه یا بضرب شمشیر و اسیری دچار گردند. و یک دسته از روی جهالت و ندانسته گی و مسامحه و تقلید آباء خود بشرک و کفر باقی مانده اند اینها را تا حدّ امکان باید هدایت کرد اگر هدایت نشدند با آنها مقاتله نمود

[سوره التوبه (۹): آیه ۷] .... ص: ۱۸۰

کَیْفَ یَکُونُ لِلْمُشْرِکِینَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَ عِنْدَ رَسُولِهِ إِلاَّ الَّذِینَ عاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ فَمَا اسْتَقامُوا لَکُمْ فَاسْتَقِیمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُتَّقِینَ (۷)

چگونه از برای مشرکین عهدی است نزد خداوند و نزد رسول خدا مگر کسانی که با شما معاهده کردند نزد مسجد الحرام پس مادامی که برپا میدارند عهد خود را شما هم بر پا بدارید عهد آنها را محققا خداوند دوست میدارد متقین را کَیْفَ یَکُونُ لِلْمُشْرِکِینَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَ عِنْدَ رَسُولِهِ کیف از باب تعجب است یعنی چگونه میشود مشرکینی که اعدا عدوّ رسول و مسلمین هستند که میفرماید

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَداوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا الایه مائده آیه ۸۵، بعهد خود وفاء کنند و نقض عهد نکنند یا ظاهرا یا باطنا و دیگران را وادار نکنند بر عداوت و مبارزه با مؤمنین لکن بر خدا و رسول مخفی نیست نقض عهد آنها و باید با آنها مقاتله نمود البته باطل هیچ موقعی با حق موافقت ندارد نور با ظلمت، شرک و کفر با ایمان فقط إِلَّا الَّذِينَ عاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ که اینها تا زمان نزول آیه نقض عهد از آنها نشده نه علنا و نه خفاء فَمَا اسْتَقامُوا لَكُمْ تا مادامی که خلافی از آنها سر نزده شما هم فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ متعرض آنها نباشید خداوند دوست دارد إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ کسانی که وفاء بعهد کنند و نقض عهد نکنند و این وفاء بعهد یکی از اخلاق بزرگ عقلایی است که تمام عقلاء مدح میکنند و نقض عهد را مذموم میدانند و یکی از صفات بارزه مؤمنین در قرآن مجید شمرده شده وَ الَّذِينَ هُمْ لِأَماناتِهِمْ وَ عَهْدِهِمْ راعُونَ مؤمنون آیه ۸، و الاخبار الوارده فی الکافی و جامع السعادات فی هذا الباب کثیره جدا

[سوره التوبه (۹): آیه ۸] .... ص: ۱۸۱

كَيْفَ وَ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلًّا وَ لا ذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ بِأَفْواهِهِمْ وَ تَأْبى قُلُوبُهُمْ وَ أَكْثَرُهُمْ فاسِقُونَ (۸)

چگونه اینها مشرکین بعهد خود وفا میکنند و حال آنکه اگر بر شما مسلط شدند مراعات نمیکنند نه قسم و سوگندهای خود را و نه عهد و پیمان خود را شما را بزبان راضی میکنند ولی قلوب آنها اباء و امتناع دارد از وفای بعهد و قسم و اکثر آنها از حدّ خود خارج میشوند و اهل فساد هستند که معنای فسق خروج از طاعت است یعنی بر هیچ امری ثبات ندارند و تعدّی میکنند.

کیف بیان وجه آیه قبل است که فرمود كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ که حال آنها و قلوب آنها دارای این صفت خبیثه است که وَ إِنْ يَظْهَرُوا

عَلَيْكُمْ

یک قوه و قدرتی در خود دیدند و ضعفی در شما مشاهده کردند لا يَرْقُبُوا فِيكُمْ هیچ رقبت و عطوفتی درباره شما ندارند الّا از ماده ایلاء بمعنی قسم است که اگر قسمهای مغلظه یاد کرده باشند که بر ضرر شما اقدامی نکنند تمام را کنار میگذارند و نقض میکنند و لا ذمّه و بر عهد و میثاقی که با شما بسته اند صرف نظر میکنند و نقض میکنند.

يُرْضُونَكُمْ بِأَفْواهِهِمْ زبان بازی میکنند ما چنین و چنانیم با شما ولی باطنا اعدا عدوّ شما هستند وَ تَأْبى قُلُوبُهُمْ ابدا قلب آنها با شما نیست و تمام چاپلوسی است وَ أَكْثَرُهُمْ فاسِقُونَ فقط قلیلی از آنها که در آیه قبل استثناء شده بعهد و قرارداد خود پابند باشند و چهار صباحی مراعات کنند و لکن اکثر آنها بهیچ امری مستقیم نخواهند شد.

[سوره التوبه (۹): آیه ۹] .... ص: ۱۸۲

اشْتَرَوْا بِآياتِ اللَّهِ ثَمَناً قَلِيلًا فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ إِنَّهُمْ ساءَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۹)

آیات الهی را از دست دادند ببهاء کمی از زخارف دنیا پس صد شدند از رسیدن بندگان براه حق که دین مقدس اسلام است محققا آنها بد عملی است که مرتکب میشوند.

اشْتَرَوْا بِآياتِ اللَّهِ ثَمَناً قَلِيلًا یعنی آیات الهی را فروختند بمنافع شخصیه دنیویه، و تعبیر باشتری چون متعدی بباء شده در بآیات اللَّه بمعنی خرید دنیا و فروش دین است پس در واقع ثمنا قلیلا مشتراست و دین مبیع میشود و اصل معامله مبادله جنس بجنس و طرفین معامله هر کدام باعتباری بایع و مشتری میشوند دین را فروخت دنیا را خرید، و مراد از آیات اللَّه ممکن است احکام تورات باشد که بهوای نفس خود تغییر دادند و برای منافع شخصیه خود از بین بردند و ممکن است انبیاء باشند که آنها را تکذیب کردند، و ممکن است مراد معجزات آنها

باشد که حمل بسحر کردند، و ممکن است مراد آیات قرآن باشد که زیر بار نرفتند، و ممکن است ائمه اطهار علیهم السلام باشند که قبول ولایت آنها را نکردند و ممکن است مراد مجموع آنها باشد که هر طائفه ای یک قسمت آنها را منکر شدند از مشرکین و اهل کتاب و مخالفین، و مراد از ثمن قلیل منافع دنیویه است که در جنب منافع اخرویه ناچیز است.

فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ صدّ عن سبیل اللّه منع دیگران است از تشرف باسلام که متکبرین از آنها جلوگیری میکردند مستضعفین و تابعین خود را از تشرف بدین حق که در چند جای قرآن بحث این دو طائفه را در قیامت تذکر فرموده يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْ لا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ قالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا أَ نَحْنُ صَدَدْناكُمْ عَنِ الْهُدى بَعْدَ إِذْ جاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ وَ قالَ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَ النَّهارِ إِذْ تَأْمُرُونَنا أَنْ نَكْفُرَ بِاللَّهِ وَ نَجْعَلَ لَهُ أَنْداداً سبأ آیه ۳۰ و ۳۱ و ۳۲.

إِنَّهُمْ ساءَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ زیرا علاوه از عقوبت شرک و کفر و سایر معاصی خود عذاب دیگران را هم دارند که مانع آنها شدند

(من سنّ سنه حسنه کان له اجرها و أجر من عمل بها الی یوم القیمه و من سنّ سنه سیئه کان له وزرها و وزر من عمل بها الی یوم القیمه)

و غیر اینها از اخبار.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰] .... ص : ۱۸۳

لا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلًّا وَ لا ذِمَّةً وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ (۱۰)

نگاهداری نمیکنند نه قسمهایی که یاد کردند و نه عهد میثاقهایی که با مؤمنین بستند و اینها از حدّ خود تجاوز کردند.

لا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلًّا وَ لا ذِمَّةً قبلا فرمود لا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلًّا وَ لا ذِمَّةً و سرّ تکرار بعضی گفتند تأکید است و بعضی گفتند آیه قبل راجع بکسانیست که

نقض کردند و این آیه راجع بکسانی که آیات الهی را بثمن قلیل فروختند لکن هر دو وجه تمام نیست، اما تأکید خلاف اصل است و اما وجه دوم ظاهرا هر دو دسته یکی هستند دارای این دو صفت نه دو دسته باشند.

و آنچه بنظر میرسد آنکه آیه قبل راجع بمعاهده بود که با پیغمبر [ص و مؤمنین بسته بودند بقرینه کلمه فیکم، و این آیه راجع بمعاهده با یک نفر از مؤمنین است بقرینه فی مؤمن چون اگر مشرکی در پناه یک مسلمی درآید محفوظ میماند ما دامی که بعهد خود باقیست و اگر نقض کرد جان و مالش مهدور است، و سرّ اینکه مراعات قسم و عهد خود را نمیکنند برای اینست که وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ زیرا شرک و کفر و معصیت هم حدی دارد چنانچه کلیه صفات خبیثه هم محدود است و لکن اینها از حد شرک و کفر هم تجاوز کردند چنانچه حضرت ابا عبد اللَّه علیه السّلام باهل کوفه موقعی که حمله بخیام حرم نمودند فرمود

(ان لم یکن لکم دین فکونوا احرارا فی دنیاکم)

چنانچه امروز هم اهل طغیان در ظلم و بی حیائی و ساز و آواز و فسق و فجور از حد گذرانیده اند حتی لا مذهب های دنیا باین اندازه بی حیا و بی باک نیستند آیا بعد از این بکجا بکشد خذلهم اللَّه.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱] .... ص: ۱۸۴

فَإِنْ تابُوا وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّکاةَ فَإِخْوانُکُمْ فِی الدِّینِ وَ نُفَصِّلُ الْآیاتِ لِقَوْمٍ یَعْلَمُونَ (۱۱)

پس اگر از شرک و کفر توبه کردند و بشرف اسلام مشرف شدند و بوظائف دین از اقامه صلوه و ایتاء زکاه عمل کردند پس برادر دینی شما هستند و خداوند آیات خود را تفصیل میدهد و بیان میفرماید برای قومی که دانشمند هستند.

فَإِنْ تابُوا در معنای توبه بمعنی بازگشت یعنی از عمل سابق دست بردارند و بر خلاف آن عمل کنند توبه از معاصی ترک گناه و فعل طاعت است، توبه از شرک

اعتراف بتوحید است، توبه از کفر اسلام است، توبه از نقض عهد و میثاق وفاء بعهد است، و در این آیه بقرینه ذیل آیه از شرک و کفر است باختیار اسلام و ایمان وَ أَقامُوا الصَّلاةَ که رکن اعظم اسلام است و اول حکمی که اسلام آورد نماز بود که دارد پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم میایستاد بنماز و علی علیه السّلام خلف آن حضرت و خدیجه کبری [ع خلف علی و احدی جز این دو اسلام نیاورده بودند.

وَ آتَوُا الزَّکاةَ و رکن دوم و مخصوصا دارد تارک زکاه مسلمان نمیمیرد و شرح صلوه و زکاه را در مجلد اول در ذیل آیه شریفه اول سوره بقره وَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ یُنْفِقُونَ آیه ۲ داده ایم تکرار نشود.

فَإِخْوانُکُمْ فِی الدِّینِ همین جمله بلکه جملات قبل دلیل است بر اینکه مراد از توبه تشرف باسلام بلکه ایمان است که برادران ایمانی میشوند.

وَ نُفَصِّلُ الْآیاتِ ظاهرا مراد همین آیات شریفه قرآن باشد و این آیات و لو برای تمام جن و انس نازل شده ولی بهره بردار از آنها فقط عقلا و دانشمندان هستند لذا میفرماید لِقَوْمٍ یَعْلَمُونَ و اما جهّال بالاخص جاهل مرکب که اسوء حال است و حمقاء و سفهاء بهره برداری نمیکنند بلکه وَ لا یَزِیدُ الظَّالِمِینَ إِلَّا خَساراً اسری آیه ۸۴.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲] .... ص : ۱۸۵

وَ إِنْ نَکَثُوا أَیْمانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَ طَعَنُوا فِی دِینِکُمْ فَقاتِلُوا أَئِمَّهَ الْکُفْرِ إِنَّهُمْ لا أَیْمانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ یَنْتَهُونَ (۱۲)

و اگر بر خلاف قسمها و عهدهایی که بسته بودند رفتار کردند و رخنه کردند و طعنه زدند در دین شما پس مقاتله کنید با پیشوایان کفر محققا آنها پای بند بقسم و عهد خود نیستند شاید در اثر مقاتله منتهی شوند.

اخبار بسیاری از ائمه اطهار علیهم السلام چنانچه در امالی شیخ و امالی مفید

و عیاشی از امیر المؤمنین و از حضرت صادق علیهما السلام و از طرق عامه داریم که مورد و مصداق این آیه راجع بطلحه و زبیر و اهل بصره و اهل شام و خوارج در جنگ جمل و صفین و نهروان تحقق پیدا کرد و البته این مصداق منافی با عموم آیه نیست و بعض مفسرین گفتند راجع برساء قریش مثل ابو سفیان و امثال آن بوده، باری در شرح آیه وارد شویم.

وَ إِنْ نَكَثُوا أَيْمانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ از این جمله استفاده میشود که در حق کسانی که قسمهای مؤکده یاد کردند که موافقت با مسلمین نمایند و معاهده کردند که بر خلاف آنها رفتار نکنند چون ایمان جمع یمین است چنانچه میفرماید وَ أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذا عاهَدْتُمْ وَ لا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَها مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكاثاً تَتَّخِذُونَ أَيْمانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ نحل آیه ۹۴، و از امیر المؤمنین علیه السّلام است فرمود

(امرت بقتل الناکثین و القاسطین و المارقین)

ناکثین اصحاب جمل که ائمه آنها عایشه و طلحه و زبیر بودند با اینکه اول کسانی که بعد از قتل عثمان با علی علیه السّلام بیعت کردند این دو نفر بودند سپس رفتند عایشه را که خود دستور داده بود بقتل عثمان و گفته بود (اقتلوا هذا النعثل) و نعثل اسم رجل طویل اللحیه است و عایشه تشبیه کرد عثمان را باو.

و قاسطین اصحاب معویه (لع) بودند و قسط از لغت اضداد است بمعنی عدل و ظلم هر دو اطلاق شده در قرآن إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ مائده آیه ۴۶ أَمَّا الْقاسِطُونَ فَكانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَباً

جن آیه ۱۵.

و مارقین اصحاب نهروان هستند که عبد اللّه ابن وهب و ذی الثدیه که حرقوص ابن زهر است و مارق کسی را گویند که بر خلیفه اللّه خروج کند و تخلف نماید در دعاء صلوات ماه شعبان دارد

(المتقدم لهم مارق و المتأخر عنهم زاهق و اللازم لهم لاحق)

و از این جمله استفاده میشود که خلفاء سه گانه و بنی امیه و بنی عباس تماما

از دین خارج شدند و از اسلام بیرون رفتند زیرا مارق تجاوز از دین و تعدی از دین است.

وَ طَعَنُوا فِی دِینِکُمْ طعنه نیزه را گویند که سوراخ میکند بدن را و طعن در دین القاء شبهه است در قلوب مؤمنین و رخنه در دین است که امروز مبلّغین سوء نسبت بضعفاء اهل ایمان دارند و از این آیه استفاده میشود که واجب است با اینها مقاتله نمود بالاخص کسانی که در شئونات ائمه القاء شبهه میکنند.

فَقاتِلُوا أَئِمَّهَ الْکُفْرِ رؤساء کفار که بقیه کفار تابع آنها هستند إِنَّهُمْ لا أَیْمانَ لَهُمْ پای بند بهیچ قرارداد و عهد و قسم نیستند لَعَلَّهُمْ یَنْتَهُونَ از ترس شمشیر دست از مخالفت بردارند و رخنه در دین نکنند و بر خلاف عهد و یمین قیام نکنند و لو اینکه ایمان نیاورند و اسلام اختیار نکنند و سرگذشت که تعبیر بلعلّ در کلام الهی بمعنی ترجی نیست بلکه بمعنی ینبغی است که سزاوار است که منتهی شوند

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۳] .... ص: ۱۸۷

أَ لا تُقاتِلُونَ قَوْماً نَکَثُوا أَیْمانَهُمْ وَ هَمُّوا بِإِخْراجِ الرَّسُولِ وَ هُمْ بَدَؤُکُمْ أَوَّلَ مَرَّهٍ أَ تَخْشَوْنَهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ (۱۳)

آیا مقاتله نمیکنید قومی را که نقض کردند و خلف قسمهای خود نمودند و در مقام برآمدند که رسول محترم را اخراج بلد کنند و حال آنکه آنها ابتداء کردند در مقاتله با شما اول دفعه آیا از آنها میترسید پس خداوند سزاوارتر است که از مخالفت او بترسید اگر ایمان باو آورده باشید.

أَ لا تُقاتِلُونَ همزه استفهام توبیخ است یعنی نباید ترک مقاتله با آنها کنید که دلیل بر وجوب مقاتله است قَوْماً نَکَثُوا أَیْمانَهُمْ بعضی گفتند مشرکین بودند که میخواستند حضرت را از مکه خارج کنند، بعضی گفتند یهود بودند که اراده کردند آن حضرت را از مدینه اخراج کنند و هر دو باطل است اما مشرکین

اولا تا مادامی که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم در مکه بود عهد و یمینی نداشتند که نکث و نقض کنند. و ثانیا قصد قتل نبی را داشتند. و ثالثا حضرت خود فرارا یترقب هجرت فرمود. و رابعا مفاد آیه هم باخراج است نه تحقق خروج.

و اما یهود آنها هم قصد اخراج نداشتند بلکه قصد قتل داشتند. و ظاهرا مراد منافقین هستند بعد از هجرت که معاهده و قسم یاد کردند که با حضرت مخالفت نکنند و هم دست با دیگران نشوند و سپس نقض کردند بر حسب باطن و لو بر حسب ظاهر مسلمان نما بودند چنانچه در سوره منافقین آیه ۸ میفرماید از قول آنها یَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنا إِلَی الْمَدِینَهِ لَیُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَ لِلَّهِ الْعِزَّهُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِ...وَ لکِنَّ الْمُنافِقِینَ لا یَعْلَمُونَ.

وَ هُمْ بَدَؤُکُمْ أَوَّلَ مَرَّهٍ که رفتند با مشرکین همدست شدند و قضیه احد را ایجاد کردند أَ تَخْشَوْنَهُمْ که بسیار از مؤمنین فرار کردند و کفار چیره شدند بتوهم اینکه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم کشته و حضرت را تنها گذاردند فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ که فرار از زحف و ترک نصرت دین و پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم از معاصی بسیار بزرگ است بلکه نزدیک بکفر است چنانچه میفرماید إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ و از این آیه ایمان خلفاء سه گانه خوب ظاهر میشود زیرا مسلما جزو فراریها بودند و در باطن با مشرکین هم بی ارتباط نبودند چنانچه از قضیه عثمان نسبت بحکم ابن عاص و مروان و اذیت بزینب و رقیه [ع خوب معلوم میشود.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۴] .... ص : ۱۸۸

قاتِلُوهُمْ یُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ بِأَیْدِیکُمْ وَ یُخْزِهِمْ وَ یَنْصُرْکُمْ عَلَیْهِمْ وَ یَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِینَ (۱۴)

مقاتله کنید با آنها خداوند آنها را عذاب میدهد بدستهای شما و مخذول و منکوب میفرماید آنها را و نصرت میبخشد شما را بر آنها و شفاء عنایت میکند

قلوب جماعت مؤمنین را.

یکی از معجزات باهرات است که خداوند خبر میدهد با اینکه بر حسب ظاهر آن قوت و قدرت مشرکین و کفار و منافقین که داشتند با تمام قبائل همدست شدند و آن ضعف و کمی مؤمنین در جنگ احزاب چگونه نصرت بخشید که امر فرمود قاتِلُوهُمْ شما نترسید و وحشت نکنید و از کمی عده خود باک نداشته باشید و بکثرت جمعیت آنها نظر نکنید با آنها مقاتله کنید یُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ بِأَیْدِیکُمْ چنانچه میفرماید إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ عِشْرُونَ صابِرُونَ یَغْلِبُوا مِائَتَیْنِ وَ إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ مِائَهٌ یَغْلِبُوا أَلْفاً مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَفْقَهُونَ انفال آیه ۷۷.

وَ یُخْزِهِمْ خزی خفت و خواریست که تمام بچه ذلت افتادند و هلاک شدند وَ یَنْصُرْکُمْ عَلَیْهِمْ چه نصرتی خداوند بمؤمنین عنایت فرمود که میفرماید بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ، إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ وَ رَأَیْتَ النَّاسَ یَدْخُلُونَ فِی دِینِ اللَّهِ أَفْواجاً النصر آیه ۱ و ۲.

وَ یَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِینَ شفاء صدر نه مراد سینه صنوبری است بلکه روح ملکوتی است که تعبیر بصدر و قلب میشود می گویی دلم خنک شد و نفرمود قوم من المؤمنین برای اینکه شامل جمیع مؤمنین شود.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۵] .... ص: ۱۸۹

وَ یُذْهِبْ غَیْظَ قُلُوبِهِمْ وَ یَتُوبُ اللَّهُ عَلی مَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ (۱۵)

و خداوند برطرف میکند و از بین میبرد غیظ و غضبی که از کفار در قلوب مؤمنین بود و مع ذلک اگر موفق بتوبه شدند خداوند قبول میفرماید از آنهایی که مشیّت خود تعلق گرفته و خداوند عالم و حکیم است به اینکه کی قابلیت دارد و مصلحت در قبولی توبه او هست و کی لیاقت ندارد.

وَ یُذْهِبْ غَیْظَ قُلُوبِهِمْ نظر باذیتها و اهانتها و آزارها که مشرکین در مکه

نسبت بمؤمنین روا داشتند قلوب مؤمنین مملوّ از غیظ شده بود و انتظار داشتند که تلافی کنند خداوند میفرماید با آنها مقاتله کنید بر آنها مسلط خواهید شد و دلهای خود را خالی کنید از آن غیظ و غضب که از آنها در دل دارید.

وَ یَتُوبُ اللَّهُ عَلی مَنْ یَشاءُ کسانی را که مورد توفیق الهی شوند و توبه کنند و بشرف اسلام مشرف شوند خداوند می پذیرد و لو هر قدر اذیت بپیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و بشما مؤمنین کرده باشند شما دیگر کینه آنها را در دل نگیرید.

(الاسلام یجبّ ما قبله).

وَ اللَّهُ عَلِیمٌ میداند کیست که موفق بتوبه میشود و لیاقت مغفرت دارد و کیست که قساوت قلب او بدرجه ای رسیده که موفق نمیشود و لیاقت ندارد حکیم مصالح و مفاسد را کلیه و حکم و صلاح و فساد هر کس را میداند.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۶] .... ص: ۱۹۰

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَکُوا وَ لَمَّا یَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِینَ جاهَدُوا مِنْکُمْ وَ لَمْ یَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ لا رَسُولِهِ وَ لا الْمُؤْمِنِینَ وَلِیجَةً وَ اللَّهُ خَبِیرٌ بِما تَعْمَلُونَ (۱۶)

آیا گمان میکنید که شما رها میشوید و هنوز معلوم الهی در خارج تحقق پیدا نکرد کسانی که جهاد میکنند از شما و نمیگیرند غیر از خدا و رسول خدا و مؤمنین را پناهگاه و حال آنکه خداوند آگاه است بآنچه عمل میکنید.

أَمْ حَسِبْتُمْ عطف است بآیه قبل أَ لا تُقاتِلُونَ قَوْماً الایه یعنی آیا مقاتله قوم نمیکنید یا گمان میکنید أَنْ تُتْرَکُوا امتحان نمیشوید که امتیاز بین مجاهد و غیر مجاهد را خداوند نمیدهد و بمجرد اظهار ایمان شما را رها میکند و بخود وا میگذارد نظیر آیه شریفه بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ الم أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ یُتْرَکُوا أَنْ یَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا یُفْتَنُونَ العنکبوت آیه ۱، البته امتحان خواهید شد چنانچه امم سابقه امتحان شدند زیرا امتحانات الهیه البته باید موافق حکمت و مصلحت

واقع شود که امتیاز بین مؤمن و منافق و صالح و طالح و مطیع و عاصی داده شود و فردای قیامت لسان اعتراض بر خدا بسته شود که چرا فلان باید فلان مقام را داشته باشد و فلان فلان درکات عذاب را بچشد با اینکه هر دو اظهار ایمان کرده و در زمره مؤمنین بودند.

وَ لَمَّا یَعْلَمِ اللَّهُ علم الهی عین ذات او است ازلا و ابدا تغییری نمیکند و جهل در مبدء راه ندارد و مراد از این جمله اینست که بر شما معلوم نکند الَّذِینَ جاهَدُوا مِنْکُمْ کسانی که از روی حقیقت و واقعیت راسخ در ایمان هستند و بوعده های الهی یقین دارند با کمال اطمینان و شوق مقدم در جهاد میشوند.

وَ لَمْ یَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ لا رَسُولِهِ وَ لَا الْمُؤْمِنِینَ وَلِیجَةً تمام همّ آنها اینست که داخل در حزب الهی شوند که مشمول أَلا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ مجادله آیه ۲۳، باشند و در حزب رسول و مؤمنین باشند تا مشمول آیه شریفه وَ مَنْ یَتَوَلَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغالِبُونَ مائده آیه ۶۱، و کلمه ولیجه دخول در حزب است اینها امتیاز پیدا کنند با کسانی که در حزب کفار و مشرکین باشند که اینها حزب شیطان هستند و مشمول آیه شریفه أُولئِکَ حِزْبُ الشَّیْطانِ أَلا إِنَّ حِزْبَ الشَّیْطانِ هُمُ الْخاسِرُونَ مجادله آیه ۲۰، وَ اللَّهُ خَبِیرٌ بِما تَعْمَلُونَ چیزی از اعمال شما بر او پوشیده نیست.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۷] .... ص : ۱۹۱

ما کانَ لِلْمُشْرِکِینَ أَنْ یَعْمُرُوا مَساجِدَ اللَّهِ شاهِدِینَ عَلی أَنْفُسِهِمْ بِالْکُفْرِ أُولئِکَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ وَ فِی النَّارِ هُمْ خالِدُونَ (۱۷)

نباید باشد از برای مشرکین اینکه تعمیر کنند مساجد الهی را با اینکه شهادت بکفر خود میدهند اینها کلیه اعمالشان حبط شده و در آتش اینها همیشه هستند مخلد.

نظر به اینکه مشرکین فرد اجلای نجاست هستند بنص قرآن و نباید اعیان نجسه را در مساجد داخل نمود و اگر هم داخل شده باشد واجب است اخراج کرد و نباید نزدیک مسجد الحرام بروند چنانچه میفرماید إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرامَ برائه آیه ۲۸، چه رسد که بخواهند تعمیر کنند لذا میفرماید ما كانَ لِلْمُشْرِكِينَ و این جمله دلالت میکند بالالتزام که مؤمنین باید جلوگیری کنند از آنها زیرا خود مشرکین که اطاعت این امر را نمیکنند و اگر جلوگیری از آنها نکنند آنها داخل میشوند.

أَنْ يَعْمُرُوا مَساجِدَ اللَّهِ تعمیر مسجد ظاهر در مرمت و رفع خرابیهای او است لکن ممکن است معنای عامّی اراده کرد که عبادت در مسجد و احداث مسجد و تحصیل لوازمات مسجد از فرش و چراغ و تنظیف و هر چه مربوط بمسجد است مراد باشد بدلالت اقتضاء شاهِدِينَ عَلى أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ برای اخراج منافقین و لو باطنا مشرک است بلکه عقوبتش از مشرکین بیشتر و خبائثش از آنها زیادتر است إِنَّ الْمُنافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ نساء آیه ۱۴۴، لکن تا مادامی که نفاقش ظاهر نشده یا اظهار نکرده محکوم باحکام اسلام است و نباید از آنها جلوگیری کرد أُولئِكَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ هر نوع عبادت و عمل خیری از آنها صادر شود باطل و عاطل است زیرا شرط صحت کلیه عبادات ایمان است و لذا بلفظ ماضی اداء فرمود که اصلا اعمال آنها حبط شده است نه اینکه بعد از صدور حبط میشود وَ فِي النَّارِ هُمْ خالِدُونَ زیرا علاوه بر شرک و کفر که موجب خلود در نار است همین دخول در مسجد و تعمیر آن فعل حرام است و موجب تنجیس مسجد میشود و بسا هزار معصیت دربر دارد و بعقوبت همه آنها معذب میشود و عبادات آنها معاصی است.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۸] .... ص : ۱۹۳

إِنَّما يَعْمُرُ مَساجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ أَقامَ الصَّلاةَ وَ آتَى الزَّكاةَ وَ لَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسى أُولئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ (۱۸)

منحصرا باید تعمیر مساجد الهی کنند کسانی که ایمان بخدا و روز جزاء دارند و نماز میگذارند و زکاه میدهند و از غیر خدا باک ندارند فقط خدا ترس هستند پس امید است که اینها بوده باشند از هدایت شدگان.

إِنَّما يَعْمُرُ مَساجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ کلمه انما از ادات حصر است یعنی تعمیر مساجد بطور انحصار در عهده کسی است که ایمان بخدا داشته باشد و غیر او نباید تعمیر کند و این جمله مراد این نیست که بعضی توهم کردند که هر که تعمیر مسجد کند مؤمن بخدا است بلکه هر که مؤمن بخدا است باید تعمیر کند و حق او است و معنای مؤمن باللّه معتقد بتوحید و صفات ربوبی و عدل الهی است پس بنا بر این بسیاری از فرق مسلمین از تحت این عنوان خارج میشوند مثل غلات و مجسمه و قائلین بصفات زائده و منکرین عدل که اکثر عامه اشاعره هستند بلکه کل آنها از این عنوان خارج میشوند بواسطه یکی از این جهات.

وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ اعتقاد بقیامت بجمیع خصوصیات آن پس منکرین معاد جسمانی و منکرین شفاعت و منکرین خلود خارج هستند.

وَ أَقامَ الصَّلاةَ که رکن اعظم ایمان است

(الصلاه عمود الدین)

وَ آتَى الزَّكاةَ که باعث حفظ ایمان میشود وَ لَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ در امر دین باید وَ لا يَخافُونَ لَوْمَةَ لائِمٍ مائده آیه ۵۹، و فقط از مخالفت اوامر الهی و ارتکاب معاصی و عقاب الهی ترسید.

فَعَسى أُولئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ بالقطع و الیقین چنین کسانی هدایت شده اند و از مهتدین هستند و تعبیر بعسی برای یک شرط است و آن بقاء ایمان است تا آخرین نفس که اگر خدای نخواسته زائل شد از عنوان مهتدین خارج میشود

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۹] .... ص : ۱۹۴

أَ جَعَلْتُمْ سِقايَةَ الْحاجِّ وَ عِمارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ جاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۱۹)

آیا قرار دادید شما آب دادن حاجیان را و تعمیر مسجد الحرام را مثل کسی که ایمان بخدا و روز جزاء داشته باشد و جهاد در راه خدا بکند این دو مساوی نیستند نزد خداوند و خداوند هدایت نمیکند قوم ستمکاران را.

اخبار زیادی داریم و جماعتی از مفسرین هم گفته اند که شأن نزول این آیه در مفاخره عباس بود که در زمان شرک منصب سقایت حاجّ را داشت و این منصب بزرگی بود زیرا آب در مکه منحصر بود بزمزم و این کفایت خود سکنه را هم نمیکرد چه رسد بحاج که از اطراف میآمدند و شخص شجاع قوی لازم داشته که عدّه و عده ای داشته باشد که بروند از اطراف از آبار آب بیاورند چنانچه حضرت ابا الفضل علیه السّلام هم این منصب را در اردوی ابی عبد اللَّه علیه السّلام در بیابانهای حجاز و عراق داشت که باید برای تمام آب تهیه کند، و در مفاخره طلحه بود که کلید بیت بدست او بود و تعمیرات و تنظیفات مسجد در عهده او بود و در مورد امیر المؤمنین علیه السّلام که اول مؤمن باللّه و اول مجاهد فی سبیل اللَّه بود.

لکن قطع نظر از این اخبار این آیه شریفه طبق برهان عقلی و حسّی است زیرا مکرر گفته ایم که هر عمل عبادی هر چه بزرگ باشد بدون ایمان هیچ ارزشی ندارد لذا میفرماید أَ جَعَلْتُمْ سِقايَةَ الْحاجِّ استفهام انکاری است یعنی چنین نیست وَ عِمارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ که منشأ افتخار عباس و طلحه بود كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ آنهم چه ایمانی که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بفرماید اگر ایمان جنّ و انس را که شامل ایمان تمام انبیاء میشود جمع کنند برابر نمیشود با ایمان پسر عمم علی علیه السلام وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ آنهم چه درجه که بفرماید خود حضرتش

(لو کشف الغطاء ما زددت یقینا)

وَ جاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بفرماید

(ضربه علی یوم الخندق

افضل من عباده الثقلين)

لا يَسْتَوُونَ البته مساوی نیست بلکه اگر نسبت قطره بدریا دهیم صحیح نیست بلکه صفر است نظیر تساوی نور و ظلمت، ایمان و کفر حق و باطل، خیر و شر و هکذا عند اللَّه عدم تساوی نزد خداوند است و الّا در نظر مشرکین شاید قضیه بعکس باشد.

وَ اللَّهُ لا يَهْدِی الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ آنهم چه ظلمی که لقمان بپسرش بفرماید یا بُنَیَّ لا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ لقمان آیه ۱۲، و در اخبار داریم که ظلم سه قسم است (ظلم لا یغفر) که شرک باشد زیرا در قرآن میفرماید إِنَّ اللَّهَ لا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ نساء آیه ۱۱۶ (و ظلم یغفر) که ظلم بنفس است (و ظلم لا یتجاوز) که ظلم بغیر است. سپس خداوند در آیات بعد بیان عدم تساوی را میکند میفرماید:

[سوره التوبه (۹): آیه ۲۰] .... ص : ۱۹۵

الَّذِينَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِی سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَ أُولئِكَ هُمُ الْفائِزُونَ (۲۰)

کسانی که ایمان آوردند و هجرت کردند از بلاد کفر و جهاد کردند در راه خدا بمال و جان خود درجه آنها نزد خدا عظیم تر است و اینها کسانی هستند که رستگار شدند.

الَّذِينَ آمَنُوا بیان علت عدم تساوی است که در آیه قبل فرموده لا يَسْتَوُونَ و مصداق اتمّ این آیه امیر المؤمنین علیه السّلام است که اول کسی است که ایمان آورد بلکه بر حسب ظاهر بود و الّا علی [ع در عالم نورانیت ایمان داشت و لذا در شأن او گفته شده (لم یشرک باللّه طرفه عین) وَ هاجَرُوا که پس از هجرت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم امیر المؤمنین [ع هجرت فرمود و جمعی از زنان پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و صدیقه طاهره سلام اللَّه علیها و دختران که

در خانه حضرت رسول بودند و مادر خود را همراه برد و پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تا علی [ع نیامد و ملحق باو نشد وارد مدینه نشد حتی هر چه ابی بکر اصرار کرد حضرت اجابت نفرمود تا آنکه ابی بکر رها کرد حضرت را و سر خود وارد مدینه شد.

وَ جاهَدُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ جهاد علی [ع ابین من الشمس است در بدر و احزاب و احد و خیبر و غیر اینها بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ هر چه داشت در راه خدا داد حتی سه روز بآب نیم گرم افطار فرمود خود و عیالش و اولادش و خادمه اش و افطار خود را بمسکین و یتیم و اسیر دادند.

أَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ کیست بعد رسول اللّه که درجه او نزد خدا عظیم تر باشد یا مساوی باشد با درجه علی علیه السّلام حتی انبیاء و ائمه علیهم السلام.

وَ أُولئِکَ هُمُ الْفائِزُونَ این آیه و لو در شأن علی [ع نازل شده و او مصداق اتمّ است لکن منافی با عموم آیه نیست و البته تمام مؤمنین مهاجرین مجاهدین درجه آنها از بقیه عظیم تر و بفیوضات غیر متناهیه الهیه فائز میشوند.

[سوره التوبه (۹): آیه ۲۱] .... ص : ۱۹۶

یُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَ رِضْوانٍ وَ جَنَّاتٍ لَهُمْ فِیها نَعِیمٌ مُقِیمٌ (۲۱)

پروردگار آنها بشارت میدهد آنها را برحمت غیر متناهیه خود و اینکه از آنها راضی و خشنود است و بهشتهایی از برای آنها است که در آنها نعمتهای پابرجا است دائمیه.

یُبَشِّرُهُمْ بشارت مقابل انذار است بشارت از برای مؤمنین صالح متقیست و انذار از برای کافر و فاسق و مخالف است رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ تنکیر رحمت دلالت بر عظمت و بزرگی او دارد می گویی رحمت و چه رحمتی و رضوان که بالاترین مقامات است چنانچه صریحا در قرآن میفرماید وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ أَکْبَرُ ذلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ برائه آیه ۷۳، و در حدیث است که

(اذا اشتغل اهل الجنه

بالجنه يقول اللّه ما تريدون يقولون ربّنا رضاك).

و جنات يک جنه و دو جنه نيست از هشت جنه نصيب دارند لَهُمْ فِيها نَعِيمٌ مُقِيمٌ که نعمتهای بهشت دائميست تمام شدن ندارد هميشه هست پابرجا و ثابت

[سوره التوبه (۹): آيه ۲۲] .... ص : ۱۹۷

خالِدِينَ فِيها أَبَداً إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ (۲۲)

همیشه در این جنّات هستند ابد الاباد که دیگر آخر ندارد محققا خداوند نزد او پاداش بزرگی است.

خالِدِينَ فِيها مسئله- خلود از ضروريات دين اسلام است و نصوص قرآن است ردّ فلاسفه که ميگويند القاء ماهيات ميشود و صرف وجود و ملحق بواجب العياذ باللّه و مثنوی ميگويد:

پس عدم کردم عدم چون ارقنون گويدم کنّا اليه راجعون

ابدا تأکيد در خلود است إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ.

[سوره التوبه (۹): آيه ۲۳] .... ص : ۱۹۷

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا آباءَكُمْ وَ إِخْوانَكُمْ أَوْلِياءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمانِ وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَأُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۲۳)

ای کسانی که ايمان آورده ايد نبايد بگيريد پدران خود و برادران خود را دوست و رفيق و موافق اگر اختيار کردند و ترجيح دادند کفر را بر ايمان و کسی که آنها را گرفت اولياء پس همچه کسان آنها ظالم هستند.

اين آيه شريفه بر حسب ظاهر دلالت دارد بر اينکه مؤمن نبايد با کفار ولايت و دوستی قلبی داشته باشد و لو پدر و مادر و اولاد و اخوه و اخوات و اقارب و رفقاء باشند و لو بر حسب معاشرت دنيوی نسبت بوالدين بايد مراعات کرد چنانچه ميفرمايد در سوره لقمان آيه ۱۳ وَ إِنْ جاهَداکَ عَلى أَنْ تُشْرِکَ بِی ما لَيْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ

فَلا تُطِعْهُما وَ صاحِبْهُما فِی الدُّنْیا مَعْرُوفاً

الایه و لکن بمناط قطعی اگر والـدین و اقارب از مخالفین باشـند آنهم نبایـد با آنها دوستی کرد و لذا در اخبار زیادی که تعبیر بتأویل کرده اند این آیه را حمل فرموده بر کسانی که مخالفت نموده اند و زیر بار شیخین رفته اند.

یـا أَیُّهَـا الَّذِینَ آمَنُـوا خطـاب بجمیـع مـؤمنین است لاـ تَتَّخِذُوا اخـذ بمعنی گرفتن می گویی فلاـن را من دوست خود گرفتم یا صـاحب اختیـار خود یـا ولیّ و مطاع خود آبائکم شامل اجـداد هم میشود و اخوانکم چه ابی و چه امّی و چه ابوینی بلکه شامل امّهـات و اخوات هم میشود و باولویه قطعی شامل سایر اقارب و آشـنایان هم میشود اولیاء بجمیع معانی ولایت از محبت و وداد و صاحب اختیاری و اولی بالتصرف و غیر اینها.

إِنِ اسْـتَحَبُّوا الْکُفْرَ عَلَی الْإِیمانِ استحباب ترجیح دادن است یعنی فعل را بر ترک مقدم بدارند یعنی کفر را بر ایمان اختیار کنند و ترجیح دهند.

وَ مَنْ یَتَوَلَّهُمْ مِنْکُمْ قبول ولاـیت آنها را نمود فَأُولئِکَ هُمُ الظَّالِمُونَ یعنی آن مؤمنی که قبول ولایت آنها را کرد ظالم است ظلم بخود که مخالفت امر الهی کرده و پشت بایمان و رو بکفر نموده، سپس میفرماید

[سوره التوبه (۹): آیه ۲۴] .... ص : ۱۹۸

قُلْ إِنْ کـانَ آبـاؤُکُمْ وَ أَبْنـاؤُکُمْ وَ إِخْـوانُکُمْ وَ أَزْواجُکُمْ وَ عَشِـیرَتُکُمْ وَ أَمْوالٌ اقْتَرَفْتُمُوهـا وَ تِجـارَهٌ تَخْشَوْنَ کَسادَهـا وَ مَسـاکِنُ تَرْضَوْنَها أَحَبَّ إِلَیْکُمْ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ جِهادٍ فِی سَبِیلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّی یَأْتِیَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَ اللَّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الْفاسِقِینَ (۲۴)

بگو ای رسول محترم باین کسانی که اظهار ایمان کردنـد که اگر شـما پدران و اولادها و برادران و زنان و عشـیره های خود و اموالی که گرد کرده اید و تجارتهایی

که از کسادی آنها خوف داریـد و مسـکنهایی که مطابق سـلیقه خود ساخته اید بیشتر دوست دارید از خدا و رسول و جهاد در راه خـدا پس انتظار داشـته باشـید تا امر الهی در حق شـما صادر شود و بدانید که خداوند هدایت نمیفرماید قومی را که فاسـق باشند.

خلاصه کلام اینکه مؤمن باید هر چه که بر خلاف ایمانست و بر خلاف دستورات خدا و رسول است جهت جهاد با کفار دور بینـدازد و لو از زن و شوهر و پـدر و مـادر و خانه و فرزنـد و تجارت و مال و منال دست بکشـد و این امتحان بزرگی است که ایمـان حقیقی را از ایمـان صوری امتیـاز میدهـد و باصـطلاح دین بـدنیا فروختن و زخـارف دنیوی را بر مثوبات اخروی ترجیح دادن است و این موضوع در عصـر حاضـر رواج بسـزایی دارد بلکه بسـیاری دین را بدنیای دیگران میفروشند و لو بر خود هیچ نتیجه و فائده نداشـته باشد اینها باید انتظار داشـته باشـند که معنای فَتَرَبَّصُوا است حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ از عذاب دنیوی و بلاهای خانمـان سـوز یـا مرگ و گرفتـاری عـذاب آن عـالم شویـد و بدانیـد که روز خوشـی بر شـما نیست زیرا وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ مکرر گفته ایم فاسق در قرآن اغلب اطلاق بر کافر میشود و مراد در اینجا کسانی هستند که قساوت قلب آنها مانع از قبولی ایمان باشد و الّا اگر قابلیت داشته باشند ممکن است مورد هدایت واقع شوند.

[سوره التوبه (۹): آیه ۲۵] .... ص : ۱۹۹

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَواطِنَ كَثِيرَةٍ وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئاً وَ ضاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ (۲۵)

هر آینه بتحقیق نصـرت فرمـود شـما مسـلمین را در موارد و مواطن بسـیاری و در روز حنین زمـانی که شـما را بعجب در آورد کثرت جمعیت شما پس این کثرت جمعیت بی نیاز نکرد از برای شما شیئی را و تنگ شد بر شما زمین با آن

وسعتی که داشت پس شما پشت کردید بفرار از جنگ.

این آیه شریفه مشتمل بر جملاتی است بضمیمه آیه بعد جمله اولی- لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَواطِنَ كَثِيرَةٍ در اخبار بسیار از حضرت هادی علیه السّلام که این مواطن هشتاد موطن بوده و مواطن بمعنی امکنه است و لذا مکان سکونت را وطن میگویند و جمع وطن اوطان است و جمع موطن مواطن و غیر منصرف است، و شرح این اخبار اینست که متوکل مریض شد با سمّ یا علت دیگر و نذر کرد که اگر شفاء پیدا کرد دنانیر یا دراهم کثیر تصدق دهد پس از شفاء فرستاد نزد علماء که چه اندازه صدقه دهد اینها اختلاف کردند از ده هزار و صد هزار و هزار هزار برای او بسیار گران آمد فرستاد نزد حضرت هادی علیه السّلام فرمودند هشتاد، علت آن را سؤال کردند حضرت باین آیه تمسک فرمود که مواطن کثیره هشتاد موطن بوده، و اخبار دیگری هم از حضرت باقر و حضرت صادق علیهما السلام بر طبق این داریم.

جمله ثانیه- وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ حنین مرکزی بود بین مکه و مدینه و بسیار پستی و بلندی داشت حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم پس از فتح مکه در سال هفتم هجرت مأمور شدند بجنگ با اهل هوازن و ثقیف و جمعیت مسلمین دوازده هزار بودند خبر باهل هوازن رسید آنها با زنها و اطفال و اموال خود حرکت کردند که مزید بر جدیت آنها شود و در این گودالها کمین کردند قشون اسلام که رسید یک مرتبه حمله کردند.

جمله ثالثه- إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ گفتند قشون اسلام که عده ما دوازده هزار است و ما در جنگهای سابق با عدّه قلیل فتح کردیم فعلا که عدّه ما بسیار است البته بر آنها تفوّق پیدا میکنیم.

جمله رابعه- فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئاً وَ ضاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ

مُدْبِرِينَ

این کثرت جمعیت بقدر خردلی بر شما تأثیر نداشت و این بیابان وسیع بر شما تنگ شد و تشتت پیدا کردید و فرار نمودید فقط پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و علی علیه السّلام و جمع قلیلی از مسلمین باقی ماندند و با آنها مقاتله میکردند.

[سوره التوبه (۹): آیه ۲۶] .... ص: ۲۰۱

ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ وَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَ أَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها وَ عَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ ذلِكَ جَزاءُ الْكافِرِينَ (۲۶)

پس از فرار شما خداوند سکینه و قوت قلب و نیرویی بر پیغمبر و این جماعت مؤمنین که فرار نکردند نازل فرمود و جنودی از ملائکه نازل کرد که شما آنها را نمیدیدید و فتح و فیروزی را نصیب مؤمنین کرد و کفار را بعذاب هلاکت قیامت انداخت و همین است جزای کافرین.

ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ ثم للتراخیست یعنی پس از فرار شما و ادبار شما انزال سکینه شد و سکینه از ماده سکون است بمعنی سکون قلب که اضطراب و توحش و خوف نداشته باشد و قوت قلب که ایستادگی کند و خود را نبازد و این منافات ندارد با اخبار که گفتند سکینه بصورت بشری آمد زیرا ممکن است ملکی بصورت بشر نازل شود و تقویت قلب کند و سکون نفس ایجاد شود.

علی رسوله که احدی بمقدار حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم قوی القلب نبود حتی از امیر المؤمنین علیه السّلام مرویست که هر وقت در میدان جنگ کار سخت میشد پناه میبردیم برسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و دارد حضرت خاک برمیداشت و بطرف کفار میپاشید و میفرمود شاهت الوجوه اینها فرار میکردند یا کشته میشدند و این قوت قلب از روی قوت ایمان است و لذا در آیه غار میفرماید فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ و نفرمود علیهما زیرا ابی بکر ایمان نداشت ولی در این آیه میفرماید وَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ آنهایی که با قوت ایمان و یقین بوعده الهی و اطمینان بنصرت حضرت اله داشتند

ثابت قدم بودند تا فتح و ظفر نصیب آنها شد، و تکرار کلمه علی برای اینست که توهّم نشود که قوت ایمان مؤمنین بپایه قوت ایمان رسول است بینهما بون بعید چنانچه درجه ایمان علی علیه السّلام فوق ایمان جنّ و انس است.

وَ أَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها ملائکه نازل شدند کسانی که فرار کردند آنها را نمیدیدند ولی ممکن است کفار مشاهده کرده باشند منشأ خوف آنها شده باشد و فرار کرده باشند وَ عَذَّبَ الَّذِینَ کَفَرُوا بعذاب دنیوی از قتل و ذهاب مال و ذلت و مسکنت و سایر بلیات و بعذاب اخروی که خلود در آتش است.

وَ ذلِکَ جَزاءُ الْکافِرِینَ یعنی کفار مستحق هر گونه عذابی هستند دنیوی و اخروی بخلاف مؤمنین که اگر بواسطه معاصی مبتلای ببلیات دنیوی شدند باعث نجات در آخرت میشود.

[سوره التوبه (۹): آیه ۲۷] .... ص: ۲۰۲

ثُمَّ یَتُوبُ اللَّهُ مِنْ بَعْدِ ذلِکَ عَلی مَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۲۷)

پس از این فتح و فیروزی خداوند قبول توبه فرمود از کسانی که فرار کردند آنهایی که اراده فرمود و مشیتش تعلق گرفته و خداوند آمرزنده گناهان و رحمت بخش است.

از این آیه استفاده میشود که کسانی که فرار کردند دو دسته بودند یک دسته مؤمنین ضعیف الایمان که نادم شدند و برگشتند خداوند قبول توبه آنها را فرمود که مفاد ثُمَّ یَتُوبُ اللَّهُ مِنْ بَعْدِ ذلِکَ عَلی مَنْ یَشاءُ یعنی بعد از خاتمه جنگ، دسته دوم منافقین که در همه مواقع اهل فرار بودند در باب منافع با مؤمنین شرکت میکردند و در موقع جهاد فرار میکردند اینها قابلیت ندارند پس مانع از طرف اینها است و الّا خداوند وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ.

[سوره التوبه (۹): آیه ۲۸] .... ص : ۲۰۳

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرامَ بَعْدَ عامِهِمْ هذا وَ إِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۲۸)

ای کسانی که ایمان آورده اید جز این نیست که مشرکین نجس هستند پس نباید نزدیک مسجد الحرام شوند بعد از این سال آنها و اگر شما مؤمنین خوف فقر و تنگدستی دارید پس زود باشد که خدا شما را بی نیاز کند از فضل خود اگر مشیتش تعلق بگیرد محققا خداوند عالم بوضعیات شما هست و موافق با حکمت و مصلحت شما رفتار میفرماید حکیم است.

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خطاب بمؤمنین است یعنی شما مکلف هستید که جلوگیری کنید و ممانعت کنید و نگذارید إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ در معنای نجس و معنای مشرک در کلمات مفسرین اختلاف شدیدی است، بعضی گفتند مراد خباثت باطنیه حسب العقیده است، بعضی گفتند نجاست عارضیه مثل سایر متنجسات برای استعمال و ملاقات اعیان نجسه، بعضی گفتند جنایت است، بعضی گفتند کثافت است مقابل نظافت.

لکن بر طبق اخبار وارده از ائمّه طاهرین و مذهب شیعه و فتاوای علمای اعلام نجاست عینیه ذاتیه است مثل نجاست کلب و خنزیر و سایر اعیان نجسه و مراد از مشرکین مطلق کفار از یهود و نصاری و مجوس است که تمام آنها مشرک هستند، اما یهود لقوله تعالی وَ قالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ و قوله تعالی نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ در تورات رائج آنها آدم را ابن اللَّه گفته. و اما نصاری قائل بتثلیث شدند و عیسی را ابن اللَّه گفتند. و اما مجوس قائل بیزدان و اهرمن شدند بلکه فرقی از مسلمین مشرک هستند مثل غلات و مجسمه و مفوضه و بسیاری حکم مشرک دارند مثل خوارج و نواصب که انجس از کلب هستند و مبدع و منکر یکی از ضروریات

دین و مرتد چه ملی و چه فطری. تفصیل اینها و بیان اختلاف فقهاء و ادله هر یک در فقه است آنجا تحقیق شده.

فَلا یَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرامَ یعنی نگذارید شما مؤمنین که آنها نزدیک مسجد الحرام شوند و الّا خود مشرکین که باین نهی منتهی نمیشوند و در حکم مسجد الحرام است جمیع مساجد مسلمین غیر از مساجد ملعونه در شام و مسجد ضرار، و در حکم مشرکین است جمیع نجاسات عینیه بلکه متنجسات اگر موجب تنجیس مسجد شود چون تنجیس مسجد حرام است و تطهیرش واجب، و در حکم مساجد است حرمهای مطهره و ضرایح منوره ائمه علیهم السلام که نباید کفار داخل شوند و تنجیس آنها حرام و تطهیر آن واجب. و همچنین قرآن مجید و اسامی الهیه و اسامی نبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و ائمه علیهم السلام و تربت مقدسه بلکه مراعات ادب در جمیع مقدسات دین اخبار اهل بیت و حرمهای امام زادگان و منابر و غیر اینها لازم است بَعْدَ عامِهِمْ هذا سال نهم هجرت بوده که سوره برائه نازل شده یک سال قبل از فتح مکه وَ إِنْ خِفْتُمْ عَیْلَةً بواسطه منع مشرکین که موجب ترک معاشرت و تجارت و تکسّبات و استفاداتی که از مشرکین میکردید میشود و میترسید بفقر و تنگدستی و عسر معیشت مبتلا شوید و این دردی است که امروز بجان مسلمین افتاده که گمان میکنند که اگر با خارجیان معاشرت و تجارت نداشته باشند بفقر و بیچارگی گرفتار میشوند و غافل از اینکه اشیاء نفیسه شما را بردند و بازاء او اسباب بازی و توالت آوردند.

فَسَوْفَ یُغْنِیکُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ از برکات آسمانی و زمینی و غنائم دار الحرب و کثرت مسلمین و غیر اینها خداوند شما را غنی و ثروت مند و بی نیاز میفرماید غایت الامر چون افعال الهی باید موافق حکمت و مصلحت باشد میفرماید إِنْ شاءَ زیرا بسا نسبت باشخاصی صلاح آنها در فقر است إِنَّ الْإِنْسانَ لَیَطْغی أَنْ رَآهُ اسْتَغْنی

علق آیه ۶ و ۷ إِنَّ اللَّهَ عَلِیمٌ بجمیع امور حکیم در جمیع کار ما و افعال

[سوره التوبه (۹): آیه ۲۹] .... ص : ۲۰۵

قاتِلُوا الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لا بِالْیَوْمِ الْآخِرِ وَ لا یُحَرِّمُونَ ما حَرَّمَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ لا یَدِینُونَ دِینَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ حَتَّی یُعْطُوا الْجِزْیَهَ عَنْ یَدٍ وَ هُمْ صاغِرُونَ (۲۹)

مقاتله کنید از اهل کتاب کسانی که ایمان بخدا ندارند و بروز جزا و حرام نمیکنند بر خود آنچه را که خدا حرام کرد و رسول او و متدین بدین حق نمیشوند تا اینکه بدست خود نقدا با خفه و خواری اداء جزیه کنند.

توضیح کلام اینکه کفار دو دسته هستند مشرکین که رسما بت پرست یا آفتاب پرست یا گاوپرست و امثال اینها هستند با اینها باید مقاتله کرد تا ایمان و اسلام اختیار کنند یا کشته شوند و از بین بروند.

دسته دوم اهل کتاب هستند که خود را نسبت بپیغمبری و کتابی میدهند مثل یهود که بموسی و تورات و نصاری بعیسی و انجیل و در حکم آنها مجوس هستند و لو اینکه آتش پرستند و قائل بیزدان و اهرمن هستند لکن آنها هم پیغمبری قائلند و کتابی مثل کتاب زند و پازند و این سه طایفه اگر قرارداد جزیه کنند طبق قرارداد از کشتن معاف میشوند و اما اگر قبول جزیه نکردند و ایمان هم نیاوردند باید با آنها مقاتله کرد لذا میفرماید قاتِلُوا الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ.

اشکال- یهود و نصاری که ایمان بخدا دارند.

جواب- آن خدایی که اینها قائلند که دارای جسم باشد و بیاید در بهشت قدم زند و آدم و زوج او از او مخفی شوند و دروغ بآنها بگوید و با یعقوب کشتی بگیرد و هزار مزخرف دیگر. یا اینکه بیاید در شکم مریم و بیرون شود و عیسی پسر او باشد و سه خدا باشند یا تناقضاتی که قبلا اشاره شد یا خدایی که غضب کند

و بـدنش عرق کند و قطره آن بچکد و اهرمن شود و او خالق خیرات و اهرمن خالق شـرور شود همچه خدایی نداریم و نیست، آن خـدایی که مـا معتقـدیم وجـود صـرف غیر متنـاهی ازلاـ و ابـدا مسـتجمع جمیع کمالاـت و منزّه از جمیع عیوب و نواقص و احتیاجات وحده لا شریک له که اسم اللّه وضع شده بر این معنی احدی از اهل کتاب ایمان باو ندارند.

وَ لا بِالْیَوْمِ الْآخِرِ که بگویند لَنْ یَدْخُلَ الْجَنَّهَ إِلَّا مَنْ کانَ هُوداً أَوْ نَصاری بقره آیه ۱۰۵، یا بگویند لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَیَّاماً مَعْدُودَهً بقره آیه ۷۴، یا بگویند عیسی (فدانا من لعنه الناموس) و امثال اینها این ایمان بآخرت نیست چنانچه ما معتقدیم.

وَ لا یُحَرِّمُونَ ما حَرَّمَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ شرابی که در همه شرایع حرام بوده مینوشند بلکه بلوط نسبت میدهند بلکه عیسی در عروسی باعجاز درست میکند چنانچه در اناجیل آنها است.

وَ لا یَدِینُونَ دِینَ الْحَقِّ با مشاهـده معجزات کثیره و قرآن عظیم و بشارات انبیاء سـلف مع ذلک ایمان نمیآورنـد و دین مقـدس اسـلام را قبول نمیکننـد و دست از اعمـال زشت خود بر نمیدارنـد با اینها مقاتله کنیـد مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ یهود و نصاری و کسانی که در حکم آنها هسـتند که مجوس باشند حَتَّی یُعْطُوا الْجِزْیَهَ و این یک تخفیف است و امتیازی است که خداوند برای اهـل کتـاب معین فرموده دون سایر کفار که از قتل معاف میشونـد باداء جزیه که با پیغمبر یا امام و خلیفه یا نایب خاص آنها یا عام آنها در زمان غیبت که مجتهد جامع الشـرائط باشد قرار میدهند با مراعات جمیع شـرائط که در قرارداد معین میکنند عن ید یعنی نقدا که ما تعبیر میکنیم بدست بدست آنهم در وقت معین که تخلف نکنند.

وَ هُمْ صاغِرُونَ یعنی خفت و ذلت مثل جرمی که دولت بر متخلفین از قوانین

دولتی قرار میدهد نه مثل زکاه و هدایا و عطایا و خمس که از روی محبت و احسان و قصد قربت واقع شود.

[سوره التوبه (۹): آیه ۳۰] .... ص: ۲۰۷

وَ قالَتِ الْیَهُودُ عُزَیْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَ قالَتِ النَّصاری الْمَسِیحُ ابْنُ اللَّهِ ذلِکَ قَوْلُهُمْ بِأَفْواهِهِمْ یُضاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّی یُؤْفَکُونَ (۳۰)

و گفتند یهود عزیر پسر خدا است و گفتند نصاری مسیح پسر خدا است و این گفتار اینها است که تشبّه پیدا کردند بگفتار کسانی که کافر شدند پیش از آنها خداوند بکشد اینها را که چگونه افتراء می بندند.

وَ قالَتِ الْیَهُودُ عُزَیْرٌ ابْنُ اللَّهِ شرح حال عزیر گذشت در سوره بقره أَوْ کَالَّذِی مَرَّ عَلی قَرْیَهٍ آیه ۲۶۱ که با برادرش با هم بدنیا آمدند و پس از پنجاه سال مرد و صد سال مرده بود سپس زنده شد و پنجاه سال دیگر با برادر زنده بود و با هم از دنیا رفتند که او فقط صد سال عمر کرد و برادرش دویست سال و این قول یهود مورد تعجب نیست زیرا در تورات آنها آدم را پسر خدا میگویند بلکه تمام یهود و نصاری را پسر او میدانند گفتند نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ مائده آیه ۲۱ و اگر یهود انکار این قول را کردند که ما در حق عزیر همچه دعوایی نداریم، جواب آنها اینست که اگر بعض آنها در دوره های قبل قائل باشند کافیست بر صدق این دعوی.

وَ قالَتِ النَّصاری الْمَسِیحُ ابْنُ اللَّهِ که قائل بسه خدا شدند اب و ابن و روح القدس ذلِکَ قَوْلُهُمْ بِأَفْواهِهِمْ این گفتار از دهان آنها صادر شده که یکی از امور موجب کفر آنها است و لو اسباب کفر آنها بسیار است.

یُضاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ قَبْلُ ظاهرا مراد کسانی باشند که قائل شدند که ملائکه دختران خدا هستند و در آیات بسیاری باین موضوع اشاره دارد

فَاسْتَفْتِهِمْ أَ لِرَبِّكَ الْبَناتُ وَ لَهُمُ الْبَنُونَ أَمْ خَلَقْنَا الْمَلائِكَهَ إِناثاً وَ هُمْ شاهِدُونَ و الصافات آیه ۱۴۹ أَمْ لَهُ الْبَناتُ وَ لَكُمُ الْبَنُونَ طور آیه ۳۹ وَ يَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَناتِ نحل آیه ۵۹ أَصْطَفَى الْبَناتِ عَلَى الْبَنِينَ و الصافات آیه ۱۵۳ و غیر اینها از آیات قاتَلَهُمُ اللَّهُ خدا بکشد آنها را کنایه از شدت عذاب است نظر به اینکه در دنیا آخرین عذاب قتل است و در آخرت اشدّ عذاب بآنها متوجه میشود.

أَنَّى يُؤْفَكُونَ افک دروغ بستن است آنها بخدا آنهم همچه دروغی اینست که مورد تعجب است بکلمه انّی یعنی چگونه دروغی می بندند بخدای متعال

[سوره التوبه (۹): آیه ۳۱] .... ص: ۲۰۸

اتَّخَذُوا أَحْبارَهُمْ وَ رُهْبانَهُمْ أَرْباباً مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَ ما أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلهاً واحِداً لا إِلهَ إِلَّا هُوَ سُبْحانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۳۱)

گرفتند علماء خود و عبّاد خود را پروردگاران خود از غیر خدا و هم مسیح پسر مریم را پروردگار خود و حال آنکه مأمور نشدند مگر بعبادت یک خدا که پروردگاری نیست جز او منزه و مبرّی است از آنچه شرک میآورند بخدا اتَّخَذُوا أَحْبارَهُمْ احبار جمع حبر است بمعنی عالم و باصطلاح نصاری قسیس، اسقف، کشیش و رهبانهم رهبان جمع راهب است کسانی که از دنیا گذشته و از مردم کناره گرفته و در مراکز دور دست مثل بیابان مرکزی بر خود تهیه کرده و مشغول بعبادت شده که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فرمود

(لا رهبانیه فی الاسلام)

أَرْباباً مِنْ دُونِ اللَّهِ که این یکی از اقسام شرک است که اینها را خالق و رازق و غافر میدانند و روز گناه بخشان باید آنها ببخشند.

وَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ که آن را هم یکی از ارباب میشمارند بلکه یکی از خدایان ثلاث بلکه ابن اللَّه و قائل بتثلیث شدند.

وَ ما أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلهاً واحِداً که اولین وظائف جمیع انبیاء دعوت

بتوحید است بجمیع مراتب توحید: ذاتی، صفاتی، افعالی، عبادتی که خداوند شرح یک یک انبیاء را در قرآن خبر میدهد حتی خود مسیح در آخر سوره مائده که خدا میفرماید وَ إِذْ قالَ اللَّهُ یا عِیسَی ابْنَ مَرْیَمَ أَ أَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِی وَ أُمِّی إِلهَیْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ، الی قوله: ما قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا ما أَمَرْتَنِی بِهِ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّی وَ رَبَّکُمْ الایه ۱۱۶ و ۱۱۷، بلکه میتوان گفت بسیاری از طوائف مسلمین مشرک هستند مثل مفوضه که امر خلق و رزق را بدست غیر خدا میدهند مثل انبیاء و ملائکه و ائمه و من دونهم، و مثل غلات و صوفیه و مثل حکماء که عقول طولیه قائلند و میگویند (لا یصدر من الواحد الا الواحد) (و لا یصدر الواحد الا من الواحد) و مثل اکثر عامه که قائل بصفات زائده هستند (و الزامهم بالقدماء الثمانیه معروف) لا إِلهَ إِلَّا هُوَ تعبیر بهو اشاره بمقام غیب الغیوبی است که احدی بکنه ذاتش پی نمیبرد.

حکیم نازی بعقل تا کی بفکرت این ره نمیشود طی

بکنه ذاتش خرد برد پی اگر رسد خس بقعر دریا

(اقول)

(بکنه ذاتش نمیبرد پی و لو رسد خس بقعر دریا)

زیرا دریا هم محدود است و ذات غیر محدود سُبْحانَهُ عَمَّا یُشْرِکُونَ منزه و مبراء است از جمیع عیوب و نواقص و احتیاج فضلا عن الشرک بجمیع اقسامه و مراتبه تعالی عما یقولون.

[سوره التوبه (۹): آیه ۳۲] .... ص: ۲۰۹

یُرِیدُونَ أَنْ یُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ یَأْبَی اللَّهُ إِلَّا أَنْ یُتِمَّ نُورَهُ وَ لَوْ کَرِهَ الْکافِرُونَ (۳۲)

اراده میکنند که خاموش کنند نور خدا را بدهنهای خود و خداوند اباء میفرماید مگر آنکه تمام فرماید نور خود را و لو اینکه کراهت داشته باشند کفار

یریدون اراده آیا از صفات فعل است بمعنی مشیئت که اراد بمعنی شاء است چنانچه متکلمین گفتند، یا از صفات ذات است بمعنی علم بصلاح که از شئونات علم است چنانچه حکماء گفتند حق ثانی است و در اراده عبد علم به انفع است، کفار همچه توهّم کردند که قول شرک برای آنها انفع است چنانچه در مورد اصنام خود گفتند ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونا إِلَى اللَّهِ زُلْفى و نصاری بتوهم اینکه مسیح فدای لعنه ناموس (توریه) شد و در جهنم رفت و دیگر آنها بجهنم نخواهند رفت چنانچه گفتند (فدانا من لعنه الناموس) عبادت عیسی کردند و این شرک بر آنها انفع است أَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ نور اللَّه توحید است که روز بروز ظاهرتر و آشکارتر میشود هر چه آثار قدرت و علم و حکمت در مخلوقات بیشتر کشف میشود معرفت بتوحید زیادتر میگردد، کفار میخواهند باین مزخرفات و ترهاتی که از دهان خود میبافند نور خدا را خاموش کنند.

وَ يَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ خداوند تمام تر میفرماید نور خود را مخصوصا بمعجزات صادره بدست انبیاء وَ لَوْ كَرِهَ الْكافِرُونَ و لو اینکه بر کفار خیلی گران تمام میشود زیرا دستگاه شرک آنها درهم پیچیده میشود و عناد و عصبیت و کفر آنها ظاهرتر و واضح تر میگردد.

[سوره التوبه (۹): آیه ۳۳] .... ص: ۲۱۰

هُوَ الَّذِی أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدی وَ دِینِ الْحَقِّ لِیُظْهِرَهُ عَلَی الدِّینِ کُلِّهِ وَ لَوْ کَرِهَ الْمُشْرِکُونَ (۳۳)

او است خداوندی که فرستاد رسول خود را براه نمایی و هدایت جن و انس و بدین حق ثابت مطابق با واقع تا اینکه این دین حق را ظاهر فرماید بر تمام ادیان عالم و لو کراهت داشته باشند مشرکین و نخواهند.

هُوَ الَّذِی أَرْسَلَ رَسُولَهُ در زمانی خداوند ارسال فرمود رسول اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم

را که سرتاسر دنیا را شرک و کفر و جهالت فرو گرفته بود که دوره جاهلیت گفتند فقط موحد در عالم اوصیاء ابراهیم [ع و عیسی [ع و بعضی از خواص آنها بودند آنهم از ترس قدرت بر اظهار نداشتند مثل آباء حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و امّهات آنها که در زیارت وارث میخوانی اصلاب شامخه و ارحام مطهّره چنانچه حضرت ابراهیم [ع هم در همچه عصری مبعوث شده.

بِالْهُدی وَ دِینِ الْحَقِّ هدایت بمعجزات و آیات شریفه قرآن که إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ اسری آیه ۹ که صراط مستقیم و طریق مستوی است برای سعادت دنیا و آخرت و نجات از مهالک نشأتین، و دین حق عقائد حقه است در مقابل ادیان باطله و عقائد فاسده.

لِیُظْهِرَهُ عَلَی الدِّینِ کُلِّهِ اگر مراد اظهار بادله واضحه و براهین ساطعه و حجج ظاهره باشد بحمد اللَّه جزءا فجزءا عقائد مذهب شیعه اثنی عشریه مثل آفتاب روشن است فقط کسانی که چشم قلب آنها کور است یا مبلغین سوء درب چشم آنها را بشبهات بسته اند نور آفتاب ایمان را مشاهده نمیکنند، و اگر مراد از بین رفتن مذاهب فاسده و عقائد باطله باشد بدست ید اللهی حضرت مهدی عجل اللَّه تعالی فرجه ظاهر خواهد شد وَ لَوْ کَرِهَ الْمُشْرِکُونَ کراهت مقابل اراده است بنا بر مذهب متکلمین نکردن و بنا بر مذهب حکماء نخواستن و صلاح ندانستن است.

[سوره التوبه (۹): آیه ۳۴] .... ص: ۲۱۱

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّ کَثِیراً مِنَ الْأَحْبارِ وَ الرُّهْبانِ لَیَأْکُلُونَ أَمْوالَ النَّاسِ بِالْباطِلِ وَ یَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ وَ الَّذِینَ یَکْنِزُونَ الذَّهَبَ وَ الْفِضَّهَ وَ لا یُنْفِقُونَها فِی سَبِیلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ أَلِیمٍ (۳۴)

ای کسانی که ایمان آورده اید بدانید که بسیار از علماء یهود و نصارا و عبّاد و زهاد آنها میخورند اموال مردم را و بناحق تصرف میکنند و جلوگیری میکنند آنها

را از راه خدایی و دین حق اسلامی و کسانی که ذخیره میکنند طلا و نقره را و انفاق در راه خدا و دین حق نمیکنند پس بشارت ده آنها را بعذاب دردناک.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا خطاب بمؤمنین برای تنبّه آنها است که فریب علماء و زهاد اهل کتاب را نخورید که اینها مقام علمیت آنها و عبادت آنها از روی حقیقت و واقعیت نیست بدانند إِنَّ کَثِیراً مِنَ الْأَحْبارِ که مراد کهنه یهود و اساقفه نصاری است و الرهبان که مراد کناره گیری از آبادیها و در بیابانها و کوه ها دیری و مرکزی اختیار میکنند بعنوان اینکه ما میخواهیم فارغ البال مشغول بعبادت باشیم و خود را از اشتغالات دنیوی و معاشرت با اهل دنیا نجات دهیم، و تعبیر بکثیر برای اینست که ممکن است در افراد نادره از آنها یک حقیقت و واقعیتی باشد.

لَیَأْکُلُونَ أَمْوالَ النَّاسِ مراد عوام و جهال و فسّاق یهود و نصاری است بالباطل یا بعنوان رشوه در حکم یا بعنوان گناه بخشان یا به عنوان ذبیحه و امثال اینها که اگر با آنها اندک معاشرتی داشته باشید می بینید که ثروت و مکنت اینها از تمام طبقات آنها بیشتر و احترام آنها زیادتر است.

وَ یَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ بشاراتی که در کتب آنها است بر عوام مخفی میکنند و اگر برخوردی کردند عوام توجیه میکنند و میگویند آن نبی موعود هنوز نیامده و باید از بنی اسرائیل باشد و در آخر الزمان میآید و نمیگذارند مردم بیایند و حقایق اسلام را درک کنند و سعادت مند شوند.

وَ الَّذِینَ یَکْنِزُونَ الذَّهَبَ وَ الْفِضَّهَ سپس خداوند بنحو عموم که اختصاص باحبار و رهبان نداشته باشد و شامل جمیع طبقات از مشرکین و کفار و مسلمین شود میفرماید کسانی که جمع آوری مال دنیا میکنند بخصوص از طرق غیر مشروعه و تعبیر بکنز و ذهب و فضه از باب مثال است چون سابقا پول رواج طلا و نقره بوده

و از خوف سرقت و عدم امنیت زیر خاک میکردند و الا شامل اسکناس و چک و سپرده بانکها میشود و لو بتنقیح مناط قطعی.

وَ لا يُنْفِقُونَها فِي سَبِيلِ اللَّهِ شامل انفاقات واجبه مثل زکاه و خمس و کفّارات و نذور و دیات و دیون و حج و وصایا و امثال اینها، و مندوبه مثل صله رحم و دست گیری از فقراء و مساکین و شعائر اسلامی و حفظ نفوس مسلمین و اعلاء کلمه اسلام و صرف جهاد فی سبیل اللَّه و امثال اینها که بسا واجب میشود فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ أَلِيمٍ تعبیر ببشارت با اینکه مناسب بود بفرماید فانذرهم یک نوع سرزنش است چنانچه در تعبیرات عرفی بسیار است و مکرر گفته ایم

[سوره التوبه (۹): آیه ۳۵] .... ص : ۲۱۳

يَوْمَ يُحْمى عَلَيْها فِي نارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوى بِها جِباهُهُمْ وَ جُنُوبُهُمْ وَ ظُهُورُهُمْ هذا ما كَنَزْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا ما كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ (۳۵)

روزی که سرخ میکنند این طلاها و نقره ها را در آتش جهنم و داغ میکنند صورتهای آنها را و پهلوهای آنها را و گرده های آنها را پس بچشید آنچه را که ذخیره و زیر خاک میکردید.

يَوْمَ يُحْمى حمأ شدت حرارت است مثل آهن سرخ کرده و اشاره بروز قیامت است و این حمله بیان عذاب الیم است در آیه سابقه، و مفتوح بودن یوم برای اینست که غیر منصرف است چون بدون الف و لام و تنوین و اضافه است علیها تعبیر بجمع با اینکه مناسب بود بفرماید علیهما که ذهب و فضه باشد برای شمول جمیع طلاها و نقره ها و سایر اموال شود فِي نارِ جَهَنَّمَ که اشدّ جمیع آتشها است حتی در بعض اخبار داریم اگر یک قطره از آتش جهنم را در دریاها بریزند خشک میشود و اگر یک لباس جهنم را در میان زمین و آسمان نگاه دارند تمام اهل آنها را هلاک میکند.

فَتُکْوی بِها داغ گذاشتن است چنانچه بعضی از حیوانات را مثل اسبهای قیمتی را داغ میگذاشتند جِباهُهُمْ جبهه پیشانیست که در باب سجده وضع جبهه میگویند وَ جُنُوبُهُمْ جنب پهلو است پهلوی چپ و راست وَ ظُهُورُهُمْ ظهر کرده است و این سه موضع را خداوند بیان فرموده ظاهرا برای اینست که از هر طرفی بایستند اهل محشر و اهل جهنم آنها را مشاهده کنند که اینها هستند که ذخیره کردند و انفاق نکردند اگر روبرو بایستند از جبهه ظاهر شود اگر از عقب بایستند از عقب ظاهر شود اگر از طرف راست و چپ بایستند از پهلوها ظاهر شود هذا ما کَنَزْتُمْ لِأَنْفُسِکُمْ مقول قول است و قائل بآن ممکن است خداوند باشد و این احتمال بعید است زیرا خداوند با آنها تکلم نمیفرماید وَ لا یُکَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَ لا یَنْظُرُ إِلَیْهِمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ وَ لا یُزَکِّیهِمْ آل عمران آیه ۷۱، و ممکن است پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم باشد بقرینه فبشرهم این هم بعید است زیرا بشارت بعذاب در دنیا است و خطاب فذوقوا بعد از گذاردن بجبهه و جنب و ظهر است، و ظاهر اینست که قائل ملائکه عذاب باشند بقرینه یحمی و تکوی که فاعل آن ملائکه هستند.

فَذُوقُوا ما کُنْتُمْ تَکْنِزُونَ نتیجه و ثمره مال دنیا همین است بلی اگر از ممرّ حلال باشد و حقوق واجبه آن را اداء کند و بالاخص اگر انفاق فی سبیل اللَّه کند بهترین وسائل نجات و سعادت است و دنیای بلاغ است.

[سوره التوبه (۹): آیه ۳۶] .... ص: ۲۱۴

إِنَّ عِدَّهَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنا عَشَرَ شَهْراً فِی کِتابِ اللَّهِ یَوْمَ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ مِنْها أَرْبَعَهٌ حُرُمٌ ذلِکَ الدِّینُ الْقَیِّمُ فَلا تَظْلِمُوا فِیهِنَّ أَنْفُسَکُمْ وَ قاتِلُوا الْمُشْرِکِینَ کَافَّهً کَما یُقاتِلُونَکُمْ کَافَّهً وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِینَ (۳۶)

محققا شماره ماهها نزد خداوند دوازده ماه است از محرم تا ذی الحجه در کتاب خدا ثبت شده روزی که آسمان و زمین را خلق فرمود از این دوازده ماه

چهار ماه آن اشهر حرم است (که رجب الفرد و ذی القعده، و ذی الحجه و محرم باشد) پس ظلم نکنید در آنها نفوس خود را و بکشید مشرکین را بالتمام چنانچه آنها شما را میکشند بالتمام و بدانید خداوند با متقین است.

از برای این آیه شریفه دو تفسیر است یکی تفسیر ظاهر آیه شریفه و یکی تفسیر باطن آیه که گفتند قرآن هفت بطن دارد تا هفتاد بطن، اما تفسیر ظاهر این آیه شریفه:

إِنَّ عِدَّهَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنا عَشَرَ شَهْراً عدّه از ماده عدد است بمعنی شماره از یک الی غیر النهایه، شهور جمع شهر است یعنی واضح و روشن زیرا ماه قمری بر تمام افراد واضح میشود چون دائر مدار رؤیت هلال است بخلاف بروج شمسی زیرا آنها محتاج بحساب و تنجیم است که شمس در چه ساعتی داخل در چه برجی میشود و در چه دقیقه و ثانیه از برج خارج میشود حتی زیجات منجمین اختلاف دارد از حیث ساعات و دقائق بلکه از حیث روز چه بسا مقتضای یک زیج قبل از ظهر داخل برج میشود آن روز را اول برج میشمارند و زیج دیگر بعد از ظهر است آن روز را آخر برج میدانند و همچنین بعض سالها کبیسه دارد و بعضی ندارد و همچنین خمسه مسترقه دارند و بالجمله بر همه واضح نیست، و تعبیر بعند اللَّه بمعنی اینکه احکام شرعیه مثل صوم و ایام مخصوصه در اعیاد و وفیات و ایام شهور و مسئله خمس و حج و عمره مفرده و غیر اینها طبق این شهور است و اگر احیانا در رؤیت هلال شکی شد طرق اثباتش سهل و آسان است شیاع قطعی، بیّنه شرعیه، حکم حاکم، مضی ثلاثین، رؤیت شخصی ثابت میکند و این دوازده محرم است، صفر، ربیعین و جمادیین، رجب، شعبان، رمضان، شوال، ذی القعده و ذی الحجه فی کتاب اللَّه یا لوح محفوظ یا فی علم اللَّه چون تمام امور در علم خدا و کتاب او گذشته یَوْمَ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ نظر به اینکه مادامی که خلقت

آسمان و کرات جوّیه و کره ارض نشده بود حرکتی نبود نه وضعیه و نه انتقالیه تا تشکیل روز و شب و هفته و ماه و سال دهد.

مِنْها أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ که رجب باشد برای اتیان بعمره و ذی القعده و ذی الحجه و محرم برای رفتن بحج و برگشتن باوطان بعیده خود قتال و جدال حرام شد ذلِکَ الدِّینُ الْقَیِّمُ دین پا برجا که دین مقدس اسلام است باید پایه آن بر این حساب و این اشهر باشد، و اما سایر ادیان فاسده پایه اعمالشان بر حساب دیگری است حتی بهائیه روی پایه ۱۹ قرار داده چون طلوع باب در قرن ۱۹ مسیحی بوده فَلا تَظْلِمُوا فِیهِنَّ أَنْفُسَکُمْ ظاهرا مرجع ضمیر هنّ تمام اشهر است نه خصوص اشهر حرم زیرا ظلم بنفس مطلقا حرام است، تا این قسمت آیه تفسیر ظاهر بود.

و اما تفسیر باطن اخبار بسیاری داریم از نعمانی باسناد مختلفه از ابی حمزه از حضرت باقر علیه السّلام و از داود بن کثیر از حضرت صادق علیه السّلام و از زیاد قندی از حضرت کاظم علیه السلام و از غیبه شیخ طوسی از جابر جعفی از حضرت باقر [ع و از شیخ شرف الدین از عبد اللَّه بن سنان اسدی از حضرت صادق و از حضرت باقر علیهما السلام راجع بلوح جابر بن عبد اللَّه از صدیقه طاهره سلام اللَّه علیها و غیر اینها که تفسیر فرموده اند ۱۲ شهر را بدوازده امام و اشهر حرم را بچهار علی نام امیر المؤمنین، زین العابدین، حضرت رضا، حضرت هادی صلوات اللَّه علیهم اجمعین و چون این احادیث مبسوط بود لذا نقل نکردیم مراجعه بتفسیر برهان کنید وَ قاتِلُوا الْمُشْرِکِینَ کَافَّةً یعنی جمیعا ملاحظه در کار نباشد کَما یُقاتِلُونَکُمْ کَافَّةً که ابدا ملاحظه نمیکنند و فرق نمیگذارند وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِینَ ظفر و فیروزی و سعادت و رستگاری و نصرت و اعانه خداوند با اهل تقوی است.

إِنَّمَا النَّسِیٓ ءُ زِیادَهٌ فِی الْکُفْرِ یُضَلُّ بِهِ الَّذِینَ کَفَرُوا یُحِلُّونَهُ عاماً وَ یُحَرِّمُونَهُ عاماً لِیُواطِؤُا عِدَّهَ ما حَرَّمَ اللَّهُ فَیُحِلُّوا ما حَرَّمَ اللَّهُ زُیِّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمالِهِمْ وَ اللَّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الْکافِرِینَ (۳۷)

جز این نیست که تأخیر انداختن ماه حرام زیادی در کفر است گمراه شده اند باین تأخیر انداختن کسانی که کافر شده بودند حلال میکردند در یک سال و حرام میکردند او را در یک سال دیگر تا اینکه حساب چهار ماه تمام در آید پس حلال میکردند آنچه را خدا حرام کرده بود زینت داده شده بود بر آنها بدی اعمالشان و خداوند هدایت نمیفرماید قومی را که بکفر باقی بودند.

توضیح کلام اینکه حرمت قتال در اشهر حرم از زمان ابراهیم و اسمعیل علیهما السلام در جاهلیت باقی بود و نظر به اینکه سه ماه پی در پی جزو اشهر حرم بود و حقد و عداوت و بغض در سینه ها جمع میشد نمیتوانستند سه ماه متصل خودداری کنند یک سال محرم را قتال میکردند و بعوض او صفر را نمیکردند و سال دیگر بعکس میکردند محرم را حرام میدانستند و صفر را حلال و این موجب ازدیاد کفر آنها میشد لذا میفرماید إِنَّمَا النَّسِیٓ ءُ زِیادَهٌ فِی الْکُفْرِ یعنی تأخیر انداختن حرمت قتال در ماه محرم بماه صفر غیر از ازدیاد کفر برای آنها نفعی ندارد یضلّ مجهول از باب افعال گمراه شدند به باین نسی ء الَّذِینَ کَفَرُوا کفار دوره جاهلیت یُحِلُّونَهُ عاماً ماه محرم که قتال در شریعت حرام بود اینها حلال کردند و بعوض او وَ یُحَرِّمُونَهُ عاماً صفر را بجای او گذاردند و بالعکس لِیُواطِؤُا عِدَّهَ ما حَرَّمَ اللَّهُ که چهار ماه در سال محفوظ باشد.

فَیُحِلُّوا قتال در ماه محرم را ما حَرَّمَ اللَّهُ که خدا حرام فرموده بود گویا خلیفه ثانی از دوره جاهلیت اخذ کرده بود که گفت (متعتان کانتا محللتان فی عهد رسول اللّه و انا احرمهما و اعاقب علیهما) یعنی بالعکس حلال

خدا را حرام کرد، و همچنین بنی امیه [لع که در ماه محرم قتال با ابا عبد اللّه علیه السّلام را حلال دانستند که از حضرت باقر علیه السلام مرویست فرمود

(ازدلف علیه ثلاثون الف کل یتقرب الی اللّه بدمه)

و تعبیر جبرئیل برای آدم که گفت (یذبح ذبح الشاه) شاید اشاره بهمین باشد.

زُیِّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمالِهِمْ زینت دهنده یا شیطان بوده یا هوای نفس یا حقد و عناد یا هر سه وَ اللَّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الْکافِرِینَ بواسطه قساوت قلب و عناد و عصبیت از قابلیت هدایت افتادند.

[سوره التوبه (۹): آیه ۳۸] .... ص: ۲۱۸

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ما لَکُمْ إِذا قِیلَ لَکُمُ انْفِرُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ اثَّاقَلْتُمْ إِلَی الْأَرْضِ أَ رَضِیتُمْ بِالْحَیاهِ الدُّنْیا مِنَ الْآخِرَهِ فَما مَتاعُ الْحَیاهِ الدُّنْیا فِی الْآخِرَهِ إِلاَّ قَلِیلٌ (۳۸)

ای کسانی که ایمان آورده اید چه سبب شده برای شما که زمانی که گفته شود و دعوت شوید برای نفر فی سبیل اللّه و جهاد با کفار تکان نمیخورید از جای خود و بر زمین می اندازید سنگینی خود را آیا خوشنود هستید بزندگانی دنیا و از آخرت صرف نظر کرده اید پس نیست متاع زندگانی دنیا در قیامت مگر اندکی یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا خطاب بمؤمنین بمناسبت اینست که اقتضاء ایمان بخدا و رسول و قیامت اینست که یقین داشته باشد به اینکه مسئله جهاد فائز شدن باحدی الحسنیین است اگر کشته شود شهید شده و بالاترین مقام انسانیست و مشمول وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْیاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُونَ آل عمران آیه ۱۶۳ هستند و اگر کشتند دشمن بزرگ اسلام را از بین برده اند و عظمت اسلام را زیاد کرده اند.

ما لَکُمْ إِذا قِیلَ لَکُمُ قائل وجود مقدس نبوی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و امام و نواب خاص

آنها است و کلمه ماء استفهامیه دلالت دارد که هیچ سبب و موجبی برای ترک جهاد نیست جز ضعف ایمان یا عدم آن انْفِرُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ نفر برای جهاد است و نفر حرکت جماعتیست دسته دسته اثَّاقَلْتُمْ ثقل بمعنی سنگینی است کنایه از سکون و ترک نفر است الی الارض مکان و محل سکونت خود.

أَ رَضِیتُمْ بِالْحَیاهِ الدُّنْیا باین زندگانی دنیای دنیه فانیه که محفوف بهزار گونه بلیات است دل خوش داشته اید من الاخره و از آن حیات طیبه دائمیه آخرت چنانچه میفرماید مَنْ عَمِلَ صالِحاً مِنْ ذَکَرٍ أَوْ أُنْثی وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْیِیَنَّهُ حَیاهً طَیِّبَهً وَ لَنَجْزِیَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ ما کانُوا یَعْمَلُونَ نحل آیه ۹۹، صرف نظر کردید چه عمل صالحیست بهتر از جهاد فی سبیل اللَّه.

فَما مَتاعُ الْحَیاهِ الدُّنْیا تمام نعم دنیویه از مأکول و ملبوس و منکوح و ریاست و عزت و مسکن و مال و منال و غیرها فی الاخره در جنب نعم اخرویه و سعادت ابدیه و جنت خلد نیست الّا قلیل بلکه میتوان گفت صفر است و مجرد خیال و وهم و لغو و لعب است وَ ما هذِهِ الْحَیاهُ الدُّنْیا إِلَّا لَهْوٌ وَ لَعِبٌ وَ إِنَّ الدَّارَ الْآخِرَهَ لَهِیَ الْحَیَوانُ لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ عنکبوت آیه ۶۴.

[سوره التوبه (۹): آیه ۳۹] .... ص: ۲۱۹

إِلَّا تَنْفِرُوا یُعَذِّبْکُمْ عَذاباً أَلِیماً وَ یَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَیْرَکُمْ وَ لا تَضُرُّوهُ شَیْئاً وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ (۳۹)

اگر با این تأکیدات نفر بر جهاد نکردید عذاب میفرماید خدا شما را بعذاب دردناک و تبدیل میکند قوم دیگری غیر از شما که اطاعت کنند در امر جهاد و شما ضرری نمیتوانید بدستگاه الهی وارد کنید هیچگونه ضرری و خداوند بر هر چیزی قادر متعال است.

إِلَّا تَنْفِرُوا تهدید است بر ترک واجب که ترک واجب از معاصی کبار است

مثل ترک صلوه و صوم و زکاه و خمس و حج و امر بمعروف و نهی از منکر و سایر واجبات که از آن جمله جهاد است و اینها را از معاصی ترکیه میشمارند مقابل معاصی فعلیه که ترک آنها واجب است و از واجبات ترکیه میشمارند مثل تقوی و ورع و نحو اینها.

یُعَذِّبْکُمْ عَذاباً أَلِیماً ظاهرا مراد عذاب آخرت است زیرا عذاب دنیوی چنانچه بعض مفسرین گفتند اگر مراد بلاهایی که بر امم سابقه نازل شده باشد این امت مصون از این گونه بلاها هستند و اگر مثل مرض و فقر و نحو اینها باشد خوب و بد همه مبتلا میشوند و عذاب آخرت مطلقا مولم است و لکن تعبیر بالیما برای شدت عذاب و الم است.

وَ یَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَیْرَکُمْ بعضی گفتند مراد اهل یمن هستند و بعضی گفتند اهل فارس لکن مراد کسانی هستند که ایمان راسخ پیدا میکنند و ثبات قدم دارند و کوشش در جهاد میکنند وَ لا تَضُرُّوهُ شَیْئاً زیرا خداوند غنی بالذات است باحدی از مخلوقات احتیاج ندارد إِذا أَرادَ شَیْئاً أَنْ یَقُولَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ یس آیه ۸۲، چنانچه رسول خود را چنان نصرت داد و دین اسلام را عظمت داد با اینکه هیچ گونه اسباب ظاهریه نداشت وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ چه رسد بر دفع کفار و نصرت دین.

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۰] .... ص: ۲۲۰

إِلاَّ تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِینَ کَفَرُوا ثانِیَ اثْنَیْنِ إِذْ هُما فِی الْغارِ إِذْ یَقُولُ لِصاحِبِهِ لا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَکِینَتَهُ عَلَیْهِ وَ أَیَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْها وَ جَعَلَ کَلِمَهَ الَّذِینَ کَفَرُوا السُّفْلی وَ کَلِمَهُ اللَّهِ هِیَ الْعُلْیا وَ اللَّهُ عَزِیزٌ حَکِیمٌ (۴۰)

اگر شما پیغمبر را یاری نکردید پس بتحقیق خداوند او را یاری فرمود

زمانی که خارج کردند او را کسانی که کافر بودند دو بدو زمانی که این دو در غار بودند زمانی که میگفت بهمراه خود محزون مباش محققا خداوند با ما است پس خداوند نازل فرمود سکینه و اطمینان قلب را بر او و تأیید فرمود او را بلشگری که آن لشگر را نمیدیدند و قرارداد کلمه کسانی که کافر بودند زیر و کلمه خداوندی را بالا و خداوند ریزه کار و دانا بحکم و مصالح است.

شرح قصّه اینکه مشرکین مجلس شوری تشکیل دادند بنام دار الندبه که در مورد حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم چه عملی انجام دهند، بعضی گفتند یک نفر را معین کنید برود او را بکشد سپس مجموعا دیه آن را باهلش میدهیم، بعضی گفتند او را حبس میکنیم، بعضی گفتند او را اخراج بلد میکنیم، شیطان بصورت پیر مرد نجدی آمد و بعد از آنکه نظریه آنها را رد کرد نظریه داد که از هر قبیله یک نفر انتخاب شود و مجموعا بر بستر او بریزند و او را بقتل برسانند بنی هاشم با تمام قبائل نمیتوانند طرف شوند ناچار بدیه راضی میشوند میان قبائل قسمت میشود و شب اول ربیع دور خانه حضرت را گرفتند، حضرت علی علیه السّلام را بجای خود خوابانید و از خانه خارج شد و فرمود شاهت الوجوه چشم های آنها آن حضرت را ندید، در راه بابی بکر برخورد کرد او را همراه خود برد و در غار سور بیرون مکه مخفی شدند عنکبوت درب غار را تنید و کبوتران خانه ساختند و تخم گذاشتند و بر آن تخمها خوابیدند، مشرکین بعد از طلوع فجر در خانه حضرت بالای بستر آن حضرت آمدند دیدند امیر المؤمنین علیه السّلام بجای پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم خوابیده آن حضرت را بسیار اذیت کردند و گفتند باید برویم بپی جویی حضرت رسالت [ص شخصی از مشرکین بنام ابی گرز که جای پا را میشناخت برداشتند و آمدند تا آنجا که حضرت بابی بکر ملحق شده بود گفت این جای پای ابی بکر یا ابی قحافه است تا رسیدند پای غار گفت اینجا یا بآسمان بالا رفته یا بزمین فرو رفته زیرا اگر در غار رفته

بود تارهای عنکبوت پاره شده بود و کبوتران پرواز کرده بودند و خداوند ملکی را فرستاد بصورت سواری درب غار بآنها گفت بروید در شکافهای این کوه ها در جستجوی آن حضرت آنها رفتند سه روز حضرت در غار بود تا امیر المؤمنین علیه السّلام وسائل حرکت آن حضرت را مخفیانه از مرکب و اسباب مسافرت را فراهم کرد حضرت از آنجا هجرت فرمود بمدینه طیبه.

تنبیه مهمّ- عامه باین آیه شریفه تمسک کردند بر خلافت ابی بکر به اینکه این آیه مشتمل بر فضائل او است و کسی که دارای این فضائل باشد لایق خلافت است اما فضائل- پنج فضیلت در این آیه هست: ۱- إِلَّا تَنْصُرُوهُ عدم نصرت مشرکین واضح و روشن است که در مقام قتل آن حضرت بودند فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ نصرت خداوند باین بود که چشمهای آنها کور شد و آن حضرت را حفظ فرمود تا از چنگال آنها نجات یافت إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِینَ کَفَرُوا که سبب خروج آن حضرت شدند و نگذاشتند در مکه بماند ثانی اثنین و أبا بکر ثانی آن حضرت شد و کسی که در مراتب ثانی پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم باشد لیاقت دارد.

۲- إِذْ هُما فِی الْغارِ مصاحب حضرت و معیت با او در غار سبب فضیلت اوست ۳- إِذْ یَقُولُ لِصاحِبِهِ و کسی که صاحب رسول اللَّه باشد لیاقت خلافت دارد ۴- لا تَحْزَنْ و کسی که مورد تسلیت حضرت باشد اینهم لیاقت میآورد ۵- إِنَّ اللَّهَ مَعَنا و البته کسی که خدا با او باشد دارای لیاقت میشود فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَکِینَتَهُ عَلَیْهِ سکینه از ماده سکون بمعنی سکون نفس و اطمینان قلب بوعده الهی در حفظ آن حضرت و نجات از مشرکین وَ أَیَّدَهُ بِجُنُودٍ ملائکه حفظه که مأمور شدند بر دفع دشمنان و اغفال آنها لَمْ تَرَوْها که آنها ملائکه و جنود الهی را نمیدیدند.

وَ جَعَلَ کَلِمَهَ الَّذِینَ کَفَرُوا السُّفْلی بنحوی که دستگاه شرک و بت پرستی

از خطه حجاز برچیده شد و بکلی از بین رفت طوعا او کرها وَ کَلِمَهُ اللَّهِ هِیَ الْعُلْیا کلمه توحید و رسالت تا کجا کشیده شد وَ اللَّهُ عَزِیزٌ عزت مقابل ذلت و چه عزتی است که مقابل عزت الهی باشد با آن قدرت و علم و سایر صفات کمالیه و جمالیه و جلالیه و بمعنی ریزه کاری هم آمده است بقرینه حکیم که عالم بجمیع حکم و مصالح است.

[و اما جواب از وجوهی داده میشود] وجه- اول این جهاتی که ذکر شد بقدر خردلی دلالت بر فضیلت ندارد.

اما وجه اول- ثانی پیغمبر در غار بود نه در فضائل نبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و چه بسیار پیغمبران با کفار و مشرکین در یک مکان مجتمع میشدند مثل ابراهیم و نمرود، موسی و فرعون بلکه ائمه با معاندین و علماء با مخالفین و عدول با فساق و غیر اینها بعلاوه اگر ثانی شدن فضیلتی داشت باید أبا بکر افضل از پیغمبر باشد زیرا خداوند پیغمبر را ثانی ابی بکر فرموده.

و اما وجه دوم- معیت دلیل بر فضیلتی نیست دو نفر با هم در یک مکان بودن دلیل نیست بر اینکه هر دو دارای کمال یک دیگرند.

و اما وجه سوم- صاحب بمعنی مصاحبت در طریق است و کافر و مؤمن هم ممکن است با هم مصاحبت کنند در قرآن مجید میفرماید قالَ لَهُ صاحِبُهُ وَ هُوَ یُحاوِرُهُ أَ کَفَرْتَ بِالَّذِی خَلَقَکَ الایه کهف آیه ۳۵، و در اشعار گفتند:

انّ الحمار مع الحمار مطیه و اذا خلوت به فبئس الصاحب

و اما وجه چهارم- دلیل است بر اینکه أبا بکر اطمینان بوعده الهیه و فرمایش پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم نداشت و الّا محزون نمیشد و احتیاج بکلمه لا تحزن نداشت و اما وجه پنجم معیت خدا نسبت بتمام مخلوقات است میفرماید ما یَکُونُ مِنْ نَجْوی ثَلاثَهٍ إِلَّا هُوَ رابِعُهُمْ وَ لا خَمْسَهٍ إِلَّا هُوَ سادِسُهُمْ وَ لا أَدْنی مِنْ ذلِکَ وَ لا أَکْثَرَ

إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ

و اما جواب دوم از این وجوه اینکه بر فرض غمض عین از جواب اول و ثبوت فضیلتی از برای او چه دلالت بر خلافت و امامت و وصایت دارد کدام شرائط امامت در او بود آیا دارای مقام عصمت و طهارت بود آیا عالم بجمیع ما یحتاج الیه الامه بود آیا متخلق بجمیع اخلاق حمیده بود آیا دارای معجزه بود آیا نصّی بر خلافت او بود احدی ادعا نکرده.

و اما جواب سوم این آیه مشتمل بر مثالبی است نه فضائلی، یکی آنکه مورد سکینه نبود و الا میفرمود فانزل اللّه سکینته علیهما با اینکه در چند آیه قبل میفرماید ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ وَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ آیه ۲۶، و کشف میشود که اصلا ایمان نداشته و قابل نزول سکینه نبوده.

دیگر آنکه قابل تأیید بجنود الهی نبود که فرمود ایّده و نفرمود ایّدهما دیگر آنکه اطمینان بوعده الهیه و فرمایش نبی نداشت و الا محزون نمیشد و احتیاج بخطاب لا تحزن نبود.

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۱] .... ص: ۲۲۴

انْفِرُوا خِفافاً وَ ثِقالاً وَ جاهِدُوا بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۴۱)

کوچ کنید برای جهاد چه سبک باشید یا سنگین و مجاهده کنید با کفار باموال خود و بنفوس خود و این نفر و جهاد برای شما بهتر است از ترک جهاد و کوتاهی در آن اگر بودید میدانستید.

انْفِرُوا تأکید در امر جهاد است که واجب است کوچ کردن و مسافرت و بیرون رفتن از شهر برای مقاتله با کفار خِفافاً وَ ثِقالًا بعضی گفتند جوان و پیر بعضی گفتند فقیر و غنی، بعضی گفتند عزب و متأهل، بعضی گفتند قلیل العیال

و کثیر العیال، بعضی گفتند موسر و معسر، بعضی گفتند قوی و ضعیف.

و تحقیق اینست که بر تمام افراد مسلمین واجب است کوچ کنند و راه عذری بر احدی نیست چه سبک بار باشد یا سنگین از هر جهتی از جهات مذکوره و لذا بعضی گفتند که این آیه نسخ شده بآیه شریفه لَیْسَ عَلَی الْأَعْمی حَرَجٌ وَ لا عَلَی الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَ لا عَلَی الْمَرِیضِ حَرَجٌ الایه احزاب ۱۷، و آیه شریفه لَیْسَ عَلَی الضُّعَفاءِ وَ لا عَلَی الْمَرْضی وَ لا عَلَی الَّذِینَ لا یَجِدُونَ ما یُنْفِقُونَ حَرَجٌ همین سوره آیه ۹۲، لکن مسئله نسخ در مورد تباین کلی است بین الایتین و در این مورد تباینی نیست. اولا مسلما این آیه شریفه و لو افاده عموم میکند مشروط بقدرت است که از شرائط عامه کلیه تکالیف است و مورد این دو آیه عدم قدرت است زیرا اعمی و اعرج و مریض و غیر واجد قدرت ندارد بر کوچ کردن و جهاد.

و ثانیا بر فرض قدرت تنافی بالعموم و الخصوص است و این دو آیه مخصص این آیه میشوند نه ناسخ.

و ثالثا بر فرض عدم تخصیص موردا مختلف هستند زیرا این آیه راجع بغزوه تبوک است که رومیها لشگر هرقل با جمعیت کثیری از شام کوچ کردند برای جنگ با مسلمین و مسئله مسئله دفاع بوده نه جهاد و در دفاع هر کس بقدر قدرت خود واجب است برای حفظ بیضه اسلام دفاع کند و آن دو آیه راجع بامر جهاد است که دارای شرائطی است.

وَ جاهِدُوا بِأَمْوالِکُمْ وَ أَنْفُسِکُمْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ اطلاق جهاد بر دفاع مانعی ندارد زیرا فرد خاص جهاد است و مجاهده باموال بذل مال است بمجاهدین که مستضعف هستند و قدرت مالی ندارند و مجاهده با نفس حضور در میدان جنگ است و مقاتله فی سبیل اللَّه بداعی قربت برای اعلاء کلمه اسلام و حفظ بیضه اسلام و نصرت دین و دفع اعداء آن ذلِکُمْ خَیْرٌ لَکُمْ البته فوائد جهاد و مضرات ترک آن و مثوبات مجاهدین

و عقوبات قاعدین ابین من الشمس است إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ بفوائد و مثوبات مجاهده و مضرات و عقوبات ترک آن و الّا گمان میکنید که ترک جهاد موجب حفظ نفس و مال میشود و بهتر است از جهاد

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۲] .... ص : ۲۲۶

لَوْ كانَ عَرَضاً قَرِيباً وَ سَفَراً قاصِداً لاتَّبَعُوكَ وَ لكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَ سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنا لَخَرَجْنا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ (۴۲)

اگر بود در این نفر و خروج یک غنائم قریب الوصول یا سفر کوتاه مختصری هر آینه متابعت میکردند تو را و خارج میشدند لکن چون سفر دور با مشقتی بود مخالفت کردند و کوچ نکردند و زود باشد که پس از مراجعت شما بیایند و قسم و اللّه یاد کنند که ما قدرت بر خروج نداشتیم اگر قدرت داشته بودیم با شما همراهی میکردیم و خارج میشدیم اینها نفوس خود را بهلاکت ابدی و عذاب الهی انداختند و خداوند میداند که اینها هر آینه دروغگویانند هم استطاعت داشتند و قسم آنها یمین غموس است و اینها علاوه بر عقوبت ترک جهاد عقوبت کذب و یمین غموس را هم دارند باصطلاح عذر بدتر از گناه همین است.

لَوْ كانَ عَرَضاً قَرِيباً عرض امتعه و استفادات مادیه و اعراض دنیویه است آنهم قریب الوصول که اطمینان داشته باشند که زود بدست میآید و آنهم متابعت آنها بقصد قربت نمیبود مثل آن قتیلی که حضرت فرمود

(هذا قتیل الحمار)

که بطمع حماری که در مشرکین بود آمده بود برای جهاد.

وَ سَفَراً قاصِداً سفر کوتاه و سهل و آسانی بود لَاتَّبَعُوكَ متابعت میکردند در خروج و نفر وَ لكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ چون نفر الی الشام بود و مخارج زیادی باید تحمل نمود بعلاوه بعضی از آنها گفتند که در این مسافرت مسلمین سالم

بر نمیگردند زیرا قوت و قدرت و کثرت جمعیت کفار بسیار است و بر مسلمین غالب خواهند شد.

وَ سَیَحْلِفُونَ بِاللَّهِ خداوند خبر میدهد قبلا که پس از مراجعت شما آنها میآیند و قسم و اللَّه یاد میکنند که این یکی از اخبار غیبیه قرآن است لَوِ اسْتَطَعْنا لَخَرَجْنا مَعَکُمْ که اگر استطاعت داشتیم خارج میشدیم با شما یُهْلِکُونَ أَنْفُسَهُمْ یا بواسطه کفر باطنی که بوعده الهی و اخبار نبی (ص) معتقد نبودند و یا بعقوبت ترک جهاد و نفر یا بمحرومیت از مثوبات اخروی مجاهدین و فوائد دنیوی آنها خود را بهلاکت انداختند وَ اللَّهُ یَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ چون عالم باسرار و بواطن و قلوب آنها است میداند بتأکیدات زیاد که آنها دروغ میگویند تأکید انّ و لام و جمله اسمیه.

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۳] .... ص : ۲۲۷

عَفَا اللَّهُ عَنْکَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّی یَتَبَیَّنَ لَکَ الَّذِینَ صَدَقُوا وَ تَعْلَمَ الْکاذِبِینَ (۴۳)

خداوند عفو فرمود از تو برای چه اذن دادی بآنها در اقامه و عدم خروج تا آنکه بر تو مبین و ظاهر شود کسانی که راست میگویند و متمکن از خروج نیستند و بدانی دروغگویان را.

اشکال- این آیه شریفه منافی با مذهب شیعه است که معتقد هستند بمقام عصمت انبیاء بالاخص حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که حتی قائلند که ترک اولی هم از آن حضرت صادر نشده و در این آیه نکوهش میکند از اذن در قعود بعضی از منافقین در امر خروج برای جهاد، و کلمه عفو صریح است در اینکه معصیتی از آن حضرت صادر شده که مورد عفو واقع شده.

جواب- بعد از صرف نظر از کلمات مفسرین که لا یسمن و لا یغنی من جوع

است چنانچه مکرر تذکر داده ایم پس از ملاحظه سه آیه از آیات شریفه قرآن جواب اشکال بکلی داده میشود و احتیاج بتمحلات نداریم.

اول- قوله تعالی فَإِذَا اسْتَأْذَنُوکَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ که خداوند اختیار اذن بآن حضرت داده طبق اراده و مشیت آن حضرت.

دوم- قوله تعالی وَ مِنْهُمُ الَّذِینَ یُؤْذُونَ النَّبِیَّ وَ یَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنُ خَیْرٍ لَکُمْ یُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ یُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِینَ همین سوره آیه ۶۱ که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم از آن فرط حیائی که داشت هر کس میآمد خدمتش عرضی میکرد حضرت تکذیب او نمیکرد و لو دو نفر بر ضد یکدیگر اظهاری کنند حتی گفتند هو اذن یعنی بکلمات و اقوال هر کسی گوش میدهد و قبول میکند بآنها بفرما که این اذن برای مؤمنین خیر است، و نکته مهمه در این آیه اینست که در ایمان بخدا متعدی بباء فرموده و در ایمان بمؤمنین متعدی بلام که در واقع تصدیق قلبی نمیکرد فقط قبول ظاهری.

سوم- قوله تعالی وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقی إِلَیْکُمُ السَّلامَ لَسْتَ مُؤْمِناً پس از این می گوییم حضرت همین نحوی که اظهار منافقین اسلام را میپذیرفت با اینکه میدانست نفاق آنها را تا مادامی که نفاق خود را ظاهر نکرده باشند، همین نحو کسانی که میآمدند و دعوی عذری میکردند برای خروج جهاد که متمکن از خروج نیستیم و استطاعت نداریم حضرت میپذیرفت با اینکه میدانست که دروغ میگویند از آن فرط حیائی که داشت و از آن طرف اجازه اذن هم داشت خداوند در این آیه میخواهد نفاق اینها را ظاهر کند که راه عذری برای پیغمبرش باز کند که خداوند فرمود من تا تبیّن نکنم و صدق و کذب شما ظاهر نشود نباید اذن دهم و کلمه عَفَا اللَّهُ عَنْکَ معنایش اینست که مؤاخذه نمیکنم که لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ چون اختیار داشتی و مأمور بقبول بودی لکن برای اینکه راه عذری برای

تو باز کنم که بفرمایی خداوند فرموده حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا بآنها اذن بدهم وَ تَعْلَمَ الْكاذِبِينَ آنها را اذن قعود ندهم که اگر خارج نشدند و ترک جهاد کردند بر همه مسلمین نفاق و کفر آنها ظاهر شود و از مسلمین خارج شوند و نگویند ما باذن آن حضرت قعود کردیم.

[سوره التوبه (۹): آیات ۴۴ تا ۴۵] .... ص: ۲۲۹

لا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجاهِدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ (۴۴) إِنَّما يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ ارْتابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ (۴۵)

استیذان نمیکنند از شما کسانی که ایمان بخدا و روز قیامت دارند اینکه مجاهده کنند باموال و نفوس خود و خداوند دانا است باهل تقوی و متقین، منحصرا کسانی که استیذان میکنند از شما کسانی هستند که ایمان بخدا و روز قیامت ندارند و قلوب آنها مشکوک و دارای ریب است و اینها در ریب و شک خود تردید دارند نمیدانند حق است یا باطل.

لا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ خداوند اصحاب حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم را دو قسمت فرموده یک قسمت آنهایی که قلبا از روی حقیقت و واقعیت فهمیده و رسیده ایمان بخدا و روز جزا دارند و میدانند که جهاد باموال و انفس خود چه مثوباتی دارد و ترک آن چه عقوباتی و مضارّی دارد البته با کمال شوق و رغبت حاضر میشوند و اگر واقعا هم متمکن نباشند بسیار محزون و گریان هستند چنانچه بعدا اشاره میفرماید.

أَنْ يُجاهِدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ بذل مال و جان میکنند و باحدی الحسنیین نائل میشوند یا مقام شهادت فی سبیل اللّه یا فتح و ظفر بر کفار و مشرکین وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ که از ترک الجهاد که از معاصی کبیره است و عقوبات

شدیده دارد پرهیز میکنند.

(انّما) از ادات حصر است یعنی فقط و فقط کسانی که یَسْتَأْذِنُکَ میآیند و استیذان از شما میکنند الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ کسانی که هنوز ایمان و یقین بحقانیت اسلام پیدا نکرده نه باللّه و نه الْیَوْمِ الْآخِرِ بلکه شاک هستند چون منافقین دو دسته هستند یک دسته کسانی که باطنا کافر و مشرکند و اظهار اسلام کرده اند و یک دسته شاک و مرددند مُذَبْذَبِینَ بَیْنَ ذلِکَ لا إِلی هؤُلاءِ وَ لا- إِلی هؤُلاءِ نساء آیه ۱۴۲ وَ ارْتابَتْ قُلُوبُهُمْ از ماده ریب است بمعنی شک است در موردی که جای شک نیست باصطلاح شک بیجا چنانچه میفرماید ذلِکَ الْکِتابُ لا رَیْبَ فِیهِ اول سوره بقره زیرا بعد از این همه معجزات و آیات قرآنیه و آثار قدرت و حکمت الهیه باز هم در وجود باری تعالی که ابده بدیهیات است شک کنند و همچنین در روز قیامت و بازگشت که تمام ملیّین عالم معتقد هستند فقط طبیعی لا مذهب که میگوید ما یُهْلِکُنا إِلَّا الدَّهْرُ جاثیه آیه ۲۳ منکر است.

فَهُمْ فِی رَیْبِهِمْ یَتَرَدَّدُونَ تردد رفتن و برگشتن است اشاره به اینکه گاهی میگویند شاید حق باشد و باید اطاعت کرد که گرفتار عذاب نشویم و گاهی میگویند شاید خبری نباشد و بی جهت خود را بکشتن و زحمت ندهیم با اینکه بر فرض شک بقاعده دفع ضرر محتمل واجب است بروند تا گرفتار عذاب محتمل نشوند

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۶] .... ص: ۲۳۰

وَ لَوْ أَرادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَ لکِنْ کَرِهَ اللَّهُ انْبِعاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَ قِیلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقاعِدِینَ (۴۶)

و اگر میخواستند و قصد خروج در جهاد داشتند هر آینه تهیه و تدارک و اسباب خروج را فراهم میکردند و لکن خداوند صلاح نمیدانست خروج آنها را یعنی میدانست که صلاح نیست پس آنها را ثابت قرار داد در مدینه و گفته شد بآنها

که شما با قاعدین قعود کنید.

وَ لَوْ أَرادُوا الْخُرُوجَ لو امتناعیه است یعنی هرگز اینها خیال خروج برای جهاد نداشتند و دلیل بر اینکه ابدا قصد خروج نداشتند اینست که اگر اراده داشتند لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً عدّه تهیه اسباب فعل است اینها تهیه و تدارک اسباب خروج را میکردند، و تعبیر بعدّه اشاره باینست که لا اقل یکی از اسباب خروج را فراهم میکردند اینها هیچگونه تدارکی نکردند فقط برای اینکه در نظر مسلمین نفاق و مخالفت آنها ظاهر نشود آمدند از حضرت استیذان کنند که بگویند ما بر حسب اجازه حضرت توقف کردیم.

وَ لکِنْ کَرِهَ اللَّهُ انْبِعاثَهُمْ چون خداوند میدانست که اگر اینها با مجاهدین خروج میکردند در میدان جنگ فرار میکردند و باعث شکست مسلمین میشد و در اوامر نبیّ تخلف میکردند و هزار مفسده دیگر و معنای کراهت در مقابل اراده است و اختلاف است بین حکماء و متکلمین در اینکه اراده و کراهت از صفات ذات است که حکماء قائلند یا از صفات فعل است چنانچه متکلمین قائلند و حق با حکماء است و معنای اراده علم بصلاح فعل است چنانچه حکمت علم بمصلحت است و فعل چون دارای مصلحت باشد صلاح میشود چنانچه اگر دارای مفسده باشد فساد میشود و خداوند بهمه چیز عالم است، و در مقام خود گفته ایم که بسیاری از صفات الهیه مرجعش بعلم است بصیر علم بمبصرات، سمیع علم بمسموعات، مدرک علم بجزئیات حکیم علم بمصالح، مرید علم بصلاح، کاره علم بفساد، خبیر علم بقضایا و نحو اینها و البته هیچگونه فعلی در عالم واقع نمیشود مگر باراده او ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِینَهٍ أَوْ تَرَکْتُمُوها قائِمَهً عَلی أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ الحشر آیه ۵، و این منافات با اختیار و تکلیف و ثواب و عقاب ندارد.

فَثَبَّطَهُمْ خداوند آنها را ثابت فرمود که خارج نشوند نظر بمفاسد خروج

آنها و قیل قائل باین قول بعضی گفتند اصحاب و رفقاء آنها که گفتند اقْعُدُوا و بعضی گفتند قائل نبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بوده بر وجه تهدید و اعراض و بعضی گفتند بر وجه اذن، لکن ظاهر آیه بقرینه کره اللَّه و ثبطهم قائل خداوند است لکن بقول تکوینی نه تشریعی و لفظی مثل قوله تعالی إِنَّما قَوْلُنا لِشَیْ ءٍ إِذا أَرَدْناهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ نحل آیه ۴۲ مَعَ الْقاعِدِینَ مراد قاعدین کسانی که علنا مخالفت کردند و خروج نکردند.

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۷] .... ص : ۲۳۲

لَوْ خَرَجُوا فِیکُمْ ما زادُوکُمْ إِلَّا خَبالاً وَ لَأَوْضَعُوا خِلالَکُمْ یَبْغُونَکُمُ الْفِتْنَهَ وَ فِیکُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ بِالظَّالِمِینَ (۴۷)

و این منافقین اگر خارج شده بودند در شما مؤمنین برای جهاد زیاد نمیکردند بر شما مگر فساد را و هر آینه میگذاردند در میانه شما یعنی افساد میکردند و طلب میکردند برای شما فتنه و فساد را و در میان شما کسانی بودند که گفته های آنها را منتشر میکردند در اطراف شما و گفته های شما را برای دشمنان شما و خداوند عالم بظلم کنندگان است.

این آیه شریفه بیان علت اینست که در آیه قبل اشاره فرموده که علت اینکه خداوند است اینها با شما خارج شوند این امور است که لَوْ خَرَجُوا فِیکُمْ اگر با شما خارج شده بودند ما زادُوکُمْ إِلَّا خَبالًا و خبال تفسیر شده بشرّ و فساد و غدر و مکر و عجز و جبن و جامع همه اینها بجز ضرر بر شما نبود یا شما را میترساندند از مشرکین و کفار یا وسائل غلبه آنها را بر شما ایجاد میکردند یا با شما مکر و خدعه مینمودند یا ایجاد شرّ و فساد میکردند بهر طریقی بود بودن آنها برای شما ضرر و مفسده داشت.

وَ لَأَوْضَعُوا خِلالَکُمْ هر آینه میافتند میان شماها کنایه از اینکه بین

شما تفرقه میاندازنـد و شـما را با هم بـدبین میکنند که یک دسـته از شـما را فریب می دهند و از لشـگر مخالف میترسانند و از جهاد باز میدارند و وحدت شما را بر هم میزنند و قوای شما را ضعیف میکنند.

يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ فتنه و فساد میکنند برای شما و کفار را چیره میکنند بر شما وَ فِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ و در میان شما اشخاص ضعیف الایمان هستند که گوش بکلمات آنها میدهند و برای یک دیگر نقل میکنند.

وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ خداوند چون عالم بافعال آنها و ظلم آنها است لذا آنها را با شما همراه نکرد که این گونه فسادها در شما ایجـاد نشود چنانچه در همین سوره آیه ۱۰۲ میفرمایـد وَ مِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرابِ مُنافِقُونَ وَ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَهِ مَرَدُوا عَلَى النِّفاقِ لا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ الایه.

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۸] .... ص : ۲۳۳

لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَهَ مِنْ قَبْلُ وَ قَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ حَتَّى جاءَ الْحَقُّ وَ ظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَ هُمْ كارِهُونَ (۴۸)

هر آینه بتحقیق این منـافقین ایجاد فتنه کردنـد از قبل از این واقعه و کارها را منقلب نمودنـد تا اینکه موقعی که آمـد حق و امر الهی ظاهر شد و حال آنها کراهت داشتند.

لَقَـدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَهَ مِنْ قَبْلُ اشاره به اینکه این منافقین عملیات خود را قبلا ارائه دادنـد و ایجاد فتنه و فساد کردنـد در واقعه و غزوه احد بعد از آنی که مسلمین غالب شدند و کفار فرار کردند و مسلمین بجمع غنائم مشغول شدند و کسانی که در گردنه و عقبه مأموریت داشـتند که گردنه را خالی نگذارنـد بطمع اخذ غنائم خالی گذاردند و کفار چون گردنه را خالی دیدند از آن طرف حمله بمسلمین کردند و بسیاری از آنها را کشتند و بسیاری فرار کردند فقط معدودی از مسلمین ثابت قدم

بـا حضـرت رسالت مقابله با کفار نمودنـد و همین است معنای وَ قَلَّبُوا لَکَ الْأُمُورَ که غلبه مسـلمین و ظفر آنها را منقلب کردند بشـکست و مغلوبیت تا اینکه خداوند بقدرت کامله خود همین جمع قلیل را باز ظفر بخشـید حَتَّی جاءَ الْحَقُّ نصرت الهی شامل حـال آنهـا شـد وَ ظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ فتـح و فیروزی نصـیب مسـلمین گردیـد و هم این منـافقین کـارهون کمـال کراهت را داشـتند از فیروزی مسـلمین و این دلیـل است بر اینکه اگر در این غزوه هم همراهی کرده بودنـد و با مسـلمین خارج شـده بودنـد این نوع فسادها از آنها بروز میکرد.

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۹] .... ص : ۲۳۴

وَ مِنْهُمْ مَنْ یَقُولُ ائْذَنْ لِی وَ لا تَفْتِنِّی أَلا فِی الْفِتْنَهِ سَقَطُوا وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِیطَهٌ بِالْکافِرِینَ (۴۹)

و از این منـافقین هست کسـی که میگویـد بمن اذن ده که بمـانم و خـارج نشوم و مرا در هلاـکت مینـداز آگاه باشـند که اینها بسبب نفاق باطنی خود در هلاکت افتادند و محققا جهنم آنها را و تمام کفار را احاطه کرده.

چنانچه در آیه دیگر میفرماید یَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِیدٍ ق آیه ۲۹.

وَ مِنْهُمْ مَنْ یَقُولُ ائْذَنْ لِی وَ لا تَفْتِنِّی بعضـی گفتند مراد قائل از این افتنان ابتلاء ببنات و دختران رومیست که آنها را بنات اصفر میگفتند نظر به اینکه از دو نژاد از سـفید پوست رومی و سیاه پوست حبشی بوجود آمده بودند، و بعضی گفتند مراد اینست که اگر بیائیم میترسـیم بفرامین شـما عمل نکنیم و بعـذاب مخالفت مبتلاء شویم یعنی ما را بمعصـیت نینـداز. بعضـی گفتنـد نظر به اینکه بر ما میسّر نیست خروج و در عسر و حرج دچار میشویم بما اجازه وقوف بده که در محذور نیفتیم لکن میفرماید بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ الم أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ یُتْرَکُوا أَنْ

يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا يُفْتَنُونَ وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْكاذِبِينَ

عنکبوت آیه ۱ و ۲، یعنی ما را در معرض امتحان در نیاور بگذار بحال خود باشیم.

أَلا فِي الْفِتْنَهِ سَقَطُوا بنا بر قول مفسرین یعنی در مخالفت امر بخروج لکن ظاهر اینست که شما امتحان خود را دادید در غزوه احد که قبلا اشاره فرمود و از ایمان ساقط شدید و کفر و نفاق و عدم ایمان خود را آشکار کردید و جایگاه شما معین شد که جهنم است وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَهٌ بِالْكافِرِينَ هیچ کافری نیست که از حیطه جهنم خارج باشد طبیعی، مشرک، یهود، نصاری، مجوس، منافق، مرتد و سایر طبقات کفار و البته مراد غیر قاصرین از اطفال و مجانین و امثال آنها است زیرا البته و لو اطلاق کافر بر آنها میشود و احکام کفر بر آنها فی الجمله جاری است لکن مسلّما معذب نخواهند بود.

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۰] .... ص : ۲۳۵

إِنْ تُصِبْكَ حَسَنَهٌ تَسُؤْهُمْ وَ إِنْ تُصِبْكَ مُصِيبَهٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنا أَمْرَنا مِنْ قَبْلُ وَ يَتَوَلَّوْا وَ هُمْ فَرِحُونَ (۵۰)

خطاب بپیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است که اگر بشما اصابه حسنه از فتح و فیروزی و غلبه بر دشمن شد این منافقین قاعدین را بد آید و اگر خدای نخواسته اصابه مصیبتی از قتل و ذهاب مال شد میگویند خوب شد که ما فکر کار خود را کردیم قبلا و خارج نشدیم تا گرفتار این مصائب شویم.

إِنْ تُصِبْكَ حَسَنَهٌ حسنه هر نعمتی که از جانب خداوند تفضلا افاضه شود دنیوی یا اخروی حسنه نامند و البته فتح و فیروزی و غلبه بر خصم و غنیمت و دفع شرّ کفار و امثال اینها حسنه است و تفضل الهی است تَسُؤْهُمْ چون منافقین از ترس جان و مال خود اظهار ایمان کردند و الّا باطنا اعدا عدوّ مؤمنین هستند

و انتظار این دارنـد که این اساس ضـعف پیـدا کند تا آنها از ترس و خوف نجات یابند هر چه عظمت اسـلام بیشتر شود آنها را بد آید و بالعکس وَ إِنْ تُصِبْکَ مُصِیبَةٌ تعبیر بسیّئه نفرمود هر مصیبتی که بمجاهدین فی سبیل اللّه بلکه بمؤمنین اصابه کند آنهم حسنه است و اجر کامل دارد چنانچه میفرماید در دو آیه بعد قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنا إِلَّا إِحْدَی الْحُسْنَیَیْنِ که نصرت و شهادت باشد لـذا تعبیر بمصـیبت فرمود که چشم زخمی بشـما وارد شود این منـافقین را خوش آیـد و یَقُولُوا قَدْ أَخَذْنا أَمْرَنا یعنی کاری که طـالب بودیم که خـارج نشویم و توقف کنیم و گرفتـار این مصـائب نشویم گرفتیم و جـان و مـال خود را حفظ کردیم من قبل پیش از خروج وَ یَتَوَلَّوْا تولّی برگشـتن است و پشت کردن است یعنی یکسان خود توجه کردند وَ هُمْ فَرِحُونَ بسـیار خورسند و خوش حال بودند.

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۱] .... ص : ۲۳۶

قُلْ لَنْ یُصِیبَنا إِلَّا ما کَتَبَ اللَّهُ لَنا هُوَ مَوْلانا وَ عَلَی اللَّهِ فَلْیَتَوَکَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۵۱)

بفرمـا ای رسول اکرم باین منافقین که هرگز ممکن نیست بما اصابه کنـد مصـیبتی مگر آنچه خداونـد برای ما تقـدیر فرموده و نوشته شده او است مولی و صاحب اختیار ما و لازم و حتم است که مؤمنین بر خداوند توکل کنند.

تنبیه- در باب توحیـد افعالی بنـده گان خداونـد که اظهار اعتقاد بتوحیـد افعالی میکنند بر چهار دسـته اند که تعبیر از آن بقشـر القشـر و قشـر و لبّ و لب اللب میکننـد و تشبیه بجوز و لوز میکننـد که دارای این چهار مرتبه است، قشـر القشـر آن پوست سبز است که روی پـوست بـادام و گردو است و چنـد صـباحی که پوست زیر محکم شود دور افتـاده میشود و این توحیـد منـافقین است که فقط چند روز دنیا احکام توحید و اسلام بر آنها بار میشود تا مادامی که کشف خلاف نشود یا بمرگ گنده شود.

و قشر پوست بادام و گردو است و آن توحید عوام است که فی الجمله اعتقادی به اینکه افعال مستند بخدا است دارند لکن نظر آنها تماما باسباب و عملیات خود است این فی الجمله قیمتی دارد لکن پوک است و مغز ندارد.

و لبّ عبارت از مغز بادام است و آن توحید خواص است که تمام کارها را منوط بمشیت و اراده حق میداند و اسباب را وسائط و آلات و معدّات میداند و مقام توکل در این رتبه پیدا میشود.

و لبّ اللب عبارت از روغن بادام و گردو است که هیچ سفلی ندارد و آن توحید خاص الخاص است که توحید انبیاء و اولیاء حق است که اصلا نظر باسباب ندارد نمی بیند جز خدا، نمیترسد جز از خدا، امیدوار نیست جز بخدا اینست که غنی و فقر، صحت و مرض، نعمت و بلا، حیات و موت و عزت و ذلّت در نزد او یکسان است و تماما عین صلاح است و بجا و بموقع است لذا میفرماید قُلْ لَنْ يُصِيبَنا إِلَّا ما كَتَبَ اللَّهُ لَنا و همین است مفاد فرمایش عصمت صغری سلام اللَّه علیها در جواب ابن مرجانه لعنه اللَّه علیه که گفت (کیف رأیت صنع اللَّه باخیک) فرمود (ما رأیت الّا جمیلا هؤلاء قوم کتب اللَّه علیهم القتل فبرزوا الی مضاجعهم) هُوَ مَوْلانا دارای ولایت ذاتیه حقیقیه کلیه است بر جمیع ممکنات تماما ملک او است هر سو که اراده کند میگرداند و این ولایت حدّی از برای او نیست بخلاف سایر ولایت ها که جعلیه است بجعل الهی و محدود است بحدّ معین حتی ولایت کلیه مطلقه که نبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و اوصیاء دارند بر کافه جن و انس و غیر اینها وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ یعنی مؤمن حقیقی واجب است که بر خدا توکل کند و امور را باو واگذار کند که مرتبه سوم توحید بود.

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۲] .... ص : ۲۳۸

قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنا إِلاَّ إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ وَ نَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَنْ يُصِيبَكُمُ اللَّهُ بِعَذابٍ مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَيْدِينا فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ (۵۲)

بگو ای رسول محترم باین منافقین که شما در حق ما مسلمین مجاهدین چه گمان می برید و انتظار دارید یکی از دو احتمال بیشتر در حق ما نمیرود یا فتح و فیروزی نصیب ما میشود که موجب عظمت اسلام و ترویج شعائر دینی و پیشرفت کلمه حق است بسیار خوب است یا شهادت در راه حق و فی سبیل اللّه آنهم بسیار مقام بلندی است که دائما آرزوی مؤمنین است چه اندازه در ادعیه دارد (و قتلا فی سبیلک فوفّق لنا) و اما در حق شماها هم دو احتمال میدهیم و دو انتظار داریم یکی آنکه بدست ما کشته شوید و اسیر گردید یا بعذاب الهی و اسفل درکات جهنم معذّب شوید پس شما انتظار بکشید ما هم با شما انتظار میکشیم.

قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنا إِلَّا إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ اما آنچه مطلوب شما است که ما در موقع جهاد کشته شویم بر ما هیچگونه ضرر و عیب و نقصی ندارد زیرا ما حیات دائمی ابدی را دست آورده ایم وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْياءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ آل عمران آیه ۱۶۳، بلکه ابدان طیبه آنها در قبور تر و تازه تا قیامت باقی است چنانچه معویه ملعون ببهانه اینکه قناتی برای مدینه احداث کند از طریق احد که قبور شهداء احد را از بین ببرد موقعی که رسید بقبر یکی از آنها دیدند تر و تازه است لذا ناچار منصرف شد، و شاه اسماعیل صفوی برای تعمیر قبر حرّ رضوان اللّه علیه دیدند بدنش تر و تازه و دستمالی که حضرت ابی عبد اللّه علیه السّلام بر سر آن بسته بود طمع کرد چون باز کردند خون تازه جاری شد و همین است فرمایش سر مطهر ابی عبد اللّه صلوات اللّه علیه بابن وکیده بالای نیزه

(یا بن وکیده (اما علمت انّا معاشر الأئمه احیاء عند ربّنا نرزق)

و اما آنچه دماغ شما را بخاک میمالد و فتح و فیروزی نصیب ما میشود آنهم اولا ثواب

مجاهدین را درک کرده ایم چنانچه میفرماید فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجاهِدِینَ عَلَی الْقاعِدِینَ أَجْراً عَظِیماً دَرَجاتٍ مِنْهُ وَ مَغْفِرَهً وَ رَحْمَهً الایه نساء آیه ۹۷ و ۹۸. و ثانیا نصرت دین خدا کرده ایم و شرک و کفر را پایمال نموده ایم و اطاعت امر خدا و رسول نموده ایم و فوائد و غنائم زیادی بدست آورده ایم اینست حال ما.

و اما شما منافقین وَ نَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِکُمْ أَنْ یُصِیبَکُمُ اللَّهُ بِعَذابٍ مِنْ عِنْدِهِ اگر بهمین حال نفاق بدرک واصل شوید چنانچه میفرماید إِنَّ الْمُنافِقِینَ فِی الدَّرْکِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ نساء آیه ۱۴۴، و اگر نفاق خود را ظاهر کردید یا ظاهر شد ما مأموریم که شما را بدرک واصل کنیم چنانچه میفرماید یا أَیُّهَا النَّبِیُّ جاهِدِ الْکُفَّارَ وَ الْمُنافِقِینَ وَ اغْلُظْ عَلَیْهِمْ وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمَصِیرُ همین سوره آیه ۷۴ و اینست معنای أَوْ بِأَیْدِینا فَتَرَبَّصُوا شما انتظار داشته باشید در حق ما إِنَّا مَعَکُمْ مُتَرَبِّصُونَ در حق شما.

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۳] .... ص: ۲۳۹

قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعاً أَوْ کَرْهاً لَنْ یُتَقَبَّلَ مِنْکُمْ إِنَّکُمْ کُنْتُمْ قَوْماً فاسِقِینَ (۵۳)

بگو ای پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم باین کفار و منافقین که هر چه شما انفاق کنید چه بطوع و رغبت باشد و چه بکره و اجبار هرگز از شما قبول نمیشود زیرا محققا شما هستید قوم فاسقین.

انفاق یکی از عبادات است و شرط صحت کلیه عبادات اسلام و ایمان است پس عبادات کفار و معاندین و اهل ضلالت و مخالفین بکلی باطل است بعلاوه قصد قربت و خلوص هم شرط صحت عبادات است بدون قصد قربت باطل است و انفاق اینها چه بطوع باشد برای اغراض شخصیه و نوعیه است نه بداعی تقرب و خلوص و چه بکره و اجبار باشد که مسلّما منافی با قربت است و فاسق بمعنی متمرد است و در بسیاری از آیات اطلاق بر کفر و عدم ایمان شده مثل آیه شریفه

أَ فَمَنْ كانَ مُؤْمِناً كَمَنْ كانَ فاسِقاً لا يَسْتَوُونَ الى قوله تعالى وَ أَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْواهُمُ النَّارُ الى قوله تعالى ذُوقُوا عَذابَ النَّارِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ سجده آيه ۱۸- ۲۰ و معلوم است مكذب معاد كافر است.

ان قلت- چه مانع دارد كه در اينجا فاسق بمعنى مصطلح باشد مقابل عادل و آيه شريفه متعرض عدم قبول است نه عدم صحت و فسق مانع از قبول است بدليل قوله تعالى إِنَّما يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ و شرائط قبول غير از شرائط صحت است قلت- اولا معنا ندارد عملى واقع شود مطابق مأمور به صحيحا جامع جميع شرائط صحت و قبول نشود بلى مراتب قبول مختلف است و درجاتش بسيار است.

و ثانيا آيه شريفه إِنَّما يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ جمع محلّى بالف و لام مفيد عموم است جميع مراتب تقوى را شامل است و اولين مراتب تقوى، تقواى از كفر و ضلالت كه مرادف با ايمان است و عدم قبول مطلبى ملازم با عدم صحت است بنا بر اين مى گوييم قل اى رسول محترم باينها كه براى حاضر نشدن در خروج انفاق ميكنند كه بگويند ما هم خدمتى كرديم انفقوا و لو بصورت امر است لكن قضيه شرطيه است يعنى اگر انفاق كنيد طوعا از روى ميل او كرها بدون ميل از روى كراهت لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ لن براى نفى تأبيد است يعنى هرگز از شما پذيرفته و قبول نميشود إِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْماً فاسِقِينَ بچند تأكيد كلمه انّ جمله اسميه، تأكيد ضمير كم در كنتم، قوما شما متمرد و كافر و منافقيد و اين جمله بيان علت عدم قبول است و از شواهد قويه بر اينكه مراد از فسق كفر و نفاق است آيه بعد كه ميفرمايد:

[سوره التوبه (۹): آيه ۵۴] .... ص: ۲۴۰

وَ ما مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقاتُهُمْ إِلاَّ أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَ بِرَسُولِهِ وَ لا يَأْتُونَ الصَّلاةَ إِلاَّ وَ هُمْ كُسالى وَ لا يُنْفِقُونَ إِلاَّ وَ هُمْ كارِهُونَ (۵۴)

و مانعی نیست از برای آنها اینکه قبول شود از آنها انفاقات آنها مگر اینکه اینها کافر بخدا و رسول شدند و نماز را هم بجا نمیآورند مگر با حال کسالت و انفاق نمیکنند مگر آنکه از روی کراهت.

این آیه شریفه بیان موانع قبول را میفرماید یکی کفر و یکی کسالت در صلوه و یکی انفاق از روی کراهت لذا می فرماید ما مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقاتُهُمْ ماء نافیه اشاره به اینکه خداوند که فرمود در آیه قبل که هرگز انفاقات آنها مورد قبول نیست نه از جهت ظلم یا بخل در قبول یا جهات دیگری است بلکه مانع این سه امر است: ۱- إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَ بِرَسُولِهِ کفر باللّه شرک است که منکر توحید است و کفر برسول [ص انکار رسالت است. ۲- وَ لا يَأْتُونَ الصَّلاةَ إِلَّا وَ هُمْ كُسالى زیرا اعتقاد بنماز ندارند و فقط برای اینکه خود را در زمره مسلمین محسوب دارند و نفاقشان کشف نشود با کمال بی میلی و کسالت در جماعت مسلمین داخل میشوند و ابدا قصد قربی ندارند و مرائی هستند و ریاء اعظم از شرک است زیرا مشرک ظاهر و باطنش یکی است و مرائی باطنا مشرک و ظاهرا مسلمان که همین معنای نفاق و دو روئیست. ۳- وَ لا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَ هُمْ كارِهُونَ این هم بداعی قربت نیست و از روی کراهت است که بگویند ما هم خدمت بدین میکنیم.

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۵] .... ص : ۲۴۱

فَلا تُعْجِبْكَ أَمْوالُهُمْ وَ لا أَوْلادُهُمْ إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِها فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كافِرُونَ (۵۵)

پس بتعجب نیاورد شما را اموال آنها و نه اولاد آنها جز این نیست که اراده فرموده خداوند اینکه آنها را باین اموال و اولاد عذاب فرماید در حیات دنیا و موقعی که اجل آنها سر رسد نفس آنها خارج شود و آنها کافر بمیرند.

مفسرین وجوهی در تفسیر این آیه گفته هر کدام وجهی اختیار کرده و این

وجوه قابلیت نقل ندارد و لا یسمن و لا یغنی من جوع.

و توضیح کلام اینست که چیزهایی که خداوند ببندگان عطا میفرماید اگر بنده مصرف سعادت دنیا و آخرت کرد این نعمت و تفضل میشود و اگر وسیله شقاوت دنیا و آخرت نمود بلاء و عذاب میشود مثلا چشم اگر مصرف خط قرآن و اخبار و کتب علمیه و بصورت پدر و مادر و علماء و امثال اینها صرف شد هر نظرش عبادت و نعمت بزرگی است و اگر بصورت نامحرم و امور محرمه مصرف شد بلاء است و البته کوری بهتر است و هکذا سایر نعم و البته اموال و اولاد آنها از راه حرام تحصیل شده و بمصارف حرام صرف شده تماما بلاء و عذاب است چنانچه میفرماید وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ آل عمران آیه ۱۷۲، بعلاوه انسان هر چه آلودگی او در دنیا بمال و اولاد و زخارف دنیوی زیادتر باشد گرفتاری و عذابش و همّ و غم و بلیاتش بیشتر میشود لذا میفرماید فَلا تُعْجِبْکَ البته خطاب بحضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است لکن مقصود جمیع مؤمنین است اموالهم که از چه راهی تحصیل شده و بچه راهی مصرف شده و چه اندازه دشمن و سارق و غارت گر دارد و از اضطراب آنها نه خواب راحت دارد و نه خیال راحت و بالاخره با هزار حسرت میگذارد و میرود (آن مظلمه برد و دیگری زرّ).

وَ لا أَوْلادُهُمْ که تمام انتظار مرگ او را دارند و هر روز یک ابتلاء و مصیبتی و مرضی و مرگی دارند.

إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُعَذِّبَهُمْ بِها فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا بهمین بلیات وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ میمیرند و میگذارند و میروند وَ هُمْ کافِرُونَ با کمال سخط و غضب که دست از دنیا میکشند و آثار عذاب را مشاهده میکنند مزید بر کفر آنها میشود بر خدا و رسول.

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۶] .... ص : ۲۴۳

وَ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَ ما هُمْ مِنْكُمْ وَ لكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ (۵۶)

قسم میخورند قسم جلاله که اینها هر آینه از شما مؤمنین هستند و حال آنکه منافق هستند و جزو مؤمنین نیستند و لکن آنها از روی ترس اظهار میکنند.

وَ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ البته منافقی که باطنا کافر بخدا و رسول است از هزار قسم دروغ باک ندارد و لو جلاله باشد إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ که آنها هم ایمان بخدا و رسول دارند و معتقد بعقائد حقه هستند و با شما مؤمنین هم مسلک و هم عقیده هستند وَ ما هُمْ مِنْكُمْ خداوند شهادت میدهد که آنها خردلی ایمان ندارند و با شما مؤمنین کمال عداوت را دارند و ابدا با شما نیستند.

وَ لكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ و لکن اینها از ترس مال و جان خود که خوف قتل و ذهاب مال دارند که اگر کفر و نفاق آنها ظاهر شود بدست مسلمین بدرک واصل میشوند و اموال آنها جزو غنائم میشود و بدست مسلمین میافتد چنانچه معنای منافق همین است که باشد اظهار اظهار ایمان کند.

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۷] .... ص : ۲۴۳

لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغاراتٍ أَوْ مُدَّخَلاً لَوَلَّوْا إِلَيْهِ وَ هُمْ يَجْمَحُونَ (۵۷)

اگر پیدا کنند پناهگاهی یا مغازه های کوه ها یا طریقی که از مؤمنین محفوظ شوند هر آینه بآنجا توجه میکنند و با کمال سرعت میروند که دسترس مسلمین نباشد لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً ملجأ آنها ملحق شدن بمشرکین و کفار است که دیگر مسلمین دست بآنها نیابند. و تعبیر بلو امتناعیه اشاره باینست که همچه قدرتی ندارند و بالاخره از تحت قدرت مسلمین نمیتوانند خارج شوند و همین که کفر و نفاق و شرک آنها ظاهر شد محکوم بقتل هستند بمقتضای قوله تعالی فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ توبه آیه ۵، و برای حفظ جان و مال خود طریقی بهتر از دخول در مسلمین و اظهار اسلام نیست که چهار صباح مدت حیات و زندگانی محفوظ

بمانند و پس از مردن بدرک اسفل نار منتقل شوند او مغارات جمع مغاره است که اطلاق بر غار میشود که در دل کوه ها ظاهر میشود و منزلگاه جانوران است اینهم برای آنها نتیجه بخش نیست زیرا آن خدایی که خبر از نفاق آنها میدهد جایگاه آنها را هم مطلع است و بمسلمین خبر میدهد میروند و آنها را بقتل میرسانند او مدّخلا برای این کلمه تفاسیری کردند و مراد محل دخول است، و در خبر منسوب بحضرت باقر علیه السّلام تفسیر بسرب فرموده و بزبان ساده فرارگاه یعنی از هر طریقی که بتوانند فرار کنند از دست مسلمین لَوَلَّوْا إِلَيْهِ رو بآن طریق میکنند و خود را نجات میدهند این هم خیال فاسدی است و مدخول کلمه لو است وَ هُمْ يَجْمَحُونَ و آنها با کمال سرعت شتاب میکنند لکن هیهات هیهات و علی الفرض که نجات یافتند کجا از عذاب الهی فردای قیامت فرار میکنند يَقُولُ الْإِنْسانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفَرُّ قیمه آیه ۱۰.

تنبیه- این آیات در مورد منافقین است که از ترس جان و مال اظهار اسلام و ایمان کردند، و اما منافقین که بطمع مال و ریاست اظهار اسلام و ایمان کردند اینها فرار نمیکنند و دشمن داخلی هستند مثل فلان و فلان و فلان و اتباعهم که در آیه بعد اشاره دارد.

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۸] .... ص : ۲۴۴

وَ مِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْها رَضُوا وَ إِنْ لَمْ يُعْطَوْا مِنْها إِذا هُمْ يَسْخَطُونَ (۵۸)

و بعضی از منافقین هستند که عیب بشما میگذارند در تقسیم صدقات مسلمین پس اگر بآنها سهم بدهی راضی میشوند و اگر ندهی از صدقات بآنها سخط و غضب میکنند. در حدیث از حضرت صادق علیه السّلام است که فرمودند

(اهل هذه الایه اکثر من ثلثی الناس).

و منهم بعضی از این منافقین که بطمع مال و جاه آمده اند مَنْ یَلْمِزُکَ لمزه و همزه عیب گذاردن است بر کسی که عیب ندارد، این منافقین بپیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عیب گذاردند که بعدالت تقسیم نمیکند فی الصدقات مثل غنائم و زکوات و اموال بیت المال که مصرفش فقراء مسلمین و سایر طبقات مستحقین که در آیه بعد میفرماید هستند فَإِنْ أُعْطُوا مِنْها رَضُوا اگر بآنها تقسیم شود و داده شود خوشنود و خورسند میشوند وَ إِنْ لَمْ یُعْطَوْا مِنْها إِذا هُمْ یَسْخَطُونَ چنانچه حضرت صادق علیه السّلام فرمود نوع ناس همین نحوند حتی نسبت بخداوند عالم که هر چه بآنها نعمت عنایت فرماید و تفضّل نماید راضی بقسمت الهی نیستند و لو بدانند که افعال الهی موافق با حکمت و مصلحت است، و در حدیث قدسی است میفرماید

(انّ من عبادی من لا یصلحه الا الفقر فان اغنیته لافسده ذلک و انّ من عبادی من لا یصلحه الا الغنی فان افقرته لافسده ذلک فمن لم یرض بقضایی و لم یصبر علی بلائی فلیطلب ربّا سوای و لیخرج من ارضی و سمائی)

و همچنین نسبت برسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در تقسیم غنائم و زکوات و سایر اموال بیت المال بهر که هر چه عنایت کند راضی نمیشوند و میگویند قسمت بعدالت نکرده و بعضی را بر بعضی مقدم داشته و هکذا فقراء نسبت باغنیاء و ارحام و آشنایان و منتسبان نسبت بیکدیگر هر کدام توقع بیشتر و بالاتر از یک دیگر دارند و راضی نیستند.

[سوره التوبه (۹): آیه ۵۹] .... ص: ۲۴۵

وَ لَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا ما آتاهُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ قالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ سَیُؤْتِینَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ رَسُولُهُ إِنَّا إِلَی اللَّهِ راغِبُونَ (۵۹)

و اگر اینها راضی بودند بآنچه خداوند بآنها تفضل فرموده و آنچه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بآنها عنایت کرده و میگفتند که ما را خداوند کافیست و ما را بس است هر آینه بزودی خداوند بما بیشتر و زیادتر تفضل میفرماید و رسول خدا عنایت مینماید

میگفتند محققا ما بسوی خداوند کمال رغبت را داریم.

وَ لَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا ما آتاهُمُ اللَّهُ نظر باحاطه علمیه بجمیع حکم و مصالح و بمقتضای نظام جملی عالم در دفتر الهی ثبت و نوشته شده هر چه که باید بهر فردی از افراد بنده گان داده شود و هر چه کوشش کنند بجایی نمیرسند از موت و حیات، صحت و مرض، غناء و فقر، عزت و ذلت، نعمت و بلاء تماما بجا و بموقع است و تغییرپذیر نیست.

مهندسی که بگل نکهت و بگل جان داد بهر که هر چه سزاوار حکمت است آن داد

باید بنده در هر حال کمال رضایت را داشته باشد و بخواهد هر چه خدا بر او خواسته و همچنین و رسوله زیرا بواسطه مقام عصمت و اینکه امری از آن حضرت صادر نمیشود مگر بفرمان خدا وَ ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی عَلَّمَهُ شَدِیدُ الْقُوی نجم آیه ۳ و ۴ و ۵، و مجرد نطق نیست لا یفعل عن الهوی باید مسلمین کمال رضایت را بتقسیم او داشته باشند.

وَ قالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ لا رادّ لقضائه و لا معقب لحکمه (لا مانع لما اعطیت و لا معطی لما منعت) اگر تفضلی فرماید احدی قدرت بر جلوگیری ندارد و اگر منعی نمود کسی قدرت بر اعطاء ندارد وَ قالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَکِیلُ آل عمران آیه ۱۶۷ نِعْمَ الْمَوْلی وَ نِعْمَ النَّصِیرُ.

سَیُؤْتِینَا اللَّهُ امیدوار باشند که خداوند بیشتر و بهتر در دنیا و آخرت بآنها عنایت فرماید و دعاء کنند و شکرگزار باشند وَ قالَ رَبُّکُمُ ادْعُونِی أَسْتَجِبْ لَکُمْ مؤمن آیه ۶۲ لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَأَزِیدَنَّکُمْ ابراهیم آیه ۷، البته خداوند من فضله بآنها عطاء میفرماید و رسوله آنهم مراحمش بیشتر میشود إِنَّا إِلَی اللَّهِ راغِبُونَ نکته- ذکر جواب شرط نشده بواسطه وضوح آن و این یکی از نکات فصاحت و بلاغت است.

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۰] .... ص : ۲۴۷

إِنَّمَا الصَّدَقاتُ لِلْفُقَراءِ وَ الْمَساكِينِ وَ الْعامِلِينَ عَلَيْها وَ الْمُؤَلَّفَهِ قُلُوبُهُمْ وَ فِي الرِّقابِ وَ الْغارِمِينَ وَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَهً مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۶۰)

منحصرا مصرف صدقات که زکوات اموال است هشت مصرف است از برای فقراء و مستأصلها و کسانی که ضبط میکنند و کفاری که باعث تألیف قلوب آنها شود و خرید بنده گان و آزاد کردن آنها و مقروضین و در راه خیر و ابن سبیل که از وطن دور افتاده و دست رسی ندارد و این از جانب خدا واجب است و خداوند دانا و حکیم است بمصالح امور.

إِنَّمَا الصَّدَقاتُ مراد صدقات واجبه است بقرینه جمله آخر فَرِيضَهً مِنَ اللَّهِ و مراد زکاه مال است و مسائل زکاه را در مجلد اول در ذیل وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ مفصلا بیان کرده ایم، و خلاصه آن اینکه زکاه به نه چیز تعلق میگیرد غلات اربعه گندم، جو، خرما، کشمش. و انعام ثلاثه شتر، گاو، گوسفند. و نقدین دینار و درهم. و هر کدام حدّ نصابی دارد. حد نصاب غلات اربعه بمن شاهی صد و چهل من الّا چهارده مثقال که بحساب کیلو هشتصد و شصت و چهار کیلو الا کسری است و زمان تعلق زکاه موقع انعقاد حبه است و زمان اداء موقع ضبط است و شرائط آن مالک بودن حین انعقاد حبه است و بالغ بودن و عاقل و حرّ و متمکن از تصرف باشد و بر غیر مالک و بر صبیّ و مجنون و عبد و غیر متمکن واجب نیست و مقدار زکاه اگر از انهار و باران و رودها آب میخورد صد ده زکاه است و اگر از چاه و لو بتوسط برق یا فشاری باشد صد پنج و اگر از هر دو مساوی باشد صد هفت و نیم و اگر اکثریت با یک طرف باشد بنحوی که صدق کند عرفا تابع آنست و اداء زکاه پس از وضع مخارج است حتی خراج و مالیات غایه الامر مخارج قبل از انعقاد حبه از حد نصاب کسر گذارده میشود و بعد از انعقاد از مقدار زکاه

و اما زکاه انعام ثلاثه نصابهایی دارد:

امّا شتر ۱۲ نصاب دارد، از پنج شتر تا ۲۵ شتر هر پنجی یک گوسفند.

۶- ۲۶ یک شتر ماده که داخل سال دوم شده باشد. ۷- ۳۶ یک شتر ماده که داخل در سال سوم شده باشد. ۸- ۴۶ یک شتر داخل سال چهارم شده باشد.

۹- ۶۱ یک شتر داخل سال پنجم. ۱۰- ۷۶ دو شتر داخل سال سوم.

۱۱- ۹۱ دو شتر داخل سال چهارم. ۱۲- ۱۲۱ الی بالا- در هر پنجاه شتری یک شتر داخل سال چهارم یا در هر چهل یک شتر داخل سال سوم و بین نصابها چیزی نیست و باید آنچه زکاه میدهد ماده باشد.

و اما گاو دو زکاه دارد ۱- ۳۰ گاو یک گاو یک ساله نر یا ماده.

۲- در چهل گاو یک گاو ماده که داخل سال سوم شده باشد و بهمین حساب سی بسی حساب کند یا چهل بچهل و لو بر هر دو منطبق شود.

و اما گوسفند پنج نصاب دارد. ۱- ۴۰ گوسفند یک گوسفند. ۲- ۱۲۱

دو گوسفند. ۳- ۲۰۱ سه گوسفند. ۴- ۳۰۱ چهار گوسفند. ۵- از چهارصد ببالا هر صدی یک گوسفند و باید اینها سائبه یعنی صحراچر باشند در بیابان نه مألوفه که علف ملکی بخورند و شتر و گاو هم باید کارگر نباشند بسواری یا آب کشی یا آسیا و نحوه اینها.

مسئله مشکله- اگر مال زکوی که بحد نصاب رسیده جزو منافع است و خمس بآن تعلق گرفته اگر خمس آن را رد کند از حد نصاب خارج میشود مثلا ۱۵۰ من گندم استفاده کرده اگر خمس آن را رد کند ۱۲۰ من میشود از حد نصاب می افتد آیا باید خمس رد شود تا زکاه تعلق نگیرد یا زکاه دهد تا خمس آن کمتر شود، بعضی گفتند باید زکاه را رد کند و جزو مئونه است و خمس پس از وضع مئونه است، و بعضی گفتند خمس را رد کند زیرا آنهم جزو مخارج است

و زکاه بعد از وضع مخارج است.

و حق اینست که بایـد زمـان تعلق هر یـک را ملاـحظه کرد مثلاـ تعلق زکـاه پس از انعقاد حبه است و لو وقت اداء موقع حصاد است، و تعلق خمس ظهور ربـح است و لو موقع اداء تمـامیت سال حساب است و این مختلف میشود مثلا کسـی که اول سالش اول شـهر صیام است اگر سال رسید و هنوز انعقاد حبه نشده باید همان سبز را حساب کند و خمس دهند و جزو مخارج قبل از انعقـاد حبه محسوب میشود و از حـد نصـاب ساقط میشود، و اگر سالش پس از انعقاد حبه است زکاه تعلق گرفته و مخارج بعد از انعقاد حبه از حد نصاب خارج نمیشود.

و امّا نصاب طلا و نقره سکه دار چه بسکّه اسلامی باشد و چه بسکّه خارجی قدیمی یا جدیدی.

و امـا طلاـ دو نصاب دارد ۱- ۱۵ مثقال صـیرفی ۲۴ نخودی که بیست مثقـال شـرعی است ۱۸ نخودی و نصـاب آن چهل یک است که ۹ نخود میشود. و نصاب دوم هر سه مثقال صـیرفی عشر مثقال شرعی است که چهل یک میشود و بین النصابین چیزی نیست.

و اما نقره سـکه دار آنهم دو نصاب دارد ۱- ۱۰۵ مثقال صیرفی که ۲۰۰ درهم است و زکاه آن چهل یک است که پنـج درهم میشود. ۲- هر چهـل درهمی یـک درهم مثلاـ کسـی که صـد تومـان که هزار مثقـال صـیرفی است ۲۵ مثقال بایـد بدهـد و اما مسـتحقین زکاه هشت طائفه هسـتند که این آیه بیان میفرماید إِنَّمَا الصَّدَقاتُ کلمه انما از ادات حصر است که بغیر از این هشت طـائفه نمیتوان داد و مصـرفش منحصـر بـاین هشت طائفه است و مراد این نیست که قسـمت بین این هشت طائفه شود بلکه بهر یک از این هشت دسته داده شود کافی است.

۱- للفقراء لام اختصاص است که مختص باین هشت سهم است نه لام

ملکیه زیرا تا بفقیر ندهند مالک نمیشود و مراد فقیر شرعی است و آن کسیست که درآمد سالیانه او وافی بمخارج و مصارف سالیانه او نباشد مثلا اگر درآمد نوزده باشد و مصارف بیست فقیر است بشرط آنکه مصارفش بنحو اقتصاد و توسط باشد زیاده روی نکند.

۲- و المساکین در فرق بین فقیر و مسکین مفسرین اختلاف زیادی دارند تقریبا پنج قول است و هر کدام استشهاد بمواردی کردند که اطلاق مسکین شده لکن تحقیق کلام اینست که هر جا فقیر گفتند شامل مسکین هم میشود و بالعکس و هر جا با هم گفته شد مثل این مورد مسکین اسوء حال است از فقیر و باصطلاح (اذا اجتمعا افترقا و اذا افترقا اجتمعا) ۳- وَ الْعامِلِینَ عَلَیْها کسانی که مأموریت پیدا میکنند برای جبایت و اخذ و جمع آوری زکوات و صدقات.

۴- وَ الْمُؤَلَّفَهِ قُلُوبُهُمْ از کفار که موجب تمایل آنها بشود باسلام و تألیف قلوب آنها و رغبت بدین مقدس شود.

۵- وَ فِی الرِّقابِ بنده خریدن و آزاد کردن بخصوص اگر در مورد اذیت و ظلم موالی واقع شوند یا برای اداء مال الکتابه که متمکن از اداء نباشند تا آزاد شوند ۶- وَ الْغارِمِینَ کسانی که مقروض و مدیون باشند و متمکن از اداء نباشند مشروط بر اینکه بر مصارف حرام و لغو و اسراف نباشد.

۷- وَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ تمام مصارف خیریه را شامل است از بناء مساجد و مدارس و نشر کتب دینی و احداث قنوات و اصلاح طرق و جسر و صدّ و اصلاح بین المؤمنین و اعزام برای حج و زیارت ائمه علیهم السلام و تشکیل مجالس سوگواری و تعلیم معالم دینی و غیر اینها.

۸- وَ ابْنِ السَّبِیلِ کسی که از وطن دور افتاده باشد و نتواند تحصیل

وسائل وصله بوطن کند و او در وطن متمکن باشد.

فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ و ایّ فریضه حتی دارد مانع الزکاه بدین اسلام از دنیا نمیرود و در آیات عدل صلوه شمرده شده و از احکامیست که در تمام شرایع بوده و منکر آن کافر است و مرتد وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بافعال و اقوال و اشخاص شما حَكِيمٌ بمصالح و حکم احکام.

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۱] .... ص : ۲۵۱

وَ مِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَ يَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ الَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۶۱)

و بعض از اینها کسانی هستند که اذیت میکنند بپیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و میگویند که این پیغمبر اذن است یعنی زود باور است هر که هر چه بگوید باور میکند بگو این رسول محترم اذن خیر است برای شما و بنفع شما است ایمان و تصدیق فرمایشات الهی را دارد و برای نفع شما مؤمنین هم قول شما را میپذیرد.

وَ مِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ مفسرین مرجع ضمیر منهم را بمنافقین که در آیات قبل ذکر شد دانسته که مراد بعض این منافقین هستند و اسامی آنها را هم ذکر کرده اند لکن این تفسیر خلاف ظاهر آیه بلکه نصّ آیه است زیرا ایمان للمؤمنین اذن خیر برای منافقین نیست بلکه مراد بعض از مؤمنین ضعیف الایمان هستند که قعود کردند از خروج بغزوه برای جهاد، پس از مراجعت خدمت حضرت شرفیاب شدند و اعذاری برای ترک خروج اظهار کردند و حضرت از فرط حیائی که داشت عذر آنها را پذیرفت و متعرض آنها نشد اینها رفتند پیش خود گفتند که حضرت رسول را خداوند خبر میدهد که ما از راه عصیان و بدون عذر خارج نشدیم قبول میفرماید و ما میرویم و اعتذار می طلبیم عذر ما را هم میپذیرد وَ يَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ هر که هر چه بگوید باور میکند و لو دو قول متضاد

باشد و این کلام اینها اذیّت بآن حضرت بود اذیت قولی.

قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ بفرما بآنها که حضرت برای خیر شما و اینکه سایر مؤمنین بدبین بشما نشوند و با شما ترک معاشرت نکنند و از زمره خود خارج نکنند عذر شما را بر حسب ظاهر پذیرفت و الّا واقعا میدانست که شما دروغ می گویید و عذری نداشتید زیرا خداوند خبر داده بود و او يُؤْمِنُ بِاللَّهِ تصدیق فرمایشات الهی را مینمود وَ يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ و مراد از ایمان للمؤمنین همین پذیرفتن عذر آنها بود که بنفع آنها باشد، و شاهد قوی بر این معنی اینکه در ایمان بخدا متعدی بباء شده و در ایمان للمؤمنین بلام شده که برای نفع آنها است، بلی اخباری هم در برهان دارد که اطلاق منافق بر آنها شده لکن این هم یک نوع نفاق است که در عقب سر حضرت این نوع جسارتها شود و اللَّه العالم.

وَ رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ الَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ وجود حضرت رسالت رحمت است برای کسانی که از شما حقیقه ایمان آورده باشید و کسانی که اذیت برسول اللَّه میکنند برای آنها عذاب دردناک است.

وَ رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ بلکه وجود مقدسش رحمه للعالمین است وَ ما أَرْسَلْناكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعالَمِينَ و مسمی است بپیغمبر رحمت و مراد رحمت بر مؤمن تمام عیار است که بسعادت در این و فوز نشأتین نائل شود.

وَ الَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ چه اذیت لسانی جسارت کنند و چه اذیت فعلی بر او و اصحابش روا دارند لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ از این جمله بضمیمه حدیث متواتر بین الفریقین که فرمود

(فاطمه بضعه منّی من آذاها فقد آذانی الحدیث).

کسانی که این همه آزار و اذیت بفاطمه سلام اللَّه علیها روا داشتند پهلوی او را شکستند، محسن او را سقط کردند، لطمه بصورتش زدند، فدک او را غصب کردند

بازوی او را خستند، بدن او را با تازیانه مجروح کردند و هکذا نسبت بائمه اطهار ابناء رسول اللّه بلکه بسادات ذراری آن سرور تکلیف آنها معلوم میشود.

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۲] .... ص : ۲۵۳

یَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَکُمْ لِیُرْضُوکُمْ وَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ یُرْضُوهُ إِنْ کانُوا مُؤْمِنِینَ (۶۲)

قسم میخورند این جماعت بقسم جلاله باللّه برای اینکه شما مؤمنین را از خود راضی کنند و حال آنکه خدا و رسول سزاوارتر هستند از اینکه راضی کنند اگر بوده باشند مؤمنین.

سه قسم ترضیه داریم ۱- ترضیه مؤمنین و آنها چون خبر از نیّات و بواطن اینها ندارند و فقط بظاهر نظر دارند اینها رفتند نزد مؤمنین یَحْلِفُونَ بِاللَّهِ قسم خوردند بقسم جلاله که ما هم مؤمن باللّه و بالرسول هستیم و معذور از خروج بودیم لِیُرْضُوکُمْ تا مؤمنین معامله ایمان با آنها کنند و بخود راه دهند.

۲- ترضیه خداوند است که از بواطن و نیّات آنها خبر دارد باید حقیقه نادم و تائب شوند و این الزم است که از عذاب الهی نجات یابند و توبه آنها را قبول فرماید لذا میفرماید و اللّه و تقدیرش و اللّه احق ان یرضوه.

۳- ترضیه رسول است که از آن حضرت تمنّی کنند که برای آنها استغفار کند و از خدا تمنّای عفو نماید بعد از آنی که خداوند برسولش از نیات و بواطن آنها خبر داده و نزد آن حضرت مکشوف شده مثل ابناء یعقوب بعد از کشف حال آنها که گفتند اسْتَغْفِرْ لَنا لذا میفرماید وَ رَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ یُرْضُوهُ نکته- چرا نفرمود ان یرضوهما سرّش تقدیر بود نظیر قول شاعر (نحن بما عندنا و انت بما عندک راض و الرأی مختلف) تقدیرش نحن بما عندنا راضون و انت بما عندک راض، و این اختصار یک نوع از بلاغت است زیرا نحوه ترضیه خدا و ترضیه رسول مختلف است و اگر فرموده بود ان یرضوهما دلالت نداشت چنانچه

در شعر هم بما عندنا و بما عندک مختلف است.

إِنْ کانُوا مُؤْمِنِینَ یعنی مؤمنین بآنها بگویند که اگر این اظهاری که میکنید حقیقت دارد و واقعا مؤمن هستید بروید خدا و رسول را راضی کنید ما هم هر که را که خدا و رسول از او راضی باشند راضی هستیم و اگر ایمان ندارید و خدا و رسول از شما راضی نیستند و تائب نمیشوید و طلب استغفار نمیکنید ما مؤمنین هم از کسی که خدا و رسول از او راضی نباشند از او راضی نیستیم و بر این اظهار شما و قسمهای شما قسم جلاله اثر بار نمیکنیم.

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۳] .... ص: ۲۵۴

أَ لَمْ یَعْلَمُوا أَنَّهُ مَنْ یُحادِدِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نارَ جَهَنَّمَ خالِداً فِیها ذلِکَ الْخِزْیُ الْعَظِیمُ (۶۳)

آیا نمیدانند اینکه کسی که از حدود الهی تجاوز کند و از دستور رسول تعدّی کند محققا از برای او است آتش جهنم همیشه در او مخلد است و این عذاب دائمی خواری بزرگیست.

أَ لَمْ یَعْلَمُوا یعنی باید بدانند و چرا نمیدانند، البته چنین است أَنَّهُ مَنْ یُحادِدِ اللَّهَ از ماده حدّ است و حد بمعنی اندازه است و احکام الهیه کلا محدود است و حادّ باب مفاعله بمعنی تجاوز از حد است و حکماء گفتند (کل شیئی جاوز عن حدّه انقلب الی ضدّه) و تجاوز از حدود الهیه تخلف از فرامین او است و رسوله از آنچه حضرتش بر حسب فرمان الهی ابلاغ فرموده و معین کرده باید تجاوز نکرد که اگر تجاوز کرد فانّ له فاء تفریع است که متفرع است بر کسی که تجاوز کند بنحو تحقیق که تخلف پذیر نیست نار جهنم که اشدّ حرا است و از غضب الهی افروخته شده که امیر المؤمنین علیه السّلام در مناجاتش در دعاء کمیل میگوید

(فکیف احتمالی لبلاء الاخره و جلیل وقوع المکاره فیها و هو بلاء تطول

مدته و یدوم بقائه و لا یخفف عن اهله لانه لا یکون الا عن غضبک و انتقامک و سخطک و هذا ما لا تقوم له السموات و الارض).

خالِداً فِیها دلیل بر عدم ایمان زیرا مؤمن مسلما مخلد در عذاب نیست بلکه در مقام خود گفته ایم که اگر با ایمان از دار دنیا رفت آمرزیده میرود و بر طبق این دعوی حدود چهل حدیث در معالم الزلفی نقل کرده بلکه در مجلد سوم کلم الطیب بشارات دوازده گانه برای شیعه بیان شده.

ذلِکَ الْخِزْیُ الْعَظِیمُ خزی هوان و ذلت و خواری و خفت است آنهم بدرجه اعلا که مفاد کلمه العظیم است.

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۴] .... ص: ۲۵۵

یَحْذَرُ الْمُنافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَیْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِما فِی قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِؤُا إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ ما تَحْذَرُونَ (۶۴)

بترسند منافقون اینکه نازل شود در حق آنها بر آنها سوره ای که خبر دهد آنها را بآنچه در قلوب آنها است بگو بآنها استهزاء کنید محققا خداوند ظاهر و خارج میکند آنچه را که میترسیدید.

این آیه بضمیمه دو آیه بعد اخبار بسیاری داریم که در شأن منافقین که قصد قتل حضرت را داشتند در مراجعه از غزوه تبوک، عیاشی از جابر جعفی، طبرسی، علی بن ابراهیم، ابن کیسان، ابن الجارود، برهان تماما از حضرت باقر علیه السّلام روایت کرده اند که این آیات در مورد عدوّی اللَّه و العتره معهما که دوازده نفر بودند که در عقبه کمین کرده بودند در موقع مراجعت حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم از غزوه تبوک که آن حضرت را بقتل رسانند و گفتند اگر حضرت متفطن نشد که بمقصد خود نائل شده ایم و او را بقتل رسانیده ایم و اگر متفطن شد و نتوانستیم او را بکشیم می گوییم ما قصدمان مزاح و شوخی و ملعبه بود قصد جدّی نداشتیم و حضرت

در آن موقع بر ناقه سوار بود و عمار مهار ناقه را داشت و حذیفه در عقب ناقه بود و او را میراند جبرئیل نازل شد و حضرت را خبر داد حضرت حذیفه را امر فرمود برود آنها را رد کند حذیفه رفت و آنها را متفرق نمود حضرت از او پرسید که آنها را شناختی عرض کرد نشناختم حضرت یک یک آنها را باسم معرفی فرمود اول و دوم و ده نفر از اتباع آن دو، عمار عرض کرد یا رسول اللّه اجازه فرما برویم آنها را بقتل رسانیم حضرت فرمود کراهت دارم که بگویند عرب که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بعد از اینکه ظفر پیدا کرد اقدام در قتل اصحاب خود نمود

(اکره ان تقول العرب لما ظفر باصحابه اقبل بقتلهم)

و بقیه شرح این واقعه در شرح آیات بیان میشود انشاء اللّه تعالی.

یَحْذَرُ الْمُنافِقُونَ منافق که معتقد نیست ترسی ندارد و از اینکه خدا خبر برسول دهد نه معتقد بخدا است و نه برسول لذا مفاد آیه بعضی گفتند که این منافقین شاک بودند و احتمال صدق میدادند و همین منشأ خوف آنها شده بود، و بعضی گفتند منسلخ از معنای خبری است و در مقام انشاء است یعنی باید بترسند و تحقیق کلام اینست که این آیات در مقام تهدید است که جای ترس است و مراد از منافقین همان دوازده نفرند که شیخین باشند که در خبر تاره بعدوّی اللّه تعبیر فرموده و تاره بفلان و فلان و ده نفر همقطاران آنها.

أَنْ تُنَزَّلَ عَلَیْهِمْ سُورَةٌ سوره به پیغمبر نازل میشود نه بر آنها و مراد اینست که در مورد آنها نازل شود زیرا خداوند ستّار العیوب است لکن (چون که از حد بگذرد رسوا کند).

تُنَبِّئُهُمْ آن سوره آگاه کند و خبر دهد بِما فِی قُلُوبِهِمْ باطن آنها را ظاهر کند و نفاق آنها را کشف فرماید و مسلمانها را از عداوت آنها آگاه نماید قُلِ اسْتَهْزِؤُا امر در مقام تهدید است یعنی هر چه میتوانید و میخواهید

بدین اسلام و پیغمبر و مسلمین استهزاء و سخریه و متلک و یاوه گویی کنید انّ اللّه محققا خداوند مخرج ظاهر میفرماید ما تَحْذَرُونَ رسوا خواهید شد و چیزی در پس پرده نمیماند.

لطف حق با تو مداراها کند چون که از حد بگذرد رسوا کند

امروز اگر نکرد دو روز دگر کند، چنانچه بعد از رحلت حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نفاق و کفر و عناد و عداوت هر یک ظاهر شد بلکه در زمان خود حضرت که گفت آن ملعون (ان الرجل لیهجر) و از عجائب و غرائب است که دلیل بر خلافت او را میگویند که اوّلی در حال احتضار بسومی گفت بنویس وصیت نامه مرا که خلیفه بعد از من پس بیهوش شد بعد از آنی که بهوش آمد گفت بخوان خواند که خلیفه بعد از من دومی است باسم گفت نرسیدی من دیگر بهوش نیایم گفت آری آیا در اینجا هزیان نیست و در مورد رسول هست ما تَحْذَرُونَ که از آنچه میترسیدند بسرشان آمد.

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۵] .... ص : ۲۵۷

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّما كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ قُلْ أَ بِاللَّهِ وَ آياتِهِ وَ رَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ (۶۵)

و هر آینه اگر آنها را حاضر کنی و بپرسی که این چه عملی بود کردید و از گفتارهای آنها بآنها خبر دهی که چرا گفتید هر آینه میگویند ما بازی میکردیم و شوخی و واردی داشتیم بآنها بگو آیا با خدا و آیات الهیه و رسول او استهزاء میکنید.

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ که در اخبار سابقه دارد که حضرت آنها را حاضر فرمود و از آنها پرسید از گفتار و رفتار آنها که جبرئیل علیه السّلام خبر داده بود لَيَقُولُنَّ آنها در جواب حضرت گفتند إِنَّما كُنَّا نَخُوضُ در گفتار خود که مزاح و شوخی

بود نه تصمیم و جدّی وَ نَلْعَبُ در کردار خود بازی میکردیم قصدی و عمدی نبود قل در جواب آنها بفرما که بر فرض محال که راست بگوئید و قصد جدی نداشتید أَ بِاللَّهِ وَ آیاتِهِ وَ رَسُولِهِ آیا با خدا و آیات شریفه قرآن و با رسول خدا کُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ که استهزاء بخدا و قرآن و رسول و سایر مقدسات دین کفر و ارتداد میآورد، بقول مردم شوخی جایی دارد بعضی امور است شوخی بردار نیست میگویند بازی بازی با ریش بابا هم بازی، در نظر دارم با یک نفر از علماء بزرگ در ماشین بودم راننده از آن عالم بزرگ پرسید که من بمادرم گفتم که چرا فلان کلام را با عیال من گفتی قسم خورد من نگفتم باور نکردم او رفت قرآن را آورد که باین قرآن من نگفتم من قرآن را از او گرفتم و پرتاب کردم آیا بر من چیزیست آن عالم فرمود کافر شدی گفت از روی غیظ و غضب بود فرمود چرا سنگ بر سر خود نزدی.

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۶] .... ص : ۲۵۸

لا تَعْتَذِرُوا قَدْ کَفَرْتُمْ بَعْدَ إِیمانِکُمْ إِنْ نَعْفُ عَنْ طائِفَهٍ مِنْکُمْ نُعَذِّبْ طائِفَهً بِأَنَّهُمْ کانُوا مُجْرِمِینَ (۶۶)

نمیخواهد عذرخواهی کنید بتحقیق شما کافر شدید بعد از ایمان خود اگر ما عفو کنیم طائفه ای از شما را عذاب میکنیم طائفه دیگر شما را بسبب اینکه این طائفه بودند مجرم و گنه کار لا تَعْتَذِرُوا یعنی عذرتراشی نکنید و دروغ بافی ننمائید زیرا عذر بدتر از گناه است بعد از آنی که خدا خبر داده از باطن و مقصود و قلب شما و پیغمبر [ص عالم بآن هست و خبر میدهد این اعتذار شما تکذیب خدا و رسول است.

قَدْ کَفَرْتُمْ بَعْدَ إِیمانِکُمْ مراد ایمان ظاهریست که اقرار بشهادتین کردید و پس از این اقرار این عمل شنیع بر حسب اقرار بایمان موجب ارتداد شما شده

و باید احکام مرتد بر شما جاری کرد غایه الامر مرتد ملی هستید نه فطری إِنْ نَعْفُ عَنْ طائِفَهٍ مِنْکُمْ کسانی که آمدند و پس از اعتراف بواقع مقصود حقیقه تائب شدند و اگر قبلا هم منافق بودند و اعتقاد نداشتند همین خبر دادن رسول [ص از باطن و مقصود آنها بتوسط وحی الهی خود یک معجزه و دلیل حقانیت حضرت است حقیقه ایمان آوردند خداوند توبه آنها را قبول فرمود و آنها را عفو نمود نُعَذِّبْ طائِفَهً کسانی که بهمان نفاق باقی بودند و بهمان عداوت برقرار و لو بعد از این عمل هم اقرار ظاهری دارند لکن جایگاه آنها اسفل درکات جهنم است إِنَّ الْمُنافِقِینَ فِی الدَّرْکِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ نساء آیه ۱۴۴ و سبب عذاب آنها اینست که بِأَنَّهُمْ کانُوا مُجْرِمِینَ مجرم اطلاق بر کافر و منافق و فاسق و عاصی میشود و از این آیه استفاده میشود که توبه مرتد قبول است.

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۷] .... ص : ۲۵۹

الْمُنافِقُونَ وَ الْمُنافِقاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ یَأْمُرُونَ بِالْمُنْکَرِ وَ یَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَ یَقْبِضُونَ أَیْدِیَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِیَهُمْ إِنَّ الْمُنافِقِینَ هُمُ الْفاسِقُونَ (۶۷)

رجال از منافقین و نساء آنها بعض آنها از بعض دیگرند امر بمنکرات میکنند و نهی از معروفات و قبض ید دارند خدا را فراموش کردند پس خداوند هم آنها را فراموش میفرماید محققا منافقین آنها فاسقین هستند.

الْمُنافِقُونَ وَ الْمُنافِقاتُ و لو لفظ منافقین شامل رجال و نساء هر دو میشود لکن ذکر منافقات برای اینست که توهم نشود که این احکام مخصوص رجال است مرد و زن آنها شریک هستند.

بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ بعضی گفتند مراد اینست که مجتمع هستند در نفاق و شرک و بعضی گفتند بعض آنها بر دین بعض دیگرند، و بعضی گفتند در عذاب الهی بعضی ملحق ببعضی هستند، لکن تمام اینها تفسیر برأی و خیال بافیست و از جملات

بعد مستفاد میشود که مراد بعضی از بعض دیگر فرا میگیرند کفر و نفاق و اعمال قبیحه را مستضعفین آنها از متکبرین و اعاظم آنها چنانچه در آیات بسیار حکایت تخاصم آنها را با یکدیگر در روز قیامت بیان میفرماید یَقُولُ الَّذِینَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا لَوْ لا أَنْتُمْ لَکُنَّا مُؤْمِنِینَ قالَ الَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا لِلَّذِینَ اسْتُضْعِفُوا أَ نَحْنُ صَدَدْناکُمْ عَنِ الْهُدی بَعْدَ إِذْ جاءَکُمْ بَلْ کُنْتُمْ مُجْرِمِینَ وَ قالَ الَّذِینَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا بَلْ مَکْرُ اللَّیْلِ وَ النَّهارِ إِذْ تَأْمُرُونَنا أَنْ نَکْفُرَ بِاللَّهِ وَ نَجْعَلَ لَهُ أَنْداداً سبأ آیه ۳۰- ۳۲ و نیز میفرماید قالَتْ أُخْراهُمْ لِأُولاهُمْ رَبَّنا هؤُلاءِ أَضَلُّونا فَآتِهِمْ عَذاباً ضِعْفاً مِنَ النَّارِ، الی قوله تعالی: وَ قالَتْ أُولاهُمْ لِأُخْراهُمْ فَما کانَ لَکُمْ عَلَیْنا مِنْ فَضْلٍ اعراف آیه ۳۶ و ۳۷، الی غیر ذلک من الآیات و از شواهد قویه بر این معنی در خود آیه وجه بیان بعضهم من بعض را بیان میفرماید یَأْمُرُونَ بِالْمُنْکَرِ از شرک و کفر و قبایح عقلیه و شرعیه و عرفیه که تمام منکرات هستند وَ یَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ ایمان بخدا و رسول و اعمال حسنه و عبادات و سایر محسنات عقلیه و شرعیه و عرفیه وَ یَقْبِضُونَ أَیْدِیَهُمْ که منافقین بذل مال فی سبیل اللَّه نمیکنند از زکاه و خمس و صرف جهاد و صدقات مستحبه.

نَسُوا اللَّهَ خدا را بکلی فراموش کردند و ترک گفتند کانّه خدایی نیست فَنَسِیَهُمْ خدا هم فردای قیامت خردلی بآنها اعتنایی نمیکند مثل اینکه آنها را فراموش کرده زیرا فراموشی بر او محال است ذات اقدس واجب الوجود محل حوادث واقع نمیشود و تغییر در ساحت قدس او روا نیست و معنای سبّوح قدّوس همین است و توضیح کلام در این باب مکرر داده شده که صفات حضرت اله سه قسم است کمالیه و جمالیه و جلالیه:

کمالیه عبارت است از آن صفاتی که در فقدانش نقص و عیب و احتیاج لازم میآید که تعبیر بصفات ذاتیه میکنند که عین ذات است یعنی عین وجود و مرتبه

وجود است چون ذات حضرت حق صرف الوجود است نه ذات ثبت له الوجود و غیر متناهیست شدّه و مدّه و عدّه و بوحدته دارای جمیع مراتب وجود است که اگر فاقد مرتبه باشد محدود میشود و از وجوب وجود منقلب بممکن الوجود میشود، و این صفات کمالیه مراتب وجود است و اینها هم دو قسم است صفات صرفه که ظرف نمیخواهد مثل حیات، قدم، ازلیت، ابدیت، کبریائیت، عظمت، علوّ، سرمدیت و امثال اینها، و صفات ذات اضافه است که متعلق میخواهد مثل عالم بکل معلوم، قادر بکل مقدور، بصیر بکل مبصر، سمیع بکل مسموع، خبیر بکل خبر، مدرک بکل مدرک، حکیم بکل مصالح، مرید بکل صلاح و امثال اینها و اما جمالیه که تعبیر بصفات فعلیه میکنند که افعال الهیه کلّا حسن است خالقیه، رازقیت، احیاء، اماته، افاضه عزت و ذلت، غناء و فقر، صحت و مرض و امثال اینها تماما بجا و بموقع است موافق حکمت و مصلحت که جامع آنها عدل است و اما صفات جلالیه که تعبیر بصفات سلبیه میکنند، و جلالیه گفتند برای اینست که خداوند اجلّ از اینست که متّصف باین صفات باشد خداوند منزه است از آنها که معنای سبّوح قدّوس است مثل ترکیب که دارای اجزاء باشد نه اجزاء خارجیه مثل اجسام و عوارض اجسام و نه اجزاء عقلیه مثل انواع و اجناس که مرکب از جنس و فصل است و نه اجزاء وهمیه مثل جواهر فرده عقل و نفس که مرکب از وجود و ماهیت است و خداوند صرف الوجود است.

(الحق ماهیّته انیّته اذ مقتضی العروض معلولیته)

که گفتند

نه مرکب بود و جسم نه جوهر نه عرض بی شریک است و معانی تو غنی دان خالق

بنا بر اینکه غنی بمعنی سلب احتیاج باشد که در نصاب میگوید:

(چون غنی دان بی نیازی ور بمدّ خوانی سرود)

لکن در مقام خود گفته ایم که غنی اعظم صفات ثبوتیه است بمعنی دارایی که اعلا مراتب وجود است حاوی

جمیع مراتب و در همان نصاب میگوید (غنی مال دار است و مسکین گدا) تنبیه- این صفات ربوبی بعضی مختص بذات اقدس او است احدی از مخلوقات بهره ای ندارد مثل قدیم و ازلی بودن، خالقیه و رازقیت، الوهیت، احیاء، اماته و امثال اینها، و بعضی خداوند بهره ای ببعض مخلوقات افاضه فرموده مثل علم قدرت، بصیریه، سمیعیه. مدرکیه و امثال آنها که گفتند مخلوقات مظهر صفات الهی هستند هر کدام بدرجه خود مظهر بعض صفات هستند و مظهر تام اتم جمیع صفات کمال وجود مقدس حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و ائمه اطهار که اهل بیت رسالت علیهم السلام هستند.

إِنَّ الْمُنافِقِينَ هُمُ الْفاسِقُونَ فسق سرکشی و سرپیچی است و اعلی مراتب فسق نفاق است تا برسد بدرجه فسق مقابل عدالت شرعیه که مرتکب کبیره و اصرار بر صغیره و منافیات مروت باشد.

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۸] .... ص: ۲۶۲

وَعَدَ اللَّهُ الْمُنافِقِينَ وَ الْمُنافِقاتِ وَ الْكُفَّارَ نارَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها هِيَ حَسْبُهُمْ وَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَ لَهُمْ عَذابٌ مُقِيمٌ (۶۸)

وعده فرموده خداوند بجمیع منافقین و منافقات و جمیع طبقات کفار را آتش جهنم را که همیشه در آن آتش ابد الاباد باشند و همین وعده آتش آنها را کافی است و آنها را لعن فرموده و از مقام قرب دور انداخته و مختص بآنها است عذاب ثابت غیر زائل.

وَعَدَ اللَّهُ این وعد وعید است زیرا وعده آتش است الْمُنافِقِينَ وَ الْمُنافِقاتِ و لو جمع محلی بلام افاده عموم دارد لکن بقرینه عقلیه و شرعیه مخصوص به آنهایی است که با حال نفاق از دنیا روند از روی تقصیر نه قصور، و همچنین و الکفار که جمیع طبقات کفار را شامل است و ملحق بکفار هستند کسانی که بی ایمان

از دنیا روند و لو اسم اسلام روی آنها باشد بدلیل (و من جحدکم کافر) جامعه کبیره نار جهنّم مجرد نار نیست بلکه عذابهای جهنم بسیار است حمیم، غساق مقامع من حدید، زقوم و غیر اینها که در آیات شریفه قرآن اشاره فرموده خالِدِینَ فِیها که تمام شدن و مدت ندارد هی آن آتش حسبهم برای عذاب آنها کافی و وافی است وَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ لعن طرد و دوری از رحمت است که بوی آن بمشام آنها نمیرسد مقابل صلوات است که وعده بمؤمنین داده شده أُولئِکَ عَلَیْهِمْ صَلَواتٌ مِنْ رَبِّهِمْ بقره آیه ۱۵۲ وَ لَهُمْ عَذابٌ مُقِیمٌ که شامل جمیع انحاء عذاب میشود و مقیم است که میفرماید در جای دیگر وَ لا یُخَفَّفُ عَنْهُمْ فاطر آیه ۳۳

[سوره التوبه (۹): آیه ۶۹] .... ص: ۲۶۳

کَالَّذِینَ مِنْ قَبْلِکُمْ کانُوا أَشَدَّ مِنْکُمْ قُوَّهً وَ أَکْثَرَ أَمْوالاً وَ أَوْلاداً فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلاقِکُمْ کَما اسْتَمْتَعَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِکُمْ بِخَلاقِهِمْ وَ خُضْتُمْ کَالَّذِی خاضُوا أُولئِکَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَهِ وَ أُولئِکَ هُمُ الْخاسِرُونَ (۶۹)

مثل کسانی از کفار که قبل از شما بودند و آنها از شما قوّتشان شدیدتر بود و اموال و اولاد آنها بیشتر پس استمتاع کردند و بهره برداری و شهوت رانی کردند بآنچه از صفات و اخلاق رذیله که در آنها بود و شما هم بهره برداری کردید بشهوات خود مثل آنها که بهره برداری کردند بخلاق خود و صفات خبیثه و اخلاق رذیله و هوی پرستی فرو رفتید شما در معاصی و اعمال سیّئه مثل آنکه آنها فرو رفتند اینها از بین رفت اعمالشان در دنیا و آخرت و اینها خود آنها زیانکار بودند و جز خسارت چیزی نبردند.

کَالَّذِینَ مِنْ قَبْلِکُمْ خداوند تشبیه میفرماید حال کفار در عصر حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم را بکفار در اعصار انبیاء سلف نوح، هود، صالح، ابراهیم، لوط،

شعیب، موسی و غیر اینها. سپس حال کفار اعصار سابقه را بیان میفرماید که از شما قوت و قدرت و تمکن آنها بیشتر و بالاتر بود و بعذاب الهی هلاک شدند غرق، ریح، صیحه، سائقه، خسف کانُوا أَشَدَّ مِنْکُمْ قُوَّهً کجا قوت و قدرت و تمکن شما بپایه قدرت نمرود و شدّاد و فرعون میرسد که دعوی خدایی کردند و خواستند با خدا جنگ کنند وَ أَکْثَرَ أَمْوالًا وَ أَوْلاداً سلطنت دنیا را اشغال کردند و تمام خلق را بنده خود نمودند و عدّه خود را زیاد کردند.

فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلاقِهِمْ اخلاق رذیله کبر و نخوت، حرص و شهوت، جهل و حماقت، ظلم و معصیت آنها را وادار کرد بطغیان و سرکشی و شهوت رانی و فسق و فجور و هواپرستی فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلاقِکُمْ شما هم پیروی آنها را کردید و آنچه که نباید بجا آوردید کَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِکُمْ طابق النعل بالنعل هر غلطی از کفر و شرک و فسق و فجور و ظلم و تعدی که آنها داشتند گذاشتند و رفتند و شما برداشتید و شما هم میگذارید و میروید.

وَ خُضْتُمْ کَالَّذِی خاضُوا و فرو رفتن شما در معاصی بعین مثل فرو رفتن آنها است ولی غافل از اینکه چه نتیجه بردند شما متنبّه شوید.

أُولئِکَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ اگر عمل خیری از آنها صادر شده باشد از بدنی احسانی بی اثر بود چون کافر و مشرک بودند فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَهِ نه در دنیا بر آنها ثمره داشته و نه در آخرت ثوابی دارند.

وَ أُولئِکَ هُمُ الْخاسِرُونَ عمر گرانبهای خود را بباد فنا دادند و عذاب دنیوی و اخروی را بر خود خریدند.

ص: ۲۶۴

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۰] .... ص : ۲۶۵

أَ لَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَ عادٍ وَ ثَمُودَ وَ قَوْمِ إِبْراهِيمَ وَ أَصْحابِ مَدْيَنَ وَ الْمُؤْتَفِكاتِ أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ فَما كانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۷۰)

آیا نیامد این کفار و مشرکین و منافقین زمان پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم را خبر کفار و مشرکین امم سابقه را قوم نوح و عاد که قوم هود بودند و ثمود که قوم صالح بودند و قوم ابراهیم و اصحاب مدین که قوم شعیب بودند و مؤتفکات که خسف شدند آمد آنها را رسولان آنها با ادلّه و معجزات و حجج بالغه و تکذیب کردند و بعذابهای سخت گرفتار شدند و خداوند بآنها ظلم نکرده آنها بخود ظلم کردند این آیه شریفه تهدید سخت است بتمام کفار و مشرکین عالم که اثر تکذیب انبیاء نزول عذاب شدید است چنانچه در امم سابقه بوده و در آیات بسیار این نوع تهدیدات را دارد یک جا میفرماید فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا فاطر آیه ۴۱- ۴۳، جای دیگر میفرماید سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنا وَ لا تَجِدُ لِسُنَّتِنا تَحْوِيلًا اسری آیه ۷۹.

لذا در اینجا میفرماید أَ لَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مرجع ضمیر یأتهم جمع کسانیست که تکذیب رسالت حضرت رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم را کردند و میکنند و مراد از الذین من قبلهم تمام امم سابقه از زمان نوح [ع تا عصر پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قوم نوح که بغرق هلاک شدند و عاد که قوم حضرت هود [ع بودند بریح صرصر هلاک شدند و ثمود قوم حضرت صالح [ع به رجفه هلاک شدند و قوم ابراهیم گفتند مراد نمرود است که بیک پشه هلاک شد و اصحابش بنزول بلاء و زوال نعم لکن بعید نیست که مراد قوم لوط باشند که در زمان ابراهیم [ع و مأمور بامر او و تابع او بودند و مقتضای ترتیب همین است چون لوط قبل از شعیب بود و قومش بالحجاره هلاک شدند و بانقلاب شهر وَ أَصْحابِ مَدْيَنَ که قوم شعیب

بودنـد که بصاعقه هلاک شدنـد وَ الْمُؤْتَفِکاتِ ظاهرا مراد کسانی که بخسف یا بابابیل مثل اصـحاب فیل و قارون و سایر بلیات هلاک شدند لذا بلفظ جمع آورده یعنی سـرنگون شدند چنانچه میفرماید وَ الْمُؤْتَفِکَهَ أَهْوی نجم آیه ۵۴ یعنی زیر و زبر شدند و مثـل قریه عزیر که میفرمایـد وَ الْمُؤْتَفِکـاتُ بِالْخاطِئَهِ حاقه آیه ۹ و مضـایقه نـداریم که شامل قوم لوط هم بشود که شـهر آنها سرنگون گردید.

أَتَتْهُمْ رُسُـلُهُمْ یعنی پیغمبرانی که خداونـد بر آنهـا فرسـتاده بود بالبینات بیّنه دلیل بر صـدق است که معجزات ظاهرات و براهین واضـحات و ادلّه محکمات آوردنـد و حجت را بر آنها تمام کردنـد و راه عـذر را بر آنها سدّ نمودند چنانچه میفرماید وَ ما کُنَّا مُعَذِّبِینَ حَتَّی نَبْعَثَ رَسُولًا اسری آیه ۱۶.

فَمـا کـانَ اللَّهُ لِیَظْلِمَهُمْ چون ظلم قبیـح است و محال است از خـدا صادر شود إِنَّ اللَّهَ لا یَظْلِمُ مِثْقالَ ذَرَّهٍ نساء آیه ۴۴، و یکی از اصول خمسه دین عـدل است و گفتیم عـدل سه معنی دارد: ظلم نمیکنـد، لغو از او صادر نمیشود و این دو معنی از ضـروریات دین است و نصـوص قرآنی بر او قـائم است و منکر آن کـافر است و فعـل قبیـح هم از او صـادر نمیشود و این معنی را اشـاعره منکرند نه اینکه بگویند فعل قبیح میکند بلکه منکر حسن و قبح هستند.

وَ لکِنْ کانُوا أَنْفُسَـهُمْ یَظْلِمُونَ یعنی یظلمون انفسـهم بواسطه اختیار شرک و کفر و معاصی و خود را بسوء اختیار مستحق عذاب میکنند.

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۱] .... ص : ۲۶۶

وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِنـاتُ بَعْضُـهُمْ أَوْلِیـاءُ بَعْضٍ یَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ یَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْکَرِ وَ یُقِیمُونَ الصَّلاهَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَ یُطِیعُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أُولئِکَ سَیَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِیزٌ حَکِیمٌ (۷۱)

و مؤمنین و مؤمنات نسبت بیکدیگر دوستی و محبت و دلبستگی و اطاعت

و فرمان بری دارنـد امر بمعروف میکننـد و نهی از منکر و برپا میدارنـد نماز را و اداء میکننـد زکاه را و اطاعت میکننـد خـدا و رسول او را اینها هستند که زود باشد مشمول رحمت الهی شوند خداوند محققا عزیز غالب ریزه کار است حکیم عالم بحکم و مصالح امور است.

وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ مراد اهل ولایت و معتقد بامامت ائمه اثنی عشر هستند چنانچه از استشهادات ائمه علیهم السلام باین آیه در نصـرت شـیعه بیـک دیگر اسـتفاده میشود بَعْضُـهُمْ أَوْلِیـاءُ بَعْضٍ بیـک دیگر کمـک و اعانت و نصـرت و دوستی و محبت و همراهی میکنند که فرمودند

(بنی الاسلام علی خمس)

یکی

یأمرون بالمعروف

امر بمعروف واجبات شرعیه الهیه، دیگر

و ینهون عن المنکر

از محرمات شرعیه الهیه سوم

و یقیمون الصلاه

هم نماز میگذارند و هم حفظ حدود نماز را میکنند و نمیگذارند از بین برود چهارم

و یؤتون الزکاه

حقوق فقراء را ادا میکننـد و ردّ زکـاه میکننـد که در حـدیث دارد اگر اغنیـاء اداء زکاه میکردنـد یک فقیر باقی نمیمانـد و اگر زکاه وافی نبود خداوند بیشتر معین میفرمود این چهار رکن رکن پنجم ولایت ائمه اطهار [ع است که فرمودند

(ما نودی بشی ء اعظم من الولایه)

و این رکن پنجم اسـتفاده میشـود از جمله وَ یُطِیعُـونَ اللَّهَ وَ رَسُـولَهُ که خـدا و رسـول تعیین خلیفه کردنـد در غـدیر خم و مواقع دیگر و مؤمنین اطاعت کردند و قبول نمودند و مخالفین مخالفت کردند و زیر بار نرفتند و از زمره مؤمنین خارج شدند.

اولئـک این مؤمنین و مؤمنات را سَـیَرْحَمُهُمُ اللَّهُ وعـده شـمول رحمت است در دنیا و آخرت إِنَّ اللَّهَ عَزِیزٌ غالب و قادر است بر اضافه رحمت و نزول عذاب حکیم تماما از روی حکمت و عین صلاح است.

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۲] .... ص : ۲۶۸

وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ مَساكِنَ طَيِّبَةً فِی جَنَّاتِ عَدْنٍ وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۷۲)

وعده داده خداوند مؤمنین و مؤمنات را بهشتهایی که از پای قصرهای آنها نهرهایی جاری است همیشه در آن بهشتها هستند و منزلهای پاکیزه در بهشتهای عدن و خوشنودی خداوند از آنها بزرگتر از بهشت و آن منازل است و این رستگاری عظیمی است.

وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ خلف وعد از قبایح عقلیه است و محال است از خدا صادر شود و نصّ قرآن است إِنَّ اللَّهَ لا يُخْلِفُ الْمِيعادَ آل عمران آیه ۷ و مؤمن و مؤمنه کسی را گویند که با عقائد حقّه از دنیا رود و کاری نکند که باعث سلب ایمان شود از انکار ضروری یا اهانت بمقدسات دینی یا ارتکاب عملی که باعث سلب ایمان شود که در اخبار تصریح شده مثل ترک صلوه از روی بی اعتنایی که گفتند کافر است یا تضییع صلوه که بدون ایمان از دنیا میرود یا ترک زکاه و حج و امر بمعروف و نهی از منکر و اعراض از علماء و غیر اینها مگر اینکه موفق بتوبه شود و ما در مجلد سوم کلم الطیب چهارده دلیل از اخبار در باب بشارات شیعه اقامه کرده ایم که اگر کسی با ایمان از دنیا برود اهل نجات است و لو غرق گناه باشد و خطر معاصی اینست که باعث میشود که بدون ایمان از دنیا رود و همین آیه شریفه خود یک دلیل بارزی است زیرا جمع محلی بالف و لام افاده عموم دارد شامل جمیع مؤمنین و مؤمنات میشود (اللهم اجعل عاقبه امرنا خیرا) جنات یک بهشت و دو بهشت نیست جنات عدیده است تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ معنی این نیست که از زیر قصرها نهر جاری شود مراد پای قصرها است بدلیل قول فرعون که گفت قالَ يا قَوْمِ أَ لَيْسَ لِی مُلْكُ مِصْرَ وَ هذِهِ الْأَنْهارُ

تَجْرِی مِنْ تَحْتِی

زخرف آیه ۵۰، مسلما از زیر پای او جاری نبوده و انهار بهشت چهار نهر است بدلیل قوله تعالی فِیها أَنْهارٌ مِنْ ماءٍ غَیْرِ آسِنٍ وَ أَنْهارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ یَتَغَیَّرْ طَعْمُهُ وَ أَنْهارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِینَ وَ أَنْهارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّی محمد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم آیه ۷۱ خالِدِینَ فِیها ابد الاباد انتهی ندارد وَ مَساکِنَ طَیِّبَةً منزلها و قصرهای عالیه فِی جَنَّاتِ عَدْنٍ که یکی از هشت بهشت جنه عدن است.

وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ که راضیه مرضیه باشد اکبر مقامی بالاتر از این نیست حتی دارد که اهل بهشت بعد از آنی که در بهشت متنعم میشوند خطاب میرسد آیا توقع دیگری دارید عرض میکنند (ربّنا رضاک) ذلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ ای فوز اعظم من رضا الرب حتی در خبر است

(اذا اشتغل اهل الجنه بالجنه اشتغل اهل اللَّه باللّه).

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۳] .... ص: ۲۶۹

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ جاهِدِ الْکُفَّارَ وَ الْمُنافِقِینَ وَ اغْلُظْ عَلَیْهِمْ وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمَصِیرُ (۷۳)

ای نبی اکرم جهاد و مجاهده کن با کفار و منافقین و سخت بگیر با تندی و غلظت با آنها و جایگاه آنها جهنم است و بد بازگشتی است.

اشکال- گفتند پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم با منافقین جهاد بسیف نمیکرد پس این امر چیست، مفسرین بعضی گفتند مراد جهاد بزبان است وعظ و نصیحت و پند و اندرز بعضی گفتند اقامه حدود است بر آنها، بعضی گفتند بانواع ثلاث اولا بالید و ان لم یتمکن پس بلسان و ان لم یمکن فبالقلب، لکن تمام تفسیر برأی است و ظاهر آیه بقرینه عطف بالکفار همان جهاد بسیف است غایه الامر بعد از ظهور نفاق آنها و کشف نفاق آنها و آیات در این باب بسیار است لذا میفرماید یا أَیُّهَا النَّبِیُّ خطاب و لو بحضرت رسالت است لکن شامل جمیع مؤمنین میشود زیرا بتنهایی

جهاد نمیکرد با اصحاب و مسلمین تشریف میبرد.

جاهِدِ الْكُفَّارَ مگر کسانی که معاهده کردند و اهل کتابی که بشرائط ذمه عمل کنند و کسانی که در امان مسلمین باشند و یا پناه بآنها بیاورند وَ الْمُنافِقِينَ که نفاق آنها ظاهر شود به اینکه خود آنها ظاهر کنند یا خداوند خبر دهد یا مسلمین کشف کنند وَ اغْلُظْ عَلَيْهِمْ با کمال غلظت و شدت و شجاعت و شهامت بر آنها سخت گیری کن اینها دیگر قابل هدایت نیستند وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ و عذاب سخت آن وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ بازگشت آنها که در قیامت زنده شوند بد جایگاهیست

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۴] .... ص: ۲۷۰

يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ ما قالُوا وَ لَقَدْ قالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَ كَفَرُوا بَعْدَ إِسْلامِهِمْ وَ هَمُّوا بِما لَمْ يَنالُوا وَ ما نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْناهُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْراً لَهُمْ وَ إِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ عَذاباً أَلِيماً فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَهِ وَ ما لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ (۷۴)

قسم میخورند بخداوند متعال که ما همچه کلامی نگفته ایم و هر آینه محققا گفتند کلمه کفر را و کافر شدند بعد از اسلام آوردن و قصد سویی کردند بچیزی که بآن نائل نشدند و کینه نورزیدند یعنی باعث بر کینه ورزیدن آنها نبود مگر آنکه خداوند آنها را بی نیاز فرمود و رسول خدا از فضل الهی پس اگر پشیمان شوند و توبه کنند برای آنها بهتر است و اگر اعراض کنند خداوند آنها را عذاب میکند بعذاب دردناک هم در دنیا و هم در آخرت و نیست از برای آنها در روی زمین کسی که دوست آنها باشد و نه کسی که آنها را یاری کند که از عذاب الهی نجات یابند.

شأن نزول این آیه بمقتضای اخبار بسیاری از حضرت باقر و حضرت صادق علیهما السلام و از حذیفه (رض) و از ابن جریح و از ابن بابویه و از زمخشری

و از علی بن ابراهیم که این اخبار را در مجمع و برهان ضبط کرده در حق منافقین است که جسارت زبانی بحضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم کردند در موضوع نصب آن حضرت در غدیر خم علی علیه السّلام را و در عقبه قصد رم دادن ناقه حضرت را کردند و قتل آن بزرگوار و تصمیم گرفتند که در مراجعت در مدینه با یاران خود مسلمین و اتباع آن حضرت را اخراج کنند و دستگاه اسلام را برچینند و آنها دوازده نفر بودند هشت نفر آنها از قریش بودند و چهار نفر از عرب، و در خبر حذیفه چهارده نفر ابو الشرور و ابو الدواهی و ابو المغارف و ابوه و طلحه و سعد بن ابی وقاص و ابو عبیده و ابو الاعور و المغیره و سالم مولی ابی حذیفه و خالد بن ولید و عمرو بن عاص و ابو موسی الاشعری و عبد الرحمن بن عوف و چون خبر بحضرت رسالت رسید آنها را خواست و از آنها پرسید شما چنین گفتید یَحْلِفُونَ بِاللَّهِ ما قالُوا اینها قسم بخدا یاد کردند که ما همچه کلامی نگفتیم خداوند خبر میدهد وَ لَقَدْ قالُوا محققا بتحقیق گفتند کلمه الکفر توهین و جسارت بحضرت کردند که احمق است و مجنون است و امثال این جسارتها که باعث کفر آنها شد وَ کَفَرُوا بَعْدَ إِسْلامِهِمْ اسلام ظاهری که معنی منافق است.

وَ هَمُّوا بِما لَمْ یَنالُوا که میخواستند و هم آنها بر این بود که حضرت را بکشند برم دادن ناقه در عقبه و لکن بمقصد نرسیدند و باین همّ نائل نشدند وَ ما نَقَمُوا و باعث بر دشمنی و کینه ورزی آنها چیزی نبود جز اینکه تفضل بآنها نمود و جز نجات از فقر نسبت بآنها عملی نفرمود إِلَّا أَنْ أَغْناهُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ که چه اندازه از غنائم و غیر آنها بآنها عنایت فرمود و از ذلت و مسکنت و فقر نجات داد من فضله اشاره به اینکه هیچ نوع استحقاقی نداشتند فقط تفضل خداوند بود فَإِنْ یَتُوبُوا یَکُ خَیْراً لَهُمْ زیرا توبه مرتد قبول است و لکن هیهات که اینها موفق بتوبه شوند وَ إِنْ یَتَوَلَّوْا و اگر اعراض کردند و بهمان عداوت

و کینه و بی ایمانی باقی ماندنـد يُعَـذِّبْهُمُ اللَّهُ عَذاباً أَلِيماً عذاب دردناک فِي الدُّنْيا و لو قبل از موت در معاینه که جایگاه آنها را بآنها نشان دهنـد و سخت قبض روح کننـد و ملائکه عـذاب بر آنها نازل شوند و بگویند أَخْرِجُوا أَنْفُسَـكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ بِما كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَ كُنْتُمْ عَنْ آياتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ انعام آیه ۹۳ وَ الْآخِرَهِ که إِنَّ الْمُنافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ نساء آیه ۱۴۴ وَ ما لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ این اتباع و اصحاب نمیتوانند آنها را حفظ کنند و نه یاری کنند وَ لَقَدْ جِئْتُمُونا فُرادى انعام آیه ۹۴.

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۵] .... ص: ۲۷۲

وَ مِنْهُمْ مَنْ عاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتانا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَ لَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ (۷۵)

و بعضـی از این منـافقین هسـتند که با خـدا عهـد کردنـد که اگر خداونـد بآنها از فضل و کرمش مال عطاء فرمود هر آینه البته صـدقه در راه خـدا بتهی دسـتان بدهنـد و هر آینه البته از بنـده گان صالـح شونـد یعنی عقیـده باطنی و ایمان حقیقی بیاورند و بوظائف دینی عمل کنند.

وَ مِنْهُمْ مَنْ عاهَـدَ اللَّهَ من تبعیضـیه است یعنی جمله و ضـمیر هم مرجعش منافقین سابق الـذکر است یعنی بعض منافقین کسانی هسـتند که با خـدا عهـد کردنـد عهد مثل نذر و قسم است که بصـیغه واجب میشود و صـیغه آن عاهدت اللّه است و باید متعلق عهد راجح باشد مثل نذر و اما متعلق قسم فقط جایز باشد کافیست و اختلاف است که آیا کفاره تخلف عهد مثل نذر است که عتق رقبه یا صـیام شـهرین متتابعین یا اطعام ستین مسـکین است یا آنکه مثل کفاره قسم است که اطعام عشـره مساکین یا کسوه آنهـا یـا تحریر رقبه یعنی آزاد کردن رقبه است و اگر متمکن نشـد صـیام ثلاـثه ایـام است احوط و اولی بلکه اظهر و اقوی اول است.

لَئِنْ آتانا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ نذر و عهد و قسم دو قسم: است مطلق و مشروط، مطلق بمجرد نذر و عهد و قسم واجب میشود مثلا نذر کرده فلان روز روزه بگیرد یا عهد کرده فلان قدر صدقه دهد یا قسم یاد کرده فلان عمل را انجام ندهد. و مشروط قبل از تحقق شرط واجب نمیشود پس از تحقق واجب میگردد مثلا نذر کرد که اگر فرزند پسر پیدا کردم یک ماه روزه بگیرم، یا عهد کرد اگر فرزندم شفاء پیدا کرد یک گوسفند صدقه دهم، یا قسم یاد کرد که اگر فلان کار انجام گرفت دیگر فلان عمل را انجام نمیدهم، و این مورد شرط است که عهد کردند که اگر از فقر نجات پیدا کردند و مال دار شدند و خداوند بآنها ثروت عنایت فرمود صدقه دهند چه واجبه مثل زکاه و چه مندوبه وَ لَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ صالح کسی را گویند که معتقد بجمیع عقائد حقّه باشد و بجمیع واجبات الهیه عمل کند و تارک جمیع معاصی باشد.

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۶] .... ص : ۲۷۳

فَلَمَّا آتاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَ تَوَلَّوْا وَ هُمْ مُعْرِضُونَ (۷۶)

پس چنانچه خداوند بآنها عنایت فرمود از فضل خود بخل کردند بآن و پشت کردند و آنها اعراض نمودند.

نوع مردم در زمینه ابتلاء و سختی و شدّت و تنگدستی یک تصمیماتی و نذوری و عهودی میکنند که اگر نجات پیدا کردند چنین و چنان کنند و پس از نجات پشیمان میشوند و عمل نمیکنند چه رسد بمنافقی که اصلا با این همه معجزات و ادله و براهین ایمان نیاورده و از ترس جانش اظهار ایمان میکند کجا بمجرد اینکه یک مالی بدست آورد این بنده صالح میشود و بذل مال در راه خدا میکند و صدقه میدهد قلب که سیاه و قساوت دارد کجا قابل هدایت میشود لذا میفرماید فَلَمَّا آتاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ و دنیا بآنها رویی نشان داد طغیان و سرکشی آنها بیشتر

میشود إِنَّ الْإِنْسانَ لَيَطْغى أَنْ رَآهُ اسْتَغْنى علق آیه ۶.

بَخِلُوا بِهِ بخل از صفات خبیثه است حتی در خبر دارد

(البخل شجره فی النار اغصانها متدلیه فمن تمسک بغصن منها یجره الی النار)

و نیز دارد

(شاب سخی مراهق فی الذنوب اقرب الی اللّه من عابد بخیل)

و البته مراد بخل در واجبات است و در مورد آیه علاوه از عقوبت بخل عقوبت خلف عهد هم دارد مضافا بعقوبات دیگر که تولّوا تولّی پشت کردن است و مراد باحکام دین بلکه باصل دین که حتی نفاق و اسلام ظاهری خود را حفظ نکردند زیرا اگر حفظ میکردند بظواهر اسلام عمل میکردند وَ هُمْ مُعْرِضُونَ اعراض از دین و خدا و رسول و مسلمین که از این دسته خارج شدند و بکفر اولی برگشتند.

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۷] .... ص: ۲۷۴

فَأَعْقَبَهُمْ نِفاقاً فِی قُلُوبِهِمْ إِلى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِما أَخْلَفُوا اللَّهَ ما وَعَدُوهُ وَ بِما كانُوا يَكْذِبُونَ (۷۷)

پس این بخل باعث شد که نفاق آنها در قلوب آنها جای گیر شود تا روزی که خدا را ملاقات کنند یا به اینکه جزای بخل را بچشند بسبب اینکه مخالفت کردند خداوند را آنچه را که وعده کرده بودند و عهد کردند و بآنچه بودند دروغ میگفتند تحقیق دقیق- صفات نفسانیه در ابتداء امر عوارض نفس میشود و قابل زوال هستند لکن بترتیب آثار شدت پیدا میکند تا بسر حد ملکه میرسد و زوالش مشکل میشود تا بمقام فعلیت رسیده متحد با نفس میشود و دیگر زائل نمیشود این منافقین که معاهده کردند و لو در ابتداء امر منافق بودند لیکن ممکن بود بتدریج در معاشرت با مؤمنین و مشاهده اخلاق حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله بشرف اسلام مشرف شوند لکن در اثر خلف معاهده و بخل در انفاقات واجبه و تولی و اعراض نفاق آنها بحدی رسید که متحد با نفس آنها شد و دیگر قابل زوال نبود لذا

میفرماید فَأَعْقَبَهُمْ نِفاقاً فِی قُلُوبِهِمْ بفاء تفریع این بخل و تولی و اعراض باعث شد که نفاق آنها رسوخ کرد در قلوب آنها و متحد با نفس آنها شده دیگر قابل زوال نیست إِلی یَوْمِ یَلْقَوْنَهُ روز قیامت، و ضمیر یلقونه ممکن است راجع بخدا باشد یعنی الی یوم لقاء اللَّه چنانچه ظاهر همین است، و ممکن است راجع ببخل باشد یعنی جزاء بخل و عقوبت آن و این بعید است و این یکی از معجزات قرآن است که خبر میدهد که اینها دیگر قابل هدایت نیستند و سبب و منشأ اینکه از قابلیت افتادند بِما أَخْلَفُوا اللَّهَ مخالفت کردند قرارداد با خداوند را ما وَعَدُوهُ که عهد کردند که اگر متمول و متمکن شوند صدقه دهند این یک سبب و سبب دیگر وَ بِما کانُوا یَکْذِبُونَ که دروغ گفتند چون یکی از اقسام کذب کذب وعده است که وفاء بوعده نکند

(المؤمن اذا وعد وفی)

و از صفات مؤمنین در قرآن میشمارند وَ الَّذِینَ هُمْ لِأَماناتِهِمْ وَ عَهْدِهِمْ راعُونَ مؤمنین آیه ۸.

تنبیه- مفسرین در شأن نزول آیه اشخاصی را مثل ثعلبه و امثال آن شمرده اند لکن بر فرض اینها جزو مصادیق هستند منافات با عموم ندارد.

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۸] .... ص : ۲۷۵

أَ لَمْ یَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَ نَجْواهُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ عَلاَّمُ الْغُیُوبِ (۷۸)

آیا نمیدانند که محققا خداوند عالم باسرار و بواطن آنها و بنجواهای آنها که با یکدیگر دارند هست و محققا او علّام الغیوب است بگذشته و آینده دانا است أَ لَمْ یَعْلَمُوا یعنی باید بدانند و چرا نمیدانند أَنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ سِرَّهُمْ باطن آنها که بر مؤمنین مستور کردند و اظهار ایمان میکنند بر خداوند مکشوف است و نجویهم که با هم مسلکان خود میگویند که مؤمنین مطّلع نشوند خدا میداند حاضر و ناظر است ما یَکُونُ مِنْ نَجْوی ثَلاثَهٍ إِلَّا هُوَ رابِعُهُمْ وَ لا خَمْسَهٍ إِلَّا هُوَ سادِسُهُمْ وَ لا أَدْنی مِنْ ذلِکَ وَ لا أَکْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَیْنَ ما کانُوا مجادله آیه ۸

وَ أَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ علم چون عین ذات است و ذات حق غیر متناهیست علم غیر متناهیست حتی علم ذات بذات و این علم غیبی است که مختص بذات است و اما علم بما سوای حق محدود است و مانعی ندارد که وجود حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و ائمه اطهار علیهم السلام داشته باشند از گذشته ابتداء خلق و آینده هر چه که هست و میشود و لو بر دیگران غیب باشد که از یک ساعت بعدش خبر ندارند وَ ما تَدْرِی نَفْسٌ ما ذا تَکْسِبُ غَداً وَ ما تَدْرِی نَفْسٌ بِأَیِّ أَرْضٍ تَمُوتُ الایه لقمان آیه ۳۴ و ما در مجلد اول ابتداء سوره بقره در ذیل آیه الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِالْغَیْبِ بیان مفصلی کرده ایم.

مضافا به اینکه در این آیه الغیوب جمع محلی بلام افاده عموم دارد و این منافی نیست که بعض بنده گانش ببعض غیوب عالم باشند.

[سوره التوبه (۹): آیه ۷۹] .... ص : ۲۷۶

الَّذِینَ یَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِینَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ فِی الصَّدَقاتِ وَ الَّذِینَ لا یَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَیَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ (۷۹)

کسانی که ولنگاری میکنند کسانی را که صدقات مندوبه را بالطوع و الرغبه زیاد بذل میکنند و کسانی که بمقدار طاقت خود قلیلی بذل میکنند و این دو دسته را مسخره میکنند خداوند هم آنها را مسخره میفرماید و از برای آنها است عذاب دردناک یک دسته منافقین هستند که مؤمنین را ولنگاری میکنند در باب صدقات اغنیاء مؤمنین که بسیار و مال کثیر در راه خدا انفاق بفقراء میکنند آنها را رمی بریاء و سمعه و معروفیت و اسراف و تبذیر میکنند و فقراء که بمقدار طاقت خود قلیلی از مال خود را انفاق میکنند میگویند که این مال قلیل در دستگاه الهی چه تأثیری دارد و هر دو دسته را مسخره میکنند خداوند هم فردای قیامت آنها را مسخره میفرماید لذا میفرماید الذین ممکن است مبتداء باشد و جمله مستقله

و خبرش يَلْمِزُونَ لمزه همان عيب گويى است كه بتعبير ما ولنگارى است و ممكن است صفت منافقين باشد كه در آيات قبل بيان شده المطّوعين در اصل متطوعين بوده تا در طا ادغام شده و تطوع امر عباديست كه فعلش ممدوح است و در تركش مذمتى نباشد مثل صلوه تطوع مقابل فريضه و تطوعش گفتند براى اينكه بالطوع و الرغبه بجا ميآورد بدون الزام و اجبار.

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ كه اين منافقين مؤمنينى كه مطوعين هستند عيب گويى ميكنند فى الصدقات مندوبه مثل صله رحم، دست گيرى بيچارگان، اعانت مستمندان، نجات درماندگان و امثال اينها ميگويند اينها قصدشان رياء و سمعه و شهرت و معروفيت و خودنمائيست.

وَ الَّذِينَ لا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ و همچنين عيب گويى ميكنند مؤمنين تهى دست را كه بمقدار طاقت و جهد و جديت خود شيئى قليلى بذل ميكنند حتى ديگران را بر خود مقدم ميدارند وَ يُؤْثِرُونَ عَلى أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ كانَ بِهِمْ خَصاصَةٌ حشر آيه ۹، به اينكه اين اشياء قليله چه نتيجه و فائده بر فقراء دارد و چه درد آنها را دواء ميكند.

فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ پس اينها را سخريه و استهزاء و متلك ميگويند سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ يا مراد جزاء سخريه آنها را فردای قيامت بآنها ميچشاند يا ملائكه آنها را مسخره ميكنند چنانچه در خبر دارد كه آنها را ميبرند نزديك بهشت و يك درب بهشت را باز ميكنند و ميگويند هلمّوا همين كه نزديك ميشوند درب بسته ميشود و از درب ديگر آنها را ميخوانند و هكذا تا درب هشتم هر چه دعوت ميكنند اجابت نميكنند وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ سپس آنها را در جهنم ميياندازند و عذاب اليم را مستحق ميشوند.

اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ (۸۰)

طلب مغفرت بکنی از برای آنها یا نکنی طلب مغفرت هر دو علی السواء است اگر هفتاد مرتبه طلب مغفرت کنی بر آنها پس خداوند نمیآمرزد آنها را و این نیامرزیدن برای اینست که اینها کافر بخدا و رسول او شدند و خداوند هدایت نمیکند قوم فاسقین را این آیه شریفه مورد اشکال شده که حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم با اینکه میدانسته اینها منافق و کافر هستند و باید آنها را لعن کرد و طلب عذاب چگونه طلب مغفرت میکند حتی در بعض روایات ضعیفه نسبت دادند که حضرت فرموده باشد که من بیش از هفتاد مرتبه استغفار میکنم، لکن جواب از این اشکال اینست که ابدا حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در حق کفار و منافقین استغفار و طلب دعاء خیر نکرده و آیه هم دلالت ندارد بر اینکه حضرت استغفار کرده باشد و نظیر این آیه در قرآن داریم سَواءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ منافقین آیه ۶، فقط این آیات در مقام اینست که بعض منافقین بعد از کشف نفاق آنها باز از روی نفاق آمدند خدمت حضرت که ما توبه کردیم و برای ما استغفار کن، و همچنین بعض مؤمنین خدمت حضرت تقاضا کردند که بر پدران و بستگان ما که بکفر از دنیا رفتند استغفار کن این آیات برای قطع طمع آنها نازل شده که اگر حضرت هفتاد مرتبه که اشاره بکثرت است نه مخصوص به هفتاد مثل اینکه بگویی اگر هزار مرتبه بگویی جواب تو را نمیدهم یعنی هر چه باشد و آن روایت هم ضعیف است و هم مخالف قواعد است و مطرود است و چون حضرت از فرط حیائی که داشت در مقابل تقاضای آنها ساکت میشد خداوند برای قطع طمع آنها اولا خبر میدهد که این منافقین تا صفحه قیامت بر نفاق خود باقی

هستند در آیه قبل و ثانیا کافر و منافق قابلیت مغفرت ندارند لذا میفرماید:

اسْتَغْفِرْ لَهُمْ بطریق امر و بطریق نهی أَوْ لا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ میفرماید اشاره باین است که هر دو قسم مساویست مثل اینکه می گویی بکن یا نکن نتیجه ندارد بعدا تأکید از برای این مطلب میفرماید إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً هر چه استغفار بکند حضرت فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ چون قابلیت مغفرت ندارند و مغفرت الهی در محل قابل باید باشد و شرط قابلیت ایمان است، سپس علت عدم قابلیت آنها را بیان میفرماید ذلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ چون کافر بخدا و رسول هستند و قابلیت هدایت ندارند وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ و مکرر گفته ایم که در قرآن غالبا اطلاق بر کافر میشود لفظ فاسق و عدم هدایت بواسطه عدم قابلیت است چنانچه در آیه قبل تذکر دادیم.

[سوره التوبه (۹): آیه ۸۱] .... ص : ۲۷۹

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلافَ رَسُولِ اللَّهِ وَ كَرِهُوا أَنْ يُجاهِدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ قالُوا لا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كانُوا يَفْقَهُونَ (۸۱)

خوشحال شدند کسانی که تخلف کردند و قعود نمودند و تخلف کردند فرمایش رسول اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم را و خارج نشدند برای جهاد و مایل نبودند اینکه جهاد کنند بمال و جان خود در راه الهی و گفتند کوچ نکنید و نفر نکنید در هوای گرم بفرما بآنها که آتش جهنم اشدّ است حرارت او اگر بودند میفهمیدند فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ همان منافقین که مأمور شده بودند برای جهاد و خروج از مدینه و تخلف کردند و خارج نشدند و خشنود بودند از این عدم خروج بِمَقْعَدِهِمْ یعنی بقعود در مدینه زیر سایه در خانه های خود خِلافَ رَسُولِ اللَّهِ خلاف دستور حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم با آن تأکیدات شدیده مع ذلک اعتناء نکردند و اطاعت

ننمودند وَ كَرِهُوا اين معنى كراهت مقابل حرمت نيست بلكه كراهت مقابل اراده است چون انسان در فعل بسا اراده ميكند كه آخرين مقدمات فعل است اول تصور، بعد تصديق بفائده، بعد عزم، بعد اراده كه محرك عضلات است و منفك از فعل نيست و بسا بعد از تصور تصديق بضرر و عزم و جزم بر ترك و جلوگيرى نفس ميشود و اين را كراهت ميگويند و بسا ضرر و نفعى در آن نمى بيند نه اراده دارد و نه كراهت.

أَنْ يُجاهِدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بذل مال و جان را در راه خدا ضرر پنداشتند لذا عازم بر ترك شدند حتى ديگران را هم منع از خروج كردند وَ قالُوا لا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ هوا گرم است و علاوه از اينكه مال شما تلف ميشود و جان شما در معرض خطر قتل است از گرمى هوا هم اذيت ميكشيد.

قُلْ نارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا كه حرارتش تا پانصد سال راه تأثير ميكند زيرا افروخته شده از غضب و انتقام و سخط الهى است لَوْ كانُوا يَفْقَهُونَ تعبير بلو امتناعيه اشاره باينست كه اينها هرگز تفقه نميكنند و باور ندارند و معتقد نيستند زيرا كافر و منافق هستند.

[سوره التوبه (۹): آيه ۸۲] .... ص : ۲۸۰

فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَ لْيَبْكُوا كَثِيراً جَزاءً بِما كانُوا يَكْسِبُونَ (۸۲)

پس بايد كم بخندند و بسيار گريه كنند جزاء آنچه كه بودند براى خود خريدارى كردند كه آخرت را بدنيا فروختند و دنيا را گرفتند و آخرت را رها كردند.

فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَ لْيَبْكُوا كَثِيراً اين دو جمله و لو در مورد متخلفين وارد شده كه بتخلف خود فرحناك شدند لكن نسبت بكليه اهل معاصى سارى و جارى است كه بمعاصى خود فرحناك و خوشحال و خنده و قهقهه بلكه رقص

و طرب و ساز و آواز دارند و غافل از اینکه این معاصی از سمّ قتّال بدتر است زیرا سم فقط آن را میکشد اما وبال معاصی هم در دنیا آنها را مبتلا میکند که فرمود وَ ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَهٍ فَبِما کَسَبَتْ أَیْدِیکُمْ شوری آیه ۶۹ و در اخبار دارد حتی چشم زدن، خواب بد دیدن، پا بسنگ گرفتن در اثر معصیت است و در موقع احتضار سخت جان گرفتن که بفرماید أَخْرِجُوا أَنْفُسَکُمُ الْیَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ الایه انعام آیه ۹۳، و هم در عالم برزخ وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ مؤمنون آیه ۱۰۲، و هم در قیامت اگر شب و روز گریه کنند جا دارد جَزاءً بِما کانُوا یَکْسِبُونَ کسب تحصیل و خرید و فروش است آخرت و دین فروختند بدنیا و بهشت را فروختند بجهنم و رضای خدا را بغضب و سخط الهی (الناس مجزیّون باعمالهم ان خیرا فخیر و ان شرا فشر)

[سوره التوبه (۹): آیه ۸۳] .... ص : ۲۸۱

فَإِنْ رَجَعَکَ اللَّهُ إِلی طائِفَهٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوکَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِیَ أَبَداً وَ لَنْ تُقاتِلُوا مَعِیَ عَدُوًّا إِنَّکُمْ رَضِیتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّهٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخالِفِینَ (۸۳)

پس اگر رجوع فرمودی از این غزوه تبوک بسوی این طائفه از متخلفین برای ترضیه خاطر شما پس میآیند و استیذان میکنند که در غزوه دیگر اجازه بفرما ما خارج میشویم و مقاتله میکنیم پس بآنها بفرما که شما هرگز خارج نخواهید شد با من ابدا و هرگز مقاتله نمیکنید با من بدفع دشمن شما خشنود شدید بقعود اول دفعه در غزوه تبوک حال پس هم قعود کنید با کسانی که تخلف کردند فَإِنْ رَجَعَکَ اللَّهُ خداوند فتح و فیروزی را نصیب شما کرد و بسلامتی برگشتید مدینه إِلی طائِفَهٍ مِنْهُمْ بسوی یک طائفه از این منافقین متخلفین اینها برای اینکه شما اعتراض بآنها نکنید میآیند که تدارک گذشته کنند.

فَاسْتَأْذَنُوکَ لِلْخُرُوجِ میگویند اگر غزوه دیگر پیش آمد شد بما اذن بده برویم برای جهاد در عوض آنها که قبلا رفته بودند فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِیَ أَبَداً اگر هفتاد مرتبه دیگر امر جهاد پیش آمد شما هرگز حاضر نمیشوید و خارج نمیگردید با من برای جهاد زیرا کسی خارج میشود که در دفعه اول که خارج نشده پشیمان و نادم و تائب باشد نه مثل شما که در آیه قبل خداوند خبر داد فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلافَ رَسُولِ اللَّهِ و در همین آیه هم بیان میفرماید و علت آن را ذکر میکند وَ لَنْ تُقاتِلُوا مَعِیَ عَدُوًّا زیرا اعداء پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم احباء شما هستند و شما با آنها هم مسلکید غایه الامر صوره اسم اسلام روی خود گذارده اید برای یک جهاتی و ملاحظاتی بر فرض محال هم خارج شوید مسلما مقاتله نمیکنید یا فرار میکنید یا با آنها هم دست میشوید یا کناره گیری میکنید، و علت عدم خروج و ترک مقاتله إِنَّکُمْ رَضِیتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّهٍ کسی که کمال رضایت را داشته باشد و فرحناک باشد بر قعود و عدم خروج و ترک مقاتله کی خارج میشود و مقاتله میکند.

فَاقْعُدُوا مَعَ الْخالِفِینَ بعضی مفسرین گفتند مراد از خالفین نساء و صبیان هستند، بعضی گفتند مرضی و عجزه هستند، لکن ظاهر آیه همان متخلفین هستند چون تمام آنها که نیامدند استیذان کنند و اعتذار بجویند بلکه طائفه و یک دسته آنها آمدند چنانچه صریح آیه است لذا میفرماید شما هم با همقطاران خود قعود کنید بحمد اللَّه اسلام و مسلمین احتیاج بشماها ندارند نصرت و فتح و فیروزی بدست خدا است ملائکه برای کمک بمسلمین مأمورند و قدرت الیه از بین نرفته

[سوره التوبه (۹): آیه ۸۴] .... ص : ۲۸۳

وَ لا تُصَلِّ عَلى أَحَدٍ مِنْهُمْ ماتَ أَبَداً وَ لا تَقُمْ عَلى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ ماتُوا وَ هُمْ فاسِقُونَ (۸۴)

و نماز نگذار بر احدی از آنها که از دنیا رفتند و مردند و سر قبر آنها تشریف نبر محققا اینها کافر شدند بخدا و رسول خدا و مردند در حالی که فاسق بودند مسئله- تجهیزات میت از غسل و کفن و نماز و دفن خاص بمیت مؤمن اثنی عشری است، و اما میت کافر و منافق و مشرک هیچ احترامی ندارد و لذا پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم در غزوات اجساد شهداء را میآوردند نماز میگذارد و امر بدفن میفرمود ولی چون شهید غسل و کفن لازم ندارد با همان لباس شهادت دفن میشدند، و اما اجساد کفار را در بیابان میگذاردند تا سباع صحرایی و طیور هوایی و حشرات ارضی آنها را پاره کنند و اکل کنند و از بین ببرند، بلی اجساد مسلم غیر مؤمن برای حفظ صورت اسلام غسل و کفن و نماز و دفن دارد لکن در نمازش پس از تکبیر چهارم که باید طلب مغفرت و دعاء در حق میت کرد در اجساد آنها باید لعن و طلب عذاب نمود و از این جهت است که حضرت زین العابدین وقتی چشم مبارکش بجسد پدر بزرگوارش افتاد نزدیک شد روح از بدنش خارج شود و گفتند که فرمود گویا این جماعت ما را مسلمان نمیدانند.

و اما خوارج و نصاب و غلات شیعه که نجس و کافرند همان حکم کافر را دارند لذا خداوند در این آیه میفرماید وَ لا تُصَلِّ عَلى أَحَدٍ مِنْهُمْ ماتَ أَبَداً و این هم برای رفع توقع بعض منتسبین باین منافقین است که ایمان آورده بودند که حضرت بر جنازه آنها نماز گذارد و بالای قبر آنها در حق آنها دعای خیر کند لذا میفرماید وَ لا تَقُمْ عَلى قَبْرِهِ و این خطاب اگر چه بآن حضرت است لکن تکلیف عام است بر تمام مؤمنین، سپس علت این حکم را بیان میفرماید إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ و این اگر چه در مورد منافقین متخلفین نازل شده لکن علت

منصوصه هم معمم است و هم مخصص مثل (الخمر حرام لانّه مسکر) دلالت بر حرمت هر مسکری میکند، و این جمله هم دلالت بر جمیع طبقات کفار دارد و برای رفع توهم که کسی نگوید اینها بعد از تخلف محتمل است تائب شده باشند و ایمان آورده باشند میفرماید وَ ماتُوا وَ هُمْ فاسِقُونَ که با حال کفر مردند و گفتیم فاسق در قرآن غالبا اطلاق بر کافر میشود.

[سوره التوبه (۹): آیه ۸۵] .... ص: ۲۸۴

وَ لا تُعْجِبْکَ أَمْوالُهُمْ وَ أَوْلادُهُمْ إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ أَنْ یُعَذِّبَهُمْ بِها فِی الدُّنْیا وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ کافِرُونَ (۸۵)

بعجب در نیاورد شما را اموال و اولاد این منافقین جز این نیست که خداوند اراده فرموده اینکه اینها را معذب فرماید باین اموال و اولاد در دنیا و اینکه نفوس آنها در موقع موت و زهاق روح با حال کفر بمیرند.

وَ لا تُعْجِبْکَ اگر چه خطاب متوجه بحضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است لکن مقصود دیگران هستند از مؤمنین زیرا تمام دنیا با جمیع مال و منالش بقدر کاهی در نظر حضرتش ارزش ندارد.

قضیه عجیبه- شبی در عالم رؤیای مشرف شدم خدمت حضرت سلیمان علی نبیّنا و آله و علیه السلام عرض کردم یک نفر از علماء ما در مقام بیان افضلیت حضرت خاتم بر سایر انبیاء بیاناتی دارد تا میرسد بشما میگوید (کم فرق بین من عرض علیه مفاتیح الدنیا فلم یقبلها و من قال ربّ هب لی ملکا لا ینبغی لاحد من بعدی) فرمود ما هم برای دنیا نخواستیم عرض کردم چرا لا ینبغی لاحد من بعدی فرمود معنی این نیست که بدیگران ندهی بلکه بهر که هر چه میدهی بمن بیشتر ده چنانچه شما در دعاء کمیل میخوانید

(و اجعلنی من احسن عبادک نصیبا عندک)

عرض کردم

و آخرین مقرنین فی الاسفاد

چه نحو شیاطین را در غل و زنجیر میکردید

فرمود غل و زنجیر آنها غیر از این غلها و زنجیرها است.

بالجمله پیغمبری که بفرماید

الفقر فخری

چه اعتنایی بدنیا دارد و این خطاب (ایّاک اعنی و اسمعی یا جاره) است.

أَمْوالُهُمْ وَ أَوْلادُهُمْ اما اموال

(ففی حلالها حساب و فی حرامها عقاب و فی شبهاتها عتاب)

و اما اولاد

(دشمنی شیرین تر از اولاد نیست شاخ گاوی بدتر از داماد نیست).

إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِها فِي الدُّنْيا هر چه انسان بیشتر آلوده بدنیا شود گرفتاری او شدیدتر گردد و از خدا و دین و آخرت غافل تر شود و بلا و مصائبش زیادتر گردد وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كافِرُونَ با حال کفر از دنیا بروند (اعاذنا اللّه من سوء العاقبه)

[سوره التوبه (۹): آیه ۸۶] .... ص : ۲۸۵

وَ إِذا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ أَنْ آمِنُوا بِاللَّهِ وَ جاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ أُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَ قالُوا ذَرْنا نَكُنْ مَعَ الْقاعِدِينَ (۸۶)

و زمانی که نازل شد سوره ای از قرآن اینکه ایمان آورید بخداوند و جهاد کنید بهمراهی رسول خدا از تو استیذان کردند صاحب ثروتان و صاحب قوه های آنها و گفتند واگذار ما را که قعود کنیم و ترک جهاد با کسانی که قعود کرده اند وَ إِذا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ مراد دستور و فرمان الهی بتوسط سور قرآنی و آیات شریفه آن رسید و نازل شد أَنْ آمِنُوا بِاللَّهِ بعضی گفتند خطاب بمؤمنین است و معنای آن یعنی ثابت باشید بر ایمان نظیر آیه شریفه یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ الایه نساء آیه ۱۳۵، بعضی گفتند خطاب بجمیع افراد بشر است چون دستورات الهی شامل جمیع است لکن هر دو معنی خلاف ظاهر آیه است بلکه مراد منافقین ظاهر مسلمان هستند که در آیات قبل ذکر آنها شده و این

منافقین دو دسته هستند یک دسته ضعیف قوه و تهی دست اینها میتوانند یک عذری برای قعود بتراشند که ما قوه و قدرت و توانایی و تمکن نداریم، و اما دسته دیگر که متمکن و متمول و صاحب قوّه و قدرت هستند و هیچگونه عذری ندارند خطاب متوجه بآنها است که حقیقه و واقعا ایمان بیاورید و باین ایمان ظاهری قناعت نکنید وَ جاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ و مهیّا شوید برای جهاد بهمراهی حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم اسْتَأْذَنَکَ أُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ که هیچگونه عذری نمیتوانند بتراشند مع ذلک آمدند و از شما اجازه طلبیدند وَ قالُوا و گفتند بشما ذَرْنا نَکُنْ مَعَ الْقاعِدِینَ که ما هم با کسانی که معذور هستند و مکلف بجهاد نیستند و قعود کردند قعود کنیم.

[سوره التوبه (۹): آیه ۸۷] .... ص : ۲۸۶

رَضُوا بِأَنْ یَکُونُوا مَعَ الْخَوالِفِ وَ طُبِعَ عَلی قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا یَفْقَهُونَ (۸۷)

راضی و خشنود شدند به اینکه بوده باشند با متخلفین از خروج برای جهاد و مهر خورده بر قلوب آنها پس آنها دیگر نمیفهمند.

مسئله علمیه- روح انسانی در ابتداء امر خالی است از هر گونه صفتی و عقل که خداوند باو عنایت فرموده بمنزله چشم روح است که بتوسط او درک حقایق کند سعادت و شقاوت، خیر و شر، نفع و ضرر، حسن و قبح، نجات و هلاکت را تمیز دهد. و علم بمنزله چراغ عقل است که در این ظلمات شهوات و هواهای نفسانی روشن کند پس جاهل در ظلمات است و چشم روح که عقل است درک نمیکند و کفر و نفاق و عصبیت روی چشم آنها را بسته و همین است معنای طبع لذا میفرماید رَضُوا کمال خوشنودی و رضایت را دارند بِأَنْ یَکُونُوا مَعَ الْخَوالِفِ خوالف نساء و صبیان و مرضی و مقعدین و معذورین و غیر متمکنین هستند اینها هم خشنود هستند که با آنها قعود کنند و خارج نشوند.

وَ طُبِعَ عَلى قُلُوبِهِمْ عناد و كفر و نفاق و عصبيت و حبّ جاه و مال و دنيا و هواهاى نفسانيه مهر زده و بسته است درب قلب آنها را فَهُمْ لا يَفْقَهُونَ پس آنها در ظلمت و تاريكى افتادند و ديگر از چراغ علم استضائه نميكنند مثل كسى كه اصلا چشم نداشته باشد كه فاقد عقل و شعور است و ديوانه است و ديگر حقايق را درك نميكنند و نميفهمند.

و بالجمله كور فاقد چشم و بصير واقع در ظلمت جهل و مريض چشم معيوب و كسى كه روى چشمش بسته شده تماما در يك حكم هستند.

[سوره التوبه (۹): آيه ۸۸] .... ص : ۲۸۷

لكِنِ الرَّسُولُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جاهَدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ وَ أُولئِكَ لَهُمُ الْخَيْراتُ وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۸۸)

لكن رسول اكرم [ص و كسانى كه حقيقه ايمان آورده اند بهمراهى حضرت رسالت جهاد ميكنند هم باموال خود كه صرف در جهاد و فى سبيل اللَّه ميكنند و هم بجانهاى خود كه در معركه قتال با كفار جان بازى ميكنند و اينها هستند كه مخصوص آنها است جميع خيرات و اينها هستند كه رستگار شدند.

لكِنِ الرَّسُولُ استدراك از سابقين منافقين است كه تقاعد كردند حضرت رسالت بنفس نفيس خود در جهاد حاضر ميشد با كمال شهامت و شجاعت كه از امير المؤمنين عليه السّلام مرويست كه فرمود ما هر وقت كه در جهاد سخت ميشد امر پناهنده بحضرت رسول ميشديم.

وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بايمان واقعى باطنى حقيقى نه مثل منافقين كه فقط صوره و ظاهر باشد با حضرت رسالت و بهمراهى آن بزرگوار جاهَدُوا بِأَمْوالِهِمْ يعنى بهترين مصرف مال را صرف دين ميدانستند چه براى تجهيزات جنگى و چه ساير مصارف خيريه و انفسهم ميدانستند اگر بكشند يا كشته شوند

سعادتمند میشوند چنانچه در همین سوره آیه ۵۲ گذشت قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنا إِلَّا إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ الایه یا فتح یا شهادت.

وَ أُولئِکَ لَهُمُ الْخَيْراتُ الخیرات جمع محلی بالف و لام دال بر عموم است شامل جمیع خیرات دنیوی و اخروی و مثوبات و تفضلات و درجات و مراتب و شئونات میشود و احتیاج بتفسیر بعض مفسرین که حمل بر یک جمله از آنها کرده اند نداریم.

اشکال- اینکه ما نظر میکنیم بعض این مجاهدین مبتلاء ببسیاری از بلیات میشدند حتی مثل امیر المؤمنین که افضل مجاهدین بود چه اندازه بلاء و مصیبت بآن سرور وارد شد که بفرماید

(ما زلت مظلوما منذ قبض رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم)

یا بفرماید

(صبرت و فی العین قذی و فی الحلق شجی)

جواب- تمام این بلیات باعث ارتفاع درجات و ازدیاد مثوبات میشد و عین خیرات است حتی از سیّد ابن طاوس نقل میکنند که فرمود اگر ما دستور نداشتیم که باید برای مصائب این خانواده محزون و عزادار باشیم میگفتیم باید خوشحال باشیم که اینها بچه مقامات و درجات عالیه نائل شدند.

وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ فلاح و رستگاری نصیب کسی میشود که جامع جمیع خیرات باشد از عقائد حقه و علوم الهیه و صفات حسنه و اعمال صالحه و درجات عالیه نکته- در جمله اولی بلام اختصاص بیان فرمود لهم الخیرات که دیگران جامع جمیع خیرات نیستند و در این جمله فقط بیان فلاح آنها را نمود که فلاح و رستگاری اختصاص بمجاهدین ندارد اعمال صالحه دیگر هم باعث فلاح میشود.

[سوره التوبه (۹): آیه ۸۹] .... ص: ۲۸۸

أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها ذلِکَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۸۹)

این جمله مکرر ترجمه و تفسیر شده و احتیاج ببیان ندارد فقط ما بیک

کلمه أَعَدَّ اللَّهُ اکتفاء میکنیم که این جمله دلالت میکند بر ردّ کسانی که گفتند بهشت و جهنم هنوز خلق نشده اند و در قیامت خلق میشونـد و بر ردّ کسانی که منکر معاد جسـمانی شدند و فقط معاد روحانی گفتند و بر ردّ کسانی که منکر خلود هسـتند و بر طبق این آیه آیـات بسـیار و اخبـار متواتره داریم بلکه از ضـروریات دین بشـمار میرود و منکر آنها کافر و مرتـد میشود و در اخبار هم تصریح باین معنی شده که فرمودند از ما نیست.

[سوره التوبه (۹): آیه ۹۰] .... ص : ۲۸۹

وَ جاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَ قَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۹۰)

و آمدنـد عـذرخواهان از اعراب بادیه نشـینان به اینکه بآنها اذن و اجازه دهی در قعود و ترک جهاد و قعود کردنـد کسانی که دروغ گفتند خدا و رسول او را زود باشد اصابه کند کسانی را که کافر شدند از آنها عذاب دردناک.

این آیه شـریفه را مفسـرین مختلف معنی کردند و لکن آنچه بنظر میرسد و میتوان از ظاهر آیه استفاده نمود آنکه اعراب بدوی آمدند خدمت حضـرت و عذرخواهی کردند که ما معذور هستیم از خروج و جهاد که مفاد جمله وَ جاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرابِ است و معـذّر در اصـل معتـذر بوده از بـاب افتعـال که طلب عـذر باشـد تا در ذال ادغام شـد بواسـطه قرب مخرج و چون التقاء ساکنین محال است عین را فتحه دادند معذر شد، و این اعراب دو دسته بودند یک دسته واقعا معذور بودند چنانچه در آیه بعد بیان میفرمایـد و یک دسـته تقلب کردند و خود را بصورت معذور درآوردند که باین جهت کافر شدند و هر دو دسـته خدمت حضـرت اجازه خواسـتند لِيُؤْذَنَ لَهُمْ حضـرت آنهایی که حقیقه معـذور بودنـد اجازه داد و اما غیر معذورین بدون اجازه توقف کردند وَ قَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ یعنی دروغ بخدا

و رسول گفتند که ما معذور هستیم و اینها کافر شدند و سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ یعنی من الاعراب عذاب الیم چه در دنیا و چه در آخرت.

[سوره التوبه (۹): آیه ۹۱] .... ص: ۲۹۰

لَيْسَ عَلَى الضُّعَفاءِ وَ لا عَلَى الْمَرْضى وَ لا عَلَى الَّذِينَ لا يَجِدُونَ ما يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذا نَصَحُوا لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ ما عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۹۱)

نیست بر اشخاص ضعیف و نه بر مریضها و نه بر فقراء که ندارند چیزی را که انفاق کنند در راه جهاد حرجی و مؤاخذه ای مشروط بر اینکه از روی خلوص و واقعیت باشد که اگر ضعف مزاجی از زمانه و عجزه و کوری یا مریضی یا نداشتن مخارج سفر و نفقه خروج باشد که اگر نبود خارج میشدند برای جهاد یا انفاق میکردند بمجاهدین نیست بر نیکوکاران ایرادی و بحثی و خداوند غفور است میآمرزد و رحیم است ترحم میفرماید.

لَيْسَ عَلَى الضُّعَفاءِ شل باشد یا عاجز یا کور یا زمین گیر یا ضعف قوی وَ لا عَلَى الْمَرْضى مرضی که مانع از خروج باشد که حقیقه نتواند و بستری شده باشد وَ لا عَلَى الَّذِينَ لا يَجِدُونَ ما يُنْفِقُونَ تهی دست باشد که وسائل سفر را نتواند تهیه کند و کسی هم تحمل نکند برای آنها حرج یعنی مؤاخذه و عذر آنها پذیرفته است) إِذا نَصَحُوا لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ که بخواهند باین توفیق جهاد موفق شوند و نتوانند و دیگران را ترغیب و تحریص کنند برای جهاد اینها نیکوکارانند ما عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ نه در دنیا گرفتار عقوبت ترک جهاد میشوند و نه در آخرت از آنها سخت گیری میکنند مثل حضرت زین العابدین علیه السّلام در کربلا.

وَ اللَّهُ غَفُورٌ آمرزنده است و از آنها مؤاخذه نمیکند و رحیم از فیوضات جهاد هم و از مثوبات جهات محروم نمیفرماید.

[سوره التوبه (۹): آیه ۹۲] .... ص : ۲۹۱

وَ لا- عَلَى الَّذِينَ إِذا ما أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لا أَجِدُ ما أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَ أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَناً أَلَّا يَجِدُوا ما يُنْفِقُونَ (۹۲)

و نیز حرجی نیست بر کسانی که از فقراء که نداشتند مرکبی و نه نفقه سفر با کمال عشق بجهاد خدمت شما رسیدند و تقاضا کردند که شما وسائل حرکت آنها را فراهم کنید از حیث مراکب و نفقات و شما فرمودی که من واجد اینکه وسائل شما را فراهم کنم نیستم اینها رفتند با چشم گریان اشگ آنها میریخت و محزون بودند که ما چرا نیافتیم وسائل حرکت را و از این فیض جهاد محروم شدیم وَ لا عَلَى الَّذِينَ عطف بجمله قبل است وَ لا عَلَى الَّذِينَ لا يَجِدُونَ ما يُنْفِقُونَ و احتیاج بذکر نداشت و لکن وجه ذکر آنها اینست که امتیاز داشتند با سایر غیر واجدین به اینکه اینها کمال میل بخروج داشتند و در مقام تحصیل وسائل بودند که خدمت پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم رسیدند إِذا ما أَتَوْكَ و تقاضا کردند لِتَحْمِلَهُمْ و پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فرمود

(قلت لا اجد ما احملکم علیه)

و اینها چون مأیوس شدند و از این فیض محروم گشتند تولّوا اینها برگشتند با دل شکسته و اشگ جاری و قلب محزون و غمناک وَ أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ یعنی میریخت اشک از چشمان آنها حزنا در حالی که محزون و غمناک بودند أَلَّا يَجِدُوا ما يُنْفِقُونَ بلکه میتوان گفت که اینها در مثوبات جهاد با مجاهدین شرکت دارند چنانچه در اخبار داریم

(الراضی بفعل قوم کالداخل فیهم)

و قضیه جابر بن عبد اللَّه که در خطاب بشهداء کربلا گفت من هم با شما شریک هستم عطیه اعتراض کرد که آنها نفوس و اموال خود را در راه اسلام صرف کردند جواب داد متمسکا بهمین حدیث، بلکه گفتند سه قسم فاعل داریم: فاعل بالمباشره و فاعل بالتسبیب و فاعل بالرضا. مثلا قتله حضرت سیّد الشهداء سه قسمت بودند:

لشگر کربلا فاعل بالمباشره مثل شمر و اشباه شمر [لع یزید پلید و ابن

مرجانه [لع فاعل بالتسبيب، و بنی امیه و اهل شام و نواصب و امثال آنها که باین ظلم راضی بودند حتی امروز که روز عاشورا عید بزرگ آنها است فاعل بالرضاء لعنهم اللّه جمیعا

(لعن اللّه امه سمعت بذلک فرضیت به)

و در قیامت میگویند

(این الظلمه و این اعوان الظلمه و این اشباه الظلمه فضرب لهم سرادق من نار حتی یفرق عن الحساب

[سوره التوبه (۹): آیه ۹۳] ... ص : ۲۹۲

إِنَّمَا السَّبِیلُ عَلَی الَّذِینَ یَسْتَأْذِنُونَکَ وَ هُمْ أَغْنِیاءُ رَضُوا بِأَنْ یَکُونُوا مَعَ الْخَوالِفِ وَ طَبَعَ اللَّهُ عَلی قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا یَعْلَمُونَ (۹۳)

منحصرا مسئولیت برای کسانیست که از شما استیذان میکنند برای قعود و ترک جهاد و آنها اغنیاء هستند که همه نوع تمکن دارند خشنود و راضی بودند به اینکه آنها باشند با عجزه و فقراء و نساء و مرضی و صبیان و خداوند دلهای آنها را مهر کرده پس آنها نمیدانند.

إِنَّمَا السَّبِیلُ خداوند تبارک و تعالی بعد از آنی که جمیع اسباب هدایت را برای بنده فراهم فرمود از اعطاء عقل و قوت و قدرت و اختیار و سایر وسائل از مال و منال و پیغمبر فرستاد و دستور نازل فرمود و حجت را از هر جهت بر بندگان تمام کرد و راه عذر بسته شد اگر بنده سرپیچی کرد و مخالفت نمود مسئولیت و مؤاخذه باو متوجه میشود لذا بکلمه انما که از ادات حصر است مسئولیت را که معنای سبیل است منحصر میفرماید عَلَی الَّذِینَ یَسْتَأْذِنُونَکَ بر کسانی که طلب اذن میکنند از حضرت رسول در ترک جهاد که اعظم اعمال برّ است که فرمود

(و ما اعمال البرّ کلها فی جنب الجهاد الا کنعثه فی بحر لجّی)

مثل تخته ای است بر روی دریای عمیقی و آنها کیانند وَ هُمْ أَغْنِیاءُ که هیچگونه عذری ندارند نه جزو ضعفاء هستند و نه عجزه و نه مرضی و نه فقراء که لا یجدون ما ینفقون باشند

رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوالِفِ راضى شدند که در سلک معذورین باشند که مکلف بر جهاد نبودند وَ طَبَعَ اللَّهُ عَلى قُلُوبِهِمْ گذشت که استناد طبع بخدا از باب اینست که هیچ امری در خارج تحقق پذیر نیست تا اراده حق تعلق نگیرد و این منافی با اختیار نیست که بنده بسوء اختیار خود تارک اعمال خیر و مرتکب شرور شود و قساوت پیدا کند و خود را از قابلیت هدایت بیندازد نظیر هسته خرما و دانه گندم که گندیده شود دیگر قابل اینکه یک نخله خرما یا هفتصد دانه گندم شود نیست، و این جمله کمال دلالت را دارد بر کفر این طائفه زیرا مؤمن هر که باشد و هر چه باشد نور ایمان در قلبش تابش دارد و قلبش طبع نشده فَهُمْ لا يَعْلَمُونَ ظاهرا مراد جهل بسیط نیست بلکه جهل بمعنی حمق است که اصلا درک نمیکنند.

[سوره التوبه (۹): آیه ۹۴] .... ص: ۲۹۳

يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّأَنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبارِكُمْ وَ سَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَ رَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلى عالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَهِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۹۴)

عذرخواهی میکنند این منافقین که قعود کردند و با شما برای غزوه تبوک خارج نشدند زمانی که شما از غزوه تبوک برگشتید بمدینه بسوی آنها باباطیل و عذرهای دروغی بآنها بفرما عذرخواهی نکنید هرگز ما بشما ایمان نمیآوریم و تصدیق اکاذیب شما را نمیکنیم زیرا محققا خداوند خبر داده باخبار و کلمات شما بما و زود باشد که اعمال شما نزد خداوند و رسول او مکشوف و مشاهد گردد پس از آن شما را ردّ میکنند و برمیگردید بسوی عالم غیب و شهود پس شما را خبر میدهند بآنچه که بودید عمل میکردید.

يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ کسانی که قعود کردند و خارج نشدند برای غزوه تبوک

چهار دسته بودند دو دسته از مؤمنین و دو دسته از منافقین.

اما دو دسته از مؤمنین یک دسته معذورین بودند از عجزه و مرضی و فقراء غیر قادر، و یک دسته کسانی که خدمت حضرت رسیدند و تقاضای وسائل کردند و محزون و گریان شدند که نتوانستند خارج شوند.

و اما دو دسته از منافقین یک دسته کسانی بودند که آمدند و استیذان کنند باعذار دروغی که خارج نشوند و این سه دسته در آیات قبل ذکر شده و این آیه راجع بدسته چهارم است که دسته دوم منافقین هستند که عذری نداشتند و نیامدند استیذان کنند و پیش خود گفتند ما قعود میکنیم اگر در این غزوه فتح با کفار شد که بر ما بهتر است و اگر فتح با مسلمین شد پس از مراجعه مسلمین بمدینه میرویم و بیک اعذار باطله و اکاذیب اعتذار میجوئیم و پس از مراجعه آمدند و اعتذار جستند إِذا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ غافل از اینکه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بوحی الهی از بواطن آنها خبر دارد چون اینها اعتقاد برسالت نداشتند و منکر وحی بودند.

قُلْ لا تَعْتَذِرُوا عذرتراشی نکنید لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ هرگز قبول نمیکنیم دروغها و عذرتراشیهای شما را زیرا قَدْ نَبَّأَنَا اللَّهُ خداوند بما خبر داده مِنْ أَخْبارِكُمْ که چه مقصود داشتید و دروغهایی بافته اید وَ سَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ خداوند عالم السرّ و الخفیات است، مراد شاید این باشد که در محضر الهی نامه اعمال و اقوال شما باز میشود و رسوله و حضرت رسالت مشاهده میکند ثُمَّ تُرَدُّونَ رجوع میکنید از دنیا بآخرت که برمیگردید پس از مردن زنده میشوید و رجوع بخدا میکنید که مفاد إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ راجِعُونَ است خداوندی که عالم بغیب و شهود است از ظاهر و باطن و سرّ و علن شما خبر میدهد إِلى عالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَهِ و تمام جزئیات کارهای شما را بشما خبر میدهد فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ و نامه عمل شما بدست شما میرسد و می گویید

يا وَيْلَتنا ما لِهذَا الْكِتابِ لا يُغادِرُ صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصاها الايه كهف آيه ۴۷

[سوره التوبه (۹): آیه ۹۵] .... ص : ۲۹۵

سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رِجْسٌ وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ جَزاءً بِما كانُوا يَكْسِبُونَ (۹۵)

زود باشد که این منافقین شما مسلمانها را قسم یاد کنند که صرف نظر کنید زمانی که شما آنها را ملاقات کنید و برگردید بسوی آنها و عذر آنها را بپذیرید و از آنها مؤاخذه نکنید پس شما باید از آنها اعراض کنید و باین قسمهای آنها و کلمات آنها اعتناء نکنید زیرا اینها محققا رجس و نجس و پلید هستند و جایگاه آنها جهنم است بازاء آنچه خود برای خود دست میآورند و کسب میکنند سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ یعنی شما را قسم میدهند میگویند شما را بخدا قسم إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ زمانی که شما از جهاد برگشتید و داخل مدینه شدید و آنها را ملاقات کردید لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ به اینکه از گناه آنها چشم بپوشید و اثر بار نکنید و مثل سابق با آنها مراوده و معاشرت را ترک نکنید و عمل آنها را ندیده بگیرید فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ شما گوش بمزخرفات آنها ندهید و بکلی از آنها اعراض کنید زیرا منافق تا نفاقش ظاهر نشده احکام ظاهری اسلام بر او بار میشود اما پس از ظهور نفاق دیگر باید آنها را دور انداخت و ابدا بخود راه نداد، سپس خداوند علت اعراض را بیان میفرماید إِنَّهُمْ رِجْسٌ باطنا که کافر و نجس بودند بر حسب ظاهر هم نجس و خبیث و پلید شدند باید از آنها دوری بجوئید وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ که دیگر راه نجات ندارند اگر با این نفاق بمیرند جَزاءً بِما كانُوا يَكْسِبُونَ خود بدست خود خود را جهنمی میکنند و عذاب را برای خود میخرند.

[سوره التوبه (۹): آیه ۹۶] .... ص : ۲۹۶

يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لا يَرْضى عَنِ الْقَوْمِ الْفاسِقِينَ (۹۶)

قسم یاد میکنند برای شما مؤمنین تا اینکه شما از آنها راضی شوید پس اگر شما راضی شوید از آنها پس محققا خداوند راضی نمیشود از قومی که فاسق هستند این آیه شریفه در مقام بیان اینست که مبادا احدی از مؤمنین از کافر و منافق و غیر مؤمن راضی و خشنود باشد زیرا یکی از شرائط ایمان بلکه داخل در ایمان بلکه حقیقت ایمان مسئله تولّی و تبرّی است حتی در خبر است از امام پرسیدند که

(هل الحبّ و البغض من الایمان فقال هل الایمان الّا الحبّ و البغض)

تنبیه- اصل حبّ و بغض امر قلبی است و جزو عقائد است و داخل در ایمان است، دوستی خدا و دوستان خدا از انبیاء و ملائکه و اوصیاء انبیاء و مؤمنین و دشمنی با دشمنان خدا از مشرکین و منافقین و کافرین و معاندین و دشمنی دشمنان دوستان خدا مَنْ كانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَ مَلائِكَتِهِ وَ رُسُلِهِ وَ جِبْرِيلَ وَ مِيكالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكافِرِينَ بقره آیه ۹۲، و غیر از این از آیات.

و اما ترتیب آثار محبت و عداوت در خارج از فروع دین است و از واجبات شرعی است چنانچه شمردند: نماز، روزه، خمس، زکاه، حج، جهاد، امر بمعروف و نهی از منکر و تولّی و تبرّی.

يَحْلِفُونَ لَكُمْ شما مؤمنین را قسم میدهند لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ که شما از آنها راضی شوید فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ یعنی هرگز از آنها راضی نشوید که اگر از آنها راضی شوید بدانید فَإِنَّ اللَّهَ لا يَرْضى عَنِ الْقَوْمِ الْفاسِقِينَ و کسی را که خدا از او راضی نباشد و عداوت داشته باشد باید مؤمن کمال عداوت را داشته باشد و از او بیزاری بجوید چنانچه در حق ابراهیم علیه السّلام نسبت بعمویش که تعبیر بپدر در قرآن فرموده نظر به اینکه شوهر مادر او بود و در دامن او بزرگ شده بود خطاب پدر

میکرد خداونـد میفرمایـد فَلَمَّا تَبَیَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ همین سوره آیه ۱۱۵، و مکرر گفته ایم که فاسق اطلاق بر مشـرک و منـافق و کافر و معانـد و مطلق غیر مؤمن حتی بر مؤمن عاصـی میشود بلی از جهت ایمانش محبوب الهی است و از جهت عمل مبغوض مگر آمرزیده شود.

[سوره التوبه (۹): آیه ۹۷] .... ص : ۲۹۷

الْأَعْرابُ أَشَدُّ کُفْراً وَ نِفاقاً وَ أَجْدَرُ أَلاَّ یَعْلَمُوا حُدُودَ ما أَنْزَلَ اللَّهُ عَلی رَسُولِهِ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ (۹۷)

عربهای بادیه نشـین کفر و نفاق آنها سـخت تر و شدیـدتر است از عربهای شهرنشـین و آنها سـزاوارترند به اینکه ندانند حدود آنچه نـازل فرموده خداونـد بر پیغمبر خود و خداونـد عـالم است بـاحوال آنها و حکیم است در جزاء اعمال آنها الْأَعْرابُ أَشَـدُّ کُفْراً وَ نِفاقاً زیرا قسـاوت قلـب آنهـا بیشـتر اسـت و دست آنهـا کوتـاه تر است از علم و فراگرفتن احکـام و مشاهـده اخلاق و معجزات نبیّ صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم چنانچه رعایا که دست آنها از دامن علماء کوتاه تر است از شهریها بجهالت و حماقت شدیدتر هسـتند و لذا دعات باطله بیشتر باینها توجه دارند برای اضـلال و گمراهی آنها و لذا می گوییم عرب شهرنشین است و اطلاق عرب بر آنها یعنی معرب ما فی الضـمیر هستند و حقائق را درک میکنند و بیان میکنند و بادیه نشین اعرابی است و جمع آن اعراب است.

وَ أَجْدَرُ یعنی سـزاوارتر و احری هستند که جاهل بحدود الهی باشند أَلَّا یَعْلَمُوا یعنی بان لا یعلموا و ظاهرا مراد جهل مقابل عقل است لـذا در کـافی ابواب بسـیاری در این موضوع ذکر کرده بنـام کتاب عقل و جهل و بتعبیر دیگر اطلاق حمق میشود که قوه درّاکه آنها کم است و نمیدانند.

حُدُودَ ما أَنْزَلَ اللَّهُ عَلی رَسُولِهِ چون تمام دستورات الهیه حدودی دارد

نبایـد بـدون الحـد قناعت کرد و نبایـد از حد تجاوز نمود (الشـی ء اذا جاوز عن حده انقلب الی ضده) چه در باب عبادات مثل نمـاز، روزه، حـج، جهـاد و امثـال آنها و چه در باب معاملات بیع، رهن، اجاره و امثال اینها، چه در باب میراث، دیات قصاص، اجراء حـدود و غیر اینهـا از فروع فقهیه و همچنین در بـاب اخلاـق که اگر در طرف افراط یـا تفریط رفت جزو رذائل میشود، و همچنین در باب عقائد کوتاهی یا غلوّ نباید کرد و اکثر ناس عالم بحدود الهی نیسـتند چه رسد ببادیه نشـینان وَ اللَّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ که مکرر در مکرر توضیح شده.

[سوره التوبه (۹): آیه ۹۸] .... ص: ۲۹۸

وَ مِنَ الْأَعْرابِ مَنْ یَتَّخِذُ ما یُنْفِقُ مَغْرَماً وَ یَتَرَبَّصُ بِکُمُ الدَّوائِرَ عَلَیْهِمْ دائِرَهُ السَّوْءِ وَ اللَّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ (۹۸)

و بعضی از این اعرابی که اشدّ کفرا و نفاقا بودند آنچه که از آنها گرفته میشد مثل زکاه یا سایر اموال برای مصارف بیت المال آن را غرامت و ضرر و خسارت میدانند و انتظار داشتند که بر شما مسلمین یک پیشامدهای سویی بیاید که آنها دیگر از دست شما خلاص شونـد غافل از اینکه بر آنها پیش آمـد سوء متوجه شـده و خداونـد میشـنود کلام آنها را و میداند اعمال و اخلاق آنها را.

وَ مِنَ الْأَعْرابِ من تبعیضیه است که این بعض از سایر منافقین از اعراب بودند که بدتر و عداوت آنها زیادتر بود و از ترس جان و مال خود اظهار ایمان کردنـد و ناچار بودند با مسـلمین معاشـرت داشـته باشـند البته باید بظواهر اسـلام عمل کنند مثلا بدادن زکاه و خمس و مصارف جهاد و امثال اینها.

مَنْ یَتَّخِذُ ما یُنْفِقُ مَغْرَماً غرامت جرم و خسارت است که انسان ناچار است مصـرف کند، اینها که عقیده باطنی نداشـتند و بخل ذاتی آنها با کمال اکراه میدادند و انتظار دارند کی شود که بتوانند ندهند.

وَ يَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوائِرَ جمع دائره بمعنی پیش آمد سوء که در این غزوات شکستی بمسلمین وارد شود و ضعفی در آنها پیدا گردد که دیگر آنها سلطه و قدرتی نداشته باشند غافل از اینکه خداوند روزبروز علم اسلام را بلندتر و عظمت و قدرت و شوکت مسلمین را زیادتر میکند و فتوحات اسلامی و غلبه بر کفار شدیدتر میگردد عَلَيْهِمْ دائِرَةُ السَّوْءِ که خداوند آنها را رسوا فرمود و مسلمین را آگاه کرد از نفاق آنها که دیگر معامله اسلام با آنها نکنند و معاشرت با آنها را ترک کنند و آنها را بخود راه ندهند و این پیش آمد سوء بر آنها متوجه شد که دستور بیاید جاهِدِ الْكُفَّارَ وَ الْمُنافِقِينَ که در آیه ۷۴ همین سوره گذشت و در سوره تحریم آیه ۹ نیز میفرماید يا أَيُّهَا النَّبِيُّ جاهِدِ الْكُفَّارَ وَ الْمُنافِقِينَ وَ اغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ چه دائره سویی بدتر از این پیدا میشود.

وَ اللَّهُ سَمِيعٌ بگفتار آنها علیم ببواطن آنها از نفاق و سایر اخلاق فاسده و باعمال و رفتار و کردار آنها.

[سوره التوبه (۹): آیه ۹۹] .... ص : ۲۹۹

وَ مِنَ الْأَعْرابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ يَتَّخِذُ ما يُنْفِقُ قُرُباتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَ صَلَواتِ الرَّسُولِ أَلا إِنَّها قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۹۹)

و بعض اعراب بادیه نشین هستند که از روی حقیقت و واقعیت ایمان بخدا و روز قیامت آورده اند و آنچه انفاق میکنند قربه عند اللّه که تقرّب میجویند و مشمول دعاهای حضرت رسالت میشوند آگاه باشید که همین انفاقات آنها باعث قرب آنها شده زود باشد که خداوند آنها را داخل رحمت خود فرماید محققا خدا آمرزنده و رحم کننده است.

این آیه شریفه برای اتمام حجت برای اعراب منافقین است که نتوانند

فردای قیامت عذری در پیشگاه احدیت بیاورند که بگویند ما نظر به اینکه ناقص العقل بودیم و دور دست از علم و معرفت و معجزات و احکام بودیم لذا ایمان نیاوردیم خداوند این طائفه را حجت بر آنها قرار داده که اینها هم مثل شما بودند و ایمان آوردند چنانچه همین حجت را خدا در جمیع طبقات ناس قرار داده از یهود و نصارا و مشرکین و مخالفین و نساء و فسّاق و اغنیاء و فقراء و ظلمه و سلاطین و متسلطین و امراء که یک قسمت آنها را مؤمن و صالح و متقی قرار میدهد که بر دیگران حجت باشند مثل آسیه زن فرعون و اسماء زن ابی بکر برای زنهایی که شوهرهای فاسد دارند و همچنین امروز خانم امین بر تمام زنها و از این قبیل بسیارند لذا میفرماید وَ مِنَ الْأَعْرابِ از همین بادیه نشینان مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ کسانی که خداوند شهادت بایمان آنها دهد معلوم است چه درجه از ایمان را دارند وَ يَتَّخِذُ ما يُنْفِقُ قُرُباتٍ عِنْدَ اللَّهِ در مقابل آنهایی که یتخذون ما ینفقون غرامه و جرما وَ صَلَواتِ الرَّسُولِ که میفرماید خُذْ مِنْ أَمْوالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَ تُزَكِّيهِمْ بِها وَ صَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ شرحش در چهار آیه بعد میآید.

أَلا إِنَّها قُرْبَةٌ لَهُمْ بمقصود و منظور خود نائل شدند و بمقام قرب الهی رسیدند سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ فردای قیامت هم مشمول رحمت الهی میشوند إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ از گناهان قبل از اسلام آنها میگذرد و میآمرزد که فرمود

(الاسلام یجبّ ما قبله)

رحیم و مشمول رحمت خود میگرداند.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۰] .... ص: ۳۰۰

وَ السَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهاجِرِينَ وَ الْأَنْصارِ وَ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً ذلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۱۰۰)

و کسانی که سبقت گرفتند در ایمان برسول خدا از مهاجرین و انصار و کسانی که

متابعت کردند سابقین را و ایمان آوردند و باعمال حسنه آنها اقتداء کردند خداوند از همه آنها راضی و خشنود است و آنها هم از خدا راضی و خشنود هستند و مهیّا فرموده از برای آنها بهشتهایی که جاری میشود از پای قصور آنها انهاری و همیشه ابد الاباد در آن بهشت ها ساکن هستند اینست رستگاری و فوز عظیم.

وَ السَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ در اخبار بسیاری از خاصه و عامّه بلکه از ضروریات مذهب شیعه است که اول کسی که ایمان آورد امیر المؤمنین علیه السّلام بود حتی دارد روز دوشنبه حضرت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مبعوث برسالت شد و روز سه شنبه امیر المؤمنین [ع ایمان آورد، و نیز دارد که حضرت آمد در مسجد الحرام و علی علیه السّلام در خلف آن حضرت و خدیجه خلف امیر المؤمنین نماز میگذاردند و هفت سال بدین منوال بود، حتی دارد که پس از ایمان علی [ع پدرش ابی طالب باو گفت (انّ محمّدا لا یدعو الّا الی الخیر فالزمه).

و مراد از سابقین کسانی که قبل از هجرت ایمان آوردند مِنَ الْمُهاجِرِينَ که پس از هجرت هجرت کردند و از خانه ها و اموال خود صرف نظر نمودند و الانصار مطابق سیاهی قرآن که راء مکسور است عطف بمهاجرین است یعنی سابقین از انصار کسانی که از مدینه به مکه مشرف شدند و ایمان آوردند و حضرت را دعوت بمدینه کردند و موقع هجرت استقبال شایانی از آن حضرت کردند و آن حضرت را و مهاجرین را در منازل خود جای دادند. و اما اگر بر خلاف سیاهی قرائت غیر مشهور باشد عطف به و السابقون است و مرفوع است و سابقون مخصوص بمهاجرین است.

وَ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسانٍ کسانی که بعد از هجرت ایمان آوردند چه از مهاجرین که هجرت کردند و چه از انصار که بعد از فتح مکه و نصرت الهی یَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْواجاً بلکه شامل جمیع مؤمنین الی یوم القیمه میشود

که متابعت اولین را کردند.

رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُمْ رضایت خداوند بالاترین مقامات است چنانچه میفرماید وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ أَکْبَرُ همین سوره آیه ۷۳، و در خبر دارد موقعی که اهل بهشت در بهشت مستقر میشوند خطاب میرسد که دیگر مطلبی و توقعی دارید عرض میکنند (ربّنا رضاک).

وَ رَضُوا عَنْهُ آن قدر تفضل در حق آنها میشود که آنها هم راضی میشوند که صاحب نفس مطمئنه میشوند که خطاب برسد یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ ارْجِعِی إِلی رَبِّکِ راضِیَهً مَرْضِیَّهً فَادْخُلِی فِی عِبادِی وَ ادْخُلِی جَنَّتِی حجر آیه ۲۸.

وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی تَحْتَهَا الْأَنْهارُ دلیل بر وجود جنت است که خدا مهیّا فرموده خالِدِینَ فِیها أَبَداً دلیل بر خلود است با تأکید بکلمه ابدا ذلِکَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ چه رستگاری و فوزی عظیم تر از رضای خدا و بهشت جاویدان است

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۱] .... ص: ۳۰۲

وَ مِمَّنْ حَوْلَکُمْ مِنَ الْأَعْرابِ مُنافِقُونَ وَ مِنْ أَهْلِ الْمَدِینَهِ مَرَدُوا عَلَی النِّفاقِ لا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَیْنِ ثُمَّ یُرَدُّونَ إِلی عَذابٍ عَظِیمٍ (۱۰۱)

و از کسانی که اطراف شما مسلمین هستند از اعراب منافق هستند و از اهل مدینه که اینها فرو رفتند بر نفاق و ثابت ماندند بر آن زود باشد که اینها را دو مرتبه عذاب کنیم شما آنها را نمیدانی ما میدانیم پس از آن برمیگردانیم بسوی عذاب عظیمی.

وَ مِمَّنْ حَوْلَکُمْ یعنی اطراف مدینه و حول و حوش مدینه من الاعراب از همین جهال عرب و بادیه نشینان منافقون که بر حسب ظاهر اظهار ایمان کردند و باطنا بر کفر ثابت بودند وَ مِنْ أَهْلِ الْمَدِینَهِ از همین شهرنشینان که سکونت در مدینه دارند، و این جمله عطف است بر و ممن حولکم که اینها هم

منافق هستند یعنی شهری و دهاتی جماعتی منافق هستند مَرَدُوا عَلَی النِّفاقِ که این دو دسته دست از نفاق برنداشتند و بر نفاق ثابت و مستقر و باقی بودند لا تَعْلَمُهُمْ خطاب بحضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است زیرا پیغمبر آنچه میداند بوحی الهی است و الّا تمام منافقین را پس از وحی میدانست، و ممکن است مراد مسلمین باشند که خبر از نفاق اینها نداشتند و با اینها معامله اسلام میکردند نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ بعلم ذاتی الهی سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَیْنِ مفسرین در مراد از مرّتین مختلف تفسیر کردند اخبار هم بسیار داریم و اغلب بدنیا و قبر تفسیر شده و لکن ذکر قبر از باب بیان مصداق است.

و تحقیق کلام اینکه انسان سه عالم دارد: دنیا و برزخ و قیامت و منافقین در هر سه عالم معذّب هستند، امّا در دنیا بفقر و قحطی و اعراض مسلمین از آنها و سایر بلیات دنیوی و اما در برزخ از سختی جان دادن و عذاب قبر و جهنم عالم برزخ برهوت الی یوم یبعثون چنانچه میفرماید وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ مؤمنون آیه ۱۰۲، و برزخ فاصله بین دو چیز است چنانچه در سوره الرحمن فصل بین دو بحر را میفرماید بَیْنَهُما بَرْزَخٌ لا یَبْغِیانِ آیه ۲۰.

و اما در قیامت ثُمَّ یُرَدُّونَ یعنی زنده میشوند و آنها را برمیگردانند إِلی عَذابٍ عَظِیمٍ که اسفل درکات جهنم است إِنَّ الْمُنافِقِینَ فِی الدَّرْکِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ نساء آیه ۱۴۴.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۲] .... ص: ۳۰۳

وَ آخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلاً صالِحاً وَ آخَرَ سَیِّئاً عَسَی اللَّهُ أَنْ یَتُوبَ عَلَیْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۱۰۲)

و دیگران غیر منافقین یعنی مؤمنین که اعتراف بگناهان خود دارند

و اعمال صالحه و اعمال سیئه هم از آنها صادر شده مخلوط بیک دیگر امید است خداوند آنها را ببخشد محققا خداوند آمرزنده و رحم کننده است.

این آیه شریفه از آیات رجاء است بلکه بعضی گفتند ارجی آیه است که مؤمن و لو مرتکب بعض معاصی شود در صورتی که باعث زوال ایمانش نشود و خود را مقصر بداند و اعتراف بتقصیر خود کند مورد مغفرت و رحمت میشود.

وَ آخَرُونَ یعنی دیگران که مراد غیر منافقین باشند که باطنا معتقد بعقائد حقه باشند اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ بسا اشخاصی هستند اهمیت بمعاصی خود نمیدهند و چیزی نمیگیرند و گمان میکنند آدم خوبی هستند، و اما کسانی که خود را گنه کار میدانند و پشیمان میشوند که حقیقت توبه است که حضرت فرمود

(کفی فی التوبه الندم)

و اعمال صالحه دارند مثل نماز، روزه، سایر واجبات و مستحبات و اعمال سیئه و معاصی هم از آنها صادر شده که مفاد (خلطوا عملا صالحا و آخر سیّئا) است.

عَسَی اللَّهُ در اخبار داریم که کلمه عسی نسبت بخدا وجوب و لزوم است یعنی البته خداوند أَنْ یَتُوبَ عَلَیْهِمْ قبول توبه آنها را میکند، و از این باب است کلمه توّاب اگر نسبت ببنده داده شد یعنی بسیار توبه کننده و اگر نسبت بخدا داده شده یعنی بسیار قبول توبه میکند إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِیمُ إِنَّکَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِیمُ وَ أَنَا التَّوَّابُ الرَّحِیمُ در چهار موضع از سوره بقره وَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِیمُ در دو آیه بعد و در آیه ۱۱۹ بدون ذکر واو عاطفه، و در علم کلام گفته ایم همین نحوی که واجب است بر بنده توبه کند همین نحو هم بر خدا واجب است قبول توبه زیرا حسن ملزم دارد إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ میآمرزد رحیم تفضلات هم میفرماید فَأُولَئِکَ یُبَدِّلُ اللَّهُ سَیِّئَاتِهِمْ حَسَناتٍ فرقان آیه ۷۰

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۳] .... ص: ۳۰۵

خُذْ مِنْ أَمْوالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَ تُزَكِّيهِمْ بِها وَ صَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۱۰۳)

بگیر از اموال مؤمنین صدقه را پاک کن آنها را از معاصی و خالص فرما آنها را از کثافات باین صدقه و صلوات بفرست بر آنها محققا صلوات تو باعث سکونت و اطمینان قلب آنها است و خداوند میشنود صلوات تو را و میداند صدقه آنها را خُذْ مِنْ أَمْوالِهِمْ صَدَقَةً بعضی گفتند مراد زکاه است و بر طبقش خبری از کافی از حضرت صادق علیه السّلام نقل میکنند که پس از نزول این آیه حضرت فرستاد منادی ندا کند بتکلیف زکاه، و بعضی گفتند مراد صدقات مندوبه است چنانچه اخبار بسیاری داریم که ائمه علیهم السلام در موارد صدقات مندوبه تمسک باین آیه فرموده اند، و بعضی گفتند مراد صدقه کسانیست که در آیه قبل فرموده خَلَطُوا عَمَلًا صالِحاً وَ آخَرَ سَيِّئاً لکن تحقیق اینست که مراد جمیع و مطلق صدقات است بقرینه من اموالهم که جمع مضاف است شامل جمیع اموال میشود خصوص اموال زکوی و تفسیر بزکوه یا بعض صدقات خاصه بیان مصداق است، بناء علی هذا امر خذ مطلق الامر است اعمّ از امر وجوبی یا ندبی در صدقات واجبه واجب و در مندوبه مستحبّ و این امر اختصاص برسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ندارد بلکه بعد از آن حضرت در ائمه علیهم السلام هم جاریست بنص اخبار بلکه در نواب ائمه خاصه و عامه بتنقیح مناط قطعی هم جاریست و مسئله زکاه و صدقات مندوبه و کفارات و مطلق انفاقات را در مجلد اول در ذیل آیه شریفه وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ مفصلا بیان کردیم مراجعه فرمائید تُطَهِّرُهُمْ از معاصی که زکاه و سایر صدقات کفاره گناهان است و اخبار در هر موردی بسیار داریم که در محال خود بیان شده وَ تُزَكِّيهِمْ از اخلاق رذیله مخصوصا صفت خبیثه بخل که فرمود

(اسخی الناس من ادّی زکاه ماله)

بها یعنی بدادن صدقه هم از معاصی پاک میشوند و هم از اخلاق رذیله تزکیه پیدا میکنند وَ صَلِّ عَلَیْهِمْ صلوه از جانب حق نزول رحمت است و از طرف بنده طلب رحمت است و از طرف ملائکه ایصال رحمت است إِنَّ اللَّهَ وَ مَلائِکَتَهُ یُصَلُّونَ عَلَی النَّبِیِّ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَیْهِ وَ سَلِّمُوا تَسْلِیماً احزاب آیه ۵۶ [اللهمّ صلّ و سلّم علی محمّد و آله إِنَّ صَلاتَکَ سَکَنٌ لَهُمْ چون مسلّما دعاء نبی مستجاب است و شفاعت او مقبول و طلب مغفرت او غفران است لذا باعث اطمینان و سکونت نفس میشود وَ اللَّهُ سَمِیعٌ گفتیم اطلاق سمیع بر خداوند دو معنی دارد یکی عالم بمسموعات و یکی ترتیب اثر بر عرائض و دعاء بنده گان و در اینجا مناسب معنای دومی است علیم بافعال بندگان از دادن زکوات و صدقات و انفاقات بلکه بدست او میرسد چنانچه در آیه بعد میفرماید

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۴] .... ص: ۳۰۶

أَ لَمْ یَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ یَقْبَلُ التَّوْبَهَ عَنْ عِبادِهِ وَ یَأْخُذُ الصَّدَقاتِ وَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِیمُ (۱۰۴)

آیا نمیدانند اینکه خداوند تبارک و تعالی قبول میفرماید توبه را از بندگان خود و میگیرد صدقات را و محققا خداوند تواب است بسیار قبول توبه میکند و مورد رحمت خود قرار میدهد.

أَ لَمْ یَعْلَمُوا یعنی باید بدانند و معرفت داشته باشند که خداوند ذات مقدسش جامع جمیع صفات کمال و منزه از جمیع عیوب و نواقص است و افعالش تماما حسن است و مطابق حکم و مصالح است و نسبت ببندگانش کمال لطف و تفضل و عنایت را دارد

[چنانش سر لطف با هر تن است که هر بنده گوید خدای من است

و البته قبولی توبه عقلا و شرعا حسن است و أَنَّ اللَّهَ هُوَ یَقْبَلُ التَّوْبَهَ عَنْ عِبادِهِ

و لو یک ساعت قبل الموت بلکه در حدیث قدسی است

(اغفر و لا ابالی)

که اگر بدون توبه هم از دنیا رود مغفرت او شامل حالش میشود.

وَ یَأْخُذُ الصَّدَقاتِ که در اخبار دارد صدقه اول بدست خدا میرسد بعد بدست فقیر و لذا ائمه علیهم السلام میبوسیدند صدقه را، و مراد از دست خدا یعنی قبل از رسیدن بدست فقیر مورد قبول میشود و در دفتر ثبت میگردد و اجرش بمعطی داده میشود هفصد بلکه مضاعف مَثَلُ الَّذِینَ یُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ کَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنابِلَ فِی کُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَ اللَّهُ یُضاعِفُ لِمَنْ یَشاءُ بقره آیه ۲۶۲ وَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِیمُ با سه تأکید کلمه انّ و کلمه هو و جمله اسمیه توّاب است صیغه مبالغه ممکن است مراد کثرت قبول باشد

بازآ بازآ هر آنچه هستی بازآ گر کافر و گبر و بت پرستی بازآ

این درگه ما درگه نومیدی نیست صد بار اگر توبه شکستی بازآ

و ممکن است مراد اعلا مرتبه قبول باشد که از نامه عمل محو فرماید و از نظر کرام الکاتبین بیرون فرماید و بجای معاصی حسنات نوشته شود فَأُولئِکَ یُبَدِّلُ اللَّهُ سَیِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ فرقان آیه ۷۰، و علاوه از توابیت رحیم است رحمت های غیر متناهیه الهیه شامل حال آنها میشود.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۵] .... ص: ۳۰۷

وَ قُلِ اعْمَلُوا فَسَیَرَی اللَّهُ عَمَلَکُمْ وَ رَسُولُهُ وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ سَتُرَدُّونَ إِلی عالِمِ الْغَیْبِ وَ الشَّهادَهِ فَیُنَبِّئُکُمْ بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۰۵)

و بفرما بامّت هر چه میخواهید عمل کنید پس زود باشد که خداوند عمل شما را میبیند و رسول خدا هم مشاهده میکند و مؤمنون هم نظر میکنند و زود باشد که شما را برگردانند نزد دانای غیب و شهود خدای متعال پس آگاه میکند شما را بآنچه بودید عمل میکردید.

[مسئله علمیه اعتقادیه] و آن اینست که علم الهی ذاتیست عین ذات است و غیر متناهیست و ازلا و ابدا آنچه واقع شده یا واقع میشود معلوم عند اللّه است چیزی بر علم او افزوده نمیشود و از علم او محو نمیگردد و هیچگونه احتیاج بنامه عمل یا اقامه شهود ندارد لکن دستگاه سلطنتی او برای تنبه بندگان کتبه اعمال و نامه عمل و اقامه شهود از ملائکه و اعضاء و جوارح و انبیاء و ائمه و ازمنه و امکنه و قرآن مقرر فرموده، و اما حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و ائمه اطهار و صدیقه طاهره صلوات اللّه علیهم اجمعین این چهارده نور پاک در همان عالم نورانیت که انوار مقدسه آنها را خلق فرمود افاضه جمیع کمالات و علم ما کان و ما یکون قبل از خلقت عالم و آدم بآنها فرمود.

و شواهد این دعوی از آیات شریفه و اخبار متواتره بتواتر اجمالی داریم و در خلال آیات شریفه تذکر داده ایم و احتیاج بتکرار نیست.

و این آیه شریفه بر طبق جریان قانون سلطنت که ملائکه کتبه کلیه اعمال بنده گان را از حسنات و سیئات مینویسند و میبرند در پیشگاه احدیت و روزهای دوشنبه و پنجشنبه عرضه میدارند بر پیغمبر و ائمه اطهار حیّا و میّتا و فردای قیامت بدست صاحبش میدهند و شهود شهادت میدهند و میزان میکنند و حساب مینمایند تماما روی جریان قانون سلطنتست و الّا همان علم الهی کافیست و احدی را نمیرسد که بگوید العیاذ خدا نمیداند یا اشتباه کرده یا ظلم میکند پس از این بیان مفاد آیه واضح میشود و احتیاج بتمحلات مفسرین نداریم.

وَ قُلِ اعْمَلُوا معنی امر نیست یعنی هر چه میخواهید از عبادت و معصیت بکنید بجزای آن میرسید فَسَیَرَی اللَّهُ عَمَلَکُمْ که کتبه رقیب و عتید مینویسند ما یَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَیْهِ رَقِیبٌ عَتِیدٌ ق آیه ۱۷ و میبرند در پیشگاه احدیت

لذا تعبیر بفاء و سین فرموده و رسوله که ایام هفته همه روز صباحا و مساء بنظر مبارک او میرسانند که در اخبار دارد اگر اعمال صالحه باشد مسرور میشود و اگر سیئه باشد غمگین میشود و دارد آن حضرت را مسرور کنید نه غمگین و اگر قابل مغفرت باشد طلب مغفرت میکند که مفاد حدیث

(حیاتی خیر لکم و مماتی خیر لکم)

است وَ الْمُؤْمِنُونَ که در اخبار بسیاری تفسیر بائمه علیهم السلام شده که دو روز عرض اعمال دوشنبه و پنجشنبه بر آنها عرضه میدارند. و میتوان گفت که تفسیر باهمّ مصادیق است و فردای قیامت پس از آنکه نامه های اعمال مکشوف شد تمام مؤمنین مشاهده میکنند.

وَ سَتُرَدُّونَ إِلی عالِمِ الْغَیْبِ وَ الشَّهادَهِ این جمله راجع بکلام اول است که بیان شد یعنی شما را میبرند روز قیامت نزد آنکه عالم بغیب و شهود است و چیزی بر او مخفی نیست و احتیاج بنامه عمل و شهود و حساب و میزان ندارد فَیُنَبِّئُکُمْ بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ پس شما را خبر میدهد و آگاه میفرماید بجمیع آنچه که عمل میکردید و هر کدام شما را بجزاء خود میرساند (الناس مجزیّون باعمالهم ان خیرا فخیر و ان شرا فشرّ) فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ زلزال آیه ۸، ۹.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۶] .... ص: ۳۰۹

وَ آخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا یُعَذِّبُهُمْ وَ إِمَّا یَتُوبُ عَلَیْهِمْ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ (۱۰۶)

و یک جماعت دیگر هستند که کار اینها تأخیر میافتد تا امریّه الهیه صادر شود یا آنها را عذاب میکند یا توبه آنها را قبول میفرماید و خدا داناست و حکیم است در بعض اخبار است که این آیه در مورد کسانیست که مثل حمزه و سایر مجاهدین مسلمین را کشتند سپس داخل اسلام شدند ولی ایمان کامل نداشتند و در

بعض اخبار کسانی هستند که نه اقرار بفضائل علی علیه السّلام کردند و نه انکار، لکن مکرر گفته ایم که این نوع اخبار بیان مصادیق است منافات با عموم و اطلاق آیه ندارد لذا می گوییم اولا مراد این نیست که العیاذ بر خدا معلوم نباشد که اینها را عذاب میکند یا قبول توبه میکند بلکه مراد اینست که یک دسته از ضعفاء اهل ایمان که در این عصر ما بسیار هستند بلکه در همه اعصار بودند که مرتکب بسیاری از معاصی و آلوده بکبائر مثل ترک صلوه و صوم و حج و نحو اینها شدند اگر این معاصی بجایی رسید که باعث زوال ایمان آنها شد هنگام رفتن از دنیا مورد عذاب میشوند و اگر ایمان محفوظ ماند و هنگام رفتن موفق بتوبه شوند خداوند قبول میفرماید ما نمیدانیم کار آنها بکجا میکشد نمیتوانیم معامله کفر با آنها کنیم و نه اطمینان بسلامتی آنها پیدا کنیم تا خاتمه کار آنها بکجا بکشد لذا میفرماید وَ آخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ اینها کارشان عقب میافتد تا امر الهی در حق آنها صادر شود إِمَّا یُعَذِّبُهُمْ اگر بی ایمان از دنیا رفتند چنانچه در بسیاری از معاصی داریم که باعث زوال ایمان میشود مثل ترک صلوه و تضییع آن و ترک زکاه و حج و تضییع آن و اعراض از علماء و غیر اینها.

وَ إِمَّا یَتُوبُ عَلَیْهِمْ اگر موفق بتوبه شدند و ایمان آنها باقی ماند وَ اللَّهُ عَلِیمٌ که کدام بی ایمان از دنیا میروند و کدام موفق بتوبه میشوند حکیم کار بیجا نمیکند یکی را بی جهت عذاب کند و یکی را بی جهت بپذیرد.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۷] .... ص: ۳۱۰

وَ الَّذِینَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضِراراً وَ کُفْراً وَ تَفْرِیقاً بَیْنَ الْمُؤْمِنِینَ وَ إِرْصاداً لِمَنْ حارَبَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَ لَیَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنا إِلاَّ الْحُسْنی وَ اللَّهُ یَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ (۱۰۷)

و کسانی از منافقین مسجدی اتخاذ کردند و بنا نمودند در حالی که قصد آنها

ضرر زدن بمسلمین بود و از روی کفر و تفرقه بین مؤمنین و کمین گاه کسی که قبلا در محاربه با خدا و رسول خدا بوده و هر آینه قسم میخورند که ما قصد سویی نداشتیم و اراده نکرده بودیم مگر احسان و خوبی را و خداوند شهادت میدهد که اینها دروغگو هستند.

این آیه شریفه با سه آیه بعد از آن راجع بمسجد قبا و مسجد ضرار است و شرح قضیه بر حسب استفاده از اخبار مرویه از کافی و علی ابن ابراهیم و طبرسی و عیاشی بنحو خلاصه اینست که جمعی از مسلمین که از قبیله عمرو ابن عوف بودند که بنی عمرو ابن عوف میگفتند از روی خلوص مسجدی بنا کردند که سقف داشت برای موقعی که باران میبارید یا آفتاب میتابید یا عجزه و پیر مردانی که مشکل بود برای آنها آمدن در مسجد مدینه در آنجا نماز گذارند بنام مسجد قبا که هنوز باقی است و مستحبّ است رفتن در آن مسجد و نماز گذاردن در آن که حاج میروند و آن موقع مسجد مدینه سقف نداشت و حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم هم تشریف بردند و در آن نماز گذاردند.

قبیله بنی غنم ابن عوف که عموزاده های آنها بودند حسد بردند و از منافقین بودند و در نزدیکی مسجد قبا مسجدی بنا کردند که مسمی شد بمسجد ضرار و مقصد و منظور آنها از این بناء چهار چیز بود:

۱- اینکه یکی از دشمنان حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم ابی عامر راهب بود که خود را براهبیت معرفی کرده بود و مریدهای زیادی داشت و در جنگهای مشرکین بدر و احد و احزاب با آنها مساعدت میکرد و پس از فتح مکه فرار کرد بطائف و پس از اسلام اهل طائف فرار کرد بطرف روم چون جزو رهبانان بود و نوشت بر منافقین که همین قبیله بنی غنم ابن عوف بودند که من جمعیتی از روم و نصاری برمیدارم و برمیگردم شما بنام مسجد کمین گاهی بر ما بنا کنید لکن خداوند او را

مهلت نداد و ببلاء سخت مبتلا شد و بدرک واصل شد.

۲- اینکه قصد آنها ضرر بمسلمین بود که هر قدر بتوانند آنها را از دور پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم دور کنند و بگویند بیائید در این مسجد نماز گذارید.

۳- تفرقه بین مسلمین که ضعف در آنها ایجاد شود و قوای آنها کاسته شود ۴- کفر که تقویت کفر کنند و پس از بناء آمدند نزد حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم که تشریف ببرد در آن نماز گذارد و حضرت در آن موقع در جناح سفر بود برای غزوه تبوک فرمود در مراجعت و چون مراجعت فرمود این آیات نازل شد و حضرت فرستاد آن مسجد را خراب کردند و سقف آن را سوزانیدند و محل آن را کثیف و مرکز کثافات قرار دادند. این خلاصه قصّه بپردازیم بشرح:

وَ الَّذِینَ اتَّخَذُوا یعنی بناء کردند مسجدا بنام مسجد و الّا حقیقه مسجد نبود زیرا تا در آن نماز گذارده نشود و تصرف مسجدیت نشود مسجد نمیشود و احدی از مسلمین در آن نماز نگذارد و بر فرض خود منافقین یک صورت نمازی کرده باشند نماز نیست بعلاوه اینها نه قصد وقف کردند و نه قصد مسجدیت فقط اسم مسجد روی او گذاردند و باین مناسبت در قرآن اطلاق مسجدیت بر او کرده، و نظیر این مسجد مساجد ملعونه در شام است که بعضی معاندین نذر کردند که اگر حسین علیه السّلام کشته شد و یزید فتح کرد مسجد بناء کنند و پنج مسجد بناء کردند که در اخبار ائمه علیهم السلام تعبیر بملعونه شده و البته حرام است دخول در آن و اقامه صلوه در آن حتی امر آن از بیع یهود و صوامع نصاری کلیسا بدتر است زیرا نماز در آنها مانعی ندارد.

ضرارا صفت مسجد است که نفس بقاء این مسجد برای مسلمین ضرر دارد و پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود

(لا ضرر و لا ضرار فی الاسلام)

و قاعده لا ضرر از همین حدیث استفاده میشود و این قاعده مثل قاعده لا حرج حکومت دارد بر جمیع

اطلاقات ادله احکام مگر احکامی که در مورد ضرر جعل شده مثل زکاه و خمس آنهم از باب تخطئه در مصداق است و همین نحوی که ضرر و ضرار حرام است دفعش واجب است لذا حضرت امر فرمود خراب کنند و بسوزانند.

و کفرا صفت بعد از صفت است یعنی محل کفر است که کفار و منافقین در آن مجتمع میشوند و بر ضدّ اسلام قیام میکنند وَ تَفْرِيقاً بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ صفت سوم مسجد است که موجب تفرقه بین آنها میشود که هر قسمت از آنها در یک محلی بروند و در مرکز واحد مجتمع نشوند مثل مسجد النبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم وَ إِرْصاداً لِمَنْ حارَبَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ که ابی عامر راهب باشد و شرح حال او گذشت وَ لَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنا إِلَّا الْحُسْنى که آمدند خدمت حضرت و قسم یاد کردند که ما جز خیر و خوبی و احسان بمسلمین غرض دیگری نداشتیم.

وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ پس بعد از شهادت حق جایی نمیماند

(چون شهادت داد حق کبود ملک تا شود اندر شهادت مشترک)

مثنوی

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۸] .... ص: ۳۱۳

لا تَقُمْ فِيهِ أَبَداً لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ (۱۰۸)

هرگز اقامه نماز نکن در آن مسجد ضرار هر آینه مسجدی که تأسیس آن از روی تقوا باشد از اول روزی که تأسیس شده سزاوارتر است اینکه در او اقامه نماز گذاری که مسجد قبا باشد و در آن مسجد مردانی هستند که دوست میدارند پاکیزه شوند و خدا دوست میدارد پاکیزگان را.

لا تَقُمْ فِيهِ أَبَداً این خطاب و لو بپیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است لکن شامل جمیع مسلمین بتنقیح مناط قطعی است زیرا ترویج باطل و تضییع حق است.

لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوى که مسجد قبا باشد که از روی حقیقت و واقعیه

و تقرب بحق تأسیس شده من اول یوم که از اول روزی که شروع بتأسیس شده از روی تقوی بوده أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِیهِ احق افعل تفضیل است لکن نه بمعنی آنکه آنهم حق است بلکه او باطل است نظیر آنکه بگویی العباده خیر من المعصیه و علیّ افضل من عمر، و الایمان اعلی من الکفر که حضرت تشریف برد و در او اقامه نماز کرد فِیهِ رِجالٌ یُحِبُّونَ أَنْ یَتَطَهَّرُوا دوست میدارند که با طهارت باشند چه طهارت خبثی که در اخبار دارد که تطهیر بآب میکردند و چه طهارت حدثی وضوء و غسل و تیمم و چه طهارت از معاصی و اخلاق رذیله و عقائد فاسده وَ اللَّهُ یُحِبُّ الْمُطَّهِّرِینَ بجمیع مراتبه و در اصل المتطهرین بوده تاء در طاء ادغام شده.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۹] .... ص: ۳۱۴

أَ فَمَنْ أَسَّسَ بُنْیانَهُ عَلی تَقْوی مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوانٍ خَیْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْیانَهُ عَلی شَفا جُرُفٍ هارٍ فَانْهارَ بِهِ فِی نارِ جَهَنَّمَ وَ اللَّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الظَّالِمِینَ (۱۰۹)

آیا پس کسی که تأسیس کند بنائی از روی پرهیزکاری از معاصی الهی و برای خشنودی حضرت حق بهتر است یا تأسیس کند بنایی که در معرض انهدام و خرابیست که در ممرّ سیل است پس سرنگون شود در آتش جهنم و خداوند هدایت نمیفرماید قوم ستمکاران را.

أَ فَمَنْ أَسَّسَ بُنْیانَهُ استفهام تقریری است زیرا هر عاقلی حکم میکند که کسی که قربه الی اللَّه و خالصا لوجه اللَّه موجبا لمرضات اللَّه عملی و بنائی از ابتداء تأسیس عَلی تَقْوی مِنَ اللَّهِ باشد که بانی متقی باشد و بناء هم باعث جلوگیری از فساد و معاصی باشد و رضوان و موجب خشنودی و رضای خدا باشد خیر البته بهتر است بلکه خوبی بالاتر از این نیست حتی در حدیث داریم که خداوند

چند چیز را در چند چیز مخفی فرموده بواسطه حکمتی:

رضای خود را در عبادات تا بندگان هیچ عبادتی را کوچک نشمارند شاید همان موجب رضا باشد. و غضب خود را در معاصی که هیچ معصیتی را حقیر نپندارند شاید موجب غضب او شود. و اولیاء خود را در مؤمنین که هر مؤمنی را احترام گذارند

(بچشم عجب و تکبر بکس نگاه نکن که بندگی خدا ممکنست

در او باشد) و ساعت استجابت دعا را در جمعه که در جمیع ساعات دعاء کنند، بنا بر این عملی که موجب رضای او است بالاتر از این تصور نمیشود و این قسمت راجع بمسجد قبا است.

أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْیانَهُ عَلی شَفا جُرُفٍ هارٍ مثلی است معروف که میگویند برای عملی که ثبات و بقاء ندارد و فاسد و ضایع میشود که خانه در راه سیل بناء کرده و این مثل کمال انطباق را دارد با مسجد ضرار که از اول تأسیس آن فاسد و ضایع بوده و مؤسسین آن منافقین که جایگاه آنها در اسفل درکات جهنم است بودند فَانْهارَ بِهِ فِی نارِ جَهَنَّمَ اگر ضمیر به راجع بنفس بناء باشد منطبق میشود با آیه شریفه وَ قَدِمْنا إِلی ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً فرقان آیه ۲۵، و اگر راجع بمؤسس باشد البته علاوه از عذاب منافق برای همین عمل هم عذاب سخت تری است زیرا ظلم بدین و رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و مسلمین و ترویج باطل و اعانت معاندین است لذا میفرماید وَ اللَّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الظَّالِمِینَ چون قابل هدایت نیستند و قلوب آنها قاسیه است و هدایت محل قابل میخواهد.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۰] .... ص : ۳۱۵

لا یَزالُ بُنْیانُهُمُ الَّذِی بَنَوْا رِیبَةً فِی قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ (۱۱۰)

و زائل نمیکند این بنایی که بنا کردند که مسجد ضرار باشد ریب را از قلوب

آنهـا قطعه قطعه شود قلوبشـان و خداونـد علیم است بکارهای آنها و حکیم است در عـذاب آنها لا یزال عبارت از دوام و ثبات است یعنی همیشه تا آخر عمر آنها بُنْیانُهُمُ الَّذِی بَنَوْا این تأسیسـی که کردنـد و این مسـجدی که بنا نمودند ریبه ریب عبارت از شک بیجا و بر خلاف حق و ثواب است چون اینها از نفاق خود و اضـرار بمسلمین دست برنداشتند و دائما منتظر بودند که چه موقع بتوانند دسـتگاه اسلام را درهم بکوبند و باین حسرت ماندند تا بگور رفتند فِی قُلُوبِهِمْ دلهای آنها مضطرب و متوحش بود إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ مگر آنکه قطعه قطعه شود دلهای آنها که بمیرند و بدرک واصل شوند در آن موقع که اجل آنها سـر رسـد و معـاینه کننـد عـذاب را و پرده هـا از روی چشم آنهـا پـاره شود ریب آنها زایل گردد و حق بر آنها مکشوف شود وَ اللَّهُ عَلِیمٌ بجزئیـات کارهـای آنهـا و نیّـات آنها حکیم در آنچه که با آنها معامله کنـد از عـذاب همه بجا و بموقع است خردلی بر خلاف حکمت نیست و مثقال ذره ای ظلم بآنها نفرموده.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۱] .... ص : ۳۱۶

إِنَّ اللَّهَ اشْتَری مِنَ الْمُؤْمِنِینَ أَنْفُسَـهُمْ وَ أَمْوالَهُمْ بِـأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّهَ یُقاتِلُونَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ فَیَقْتُلُونَ وَ یُقْتَلُونَ وَعْـداً عَلَیْهِ حَقًّا فِی التَّوْراهِ وَ الْإِنْجِیلِ وَ الْقُرْآنِ وَ مَنْ أَوْفی بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَیْعِکُمُ الَّذِی بایَعْتُمْ بِهِ وَ ذلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ (۱۱۱)

محققا خداونـد خریداری فرمود از مؤمنین جانهای آنها را و اموال آنها را به اینکه از برای آنها باشد بهشت که ثمن جان و مال آنها است و این مؤمنین جهاد میکننـد در راه خدا و مقاتله میکنند با مشـرکین پس میکشـند مشـرکین را و کشـته میشوند و این معـامله وعـده الهی است حق است در تورات و انجیـل و قرآن و کیست بـا وفـاتر از خـدا بعهـد و قرارداد پس بشارت باد شـما مؤمنین را باین فروش که نمودید

و با خدا معامله کردید و این معامله نفعش بسیار است و فوز عظیم است إِنَّ اللَّهَ اشْتَرى بیع و شری هر دو بمعنی فروختن است و اشتری بمعنی قبول بیع است که بمعنی خریدن تعبیر میکنند و شرط بیع این است که بایع مالک مبیع باشد و جان و مال و ما سوی اللَّه تمام بملکیت حقیقیه ملک خدا است بنا بر این اینجا اشکال متوجه میشود که خداوند که خود مالک است چگونه میخرد ملک خود را و معنی مبایعه تبدیل ملکیه است و معنی ندارد تملیک مالک لذا مفسرین گفتند این اطلاق مجازی است و بنحو من العنایه و همین اشکال را در آیه شریفه مَنْ ذَا الَّذِی یُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً بقره آیه ۲۴ حدید آیه ۱۱ هم شده و همین جواب را داده اند.

لکن ما می گوییم بنا بر این اشکال اشکال دیگری هم تولید میشود که بهشت هم که بازاء آن داده میشود از ملک خدا بیرون نمیرد پس مالک مبیع و ثمن یکی است پس مبادله معنی ندارد بلکه اشکال سومی هم متوجه میشود و آن اینست که جمیع معاملات بین عباد از بیع، اجاره، قرض، صلح و سایر انتقالات تماما باطل میشود زیرا عوضین ملک خدا است و معنی ندارد مبادله بین دو چیز که هر دو ملک ثالثی است و طرفین مالک نباشند بلکه معنی ندارد سرقت و غصب و نحوه اینها زیرا از ملک مالک خارج نشده و سلطنت مالک برجا است.

و حلّ جمیع اشکالات اینست که ملکیت ذی مراتب است طولی نه عرضی مالک بالذات خداست لِلَّهِ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ در بسیاری از آیات و دون او ملکیت پیغمبر و امام است بجعل الهی چنانچه در اخبار داریم

(الارض کلها للامام)

و دون آن ملکیت شخصیه است که خداوند برای اشخاص جعل فرموده و تمام معاملات و معاوضات بر طبق این ملکیت است و انسان مالک نفس خود و ملک خود هست اگر از ملک خود خارج کرد و در راه الهی صرف کرد خداوند بازاء آن

بهشت را بهمین مرتبه از ملکیت باو عنایت میفرماید و این معاوضه هم خاص بمؤمنین است کفار و مشرکین اگر جان و مال خود را صرف کنند ما بازاء ندارد لذا میفرماید مِنَ الْمُؤْمِنِينَ دون غيرهم أَنْفُسَهُمْ وَ أَمْوالَهُمْ اما نفوس خود یا در راه جهاد صرف کنند یا در عبادات بدنیه مثل صلوه، صوم، قضاء حوائج مؤمنین و سایر عبادات و اموال خود را در راه جهاد یا عبادات مالیه مثل زکاه، خمس صدقات و حج و سایر عبادات مالیه بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ بازاء آن بهشت را در تصرف آنها میدهد و برای هر یک سهمی از آن مقرر فرموده باختلاف مراتب آنها.

يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ مقاتله با کفار و مشرکین و معاندین در صورتی که مراعات شرائط آنها بشود که باذن رسول و امام و در مورد دفاع اذن مجتهد جامع الشرائط بلکه در بعض موارد خاصه احتیاج باذن هم ندارد مثل دفع ظالم و سارق و کسی که اراده قتل او را داشته باشد.

فَيَقْتُلُونَ بکشند دشمنان دین را وَ يُقْتَلُونَ کشته و شهید شوند که حیات ابدی را درک کنند چنانچه میفرماید وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْياءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ آل عمران آیه ۱۶۳.

وَعْداً عَلَيْهِ حَقًّا وعده الهی حق است إِنَّ اللَّهَ لا يُخْلِفُ الْمِيعادَ آل عمران آیه ۷، فِي التَّوْراةِ وَ الْإِنْجِيلِ وَ الْقُرْآنِ که در تمام شرایع حکم جهاد بوده و در کتب سماویه خداوند این وعده را داده.

وَ مَنْ أَوْفى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ کیست باوفاتر بعهد از خدا زیرا بسیاری که خلف عهد میکنند و بسیاری تمکن از وفاء ندارند فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بايَعْتُمْ بِهِ چه بشارتیست بهتر از اینکه جایی که در معرض زوال است و مالی که وارث میبرد و ما بازایی ندارد انسان چنین معامله با خدا بکند و البته وَ ذلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ و ایّ فوز و ایّ عظیم رزقنا اللّه بجاه محمد و آله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در رکاب

حضرت صاحب الامر عجل اللّه تعالى فرجه.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۲] .... ص: ۳۱۹

التَّائِبُونَ الْعابِدُونَ الْحامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ الْحافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (۱۱۲)

ترجمه واضح است التائبون بیان صفات مؤمنین است که در آیه قبل فرمود إِنَّ اللَّهَ اشْتَرى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ و مرفوع بودن این صفات بتقدیر ضمیر است یعنی مؤمنین هم التائبون و توبه اختصاص بمؤمن عاصی ندارد بلکه اعبد و ازهد و اتقای ناس هم باید خود را مقصّر بداند و طلب توبه کند حتی نبیّ اکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم که از همه انبیاء در همه کمالات افضل بود در مناجاتش عرض کند

(ما عرفناک حق معرفتک و ما عبدناک حق عبادتک)

العابدون و مؤمنین در عبادت حق دارای مراتب مختلفه از جهات عدیده هستند از حیث کمیات کثره و قلّه و از حیث کیفیات مراعات جهات واجبه و مندوبه و از حیث معنویات مراعات شرائط قبول و از حیث نیّات و دواعی قربی الحامدون در هر حالی در ضیق و سعه، ضعف و قوّت، بلاء و نعمت، مرض و صحت، فقر و ثروت و غیر اینها دارد حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هر موقعی که نعمتی متوجه میشد میفرمود الحمد للّه علی هذه النعمه و هر موقعی بلاء نازل میشد میفرمود الحمد للّه علی کل حال.

السائحون در بعض اخبار تفسیر شده بصوم لکن بیان مصداق است و از ماده سیاحت است شامل میشود کسی که قدمی در راه دین و حق بردارد چه در طلب علم یا هدایت اهل ضلالت یا حج یا زیارت ائمه علیهم السلام یا قضاء حوائج مسلمین الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ صلوات فرائض و نوافل و سایر صلوات مندوبه الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ که این دو قرین یکدیگرند لذا

بحرف عطف ذکر شده و دو رکن اعظم دین هستند.

وَ الْحافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ تمام امور مربوطه بدین حدودی دارد از عقائد و اخلاق و اعمال و قوانین و احکام تکلیفیه و وضعیه باید از حدّ خود تجاوز نکند و کوتاهی در آن نشود و این صفات فرد اهمّ آن ائمه اطهار [ع هستند چنانچه در بسیاری از اخبار تفسیر بائمه معصومین شده و غیر اینها هر که باشد جامع این صفات نیست وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ کانّه سایر مؤمنین که دارای این صفات نیستند بخصوص صفت اخیره که حفظ حدود اللَّه باشد حالت یأسی بآنها دست داده خداوند برای اینکه آنها مأیوس نشوند امر فرمود نبیّ اکرم را که بشارت دهد آنها را که خداوند شما را هم از فیض و رحمت و بهشت محروم نمیفرماید زیرا کلمه المؤمنین جمع محلی بالف و لام است افاده عموم میکند که اگر با ایمان از دنیا رفتید بالاخره نجات پیدا میکنید و توهّم اینکه بشارت خاص آن مؤمنین است که دارای این صفات باشند که خصوص معصومین علیهم السلام باشد خلاف ظاهر بلکه خلاف بسیاری از آیات و اخبار است.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۳] .... ص: ۳۲۰

ما کانَ لِلنَّبِيِّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَ لَوْ كانُوا أُولِي قُرْبى مِنْ بَعْدِ ما تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحابُ الْجَحِيمِ (۱۱۳)

نیست از برای نبیّ صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و از برای مؤمنین اینکه طلب مغفرت کنند برای مشرکین و لو خویشاوند باشند بعد از آنی که بر آنها معلوم و مبین شد که اینها اهل جهنم هستند این حکم اختصاص بخصوص استغفار نیست بلکه شامل جمیع دعوات خیریه میشود که هیچگونه دعاء خیری در حق آنها نکنید و اختصاص بخصوص مشرک هم ندارد بلکه مطلق غیر مؤمن از کافر و منافق و معاند و ارباب ضلال میشود

بتنقیح مناط قطعی بلی این حکم بعد از اینست که معلوم شود که قابل هدایت نیستند و اما مادامی که احتمال هدایت در آنها میرود مانعی ندارد چنانچه حضرت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم دعاء میکرد

(اللّهم اهد قومی فانهم لا یعلمون)

ما کانَ لِلنَّبِیِّ حق ندارد حتی حضرت نوح علیه السّلام عرض کرد رَبِّ إِنَّ ابْنِی مِنْ أَهْلِی الایه خطاب رسید إِنَّهُ لَیْسَ مِنْ أَهْلِکَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَیْرُ صالِحٍ الایه هود آیه ۴۸ وَ الَّذِینَ آمَنُوا احدی از مؤمنین هم حق ندارد أَنْ یَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِکِینَ زیرا مشرک قابلیت مغفرت ندارد إِنَّ اللَّهَ لا یَغْفِرُ أَنْ یُشْرَکَ بِهِ نساء آیه ۵۱، در صورتی که با شرک از دنیا برود و در حکم مشرک است کافر و معاند و مخالف و ضال

و من جحدکم کافر و من حاربکم مشرک و من ردّ علیکم فهو فی اسفل درک من الجحیم

جامعه کبیره، بلکه باید آنها را لعن و طرد و نفرین و طلب عذاب کرد و از آنها بیزاری جست أَنَّ اللَّهَ بَرِی ءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ همین سوره آیه ۳ وَ لَوْ کانُوا أُولِی قُرْبی پدر باشد یا مادر یا اولاد و اعمام و اخوال و برادر و خواهر و غیر آنها از خویشاوندان زیرا قابل مغفرت نیستند و همچنین فردای قیامت هم شفاعت شامل آنها نیست بهمین ملاک بلکه باید مخاصمه کرد (ویل لمن شفعائه خصمائه) مِنْ بَعْدِ ما تَبَیَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحابُ الْجَحِیمِ که با حال شرک از دنیا روند اما مؤمن و لو فاسق باشد باید طلب مغفرت برای او کرد (اللهم اغفر للمؤمنین و المؤمنات الاحیاء منهم و الاموات من سلف منهم و من غبر الی یوم القیمه)

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۴] .... ص: ۳۲۱

وَ ما کانَ اسْتِغْفارُ إِبْراهِیمَ لِأَبِیهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَهٍ وَعَدَها إِیَّاهُ فَلَمَّا تَبَیَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْراهِیمَ لَأَوَّاهٌ حَلِیمٌ (۱۱۴)

و نبود استغفار ابراهیم از برای پدر خود مگر از مواعده که وعده داده بود

او را پس چون که واضح شد بر ابراهیم اینکه او دشمن خدا است بیزاری جست از او محققا ابراهیم بسیار دعا میکرد و حلیم بود.

کلام در این آیه در چند جمله واقع میشود: ۱- اینکه مراد از پدر ابراهیم آزر است چنانچه میفرماید وَ إِذْ قالَ إِبْراهِيمُ لِأَبِيهِ آزَرَ انعام آیه ۷۴، و آزر عمّ ابراهیم بود و اطلاق پدر بر او میکرد بمناسبت این بود که پدرش از دنیا رفت و مادرش را آزر گرفت و ابراهیم علیه السّلام در دامن آزر بزرگ شد و شوهر مادرش بود و بجای پدرش و دلیل بر این مدعی اما از قرآن اینکه این مکالمات ابراهیم با آزر و استغفار و تبرّی بعد از تبین در زمان جوانی و اول بعثت ابراهیم علیه السّلام بوده و در سوره ابراهیم در زمان پیری ابراهیم و پیدا کردن اسمعیل و اسحق الی قوله رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَ لِوالِدَيَّ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسابُ آیه ۴۲ پس والد ابراهیم غیر از آزر است.

و اما از اخبار- اخبار بسیاری داریم که آباء حضرت رسالت تا آدم تماما پاک بودند از انبیاء و اوصیاء انبیاء و صلحاء که در بحار نقل فرموده و سه قسمت کرده و کفایت میکند ما را از زیارت وارث که در کمال اعتبار است

(اشهد انک کنت نورا فی الاصلاب الشامخه و الارحام المطهره لم تنجسک الجاهلیه بانجاسها)

و تعجب اینست که بعض اخباریین که قائل بتحریف هستند تصرف در کلمه والدیّ کردند و گفتند ولدی بوده که اسماعیل و اسحق باشند.

جمله دوم- این آیه در مقام دفع دخل است که معترضی اعتراض نکند که آزر اعمّ از اینکه پدر بوده یا عم جزو اولی القربی است و آیه قبل نهی از استغفار کرده چرا ابراهیم استغفار کرده با اینکه آزر مشرک بوده- جواب اینکه آیه قبل چنانچه اشاره شد نهی از استغفار است بعد از تبین اینکه از اصحاب جحیم هستند که با حال شرک میمیرند یا دیگر قابلیت هدایت نداشته باشند حضرت

ابراهیم بعد از تبین اینکه عدوّ للّه است تبری جست و این استغفار قبل از تبین بوده.

جمله سوم- اختلاف شد بین مفسرین در کلمه موعده که آیا وعده آزر بوده بابراهیم که ایمان میآورم یا وعده ابراهیم بوده که برای تو استغفار میکنم تحقیق کلام می گوییم اولا موعده ممکن است طرفینی باشد آن وعده ایمان داده و این وعده استغفار، و ثانیا وعده ابراهیم بوده بقرینه قوله تعالی از قول ابراهیم علیه السّلام قالَ سَلامٌ عَلَیْکَ سَأَسْتَغْفِرُ لَکَ رَبِّی إِنَّهُ کانَ بِی حَفِیًّا مریم آیه ۴۸ جمله چهارم- اختلاف است بین مفسرین در کلمه اواه که مراد از اینکه کثیر ما بیاد مرگ بوده یا بمعنی مؤمن است بلغت حبشه یا موقن مستیقن یا رحیم بعباد یا عفیف یا فقیه یا متیقن باجابت دعاء یا کثیر الذکر یا متضرع خاشع یا مجتنب از مکروهات الهی یا ملتزم بطاعت لکن در اخبار تفسیر شده بکثیر الدعاء که دعاء بوده پس از این جملات بپردازیم بشرح آیه شریفه بعون اللّه تعالی وَ ما کانَ اسْتِغْفارُ إِبْراهِیمَ یعنی غرض ابراهیم و مقصود و منظور او از استغفار لابیه نبود برای اینکه مشرک بوده بلکه برای موعده بوده إِلَّا عَنْ مَوْعِدَهٍ وَعَدَها چون حضرتش مأمور بدعوت بود و شرط دعوت احتمال تأثیر است و لذا بعد از آنکه یقین بعدم تأثیر پیدا کرد اعتزال جست و دست از دعوت کشید اياه ظاهر آیه ضمیر وعد راجع بابراهیم است و اياه راجع بآزر است و چون آزر مدتها در شرک و کفر و فساد بود حضرت ابراهیم فرمود من از خدا میخواهم که از گذشته ها گذشت کند و این عینا مطابق فرمایش پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است که فرمود

(قولوا لا اله الّا اللّه تفلحوا)

که اگر قائل بتوحید شوید رستگار میشوید و رستگار فرع مغفرت است از گذشته ها.

فَلَمَّا تَبَیَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ و اینکه قابل هدایت نیست و دست از شرک برنمیدارد تَبَرَّأَ مِنْهُ تبری و بیزاری ترک معاشرت و مراوده است که معنای اعتزال است

که فرمود وَ أَعْتَزِلُکُمْ وَ ما تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مریم آیه ۴۹، یعنی کناره میگیرم از شما و خدایان شما.

إِنَّ إِبْراهِیمَ لَأَوَّاهٌ کثیر الدعاء چنانچه گذشت حلیم در خورد میکرد بتندی و شدت و غضب با آنها رفتار نمیکرد چنانچه خطاب بموسی و هارون شد فَقُولا لَهُ قَوْلًا لَیِّناً طه آیه ۴۶، و خطاب بپیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فرمود وَ جادِلْهُمْ بِالَّتِی هِیَ أَحْسَنُ نحل آیه ۱۲۶.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۵] .... ص : ۳۲۴

وَ ما کانَ اللَّهُ لِیُضِلَّ قَوْماً بَعْدَ إِذْ هَداهُمْ حَتَّی یُبَیِّنَ لَهُمْ ما یَتَّقُونَ إِنَّ اللَّهَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیمٌ (۱۱۵)

خداوند گمراه نمیفرماید قومی را که هدایت فرمود تا آنکه بیان فرماید برای آنها چیزهایی که باید از آنها پرهیز کنند محققا خدا بهر چیزی دانا است.

مسئله- تا حجت بر خلق تمام نشود و راه هدایت و ضلالت را بآنها نشان ندهد خداوند مؤاخذه نمیفرماید وَ ما کُنَّا مُعَذِّبِینَ حَتَّی نَبْعَثَ رَسُولًا اسری آیه ۱۶ وَ ما کانَ رَبُّکَ مُهْلِکَ الْقُری حَتَّی یَبْعَثَ فِی أُمِّها رَسُولًا قصص آیه ۵۹، در این آیه هم میفرماید وَ ما کانَ اللَّهُ هرگز خداوند رءوف رحیم لِیُضِلَّ قَوْماً بضلالت و عذاب نمیاندازد قوما قومی را بَعْدَ إِذْ هَداهُمْ یعنی بعد از فرستادن انبیاء و تشرف آنها بدین حق و تصدیق انبیاء حَتَّی یُبَیِّنَ لَهُمْ ما یَتَّقُونَ یعنی تا بیان تکالیف نشده و دستور واجب و حرام نیامده مؤاخذه نمیفرماید بر ترک واجب و فعل حرام و لکن بعد از آمدن تکلیف و تمامیت شرائط تکلیف اگر کسی مخالفت کرد مستحق عقوبت میشود و گفتند شرائط تکلیف چهار است: بلوغ، عقل، قدرت، علم لکن اینها مختلف هستند.

اما بلوغ و عقل شرط اصل تکلیف است یعنی صبی و مجنون از مورد تکالیف

خارجند بکلی. و اما قدرت شرط حسن الخطاب است یعنی خطاب بعاجز قبیح است چون قدرت بر امتثال ندارد. و اما علم شرط تنجیز تکلیف است زیرا اگر شرط اصل تکلیف باشد دور لازم میآید چون تکلیف اگر موقوف بر علم باشد علم هم تا تکلیف نیاید حاصل نمیشود دور است پس تکلیف بر جاهل هست لکن منجز نیست که مورد عقوبت باشد مشروط بر اینکه جهلش از روی قصور باشد نه از روی تقصیر جاهل مقصر معاقب است لذا گفتند (الجاهل کالعامد) و فردای قیامت دارد در خبر که سؤال میشوند بخطاب

(هلا عملت)

اگر بگوید نمیدانستم خطاب میشود

(هلا تعلمت)

و شرائط خاصه هم از برای تکالیف داریم مثل اکراه و اضطرار و نسیان و سهو که باید نباشد که اگر باشد مؤاخذه نمیشود چنانچه مفاد حدیث رفع است و اینها غیر از شرائط خصوصیست برای بعض تکالیف که در فقه متعرضند إِنَّ اللَّهَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیمٌ میداند کی استحقاق دارد و کی معذور است تنبیه- این حکم عدم مؤاخذه در غیر مستقلات عقلیه است که عقل حکم بحسن ملزم و قبح ملزم میکند آنجا در مخالفت استحقاق عقوبت هست زیرا یکی از ادله احکام عقل است که چهار دلیل داریم، کتاب، سنّه، اجماع، عقل که ادله اربعه نامند.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۶] .... ص: ۳۲۵

إِنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ یُحْیِی وَ یُمِیتُ وَ ما لَکُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِیٍّ وَ لا نَصِیرٍ (۱۱۶)

محققا خداوند تبارک و تعالی اختصاص باو دارد ملکیت ذاتیه تمام عوالم علویه و سفلیه زنده میکند و میمیراند و نیست از برای شما غیر از خدا دوستی و ناصری إِنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ کلمه انّ و لام اختصاص دلالت بر انحصار میکند که احدی غیر از خداوند مالک سماوات و ارض نیست مخصوص باو است

و سماوات شامل تمام عالم علوی میشود از مجردات عالم عقول و نفوس و ارواح و مادیات از عرش و کرسی و لوح و قلم و کرات جویه و آنچه در آنها خلق فرموده از ملائکه و غیر آنها و ارض شامل تمام عالم سفلی میشود از جمادات و نباتات و حیوانات و جن و انس، و بعبارت جامع جمیع ما سوی اللّه تماما مخلوق و مملوک او هستند و بس.

یُحْیِی وَ یُمِیتُ حیات هر چیزی بحسب خود او است، حیات جمادی، نباتی، حیوانی، انسانی، ملکی حتی بلکه نفس ایجاد شیئی احیاء شیئی است و افناء آن اماته او است و این دو صفت از صفات ده گانه است که مختص باو است در باب توحید افعالی خلق، رزق، احیاء، اماته، غنی، فقر، عزت، ذلت، صحت، مرض و البته هر کدام اسباب و مقتضیاتی دارد بر حسب خود.

وَ ما لَکُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِیٍّ وَ لا نَصِیرٍ ولیّ اولی بتصرف، صاحب اختیار دوست، نگهبان یعنی غیر از خدا ندارید کسی را که شما را از بلیات نجات دهد و برای شما کاری انجام دهد و بشما عنایتی داشته باشد و نصیر و یاری کننده و معین شما باشد زیرا احدی در مقابل اراده و مشیت حق هیچگونه قدرتی ندارد خود او هم مقهور و محکوم و ملک خدا است.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۷] .... ص: ۳۲۶

لَقَدْ تابَ اللَّهُ عَلَی النَّبِیِّ وَ الْمُهاجِرِینَ وَ الْأَنْصارِ الَّذِینَ اتَّبَعُوهُ فِی ساعَهِ الْعُسْرَهِ مِنْ بَعْدِ ما کادَ یَزِیغُ قُلُوبُ فَرِیقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تابَ عَلَیْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِیمٌ (۱۱۷)

هر آینه بتحقیق قبول توبه فرمود خداوند بر پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و مهاجرین و انصار آنهایی که متابعت پیغمبر کردند در آن ساعت سخت شدید از بعد از آنی که جماعتی از آنها را زیغ و زنگ گرفت دلهای آنها را پس از آن خداوند توبه آنها

را قبول فرمود محققا خدا بآنها رءوف و رحیم است.

لَقَدْ تابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ اشکال- قبولی توبه متفرع بر توبه است و توبه فرع تحقق معصیت است و حضرت رسول صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که معصوم بوده و خیال معصیت در قلب مطهرش خطور نداشته چگونه قبول توبه او میشود.

جواب- حضرت تقاضای قبولی توبه برای مهاجرین و انصار نمود و خداوند تقاضای او را قبول فرمود و لذا در اخبار از حضرت زین العابدین و حضرت باقر و حضرت صادق علیهم السلام فرمودند

(لقد تاب اللَّه بالنبی)

و چون ما در اول این تفسیر تحریف را باشدّ انکار منکر شدیم می گوییم این اخبار تفسیر بمعنی است یعنی علی النبی بمعنی اینست که بتوسط نبی و تمنای او خداوند قبول فرمود وَ الْمُهاجِرِينَ وَ الْأَنْصارِ آنهایی که در غزوه تبوک همراه پیغمبر آمده بودند الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ و مصمم بر جهاد بودند فِي ساعَةِ الْعُسْرَةِ ساعت عبارت از یک برهه از زمان و قسمتی از وقت است و مراد از عسره از حیث جهاد نیست بلکه از ضیق معیشت است از فقدان مأکول و مشروب و مرکوب حتی دارد یک دانه خرما را او میمکید بدیگری میداد و هکذا چند نفر بیک خرما قناعت میکردند و یک مرکب ناقه هر کدام یک ساعتی سوار میشدند و بقیه پیاده بودند.

مِنْ بَعْدِ ما كادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ که نزدیک بود که جماعتی از اینها برگردند و زیغ در قلوب آنها وارد شود و منصرف از جهاد شوند خداوند آنها را حفظ فرمود و ثابت قدم قرار داد و همین است معنای لَقَدْ تابَ اللَّهُ که بلام قسم تأکید فرموده ثُمَّ تابَ عَلَيْهِمْ و آنها جدا قیام بجهاد کردند تا فتح و فیروزی نصیب آنها شد انّه بهم باینها که از روی حقیقت ایمان واقع و ثبات قدم داشتند رءوف رحیم با رافت و مهربان است، رحمت افاضه فیوضات.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۸] .... ص : ۳۲۸

وَ عَلَى الثَّلاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتَّى إِذا ضاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ وَ ضاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَ ظَنُّوا أَنْ لا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلاَّ إِلَيْهِ ثُمَّ تابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (۱۱۸)

و همچنین خداوند قبول توبه فرمود بر آن سه نفر که عقب افتادند و بجهاد در غزوه تبوک موفق نشدند حتی اینکه زمین برای آنها تنک شد با آن وسعتی که زمین داشت و نفسهای آنها در سینه های آنها تنک شد و یقین پیدا کردند اینکه پناهگاهی نیست از عذاب الهی مگر توجه بحفظ او پس قبول فرمود توبه آنها را تا اینکه موفق بتوبه شوند محققا خداوند بسیار قبول توبه میکند و مشمول رحمت خود میگرداند.

وَ عَلَى الثَّلاثَةِ کعب بن مالک و مراره بن ربیع و هلال بن امیّه بودند الَّذِينَ خُلِّفُوا در بعض اخبار خالفوا قرائت نموده اند و استدلال فرموده به اینکه معنای خلفوا یعنی عقب افتادند در جنگ تبوک و این گناهی نیست که احتیاج بتوبه داشته باشد، و اما خالفوا معنای مخالفت است و معصیت سپس توبه کردند و خداوند قبول توبه فرمود و این اخبار دال بر تحریف است، لکن مکرر گفته ایم که این اخبار اگر معتبر باشد تفسیر بمعنی است یعنی معنای تخلف تخالف است زیرا تخلف و عقب افتادن تاره از روی قصور و عدم تمکن است و تاره از روی مسامحه و تقصیر است پس معنای تخلف بقرینه توبه و قبول آن بمعنای تخالف و اخبار باین نکته اشاره دارد.

حَتَّى إِذا ضاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ که حضرت رسول صلّى اللَّه علیه و آله و سلّم دستور داد بر اینکه مسلمین با آنها مراوده و معاشرت و معامله نکنند اینها هر کجا رفتند کار بر آنها تنک شد و مسلمین از آنها اعراض کردند با اینکه زمین توسعه داشت وَ ضاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ اینها بواسطه این تخلف دل تنک شدند و پشیمان و فهمیدند

که مورد غضب الهی شدنـد وَ ظَنُّوا در اینجا ظن بمعنی یقین است یعنی یقین پیـدا کردنـد که بایـد رفت درب خانه خدا و توبه کرد و اینکه أَنْ لا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ و پناه دیگری ندارند لذا رفتند در بیابان بتضرع و انابه و ترک لذائذ دنیوی از خوراک و غیره از نعم دنیویه ثُمَّ تابَ عَلَيْهِمْ خداونـد توبه آنها را قبول فرمود لِيَتُوبُوا برای اینکه حقیقه پشـیمان شدند و این دسـتور جامعی است برای اهل معصیت که در هر درجه که هستند بروند درب خانه خدا و توبه و انابه و تضرع کنند خداوند قبول میفرماید إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ هم بسـیار قبول توبه میکند هر که باشد و هر چه باشد بعلاوه رحمت خود را هم شامل آنها میکند هم در دنیا و هم در آخرت.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۱۹] .... ص: ۳۲۹

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ (۱۱۹)

ای گروه کسانی که ایمان بخدا و رسول و روز جزاء آورده اید از مخالفت و معاصی الهی کاملا پرهیز کنید و با صادقین باشید و متابعت آنها را بکنید و دست از دامن آنها برندارید.

این آیه شـریفه یکی از آیاتی است که علماء شیعه تمسک کردند برای اثبات مذهب امامیه و امامت ائمه طاهرین علیهم السلام و ما در مجلد دوم کلم الطیب در ضـمن آیاتی که دلالت دارد بر خلافت ائمه علیهم السلام و اخباری که از طرف شیعه و سنّی وارد شـده مفصـلا هشت آیه که دلالـتش واضـحتر بود بیـان کرده ایم من جمله این آیه شـریفه و در اینجا بطور اختصار در دو مقام صحبت میکنیم یکی در دلالت نفس آیه و یکی در اخبار وارده در تفسیر آن.

اما مقام اول- صـدق مراتبی دارد: صـدق در کلام و صـدق در افعال و صـدق در اخلاق و صـدق در عقائـد و هر کـدام از این مراتب دو قسم است مطلق و فی الجمله

که نسبی میگویند، و آیه صادق مطلق را میگوید که در جمیع مراتب صادق باشند زیرا اگر در یک مرتبه کاذب باشد متابعت او حرام است و منهی عنه است نه مأمور به و صادق مطلق در جمیع مراتب مرادف با معصوم است و باتفاق جمیع فرق شیعه غیر از این چهارده معصوم عصمت آنها ثابت نشده و بر فرض اگر در بعضی درجه عصمت پیدا شده باشد جزو تابعین اینها هستند مثل علیا علیّه زینب [ع و حضرت ابی الفضل و علی اکبر علیهما السلام و سلمان [رض و نحو اینها و اما مقام ثانی- در کتاب غایه المرام اخبار بسیاری از طرق عامه و خاصه روایت کرده و یک قسمت آنها را در برهان ذکر کرده و مرحوم مجلسی رحمه اللَّه علیه در بحار ضبط فرموده که تفسیر صادقین شده بعبارات مختلفه در بعضی (ایّانا عنی) در بعضی (هم الأئمه) در بعضی (الأئمه الصدیقون) در بعضی (علی بن ابی طالب) در بعضی پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بسلمان فرمود

(اخی علی و الاوصیاء من بعده)

در بعضی محمد و اهل بیته) در بعضی (محمد و آله) در بعضی (الأئمه الطاهرین الی یوم القیمه) الی غیر ذلک من الاخبار).

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا خطاب بمؤمنین است زیرا غیر مؤمن هر چه با تقوی و با صادقین باشد نتیجه ندارد و مراد از مؤمن توحید و نبوت و ما جاء به النبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و معاد را تصدیق کند.

اتَّقُوا اللَّهَ در اتیان بواجبات و ترک محرمات وَ کُونُوا مَعَ الصَّادِقِینَ اطاعت آنها را کنید و مخالفت نکنید و دوست آنها و دوستداران آنها باشید و دشمن دشمنان آنها و دست از دامن آنها برندارید و از آنها جدا نشوید.

ما كانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَهِ وَ مَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَ لا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ لا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَ لا نَصَبٌ وَ لا مَخْمَصَهٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لا يَطَؤُنَ مَوْطِئاً يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَ لا يَنالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلاً إِلاَّ كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (۱۲۰)

حق ندارند و نیست از برای اهل مدینه و کسانی که در اطراف مدینه هستند از اهل بوادی از اعراب اینکه تخلف کنند از رسول خدا در خروج در غزوات و جهاد با کفار و راغب بنفس خود نباشند از نفس رسول یعنی راحتی خود نطلبند بزحمت پیغمبر و این حکم را بدانند به اینکه بآنها نمیرسد تشنگی و نه سختی و تعبی و نه گرسنه گی در راه خدایی و پا نمیگذارند در مکانی که بغض و غضب بیاورد کفار را که دار الحرب باشد و از دشمن بآنها نمیرسد آسیبی الّا اینکه نوشته میشود برای آنها عمل صالحی باین زحمات محققا خداوند ضایع نمیکند اجر نیکوکاران را ما كانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَهِ بعد از آنی که در آیات قبل کسانی که تخلف کردند سپس نادم شدند و توبه کردند و خداوند قبول فرمود دستور آمد که دیگر اهل مدینه وَ مَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرابِ این نحو نکنند به اینکه أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ و همراهی نکنند با پیغمبر در خروج در غزوات وَ لا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ که راحتی و آسایش خود را بگیرند و آن حضرت را در زحمت و سختی بیندازند چنین نکنند و بدانند که هر چه در جهاد و همراهی با رسول اللّه اذیت بکشند اجر آنها نزد خدا از بین نمیرود ذلِكَ بِأَنَّهُمْ لا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ که گرفتار تشنگی و بی آبی شوند وَ لا نَصَبٌ دچار زحمت و تعدی و سختی شوند وَ لا مَخْمَصَهٌ که گرفتار گرسنگی و بی توشه ای شوند فِي سَبِيلِ اللَّهِ در راه جهاد وَ لا يَطَؤُنَ مَوْطِئاً يَغِيظُ الْكُفَّارَ که داخل در دار الحرب و امکنه کفار شوید و تصرف کنید که البته مورث غیظ و غضب آنها میشود وَ لا يَنالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا هر مصیبتی از

طرف دشمن بشما وارد شود از قتل و جراحت و سختی و شدت و ذهاب مال و اسیری إِلَّا کُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صالِحٌ تمام اینها در دفتر الهی ثبت و مورد قبول است إِنَّ اللَّهَ لا یُضِیعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِینَ بلکه مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَهِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثالِها انعام آیه ۱۶۱

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۱] .... ص: ۳۳۲

وَ لا یُنْفِقُونَ نَفَقَهً صَغِیرَهً وَ لا کَبِیرَهً وَ لا یَقْطَعُونَ وادِیاً إِلَّا کُتِبَ لَهُمْ لِیَجْزِیَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ ما کانُوا یَعْمَلُونَ (۱۲۱)

و انفاق نمیکنند در راه جهاد کم یا بیش و سیر نمیکنند بیابان و بوادیها را مگر آنکه در نامه عمل آنها ثبت میشود برای اینکه خداوند بآنها جزاء دهد ببهترین جزاهایی که بودند عمل میکردند.

این آیه در تعقیب آیه قبل است آیه قبل راجع بزحمات بدنی و جانی و تعبهای روحی و جسمی بود و این در انفاقات مالی و مرارتهای سفریست که میفرماید وَ لا یُنْفِقُونَ نَفَقَهً چه بذل مال کند در مصارف شخصی خود یا در اعانت بمجاهدین صَغِیرَهً وَ لا کَبِیرَهً چه کم باشد یا زیاد هر کسی بقدر وسع خود.

وَ لا یَقْطَعُونَ وادِیاً زحمتهای سفر که گفتند

(افضل الاعمال احمزها)

إِلَّا کُتِبَ لَهُمْ برای آنها تماما نوشته و ثبت میشود لِیَجْزِیَهُمُ اللَّهُ لام عاقبت است یعنی عاقبت این نفقات و زحمتها اینست که خداوند جزاء میدهد آنها را أَحْسَنَ ما کانُوا یَعْمَلُونَ تمام جزاهای الهی حسن است و احسن از آنها نصیب این طائفه است.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۲] .... ص: ۳۳۲

وَ ما کانَ الْمُؤْمِنُونَ لِیَنْفِرُوا کَافَّهً فَلَوْ لا نَفَرَ مِنْ کُلِّ فِرْقَهٍ مِنْهُمْ طائِفَهٌ لِیَتَفَقَّهُوا فِی الدِّینِ وَ لِیُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذا رَجَعُوا إِلَیْهِمْ لَعَلَّهُمْ یَحْذَرُونَ (۱۲۲)

و نیست از برای مؤمنین و نباید که تمام آنها کوچ کنند پس چرا کوچ

نمیکنـد از هر فرقه از مؤمنین طائفه ای تا اینکه تفقه در دین کنند و انذار کنند قوم خود را زمانی که مراجعت کنند بسوی آنها امید است که آنها حذر کنند و مخالفت دین نکنند.

این آیه شـریفه بواسـطه کلمه نفر توهّم کردنـد که مربوط بجهاد است لـذا در آیات جهاد ذکر کردنـد لکن ابـدا ارتباطی با امر جهاد ندارد بلکه راجع بتحصـیل علم و معرفت در عقائد و احکام است که اشخاصی که دوردستند و ایمان آوردند لازم نیست تمام آنها هجرت برای تحصـیل معارف و احکام کنند بلکه یک دسـته از آنها هجرت کنند و تحصـیل معارف و احکام کنند و برگردنـد و ببقیه تعلیم کنند و آنها را انذار کنند از ارتکاب مناهی و باید آنها هم حذر کنند و لذا اجماع علماء است بر وجوب تحصـیل علم و اجتهاد بوجوب کفایی بمقدار ما به الکفایه و سـپس در اوطان خود بیایند و بدیگران خبر دهند و بر آنها واجب است اخذ کنند و عمل نمایند.

و دلیل بر این مـدعی علاوه از ظاهر آیه که بیان میشود انشاء اللّه اخبار بسـیار شاید حدود بیست حدیث داریم که از ائمه اطهار سؤال میکننـد که اگر خـدای نخواسـته پیش آمـدی بر امام علیه السّـلام وارد شد یعنی رحلت فرمود مؤمنین از کجا بفهمند که امـام بعـد از او کیست ائمه [ع تمسـک بـاین آیه میکننـد که واجب است بعضـی کوچ کننـد و برونـد امام را بشناسـند بعلائم و معجزات و برگردنـد و دیگران را آگـاه کننـد، و مخصوصـا در اخبـار دارد که در این مـدت معذورنـد و اگر آنهایی که کوچ کردند در اثناء راه بمیرند مشـمول آیه شریفه وَ مَنْ یَخْرُجْ مِنْ بَیْتِهِ مُهاجِراً إِلَی اللَّهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ یُدْرِکْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَی اللَّهِ نسـاء آیه ۱۰۱ میشونـد وَ مـا کـانَ الْمُؤْمِنُونَ یعنی جمیع مؤمنین که مراد شـیعه اثنی عشـری است لِیَنْفِرُوا کَـافَّةً تمامـا مکلف نیستند که فردا فرد کوچ کنند و نفر کنند که

واجب عینی باشد و محل خود را خالی بگذارند.

فَلَوْ لا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طائِفَةٌ بمقدار کفایت مثل سایر واجبات کفایی و البته مراد عقلاء و دانشمندان که استعداد تحصیل داشته باشند و قابلیت داشته باشند لِيَتَفَقَّهُوا تفقه از فقه بمعنی فهم فِي الدِّينِ آنچه مربوط بدین است از معرفت نبی و امام و مشاهده معجزات و وصیت امام سابق و بودن ودایع امامت نزد او و اینکه دارای شرائط نبوت و امامت هست و فاقد موانع و سایر آثار و از اخذ احکام از نبی یا امام بلاواسطه یا مع الواسطه و اجتهاد در دوره غیبت از اعمال قوی و تحصیل خدمت اکابر و باید جامع شرائط هم باشند تا دیگران بتوانند از آنها تقلید کنند و سایر امور مربوط بدین.

وَ لِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ واجب است برگردند در قوم خود و انذار کنند آنها را بفعل واجبات و ترک محرمات و سایر امور محتاج الیها، و این جمله آیه دلیل است بر عدم لزوم تقلید اعلم زیرا هر مجتهدی در قوم خود باید باشد و آنها اخذ کنند لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ لعلّ اینجا بمعنی باید و سزاوار است لکن بسیاری از عصات و لا ابالیها اعتناء بعلماء ندارند و نمیروند وظائف خود را بفهمند و عمل کنند البته حجت بر آنها تمام است و راه عذری ندارند، و بعضی که این آیه را مربوط بجهاد دانستند این نحو تفسیر کردند که طائفه ای بروند برای جهاد و بقیه در خدمت حضرت در مدینه بمانند و اخذ احکام کنند و مجاهدین را که بر میگردند انذار کنند و این معنی با اینکه خلاف ظاهر آیه است زیرا مرجع ضمیر و لینذروا همان ضمیر لیتفقهوا است لغو است زیرا مجاهدین بعد از مراجعت خدمت خود حضرت مشرف میشوند و اخذ میکنند و احتیاج بساکنین ندارند

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۳] .... ص : ۳۳۵

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا قاتِلُوا الَّذِینَ یَلُونَکُمْ مِنَ الْکُفَّارِ وَ لْیَجِدُوا فِیکُمْ غِلْظَهً وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِینَ (۱۲۳)

ای کسانی که ایمان آورده اید مقاتله و مجاهده کنید با کفاری که نزدیک شما هستند و اطراف شما هستند الاقرب فالاقرب و طوری با آنها رفتار کنید که بیابند در شما شدّت و غلظت که با آنها برأفت و مهربانی مشی نکنید و بدانید خدا با اهل تقوی است آنها را یاری و مدد میکند.

این آیه شریفه یکی از قواعد مهمّه جهاد است و در او فوائد بسیاریست زیرا اگر کفار نزدیک را مغلوب کردید کفار دور دست رعب پیدا میکنند که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود

نصرت بالرعب مسیر شهر

دیگر آنکه اگر با دوردست محاربه کردید از مضار کفار نزدیک ایمن نیستید، و بعبارت دیگر اول باید داخله را اصلاح کرد سپس بخارجه پرداخت ببینید آنچه ضرر باسلام و مسلمین وارد شده از صدر اسلام الی کنون تمام از فساد داخله بوده لذا میفرماید یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا که مراد مجاهدین از مؤمنین هستند قاتِلُوا الَّذِینَ یَلُونَکُمْ مِنَ الْکُفَّارِ که حول و هوش مدینه هستند از منافقین و یهود و نصاری و مشرکین تا پیش پای خود را صاف کنید آنهم سستی و تسامح نکنید طوری بآنها حمله کنید که وَ لْیَجِدُوا فِیکُمْ غِلْظَهً سخت گیری کنید و با شدّت هر چه تمام تر با آنها مجاهده کنید و از آنها خوف و وحشتی نداشته باشید زیرا دست خدا بالای سر شما است وَ اعْلَمُوا یقین داشته باشید أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِینَ معیّت حق بنصرت او است و فرستادن ملائکه برای همراهی با شما و القاء خوف در قلوب کفار سَأُلْقِی فِی قُلُوبِ الَّذِینَ کَفَرُوا الرُّعْبَ انفال آیه ۱۲ وَ قَذَفَ فِی قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ احزاب آیه ۲۶ و حشر آیه ۲

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۴] .... ص : ۳۳۶

وَ إِذا ما أُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زادَتْهُ هذِهِ إِيماناً فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزادَتْهُمْ إِيماناً وَ هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ (۱۲۴)

و زمانی که نازل شود سوره ای از سور قرآنی پس بعضی از این منافقین از باب سخریه و استهزاء میگویند این سوره چه اثری داشت کی بواسطه این سوره ایمانش زیادتی پیدا کرد در جواب آنها بگوئید اما کسانی که دارای ایمان بودند این سوره باعث زیادتی ایمان آنها شد و بیکدیگر بشارت میدهند که این سوره نازل شده و خورسندند.

مسئله- در باب ایمان در اخبار بسیار مراتبی ذکر شده مستقر و مستودع علم الیقین، عین الیقین، حق الیقین، بلکه در بعضی ده درجه و در بعضی زائد بر این ذکر شده، بلکه در کافی بابی عنوان کرده که ایمان مبثوث علی الجوارح است و اخبار زیادی نقل فرموده مخصوصا خبر مفصلی از حضرت صادق علیه السّلام نقل کرده در سهام ایمان سهم قلب سهم عینین سهم سمع سهم لسان سهم وجه سهم یدین سهم رجلین سهم عورت بعدا تشریح فرموده و برای هر یک تمسک بآیات قرآنی کرده بعدا سه قسمت فرموده ایمان تام بیّن تمامه و ناقص بین نقصانه و زائد راجح مراجعه فرمائید. و ما بطور خلاصه اشاره ای میکنیم از حیث کمیت و کیفیت ایمان تام عبارت از ایمانیست که تمام اعضاء و جوارح را کنترل کند ترک واجبی نشود و فعل حرامی مرتکب نشود و این هم درجاتی دارد تا برسد بآنکه بفرماید

(لو کشف الغطاء ما ازدت یقینا)

و پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بفرماید اگر ایمان پسر عمم علی را با ایمان جن و انس مقایسه کنند بر تمام آنها زیادتی دارد و اما از حیث کیفیت معرفت بمراتب توحید و شئونات نبیّ صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و فضائل ائمه علیهم السلام و خصوصیات معاد و امثال اینها.

وَ إِذا ما أُنْزِلَتْ سُورَةٌ چون قرآن نجوما نازل شد در ظرف بیست و دو سال

و هر سوره ای مشتمل بر خصوصیاتیست که موجب زیادتی ایمان میشود فمنهم از منافقین (من یقول از باب سخریه و استهزاء أَیُّکُمْ زادَتْهُ هذِهِ إِیماناً خطاب بمؤمنین است و جواب آنها اینست که فَأَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا در هر درجه که هستند فَزادَتْهُمْ إِیماناً و بیک دیگر بشارت میدهند برای نزول سوره وَ هُمْ یَسْتَبْشِرُونَ

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۵] .... ص : ۳۳۷

وَ أَمَّا الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزادَتْهُمْ رِجْساً إِلَی رِجْسِهِمْ وَ ماتُوا وَ هُمْ کافِرُونَ (۱۲۵)

و اما کسانی که در قلوب آنها مرض است پس نزول سوره موجب زیادتی رجس و پلیدی آنها بر رجاستی که داشتند و اینها لیاقت ایمان ندارند و میمیرند در حال کفر در مجلد اول آیه ۹ از سوره بقره فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ اقسام امراض قلبیه را بیان کردیم و گفتیم مراد قلب صنوبری نیست که اطباء معالجه میکنند، مراد روح انسانیست که تمام عقائد فاسده و تمام طرق ضلالت و تمام اخلاق رذیله امراض روح است.

وَ أَمَّا الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ بالاخص مرض نفاق که از تمام امراض سخت تر است فَزادَتْهُمْ رِجْساً نزول سوره عداوت آنها را بیشتر میکند و نفاق آنها شدیدتر میشود وَ ماتُوا تا آخر عمر قابل هدایت نیستند وَ هُمْ کافِرُونَ و این اختصاص بکفار ندارد تمام ارباب ضلال بالاخص مفسرین عامه چنین هستند.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۶] .... ص : ۳۳۷

أَ وَ لا یَرَوْنَ أَنَّهُمْ یُفْتَنُونَ فِی کُلِّ عامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَیْنِ ثُمَّ لا یَتُوبُونَ وَ لا هُمْ یَذَّکَّرُونَ (۱۲۶)

آیا نمی بینند این منافقین که محققا آنها امتحان میشوند در هر سالی یک مرتبه یا دو مرتبه و پس از آن توبه نمیکنند و متذکر نمیشوند.

نظر به اینکه ایمان امری است قلبی و باطنی و بسا بر خود انسان هم امر مشتبه میشود لذا البته امتحانات هست تا ایمان حقیقی از ایمان واسمه ای جدا شود هم بر سایرین معلوم شود هم بر خود شخص ممتحن لذا میفرماید أَ وَ لا یَرَوْنَ آیا این منافقین نمی بینند و درک نمیکنند أَنَّهُمْ یُفْتَنُونَ امتحان میشوند فِی کُلِّ عامٍ همه ساله مَرَّةً أَوْ مَرَّتَیْنِ خداوند بیان نفرموده که این امتحان چیست و مفسرین هر کدام پیش خود چیزی گفتند بعضی راجع بامر جهاد، بعضی راجع بامراض و بلیات، بعضی راجع بقحطی و خشکسالی و غیر اینها ثُمَّ لا یَتُوبُونَ پشیمان نمیشوند و دست از نفاق خود بر نمیدارند وَ لا هُمْ یَذَّکَّرُونَ چنان که غفلت گوش اینها را پر کرده که اصلا متذکر نمیشوند و بهمان کفر و نفاق ثابت هستند.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۷] .... ص: ۳۳۸

وَ إِذا ما أُنْزِلَتْ سُورَةٌ نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلی بَعْضٍ هَلْ یَراکُمْ مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَفْقَهُونَ (۱۲۷)

و زمانی که نازل شود سوره ای و این منافقین در مجلس نزول هستند خدمت رسول اکرم [ص نگاه میکنند بیکدیگر اگر احدی از مؤمنین متوجه آنها باشند برمیخیزند و از مجلس خارج میشوند و متلک و سخریه میکنند و اگر مؤمنین توجه نداشته باشند بکنایه و اشاره سخریه میکنند و منصرف میشوند خداوند قلوب آنها را صرف فرمود از برخورد ببرکات سوره و فوائد آن زیرا آنها قومی هستند که نمیفهمند و از قابلیت افتاده اند.

وَ إِذا ما أُنْزِلَتْ سُورَةٌ شامل بسیاری از سور قرآن میشود که اینها در مجلس نزول حاضر باشند نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلی بَعْضٍ بعض منافقین بعض دیگر آنها را هَلْ یَراکُمْ از شما مؤمنین مِنْ أَحَدٍ احدی از آنها را متوجه هستند ثُمَّ انْصَرَفُوا

از مجلس منصرف میشوند و اعراض میکنند صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ قلب سیاه شده قساوت پیدا کرده بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَفْقَهُونَ اصلا قوّه دراکه آنها از بین رفته

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۲۸] .... ص: ۳۳۹

لَقَدْ جاءَکُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِکُمْ عَزِیزٌ عَلَیْهِ ما عَنِتُّمْ حَرِیصٌ عَلَیْکُمْ بِالْمُؤْمِنِینَ رَؤُفٌ رَحِیمٌ (۱۲۸)

هر آینه بتحقیق آمد شما را رسولی از جنس شما با کمال عزت و قدرت بر او آنچه را که بر شما زحمت و سختی بود و حریص بود بر شما که بتواند هدایت کند و بمؤمنین که هدایت شدند بآنها رءوف و مهربان بود.

لَقَدْ جاءَکُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِکُمْ اگر خطاب بتمام بشر است پیغمبر هم از جنس بشر است، و اگر خطاب بطائفه عرب است پیغمبر هم عرب است و منطبق میشود با آیه شریفه وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسانِ قَوْمِهِ ابراهیم آیه ۴، و اگر بخصوص قریش است یا خصوص عشیره پیغمبر هم از آنها است که فرمود وَ أَنْذِرْ عَشِیرَتَکَ الْأَقْرَبِینَ شعراء آیه ۲۱۴.

عَزِیزٌ عَلَیْهِ ما عَنِتُّمْ عناء سختی و شدت است و مخصوصا در دوره بعثت این قریش و مشرکین در سختی شدیدی بودند قتال و جدال و خونریزی رواج داشت فقر و قحطی و ذلت آنها را فرو گرفته بود دوره جاهلیت بود از حق و حقیقت بویی بمشام آنها نرسیده بود حضرت با کمال عزت و شوکت و قدرت تمام این ابتلائات را از آنها برداشت، ذلیل بودند عزیز شدند، فقیر بودند غنی شدند با یکدیگر دشمن بودند دوست شدند.

حَرِیصٌ عَلَیْکُمْ با کمال جدیت و سرعت شما را هدایت فرمود بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ وَ رَأَیْتَ النَّاسَ یَدْخُلُونَ فِی دِینِ اللَّهِ أَفْواجاً بِالْمُؤْمِنِینَ رَؤُفٌ رَحِیمٌ دو صفت از صفات حمیده حق را برای رسولش

فرمود چنانچه فرمود إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ بقره آيه ۱۳۸.

[سوره التوبه (۹): آيه ۱۲۹] .... ص: ۳۴۰

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ (۱۲۹)

پس اگر اعراض كردند و ايمان نياوردند پس بگو خداوند تبارك و تعالى براى من بس است نيست اله و معبود بحقى جز او بر او توكل كردم و اوست پروردگار عرش عظيم.

فَإِنْ تَوَلَّوْا اين منافقين اگر ايمان نياوردند مورد رأفت و رحمت نيستند بلكه بايد از آنها تبرى جست و مورد آيه شريفه يا أَيُّهَا النَّبِيُّ جاهِدِ الْكُفَّارَ وَ الْمُنافِقِينَ وَ اغْلُظْ عَلَيْهِمْ توبه آيه ۷۴ و تحريم آيه ۹ فقل كه هيچگونه احتياجى بشما نيست فقط ايمان باعث نجات شما است حَسْبِيَ اللَّهُ كفايت الهى و قدرت او بس است براى رسول خدا زيرا اگر تمام عالم دشمن شوند و خدا حفظ فرمايد احدى قدرت بر كوچك ترين آسيبى ندارد.

لا- إِلهَ إِلَّا هُوَ كه جامع جميع مراتب توحيد است ذاتى، صفاتى، افعالى عبادتى عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ توكل از آثار توحيد افعالى است آنهم مرتبه اعلا كه لب اللب باشد گفتند چهار مرتبه دارد: قشر القشر، قشر، لب، لب اللب وَ هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ كه محيط بجميع عوالم جسمانى است و خالقش احاطه قيوميت دارد، تمت السوره بحمد اللَّه تعالى.

[الحمد للَّه ربّ العالمين و صلى اللَّه على محمّد و آله الطاهرين

بسم اللَّه الرحمن الرحيم الحمد للَّه رب العالمين و صلى اللَّه على محمد و آله و اللعن على اعدائهم اجمعين

سوره يونس- عدد آيات ۱۰۹ .... ص: ۳۴۱

[سوره يونس (۱۰): آيه ۱] .... ص: ۳۴۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

الر تِلْكَ آياتُ الْكِتابِ الْحَكِيمِ (۱)

اخبار وارده در فضيلت اين سوره مباركه از ابن بابويه و از عياشى از فضيل از حضرت صادق عليه السّلام فرمود

(من قرء سوره يونس فى كل شهرين او ثلاثه لم يخف عليه ان يكون من الجاهلين و كان يوم القيمه من المقربين)

و از حضرت باقر عليه السّلام روايت كرده كه امر فرمود بقرائت اين سوره راوى قرائت كرد تا رسيد بآيه ۲۶ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنى وَ زِيادَةٌ الايه فرمود

(قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم انّى لاعجب كيف لا اشيب اذا قرأت القرآن)

تفسير الر از حضرت صادق عليه السّلام مرويست فرمود

(انا اللَّه الرؤف)

و از على بن ابراهيم كه گفت از حروف اسم اعظم است كه ائمه [ع تأليف ميكنند و دعاء ميكنند مستجاب ميشود.

اقول- در مجلد اول ابتداء سوره بقره ما مفصلا حروف مقطعه قرآن را بيان كرديم و خلاصه آن اينكه اينها رموز است بين خدا و رسول و از متشابهات قرآن است كه وَ ما يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ آل عمران آيه ۳

تلک ممکن است اشاره بجمیع آیات القرآنی باشد و لکن بعید نیست که اشاره بآیات همین سوره باشد زیرا تلک اشاره بقریب است آیاتُ الْکِتابِ الْحَکِیمِ یعنی آیات این سوره از آیات قرآن مجید است و در اول سوره بقره ذلِکَ الْکِتابُ اسامی قرآن را متذکر شدیم و اطلاق کتاب ممکن است که در لوح محفوظ ضبط شده بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِیدٌ فِی لَوْحٍ مَحْفُوظٍ بروج آیه ۲۲، و در کتاب مکنون إِنَّهُ لَقُرْآنٌ کَرِیمٌ فِی کِتابٍ مَکْنُونٍ لا یَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ واقعه آیه ۷۷، و در نزد کتاب وحی و در مجموع بین الدفتین، و اطلاق حکیم بر آیات بمناسبت محکم بودن آیات آیاتٌ مُحْکَماتٌ هُنَّ أُمُّ الْکِتابِ آل عمران آیه ۳، یا مطابق و موافق حکم و مصالح است.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۲] .... ص: ۳۴۲

أَ کانَ لِلنَّاسِ عَجَباً أَنْ أَوْحَیْنا إِلی رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَ بَشِّرِ الَّذِینَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قالَ الْکافِرُونَ إِنَّ هذا لَساحِرٌ مُبِینٌ (۲)

آیا برای مردم جای تعجب است اینکه ما وحی فرستادیم بسوی یک نفر از خود افراد انسان اینکه بترسان جمیع افراد انسان را از مخالفت و نافرمانی خداوند و بشارت ده بکسانی که ایمان آوردند اینکه از برای آنها در نزد پروردگارشان یک قدم صدقی هست گفتند کسانی که کافر شدند محققا این آدم هر آینه ساحری است آشکارا [کلام در این آیه در سه مقام واقع میشود] مقام اول- در باب ارسال رسل در مجلد اول کلم الطیب گفته ایم که بر خداوند بمقتضای عدل لازم است برای راهنمایی بشر که اصل خلقت آنها برای این جهت شده ارسال رسل کند و بشر هم شدّت احتیاج بوجود رسول در امور دنیا و آخرت دارند و ادله آن را بیان کرده ایم و اینکه این رسول باید دارای

جمیع شرائط نبوت باشد عقیده و اخلاقا و عملا و خلقه و فاقد جمیع موانع نبوّت باشد و دارای دلیل قطعی که قابل هیچگونه شبهه نباشد از اقامه معجزه و اخبار نبیّ ثابت النبوه و معصوم ثابت العصمه و البته این موضوع در نظر هواپرستان و خودسران و دنیاطلبان بسیار مشکل است لذا تعجب میکنند و حال آنکه جای تعجب نیست در جنب قدرت الهی لذا میفرماید أَ کانَ لِلنَّاسِ عَجَباً استفهام انکاری است یعنی نباید تعجب کنند أَنْ أَوْحَیْنا إِلی رَجُلٍ مِنْهُمْ زیرا طریقی از برای هدایت بندگان بسعادت دنیا و آخرت و نجات از مهالک نشأتین بهتر از این نیست زیرا اگر بندگان را فقط بعقل آنها واگذار میکرد اولا عقول مختلف و خطاء و اشتباه در آنها بسیار و ثانیا (الناس یستسهلون الذم فی قضاء الوتر) و اگر بتوسط ملک یا جن ابلاغ میفرمود تماس آنها بر بشر ممکن نبود مقام دوم- وظیفه انبیاء فقط انذار و بشارت است که بنده گان را آگاه کنند و بآنها ابلاغ کنند اموری که باعث سعادت آنها باشد از امور قلبیه، عقائد حقه از توحید، عدل، معاد و تصدیق و سایر عقائد و امور نفسیه از اخلاق فاضله و افعال خارجیه از اعمال و اموری که باعث شقاوت آنها باشد از عقائد فاسده و اخلاق رذیله و اعمال سیئه وَ ما عَلَی الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ الْمُبِینُ لِیَهْلِکَ مَنْ هَلَکَ عَنْ بَیِّنَهٍ وَ یَحْیی مَنْ حَیَّ عَنْ بَیِّنَهٍ سوره انفال آیه ۴۴، لذا میفرماید أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَ بَشِّرِ الَّذِینَ آمَنُوا بعلاوه این بشارت عظمی که أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ بعضی تفسیر کردند بوجود مقدس حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم، در بعض اخبار بولایت، بعضی گفتند توحید. و تحقیق کلام اینست که مراد وسیله شفاعت است و شفعاء روز قیامت قدم صدق هستند و آبرومند نزد خدا که قبول شفاعت آنها را میفرماید در حق مؤمنین و وجود حضرت رسالت و ائمه صلوات اللَّه علیهم اجمعین اعظم مصادیق آن است.

مقام سوم- نظر به اینکه کفار زیر بار فرمایشات رسول نمیروند و هیچگونه عذری ندارند و نمیتوانند دست از کفر و صفات خبیثه و اعمال سیئه خود بردارند ناچار معجزات انبیاء را حمل بسحر میکنند و آنها را ساحر میپندارند قالَ الْكافِرُونَ إِنَّ هذا لَساحِرٌ مُبِينٌ با اینکه بین سحر و معجزه فرقهای بسیار است. اولا معجزه عبارت از فعلی است از افعال الهی که از قدرت بشر خارج است حتی از قدرت انبیاء و این فعل باراده حق بدست رسول جاری میشود و لذا اسم او آیه و معجزه است و چنین نیست که هر قدر و هر زمان نبی بتواند اجراء کند و سحر یک صنعتی و علمی است که هر که در مقام تحصیل آن باشد میتواند عمل کند مثل سایر صنایع.

و ثانیا سحر حقیقت ندارد و باصطلاح چشم بندی است چنانچه در سحر سحره فرعون میفرماید سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ سوره اعراف آیه ۱۱۳ و معجزه حقیقت و واقعیت دارد مثل مرده زنده کردن عیسی و بینا کردن کور.

و ثالثا معجزه مقرون بدعوی است و اما سحر اگر ساحر دعوی مقامی کند از او صادر نمیشود.

و رابعا شخص مدعی رسالت باید جامع جمیع شرائط و فاقد جمیع موانع باشد مجرد صدور خارق عادت دلیل نیست و معجزه نیست مثل کراماتی که از بعض اولیاء احیانا صادر میشود.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳] .... ص: ۳۴۴

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ ما مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ذلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَ فَلا تَذَكَّرُونَ (۳)

محققا پروردگار شما اللَّه است کسی که خلق فرمود آسمانها و زمین را در

شش روز پس از آن پرداخت بر عرش تدبیر امر فرمود اشکال- اولا قبل از خلقت آسمان و زمین روز و شبی نبود که میفرماید إِنَّ رَبَّکُمُ اللَّهُ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ فِی سِتَّةِ أَیَّامٍ زیرا تشکیل روز و شب بواسطه حرکت زمین است دور خود چنانچه تشکیل سال و بروج بواسطه حرکت او است دور کره شمس.

و ثانیا خداوند تبارک و تعالی قدرت داشت طرفه العین خلق فرماید وجه اینکه در شش روز خلق فرمود چیست.

و ثالثا در بسیاری از آیات این مدت ذکر شده و لکن در سوره فصلت هشت روز بیان فرموده ابتداء میفرماید قُلْ أَ إِنَّکُمْ لَتَکْفُرُونَ بِالَّذِی خَلَقَ الْأَرْضَ فِی یَوْمَیْنِ پس از آن میفرماید وَ قَدَّرَ فِیها أَقْواتَها فِی أَرْبَعَةِ أَیَّامٍ تا آنجا که میفرماید فَقَضاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ فِی یَوْمَیْنِ آیه ۸ الی ۱۱.

جواب- اما از اشکال اول مراد این مقدار مدت بود که اگر روز و شبی بود شش روز میشد.

و اما از اشکال دوم خداوند قادر متعال بر هر چیزی قادر است در امر خلقت دفعی و تدریجی چنانچه مخلوقات دفعی و تدریجی بسیار هست آدم و عیسی علیهما السلام دفعی، بقیه تدریجی و هکذا حیات و موت هر کدام موافق حکمت و مصلحت است و حکم و مصالح هر امری را خود میداند هر چه بگوئیم بیجا گفته ایم.

و اما از اشکال سوم- جمله وَ قَدَّرَ فِیها أَقْواتَها فِی أَرْبَعَةِ أَیَّامٍ داخل در جمله اولی است که خلقت زمین و تقدیر اقوات در چهار روز بوده و با جمله اخیره شش روز میشود مطابق سایر آیات.

ثُمَّ اسْتَوی عَلَی الْعَرْشِ عرش آخرین عوالم جسمانیست که محیط بکرسی و سماوات و ارض است و معنی استوی یعنی تدبیر امور از آنجا میشود تشبیه بجلوس

سلاطین بر عریکه سلطنت که تدبیر امور مملکت میکنند لذا میفرماید یُدَبِّرُ الْأَمْرَ دفع دخل- کانه کفار و مشرکین بگویند که خداوند کارها را بتوسط اسباب میکند و اصنام ما از وسائط بین خالق و مخلوق هستند و از خدا میگیرند و بما میدهند و شفاعت در حق ما میکنند ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونا إِلَى اللَّهِ زُلْفى جواب آنها ما مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ و اصنام مشرکین نه شعور و ادراکی دارند و نه حیات و قدرتی و نه آبرو و مقامی و البته شفیع باید دارای این شئون باشد آنهم بعد از اذن و اجازه.

ذلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ خداوند پروردگار شما چنین است فَاعْبُدُوهُ و عبادت غیر آن نکنید أَ فَلا تَذَكَّرُونَ باید بمقتضای عقل و دلیل و حس متذکر این معنی باشید و دست از عبادت غیر او بردارید.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۴] .... ص : ۳۴۶

إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا إِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ بِالْقِسْطِ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَ عَذابٌ أَلِيمٌ بِما كانُوا يَكْفُرُونَ (۴)

بسوی او است بازگشت شما جمیع شماها وعده خداوند حق است تخلف پذیر نیست محققا خداوند تبارک و تعالی ابتداء خلق میفرماید پس از مردن باز اعاده میفرماید در روز جزاء زنده خواهید شد برای اینکه جزاء دهد کسانی را که ایمان آوردند و عمل کردند باعمال صالحه بعدل و کسانی که کافر شدند از برای آنها است آب جوشان و عذاب دردناک بسبب آنچه که بودند کافر میشدند إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً خطاب بجمیع افراد بشر بلکه جن و انس که احدی از آنها باقی نمیماند مگر آنکه برگردد در روز جزاء حتی اطفال و مجانین و حتی وحوش و طیور وَ يَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً انعام آیه ۲۲ وَ إِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ

تکویر آیه ۵ وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا خلف وعد قبیح است و محال است از خدا صادر شود إِنَّهُ یَبْدَؤُا الْخَلْقَ در مراحل سیر از نطفه، علقه، مضغه تا در دنیا تا رحلت در عالم برزخ که اصلا غرض اصلی از آمدن باین عالم برای تحصیل ایمان و تکمیل نفوس و اتیان باعمال صالحه بوده ثُمَّ یُعِیدُهُ مرجع ضمیر خلق است و اسم جنس است شامل تمام مخلوقات میشود که تماما عود میکنند و زنده میشوند با همین بدن عنصری لِیَجْزِیَ الَّذِینَ آمَنُوا که مقصود اصلی از این اعاده در روز بازپسین برای جزاء دادن کسانیست که ایمان آوردند وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ و اعمال صالحه بجا آوردند بالقسط بمعنی عدل است چون از لغت اضداد است و اشاره باین است که هیچگونه عمل خیری بدون ثواب و اجر نیست فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ زلزال آیه ۷.

وَ الَّذِینَ کَفَرُوا عطف بالذین آمنوا است مدخول لیجزی است سواء اینکه کفار اعمال خیریه از آنها صادر شده باشد یا نشده باشد زیرا شرط صحت کل اعمال ایمان است لَهُمْ شَرابٌ مِنْ حَمِیمٍ حمیم آبی است که در غایت حرارت باشد مثل فلز گداخته که مقابل صورت گرفته شود تمام گوشت صورت میریزد وَ إِنْ یَسْتَغِیثُوا یُغاثُوا بِماءٍ کَالْمُهْلِ یَشْوِی الْوُجُوهَ کهف آیه ۲۸ وَ عَذابٌ أَلِیمٌ ردّ بعض صوفیه که میگویند که اهل عذاب پس از مدتی طبیعه آتشی پیدا میکنند و دیگر از آتش متألم نمیشوند بِما کانُوا یَکْفُرُونَ این حمیم و عذاب الیم فقط برای کفر آنها است و عذاب سایر معاصی آنها بجای خود محفوظ است.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵] .... ص : ۳۴۸

هُوَ الَّذِی جَعَلَ الشَّمْسَ ضِیاءً وَ الْقَمَرَ نُوراً وَ قَدَّرَهُ مَنازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِینَ وَ الْحِسابَ ما خَلَقَ اللَّهُ ذلِکَ إِلاَّ بِالْحَقِّ یُفَصِّلُ الْآیاتِ لِقَوْمٍ یَعْلَمُونَ (۵)

او است خداوندی که جعل فرمود خورشید را روشن و ماه را تابنده و مقدر فرمود ماه را منازلی تا اینکه بدانید عدد سالها و حساب را خلق نفرمود این را مگر بحق تفصیل میدهد آیات را برای قومی که دانشمند هستند.

تنبیه- حکماء قدیم در باب هیئت معتقد بودند بهفت طبقه آسمان که در هر یک یک ستاره قائل بودند قمر، عطارد، زهره، شمس، مریخ، مشتری، زحل که سیّارات میگفتند و طبقه هشتم کرسی بود که بقیه ستاره ها در آن ثبت شده و ثوابت نامیدند و طبقه نهم عرش که غیر مکوکب و اطلس و خالی از ستاره و کره زمین را در وسط این طبقات و معتقد بودند که تمام این نه آسمان دور کره زمین چرخ میخورند و غیر این از مزخرفات و این عقیده بحمد اللَّه بالحس و الوجدان فسادش ظاهر شد، و اینکه تمام این کرات جوّیه در این فضاء وسیع بقدرت کامله دارند چرخ میخورند و مخصوصا این منظومه های شمسی دور کره شمس هر کدام بمیزان منظمی حرکت دارند بعلاوه یک حرکت وضعی هم دارند که دور خود میچرخند و تشکیل روز و شب و ماه و سال میدهند.

بناء علی هذا می گوییم در تفسیر این آیه شریفه هُوَ الَّذِی جَعَلَ الشَّمْسَ ضِیاءً ضیاء از ماده ضوء روشنایی روز است و کره شمس بالذات نور دهنده و دارای حرارت شدیدی است که هر جسمی نزدیک او شود محترق میگردد و هر فلزی آب میشود وَ الْقَمَرَ نُوراً قمر بالطبیعه سرد است و جسم صیقلی است مثل آینه و از خود نور ندارد و دائما نصف آن مقابل شمس است و بحرکت انتقالی که بطیئی است در یک ماه تقریبا دور زمین میچرخد بخلاف زمین که در یک شبانه روز دور خود

بحرکت وضعی سیر میکند و بحرکت انتقالی یک سال دور شمس حرکت دارد و دور میزند و در هر روزی تقریبا یک منزل ماه طی میکند که وَ قَدَّرَهُ مَنازِلَ و آنچه که از نصف مقابل شمس بر زمین ظاهر میشود نور شمس که در او تابش کرده منعکس میشود از هلال تا بدر و از بدر تا محاق و اگر در دو نقطه رأس و ذنب کره زمین فاصله شد بین شمس و قمر ماه میگیرد و اگر ماه فاصله شد بین شمس و زمین خورشید میگیرد.

لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَ الْحِسابَ تشکیل زمان میدهد از حرکت این کرات سال و ماه و هفته و روز و شب و ساعت و دقیقه بوجود میآید.

ما خَلَقَ اللَّهُ ذلِکَ این دستگاه را الّا بالحق که فوائد وجودی هر یک ابین من الشمس است احتیاج ببیان نیست فقط طبیعی که مستند بطبیعت میداند معرفت ندارد و الّا

(ففی کل شیئی له آیه تدلّ علی انّه واحد)

لذا میفرماید یُفَصِّلُ الْآیاتِ لِقَوْمٍ یَعْلَمُونَ فقط خداوند بیان و تفصیل میدهد برای تنبیه و تذکر دانشمندان.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶] .... ص: ۳۴۹

إِنَّ فِی اخْتِلافِ اللَّیْلِ وَ النَّهارِ وَ ما خَلَقَ اللَّهُ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَتَّقُونَ (۶)

محققا در اختلاف شب و روز و آنچه خلق فرموده است خداوند در آسمانها و زمین هر آینه نشانه هائیست از برای قوم پرهیزکاران.

إِنَّ فِی اخْتِلافِ اللَّیْلِ وَ النَّهارِ ممکن است مراد خلف یکدیگر باشد یعنی شب در پی روز و روز در تعقیب شب چنانچه در جای دیگر میفرماید وَ هُوَ الَّذِی جَعَلَ اللَّیْلَ وَ النَّهارَ خِلْفَةً فرقان آیه ۶۳، و ممکن است مراد اختلاف آثار باشد فوائدی که بنده گان از روز میبرند و نتائجی که از شب دست میآورند چنانچه میفرماید وَ مِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَکُمُ اللَّیْلَ وَ النَّهارَ لِتَسْکُنُوا فِیهِ وَ لِتَبْتَغُوا

مِنْ فَضْلِهِ

قصص آیه ۷۳، و هزار فائده دیگر که اگر شب باشد بدون روز و بالعکس یک جنبنده روی زمین نمیماند و یک گیاه از زمین روئیده نمیشود و یک معدن استخراج نمیگردد وَ ما خَلَقَ اللَّهُ فِی السَّماواتِ از ملائکه و جنات و سدره المنتهی و بیت المعمور و آنچه خود میداند و الارض از جمادات و معادن و نباتات و حیوانات و جنّ و انس و غیر اینها لایات نشانه ها و ادله و براهین است بر وحدانیت حق و حکمت و قدرت و علم و سایر شئونات ربوبی لِقَوْمٍ یَتَّقُونَ بجمیع مراتب تقوا از تقوای از کفر و شرک و اخلاق رذیله و اعمال سیّئه زیرا بهره برداری از این آیات که وسیله سعادت دنیا و آخرت آنها شود مخصوص باین طائفه است و غیر اینها باعث ازدیاد درکات و عقوبات و عذاب دنیا و آخرت آنها است

[سوره یونس (۱۰): آیه ۷] .... ص: ۳۵۰

إِنَّ الَّذِینَ لا یَرْجُونَ لِقاءَنا وَ رَضُوا بِالْحَیاهِ الدُّنْیا وَ اطْمَأَنُّوا بِها وَ الَّذِینَ هُمْ عَنْ آیاتِنا غافِلُونَ (۷)

محققا کسانی که معتقد بقیامت نیستند و امید بملاقات ما ندارند و فقط خوشنود بهمین زندگانی دنیوی هستند و اطمینان و دلبستگی بدنیا دارند و کسانی که آنها از آیات ما غافل هستند، خبر انّ در آیه بعد میآید.

إِنَّ الَّذِینَ لا- یَرْجُونَ لِقاءَنا فقط طبیعی که منکر مبدء و معاد هستند و غیر این عالم عالمی قائل نیستند و میگویند إِنْ هِیَ إِلَّا حَیاتُنَا الدُّنْیا نَمُوتُ وَ نَحْیا وَ ما نَحْنُ بِمَبْعُوثِینَ مؤمنون آیه ۳۹، و نیز میگویند ما هِیَ إِلَّا حَیاتُنَا الدُّنْیا نَمُوتُ وَ نَحْیا وَ ما یُهْلِکُنا إِلَّا الدَّهْرُ جاثیه آیه ۲۳، و اکثر اهل دنیا امروز دارای این مسلک هستند.

وَ رَضُوا بِالْحَیاهِ الدُّنْیا و دل خوش داشتند بهمین چهار روزه و تمام فکر و همّ آنها جمع آوری مال و ریاست و سلطنت و عزت این عالم است تا بروند بکره

ماه و مریخ وَ اطْمَأَنُّوا بِها تصور میکنند همیشه در دنیا هستند و برای آنها پایدار است با اینکه هر روز انقلابات دنیا را مشاهده میکنند.

وَ الَّذِینَ هُمْ عَنْ آیاتِنا غافِلُونَ دسته دوم طبیعی نیست بخدایی را و دینی را معتقد است لکن حبّ دنیا چشمهای آنها را کور کرده و گوشهای آنها را کر و بکلی غافل شدند و اصلا توجهی بآیات الهی ندارند و گوش آنها بدهکار بدین و شریعت و روز جزاء و سعادت و شقاوت نیست اینها هم در قطار دسته اول هستند

[سوره یونس (۱۰): آیه ۸] .... ص: ۳۵۱

أُولئِکَ مَأْواهُمُ النَّارُ بِما کانُوا یَکْسِبُونَ (۸)

خبر انّ است که این دو دسته جایگاه آنها آتش است بسبب آنچه برای خود کسب و تحصیل میکنند.

أُولئِکَ اسم اشاره است بجمیع کفار از طبیعی و کسانی که ایمان نیاوردند و پشت پا بدین و شریعت و احکام زدند و این همه معجزات و آیات الهیه را دور انداختند مَأْواهُمُ النَّارُ جهنم جایگاه آنها است که بدون حساب داخل آتش میشوند و این نه از راه ظلم بآنها است زیرا خداوند إِنَّ اللَّهَ لا یَظْلِمُ مِثْقالَ ذَرَّةٍ نساء آیه ۴۴، بلکه بِما کانُوا یَکْسِبُونَ باء سببیه است که علت دخول نار آنچه از اعمال سیّئه که از آنها صادر شده از انکار وجود حق که (اول الدین معرفه اللَّه) است و تکذیب انبیاء و ظلم و اذیتها و ترک کلیه واجبات و ارتکاب جمیع محرمات و بالجمله هر یک یک آنها عذاب مخصوص دارد (اللهمّ ثبّتنا علی دینک القویم و اغفر ذنوبنا و احشرنا مع اولیائک بجاه محمد و آله صلّ علی محمد و آله الطاهرین).

[سوره یونس (۱۰): آیه ۹] .... ص : ۳۵۲

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ یَهْدِیهِمْ رَبُّهُمْ بِإِیمانِهِمْ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهارُ فِی جَنَّاتِ النَّعِیمِ (۹)

محققا کسانی که ایمان آوردند و عمل صالح نمودند پروردگار آنها آنها را هدایت میفرماید بواسطه ایمان آنها جاری میشود از پای قصرهای آنها نهرهایی در بهشتهای پر نعمت.

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا مقابل منکرین معاد و غافلین کسانی که ایمان بخدا و روز جزاء دارند و تصدیق انبیاء نمودند و معتقد بجمیع عقائد حقّه شدند و بر ایمان خود تا بدرود حیات ثابت بودند وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مراد این نیست که جمیع اعمال صالحه را بجا بیاورند زیرا ممکن نیست حتی بر احدی و نیز مراد این نیست که جمیع اعمال آنها صالحه باشد زیرا اعمال مباحه از خورد و خواب و حرکات و سکنات هم از آنها صادر میشود بلکه مراد اینست که اعمال صالحه دارند از واجبات و ترک محرمات که معنی تقوی است.

یَهْدِیهِمْ رَبُّهُمْ بِإِیمانِهِمْ که هر قدمی رو بخدا بروند توفیق بیشتری بآنها عنایت شود وَ الَّذِینَ جاهَدُوا فِینا لَنَهْدِیَنَّهُمْ سُبُلَنا عنکبوت آیه ۶۹، چنانچه اهل معاصی هر چه مرتکب شوند خذلان بمعصیت دیگری پیدا میکنند.

تَجْرِی مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهارُ چهار نهر بهشت فِیها أَنْهارٌ مِنْ ماءٍ غَیْرِ آسِنٍ وَ أَنْهارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ یَتَغَیَّرْ طَعْمُهُ وَ أَنْهارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِینَ وَ أَنْهارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّی محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم آیه ۱۷ فِی جَنَّاتِ النَّعِیمِ تمام جنات نعمت پروردگار است لکن از برای هر قسمتی نامی گذارده جنه الخلد، جنات عدن، دار السلام، جنه الفردوس جنه المأوی و یکی جنات النعیم است تنبیه- در این آیات منکرین معاد و غافلین را فرمود مأوای آنها نار است و مؤمنین که عمل صالح داشته باشند جنات النعیم

و اما مؤمن که عمل صالح ندارد بیان نفرمود می گوییم بمقتضای ادله بسیار از آیات و اخبار در تحت چهارده عنوان که در مجلد سوم کلم الطیب ذکر شده اگر با ایمان از دنیا رفتند اهل نجات و اگر خدای نخواسته بدون ایمان رفتند اهل عذاب.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰] .... ص : ۳۵۳

دَعْواهُمْ فِیها سُبْحانَکَ اللَّهُمَّ وَ تَحِیَّتُهُمْ فِیها سَلامٌ وَ آخِرُ دَعْواهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ (۱۰)

این مؤمنین موقعی که داخل بهشت میشوند ذکر آنها و کلام آنها تسبیح است و یکدیگر را که ملاقات میکنند تحیّت آنها سلام است و موقعی که در محل خود اقامت میکنند ذکر آنها تحمید است.

دَعْواهُمْ فِیها مرجع ضمیر الذین آمنوا و عملوا الصالحات است و دعوی کلام و ذکری است که بمجرد ورود میگویند سُبْحانَکَ اللَّهُمَّ تسبیح و تقدیس و تنزیه پروردگار است از کلیه عیوب و نواقص ذاتا که دارای جمیع کمالات و فعلا تمام افعالش دارای حکمت و مصلحت و حسن است که از آن جمله وفاء بوعد و عهد است چنانچه در جای دیگر میفرماید وَ نادی أَصْحابُ الْجَنَّهِ أَصْحابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنا ما وَعَدَنا رَبُّنا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ ما وَعَدَ رَبُّکُمْ حَقًّا قالُوا نَعَمْ اعراف آیه ۴۲ وَ تَحِیَّتُهُمْ فِیها سَلامٌ ملائکه و حور العین و غلمان و اهل بهشت در موقع ملاقات تحیت آنها بیکدیگر سلام است وَ سِیقَ الَّذِینَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَی الْجَنَّهِ زُمَراً حَتَّی إِذا جاؤُها وَ فُتِحَتْ أَبْوابُها وَ قالَ لَهُمْ خَزَنَتُها سَلامٌ عَلَیْکُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوها خالِدِینَ زمر آیه ۷۳، و نیز میفرماید وَ الْمَلائِکَهُ یَدْخُلُونَ عَلَیْهِمْ مِنْ کُلِّ بابٍ سَلامٌ عَلَیْکُمْ بِما صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَی الدَّارِ رعد آیه ۲۴، و سلام تحیت اسلام است و بسیار دارای فضائل است بخصوص در باب زیارت بسا صد سلام دارد و در مجلد اول در قسمت سلام نماز مفصلا بیان احکام سلام و معانی سلام و کسانی که نباید بآنها سلام کرد

و جواب سلام و فضائل و مثوبات آن را بیان کردیم مراجعه فرمائید.

وَ آخِرُ دَعْواهُمْ نه معنی این باشد که آخرین دعوای آنها اینست بلکه یعنی دعوای دیگر آنها تحمید است که دائما تسبیح و تحمید میکنند (ان الحمد للّه رب العالمین) چنانچه در جای دیگر میفرماید وَ قالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی صَدَقَنا وَعْدَهُ وَ أَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّهِ حَیْثُ نَشاءُ زمر آیه ۷۴.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۱] .... ص : ۳۵۴

وَ لَوْ یُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجالَهُمْ بِالْخَیْرِ لَقُضِیَ إِلَیْهِمْ أَجَلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذِینَ لا یَرْجُونَ لِقاءَنا فِی طُغْیانِهِمْ یَعْمَهُونَ (۱۱)

و اگر خداوند تعجیل کند برای ناس شرا آن نحوی که طلب تعجیل میکنند خیر را هر آینه اجل و مدت آنها منقضی میشود پس وا میگذارد کسانی را که معتقد بقیامت و لقاء پروردگار نیستند که در طغیان و سرکشی خود حیران و سرگردان بمانند.

بسیار مورد تعجب است که بعض مفسرین با اینکه آیات بعد و آیات دیگر در موارد مختلفه داریم و انشاء اللّه تذکر میدهیم این آیه شریفه را یک تفسیرات بارده در معنای تعجیل و شر و استعجال و خیر و قضی و اجل میکنند و تقدیراتی تحمل میکنند که شرم میآید از نقل کلمات آنها.

و توضیح کلام اینست که خداوند اگر مردم را بعقوبت اعمالشان در دنیا میگرفت تمام هلاک میشدند چنانچه میفرماید وَ لَوْ یُؤاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ ما تَرَکَ عَلَیْها مِنْ دَابَّهٍ وَ لکِنْ یُؤَخِّرُهُمْ إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی نحل آیه ۶۳، و نیز میفرماید وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ آل عمران آیه ۱۷۲، و غیر اینها از آیات لذا در این آیه شریفه میفرماید وَ لَوْ یُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ شر عقوبت کفر و اعمال سیّئه است یعنی

اگر خداوند مردم را بعقوبت اعمال زشت آنها میگرفت و تعجیل در عقوبت در همین دنیا میفرمود اسْتِعْجالَهُمْ بِالْخَيْرِ یعنی همان نحوی که اینها امور خیریه از حیات و صحت و مال و جاه طالب هستند و بفوریت میخواهند نائل شوند و خداوند عنایت میکند لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ مرگ آنها میرسید و ببلاهای عقوبت دنیوی هلاک میشدند و لکن خداوند آنها را برای روز جزاء مهیّا فرموده.

فَنَذَرُ الَّذِينَ لا يَرْجُونَ لِقاءَنا پس آنها را واگذاردیم که منکر معاد هستند فِي طُغْيانِهِمْ هر قدر بتوانند طغیان و سرکشی کنند و مشغول بدنیا شوند يَعْمَهُونَ دنیا آنها را گیج و ویج و حیران و سرگردان کرده در همین سرگردانی بمانند

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۲] .... ص: ۳۵۵

وَ إِذا مَسَّ الْإِنْسانَ الضُّرُّ دَعانا لِجَنْبِهِ أَوْ قاعِداً أَوْ قائِماً فَلَمَّا كَشَفْنا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنا إِلى ضُرٍّ مَسَّهُ كَذلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۱۲)

و زمانی که تماس بگیرد انسان را ضرری از مرضی و کسالتی یا بلائی و مصیبتی یا فقری و تنگ دستی ما را میخواند در هر حال بپهلو خوابیده یا نشسته یا ایستاده پس چون ما از او این گرفتاری را و مضرّت را دفع کردیم و نجات پیدا کرد بکلی ما را فراموش میکند میرود مثل کسی که از ما چیزی نخواسته و بلائی باو متوجه نشده همین نحو زینت داده شد برای مسرفین آنچه را که بودند عمل میکردند این آیه شریفه هم شاهد قوی است بر آنچه در آیه قبل ذکر شد که انسان تا زمانی که مبتلا است دعا میکند، نذر میکند، توسل پیدا میکند که رفع بلاء از او بشود لکن چون خداوند رفع فرمود چنان میرود غرق معاصی و اعمال سوء میشود نه با خدا کاری دارد و نه با دین و احکام الهیه سر و کار دارد که گویا ابدا باو بلائی متوجه نشده و خدا در حق او تفضلی نفرموده.

وَ إِذا مَسَّ الْإِنْسانَ الضُّرُّ مس تلاقی دو چیز است بیکدیگر تلاقی ضرر بانسان و ضرر معنای عامّی دارد مقابل نفع هر امر ناملایمی که بانسان متوجه شود ضرر است چه گرفتار ظالم شده باشد یا ضرر مالی، بدنی، عرضی باو متوجه شده و او را بیچاره کرده و هیچگونه وسیله بر دفع او ندارد بیاد خدا می افتد.

دَعانا لِجَنْبِهِ خوابیده بر پهلو باشد او قاعدا نشسته باشد او قائما ایستاده باشد یعنی در هر حالی باشد ما را میخواند و اصلا یکی از حکم و مصالح این بلیات همین است که انسان متوجه خدا شود و دست از اعمال زشت و عقائد فاسده و اخلاق رذیله بردارد و ایمان و اعمال صالحه بجا آورد لکن انسان خیره سر فَلَمَّا كَشَفْنا عَنْهُ ضُرَّهُ که یکی از امتحانات بزرگ الهی همین است که دفع بلاء میکند و لکن پس از دفع انسان بهمان کفر و فسق و طغیان خود ادامه میدهد چنانچه در حق آل فرعون چنین کرد و چنان شدند وَ لَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قالُوا يا مُوسَى ادْعُ لَنا رَبَّكَ بِما عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَ لَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرائِيلَ فَلَمَّا كَشَفْنا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلى أَجَلٍ هُمْ بالِغُوهُ إِذا هُمْ يَنْكُثُونَ اعراف آیه ۱۳۰.

مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنا إِلى ضُرٍّ مَسَّهُ یعنی بکلی فراموش میکند که گویا ضرّی بآنها متوجه نشده و خدا در حق آنها عنایتی نفرموده.

كَذلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ مسرف زیاده روی در طغیان و معصیت و کفر و ظلم است و دنیا و هوای نفس و شیطان اعمال او را باو جلوه میدهند و در نظر او زینت داده میشود.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۳] .... ص: ۳۵۷

وَ لَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَ جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ وَ ما كانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ (۱۳)

و هر آینه بتحقیق ما هلاک کردیم چندین قرن پیش شماها را چون که ظلم کردند و پیغمبران آنها آمدند آنها را با معجزات و براهین و بیّنات و آنها نبودند که ایمان آورند و همین نحو جزا میدهیم قوم گنهکاران را.

این آیه شریفه تهدید شدیدی است برای کفار و مکذبین حضرت رسالت [ص که مشاهده کنند که وَ لَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ قوم نوح که بغرق هلاک شدند، قوم هود عاد بریح صرصر هلاک شدند، قوم صالح ثمود بصیحه، قوم شعیب اصحاب مدین بصاعقه، قوم لوط بخسف و نزول حجاره، قوم موسی فرعونیان بغرق در رود نیل و بسیار دیگر بزلزله و رجفه و خسف مثل قارون حتی اصحاب فیل بابابیل، نمرود بپشه، شداد بفجعه و هکذا.

و سرّ هلاکت آنها لَمَّا ظَلَمُوا هم بانبیاء ظلم کردند و هم بمؤمنین و هم بخود وَ جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ نوح، هود، صالح، ابراهیم، لوط، شعیب، موسی علیهم السلام هر کدام با معجزات روشن و ادله و براهین محکم و بینه واضحه وَ ما كانُوا لِيُؤْمِنُوا و مع ذلک ایمان بانبیاء نیاوردند بلکه اذیت بآنها کردند تا هلاک شدند.

كَذلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ بترسید ای مشرکین و کفار که ایمان برسول اکرم نیاوردید بهمین نوع بلاها هلاک شوید.

لطف حق با تو مداراها کند چون که از حد بگذرد رسوا کند

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۴] .... ص: ۳۵۷

ثُمَّ جَعَلْناكُمْ خَلائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ (۱۴)

پس از هلاکت قرون سابقه شما را که در عصر این پیغمبر محترم هستید

ما جانشین و جای گیر آنها قرار دادیم در روی زمین بعد از هلاکت آنها تا اینکه نظر کنیم که کدام یک شماها ایمان میآورید و خود را بسعادت نشأتین میرسانید یا مثل آنها بهمان کفر و شرک و تکذیب رسول باقی میمانید و در معرض هلاکت در میآورید چگونه عمل میکنید.

ثُمَّ جَعَلْناکُمْ خَلائِفَ فِی الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ ثم از برای تراخی است و خلیفه بمعنی جانشین است خلیفه اللّه انبیاء و اوصیاء هستند که واجب است همان نحوی که اطاعت خدا لازم است اطاعت آنها را نمود، امر آنها امر خدا است، نهی آنها نهی خدا است، خلیفه الرسول امامی است که بنصب رسول تعیین میشود و تعبیر بوصی میکنند چون بعد از رحلت رسول جای او می نشیند، و در اینجا تعبیر بخلیفه برای اینست که روی زمین منازل و مساکن آنها را تصرف کردند و بجای آنها جای گیر شدند.

لِنَنْظُرَ کَیْفَ تَعْمَلُونَ خداوند میداند هر که چه عملی انجام میدهد لکن معنی لننظر اینست که باید از هر کس ظاهر شود آنچه در باطن او است از ایمان اطاعت و معصیت، اعمال صالحه و سیئه یعنی ظاهر شود از شما آنچه که عمل میکنید تا حجت بر خلق تمام باشد و شما هم اگر مثل قرون سابقه رفتار کردید انتظار همان بلاها را داشته باشید و فردا هم در عذاب با آنها شرکت خواهید نمود و اگر ایمان آوردید بسعادت نائل می شوید.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۵] .... ص: ۳۵۸

وَ إِذا تُتْلی عَلَیْهِمْ آیاتُنا بَیِّناتٍ قالَ الَّذِینَ لا یَرْجُونَ لِقاءَنَا ائْتِ بِقُرْآنٍ غَیْرِ هذا أَوْ بَدِّلْهُ قُلْ ما یَکُونُ لِی أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقاءِ نَفْسِی إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ ما یُوحی إِلَیَّ إِنِّی أَخافُ إِنْ عَصَیْتُ رَبِّی عَذابَ یَوْمٍ عَظِیمٍ (۱۵)

و زمانی که تلاوت شود بر این مشرکین و کفار آیات ما که قرآن باشد گفتند

کسانی که امید ندارند ملاقات ما را که بیاور بقرآنی غیر این قرآن یا تبدیل کن او را بگو نیست از برای من اینکه تبدیل کنم قرآن را از پیش خود من متابعت نمیکنم مگر آنچه وحی برسد بمن محققا من میترسم اگر عصیان کنم پروردگار خود را عذاب روز عظیم را تنبیه- قرآن مجید بزرگ معجزه پیغمبر اسلام است و معجزه فعل الهی است و نشانه خداوندی است که بدست و زبان نبی جاری میشود و پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم نمیتواند باختیار خود هر وقت بخواهد اتیان کند چون بشر است و از قدرت بشر خارج است و کفار و مشرکین برای عدم قبول اعذاری میتراشند و بهانه هایی میگیرند من جمله اینکه وَ إِذا تُتْلی عَلَیْهِمْ آیاتُنا بَیِّناتٍ آیات شریفه قرآن مجید که با بیان روشن و ادله واضحه و احکام متقنه راه سعادت را نشان میدهد و انذار از آنچه موجب شقاوت است میفرماید قالَ الَّذِینَ لا یَرْجُونَ لِقاءَنَا که اصلا معتقد بمعاد نیستند برای بهانه گیری و عذرتراشی گفتند ائْتِ بِقُرْآنٍ غَیْرِ هذا زیرا این قرآن مذمت از خدایان ما میکند و مفاسد اخلاق ما را نشان میدهد و نکوهش از اعمال ما میکند أَوْ بَدِّلْهُ فرق این دو جمله اینست که اتیان بغیر این قرآن اینست که خداوند کتاب دیگری و آیات دیگری بفرستد که بر خورد به الاهان ما نشود و فضایح اخلاق و اعمال ما را فاش نکند، و اما تبدیل همین قرآن باشد لکن خود این جملاتی که باعث نکوهش ما است از او برداری و بجای او تمجید از خدایان ما و تعریف از کردارهای ما باشد بجای آن بگذاری.

و اما جواب از اتیان بغیر آن از قدرت پیغمبر خارج است چون معجزه است و احدی قدرت بر اتیانش ندارد.

و اما تبدیل اگر چه تحت قدرت پیغمبر است که بعض حملات قرآن را بیان نکند و بجای نعم، لا بگذارد و بالعکس لکن معصیت بزرگ است که دروغ و افتراء

بخدا بستن است و مقام عصمت مانع از آنست لذا در جواب آنها بفرما قُلْ ما یَکونُ لِی أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقاءِ نَفْسِی زیرا منافی با مقام رسالت است و معصیت بزرگ است چنانچه در جای دیگر میفرماید تَنْزِیلٌ مِنْ رَبِّ الْعالَمِینَ وَ لَوْ تَقَوَّلَ عَلَیْنا بَعْضَ الْأَقاوِیلِ لَأَخَذْنا مِنْهُ بِالْیَمِینِ ثُمَّ لَقَطَعْنا مِنْهُ الْوَتِینَ فَما مِنْکُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حاجِزِینَ حاقه آیه ۴۳ الی ۴۷، و نیز میفرماید ما ضَلَّ صاحِبُکُمْ وَ ما غَوی وَ ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی عَلَّمَهُ شَدِیدُ الْقُوی نجم آیه ۲ الی ۵، لذا میفرماید إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا ما یُوحی إِلَیَّ هر چه او بفرماید بیان میکنم

در پس آینه طوطی صفتم داشته اند آنچه استاد ازل گفت بگو میگویم

إِنِّی أَخافُ إِنْ عَصَیْتُ رَبِّی عَذابَ یَوْمٍ عَظِیمٍ اشکال- مثل وجود پیغمبری صلّی اللّه علیه و آله و سلّم چگونه خوف از عذاب دارد با اینکه خیال معصیت در قلب مبارکش خطور نکرده و همچنین سایر معصومین.

جواب- دو قسم خوف داریم یکی آنکه معصیتی از او صادر شده نمیداند آیا با او چه می کنند عفو یا عذاب دیگر خوف دارد که جلوگیر می شود از ارتکاب معصیت که معنای عدالت اینست که خوفی از روی قوّت ایمان در قلب ایجاد می شود که جلوگیر از کبائر و اصرار بر صغائر و منافیات مروّت باشد و این هم درجات بسیار دارد هر چه ایمان قوی تر خوف شدیدتر و جلوگیری بیشتر میشود تا بدرجه عصمت برسد که جلوگیر از خیال معاصی حتی از ترک اولی میشود و این آیه این معنا را نشان میدهد که من محال است معصیت کنم از جهت خوف که میفرماید إِنِّی أَخافُ إِنْ عَصَیْتُ رَبِّی

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۶] ..... ص: ۳۶۱

قُلْ لَوْ شاءَ اللَّهُ ما تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَ لا أَدْراكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُراً مِنْ قَبْلِهِ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۱۶)

بآنها بفرما اگر خداوند میخواست من تلاوت نمیکردم قرآن را برای شما و شما را دانا نمیکردم بقرآن پس بتحقیق مدتی از عمر خود در میانه شما بودم قبل از بعثت آیا پس از این تعقل نمیکنید.

مسئله اعتقادیه- و آن اینست که مکرر اشاره کرده ایم که وجود مقدس حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم در همان عالم نورانیت افاضه تمام علوم و کمالات باو شد و اولین نزول قرآن در همان عالم بقلب مطهر او شده و در این عالم هم بر دین خود عمل میکرد و تابع احدی نبود و مأمور بدعوت احدی هم نبود و حجت خدا در روی زمین عمّ بزرگوارش ابی طالب علیه السّلام آخرین وصی حضرت ابراهیم علیه السّلام بود در بنی اسماعیل و سایر مکلفین غیر بنی اسرائیل، و آخرین وصی حضرت عیسی علیه السّلام هم در بنی اسرائیل که اختلاف است که بوده و هر دو ودایع انبیاء را سپردند بحضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم حین بعثت لذا میفرماید قُلْ لَوْ شاءَ اللَّهُ یعنی بعد از بعثت هم اگر امریه الهیه نرسیده بود و مامور بدعوت نبودم ما تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ آیات و سور قرآنیه را برای شما تلاوت نمیکردم و این جمله دلالت ندارد که نمیدانستم و خبر نداشتم که مفسرین عامه توهّم کردند وَ لا أَدْراكُمْ بِهِ و بشما تعلیم نمیکردم و نمی فهمانیدم چنانچه چهل سال تلاوت و تعلیم نمیکردم.

فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُراً مِنْ قَبْلِهِ یعنی قبل البعثه مدت چهل سال در میان شما بودم حتی دعوت بتوحید که اولین کلمه تمام انبیاء بود نکردم و شما در بت پرستی اصرار داشتید که خانه خدا را بتکده کرده بودید.

أَ فَلا تَعْقِلُونَ آیا تعقل نمیکنید به اینکه بعد از چهل سال یک نفر در مقابل تمام اهل دنیا که همه مشرک بودند تا قوّه الهیه و مدد پروردگار نبود نمیتوانستم

قیام کنم با فقدان تمام وسائل ظاهریه و این خود یک دلیل محکم است بر حقانیت دین مقدس و خود معجزه بزرگی است.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۷] .... ص: ۳۶۲

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَری عَلَی اللَّهِ کَذِباً أَوْ کَذَّبَ بِآیاتِهِ إِنَّهُ لا یُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ (۱۷)

پس کیست ظالم تر از اینکه دروغ بخدا ببندد و افتراء زند و تکذیب آیات الهی کند محققا رستگار نخواهند شد گنه کاران مجرمین.

ظلم سه قسم است- ظلم بنفس، و ظلم بغیر بخصوص بانبیاء و ائمه دین [ع و ظلم نسبت بذات اقدس ربوبی که اعظم از همه شرک است چنانچه لقمان بفرزندش فرمود إِذْ قالَ لُقْمانُ لِابْنِهِ وَ هُوَ یَعِظُهُ یا بُنَیَّ لا تُشْرِکْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْکَ لَظُلْمٌ عَظِیمٌ لقمان آیه ۱۲، و این آیه شریفه هر سه قسم ظلم را بیان میفرماید:

۱- ظلم بخدا که اعظم از همه اقسام است که می فرماید فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَری عَلَی اللَّهِ کَذِباً که گفتند خدا بما امر کرده که شریک برای او قرار دهیم و آنها را پرستش کنیم و باعمال زشت و فحشاء عمل کنیم وَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَةً قالُوا وَجَدْنا عَلَیْها آباءَنا وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها اعراف آیه ۲۷، و گفتند ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِیُقَرِّبُونا إِلَی اللَّهِ زُلْفی زمر آیه ۴.

۲- ظلم بغیر که مفاد أَوْ کَذَّبَ بِآیاتِهِ آیات الهی انبیاء و اولیاء و آیات شریفه قرآن است که همه را رمی بکذب کردند انبیاء را کذّاب و مفتری شمردند قرآن را سحر و رقّی گفتند.

۳- ظلم بنفس که فرمود إِنَّهُ لا یُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ که ابدا رستگاری ندارند چنانچه در آیه بعد هم اشاره دارد

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۸] .... ص : ۳۶۳

وَ یَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا یَضُرُّهُمْ وَ لا یَنْفَعُهُمْ وَ یَقُولُونَ هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَ تُنَبِّئُونَ اللَّهَ بِما لا یَعْلَمُ فِی السَّماواتِ وَ لا فِی الْأَرْضِ سُبْحانَهُ وَ تَعالی عَمَّا یُشْرِکُونَ (۱۸)

و عبادت میکنند از غیر خدا اصنام و غیر اصنام را چیزهایی که نه میتوانند ضرری بآنها برسانند و نه نفعی بآنها ببخشند و میگویند که این اصنام شفیعان ما هستند نزد خدا که هر معصیتی بکنیم گذشت میکند بآنها بفرما آیا خدا را خبر میدهید بچیزی که خدا نمیداند در آسمانها و نه در زمین یعنی وجود ندارد زیرا اگر وجود داشت البته خدا میدانست منزه است و متعالی است از آنچه شرک میآورند وَ یَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا یَضُرُّهُمْ وَ لا یَنْفَعُهُمْ تعبیر بما فرمود که شامل ذوی العقول و غیر ذوی العقول از حیوانات و نباتات و جمادات شود از عبادت ملائکه و جن و انس و گاو و گوساله و اشجار و شمس و ستاره ها و آتش و اصنام شود که هیچکدام آنها بقدر خردلی نه ضرری و نه نفعی برای اینها ندارند.

وَ یَقُولُونَ هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِنْدَ اللَّهِ و اینها را وسائط فیض میدانند که از خدا میگیرند و بما میرسانند خلق میکنند، رزق میدهند، گناه می بخشند، بلاء دفع میکنند، نعمت افاضه میکنند، ما را بمقام قرب الهی میرسانند.

قُلْ أَ تُنَبِّئُونَ اللَّهَ بِما لا یَعْلَمُ فِی السَّماواتِ وَ لا فِی الْأَرْضِ در باب صفات ذاتیه کمالیه حق تبارک و تعالی که عین ذات است و صفت زائده نیست گفتیم دو قسم است صفات محضه و ذات اضافه، محضه طرف لازم ندارد مثل حیّ، حق، وجوب وجود قدیم و امثال اینها. و ذات اضافه آنکه متعلق لازم دارد علم معلوم میخواهد زیرا امر ربطی است بین عالم و معلوم، قدرت بین قادر و مقدور، بصیر بین مبصر بالکسر و مبصر بالفتح و هکذا، و چون معلوم وجود ندارد اطلاق علم بر او نمیشود از این جهت میفرماید بِما لا یَعْلَمُ چون شریک از برای او نیست و محال است

فِی السَّماواتِ وَ لا فِی الْأَرْضِ لذا فرمود لا یعلم و بتعبیر دیگر میداند که نیست پس علم بعدم دارد نه علم بوجود.

سُبْحانَهُ وَ تَعالی خداوند منزه و مبرّاء است از شرک زیرا ذات مقدسش صرف الوجود است و در مقابل وجود عدم و ماهیت است و ماهیت هم نیست (الماهیه من حیث هی هی لیست الا هی و الماهیه من حیث هی ان یکون لیس و لها من علّتها ان یکون ایس) عَمَّا یُشْرِکُونَ زیرا شرک ما به الامتیاز و ما به الاشتراک لازم دارد و موجب ترکیب و احتیاج و نقص و عیب میشود.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۹] .... ص: ۳۶۴

وَ ما کانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّهً واحِدَهً فَاخْتَلَفُوا وَ لَوْ لا کَلِمَهٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّکَ لَقُضِیَ بَیْنَهُمْ فِیما فِیهِ یَخْتَلِفُونَ (۱۹)

و نبودند ناس مگر بیک طریقه و یک مسلک و یک تیره پس مختلف شدند و اختلاف ورزیدند و اگر نبود کلمه سبقت گرفته بود از پروردگار تو هر آینه آنها را هلاک کرده بود در آنچه که بودند اختلاف میکردند دین خداوند یک دین است إِنَّ الدِّینَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلامُ و تمام انبیاء آمدند بر یک مسلک عقائد، اخلاق، احکام تماما یکی است فقط بعض خصوصیات بمقتضای اوقات و ازمنه و اشخاص فی الجمله تغییری پیدا کند لذا میفرماید وَ ما کانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّهً واحِدَهً حضرت آدم علیه السّلام یک دین آورد و تمام اولاد آدم تا زمان خاتم بر همان دین بودند و اول اختلافی که بعد از رحلت آدم در میان اولاد آدم ایجاد شد شیطان اغواء کرد آنها را که صورت آدم و آباء خود را بسازند و عبادت کنند و دستگاه شرک بسیار رواج پیدا کرد تا زمان نوح علیه السّلام که یک دنیا مشرک بودند و فقط معدودی قلیل ایمان آوردند و همچنین هلمّ جرّا تا زمان ابراهیم، موسی، عیسی تا زمان نبی اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم آن قدر مذاهب مختلفه در عالم ایجاد شده و همچنین

پس از رحلت حضرت الی زماننا هذا فَاخْتَلَفُوا این اختلاف شدید که هر دسته باغوای شیاطین و هواهای نفسانیه و رنگ آمیزیهای دنیویه بیک راهی رفتند که اقتضای هلاکت آنها را داشت و مستحق بلاهای خانمان سوز بودند فقط وَ لَوْ لا کَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّکَ که خداوند تفضلا آنها را بهلاکت نینداخت و آنها را مهلت داد تا آنکه از نسل آنها اشخاص صالح بوجود بیایند که بسا هزار طبقه را مهلت دهد برای پیدا شدن یک مؤمن بلی آنهایی که دیگر در نسل آنها مؤمنی بوجود نمیآمد آنها را هلاک فرماید مثل قوم نوح که عرض کرد لا یَلِدُوا إِلَّا فاجِراً کَفَّاراً نوح آیه ۲۹ لَقُضِیَ بَیْنَهُمْ حکم میفرمود بهلاکت آنها و لکن عذاب آنها را برای آخرت مهیّا فرموده فِیما فِیهِ یَخْتَلِفُونَ هر کدام را بقدر استحقاق او مبتلا میفرماید.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۰] .... ص: ۳۶۵

وَ یَقُولُونَ لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَیْهِ آیَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَقُلْ إِنَّمَا الْغَیْبُ لِلَّهِ فَانْتَظِرُوا إِنِّی مَعَکُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِینَ (۲۰)

و میگویند چرا آیه نازل نمیشود بر پیغمبر از جانب پروردگارش پس بگو منحصرا غیب مختص بخدا است پس شما انتظار داشته باشید محققا من هم با شما از منتظرین هستم.

وَ یَقُولُونَ لَوْ لا- أُنْزِلَ عَلَیْهِ آیَةٌ مِنْ رَبِّهِ مراد آنها از آیه نزول بلاء است بر آنها چنانچه بر امم سابقه نازل شده که اگر این پیغمبر راستگو است ما که باو ایمان نیاوردیم باید بلایی که ما را هلاک کند بر ما نازل شود چنانچه بر امم سابقه نازل شد و هلاک شدند.

فَقُلْ إِنَّمَا الْغَیْبُ لِلَّهِ خداوند میداند که صلاح در نزول بلاء چه موقع است چنانچه بر قوم نوح پس از هفتصد سال دعوت بلاء نازل شد و همچنین بر سایر امم

پس از مدتی که دعوت کردند انبیاء و اجابت نکردند قوم آنها بلاء نازل شد و بر شما هم هنوز دیر نشده بموقعش خواهید مشاهده کنید.

فَانْتَظِرُوا انتظار بلاء را داشته باشید غایه الامر بلاها مختلف بوده و اینها گرفتار قتل و تسلط مؤمنین و از بین رفتن شدند إِنِّی مَعَکُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِینَ چون مطمئن و معتقد بوعده های اله خود هستم که فرمود هُوَ الَّذِی أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدی وَ دِینِ الْحَقِّ لِیُظْهِرَهُ عَلَی الدِّینِ کُلِّهِ وَ لَوْ کَرِهَ الْمُشْرِکُونَ توبه آیه ۳۳ و نیز فرمود یُخْرِبُونَ بُیُوتَهُمْ بِأَیْدِیهِمْ وَ أَیْدِی الْمُؤْمِنِینَ فَاعْتَبِرُوا یا أُولِی الْأَبْصارِ حشر آیه ۲ و سایر آیات دیگر.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۱] .... ص : ۳۶۶

وَ إِذا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَهً مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُمْ إِذا لَهُمْ مَکْرٌ فِی آیاتِنا قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَکْراً إِنَّ رُسُلَنا یَکْتُبُونَ ما تَمْکُرُونَ (۲۱)

و زمانی که چشانیدیم بافراد انسان رحمتی از بعد از مضرّاتی که بآنها مساس پیدا کرده که دفع بلیات از آنها شد در این موقع از برای آنها مکر هست که در آیات ما می کنند بگو بآنها خداوند مکر او سریع تر است محققا ملائکه کتبه که رسل الهی هستند مینویسند آنچه را که مکر میکنید.

وَ إِذا أَذَقْنَا النَّاسَ مراد از ناس مشرکین و کفار و معاندین و مخالفین و اهل ضلالت است که اینها زمانی که مبتلا ببلاهای سخت شدند و خداوند بلطف و عنایت خود دفع آن بلاها را از آنها نمود و رحمت خود را بآنها چشانید که مفاد رَحْمَهً مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُمْ است حقیقه حسّ کردند.

إِذا لَهُمْ مَکْرٌ فِی آیاتِنا مکرهای کفار و مشرکین و اهل باطل بسیار است و اقسام زیادی دارد: یک قسم آنکه بیایند اظهار ایمان و موافقت کنند و داخله مسلمین را بهم زنند، یک قسم القاء شبهات در اذهان ضعفاء ایمان کنند، یک قسم

مانع شوند از تشرف دیگران بدین حق، یک قسم لباس حق بپوشند و گرگ باشند و گرگ بلباس میش در میانه گله و هزارها مکرهای دیگر مخصوصا اولی و دومی و سومی و معاویه و بنی امیه و بنی العباس و من یحذوا حذوهم که در قرآن بفرماید وَ قَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَ عِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَ إِنْ كانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبالُ ابراهیم آیه ۴۷، و مراد فی آیاتنا در حق انبیاء، ائمه، علماء، قرآن، اخبار احکام دین و امثال آنها.

قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْراً اما مکرهای آنها هر چه باشد و هر مقدار باشد تا مشیت حق تعلق نگیرد بقدر خردلی اثر ندارد، و اما مکر الهی بطوری آنها را مفتضح و رسوا کند و بعقوبات دنیوی و اخروی گرفتار کند که تصور نمیکردند بلکه بصورت مال و منال و جاه و مقام بآنها دهد که بسیار خوشنود باشند و در عین حال بلاء است و مورث زیادتی عقوبت آنها است وَ لا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّما نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ آل عمران آیه ۱۷۲ انّ رسلنا ملائکه که مأمور بر کتب اعمال هستند مثل رقیب و عتید يَكْتُبُونَ ما تَمْكُرُونَ جزئی و کلی اقوال و افعال آنها را ثبت و ضبط میکنند ما يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ق آیه ۱۷.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۲] .... ص: ۳۶۷

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ حَتَّى إِذا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَ جَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَ فَرِحُوا بِها جاءَتْها رِيحٌ عاصِفٌ وَ جاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكانٍ وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أَنْجَيْتَنا مِنْ هذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۲۲)

خداوند آن خدایی است که شما را سیر و گردش میدهد در بیابانها و دریاها تا اینکه زمانی که در کشتی باشید بیاید آنها را بباد موافق با کمال سرعت و

فرحناک میشونـد باد مخالف وزیدن میگیرد و امواج دریا از هر طرفی برخواسـته میشود و کشتی چهار موجه میشود بطوری که اطمینـان بهلاـکت و غرق پیـدا میکننـد خـدا را میخواننـد بـا کمـال خلوص و عقیـده خالص که اگر ما را از این هلاکت نجات بخشید ما البته از شکرگزاران میشویم.

هُوَ الَّذِی یُسَیِّرُکُمْ مرجع ضـمیر اللَّه است سیر حرکت و مسـافرت است از مرکزی بمرکزی و از برای سیر دو طریق است یکی خاکی که روی خشـکی سیر میکننـد و یکی آبی که بتوسط کشتی روی دریا حرکت میکنند و این دو وسـیله را خداوند برای بنـدگان مقرر فرموده و امروزه تفضـل بالاتر فرموده سیر هوایی هم فراهم نموده فِی الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ برّ شامل سیر زمینی و هوایی و بحر دریـایی میشود حَتَّی إِذا کُنْتُمْ فِی الْفُلْکِ جای گیر شدنـد در کشتی وَ جَرَیْنَ بِهِمْ بِرِیـحٍ طَیِّبَهٍ ریـح طیب باد موافق ملایم که براحتی کشتی حرکت میکند وَ فَرِحُوا بِها باین باد موافق دل گرم میشوند و خوشنود و خرم میگردند.

جاءَتْها رِیـحٌ عاصِفٌ باد تنـدی وزیدن میگیرد و کشتی منقلب میشود وَ جاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ کُلِّ مَکانٍ یعنی از هر چهار طرف که میگویند چهار موجه میشود و نزدیک میشود که کشتی غرق شود و اهلش هلاک شوند بیاد خدا میافتند وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِیطَ بِهِمْ گمان میکنند که الآن آب آنها را احاطه میکند دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِینَ لَهُ الدِّینَ خدا را از روی خلوص میخوانند و متدین بدین حق میشونـد و میگوینـد لَئِنْ أَنْجَیْتَنـا مِنْ هـذِهِ لَنَکُونَنَّ مِنَ الشَّاکِرِینَ اطـاعت میکنیم و دست از مخـالفت بر میـداریم و شـکرگزار میشـویم، و این موضوع اختصـاص بـدریا و کشـتی نـدارد انسـان در هر بلاـئی گرفتـار شـد توجه پیـدا میکنـد بلکه نـذورات و معاهداتی با خدا دارد لکن همین که نجات یافت بکلی فراموش میکند.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۳] .... ص : ۳۶۹

فَلَمَّا أَنْجاهُمْ إِذا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّما بَغْيُكُمْ عَلى أَنْفُسِكُمْ مَتاعَ الْحَياةِ الدُّنْيا ثُمَّ إِلَيْنا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۲۳)

پس چون خداوند آنها را نجات بخشید ناگاه آنها تجاوزات و تعدیات میکنند در زمین بدون حق ای گروه ناس منحصرا تجاوزات شما بر ضرر خود شما است فریب این چهار روزه دنیا را نخورید متاع دنیا ثبات ندارد پس از این عالم بسوی ما است برگشت شما پس خبر میدهد و آگاه میکند شما را بآنچه که بودید عمل میکردید.

فَلَمَّا أَنْجاهُمْ خداوند نجات داد آنها را از این مهلکه و بسلامت از کشتی خارج شدند إِذا هُمْ يَبْغُونَ بمعنی تعدی و تجاوز یعنی ظلم ببندگان خدا و منع آنها را از حقوق مسلمه آنها و زیاده روی در فحشاء و منکرات و کوتاهی در عبادات برای تحصیل زخارف دنیوی و از هر گونه ظلم و تعدی رو برگردان نیستند فِي الْأَرْضِ در مدت حیات دنیوی بغیر الحق بدون حق داشتن در تعدی و تجاوز.

يا أَيُّهَا النَّاسُ ای گروه مردم إِنَّما بَغْيُكُمْ عَلى أَنْفُسِكُمْ جز این نیست که بغی شما در حق خودتان است مَتاعَ الْحَياةِ الدُّنْيا تنها بهره مند شدن از دنیا است که در جنب بهره آخرت بسیار کم و ناچیز است.

ثُمَّ إِلَيْنا مَرْجِعُكُمْ روز قیامت در پیشگاه عرش اعظم الهی فَنُنَبِّئُكُمْ پس شما را آگاه و خبردار میکند بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ نامه های عمل، موازین قسط، حساب، شهادت اعضاء و جوارح و سایر شهود روز جزاء بنحوی که نتوانید انکار کنید.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۴] .... ص: ۳۷۰

إِنَّما مَثَلُ الْحَياةِ الدُّنْيا كَماءٍ أَنْزَلْناهُ مِنَ السَّماءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَباتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَ الْأَنْعامُ حَتَّى إِذا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَها وَ ازَّيَّنَتْ وَ ظَنَّ أَهْلُها أَنَّهُمْ قادِرُونَ عَلَيْها أَتاها أَمْرُنا لَيْلًا أَوْ نَهاراً فَجَعَلْناها حَصِيداً كَأَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْأَمْسِ كَذلِكَ نُفَصِّلُ الْآياتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۲۴)

اینست و جز این نیست مثل زندگانی دنیا مثل آب باران است که ما از بالا نازل میکنیم پس مختلط میشود باو روئیدنیهای زمین از ریاحین و ثمار و حبوب و بقول از چیزهایی که مأکولات انسان و حیوانات باشد تا اندازه ای که صفحه زمین سبز و خرّم شود و زینت یابد که منظره بسیار زیبا پیدا کند و گمان کنند اهل زمین که آنها همه نوع استفاده از اینها میتوانند کنند ناگاه باد سرد یا باد سموم در یک شب یا یک روز بامر الهی بوزد تمام شکوفه ها و سردرختیها را بزند یا بسوزاند فردا که صاحبانش بیابند که خداوند همه آنها را بآفت خشک کرده که گویا اصلا روز قبل نبوده همین نحو ما تفصیل میدهیم آیات خود را برای قومی که تفکر کنند.

این مثل برای بی اعتباری دنیا است که چهار روزی جلواتی دارد و زخارف خود را بآنها نشان میدهد و آنها را فریفته خود میکند بمال و منال و ریاست و جاه و مقام دلبستگی تامی پیدا میکنند که ناگاه باد اجل آنها میرسد و خاموش میشوند مثل شب تاریک و آن مال و منال و جاه و مقام و ریاست از دست آنها گرفته میشود بنحوی که گویا اصلا نبوده یا آنها از دنیا جدا میشوند یا دنیا از آنها رو برمیگرداند لذا میفرماید إِنَّما مَثَلُ الْحَياةِ الدُّنْيا این زندگانی دنیا که مقرون بانواع بلاها است و مورث هزار گونه زحمت و کش مکش و زد و خورد است و بالاخره ثبات و بقایی ندارد كَماءٍ أَنْزَلْناهُ مِنَ السَّماءِ مثل بارانهای بهاری است هوا را تلطیف میکند و صحرا را سبز و خرّم میکند و شکوفه ها و گلها را

باز میکند فَاخْتَلَطَ بِهِ نَباتُ الْأَرْضِ درختان باغها سر بهم میآورد، گلها در یک دیگر جلوه میکنند، گیاهها بیکدیگر وصل میشود.

مِمَّا یَأْکُلُ النَّاسُ چه از مأکولات انسانی باشد وَ الْأَنْعامُ حیوانی حَتَّی إِذا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَها زخرف حسن و زیبایی است و زخارف دنیا طلا و جواهرات است وَ ازَّیَّنَتْ زمین را زینت میدهد وَ ظَنَّ أَهْلُها ظاهرا مرجع ضمیر نباتات باشد و مراد از اهل صاحبان آنها، و ممکن است مرجع دنیا باشد و اهل اهل دنیا أَنَّهُمْ قادِرُونَ عَلَیْها حساب میکنند امسال چه اندازه میوه و حبوبات داریم و گوسفندان و حیوانات ما آذوقه فراوان دارند و چه اندازه استفاده داریم أَتاها أَمْرُنا لَیْلًا صبح که سر از خواب برمیدارند او نهارا عصر که بتماشا میروند مشاهده میکنند که امر الهی که آفت باشد متوجه شده فَجَعَلْناها حَصِیداً و تمام آنها را سوزانیده برق زده یا سردی هوا سیاه کرده، یا زنگ و کرم زده یا باد سموم خشک کرده کَأَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْأَمْسِ که گویا دیروز وجود نداشته و مجرد خیالی و نومی بوده.

کذلک این نحوه بیان را نُفَصِّلُ الْآیاتِ ما تفصیل میدهیم آیات خود را لِقَوْمٍ یَتَفَکَّرُونَ که متوجه شوند و فکر کنند در بی اعتباری دنیا و اما آنهایی که غافل هستند و اصلا توجه ندارند این امثال برای آنها نتیجه بخش نیست

[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۵] .... ص: ۳۷۱

وَ اللَّهُ یَدْعُوا إِلی دارِ السَّلامِ وَ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ (۲۵)

و خداوند دعوت میفرماید بنده گان را ببهشت که دار السلام است و هدایت میفرماید هر که را که بخواهد براه راست.

وَ اللَّهُ یَدْعُوا دعوت با امر تفاوت دارد از جهاتی: یکی آنکه در امر اعمال مولویت شده بخلاف دعوت، دیگر آنکه در امر استحقاق ثواب نمیآورد زیرا

وظیفه عبد اطاعت و عبودیت است آنچه باو اعطاء شود تفضل است، دیگر در مخالفت امر استحقاق عقوبت دارد اما دعوت اظهار محبت و عنایت و علاقه است چنانچه شما اگر دعوت کردید برای ضیافت دوستان و اقارب و بستگان خود را دعوت میکنید از ابتداء تفضل و عنایت است.

إِلی دارِ السَّلامِ دار السلام ضیافتخانه خدا است و اهل آن ضیف اللَّه هستند و این دعوت نسبت بتمام اهل عالم است غایه الامر کسانی که محبت و علاقه و دلبستگی با خدای مضیف دارند اجابت دعوت میکنند و کسانی که عداوت دارند و بی اعتناء هستند اجابت نمیکنند چنانچه اگر جماعتی را دعوت کردید کسانی که با شما ارتباط و مناسبتی ندارند اجابت نمیکنند.

وَ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ هدایت خداوند دو قسم است یکی ارائه طریق بارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام و بشارت و انذار این قسم نسبت بتمام مکلفین از جن و انس مساویست. دیگر ایصال بمطلوب باعطاء توفیق و اسباب هدایت و عنایات شخصیه و این خاص مؤمنین است و مفاد من یشاء است و صراط مستقیم دین قویم اسلام است بتمام خصوصیات آن از عقائد و احکام و وظائف

[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۶] .... ص: ۳۷۲

لِلَّذِینَ أَحْسَنُوا الْحُسْنی وَ زِیادَهٌ وَ لا یَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَ لا ذِلَّهٌ أُولئِکَ أَصْحابُ الْجَنَّهِ هُمْ فِیها خالِدُونَ (۲۶)

از برای کسانی که نیکویی میکنند نیکویی است و زیادتی و بر صورتهای آنها گردی نمی نشیند و نیست از برای آنها ذلّت و خواری اینها اهل بهشت هستند که آنها در بهشت مخلدند دیگر تمام شدن و بپایان رسیدن ندارد.

لِلَّذِینَ أَحْسَنُوا احسان عمل نیک کردن است چه احسان بنفس اطاعت اوامر الهی و ترک معاصی، و چه احسان بغیر بندگان خدا فقراء، ضعفاء، ارباب

حاجات و غیر اینها که بهترین آنها هدایت و ارشاد آنها است و چه احسان بدین از اعلاء کلمه اسلام و ترویج شعائر مذهبی و نحو اینها الحسنی خداوند هم اختصاصی میدهد خوبیها را باین طائفه از الطاف و عنایات و تفضلات و زیاده چنان رحمت و مغفرت و نعم اخروی شامل آنها شود که خطور نکرده باشد در قلب ملک مقرّبی و نبیّ مرسلی و افراد بشری.

وَ لا یَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ گردی و غباری بر صورت آنها نرسد کنایه از اینکه همّی و غمّی و توهّم سویی بر آنها متوجه نشود و لا ذلّه خفت و خواری و بی اعتنایی بآنها روی نیاورد.

أُولئِکَ أَصْحابُ الْجَنَّهِ تنبیه- مراد از احسنوا اگر این باشد که تمام کارهای آنها حسن باشد این آیه مختص میشود بمقام مقدس معصومین و اگر مراد فقط صدق احسان کند شامل تمام مؤمنین میشود زیرا عملی بالاتر و بهتر از ایمان نیست هُمْ فِیها خالِدُونَ فناء و زوال ندارد که مسئله خلود یکی از ضروریات دین و نصوص قرآنی و اخبار متواتره بر طبق آن داریم و قبلا متذکر شده ایم.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۷] .... ص: ۳۷۳

وَ الَّذِینَ کَسَبُوا السَّیِّئاتِ جَزاءُ سَیِّئَهٍ بِمِثْلِها وَ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّهٌ ما لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عاصِمٍ کَأَنَّما أُغْشِیَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعاً مِنَ اللَّیْلِ مُظْلِماً أُولئِکَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِیها خالِدُونَ (۲۷)

و کسانی که مرتکب معاصی و کارهای بد میشوند جزاء هر سیّئه عذابی است مناسب آن سیئه و دود و غبار ذلت و خاری آنها را فرو میگیرد نیست از برای آنها از عذاب الهی حفظ کننده ای کانّه صورتهای آنها سیاه میشود مثل یک قطعه از شب تاریک اینها اصحاب آتش هستند و آنها در آتش مخلدند.

وَ الَّذِینَ کَسَبُوا السَّیِّئاتِ سیّئه مقابل حسنه است و اعظم سیئات شرک و کفر

و ضلالت است مقابل ایمان و سیئات اقسامی دارد یک قسم سیئاتی است که هر عقل سلیمی حکم میکند بزشتی او که تعبیر بقبایح عقلیه میشود مثل ظلم، کذب، فحشاء و بسیار دیگر و گفتیم در محل خود قاعده ئیست مسلمه بین مشهور حکماء و اعلام (کلما حکم به العقل حکم به الشرع) زیرا بعد از وضوح قبح عقلا إِنَّ اللَّهَ ... يَنْهى عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَ الْبَغْيِ سوره نحل آیه ۹۲ و بالعکس (کلما حکم به الشرع حکم به العقل) زیرا تا مفسده و قبحی نداشته باشد شارع نهی نمیفرماید و یک قسم معاصی شرعیه است که عقول کوتاه است از درک مفاسد و معایب آنها فقط بطور اجمال میداند که تا دارای مفسده نباشد شارع نهی نمیکند، و یک قسم قبایح عرفیه است که در نظر نوع زشت و قبیح و موجب سبکی و خفت میشود که تعبیر از آن بمنافیات مروّت میکنیم و ناقض عدالت است.

جَزاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِها در باب حسنه هر چه بیشتر داده شود تفضل است لذا فرمود و زیاده در آیه قبل و در باب سیئه زائد بر استحقاق ظلم است مطابق استحقاق عدل است کمتر از آن عفو است و گذشت.

وَ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ بیان استحقاق که فردای قیامت باعث رسوایی نزد اهل محشر و بی اعتنایی و خفت می...ؤ...

ما لَهُمْ مِنَ اللَّهِ یعنی من عذاب اللّه من عاصم دوستان و رفقاء و اقارب و رؤساء و اصنام و ازلام نمیتوانند جلوگیری کنند كَأَنَّما أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ سیاه میشود صورتهای آنها قِطَعاً مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِماً مثل شب تاریک اولئک این گروه أَصْحابُ النَّارِ که آتش همیشه مصاحب آنها است و از آنها جدا نمیشود كُلَّما نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْناهُمْ جُلُوداً غَيْرَها لِيَذُوقُوا الْعَذابَ نساء آیه ۵۹ هُمْ فِيها خالِدُونَ بیانش گذشت.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۸] .... ص: ۳۷۵

وَ یَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِیعاً ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِینَ أَشْرَکُوا مَکانَکُمْ أَنْتُمْ وَ شُرَکاؤُکُمْ فَزَیَّلْنا بَیْنَهُمْ وَ قالَ شُرَکاؤُهُمْ ما کُنْتُمْ إِیَّانا تَعْبُدُونَ (۲۸)

و روزی که محشور میکنیم آنها را بالاجتماع پس می گوییم در حق کسانی که شرک آوردند که جای گیر شوید در مکان خود شما و شرکاء شما پس جدا میکنیم بین مشرکین و شرکاء و گفتند شرکاء آنها که نبودید شما ما را عبادت میکردید مسئله مشکله- و آن اینست که شرکاء مثل اصنام و اشجار و نار و شمس و گاو و گوساله و مجسمه ها چگونه محشور میشوند و چگونه نطق میکنند.

جواب- از آیات شریفه قرآن استفاده میشود که خداوند بقدرت کامله خود تمام موجودات را بنطق میآورد مثل شهود روز قیامت ایادی و ارجل و جوارح و اراضی که روی آنها عبادت شده مثل مسجد یا معصیت شده و ازمان مثل شهر صیام و لیالی و ایّام جمعات و امثال اینها حتی قرآن هم شهادت میدهد و شفاعت میکند و مخاصمه دارد و اخبار هم در این باب بسیار داریم، و نیز از آیات استفاده میشود که این معبودات باطله را در جهنم میبرند برای اینکه عبده آنها بفهمند که اینها هیچگونه اثری برای آنها نداشتند و ندارند مثل آیه شریفه إِنَّکُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَها وارِدُونَ لَوْ کانَ هؤُلاءِ آلِهَةً ما وَرَدُوها الایه انبیاء آیه ۹۸، حتی در خبر دارد سؤال شد از معصوم که مثل ملائکه و حضرت عیسی علیه السّلام هم وارد میشوند، جواب فرمودند که اینها خارج شدند بآیه بعد إِنَّ الَّذِینَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنی أُولئِکَ عَنْها مُبْعَدُونَ بناء علی هذا می گوییم وَ یَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِیعاً حتی وحوش وَ إِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ تکویر آیه ۵ ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِینَ أَشْرَکُوا خطاب بجمیع مشرکین است مکانکم باید در این عرصه محشر توقف کنید تا پرس و سؤال شوید انتم مشرکون و شرکائکم آنهایی را که می پرستیدید فَزَیَّلْنا بَیْنَهُمْ در سؤال اولا از شرکاء سؤال میشود و آنها را بنطق میآوریم

آنها نظر به اینکه شعور و ادراکی نداشتند و نمی فهمیدند کسی عبادت آنها کند و برای اینکه در آتش نروند منکر میشوند وَ قالَ شُرَكاؤُهُمْ باین مشرکین ما كُنْتُمْ إِيَّانا تَعْبُدُونَ.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۲۹] .... ص: ۳۷۶

فَكَفى بِاللَّهِ شَهِيداً بَيْنَنا وَ بَيْنَكُمْ إِنْ كُنَّا عَنْ عِبادَتِكُمْ لَغافِلِينَ (۲۹)

و همین شرکاء میگویند بمشرکین پس کفایت میکند شهادت خداوند میان ما و شما اینکه ما بودیم از عبادت شما ناآگاه.

فَكَفى بِاللَّهِ شَهِيداً چون خداوند متعال عالم السرّ و الخفیات است وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثاً نساء آیه ۸۹ وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا نساء آیه ۱۲۱ چون شهادت دهد جای تردید نیست بلکه شهادت معصوم مورث قطع بواقع میشود چه انبیاء و ائمه و چه ملائکه بلکه بسیاری از موارد انسان از قول و شهادت یک عالم عادل یقین پیدا میکند چه رسد بشهادت حق.

چون شهادت داد حق که بود ملک تا شود اندر شهادت مشترک

بَيْنَنا وَ بَيْنَكُمْ میان ما شرکاء و شما مشرکین چه شهادتی خداوند میدهد ان کنّا اینکه ما شرکاء بودیم عن عبادتکم از عبادت شما ما را و پرستش شما لغافلین چون شعور و ادراک و عقل نداشتیم یک جمادی بیشتر نبودیم از کجا درک میکردیم که شما ما را عبادت میکنید.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۰] .... ص: ۳۷۶

هُنالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ ما أَسْلَفَتْ وَ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلاهُمُ الْحَقِّ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما كانُوا يَفْتَرُونَ (۳۰)

این موقع است که می یابد هر نفسی آنچه را پیش فرستاده و آنها را برمیگردانند بسوی پروردگار که صاحب اختیار آنها است بولایت حقه حقیقیه و نمی یابند

و از دست میدهند آنچه را که بودند افتراء میزدند و تکذیب میکردند و دروغ میگفتند.

هنالک یعنی در این موقع که روز جزاء باشد تبلو بیابد و ظاهر شود و مشاهده کند کلّ نفس هر صاحب نفسی ما أَسْلَفَتْ آنچه پیش فرستاده که در جای دیگر میفرماید وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً کهف آیه ۴۷، و در کیفیت حضور اعمال بعضی گفتند اعمال مجسم میشود، بعضی گفتند مراد جزای اعمال است، بعضی گفتند مراد نامه عمل است که لا یُغادِرُ صَغِیرَةً وَ لا کَبِیرَةً إِلَّا أَحْصاها کهف آیه ۴۷.

تحقیق کلام اینست که کلمه تبلوا در این آیه و وجدوا در سوره کهف دلالت ندارد بر رؤیت بچشم و بصر تا محتاج باین تأویلات باشیم بلکه یافتن بمعنی معرفت و علم و ظهور در ذهن است بهر وسیله که باشد بمشاهده نامه عمل یا شهادت اعضاء و جوارح یا مشاهده جزای آنها یا شهادت ملائکه و انبیاء و ائمه علیهم السلام کارهای آنها را برای آنها مکشوف میشود که میفرماید فَکَیْفَ إِذا جِئْنا مِنْ کُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِیدٍ وَ جِئْنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً نساء آیه ۴۵.

وَ رُدُّوا آورده میشوند إِلَی اللَّهِ در پیشگاه عرش ربوبی مَوْلاهُمُ الْحَقِّ ولایت کلیه حقّه حقیقیه ذاتیه اختصاص باو دارد که بحق حکم میفرماید و خردلی ظلم و اجحاف در حکم او نیست.

وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما کانُوا یَفْتَرُونَ بتها و رؤساء و آباء و کسانی را که متابعت میکردند و میگفتند هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِنْدَ اللَّهِ یونس آیه ۱۹ و خیال میکردند که اینها دست گیری میکنند و دفع بلیات مینمایند گم میشوند و آنها را نمی یابند

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۱] .... ص : ۳۷۸

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ وَ مَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ يُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَ مَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَ فَلا تَتَّقُونَ (۳۱)

بفرما باین مشرکین کیست که شما را روزی میدهد از آسمان بنزول باران و تابش خورشید و وزیدن باد و زمین باخراج نباتات و حبوب یا کیست مالک قوّه سامعه و باصره است میدهد و میگیرد و کیست زنده را از مرده خارج میکند و مرده را از زنده و کیست تدبیر امر میفرماید پس زود باشد که جواب دهند و میگویند خداوند عالم پس بگو چرا از مخالفت او پرهیز نمیکنید قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ مراد از سماء عالم بالا- است که بتوسط ابر و باران و ریاح و اشعه شمس گیاه از زمین میروید و ممکن است مراد همان طبقات بالا- باشد که سماوات سبع است زیرا میفرماید وَ فِي السَّماءِ رِزْقُكُمْ وَ ما تُوعَدُونَ ذاریات آیه ۲۲، و رزق اگر چه بمعنی عام است هر چه خداوند اعطاء فرماید رزق است لکن ظاهرا مراد همان مأکولات است بقرینه و الارض که روئیدنیها باشد و البته معلوم است که اینها از قدرت بشر خارج است چه رسد باصنام و حیوانات و جمادات که معبود خود میدانند.

أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ از باب مثال است و الّا تمام حواس ظاهره و باطنه و قوای نفسانیه بید قدرت حق بهر که میدهد و از هر که میگیرد و تعبیر بسمع مفردا و ابصار جمعا این است که سمع قوّه شنیدن است و آلت آن آذان است که بجمع تعبیر میشود و هر که چه قوه سامعه داشته باشد یا نداشته باشد اذنین را دارد بخلاف بصر که ممکن است اصلا چشم نداشته باشد.

وَ مَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ يُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ بعضی گفتند مراد اخراج انسان و حیوانات از نطفه و اخراج نطفه است از انسان و حیوان.

بعضی گفتند مراد مؤمن از کافر و کافر از مؤمن، و لکن ظاهر بنظر اینست که مراد اخراج اشیاء حیه است از نباتات و حیوانات و انسان از تراب و خاک که جماد صرف است بقرینه قوله تعالی یا أَیُّهَا النَّاسُ إِنْ کُنْتُمْ فِی رَیْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْناکُمْ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَهٍ الایه حج آیه ۵، پس از آن برمیگردید بهمان خاک که از شما حیوانات زنده خاک میشود بقرینه قوله تعالی أَ یَعِدُکُمْ أَنَّکُمْ إِذا مِتُّمْ وَ کُنْتُمْ تُراباً وَ عِظاماً أَنَّکُمْ مُخْرَجُونَ مؤمنون آیه ۲۷.

وَ مَنْ یُدَبِّرُ الْأَمْرَ تدبیر امور بر وفق نظام جملی عالم گفتند افلاطون از شاگردان خود پرسید که اگر نظام عالم بدست شما بود چه میکردید تا نوبت رسید بخود افلاطون گفت تمام اینها اشتباه است اگر نظامی بهتر از این نظام فعلی بود خداوند آن نحو تدبیر مینمود.

جهان چون چشم و خال و خطّ ابرو است که هر چیزی بجای خویش نیکو است

فَسَیَقُولُونَ اللَّهُ اعتراف میکنند که تمام این امور بید قدرت خدا است و احدی قدرت ندارد فَقُلْ أَ فَلا تَتَّقُونَ پس از این اعتراف چرا از مخالفت او پرهیز نمیکنید.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۲] .... ص: ۳۷۹

فَذلِکُمُ اللَّهُ رَبُّکُمُ الْحَقُّ فَما ذا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلالُ فَأَنَّی تُصْرَفُونَ (۳۲)

پس اینست بر شما خداوند عالم پروردگار شما حقا و واقعا پس نیست چیزی بعد از حق مگر ضلالت و گمراهی آیا پس از این بیان پس چرا رو برمیگردانید فذلکم خطاب بمشرکین است بعد از اعتراف به اینکه امور مذکوره در آیه قبل بدست قدرت الهی است و از قدرت غیر او خارج پس این اللَّهُ رَبُّکُمُ مربی شما و پرورش دهنده شما است الحقّ ربّ حقیقی و واقعی او است باید او را عبادت کرد و غیر او هر چه و هر که باشد باطل است ذلِکَ بِأَنَّ الَّذِینَ

كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْباطِلَ وَ أَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ

محمد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم آیه ۳ فَما ذا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلالُ پس هر چه بعد الحق است متابعت آن نیست مگر ضلالت و گمراهی فَأَنَّی تُصْرَفُونَ بعد از این ادله و براهین که قابل انکار نیست و خود اعتراف دارید پس چرا رو برمیگردانید از عبادت او و عبادت غیر او را میکنید صرف برگشتن و برگردانیدن چیزی است بچیزی می گویی منصرف شدم.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۳] .... ص: ۳۸۰

كَذلِكَ حَقَّتْ كَلِمَهُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لا يُؤْمِنُونَ (۳۳)

این نحو حق و ثابت است عذاب پروردگار تو بر کسانی که فاسق هستند محققا آنها ایمان نمیآورند.

کذلک بعد از این بیان و برهان و اقرار و اعتراف مع ذلک اثر باینها نبخشد حَقَّتْ كَلِمَهُ رَبِّكَ ظاهرا مراد عذاب جهنم است بدلیل قوله تعالی وَ لكِنْ حَقَّتْ كَلِمَهُ الْعَذابِ عَلَى الْكافِرِينَ زمر آیه ۷۱، و معنای حق یعنی ثابت و محقق و بجا و بموقع است و مستحق عذاب هستند.

عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا فسق خروج از طاعت است و فساد در ارض و ایذاء و اذیت و لذا حیوانات موذیه را فسقه اطلاق کردند، در خبر است از حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فرمود

(خمس فواسق یقتلن فی الحل و الحرم الغراب و الحداق و الکلب و الحیّه و الفاره)

و فاره را فویسقه نام نهادند و فسق شرعا ضد عدل است فاعل کبائر، مصرّ بر صغائر، مرتکب منافیات مروت و واسطه بین فسق و عدالت هم ممکن است که مرتکب این امور نشده ولی ملکه عدالت هم پیدا نکرده و مراد در این مقام کسانی هستند که زیر بار اطاعت خدا و رسول نمیروند و دست از اعمال زشت خود برنمیدارند.

أَنَّهُمْ لا- يُؤْمِنُونَ مسئله- فاسق اگر منکر وجوب اطاعت شد کافر و نجس است و اگر انکار نمیکنند عاصی هستند و مراد در مقام قسم اول هستند و لذا خبر میدهد که اینها ایمان نمیآورند و بکفر از دنیا میروند.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۴] .... ص : ۳۸۱

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكائِكُمْ مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ قُلِ اللَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ (۳۴)

بگو بمشرکین آیا در شرکاء شما کسی هست که خلق کند مخلوقات را در ابتداء امر از عدم بوجود بیاورد پس از آن اعاده دهد و فانی کند بگو اللَّه خداوند ابتداء میکند از عدم بوجود میآورد پس آن موجود را معدوم میکند پس کجا منقلب میشوید و دروغ میبندند.

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكائِكُمْ بتها و اصنام و معبودات باطله و اطلاق شرکاء بر آنها یا بمناسبت اینست که آنها را شریک خدا میشمارند و بهمین مناسبت آنها را مشرک مینامند، یا اینکه شریک اموال خود میدانند که یک قسمت اموال را مصرف آنها میکنند چنانچه گفتند هذا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَ هذا لِشُرَكائِنا انعام آیه ۱۳۷، لکن معنای اول انسب است.

مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ اختلافی است بین حکماء و ملیین عالم که عالم قدیمست یا حادث حکماء بمناسبت اینکه خداوند را علت تامه میدانند و انفکاک معلول از علت محال است عالم را قدیم میدانند چون علة قدیم است، و نظر به اینکه بعض حوادث را بالعین مشاهده میکنند در ربط حادث بقدیم کلماتی گفتند، لکن ملیین چون خدا را فاعل بالاختیار از روی علم و قدرت میدانند و علة تامه فاعل بالاجبار است لذا خداوند را علة فاعلی میدانند و فعلش تابع حکم و مصالح و قابلیت محل است و علة تامه مرکب از علة فاعلی و شرائط و فقدان موانع است و خداوند بسیط است

لذا عالم را حادث و مسبوق بعدم میدانند و آیات و اخبار در این باب فوق حدّ احصاء است لذا میفرماید در این شرکاء شما کسی هست قدرت داشته باشد معدومی را موجود کند ثُمَّ یُعِیدُهُ پس از آن همین موجود را معدوم نماید، البته این سؤال جواب ندارد زیرا چیزی که خود معدوم بوده و موجود شده کجا همچه قدرتی دارد

(ذات نایافته از هستی بخش کی تواند که شود هستی بخش)

لذا میفرماید قُلِ اللَّهُ یَبْدَؤُا الْخَلْقَ چون هستی ذاتی حق است و تمام هستیها از او هست شده.

ای همه هستی ز تو پیدا شده خاک ضعیف از تو توانا شده

زیر نشیند همه کائنات ما بتو قائم چو تو قائم بذات

فَأَنَّی تُؤْفَکُونَ افک بمعنی انقلاب است یعنی وارونه شدن و باین معنی است وَ الْمُؤْتَفِکَهَ أَهْوی نجم آیه ۵۴ که شهر قوم لوط کنده شد و ببال جبرئیل بالا رفت و منقلب گردید و ساقط شد بر زمین و المؤتفکات توبه آیه ۷۱ که هفت شهر قوم لوط است و بهمین معنا است فرمایش امیر المؤمنین باهل بصره در جنگ جمل

(یا اهل البصره یا اهل المؤتفکه یا جند المرأه و اتباع البهیمه الی آخر الخطبه)

که مفصل است و مفادش اینست که بصره دو مرتبه زیر آب رفته و یک مرتبه دیگر هم در دوره رجعت میرود و منقلب میشود، و مراد از جند المرأه لشگر عایشه است، و اتباع بهیمه ناقه او است و بمعنی دروغ بستن است که تهمت و افتراء میگویند و باین معنی است آیه شریفه إِنَّ الَّذِینَ جاؤُ بِالْإِفْکِ عُصْبَهٌ مِنْکُمْ الآیات نور آیه ۱۲، راجع بافک عایشه بماریه قبطیه که شرح آن مفصلا گذشت و اختلاف عامه و خاصه در تفسیر این آیات و اخبار وارده در این باب و این معنی هم مناسب با معنی اول است زیرا امری را بر خلاف حق و واقع نشان میدهد و میگوید:

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۵] .... ص : ۳۸۳

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَ فَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لا يَهِدِّي إِلَّا أَنْ يُهْدى فَما لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ (۳۵)

بگو بمشرکین آیا از شرکاء شما کسی هست که بنده گان را هدایت کند براه حق بگو اللَّه است که هدایت میفرماید بحق آیا پس کسی که هدایت کند بسوی حق سزاوارتر است اینکه متابعت شود یا کسی که نمیتواند هدایت کند مگر آنکه خودش هدایت شود پس چیست از برای شما که اینچنین حکم میکنید.

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ شرکاء مشرکین دو قسم هستند اما بتها و نباتات و شمس و نار و گاو و گوساله که اصلا قابل هدایت نیستند، و قسم دوم ذوی العقول مثل ملائکه و جن و انس اگر چه قابلیت دارند لکن خود محتاج بهدایت هستند قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ فقط هدایت از جانب پروردگار است حتی وجود حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که اشرف موجودات است در حقش میفرماید در قرآن إِنَّكَ لا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ قصص آیه ۵۶.

أَ فَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ که خداوند متعال است و بس أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ سزاوار است که اطاعت او را کنید و متابعت نمائید تا هدایت شوید أَمَّنْ لا يَهِدِّي چه قابل هدایت نباشد و چه احتیاج بهدایت داشته باشد إِلَّا أَنْ يُهْدى که شرائط هدایت در او باشد و موانع در بین نباشد و قابلیت و مقتضیات هدایت در او جمع شود فَما لَكُمْ پس دلیل شما بر متابعت شرکاء بخود چیست كَيْفَ تَحْكُمُونَ چگونه حکم میکنید با این دلیل روشن واضح که هر صاحب حسّ و شعور درک میکند.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۶] .... ص : ۳۸۴

وَ ما يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلاَّ ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِما يَفْعَلُونَ (۳۶)

و متابعت نمیکنند اکثر این کفار و مشرکین مگر ظن و گمان را و محققا ظن انسان را بی نیاز نمیکند از حق بمقدار خردلی که باید دست آورد محققا خدا عالم است بآنچه میکنند.

وَ ما يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا از برای انسان نسبت بوجود و عدم شیئی حالاتی است علم، ظن، شک، جهل، وهم، اگر یقین بوجود شیئی داشته باشد و واقعا وجود دارد علم است و اگر واقعا وجود ندارد جهل مرکب است از دو جهل جاهل بواقع است و جاهل بجهل خود، و اگر احتمال خلاف واقع را هم میدهد اگر ترجیح در یک طرف احتمال باشد ظن است و آن طرف مرجوح وهم است و اگر ترجیح در هیچ طرفی نباشد شک است و ظن در باب عقائد اصلا اعتبار ندارد زیرا علم و یقین و قطع لازم دارد بخصوص ظنونی که منشأ آن فاسد باشد مثل تقلید سابقین و آباء و اجداد، و اما ظن در فروع اگر دلیل قطعی بر اعتبارش باشد حجه است مثل ظنون اجتهادیه که از ظواهر آیات و اخبار معتبره و امثال آنها بدست میآید بعد از فحص تام و اما اگر مدرک یقینی ندارد با شک و وهم در یک درجه است و ظنون مشرکین دارای سه عیب است:

اولا در عقائد و اصول دین بالاخص توحید خردلی اعتبار ندارد، و ثانیا مدرک و منشأ آن فاسد و عاطل است که تقلید آباء و اهل ازمنه قبل است

خلق را تقلیدشان بر باد داد ای دو صد لعنت بر این تقلید باد

و ثالثا ادله قطعیه و براهین عقلیه و حسّیه و معجزات رسل بلکه مسئله توحید از بدیهیات اولیه است بر خلاف این ظنون قائم است.

إِنَّ الظَّنَّ لا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً مثلا اگر کسی احتمال و ظن بنبودن

سبعی یا لصّی یا عدوی یا غرق و هدم و سمّی داشته باشد و مرتکب شد و هلاک شد (لا یلومن الا نفسه) عقل هر ذی عقلی حکم میکند که محتمل الضرر را چه ظن، چه شک، چه وهم باید ترک کرد بخصوص ضرر آخرتی و عذاب ابدی إِنَّ اللَّهَ عَلِیمٌ بِما یَفْعَلُونَ لا- تَخْفی مِنْکُمْ خافِیَهٌ حاقه آیه ۱۸ لا- یَخْفی عَلَی اللَّهِ مِنْهُمْ شَیْ ءٌ مؤمن آیه ۳، و غیر اینها و البته بعذاب کلیه افعال خود معذب میشوند.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۷] .... ص : ۳۸۵

وَ ما کانَ هذَا الْقُرْآنُ أَنْ یُفْتَری مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ لکِنْ تَصْدِیقَ الَّذِی بَیْنَ یَدَیْهِ وَ تَفْصِیلَ الْکِتابِ لا رَیْبَ فِیهِ مِنْ رَبِّ الْعالَمِینَ (۳۷)

و نمیباشد این قرآن مجید اینکه افتراء و تهمتی باشد از جانب غیر خدا و لکن تصدیق میکند کسانی که قبلا بودند یا پیش آمد شده و کتابی است که جدا میکند بین حق و باطل هیچگونه ریبی در او نیست از جانب پروردگار عالمیان است در مجلد اول در باب مقدمه های ده گانه اهمیت قرآن و معجزه بزرگ پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم از هشت جهت و فضیلت آن را بیان کرده ئیم مراجعه فرمائید و در اینجا بطور اختصار در شرح این آیه شریفه میپردازیم.

وَ ما کانَ هذَا الْقُرْآنُ أَنْ یُفْتَری مِنْ دُونِ اللَّهِ ردّ کفار و مشرکین است که گفتند أَضْغاثُ أَحْلامٍ بَلِ افْتَراهُ بَلْ هُوَ شاعِرٌ انبیاء آیه ۵، و در بسیاری از آیات حتی آیه بعد أَمْ یَقُولُونَ افْتَراهُ خداوند میفرماید این قرآن مجید افتراء بخدا نیست زیرا معجزه بودن قرآن از آفتاب روشن تر است از صدر اسلام الی کنون با این همه زبردستیها و اکتشافات این همه دشمن اسلام نتوانستند یک سوره مثل آن بیاورند إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی عَلَّمَهُ شَدِیدُ الْقُوی نجم آیه ۵ و ۶.

وَ لکِنْ تَصْدِیقَ الَّذِی بَیْنَ یَدَیْهِ تصدیق جمیع انبیاء سلف آدم، شیث، نوح

هود، صالح، ابراهیم، انبیاء بنی اسرائیل و صحف و تورات و زبور و انجیل آنها را میکند که اگر قرآن نبود ما دلیلی بر نبوت احدی از آنها و صحت کتب آنها نداشتیم وَ تَفْصِیلَ الْکِتابِ راجع بجمیع مصالح عباد از عقائد و اخلاق و احکام از واجبات و محرمات و حدود و دیات و مواریث و مواعظ و آنچه صلاح دنیا و آخرت آنها است و نصایح و از امور آخرت و عواقب و پیش آمدها و نجات و هلاکت خبر داده ببیان روشن و واضح لا رَیْبَ فِیهِ جای شک بر احدی نگذاشته مِنْ رَبِّ الْعالَمِینَ ریب عبارت از شکی است که منشأ عقلایی ندارد مثل شک وسواسی و شک کثیر الشک و نحو اینها و قرآن مجید جای همچه شکی در او نیست که حتی وسواسی و کثیر الشک هم در قرآن شک نمیکند برای وضوح آنکه این از جانب رب العالمین است و احدی جز او قدرت بر این ندارد چنانچه میفرماید

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۸] .... ص: ۳۸۶

أَمْ یَقُولُونَ افْتَراهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَهٍ مِثْلِهِ وَ ادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ (۳۸)

آیا میگویند که حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم افتراء بخدا بسته و این قرآن را خود بهم بافته بگو اگر چنین است پس بیاورید شما بیک سوره مثل قرآن و هر قدر میتوانید و استطاعت دارید دعوت کنید کسانی را که با شما کمک کنند در آوردن یک سوره اگر شما هستید راست گویان.

این آیه شریفه تهدیدش از سایر آیات در این باب زیادتر است زیرا در یک جا تعبیر بمثله فرموده قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ عَلی أَنْ یَأْتُوا بِمِثْلِ هذَا الْقُرْآنِ لا یَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَ لَوْ کانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِیراً بنی اسرائیل آیه ۹۰، و در جای دیگر قناعت بده سوره کرده أَمْ یَقُولُونَ افْتَراهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَیاتٍ وَ ادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ هود آیه ۱۶، و در اینجا اکتفاء

بیک سوره و لو سور قصار باشد فرموده أَمْ یَقُولُونَ افْتَراهُ تردید از خداوند نیست بلکه معنی اینست که مشرکین نسبتهای ناروایی بحضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم زدند کذّابش گفتند، ساحرش نامیدند، مجنونش خواندند یکی از نسبتها اینکه آن قرآن مجید را از مفتریات او شمردند حتی گفتند که دیگران هم او را اعانت و کمک کردند وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِنْ هَذا إِلَّا إِفْکٌ افْتَراهُ وَ أَعانَهُ عَلَیْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فرقان آیه ۵.

قُلْ فَأْتُوا بِسُورَهٍ مِثْلِهِ یک سوره و لو مشتمل بر سه آیه باشد مثل سوره کوثر و سوره عصر وَ ادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ هر قدر میتوانید برای آوردن یک سوره از فصحاء و بلغاء و دانشمندان و شعراء زبردست دعوت کنید غیر از خداوند متعال إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ در این نسبت افتراء زیرا پیغمبر یک بشری بیش نیست اگر از خود بافته بود دیگران هم قدرت داشتند و چون تا دامنه قیامت همچه قدرتی بر احدی نیست معلوم میشود که این دعوی کذب محض است و این قرآن کلام حق است و معجزه باقیه رسول اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۳۹] .... ص: ۳۸۷

بَلْ کَذَّبُوا بِما لَمْ یُحِیطُوا بِعِلْمِهِ وَ لَمَّا یَأْتِهِمْ تَأْوِیلُهُ کَذلِکَ کَذَّبَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ کَیْفَ کانَ عاقِبَهُ الظَّالِمِینَ (۳۹)

بلکه تکذیب کردند بسبب آنکه احاطه علمی بآن نداشتند و هنوز نیامده بود آنها را تأویل آنچه نمیدانستند و همین نحو بود تکذیب امم سابقه انبیاء خود را پس نظر کن ببین چگونه بوده است عاقبت ظلم کنندگان.

بَلْ کَذَّبُوا بِما لَمْ یُحِیطُوا بِعِلْمِهِ وَ لَمَّا یَأْتِهِمْ تَأْوِیلُهُ در این جمله مفسرین اختلاف زیادی دارند بعضی گفتند چون قرآن متشابهاتی دارد و اینها احاطه علمی نداشتند بآنها و تأویلش را نپرسیده بودند تکذیب کردند، بعضی گفتند چون قرآن

بواطنی دارد هفت بطن دارد الی هفتاد بطن و خبر از بواطن آن نداشتند و برای آنها بیان نشده بود تکذیب کردند، و بعضی گفتند علم بنظم و ترتیب آن نداشتند بعضی گفتند راجع بامر رجعت است چنانچه در اخبار دارد، بعضی گفتند راجع بامر آخرت است.

و تحقیق کلام اینست که بسیار از افراد بخصوص در زمان حاضر اموری که بنظر آنها بعید میآید و بر خلاف عادت است انکار میکنند مثل اینکه طول عمر حضرت بقیه اللَّه عجل اللَّه تعالی فرجه و رجعت ائمه اطهار صلوات اللَّه علیهم و معراج حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و سؤال قبر و بعث در قیامت را منکر میشوند و از همین باب است که امم سابقه وعیدهایی که انبیاء بآنها میدادند از نزول بلاء در مخالفت آنها تکذیب میکردند تا موقعی که گرفتار میشدند و بهلاکت میافتادند لذا میفرماید بَلْ كَذَّبُوا بِما لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ که باور نمیکردند و حال آنکه آنچه عقلا ممکن است و لو بر خلاف عادت باشد از قدرت الهی بیرون نیست و نباید تکذیب کرد. از حکیم الهی نقل است که گفت (کلّما قرع سمعک من عجائب عالم الکیان فذره فی بقعه الامکان ما لم نرددک عنا قائم البرهان) مجرد استبعاد و نداشتن علم موجب تکذیب نمیشود با اینکه اگر قرآن خبر دهد قطع بآن حاصل میشود بعد از ثبوت معجزه بودن آن و نباید شک کرد چه رسد انکار و تکذیب نمود.

وَ لَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ تأویل از اول و رجوع است یعنی هنوز آثارش بر آنها ظاهر نشده بلی پس از وقوع آن وقت تصدیق میکنند و فائده ندارد مثل تصدیق فرعون پس از غرق كَذلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ که آنچه انبیاء تخویف و انذار میکردند بنزول بلاء باور نمیکردند تا گرفتار میشدند.

فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الظَّالِمِينَ قوم نوح، عاد، ثمود، قوم لوط، اصحاب مدین، فرعونیان اینها هم همین نحو هستند.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۰] .... ص: ۳۸۹

وَ مِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ لا يُؤْمِنُ بِهِ وَ رَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ (۴۰)

و بعضی از این مشرکین کسانی هستند که ایمان بقرآن آوردند و بعضی از آنها ایمان نیاورده اند و پروردگار تو عالم تر است بکسانی که افساد میکنند این آیه شریفه را دو نحوه تفسیر کردند یکی آنکه مشرکین دو دسته هستند یک دسته یقین پیدا کردند بحقانیت قرآن ولی از روی عناد و عصبیت و حبّ جاه و مال انکار کردند که مفاد وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَيْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ نمل آیه ۱۴، و بعضی بشک و تردید باقی هستند، و دیگر آنکه بعضی از روی حقیقت آمدند و مشرف شدند و ایمان آوردند که مفاد وَ مِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ است و این معنی دوم اظهر بلکه ظاهر است بدو قرینه یکی آنکه ایمان بر کسی که یقین داشته باشد و انکار کند و جحد بورزد صادق نیست بلکه آن را کفر جحودی میگویند، قرینه دوم جمله وَ رَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ است زیرا از این جمله استفاده میشود که این دو دسته مفسد و غیر مفسد هستند و خداوند داناتر است بآنها و شاهد بر این معنی اینکه کسانی که ایمان آوردند فوج فوج مشرک و کافر بودند که مفاد وَ رَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْواجاً نصر آیه ۲ است.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۱] .... ص: ۳۸۹

وَ إِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَ لَكُمْ عَمَلُكُمْ أَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَ أَنَا بَرِي ءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ (۴۱)

و اگر تکذیب میکنند تو را و ایمان نمیآورند پس بآنها بفرما از برای من عمل من است نفع و ضررش متوجه بخود من میشود و از برای شما هم عمل شما است نفع و ضررش متوجه بخود شما است نه عمل من نفعی بر شما دارد و نه عمل شما ضرری بمن متوجه میشود شما بیزارید از آنچه من عمل میکنم من هم بیزارم از آنچه شما عمل میکنید.

این آیه نظیر سوره کافرون است که میفرماید لَکُمْ دِینُکُمْ وَ لِیَ دِینِ بعضی توهم کردند که این آیه منسوخ شده بآیه جهاد لکن توهّم فاسدی است بیزاری جستن از کفار و مشرکین منافی با جهاد و دفع و قلع و قمع آنها نیست مریض تا قابل معالجه است باید معالجه کرد و چون عضوی فاسد شد و از قابلیت افتاد باید قطع کرد که سرایت ببقیه اعضاء نکند این کفار و مشرکین تا مادامی که ممکن است هدایت و ارشاد آنها باید هدایت کرد و چون امکان ندارد باید آنها را از بین برد که بدیگران سرایت نکند فساد آنها.

وَ إِنْ کَذَّبُوکَ و دیگر قابل هدایت نیستند فَقُلْ لِی عَمَلِی من بوظیفه رسالت خود و تبلیغ عمل کردم و اجر خود را بردم و عبادت پروردگار خود را میکنم و شما هم بهمان شرک و کفر و اعمال فاسده مشغول هستید و نتیجه و وبال و عذاب آنها را خواهید چشید.

أَنْتُمْ بَرِیئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ از اسلام و دین، قرآن و پیغمبر و احکام اسلامی بیزارید وَ أَنَا بَرِی ءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ من هم از شرک و کفر و اعمال قبیحه شما بیزارم هر کسی نتیجه کار خود را دست میآورد فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ زلزال آیه ۷ و ۸.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۲] .... ص: ۳۹۰

وَ مِنْهُمْ مَنْ یَسْتَمِعُونَ إِلَیْکَ أَ فَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَ لَوْ کانُوا لا یَعْقِلُونَ (۴۲)

و بعضی از این کفار میآیند فرمایشات قرآن را از شما استماع کنند و لکن گوش قلب آنها کر است آیا پس از این تو میتوانی کسی را که کر است شنوا کنی و لو اینکه اینها تعقل نمیکنند.

در چندین مقام متذکر شده ایم که سمع و بصر دو معنی دارد یکی آنکه بآلت اذن صداها را بشنود و دیگر آنکه کلام بقلب او اثر کند می گویی حرف شنو

است و بعبارت دیگر همین نحو که سر چشم و گوش دارد قلب هم بصیر است حقایق را درک میکند و هم سمیع است اثر میگذارد بلکه این کفار عقل و شعور ندارند از امیر المؤمنین علیه السّلام پرسید یا دیگری از ائمه [ع از معنای عقل فرمود

العقل ما عبد به الرحمن و اکتسب به الجنان

عرض کردند اینکه در معاویه بود چه بود فرمود نکری و شیطنت بناء علی هذا معنای آیه خوب روشن میشود.

وَ مِنْهُمْ مَنْ یَسْتَمِعُونَ إِلَیْکَ میآیند فرمایشات شما را استماع میکنند اما غرض آنکه اشکالی متوجه کنند یا در مقام دفع آن برآیند أَ فَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ آیا پس از این توقع داری که بفرمایشات تو اثر بگذارند و هدایت شوند با اینکه گوش قلب آنها کر است.

وَ لَوْ کانُوا لا یَعْقِلُونَ از برای عقل دو معنی است یکی مقابل جنون که رافع تکلیف است و از شرائط عامه است، و دیگر عقل بمعنی درک سعادت و شقاوت خیر و شرّ، نفع و ضرر و این هم دو قسم است عقل نظری و عقل عملی، عقل نظری آنکه بفهمد سعادت دنیا و آخرت او، حق و باطل چیست باصطلاح پیدا کردن راه، و عقل عملی آنکه پس از فهمیدن همان راه را طی کند و این کفار نرفته اند که بفهمند حق و باطل چیست و خیر و شرّ و نفع و ضرر و حسن و قبح چیست و اگر درک کنند بر طبقش مشی نمیکنند.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۳] .... ص: ۳۹۱

وَ مِنْهُمْ مَنْ یَنْظُرُ إِلَیْکَ أَ فَأَنْتَ تَهْدِی الْعُمْیَ وَ لَوْ کانُوا لا یُبْصِرُونَ (۴۳)

و بعض آنها میآیند و مشاهده میکنند معجزات صادره از تو را و اخلاق و صفات و رفتار و کردار تو را می بینند و لکن از آن عناد و عصبیت و تقلید آباء چشم قلب آنها کور است پس آیا تو میتوانی کور را هدایت کنی و لو چشم بصیرت ندارند این آیه شریفه مثل آیه قبل است او در موضوع سمع و استماع بود این

آیه در موضوع نظر و بصیرت است و برای توضیح کلام مثلی بزنیم و آن اینست که منشأ اینکه انسان مشاهده نمیکند اجسام و الوان و اشکال را چند چیز است کوری، بسته شدن چشم، آب آوردن، خواب، در تاریکی و ظلمات رفتن، چشم را هم گذاردن، همین نحو است چشم قلب و این کفار تمام این اسباب یا اکثر آنها را راجع بچشم عقل دارند چشم بصیرت که علم است ندارند جهل چشم قلب را کور میکند، شهوات و هواپرستی درب چشم قلب را می بندد، عناد و عصبیت مرض چشم قلب است آب آورده، غفلت خواب است که فرمود

(الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا)

کفر و شرک ظلمات است نور ایمان را مشاهده نمیکند.

لذا میفرماید وَ مِنْهُمْ مَنْ یَنْظُرُ إِلَیْکَ بچشم سر میآیند و مشاهده کمالات و اخلاق و افعال تو را میکنند لکن چشم قلب آنها باین عیوب مبتلا است کور هستند و قابل هدایت نیستند.

أَ فَأَنْتَ تَهْدِی الْعُمْیَ کانه میفرماید از تحت قدرت بشر حتی مثل رسول اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم خارج است که بتوانند کور باطن را هدایت و راهنمایی کنند و لو کور ظاهر را میشود دست او را بگیرند و براه حق رهسپار کنند.

وَ لَوْ کانُوا لا یُبْصِرُونَ کور را نمیشود بصیر کرد مگر از راه معجزه که فعل الهی است مثل حضرت عیسی علیه السّلام که فرمود وَ أُبْرِئُ الْأَکْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ وَ أُحْیِ الْمَوْتی بِإِذْنِ اللَّهِ آل عمران آیه ۴۳ وَ تُبْرِئُ الْأَکْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ بِإِذْنِی مائده آیه ۱۰۰

[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۴] .... ص: ۳۹۲

إِنَّ اللَّهَ لا یَظْلِمُ النَّاسَ شَیْئاً وَ لکِنَّ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ یَظْلِمُونَ (۴۴)

محققا خداوند ظلم نمیکند بناس افراد بشر هیچگونه ای و لکن خود ناس بخود ظلم میکنند.

یکی از اصول دین اسلام مطابق مذهب شیعه و معتزله که آنها را عدلیه مینامند

خلافا لاشاعره عدل است و از برای عدل سه معنی است:

۱- مقابل ظلم که تفسیر کردند به (اعطاء کل ذی حق حقّه) و ظلم (منع کل ذی حق عن حقّه) و این از نصوص قرآن و مطابق برهان عقلی و ضروری تمام ادیان است و انکارش کفر است و ظلم هم سه قسم است ظلم در دین مثل شرک و کفر و نحو اینها یا بُنَیَّ لا تُشْرِکْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْکَ لَظُلْمٌ عَظِیمٌ لقمان آیه ۱۲ ظلم بغیر که دارد در خبر

(الظلم ظلمات یوم القیمه)

و گفته میشود فردای قیامت

(این الظلمه این اعوان الظلمه و اشباه الظلمه فضرب لهم سرادق من نار حتی یفرق اللّه من الحساب)

و ظلم بنفس بارتکاب معاصی و ترک واجبات و اضرار بنفس و آیه شریفه راجع بقسمت دوم است یعنی ظلم بغیر.

۲- عدل مقابل لعب و لهو و لغو این هم نصّ قرآن است وَ ما خَلَقْنَا السَّماءَ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَیْنَهُما لاعِبِینَ انبیاء آیه ۱۶ لَوْ أَرَدْنا أَنْ نَتَّخِذَ لَهْواً لَاتَّخَذْناهُ مِنْ لَدُنَّا إِنْ کُنَّا فاعِلِینَ انبیاء آیه ۱۷.

۳- عدل بمعنی فعل حسن که تمام افعال الهی حسن است فعل قبیح و زشت از او صادر نمیشود یعنی تمام موافق حکمت و مصلحت و عین صلاح است و اشاعره این معنا را منکرند زیرا حسن و قبح را نسبت بافعال انکار دارند و این از بدیهیات اولیه است حتی در اطفال و بهائم حتی الکلاب اگر چیزی نزد سگ بیندازی دنب خود را حرکت میدهد و خود را باطراف شما میگرداند و اگر سنگی باو زنی پارس میکند، طفل رضیع اگر مادرش انگشت محبت باو زند خنده میکند اگر رو ترش کند جز میزند رجوع کنیم بتفسیر.

إِنَّ اللَّهَ لا یَظْلِمُ النَّاسَ شَیْئاً ذکر ناس از باب مثال است و الّا خدا باحدی جن و انس، حیوانات ظلم نمیکند، و لفظ شیئی یعنی هیچ نه کوچک نه بزرگ جزئی و کلی محال است از او صادر شود و این موضوع مشتمل بر فروع

زیادی است بالغ بر ده فرع که ما در مجلد اول کلم الطیب در بحث عدل متعرض شده ایم و اینجا از وضع تفسیر خارج است مراجعه فرمائید.

وَ لکِنَّ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ یَظْلِمُونَ بخود ظلم میکنند که خود را در معرض عذاب ابدی در می آورند و مورد غضب و سخت الهی میشوند و گرفتار بلیات دنیوی میگردند.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۵] .... ص: ۳۹۴

وَ یَوْمَ یَحْشُرُهُمْ کَأَنْ لَمْ یَلْبَثُوا إِلاَّ ساعَةً مِنَ النَّهارِ یَتَعارَفُونَ بَیْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِلِقاءِ اللَّهِ وَ ما کانُوا مُهْتَدِینَ (۴۵)

و روزی که محشور میفرماید آنها را مثل اینست که مکث نکردند مگر یک قسمت از روز یکدیگر را ملاقات میکنند و میشناسند بتحقیق زیان کار شدند کسانی که تکذیب کردند بلقاء پروردگار یعنی بحشر و بعث و نشر و قیامت و نبودند که قبول هدایت کنند.

وَ یَوْمَ یَحْشُرُهُمْ سیاهی قرآن که مطابق قرائت حفص است از عاصم بیاء است یعنی خداوند آنها را محشور میفرماید لکن بقیه قراء بنون قرائت کردند یعنی محشور میکنیم آنها را.

کَأَنْ لَمْ یَلْبَثُوا إِلَّا ساعَةً مِنَ النَّهارِ بعضی گفتند مراد حیات دنیوی است که بنظر آنها میآید بقدر یک قسمت مختصری از روز چنانچه نقل است از حضرت نوح علیه السّلام که عمر شریفش دو هزار و پانصد سال بود موقعی که ملک الموت آمد در میان آفتاب بود اجازه گرفت برود طرف سایه و فرمود این عمر طولانی بقدر آمدن از آفتاب بسایه است در نظر من، و بعضی گفتند مراد مکث در عالم قبر و برزخ است چنانچه از حضرت عزیر پس از صد سال مردن و زنده شدن پرسیدند کَمْ لَبِثْتَ قالَ لَبِثْتُ یَوْماً أَوْ بَعْضَ یَوْمٍ سوره بقره آیه ۲۶۱ و لکن ظاهر هر دو

نشاه است زیرا سؤال یوم الحشر است که دیگر زوال ندارد و دنیا و برزخ هر دو زائل است و نسبت زائل بدوام اگر بگوئیم قطره است بدریا غلط است زیرا دریا هم محدود و زائل است.

یَتَعارَفُونَ معنی این نیست که با هم معاشرت داشته باشند که بگوئیم در دنیا بوده یا در ابتداء حشر چنانچه مفسرین احتمال داده اند، بلکه ظاهرا این باشد که یک دیگر را میشناسند اهل بهشت اهل جهنم را و بالعکس و با یکدیگر مکالماتی دارند چنانچه مفاد آیات شریفه است بینهم یعنی یکدیگر قَدْ خَسِرَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِلِقاءِ اللَّهِ کفار و مشرکینی که حشر و روز جزاء را منکر بودند و میگفتند پس از موت چیزی نیست و تکذیب انبیاء را میکردند و مراد از لقاء الهی جزاء و ثواب و عقاب او است چه خسرانی است بالاتر از عذاب ابدی وَ ما کانُوا مُهْتَدِینَ بهدایت انبیاء و مواعظ الهی و آیات شریفه قرآنی قبول هدایت نکردند تا از مهالک نجات پیدا کنند.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۶] .... ص: ۳۹۵

وَ إِمَّا نُرِیَنَّکَ بَعْضَ الَّذِی نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّیَنَّکَ فَإِلَیْنا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللَّهُ شَهِیدٌ عَلی ما یَفْعَلُونَ (۴۶)

و یا اینکه بتو نشان میدهیم بعض از آنچه بآنها وعده داده ایم یا بعد از رحلت شما گرفتار خواهند شد پس از آن بسوی ما رجوع میکنند در عالم آخرت پس از رجوع خداوند شاهد است بر آنچه که میکردند.

تهدیدات و انذارات که در قرآن مجید برای کفار و مشرکین است که همان بلاهایی که بر امم سابقه نازل شده شما هم مبتلا خواهید شد غایه الامر وقت معیّن دارد بعض آن بلاها در عصر حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بآنها وارد شد مثل قضیه بدر و حنین و احزاب و ذهاب اموال و خرابی منازل و ذلت و خواری، و بعض آنها بعد

از رحلت حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بید مسلمین و بلاهای آسمانی حتی در زمان ظهور حضرت مهدی عجل اللّه تعالی فرجه و دوره رجعت بآنها متوجه خواهد شد و پس از این بلیّات دنیوی و هلاکت آنها در عالم آخرت که رجوع میکنند بعذاب آن عالم گرفتار میشوند لذا می فرماید وَ إِمَّا نُرِيَنَّكَ تردید برای تقسیم است یعنی یک قسم آن را بتو ارائه میدهیم بَعْضَ الَّذِی نَعِدُهُمْ که در قرآن در موارد زیادی آنها را تهدید فرموده أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ و یک قسمت دیگر بعد از وفات و رحلت تو بآنها متوجه میشود، و تعبیر بتوفّی یک نوع تجلیل است نسبت بحضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم زیرا توفی اخذ بقدرت است و از این باب است توفی دین از مدیون و در حق عیسی علیه السّلام هم میفرماید إِنِّی مُتَوَفِّيكَ وَ رافِعُكَ إِلَيَّ سوره آل عمران آیه ۴۸ با اینکه عیسی علیه السّلام نمرد و قبض روحش نشد و عقیده شیعه در حق این خاندان چنانست که اینها را حاضر و ناظر میدانند و در اخبار داریم فرمودند

(میّتنا لم یمت و غائبنا لم یغب)

و اخبار در این باب بسیار داریم مخصوصا در باب زیارات که در محل خود بیان شده فَإِلَيْنا مَرْجِعُهُمْ پس از انقضاء این عالم و قیام در آن عالم که مرجع جمیع است بسوی پروردگار.

ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلى ما يَفْعَلُونَ ثم از برای تراخی نیست که پس از رجوع خداوند شهید باشد بلکه بمعنی اینست که علاوه از آن عقوبات دنیویه خداوند هم شاهد افعال آنها هست، و شهید بمعنی حضور است مقابل غیاب یعنی خداوند باحاطه قیومیه و علمیه ناظر است بر افعال و اعمال بنده گان (یا من هو اختفی لفرط نوره الظاهر الباطن فی ظهوره) إِنَّ رَبَّكَ أَحاطَ بِالنَّاسِ اسراء آیه ۶۲، وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحاطَ بِكُلِّ شَيْ ءٍ عِلْماً طلاق آیه ۱۲.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۷] .... ص : ۳۷۹

وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ فَإِذا جاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ (۴۷)

و از برای هر امّتی خداوند رسولی فرستاده پس بعد از آمدن رسول آنها و تبلیغ رسالت و اتمام حجت حکم میشود بین آنها بعدل کسانی که پذیرفتند بسعادت نائل میشوند و کسانی که اعراض کردند بعقوبات و شقاوت گرفتار و ابدا بآنها ظلم نمیشود هر کس بحق خود میرسد.

وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ انبیاء بسیار بودند لکن بسیاری از آنها مأمور بدعوت نبودند و جماعتی که مأمور بودند آنها هم دو دسته بودند اولو العزم که پنج نفر بودند نوح، ابراهیم، موسی، عیسی، محمد علی نبیّنا و آله و علیهم السلام که هر کدام ناسخ سابق و دارای شرع جدید و بقیه مأمور بدعوت شریعت آنها بودند مثل هود، صالح، اسحق، اسماعیل، یعقوب، یونس، یوسف، لوط، شعیب، داود، سلیمان، زکریّا، یحیی و غیر اینها علیهم صلوات اللّه، و بسا در یک عصر بر هر طائفه و قبیله و شهر و قریه رسولانی بودند و حضرت آدم اگر چه شرع جدید داشت لکن چون ناسخ نبود اولو العزم نگفتند.

فَإِذا جاءَ رَسُولُهُمْ و تبلیغ نمود و حجت را بر امّت خود تمام کرد قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ البته کسانی که ایمان آوردند بسعادت دارین و فوز نشأتین و بهشت ابدی خداوند آنها را رستگار فرمود و کسانی که ایمان نیاوردند و تکذیب کردند ببلیات دنیوی هلاک شدند و بعقوبات اخروی و عذاب ابدی گرفتار شدند و هیچکدام از این دو دسته بآنها ظلم نشده مؤمنین از حق خود چیزی کاسته نمیشود و کفار زائد بر استحقاق خود معذّب نمیشوند خداوند بعدل و قسط بین آنها حکم میفرماید وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ بلکه مؤمنین مورد تفضلات الهی واقع میشوند و بسا اهل استحقاق عذاب مثل عصات مؤمنین مورد مغفرت و عفو واقع شوند.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۸] .... ص : ۳۹۸

وَ یَقُولُونَ مَتی هذَا الْوَعْدُ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ (۴۸)

و میگویند این کفار و مشرکین چه وقت این وعده تحقق پیدا میکند اگر شما انبیاء راستگو هستید.

وَ یَقُولُونَ مَتی هـذَا الْوَعْـدُ مشار الیه هـذا ظاهرا قیامت است که انبیاء خبر میدادند و البته قائل باین قول کسانی هستند که منکر بعث و نشور هستند و الّا ملّیین عالم معتقد هستند و اختلاف آنها در مصداق ناجی و هالک است یهود خود را اهل نجات و دیگران را اهل هلاکت و هکذا نصاری، مجوس، مشرک، فقط طبیعی دهری لا مذهب که منکر بعث هستند وَ قالُوا ما هِیَ إِلَّا حَیاتُنَا الدُّنْیا نَمُوتُ وَ نَحْیا وَ ما یُهْلِکُنا إِلَّا الدَّهْرُ جاثیه آیه ۲۳، و کسانی که بعث را در همین عالم میدانند و قائل بنسخ و فسخ و رسخ و مسخ هستند و میگویند روح انسان پس از موت تعلق میگیرد بانسان دیگری یا بحیوانی یا بگیاه و درختی یا بجماد اگر خوب بوده بانسان خوبی یا حیوان خوش الحانی یا بمیوه ها و حبوبات موافق طبع یا بجواهر و معادن تعلق میگیرد، و اگر بد باشد بانسان بدی یا حیوان بد الحان یا گیاه تلخ یا سنگ و ریگ تعلق میگیرد که شرح اقوال آنها را در کلم الطیب مجلد سوم در بحث معاد مفصلا داده ایم، و ممکن است مشار الیه وعده عذاب و هلاکت دنیوی باشد.

إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ اشاره به اینکه شما انبیاء دروغگو هستید و چنین دعوی تحقق پذیر نیست با اینکه قطع نظر از آیات کثیره در موضوع بعث و قطع نظر از اخبار متواتره و از ضرورت جمیع ادیان ادله عقلیه قطعیه بر اثبات معاد داریم.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۴۹] .... ص: ۳۹۹

قُلْ لا أَمْلِكُ لِنَفْسِی ضَرًّا وَ لا نَفْعاً إِلاَّ ما شاءَ اللَّهُ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ إِذا جاءَ أَجَلُهُمْ فَلا يَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا يَسْتَقْدِمُونَ (۴۹)

بفرما باین کفار که من مالک نفس خودم نیستم که بتوانم دفع ضرری از خود کنم و نه جلب نفعی نمایم مگر آنچه خداوند تقدیر فرموده و مشیتش تعلق گرفته از برای هر امّتی مدتی مقرر شده چون مدت بسر رسید پس نمیتوانند ساعتی تأخیر بیندازند و نه پیش اندازند قُلْ لا أَمْلِكُ لِنَفْسِی ضَرًّا وَ لا نَفْعاً در بحث امکان و وجوب گفته ایم که ممکن در باب وجود و عدم دائر مدار علت است اگر علت وجودش باشد موجود میشود و اگر نه نه و سر تا پا احتیاج بوجود واجب دارد و همین نحوی که محتاج بعلت موجده است محتاج بعلت مبقیه هم هست (اگر نازی کند از هم فرو ریزند قالبها)

سیه رویی ز ممکن در دو عالم نشد هرگز جدا و اللّه اعلم

و همین نحوی که مالک نفس خود نیست مالک هیچگونه حالاتی از برای نفس خود نیست تمام تحت مشیت الهی است نفع و ضرر، حیات و موت، صحت و مرض، غناء و فقر، عزت و ذلّت لذا میفرماید بگو باین کفار که من ممکن الوجود هستم از خود چیزی ندارم نمیتوانم دفع ضرری از خود کنم اگر مشیت تعلق گرفته بتوجه آن و نه جلب نفعی کنم بر خلاف مشیت او.

اگر تیغ عالم بجنبد ز جا نبرّد رگی تا نخواهد خدا

ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوها قائِمَةً عَلى أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ حشر آیه ۵.

إِلَّا ما شاءَ اللَّهُ مگر آنچه از ضرر و نفع مورد تعلق مشیت او باشد ما شاء اللّه کان و ما لم یشأ لم یکن.

لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ آجال چند قسم است حتمی قابل تغییر نیست، معلقی توقف بر معلق علیه دارد فردی و اجتماعی، و آجال هم منحصر بموت و هلاکت

نیست بلکه دولت و مکنت و سلطنت و ریاست و غیر اینها تمام مدت معینی فی علم اللّه دارد آنی تقدیم و تأخیر ندارد.

إِذا جاءَ أَجَلُهُمْ مدت تمام شد حتی شماره های تنفس هم معیّن است نفس آخر که رسید تمام شد فَلا یَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً تعبیر بساعت یعنی یک قطعه زمان و این از باب مثال است بلکه آن که طرف زمان است از معصوم است که سؤال میکنند که بعضی اموات چشم آنها باز است و بعضی بسته فرمود مهلت باز کردن و بستن باو نمیدهند وَ لا یَسْتَقْدِمُونَ کسی را هم اگر بخواهند از بین برند تا اجل او بپایان نرسیده احدی قدرت بر تقدیم و تعجیل آن ندارد.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۰] .... ص: ۴۰۰

قُلْ أَ رَأَیْتُمْ إِنْ أَتاکُمْ عَذابُهُ بَیاتاً أَوْ نَهاراً ما ذا یَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ (۵۰)

بفرما ای رسول محترم آیا می بینید اگر آمد شما را عذاب الهی شبانه یا روزانه چه میکنند استعجال از او گناه کاران.

در روایت ابی جارود و علی بن ابراهیم و مجمع از حضرت باقر علیه السّلام است که این آیه راجع بعذابی است که از آسمان نازل میشود بر مجرمین اهل قبله یعنی مسلمین که رو بقبله نماز میگذارند و ظاهرا مراد مخالفین باشند و کسانی که بنام تشیع هستند لکن افعال و کردار آنها بطوری است که بچیزی عقیده مند نیستند نه نماز، نه روزه نه تحصیل علم دیانتی و اخذ احکام از علماء و اشتغال بلهویات و بی حجابی و هزار مفسده دیگر که امروز رواج بسزا دارد نعوذ باللّه من غضب الجبار قُلْ أَ رَأَیْتُمْ بنا بر این حدیث خطاب متوجه بمسلمین است نه کفار و مشرکین و معنای أ رأیتم یعنی چه میکنید زمانی که مشاهده کنید ان اتیکم اینکه بیاید و نازل شود از آسمان عذابه عذاب خدا بصاعقه یا صیحه یا نزول باران و برف و امثال اینها که تماما هلاک شوند، و در اخبار داریم که در آخر زمان مردم

بسه موت هلاـک میشونـد: موت ابیض، موت اصـفر، موت احمر. موت ابیض مرگ مفاجـات است که بسـکته یا تصادفات که امروز بسـیار فراوان شده روزی نیست که اتفاق نیفتد. موت اصفر مرضهای مهلکه مثل سرطان و غیر اینها و موت احمر جنگ و قتـال که در اطراف ممالـک دنیـا سـرایت کرده و تمـام اینها برای همین بی ایمانی و هواپرستی و شـهوترانی است بیاتا شـبانه او نهارا روزانه یک موقع میشنویم کجا بمباران شده چندین هزار تلفات داده.

ما ذا یعنی چه باعث شده بر این طغیان ها و سرکشیها که سبب شود یَسْتَعْجِلُ مِنْهُ که زودتر گرفتار این عذاب شوند و روز بروز ازدیاد در معاصـی کننـد المجرمون جرم یک نوع و دو نوع نیست، یک دسـته ظلم و تعـدیات دارند یک دسـته بدعتها و حکم جور، یک دسته شهوت رانی، یک دسته هواپرستی، یک دسته انکار ضروریات و غیر اینها.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۱] .... ص: ۴۰۱

أَ ثُمَّ إِذا ما وَقَعَ آمَنْتُمْ بِهِ آلْآنَ وَ قَدْ کُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ (۵۱)

آیـا پس از آنکه عـذاب واقع شـد ایمان میآوریـد باو بآنها گفته میشود الان در بعـد از نزول که دیگر ایمان فائـده نـدارد ایمان میآورید و حال آنکه بودید شما که بنزول عذاب عجله میکردید.

خداونـد تبـارک و تعـالی باب توبه را بروی بنـدگان باز کرده حتی یک ساعت قبل از موت لکن بنصّ قرآن و برهان باب توبه بسـته میشود و دیگر ایمان و توبه نتیجه و فائـده نـدارد، در سه مورد: یکی آنکه کافر بمیرد و گرفتار عذاب آخرت شود هر چه بگوید ایمان آوردیم نتیجه بخش نیست، دیگر آنکه آثار موت را مشاهده کند مثل اینکه ملائکه موکلین برای قبض روحش و جای خود را مشاهده کند که معنای محتضر است، و یکی بعد از نزول عذاب فقط قوم یونس

پس از نزول عذاب حقیقه توبه کردند و پذیرفته شد در قرآن میفرماید إِنَّما التَّوْبَهُ عَلَی اللَّهِ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهالَهٍ ثُمَّ یَتُوبُونَ مِنْ قَرِیبٍ، الی قوله تعالی وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ حَتَّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِینَ یَمُوتُونَ وَ هُمْ کُفَّارٌ الایه نساء آیه ۲۱، و نیز در حق فرعون میفرماید در همین سوره آیه ۹۰ حَتَّی إِذا أَدْرَکَهُ الْغَرَقُ قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِی آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِیلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِینَ آلْآنَ وَ قَدْ عَصَیْتَ قَبْلُ وَ کُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِینَ و نیز در همین سوره آیه ۹۸ میفرماید فَلَوْ لا کانَتْ قَرْیَهٌ آمَنَتْ فَنَفَعَها إِیمانُها إِلَّا قَوْمَ یُونُسَ لَمَّا آمَنُوا کَشَفْنا عَنْهُمْ عَذابَ الْخِزْیِ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ مَتَّعْناهُمْ إِلی حِینٍ.

أَ ثُمَّ إِذا ما وَقَعَ استفهام انکاری است یعنی نباید این نحو باشد و فاعل وقع عذاب نازل است آمَنْتُمْ بِهِ یعنی پس از وقوع ایمان میآورید، و مرجع ضمیر به ممکن است قرآن باشد یا اللَّه باشد یا رسول و این اخیر اظهر است که در آیه قبل فرمود و لکل امه رسول الایه.

الآن جواب است یعنی بآنها گفته میشود که در این موقع ایمان میآورید وَ قَدْ کُنْتُمْ حال است یعنی و حال آنکه بودید بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ بعذاب یعنی بمعاصی که باعث نزول بلاء بود عجله میکردید که زیاد روی در معاصی و طغیان و هواپرستی و شهوترانی که اسراف در معصیت است.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۲] .... ص: ۴۰۲

ثُمَّ قِیلَ لِلَّذِینَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِما کُنْتُمْ تَکْسِبُونَ (۵۲)

پس از هلاکت آنها بعذاب دنیوی گفته میشود یکسانی که ظلم میکردند بچشید عذاب ابدی را آیا جزاء داده میشوید مگر بآنچه بودید که کسب میکردید.

ثمّ قیل ممکن است این قول روز قیامت باشد که آنها را جهنم میبرند و ممکن است همان موقع هلاکت و موت باشد زیرا در اخبار داریم که حین الموت جای او را در بهشت یا جهنم نشان میدهند و ملائکه رحمت بمؤمن بشارت میدهند که جای تو اینجا است و ملائکه عذاب بکافر خبر میدهند که جای تو اینجاست و ممکن است از ابتداء موت تا خلود در جهنم زیرا در خبر دارد

(اذا مات ابن آدم قامت قیامته.)

لِلَّذِینَ ظَلَمُوا در تفسیر علی بن ابراهیم است که ظلموا حق آل محمد و این مناسب با خبری است که قبلا ذکر شد که این عذاب برای اهل قبله است که مراد همین مخالفین باشد لکن علی الفرض بیان مصداق است منافی با عموم آیه نیست که جمیع ظالمین بانبیاء و دین و قرآن را شامل شود بلی ظالم مؤمن که با ایمان از دنیا رود و لو گرفتار باشد تا حق مظلوم اداء نشود عذاب خلد ندارد چنانچه مکرر اشاره شده که مؤمن بالاخره نجات دارد و در کلم الطیب مجلد سوم دوازده باب در این باب نوشته شده.

ذُوقُوا تعبیر بذوق یا برای اینست که ذائقه احساسش از سایر حواس بیشتر است یا برای حمیم و غسّاق و زقوم جهنم است و در دنیا هم هر که گرفتار بلائی میشود بواسطه معاصی میگویند بچش ببین چه طعمی دارد.

عَذابَ الْخُلْدِ عذابی که آخر ندارد و تمام شدنی نیست برای ردّ کسانی که منکر خلود در عذاب هستند از حکماء و عرفاء و شیخیه یکی از اساتید حکمت را دیدم تمسّک میکرد بخبری که دارد گشنیز علف ته جهنم است که اشاره برحمت است و بآیه شریفه خالِدِینَ فِیها ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ سوره هود آیه ۱۰۹ و این آیه را مخصّص آیات مطلقه میگرفت و در کلمات شیخ احمد است که عذاب را از ماده عذب بمعنی گوارا گرفته و میگوید اهل جهنم پس از مدتی طبیعت آتشی

پیدا میکنند و لذت میبرند و اگر از جهنم آنها را بیرون کنند بر آنها اذیت است با اینکه این مزخرفات خلاف نصوص قرآن و ضرورت دین است و مکررا اشاره کرده ایم هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِما کُنْتُمْ تَکْسِبُونَ جزاء عمل خود شما است که خود برای خود کسب کرده اید.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۳] .... ص: ۴۰۴

وَ یَسْتَنْبِئُونَکَ أَ حَقٌّ هُوَ قُلْ إِی وَ رَبِّی إِنَّهُ لَحَقٌّ وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِینَ (۵۳)

و از تو خبر میگیرند و سؤال میکنند که آیا او حقّ است بگو آری قسم بپروردگارم محققا او حق است و نیستید شما به عاجزکنندگان.

وَ یَسْتَنْبِئُونَکَ أَ حَقٌّ هُوَ در مرجع ضمیر هو بعضی گفتند قرآن است، بعضی گفتند نبوت خود حضرت است، بعضی گفتند اسلام و شریعت است و در اخبار ائمه علیهم السلام است چنانچه کلینی در کافی از حضرت صادق [ع روایت کرده که میگویند (ما تقول فی علیّ) و از ابن شهر آشوب از حضرت باقر علیه السّلام روایت کرده

(قال یستنبئونک یا محمد اهل مکّه عن علی بن ابی طالب علیه السّلام امام)

و از ابن شهر آشوب از حضرت باقر [ع روایت کرده فرمود

(یستنبئونک عن وصیک)

و ما مکرر گفته ایم که اخبار وارده در تفسیر نوعا بیان مصداق است بناء علی هذا بعید نیست که مرجع ضمیر گفتار پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم باشد که شامل قرآن، نبوت خود شریعت اسلام، احکام دین، نصب امیر المؤمنین [ع بخلافت و آنچه از جانب خدا آورده آیا حق است و راست می گویی و از جانب خدا است.

قُلْ إِی وَ رَبِّی بگو بلی قسم بحق پروردگارم إِنَّهُ لَحَقٌّ چنانچه در آیات بسیاری باین موضوع تصریح فرموده بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ وَ النَّجْمِ إِذا هَوی ما ضَلَّ صاحِبُکُمْ وَ ما غَوی وَ ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی عَلَّمَهُ شَدِیدُ الْقُوی الی قوله تعالی لَقَدْ رَأی مِنْ آیاتِ رَبِّهِ الْکُبْری ۱۸ آیه و مواضع دیگر

نکته لطیفه- متفطن شدم که این آیه شریفه طبق اخبار مذکوره راجع بنصب امیر المؤمنین [ع است زیرا کفار و مشرکین نمیآیند از حضرت رسالت [ص حقیّت دین اسلام یا قرآن یا نبوت را سؤال کنند و آن حضرت قسمهای زیادی یاد کند او را کذّاب و مفتری میدانند این سؤال از مسلمین است که او را بنبوت شناخته و قرآن را کلام الهی میدانند و دین اسلام را قبول کرده اند در موضوع نصب امیر المؤمنین علیه السّلام تردیدی پیدا کردند که برای دامادی و پسر عمی و محبت شخصی او را نصب کرده یا مأموریت از جانب حق است حتی بعضی باور نکردند و سؤال عذاب کردند بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ معارج آیه ۱ وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِینَ شما هر چه کنید و دشمنی با او نمائید و ظلم و اذیت باو روا دارید حقّیه آن را از بین نمیتوانید ببرید مثل آفتاب روشن و هویدا است

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۴] .... ص: ۴۰۵

وَ لَوْ أَنَّ لِکُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ ما فِی الْأَرْضِ لافْتَدَتْ بِهِ وَ أَسَرُّوا النَّدامَهَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذابَ وَ قُضِیَ بَیْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَ هُمْ لا یُظْلَمُونَ (۵۴)

و لو بر فرض محال از برای هر نفسی که ظلم کرده باشد آنچه که در روی زمین است هر آینه فداء دهد بآنچه که دارد و پنهان کند ندامت خود را از اتباع و مریدان موقعی که می بیند عذاب را و حکم میشود بین آنها بعدل و بآنها ظلم نمیشود.

بسیار این آیه شریفه منطبق میشود بر کلام آنکه گفت

(النار و لا العار)

و بهمین کلام اشاره دارد فرمایش حضرت ابی عبد اللَّه علیه السّلام در رجز خود

(الموت خیر من رکوب العار و العار خیر من دخول النار.)

و لو امتناعیه است زیرا احدی ممکن نیست مالک تمام روی زمین باشد از جواهرات و نباتات و حیوانات و معادن بر فرض محال أَنَّ لِکُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ معلوم است مراد ظلم بزرگی است که قابل هیچگونه تدارکی نیست مثل ظلم

در امر ولایت ما فِی الْأَرْضِ آنچه که در روی زمین و اعماق زمین است لَافْتَدَتْ بِهِ تمام اینها را بعنوان فداء بدهد که از عذاب نجات پیدا کند قبول نمیشود وَ أَسَرُّوا النَّدامَهَ پشیمان شده از ظلمی که کرده لکن اظهار پشیمانی نزد اتباع و سفله و مریدان نمیکند و پنهان میکند پشیمانی خود را و این فداء را موقعی بدهد لَمَّا رَأَوُا الْعَذابَ فردای محشر که مشاهده میکند عذاب را جواب شرط محذوف است لوضوحه یعنی ما تقبل منه و جمله بعد دلالت بر آن میکند و آن وَ قُضِیَ بَیْنَهُمْ بِالْقِسْطِ آنچه عذاب شوند کمتر از استحقاق آنها است و لو بقدر علم خود آنها را عذاب فرماید وَ هُمْ لا یُظْلَمُونَ زائد بر استحقاق عذاب نمیشوند.

تنبیه- مسئله فداء در باب جهاد کفار و مشرکین که اسیر مسلمین میشدند یا محکوم بقتل میشدند یا بغلامی و کنیزی مسلمین بر حسب تقسیم در میآمدند مگر آنکه خود یا کسان خود فداء دهند و آزاد شوند، و مستفاد از اخبار اینست که فداء در قیامت هم هست لکن در حق مؤمنین که بواسطه بعض معاصی استحقاق عذاب دارند کسانی از کفار و مخالفین مخصوصا از نصّاب که در حق مؤمنین ظلم کردند گناه آنها را بر اینها بار میکنند در مقابل ظلم بآنها و مؤمنین را نجات میدهند و اگر مظلوم گناهی ندارد گناه بستگان و دوستان او را بار میکنند و آنها را نجات میدهند.

و از این بیان استفاده میشود که اگر گناه تمام شیعه را بار کنند بر ظالمین بامیر المؤمنین و صدیقه طاهره و ائمه معصومین علیهم السلام مخصوصا حضرت ابا عبد اللّه را باز تدارک ظلم آنها نمیشود، و در این باب اخبار بسیاری داریم در مجلد سوم کلم الطیب متعرض شده ایم.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۵] .... ص: ۴۰۷

أَلا إِنَّ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ أَلا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَ لکِنَّ أَکْثَرَهُمْ لا یَعْلَمُونَ (۵۵)

آگاه باشید محققا مختص بخدا است آنچه در آسمانها و زمین است که مالک جمیع آنها است آگاه باشید محققا وعده خدا ثابت و محقق است تخلف پذیر نیست و لکن اکثر ناس نمیدانند.

مسئله- ملکیت ذاتی حقیقی نسبت بجمیع موجودات امکانی اختصاص بذات اقدس او است چون موجد و خالق آنها است، و ملکیت بعض نسبت ببعض ملکیت جعلی و اعتباری و عرضی است و تابع جعل جاعل و اعتبار معتبر است حتی ملکیت ولایتی خاندان عصمت و طهارت نسبت بما سوی اللّه مجعول بجعل الهی است و ملکیت اشخاص نسبت باموالی که درید آنها است مجرد اعتبار است قائم بید معتبر است و این اعتبار هم ما دام الحیوه است بمجرد موت زائل میشود پس این ظالمین در قیامت مالک خود نیستند چه رسد بفلسی که بخواهند فداء دهند.

أَلا إِنَّ لِلَّهِ لام اختصاص است که نفی ملکیت غیر او میکند ما فِی السَّماواتِ از کرات علویه و ملائکه و آنچه در آسمانها است و الارض آنچه در زمین است از انس و جن و حیوان و نبات و جماد احدی مالک خود نیست چه رسد مالک دیگری أَلا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ خلف وعده یا از جهت عدم قدرت بر انجام است یا از جهت احتیاج است یا از جهت نسیان است و در خداوند این جهات راه ندارد ان قلت- خلف وعید از راه تفضل مانعی ندارد بلکه حسن است قلت- وعده های الهی در عذاب اگر از باب انشاء باشد خلفش مانعی ندارد و اما اگر از باب اخبار باشد چون کذب لازم میآید محال است.

وَ لکِنَّ أَکْثَرَهُمْ لا یَعْلَمُونَ توهّم میکنند که مالک بعض اشیاء هستند و یا اینکه از این وعده ها خوفی ندارند و معتقد نیستند یا اینکه میگویند باصطلاح

چوب پشت در است برای مترس است یا معتقد بمعاد نیستند.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۶] .... ص: ۴۰۸

هُوَ یُحیِی وَ یُمِیتُ وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ (۵۶)

او زنده میکند و میمیراند و بسوی او است بازگشت شما.

هُوَ یُحیِی وَ یُمِیتُ نوع افراد توهّم میکنند که چیزی که بوجود آمد و زنده شد باقی است تا بموانعی برخورد تا او را از بین ببرد غافل از اینکه مثل وجود ممکن و حیات حیّ مثل نور برق و چراغ است آن فآن معدوم میشود و موجود میگردد تا از مبدء باو مدد برسد تمام ممکنات دائما در خلع و لبس هستند تا از مبدء فیّاض افاضه میشود وجود پس از وجود بآنها میرسد و لکن چون افاضه دائمی است و این وجودات متصل بیکدیگر است توهّم میشود که یک وجود است چنانچه در برق و نور این توهّم میرود موقعی که در مدرسه بودیم آتش گردان را بسرعت میگردانیدیم یک دائره آتش بنظر میآمد با اینکه در هر آنی در یک نقطه دائره بود پس بناء علی هذا خداوند دائما افاضه حیات و اماته میکند منحصر بیک حیات و اماته نیست بلکه رشد اشیاء هم از همین باب است مثل نطفه که آن بآن سیر تکاملی دارد تا بحدّ رشد برسد اطوار زیادی طی میکند، و همچنین حبّه و هسته و تمام در تحت قدرت الهی است (اگر نازی کند از هم فرو ریزند قالبها) و همین نحو که در تکامل است در نکث هم هست، و بعبارت اخری یک قوس صعودی دارد و یک قوس نزولی، یک ذهابی دارد و یک ایابی که گفتند (کل شیئی یرجع الی اصله) تمام ممکنات سیر آنها من اللّه و الی اللّه است که مفاد وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ است و معنای این کلمه این نیست که عرفاء توهّم کردند و مثنوی میگوید

مردم از حیوانی و انسان شدم پس چه ترسم کی زمردن کم شدم

بار دیگر هم بمیرم از بشر سر بر آرم از ملائک بال و پر

پس از آن هم از ملک پرّان شوم آنچه اندر وهم ناید آن شوم

پس عدم گردم عدم چون ارقنون گویدم انّا الیه راجعون

بلکه معنای رجوع در محشر است برای جزای ثواب و عقاب.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۷] .... ص: ۴۰۹

یا أَیُّهَا النَّاسُ قَدْ جاءَتْکُمْ مَوْعِظَهٌ مِنْ رَبِّکُمْ وَ شِفاءٌ لِما فِی الصُّدُورِ وَ هُدیً وَ رَحْمَهٌ لِلْمُؤْمِنِینَ (۵۷)

ای گروه بشر سرتاسر دنیا بتحقیق آمد برای شما از جانب پروردگار شما موعظه و پند و نصیحت و شفاء امراض باطنی قلبی و هدایت کننده براه حق و رحمت که خاص بمؤمنین است.

این آیه شریفه راجع بصفات و شئونات و آثار قرآن مجید است اول خطاب بسرتاسر دنیا است از زمان نزول قرآن تا آخر دنیا زیرا پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم مبعوث بر کافه جن و انس بود و شریعت و کتابش و دینش تا سر حوض کوثر باقی است که فرمود

(انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللَّه و عترتی لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض الحدیث)

لذا بطور عموم خطاب میفرماید یا أَیُّهَا النَّاسُ که شامل جمیع افراد ناس باشد و گفتند اثبات شیئی نفی ما عدا را نمیکند که بر طائفه جن هم آمده باشد چنانچه در سوره جن آیات بسیاری در این موضوع داریم و همچنین در مواضع دیگر قرآن.

قَدْ جاءَتْکُمْ آورنده وجود مقدس پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که آخرین مراتب نزول قرآن است پس از طیّ مراتب بالا که در مقدمه جلد اول مراتب نزول آن را یادآور کردیم موعظه وعظ پند و اندرز است که خود را بشقاوت و بدبختی و هلاکت نیندازید و براه سعادت و رستگاری و خوش بختی سیر کنید من ربکم که اولین مرتبه نزول قرآن است و کلام حق است که بقدرت کامله ایجاد فرمود

مثل تکلم با موسی، و تعبیر بربّ یک نوع عنایت است که خداوند مربّی شما است و برای تربیت شما نازل فرموده.

وَ شِفاءٌ لِما فِی الصُّدُورِ امراض باطنیه از شرک و کفر و نفاق و اخلاق رذیله و صفات خبیثه و ملکات قبیحه که تمام امراض روح است و هوی پرستی و شهوترانی و خودخواهی، حسد، کبر، بخل و غیر اینها تماما ببرکت قرآن شفاء پیدا میکند بلکه امراض ظاهریه هم اگر استشفاء از قرآن کنند مخصوصا سوره حمد و پاره ای از آیات که دارد اگر بر مرده بخوانید و زنده شود تعجب نکنید.

و هدی و راه هدایت را کاملا نشان میدهد چه در قسمت عقائد و چه در قسمت اخلاق و چه در قسمت اعمال و افعال تا اینجا نزول قرآن بر سرتاسر عالم بود، و لکن آنچه خصیصه مؤمنین است این قرآن وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِینَ است و اما غیر مؤمن لا یزیده الّا خسارا وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِینَ وَ لا یَزِیدُ الظَّالِمِینَ إِلَّا خَساراً اسری آیه ۸۴ و آیات دیگر.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۸] .... ص: ۴۱۰

قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَ بِرَحْمَتِهِ فَبِذلِکَ فَلْیَفْرَحُوا هُوَ خَیْرٌ مِمَّا یَجْمَعُونَ (۵۸)

بفرما بمؤمنین که بفضل خداوند و برحمت او پس باین باید خشنود باشند این بهتر است از آنچه جمع آوری میکنند از مال و منال و ریاست و عدّه و عدّه و اولاد و احفاد.

اخبار بسیاری داریم از اصبغ بن نباته از امیر المؤمنین علیه السّلام و از ابی حمزه از حضرت باقر علیه السّلام، عیاشی کلینی از حضرت رضا علیه السّلام، ابن بابویه از حضرت باقر از پدرش از جدش علیهم السلام تفسیر فرموده اند بنبوت رسول [ص و وصایت امیر المؤمنین [ع ولایت آن بزرگوار و ولایت محمد و آل محمد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم باختلاف مضامین، و البته معلوم است که بزرگترین فضل و رحمت الهی ایمان است و این

افضل مصادیق است منافی با عموم آیه نیست چون بین حکماء و متکلمین و علماء اختلاف شد که بالاترین نعم الهی چیست بعضی گفتند نعمت وجود زیرا اگر معدوم بود هیچ نداشت، بعضی گفتند نعمت عقل زیرا فیوضات از برکت عقل است لکن تحقیق اینست که ایمان است زیرا وجود غیر مؤمن و عقل بدون ایمان نبودش بمراتب بهتر از بود او است.

قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ فضل الهی بسیار بزرگ است وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیمِ حدید آیه ۲۹ و برحمته رحمت الهی وسعت دارد کل شیئی وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْ ءٍ اعراف آیه ۱۵۵، لکن این فضل و رحمت مخصوص باهل ایمان است شامل غیر مؤمن نیست نه از جهت کوتاهی فضل و رحمت بلکه از جهه موانع و سدود است که خود ایجاد میکنند مثل شمس عالمتاب اگر کسی مانعی و سدّی بین خود و شمس قرار داد از تابش نور شمس محروم میشود و لذا بعد از جمله وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْ ءٍ در همین سوره اعراف میفرماید فَسَأَکْتُبُها لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَ الَّذِینَ هُمْ بِآیاتِنا یُؤْمِنُونَ و بهمین بیان مفاد اخبار مذکوره ظاهر میشود.

فبذلک باین فضل و رحمت فَلْیَفْرَحُوا پس باید خوشنود و فرحناک باشند ایمانی که باعث سعادت دارین و نجات از مهالک نشأتین میشود چیست باعث این گونه موهبت شود و البته ایمان تا ولایت این خاندان نباشد تحقق پیدا نمیکند هُوَ خَیْرٌ مِمَّا یَجْمَعُونَ از زخارف دنیا ذهب، فضّه، جواهرات، املاک و و و زیرا تمام اینها سدّ راه است و مانع سعادت و بالاخره ثبات و بقایی ندارد با هزار حسرت و ندامت باید گذاشت و رفت و فردا حساب دارد دانک و دینار

(فی حلالها حساب و فی حرامها عقاب و فی شبهاتها عتاب)

(یسئل مما اکتسبت و فیما انفقت)

[سوره یونس (۱۰): آیه ۵۹] .... ص : ۴۱۲

قُلْ أَ رَأَيْتُمْ ما أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَراماً وَ حَلالاً قُلْ آللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ (۵۹)

بفرما آیا می بینید آنچه را که خدا نازل فرمود از برای شما از رزق پس قرار دادید از آن رزق حرامی و حلالی بگو آیا خدا بشما اذن داده یا بر خدا افتراء میزنید.

این آیه اشاره بآیاتی است که دلالت دارد بر اینکه مشرکین بعض مأکولات را حلال میدانند و بعضی را حرام که در سوره انعام آیه ۱۳۹ و ۱۴۰ و ۱۴۱ شرحش مفصلا گذشت وَ قالُوا هذِهِ أَنْعامٌ وَ حَرْثٌ حِجْرٌ لا يَطْعَمُها إِلَّا مَنْ نَشاءُ بِزَعْمِهِمْ وَ أَنْعامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُها وَ أَنْعامٌ لا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا افْتِراءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِما كانُوا يَفْتَرُونَ وَ قالُوا ما فِي بُطُونِ هذِهِ الْأَنْعامِ خالِصَةٌ لِذُكُورِنا وَ مُحَرَّمٌ عَلى أَزْواجِنا وَ إِنْ يَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكاءُ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلادَهُمْ سَفَهاً بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ حَرَّمُوا ما رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِراءً عَلَى اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا وَ ما كانُوا مُهْتَدِينَ مراجعه فرمائید.

قُلْ أَ رَأَيْتُمْ یعنی چه تصور میکنید و خیال مینمائید ما أَنْزَلَ اللَّهُ چیزهایی که خداوند نازل میفرماید لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ تعبیر بنزول از جهت اینست که رزق بنده گان را از عالم بالا- نزول میفرماید که تعبیر بسماء شده در آیه شریفه وَ فِي السَّماءِ رِزْقُكُمْ وَ ما تُوعَدُونَ ذاریات آیه ۲۲، و سماء از ماده سموّ است بمعنی علوّ.

فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَراماً وَ حَلالًا که در آیه مذکوره در انعام و حرث بیان فرموده که بعضی را حرام میدانند و بعضی را حلال و بعضی را بر ذکور حلال و بر اناث حرام قُلْ آللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ مدرکی و دلیلی بر آن دارید کدام پیغمبری بشما خبر داده یا وحیی بشما شده یا عقل حکم میکند بر طبق آن هیچگونه مدرکی

ندارید فقط مجرد تقلید آباء و هوای نفس و خیال بافی است.

أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ البته افتراء بر خدا است زیرا اولا کذب آن هم در دین چه گناه بزرگی است، و ثانیا بدعت است که خود موجب کفر است و ثالثا کذب بر خدا است که افتراء است.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۰] .... ص: ۴۱۳

وَ ما ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيامَهِ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَشْكُرُونَ (۶۰)

چه گمان میبرند کسانی که افتراء بخدا میزنند دروغ را روز قیامت محققا خداوند صاحب فضل است بر ناس و لکن اکثر آنها شکرگزار نیستند.

وَ ما ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيامَهِ صوره استفهام است لکن در مقام تقریر است که افتراء بخدا برای آنها خیر است و بنفع آنها تمام میشود یوم القیمه یا بضرر آنها و برای آنها شر است، البته معلوم است انسان بهر که افتراء ببندد طرف مؤاخذه میکند و انتقام میکشد چه رسد بافتراء علی اللّه و تعبیر بیوم القیمه شاید این باشد که خداوند اگر در دنیا انتقام نکشید گمان نکنند که گذشت کرده و مؤاخذه نمیکند چنانچه اگر فسّاق و فجار و ظلمه این گمان را میکنند میگویند ما چه کردیم و چه کردیم و هیچ گرفتار نشده ایم غافل از اینکه تأخیر عذاب دارای حکمتهای زیادی است یکی آنکه باشد متنبه شوند و تائب گردند یا دیگران آنها را هدایت و ارشاد کنند، دیگر آنکه عذاب دنیوی چون کوچک است و مدتش قلیل تدارک این معاصی بزرگ را نمیکند، دیگر آنکه بسا وجود این کفار و فساق برای مؤمنین فوائدی دارد بخاطر آنها گرفتار نشدند دیگر آنکه هر قدر بتوانند معصیت کنند تا عذاب آنها سخت تر شود و غیر اینها و بر طبق آنها آیات شریفه ناطق است وَ لا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ

إِنَّما يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصارُ

ابراهیم آیه ۴۳ وَ لا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّما نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ آل عمران آیه ۱۷۲، و غیر اینها از آیات.

إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ تکوینا و تشریعا خداوند خلق فرمود و تمام وسائل زندگی را از برای انسان از عوالم علوی و سفلی مهیا فرمود و انبیاء و رسل و کتب و احکام فرستاد تا انسان خیره سر سعادت دنیا و آخرت را تحصیل کند وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لا تُحْصُوها ابراهیم آیه ۳۷ نحل آیه ۱۸.

وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَشْكُرُونَ با اینکه شکر منعم بحکم عقل واجب است.

و کافیست در شکر اینکه بداند از جانب خدا است و بهمان مصرف که منظور الهی است صرف کند و اگر از خود یا از غیر خدا دانست و بر خلاف نظر الهی صرف کرد کفران نعمت است لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِي لَشَدِيدٌ ابراهیم آیه ۷.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۱] .... ص: ۴۱۴

وَ ما تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَ ما تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَ لا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُوداً إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَ ما يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَ لا فِي السَّماءِ وَ لا أَصْغَرَ مِنْ ذلِكَ وَ لا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتابٍ مُبِينٍ (۶۱)

و آنچه که شما رسول محترم در وظائف رسالت خود باشی از تبلیغ احکام و مواعظ و نصایح و سائر شئون رسالت و آنچه که تلاوت و قرائت کنی از آیات شریفه از قرآن و شما مؤمنین عمل نمیکنید از هر گونه عملی الّا اینکه ما بر شما شاهد هستیم زمانی که خوض میکنید و فرو میروید در آن عمل و عزوب نمیکند از پروردگار تو از سنگینی مورچه در زمین و نه در آسمان و نه کوچکتر از مورچه

و نه بزرگتر مگر آنکه در کتاب آشکار است.

از علی ابن ابراهیم و در مجمع دارد که حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم موقعی که این آیه را تلاوت میکرد گریه شدیدی بر او متوجه میشد.

وَ ما تَكُونُ فِي شَأْنٍ خطاب متوجه بحضرت رسالت است لکن ملاک در جمیع جاری است که اشتغال بهر عملی و فعلی و شأنی داشته باشند وَ ما تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ ضمیر منه راجع بما انزل است که کتاب الهی باشد، من القرآن من بیانیه است که آن ما انزل قرآن باشد اشاره به اینکه هر فعل و قولی از تو صادر شود وَ لا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ و شخص رسالت و جمیع امّت هیچگونه عملی از شما صادر نمیشود إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُوداً مگر آنکه خداوند تبارک و تعالی و ملائکه حفظه بر شما شاهد هستند که مشاهده میکنند که ما گفته ایم در قرآن آنچه بنحو متکلم وحده ذکر فرموده مختص بذات مقدس او است مثل أَنِ اعْبُدُونِي و جمله بعد در همین آیه در کلمه عن ربک و آنچه بتوسط اسباب از ملائکه و غیر آنها باشد بنحو متکلم مع الغیر مثل همین جمله إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ همان ابتدایی که وارد عمل میشوید پیش از آنکه از عمل فارغ شوید.

وَ ما يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ ممکن است پاره ای از اعمال از نظر ملائکه حفظه عزوب کند و محو شود لکن ذات مقدس ربوبی نزد او محفوظ است چنانچه حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام در دعاء کمیل عرض میکند

(ان تهب لی فی هذه اللیله الی قوله و کل سیئه امرت باثباتها الکرام الکاتبین الی قوله و کنت انت الرقیب علی من ورائهم و الشاهد لما خفی عنهم و برحمتک اخفیته و بفضلک سترته)

بلکه در اخبار توبه دارد که از نظر ملائکه کتبه هم محو میشود.

مِنْ مِثْقالِ ذَرَّةٍ از باب مثال است و الّا هر چیزی که ابدا سنگینی و وزن هم ندارد مثل خطورات نفسیه و خیالات قلبیه هم از علم او بیرون نیست.

فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ و نه در تحت ارض و نه در فوق سماء وَ لا أَصْغَرَ مِنْ ذلِکَ وَ لا أَکْبَرَ بنده یابد کوچک نشمارد نه عمل خیری را که اهمیت ندهد و ترک کند و نه شرّی را که عمل میکند بگوید چیزی نیست اهمیت ندارد تمام نزد خدا محفوظ است و بجزاء آن میرسیم.

إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ بعضی گفتند لوح محفوظ است و بعضی گفتند نامه عمل است و میتوان گفت در یک جا و دو جا نیست در بسیاری ثبت و ضبط است حتی صورت عمل در عرش هم منعکس میشود و وجود مقدس نبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و ائمه هدی علیهم السلام هم شاهد و حاضر هستند چنانچه میفرماید فَکَیْفَ إِذا جِئْنا مِنْ کُلِّ أُمَّهٍ بِشَهِیدٍ وَ جِئْنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً نساء آیه ۴۴.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۲] .... ص: ۴۱۶

أَلا إِنَّ أَوْلِیاءَ اللَّهِ لا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ (۶۲)

آگاه باشید محققا اولیاء خدا هیچگونه خوفی بر آنها نیست و نیستند آنها محزون و غمناک.

کلام در این آیه در سه جمله واقع میشود: ۱- در جمله أَلا إِنَّ أَوْلِیاءَ اللَّهِ کیانند اولیاء الهی مقابل اعداء اللَّه مراد دوستان خدا هستند مثل ملائکه و انبیاء و اوصیاء و صلحاء و اتقیاء که ما تَشاؤُنَ إِلَّا أَنْ یَشاءَ اللَّهُ و از علائم دوستی اینست که قدمی بر خلاف رضای خدا برنمیدارند و آنچه را که خدا دوست دارد آنها هم دوست دارند و آنچه را دشمن دارد آنها هم دشمن دارند، از خدا راضی خدا هم از آنها راضی، صاحب نفس مطمئنه هستند و قبلا در معانی ولی متذکر شده ایم ۲- در جمله لا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ است اشاره به اینکه در واردات دنیوی هر چه هست میدانند عین صلاح است و راضی بقضاء الهی هستند و میگویند

الهی رضا بقضائک صبرا علی بلائک لا معبود لی سواک

و در امور آخرت ایمن از عذاب

و سخت الهی که معنی ایمانست و نفس مطمئنه هم از همین ماده است و این منافات ندارد از حالت خوف که جلوگیر از مخالفت باشد که معنی عدالت و عصمت است چنانچه مکررا بیان شده.

۳- وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ غناء و فقر، عزت و ذات، صحت و مرض، حیات و موت نعمت و بلاء تمام نزد آنها مساویست و تمام از یک منشأ صحیح است و موافق حکمت و مصلحت است بلکه فوق اینها خودیتی در خود نمی بینند و بغیر خدا حتی بخود توجهی ندارند.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۳] .... ص: ۴۱۷

الَّذِینَ آمَنُوا وَ کانُوا یَتَّقُونَ (۶۳)

اولیاء اللَّه کسانی هستند که ایمان آوردند و بودند متقی و پرهیزگار.

الَّذِینَ آمَنُوا در ایمان چهار امر معتبر است: ۱- یقین قطعی بجمیع آنچه پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم از جانب خداوند آورده از مسئله توحید بجمیع مراتب آن ذاتی، صفاتی، افعالی، عبادتی، نظری و عدل الهی بهر سه معنی ظلم نمیکند کار لغو و عبث و بی فائده و لهو از او صادر نمیشود تمام افعالش مطابق حکمت و مصلحت و صحیح و حسن است و فعل قبیح و زشت و ناپسندیده از او محال است صادر شود، و نبوت جمیع انبیاء از آدم تا خاتم و امامت ائمه اثنی عشر [ع و اینکه قرآن کلام حق و معجزه بزرگ حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است، و معراج حضرت و اینکه وجود مبارکش و اوصیاء طیّبین او افضل از جمیع ما سوا اللَّه هستند از انبیاء و ملائکه و من دونهم و اینکه وجود مقدس دوازدهمی حضرت بقیّه اللَّه عجل اللَّه تعالی فرجه زنده و روی زمین است و از انظار غائب و ظاهر میشود و زمین را پر از عدل و داد میکند بعد از آنکه پر شده باشد از ظلم و جور و انتقام از ظالمین بآباء گرامش میکشد و پیغمبر و تمام ائمه ثانیا رجعت

میکنند و تا دامنه قیامت سلطنت دارند تا آنکه سر کوثر بر پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم وارد شوند با قرآن مجید و بجمیع امور بعد از حیات از موت و قبر و برزخ و قیامت آنچه خبر داده و بجمیع ما جاء به النبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و اینکه بدعتی در دین نگذارد، انکار ضروری نکند، اهانت بمقدسات دین ننماید.

۲- اعتقاد که بمعنی عقد قلب است و دلبستگی بجمیع آنچه ذکر شد و دربند بودن. ۳- اقرار و اعتراف بجمیع مذکورات.

۴- تسلیم و زیر بار رفتن و مراتب ایمان هم بسیار است از ایمان ادنی از افراد شیعه تا ایمان امیر المؤمنین علیه السّلام.

وَ کانُوا یَتَّقُونَ چه تقوای قلبی باطنی از شرک و کفر و نفاق و جمیع اخلاق رذیله و صفات قبیحه و ملکات خبیثه، و چه تقوای ظاهری از کلیه معاصی از ترک واجبات و فعل محرمات و مراتب تقوی هم بسیار است ادنی مراتب آن تقوای از عقائد باطله است و اعلی مراتبش تالی تلو عصمت است که حتی خیال معصیت در قلوب مطهّره آنها خطور نکند و شیطان راه بآنها پیدا نکند، رزقنا اللَّه بحق محمد و آله صلّی اللَّه علیه و آله.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۴] .... ص: ۴۱۸

لَهُمُ الْبُشْری فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ فِی الْآخِرَهِ لا تَبْدِیلَ لِکَلِماتِ اللَّهِ ذلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ (۶۴)

از برای این اولیاء خدا که مؤمن متقی هستند بشارتی است در زندگانی دنیا و در آخرت تغییرپذیر نیست از برای کلمات الهی این بشارت او فوز عظیم است اختلاف زیادی بین مفسرین در این دو بشارت است و اخبار زیادی هم از پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و هم از ائمه علیهم السلام وارد شده که در مجمع و برهان و کافی و غیر اینها نقل شده که بشارت در دنیا رؤیای صادقه است که مؤمنین در خواب مشاهده میکنند

یـا الهامـاتیست که از طرف ملائـکه بقلوب آنهـا میشود یـا اجـابت دعاهـای آنها و قضاء حوائـج آنها یا در موقع احتضار وجود مقـدس حضـرت رسـالت صـلّی اللَّه علیه و آله و سـلّم و امیر المؤمنین علیه السّـلام بـاو بشارت میدهنـد یا ملائکه جای او را در بهشت نشـان میدهنـد و بشـارت در آخرت، بشارت در قبر و دری از بهشت بقبر او باز میشود و همه روز ملائکه برای او تحف بهشتی میآورنـد و روز قیامت بشارت بهشت و مغفرت و نجات از اهوال محشـر باو میدهنـد و ما مکرر گفته ایم که اخبار وارده در تفسـیر بیـان مصادیق است منافی با عموم آیه نیست و بشارت بمؤمن متقی در حیات دنیوی منحصـر باین مـذکورات نیسـت سرتاسـر قرآن مشـتمل بر بشارت و انذار است پیغمبر صـلّی اللَّه علیه و آله و سـلّم بشـیر و نذیر است اخبار متجاوز از هزارها در بـاب اخلاـق و عبـادات و ذکر مثوبـات یـک یـک آنها و تفضـلات خداونـد در حق مؤمنین تمام بشارت است و در آخرت در جمیع مواقف که در خبر دارد

انّ للقیمه خمسون موقفا کل موقف مقام الف سنه

پس از تلاـوت فرمود فِی یَوْمٍ کانَ مِقْـدارُهُ خَمْسِـینَ أَلْفَ سَـنَهٍ معارج آیه ۴ ملاـئکه بمؤمن خـبر میدهنـد که این اهوال برای تو نیست و با عزّت هر چه تمامتر وارد بهشت میکنند و در آنجا هم بشارت خلود و رضای رب باو میدهند و غیر اینها.

ُمُ الْبُشْری

لام اختصاص است که این بشارت مخصوص اینها است ی الْحَیاهِ الدُّنْیا

که شرحش ذکر شد و فی الاخره بیان شد.

تَبْدِیلَ لِکَلِماتِ اللَّهِ

در بعض اخبار کلمات اللَّه را تفسـیر بائمه کردند و شاهد بر این تفسـیر از قرآن آیه شریفه در حق عیسی [ع وَ کَلِمَتُهُ أَلْقاها إِلی مَرْیَمَ نساء آیه ۱۶۹، و خطاب بمریم [ع إِنَّ اللَّهَ یُبَشِّرُکِ بِکَلِمَهٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِیحُ آل عمران آیه ۴۰، و از اخبار زیارت جامعه در چند موضع و بعضـی گفتند مراد وعده بثواب است و بعضـی گفتند قول است و لکن چون افعال الهی تکوینا و تشـریعا موافق با حکمت و مصلحت است و اشتباه و خطاء آنجا راه ندارد قابل تغییر

نیست مگر مصلحت تغییر کند مثل نسخ و بدائیات پس اگر از حتمیات باشد و بطور اخبار خبر دهد قابل تغییر نیست لِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ

چه فوزی است بزرگتر از این بشارات در دنیا و آخرت.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۵] .... ص: ۴۲۰

وَ لا یَحْزُنْکَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّهَ لِلَّهِ جَمِیعاً هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ (۶۵)

و محزون نکند تو را قول کفار و مشرکین محققا تمام عزّت مختص بخدا است او است شنونده دانا.

وَ لا- یَحْزُنْکَ قَوْلُهُمْ مزخرفاتی که نسبت بشما گفتند و جسارتهایی که در حق شما روا داشتند مثل اینکه ساحر و کذّاب و مجنونت گفتند و قرآنت را سحر و بافته گی خود شمردند و باعانت دیگران تألیف شده و بدگوئیها نسبت دادند بعلاوه اذیتها بشما و مؤمنین نمودند این امور باعث حزن شما نشود و توکل بر خدا کن إِنَّ الْعِزَّهَ لِلَّهِ جَمِیعاً عزت بمعنی شرافت، بزرگواری، قدرت، شوکت، عظمت، کبریایی، توانایی است مختص بذات اقدس ربوبی است باعلی درجه بجمیع انحاء عزت بهر که بخواهد میدهد تو را عزیز میکند وَ لِلَّهِ الْعِزَّهُ وَ لِرَسُولِهِ سوره منافقون آیه ۸، قرآنت را عزیز میکند وَ إِنَّهُ لَکِتابٌ عَزِیزٌ سوره فصّلت آیه ۴۱ امّتت را عزیز میفرماید و للمؤمنین سوره منافقون آیه ۸ دینت، شریعتت، اوصیائت و هر چه بتو منتسب است بلکه در دنیا و آخرت و دشمنانت را ذلیل و خوار و خفیف میفرماید پس نباید محزون باشی شما وظیفه خود را انجام ده، تبلیغ رسالت کن و اعتمادت بخدا باشد و بس هو السمیع بدون احتیاج بآلت سمع بلکه بعلم ذاتی و احاطه قیّومی که یکی از اسماء الحسنی سمیع است که بمعنی علم بمسموعات است و برگشت آن بعلم است چنانچه بسیاری از صفات مرجعش بعلم است مثل بصیر، خبیر، مدرک، حکیم، مرید که مکرر اشاره شده.

العلیم ان قلت- همین علیم کافی بود زیرا برگشت سمیع بعلم است.

قلت- لفظ سمیع نسبت باقوال آنها است و علیم نسبت بافعال آنها آگاه است و انتقام خواهد کشید.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۶] .... ص: ۴۲۱

أَلا- إِنَّ لِلَّهِ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ وَ ما یَتَّبِعُ الَّذِینَ یَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَکاءَ إِنْ یَتَّبِعُونَ إِلاَّ- الظَّنَّ وَ إِنْ هُمْ إِلاَّ یَخْرُصُونَ (۶۶)

آگاه باشید محققا مختص بخدا است هر کس در آسمانها است و هر کس در زمین است و آنچه متابعت میکنند کسانی که میخوانند از غیر از خدا شریکهایی متابعت نمیکنند مگر گمان را و نیستند آنها مگر دروغگویان.

أَلا- إِنَّ لِلَّهِ مَنْ فِی السَّماواتِ تعبیر بمن از برای ذوی العقول است و ذوی العقول در سماوات مجرد ملائکه نیستند بلکه عالم عقول و عالم نفوس و عالم ارواح بلکه بعقیده بسیاری از حکماء و استفاده بسیاری از آیات و مفاد بسیاری از اخبار اینکه این کرات جوّیه مثل شمس و قمر و کواکب دارای عقل و شعور هستند و تعبیر بنفوس فلکیه میکنند تمام اینها مخلوق خدا و تحت قدرت او و مأمور بامر او هستند و البته غیر ذوی العقول بطریق اولی اختصاص باو دارند.

وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ که طائفه جنّ و انس هستند و مکرر گفته ایم و از بسیاری از آیات هم استفاده میشود که جمیع طبقات حیوانات در حدّ خود شعور و ادراک و معرفت و ایمان دارند بلکه نباتات و جمادات هم بی بهره نیستند.

وَ ما یَتَّبِعُ الَّذِینَ یَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَکاءَ ممکن است ما نافیه باشد بمعنی اینکه متابعت نمیکنند فرمایشات خدا و رسول را کسانی که میخوانند از غیر خدا شرکائی را، و ممکن است موصوله باشد یعنی آنچه را ...Ùمتابعت میکنند شرکاء خود را از غیر خدا آنها هم مملوک خدا هستند که عطف باشد بمن.

إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ ان نافیه است یعنی این متابعت شرکاء و ترک متابعت خدا و رسول نیست مگر از روی ظن و گمان، تقلید آباء و هوای نفس و تسویلات شیطان و شبهات اهل ضلالت دلیلی برهانی مدرکی ندارند إِنَّ الظَّنَّ لا یُغْنِی مِنَ الْحَقِّ شَیْئاً همین سوره آیه ۳۶.

وَ إِنْ هُمْ إِلَّا یَخْرُصُونَ خرص بمعنی کذب است و فرق بین کذب و خرص اینست که خرص دروغی است که پیش خود میگویند و باصطلاح دروغ من دراریست و کذب اعم است شامل آنچه از غیر شنیده باشند یا افتراء بغیر بزنند هم میشود

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۷] .... ص: ۴۲۲

هُوَ الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ اللَّیْلَ لِتَسْکُنُوا فِیهِ وَ النَّهارَ مُبْصِراً إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَسْمَعُونَ (۶۷)

او است خدایی که قرار داد برای شما شب را جهت اینکه استراحت کنید در آن و روز را روشن محققا در این قرار داد هر آینه نشانه هائیست برای قومی که گوش شنوا دارند هُوَ الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ اللَّیْلَ فرق است بین جعل و احداث و تبدیل و تغییر احداث ایجاد موجودی است که مسبوق بعدم باشد مثل ایجاد عالم که تمام نابود بودند بود شدند که حادث هستند، جعل ایجاد صفت است برای موصوف و حالت برای ذی الحال و اثر برای مؤثر، تغییر حالتی است بحال دیگر، تبدیل عوض شدن شی ء است بشیئی دیگر یا بانقلاب مثل خمر و خلّ یا باستحاله مثل کلب بملح، خداوند تبارک و تعالی اگر این کره زمین و منظومات شمسیه را ساکن قرار داده بود شب و روز و ماه و سال، شتاء و صیف تشکیل نمیشد دائما بر یک حالت بود لذا اینها را متحرک قرار داد تا این تشکیلات تحقق پذیرد و از برای کره زمین دو حرکت مقرر فرمود وضعی که دور خود بچرخد تا تشکیل شب و روز دهد، و انتقالی که دور کره شمس چرخ خورد تا تشکیل ماه و سال دهد.

لِتَسْكُنُوا فِيهِ شب را برای نوم و استراحت بدن مقرر فرمود وَ النَّهارَ مُبْصِراً برای اینکه روشن باشد چشم ببیند در امر تحصیل معاش و تنظیمات داخلیه و خارجیه باشد.

إِنَّ فِي ذلِكَ در این جعل لیل و نهار و آثار مترتبه بر آنها لایات نشانه های بسیار است از آثار قدرت الهی و جعل این کرات در فضاء عالم بدون عمد و ستون و حرکت معین که آنی تند و کند نشوند و علاوه مقرر فرمود یک حرکت مستقیم از برای شمس و منظومه های آن و جمیع کرات علویه بطرف کره وکاء که نصر الطائرش گفتند که مفاد وَ الشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَها است در سوره یس که موقعی که وصل شوند بآن کره تمام از حرکت میافتند و دنیا فانی میشود لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ یعنی حرف شنو هستند و تمام اینها را مستند بخدا میدانند و اما طبیعی که مستند بطبیعت میداند ابدا تأثیری در او ندارد.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۸] .... ص: ۴۲۳

قالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَداً سُبْحانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ إِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطانٍ بِهذا أَ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ (۶۸)

گفتند این کفار که خداوند اولاد گرفته است خدا منزّه است از گرفتن اولاد او است غنی برای او است آنچه در آسمانها و در زمین است نیست نزد آنها دلیل و برهانی برای این گفتار خود آیا میگویند بر خدا چیزی را که نمیدانند.

قالوا مشرکین و یهود و نصاری اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَداً اما مشرکین گفتند ملائکه دختران خدا هستند که در بسیاری از آیات بیان فرموده، اما یهود گفتند نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ مائده آیه ۱۸، و در تورات رایج خود آدم را ابن اللَّه گفته، و اما نصاری مسیح را ابن اللَّه گفتند.

سبحانه خداوند وجود صرف منزه از لوازم امکانی است و بسیط الحقیقه

هیچگونه ترکیبی نه خارجی، نه ذهنی، نه وهمی در او راه ندارد و اتخاذ ولد مستلزم هزار گونه اجزاء است.

ان قلت- مراد این کفار از اتخاذ ولد نه زائیدن است بلکه مراد تبنی است یعنی او را ولد خود اتخاذ کند مثل کلام عزیز بزلیخا در سوره یوسف آیه ۲۱ أَکْرِمِی مَثْواهُ عَسی أَنْ یَنْفَعَنا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَداً و کلام آسیه بفرعون در سوره قصص آیه ۸ قُرَّتُ عَیْنٍ لِی وَ لَکَ لا تَقْتُلُوهُ عَسی أَنْ یَنْفَعَنا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَداً و مثل زید و رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که از ادعیاء آن حضرت بود در سوره احزاب آیه ۳۷ لِکَیْ لا یَکُونَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ حَرَجٌ فِی أَزْواجِ أَدْعِیائِهِمْ.

قلت- تبنی و اتخاذ ولد روی احتیاج است و امید نفع و در ساحت قدس ربوبی روا نیست.

هُوَ الْغَنِیُّ از برای غنی دو معنی کردند یکی سلب احتیاج و باین مناسبت از صفات سلبیه شمردند و دیگری دارایی که اعظم صفات ثبوتیه است و در نصاب بهر دو معنی اشاره کرده (چون غنی دان بی نیازی ور بمد خوانی سرود) (غنی مال دار است و مسکین گدا).

لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ اعم از ذوی العقول و غیر ذوی العقول این هم برای نظر بنده گان است و الّا اگر عالم را خلق نکرده بود از خدایی او هیچ کاسته نبود و پس از خلق بر خدایی او چیزی افزوده نشده.

إِنْ عِنْدَکُمْ مِنْ سُلْطانٍ یعنی مدرکی، خبری، آیه ای، پیغمبری که گفته باشد خدا ولد اتخاذ کرده این کتب عهد قدیم و جدید هیچگونه مدرکی برای صحت آن نیست بلکه اشتمال آنها بر کفریات زیادی دلیل بر بطلان آنها است و ما در مجلد اول کلم الطیب در باب دین یهود و نصاری مفصلا متعرض شده ایم خواهشمندم مراجعه فرمائید بهذا باین دعوی نبوّت أَ تَقُولُونَ عَلَی اللَّهِ

ما لا تَعْلَمُونَ

چون مدرکی ندارید قول بدون علم است آن هم نسبت بخدای متعال

[سوره یونس (۱۰): آیه ۶۹] .... ص: ۴۲۵

قُلْ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لا يُفْلِحُونَ (۶۹)

بگو ای رسول محترم محققا کسانی که بر خداوند افتراء میزنند و از روی دروغ نسبت میدهند اینها رستگار نمیشوند.

قُلْ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ گذشت در چند آیه قبل معنای افتراء و فرق بین او و کذب بعموم و خصوص مطلق احتیاج بتکرار نیست فقط در کلمه لا يُفْلِحُونَ چند کلمه صحبت میداریم:

اولا هر چیزی که دارای اجزاء و شرائطی باشد بفقدان یکی از اجزاء و شرائط آن فاقد میشود، در مرکبات ارتباطیه مثل نماز و امثال آن فلاح و رستگاری منوط و مربوط باموری است از ایمان بجمیع عقائد حقّه و ثبات آن تا زمان فوت و موانعی هم ایجاد نشود از انکار ضروری یا بدعت در دین یا اهانت بمقدسات دینی که موجب زوال ایمان میشود و مقرون شدن باعمال صالحه و تقوای از معاصی کبار چنانچه در بسیاری از آیات شریفه تصریح شده که بفقدان هر یک فلاح فاقد میشود مگر آنکه تدارک کند برجوع و توبه و شفاعت آنهم خاص باهل ایمان است و البته افتراء بخدا و کذب بر خدا هم ایمان را از بین میبرد و هم گناه بسیار بزرگی است و با این وصف هرگز روی فلاح و رستگاری را نخواهد دید سیّما خداوند خبر داده که اینها رستگار نمیشوند وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا نساء آیه ۱۲۱ وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثاً نساء آیه ۸۹

[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۰] .... ص : ۴۲۶

مَتاعٌ فِی الدُّنْیا ثُمَّ إِلَیْنا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِیقُهُمُ الْعَذابَ الشَّدِیدَ بِما کانُوا یَکْفُرُونَ (۷۰)

کسانی که رستگار نیستند یک زندگانی مختصری در دنیا دارند پس از آن بسوی ما مراجعت میکنند پس از آن میچشانیم آنها را عذاب سختی بسبب آنچه که بودند کافر میشدند.

مَتاعٌ فِی الدُّنْیا متاع دنیا همین خورد و خوراک و شهوت رانی و هواپرستی چیز دیگری نیست و این متاع دنیوی اولا مقرون ببلاهای زیادی است زیرا احدی نائل بمطلوب خود نمیشود و لو هر چه بالا رود (فریدون بملک جهان نیم سیر) و دائما در همّ و غم و زد و خورد است بعلاوه بلاهای گوناگون که بانسان از اطراف متوجه میشود و نمیداند یک ساعت بعد چه پیشامدی میشود.

و ثانیا با هزار حسرت و زحمت میگذارد و میرود و بزرگان برای دنیا مثلهای زیادی زده اند مثل اینکه چاهی است که انسان را در وسط آن بطنابی بسته نظر ببالا میکنند دو موش سیاه و سفید دارند نخ نخ این طناب را پاره میکنند و در ته چاه افعی دهان باز کرده برای بلعیدن آن و در اطراف چاه عسل مخلوط بگل و زنبورهای زیاد باطراف چاه باین عسلها ریخته این انسان با این زنبورها زد و خورد کند و این عسلهای مخلوط را جمع آوری کند. چاه بمنزله دنیا، طناب عمر، موش سیاه و سفید شب و روز، افعی قبر، عسل زخارف دنیوی مخلوط ببلاها، زنبورها اهل دنیا و امثله دیگری و در قرآن مجید میفرماید قُلْ مَتاعُ الدُّنْیا قَلِیلٌ ثُمَّ إِلَیْنا مَرْجِعُهُمْ پس از انقضاء عمر و حلول موت در عالم آخرت زنده میشوند و در پیشگاه عظمت پروردگار حاضر میشوند ثُمَّ نُذِیقُهُمُ الْعَذابَ الشَّدِیدَ بدون حساب و نامه عمل و میزان و صراط در جهنم میاندازیم آنها را که عذاب شدید دارد ابد الاباد بِما کانُوا یَکْفُرُونَ اهل محشر بعضی بدون حساب داخل بهشت

میشوند و آنها مؤمنینی هستند که بدون گناه وارد محشر شوند یا گناه نکردند یا توبه کردند یا بیک وسائلی آمرزیده شدند، و بعضی بدون حساب داخل جهنم میشوند آنهایی که بدون ایمان از دنیا رفتند زیرا اگر عملی داشته باطل بوده چون ایمان شرط صحت کل اعمال است، و بعضی را رها میکنند مثل قاصرین از کفار، اطفال، مجانین، سفهاء، دوردستان و امثال اینها و کسانی که در معرض حساب و میزان و نامه عمل و صراط در میآیند کسانی هستند که خَلَطُوا عَمَلًا صالِحاً وَ آخَرَ سَيِّئاً عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ برائه آیه ۱۰۳ باختلاف مراتب

[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۱] .... ص: ۴۲۷

وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ يا قَوْمِ إِنْ كانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقامِي وَ تَذْكِيرِي بِآياتِ اللَّهِ فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَ شُرَكاءَكُمْ ثُمَّ لا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَ لا تُنْظِرُونِ (۷۱)

و تلاوت فرما بر این کفار خبر حضرت نوح را زمانی که فرمود برای قوم خود ای قوم من اگر بر شما گران میآید و بزرگ میشمارید مقام و زنده بودن مرا و اینکه شما را یادآور میشوم بآیات و حجج الهی پس من توکلم بخدا است پس کار خود را جمع آوری کنید و شریکهای خود را مشورت پس از آن نباشد نظریه ای که میدهند در مورد من بر شما مخفی و مستور و موجب همّ و غم شما نباشد پس از آن هر نحوی خواستید رفتار کنید و مرا مهلت ندهید.

قضایای حضرت نوح علیه السّلام را در سوره اعراف مشروحا بیان کردیم احتیاج بتکرار ندارد فقط بتفسیر آیه اکتفاء میکنیم و رد میشویم.

وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ یعنی بر قوم خود از مشرکین و کفار که دعوت شما را اجابت نکردند و بهلاکت افتادند و غرق شدند إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ زمانی که قومش باو اذیت میکردند و تصمیم قتل او را داشتند یا قوم ای قوم من إِنْ كانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ

اگر بسیار بزرگ و سنگین است مقامی بودن من بین شما و قاصد کشتن من هستید یا اخراج من وَ تَذْکِیرِی بِآیاتِ اللَّهِ و اینکه دعوت میکنم شما را بتوحید و نفی شرک و آیات قدرت الهی را یادآوری میکنم شما را اینهم برای شما دشوار و مشکل و سنگین است.

فَعَلَی اللَّهِ تَوَکَّلْتُ پس من اضطراب خیالی ندارم و توکّلم بخدا است و او حافظ و ناصر و معین من هست و اما شما پس بی فکر عملی نکنید و بدون مشورت فَأَجْمِعُوا أَمْرَکُمْ پس عملی که میخواهید انجام دهید بالاجتماع پس از مشورت وَ شُرَکاءَکُمْ و کسانی که با شما شرکت دارند در کفر و شرک و عداوت با من و دعوت من را اجابت نمیکنند با آنها هم رأی شوید ثُمَّ لا یَکُنْ أَمْرُکُمْ عَلَیْکُمْ غُمَّةً که اگر بدون مشورت کاری انجام دهید باعث پشیمانی و همّ و غم شما میشود یا حقیقه کار بر شما مخفی و مستور است و پس از مشورت و تصمیم بر قتل من دیگر هر چه میخواهید بکنید ثُمَّ اقْضُوا إِلَیَّ و دیگر مجال و فرصت بمن نمیدهید وَ لا تُنْظِرُونِ و مهلت بمن ندهید.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۲] .... ص: ۴۲۸

فَإِنْ تَوَلَّیْتُمْ فَما سَأَلْتُکُمْ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِیَ إِلاَّ عَلَی اللَّهِ وَ أُمِرْتُ أَنْ أَکُونَ مِنَ الْمُسْلِمِینَ (۷۲)

پس اگر اعراض میکنید بتوهّم اینکه من از شما توقعی داشته باشم من از شما سؤال اجر و مزد نمیکنم نیست مزد من مگر بر خدا که مرا فرستاده و مأمور شده ام اینکه بوده باشم از مسلمین.

فَإِنْ تَوَلَّیْتُمْ پس اعراض از من منشأش یکی از دو چیز است یا توهّم میکنید که من با دنیای شما کاری دارم یا از شما توقع اجر و مزدی میکنم بدانید فَما سَأَلْتُکُمْ مِنْ أَجْرٍ هیچگونه توقعی ندارم چون اهل دنیا نسبت بعلماء و انبیاء و ائمه [ع

سوء ظنی دارند و اینها را توهّم میکنند که گرگ آنها باشند و میخواهند آنها را پاره کند و بلع کنند حتی میگویند

همچه حمال باسباب جهان زاهد شهر پشت کرد است که یک جا همه را بردارد

و اشاره بهمین دارد فرمایش حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که فرمود در دوره آخر زمان مردم

(یفرّون من العلماء کما یفر الغنم من الذئب)

سپس فرمود بسه عقوبت مبتلاء میشوند ظالم و اشرار بر آنها مسلط میشوند، دعای آنها مستجاب نمیشود

(یخرجون من الدنیا بلا ایمان).

إِنْ أَجْرِیَ إِلَّا عَلَی اللَّهِ فرستاده او هستم و او اجر کامل بمن عنایت میفرماید هم در دنیا عزت و شوکت و حفظ از دشمن و هم در آخرت سعادت و فیض بجنّت و مثوبات الهی میشوم وَ أُمِرْتُ أَنْ أَکُونَ مِنَ الْمُسْلِمِینَ تسلیم تقدیرات الهی باشم هر چه صلاح من در آنست خداوند بمقتضای حکمت و لطف و عنایت و تفضل با من رفتار میفرماید.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۳] .... ص: ۴۲۹

فَکَذَّبُوهُ فَنَجَّیْناهُ وَ مَنْ مَعَهُ فِی الْفُلْکِ وَ جَعَلْناهُمْ خَلائِفَ وَ أَغْرَقْنَا الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا فَانْظُرْ کَیْفَ کانَ عاقِبَهُ الْمُنْذَرِینَ (۷۳)

پس تکذیب کردند قوم نوح حضرت نوح را پس نجات دادیم او را و هر کس که با او بود و ایمان آورده بود در کشتی و آنها را قرار دادیم جانشین کفار در زمین و غرق کردیم کسانی را که تکذیب نمودند بآیات ما پس نظر کن ببین چگونه بود عاقبه آنهایی که انذار میشدند.

شرح این قضیه مفصلا در سوره هود انشاء اللَّه تعالی بیان میشود فکذبوه در دعوی رسالت و توحید پروردگار و اینکه دستوراتی از جانب خدا آورده و ترک عبادت اصنام و آنچه ابلاغ فرموده و در مقام اذیت بآن حضرت برآمدند حتی

او را سنگسار کردند فنجّیناه او را از چنگال دشمنان نجات دادیم و من معه که گفتند فقط هشتاد نفر بودند و در سوره هود آیه ۴۲ میفرماید وَ ما آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِیلٌ و در همان سوره خبر داد بنوح که دیگر کسی ایمان نمیآورد أَنَّهُ لَنْ یُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِکَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ فِی الْفُلْکِ در کشتی بتفصیلی که میآید در سوره هود که مأمور شد بساختن کشتی تا آنکه مؤمنین در آن جا گرفتند باران از آسمان بارید و آب از زمین جوشید و تمام صفحه زمین دریا شد حتی کوه ها زیر آب رفت وَ جَعَلْناهُمْ این مؤمنین را خلائف جانشین کفار که گفتند نوح آدم ثانیست.

وَ أَغْرَقْنَا الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا تکذیب آیات الهی تکذیب نبوت نوح و معجزات او که اقامه کرده بود و احکامی که آورده بود که نخستین پیغمبر اولو العزم او بود تمام مکذبین بغرق هلاک شدند پس از آن آب فرو نشست و کشتی بکوه جودی قرار گرفت و مؤمنین بیرون آمدند و تمام صفحه زمین بود و این معدود قلیل، بعضی گفتند فقط از کفار یک نفر باقی بود و آن عوج بود که بالای کوهی رفت و تا گردن او را آب گرفت و بود تا زمان موسی [ع که بدست موسی بدرک واصل شد، در حدیث سفینه که از احادیث متواتره است میفرماید

(مثل اهل بیتی مثل سفینه نوح من تمسک بها نجی و من تخلف عنها غرق.)

فانظر ممکن است خطاب بپیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم باشد برای تسلیت خاطر مبارکش که دشمنان تو هم مثل آنها هلاک خواهند شد، و ممکن است خطاب بکسی باشد که این آیه بر او تلاوت شد یعنی ایها السامع کیف کان چگونه است عاقبه المنذرین بفتح ذال یعنی کفار و مشرکین که انذار شدند بانذار حضرت نوح علیه السلام.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۴] .... ص: ۴۳۱

ثُمَّ بَعَثْنا مِنْ بَعْدِهِ رُسُلًا إِلى قَوْمِهِمْ فَجاؤُهُمْ بِالْبَيِّناتِ فَما كانُوا لِيُؤْمِنُوا بِما كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذلِكَ نَطْبَعُ عَلى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ (۷۴)

پس از هلاکت قوم نوح و تولید و تناسل این معدود باقیه با نوح و ازدیاد و کثرت آنها پیغمبرانی مبعوث کردیم هر کدام بر قوم خود پس آمدند پیغمبران آنها را با معجزات و ادله واضحه پس نبودند آنها که ایمان آورند بسبب آنچه که تکذیب کرده بودند همین نحو ما مهر میزنیم بر دلهای کسانی که تعدی و تجاوز میکنند بعد از طوفان باز جمعیت افراد بشر زیاد شد تمام صفحه زمین را اشغال کردند خداوند در هر عصری انبیایی فرستاد ثُمَّ بَعَثْنا مِنْ بَعْدِهِ بعد از نوح علیه السّلام رُسُلًا إِلى قَوْمِهِمْ رسل بعد از نوح: هود، صالح، ابراهیم، لوط، اسماعیل، اسحاق، یعقوب، یوسف، شعیب و غیر اینها که هر کدام بر قوم خود مبعوث شدند فَجاؤُهُمْ بِالْبَيِّناتِ هر کدام معجزاتی داشتند و ادله و براهین واضحه که معنای بیّنه است یعنی مبیّن و روشن بود فَما كانُوا لِيُؤْمِنُوا ایمان نیاوردند مگر قلیلی و خداوند آنها را هلاک فرمود بباد و صیحه و صاعقه و خسف و امطار و حجاره و نحو اینها بِما كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ مراد من قبل ممکن است قبل از بعثت رسول باشد یعنی بهمان کفر و شرک باقی بودند و تکذیب رسل میکردند و این سبب شد که ایمان نیاوردند یعنی بهمان عاداتی که داشتند دست برنداشتند، و ممکن است مراد این باشد که سبب ایمان نیاوردن تقلید آباء و اجداد پیش بوده همان نحوی که آنها تکذیب رسل کردند اینها هم تکذیب کردند و این معنی بنظر اظهر میآید، و محتمل است تکذیب در عالم ارواح و عالم ذرّ و عالم نفوس باشد، و در برهان دو حدیث نقل کرده که این آیه یعنی این جمله راجع بدوستی و بغض اهل بیت است آنهایی را که طینت آنها از جنّه بوده و خدا آنها را دوست داشته قبول ولایت کردند و آنها که از جهنم بود و مبغوض الهی هستند قبول نکردند،

لکن این معنی خلاف نصّ قرآن است زیرا راجع بما قبل موسی اقوام انبیاء بوده بقرینه آیه بعد ثمّ بعثنا موسی الایه، بعلاوه اخبار طینت هم سند ندارد و هم باید توجیه کرد مثلا در علم الهی کی ایمان میآورد و کی نمیآورد یا مقتضیات و اسبابیست نه بنحو علّت تامه که با اختیار و تکلیف منافات داشته باشد یا وجود دیگری و اللّه العالم. و ممکن است گفته شود نظر ائمه علیهم السلام تشبیه حال اینها است بحال آنها.

کَذلِکَ نَطْبَعُ عَلی قُلُوبِ الْمُعْتَدِینَ طبع عبارت از قساوت قلب و سیاهی دل و شقاوت و هوای نفس و حبّ دنیا که تمام اینها اسباب عدم ایمان است لکن بنحو اقتضاء نه علت تامه که سلب اختیار کند و مانع از تکلیف باشد چنانچه در اوائل سوره بقره در آیه ۶ خَتَمَ اللَّهُ عَلی قُلُوبِهِمْ وَ عَلی سَمْعِهِمْ وَ عَلی أَبْصارِهِمْ غِشاوَةٌ در مجلد اول مفصلا بیان کردیم، و مراد از معتدین کسانی هستند که تعدی و تجاوز و زیاده روی در طغیان و ظلم میکنند که اشدّ کفار هستند.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۵] .... ص: ۴۳۲

ثُمَّ بَعَثْنا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسی وَ هارُونَ إِلی فِرْعَوْنَ وَ مَلائِهِ بِآیاتِنا فَاسْتَکْبَرُوا وَ کانُوا قَوْماً مُجْرِمِینَ (۷۵)

پس از آن رسل فرستادیم از بعد آنها موسی و هارون را بسوی فرعون و جمعیت آن بآیات ما مثل عصاء و ید بیضاء پس آنها تکبر ورزیدند و بودند قوم گنهکار ثُمَّ بَعَثْنا مِنْ بَعْدِهِمْ بعد از انبیاء و رسل یا بعد از قوم آنها که آخرین آنها شعیب و اهل مدین بودند موسی و هارون که هارون تابع موسی و وزیر او بود إِلی فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ ملاء جمعیت درباری و امراء کشوری و لشگری فرعون بودند که رئیس آنها هامان بود نخست وزیر فرعون و خبیث تر از فرعون (لع) بود بآیاتنا که در آیه دارد فی تسع آیات نمل آیه ۱۲، و لکن عمده و اول بعثت

دو آیه بود یکی القاء عصاء و یکی بیرون کردن دست از جیب مثل خورشید درخشندگی داشت.

فَاسْتَکْبَرُوا کبر بزرگی است، تکبر بزرگی کردن است، استکبار بزرگی بخود بستن است وَ کانُوا قَوْماً مُجْرِمِینَ چه جرمی بالاتر از اینکه بگوید أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلی نازعات آیه ۲۴، و او را بخدایی پرستش کنند و ظلمهایی که ببنی اسرائیل روا داشتند بغلام و کنیزی بگیرند و بچه های آنها را بقتل رسانند قالَ سَنُقَتِّلُ أَبْناءَهُمْ وَ نَسْتَحْیِی نِساءَهُمْ وَ إِنَّا فَوْقَهُمْ قاهِرُونَ اعراف آیه ۱۲۴،

[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۶] .... ص: ۴۳۳

فَلَمَّا جاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنا قالُوا إِنَّ هذا لَسِحْرٌ مُبِینٌ (۷۶)

پس چون که آمد آنها را حق ثابت از نزد ما گفتند محققا این هر آینه سحر آشکاری است.

فَلَمَّا جاءَهُمُ الْحَقُّ حق همان آیات الهیه و معجزات صادره از حضرت موسی مثل عصاء و ید بیضاء است، و اطلاق حق بمعنی ثابت و محقق است در مقابل سحر که باطل و تمویه است و حقیقت ندارد.

من عندنا مکرر گفته شده که معجزه فعل خدا است و از قدرت بشر خارج است حتی از قدرت خود انبیاء مثلا حضرت موسی دائما عصاء در ید او بود و مکرر میانداخت و برمیداشت لکن در مقام دعوت انداخت خداوند آن را ثعبان فرمود و مکرر دست خود را در جیب میکرد و بیرون میآورد ولی در این مقام مثل خورشید بقدرت الهی میدرخشید و از این جهت گفتیم معجزه ملعبه ناس نیست که هر که هر چه بگوید باید پیغمبر انجام دهد، درب را دیوار کن، خر را گاو کن، انار را منار کن، آسمان را زمین کن بلکه بمقداری که حجت تمام شود و راه عذر بسته شود کافی است.

قالوا فرعون و ملائه انّ هذا این معجزات باهرات، و مرجع اسم اشاره حق است لسحر مبین سحر آشکار است، حق را باطل گفتند، معجزه را سحر پنداشتند و رسول را کذّاب دانستند و هکذا نام زنگی را کافور گذاشتند.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۷] .... ص: ۴۳۴

قالَ مُوسی أَ تَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جاءَکُمْ أَ سِحْرٌ هذا وَ لا یُفْلِحُ السَّاحِرُونَ (۷۷)

فرمود موسی بفرعون و ملائه آیا می گویید از برای حق ثابت و معجزه باهره موقعی که آمد شما را آیا این سحر است و حال آنکه ساحرین رستگار نیستند و نمیشوند.

معجزات حضرت موسی محیر العقول بود آن عصاء، آن ید بیضاء، آن عصاء بدریا زدن دوازده جاده خشک ظاهر شدن، بسنگ زدن دوازده چشمه آب جاری شدن و غیر اینها مثل طوفان، جراد، قمّل، ضفادع، دم که در سوره اعراف آیه ۱۳۰ بیان میفرماید و فرعون و ملاء آن هم فهمیدند و یقین پیدا کردند اما بزبان انکار کردند که این کفر جحودیست و در قرآن میفرماید وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَیْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ نمل آیه ۱۴، لکن آنها برای اینکه زیر بار نروند و از آن دستگاه عظیم دست نکشند انکار کردند و راهی نداشتند جز آنکه رمی بسحر کنند لذا حضرت موسی بطور تعجب قالَ مُوسی أَ تَقُولُونَ لِلْحَقِّ آیا می گویید که نباید بگوئید زیرا هر عاقل بی غرضی میداند معجزه است و حق است چنانچه سحره تصدیق کردند و ایمان آوردند و بسیاری از بنی اسرائیل لَمَّا جاءَکُمْ مقول قول آنها همان آیه قبل است که گفتند إِنَّ هذا لَسِحْرٌ مُبِینٌ در اینجا محذوف شده بقرینه جمله بعد أَ سِحْرٌ هذا آیا این حق سحر است بسیار مورد تعجب است و حال آنکه وَ لا یُفْلِحُ السَّاحِرُونَ سحر از معاصی بسیار بزرگ است تالی تلو کفر است حتی در خبر داریم

(الساحر کافر)

و سحر اقسام بسیاری دارد تعبیر بشعبده

چشم بنـدی و تردستی و غیر اینها میکنند و ما در مجلد اول کلم الطیب در باب معجزه جمیع اقسام آن و اخبار وارده در حرمت او بلکه تحصیل علم آن مفصلا ذکر کرده ایم و فقهاء در باب مکاسب محرمه بیان فرموده اند.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۸] .... ص : ۴۳۵

قالُوا أَ جِئْتَنا لِتَلْفِتَنا عَمَّا وَجَدْنا عَلَيْهِ آباءَنا وَ تَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِياءُ فِي الْأَرْضِ وَ ما نَحْنُ لَكُما بِمُؤْمِنِينَ (۷۸)

گفتنـد فرعونیان آیا تو آمـده ای ما را برای اینکه ما را منصـرف کنی از آنچه ما یافتیم که پـدران ما بر او بودند و بوده باشد از برای تو و برادرت هارون بزرگی و عظمت در روی زمین و ما نیستیم بشما دو نفر ایمان بیاوریم.

قالوا قائل ظاهرا قوم فرعون بودند زیرا فرعون دعوی خدایی داشت و تابع عقیده پدرانش نبود أ جئتنا همزه اسـتفهام برای تردید نیست بلکه مقصود آنها بود که مقصـد و غرض تو ریاست و سـلطنت است نه اینکه حقیقه از جانب خدا آمده باشـی و مبعوث برسالت باشـی بلکه میخواهی لتلفتنا ما را منصرف کنی و برگردانی از دین آبائی و اجدادی عمّا وجدنا که ما مشاهده میکردیم و می یافتیم که آنها فرعون و امثال او را متابعت میکردند چون فرعون سـیصد سال دعوی خدایی میکرد و قومش تابع او بودند نسـلا بعـد نسـل علیه آبائنـا و واضـح و روشن است که درباریـان فرعون و اتبـاعش از ناحیه آن بهره برداری میکردنـد و بر بنی اسـرائیل مسلط بودند و حضرت موسی اگر او را از بین ببرد و بنی اسرائیل را از چنگال آنها نجات دهد آنها از کار میافتند و از اسـتفاده ها محروم میشدند وَ تَكُونَ لَكُمَا موسـی و هارون الْكِبْرِياءُ فِي الْأَرْضِ ارض مصر یا مطلق روی زمین بلکه میتوان گفت مراد جنس ارض است وَ ما نَحْنُ ما فرعونیان هرگز نیستیم لکما بشما دو نفر موسی و هارون بمؤمنین.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۷۹] .... ص : ۴۳۶

وَ قالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِی بِکُلِّ ساحِرٍ عَلِیمٍ (۷۹)

و گفت فرعون بدرباریان خود که بروید در اطراف مملکت من و هر که ساحر دانشمند و استاد در سحر است بیاورید نزد من.

در عصر فرعون بخصوص در مملکت مصر سحره بسیار بودند و اینها تا عصر سلیمان کارهای غریب انجام میدادند چوب و ریسمان و جماد را بنظر حیوان شیر، ببر، مار، عقرب و امثال آنها میآوردند و تفرقه بین زن و شوهر میکردند و با شیاطین و طائفه جن ارتباط پیدا کرده بودند و آنها باینها میآموختند که خداوند در سوره بقره آیه ۹۶ میفرماید وَ اتَّبَعُوا ما تَتْلُوا الشَّیاطِینُ عَلی مُلْکِ سُلَیْمانَ الی قوله تعالی: یُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ الایه که شرح آن در مجلد دوم گذشت فرعون فرستاد اساتید سحره و دانشمندان آنها را که گفتند هفتاد نفر بودند جمع آوری کنند.

وَ قالَ فِرْعَوْنُ باجزاء کشوری و لشگری خود ائْتُونِی بروید گردش کنید و هر قدر میتوانید از سحره نزد من آورید لکن ملتفت باشید که استاد در سحر باشند بِکُلِّ ساحِرٍ عَلِیمٍ درباریها رفتند گردش کردند و هفتاد نفر از آنها را انتخاب کردند و این سحره در ابتداء امر بسیار خوشحال و خرّم بودند که در دربار مقامی حیازت میکنند و مال زیادی بدست میآورند که بفرعون گفتند إِنَّ لَنا لَأَجْراً إِنْ کُنَّا نَحْنُ الْغالِبِینَ قالَ نَعَمْ وَ إِنَّکُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِینَ اعراف آیه ۱۱۰ و عقیده آنها این بود که آنها غالب هستند و قسم خوردند وَ قالُوا بِعِزَّهِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغالِبُونَ آیه ۴۳ سوره شعراء، لکن بعد از آنی که مشاهده کردند حضرت موسی را و آثار صلاح در او دیدند و اینکه عملیات سحری که میدانستند از او ظاهر نیست مضطرب شدند و احتمال حق در او دادند چنانچه میفرماید فَتَنازَعُوا أَمْرَهُمْ بَیْنَهُمْ وَ أَسَرُّوا النَّجْوی طه آیه ۶۵.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۰] .... ص : ۴۳۷

فَلَمَّا جاءَ السَّحَرَهُ قالَ لَهُمْ مُوسی أَلْقُوا ما أَنْتُمْ مُلْقُونَ (۸۰)

پس چون که آمدند سحره فرعون فرمود بآنها القاء کنید و بیندازید آنچه را که میخواهید القاء کنید.

اشکال- عمل سحر حرام و واجب است نهی از آن و از منکرات بسیار بزرگ است چرا حضرت موسی امر بمنکر فرموده جواب- اولا این امر امر بمنکر نیست زیرا آنها میکردند و برای همین آمده بودند. و ثانیا کلمه ما انتم ملقون قرینه واضحه است یعنی هر غلطی که عازم هستید و میکنید بکنید و آیه بعد هم قرینه است بر این معنی.

و ثالثا باید معجزه حضرتش بر آنها و بر این جمعیت کذا که حاضر شدند واضح و روشن شود زیرا مجرد القاء موسی کافی بر اینها نبود و قبلا هم القاء کرده بود لذا میفرماید فَلَمَّا جاءَ السَّحَرَهُ پس از آمدن سحره نزد فرعون و اجتماع آنها در یوم الزینه که روز عید آنها بود و اجتماع ناس برای مشاهده و تماشا بحضرت موسی گفتند إِمَّا أَنْ تُلْقِیَ وَ إِمَّا أَنْ نَکُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقی طه آیه ۶۸، قالَ لَهُمْ مُوسی بآن سحره فرمود أَلْقُوا ما أَنْتُمْ مُلْقُونَ پس از آنکه خوب عملیات خود را انجام دادند که در یک جا میفرماید فَإِذا حِبالُهُمْ وَ عِصِیُّهُمْ یُخَیَّلُ إِلَیْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّها تَسْعی فَأَوْجَسَ فِی نَفْسِهِ خِیفَهً مُوسی طه آیه ۶۹ و ۷۰ در جای دیگر میفرماید سَحَرُوا أَعْیُنَ النَّاسِ وَ اسْتَرْهَبُوهُمْ وَ جاؤُ بِسِحْرٍ عَظِیمٍ اعراف آیه ۱۱۳ که تمام ناس ترسیدند حتی حضرت موسی علیه السّلام با آن مقام رسالت و اولو العزمی که خداوند وحی بفرستد و بفرماید قُلْنا لا تَخَفْ إِنَّکَ أَنْتَ الْأَعْلی طه آیه ۷۱، حضرت موسی با کمال قوت قلب خطاب بسحره فرمود.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۱] .... ص: ۴۳۸

فَلَمَّا أَلْقَوْا قالَ مُوسى ما جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ لا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ (۸۱)

پس چون که سحره القاء سحر خود کردند حضرت موسی فرمود آنچه آوردید شما باو از راه سحر محققا خدا بهمین زودی باطل میفرماید او را محققا خداوند اصلاح نمیکند عمل کسانی که افساد میکنند.

فَلَمَّا أَلْقَوْا تمام نفوس متوحش و چشمهای خود را متوجه بموسی یک کناری ایستاده یک عصا در دست دارد سحره بسیار خوشحال و خورسند متوجه بموسی که این عملیات ما نوبت شما است میتوانی در مقابل آن عرض اندامی کنی حضرت موسی با کمال بی اعتنایی و بی اهمیتی قالَ مُوسى فرمود بسحره فرعون ما جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ آنچه که شما آوردید با اینکه در نظرتان بسیار با اهمیت است إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ بهمین زودی خدا از بین میبرد و نابود و باطل و فاسد میفرماید و نسبت فعل را بخود نداد و بخدا داد برای اینکه فعل موسی علیه السّلام فقط القاء عصا بود و اما ثعبان شدن و بلعیدن تمام سحر سحره را فعل الهی است و او است که باطل میکند عملیات آنها را پس در مقام موعظه و نصیحت فرمود إِنَّ اللَّهَ لا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ زیرا عمل مفسدین عمل فاسد است و عمل فاسد ضدّ عمل صالح است و اجتماع ضدّین محال است و برگشت آن باجتماع نقیضین میشود که از محالات اولیه است، و القاء عصا فرمود و تمام سحر سحره را بلعید باندازه ای که بفوریت سحره درک کردند که این از عنوان سحر خارج است پس بسجده افتادند که میفرماید أُلْقِيَ السَّحَرَةُ ساجِدِينَ قالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعالَمِينَ رَبِّ مُوسى وَ هارُونَ

شعراء آیه ۴۵- ۴۷، و آمدند بطرف موسی و جماعتی از بنی اسرائیل هم بشرف ایمان مشرف شدند و قلیلی از آل فرعون مثل مؤمن آل فرعون که يَكْتُمُ إِيمانَهُ فرعونیان مغلوب شدند و بسیار خفت پیدا کردند و برگشتند که میفرماید

فَغُلِبُوا هُنالِکَ وَ انْقَلَبُوا صاغِرِینَ اعراف آیه ۱۱۶، لکن فرعون با اینکه حق برای او مکشوف شد و یقین پیدا کرد خباثت باطنیه او مانع از قبول شد خود را از بزرگی نینداخت و تهدید کرد سحره را که چرا بدون اذن من ایمان آوردید که شرحش گذشت در اعراف.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۲] .... ص: ۴۳۹

وَ یُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ بِکَلِماتِهِ وَ لَوْ کَرِهَ الْمُجْرِمُونَ (۸۲)

و ثابت و محقق میفرماید خداوند متعال حق را بکلمات خود و لو اینکه مجرمون کراهت داشته باشند.

وَ یُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ ممکن است کلام موسی باشد عطف بجمله اولی که فرمود إِنَّ اللَّهَ سَیُبْطِلُهُ و ممکن است جمله مستقله باشد کلام الهی.

اشکال- حق حق هست چگونه حق را حق میفرماید.

جواب- معنای و یحقّ اللّه اینست که بر دیگران ثابت میفرماید و مدلل میکند آنچه در واقع حق است چنانچه معنای یبطل الباطل هم همین است که امری که واقعا باطل و فاسد است بر دیگران بطلان آن را ظاهر و هویدا میکند.

بکلماته گذشت که کلمات الهی اقسام و انواعیست: یک نوع معجزات صادره بدست انبیاء است که دلیل بر صدق دعوی نبوت آنها است و اینهم بمناسبت وقت و زمان و مصلحت و حالات بنده گان مختلف میشود مثلا در زمان موسی علیه السّلام و کثرت سحره عصا و ید بیضاء میشود، در عصر عیسی [ع اطباء بسیار بودند احیاء موتی و ابراء اکمه و ابرص میشود، در زمان نبیّ اکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فصحاء و بلغاء بسیار بودند قرآن مجید میشود و هکذا.

نوع دوم- آیات احکام و دستورات و فرمایشات الهی است که توسط انبیاء نازل فرموده مثل تورات و زبور و انجیل و فرقان.

نوع سوم- آثار قدرت و علم و حکمت پروردگار است که در موجودات و مخلوقات قرار داده که دلیل بر قدرت و علم و حکمت باریست مثل بنایی که دلیل بر علم بنّاء است و صنعتی که دلیل بر صانع و توحید او و علم و حکمت و قدرت او است

(هر گیاهی که از زمین روید وحده لا شریک له گوید)

نوع چهارم- انبیاء و اوصیاء که کلمات اللّه التامّات هستند که بتوسط آنها حقایق کشف میشود و ثابت میگردد.

وَ لَوْ کَرِهَ الْمُجْرِمُونَ مجرمون هم چند دسته هستند: یک دسته طبیعی دهری لا- مذهب که تمام آثار را مستند بطبیعت عادم الشعور میدانند نه مبدئی قائلند و نه معادی. دسته دوم کفار هستند که معتقد بنبوت انبیاء نیستند و آنها را کذّاب و مجنون و مفتری میدانند.

دسته سوم- مشرکین که پاره ای از آثار را مستند با صنام خود میگویند دسته چهارم- معجزات را حمل بر سحر میکنند.

دسته پنجم- معاندین که منکر نصب ائمه و اوصیاء هستند تمام اینها کراهت دارند و خداوند رغم الانف آنها حق را ظاهر میفرماید.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۳] .... ص: ۴۴۰

فَما آمَنَ لِمُوسی إِلاَّ ذُرِّیَّهٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلی خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَ مَلائِهِمْ أَنْ یَفْتِنَهُمْ وَ إِنَّ فِرْعَوْنَ لَعالٍ فِی الْأَرْضِ وَ إِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِینَ (۸۳)

پس ایمان نیاوردند از برای موسی مگر ذرّیه از قوم او با خوف از فرعون و اجزاء و رؤساء آنها اینکه آنها را برگردانند و منصرف کنند از دین موسی و بدرستی که فرعون هر آینه علو و بلندپروازی کرد در روی زمین و محققا او هر آینه از زیاده روی کنندگان بود.

فَما آمَنَ لِمُوسی یعنی ایمان بخدا که بنفع موسی باشد کسی ایمان نیاورد

إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ در مرجع ضمیر قومه اختلاف کردند بعضی گفتند حضرت موسی و مراد بنی اسرائیل هستند زیرا اسرائیل حضرت یعقوب بود و دوازده پسر داشت از هر کدام نسل زیادی بوجود آمد که دوازده سبط نامیدند و تعبیر بذریه از قوم اشاره بجوانهای آنها است، و اما بزرگان و آباء آنها هنوز ایمان نیاورده بودند، و ممکن است مراد این باشد نه قوم که ذراری یعقوب بودند ایمان آوردند و این احتمال اقرب است، و بعضی گفتند مرجع ضمیر فرعون است که قبطیان باشند و آنها جوانهایی بودند که پدران آنها از قبطیان بوده و مادران آنها از بنی اسرائیل تابع مادران شدند، و بعضی گفتند سحره بودند که آنها هم از قبطیان بودند. و بالجمله این ایمان در ابتداء امر بوده و الّا بعد از زمانی تدریجا بسیاری از بنی اسرائیل و قبطیان قبل از طوفان ایمان آوردند و اینها که ایمان آوردند هم عَلی خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِمْ و مراد از ملاء جمعیت لشکری و کشوری و درباری و رؤساء قبطیان بودند، و تعبیر بضمیر جمع و نفرمود ملائه یعنی ملاء قبطیان أَنْ یَفْتِنَهُمْ یعنی منصرف کنند و برگردانند بشکنجه و ظلم و اذیت تا ناچار شوند و برگردند از این قسمت خائف بودند چون قوت و قدرت با آنها بود.

وَ إِنَّ فِرْعَوْنَ لَعالٍ فِی الْأَرْضِ علوّ بلند پروازی است تا رسید بجایی که گفت أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلی نازعات آیه ۲۴، و مراد فی الارض یا ارض مصر بود یا جنس یعنی روی زمین از مصر و آنچه در قلمرو او بوده.

وَ إِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِینَ اسراف در ظلم و قتل و طغیان و تعدی و تجاوز که اسراف در مباحات حرام است چه رسد باسراف در معاصی آنهم اینگونه معاصی.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۴] .... ص : ۴۴۲

وَ قالَ مُوسی یا قَوْمِ إِنْ کُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَیْهِ تَوَکَّلُوا إِنْ کُنْتُمْ مُسْلِمِینَ (۸۴)

و فرمود حضرت موسی ای قوم من اگر هستید ایمان آورده اید بخداوند متعال پس بر او توکل کنید اگر هستید مسلمین.

وَ قالَ مُوسی یا قَوْمِ این جمله یکی از شواهدی است که در آیه قبل گفتیم اقرب است که مرجع ضمیر قومه موسی است نه فرعون بلکه شاهد دیگری هم داریم کلام فرعونیان بفرعون أَ تَذَرُ مُوسی وَ قَوْمَهُ لِیُفْسِدُوا فِی الْأَرْضِ اعراف آیه ۱۲۴، و کسره قوم بجای یاء متکلم است و گفتند سقوط یا در خطاب افصح است إِنْ کُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ که خدا را قادر متعال میدانید که دفع شر فرعونیان را از شما میکند و آنها را هلاک میفرماید و شما را در مساکن و اراضی آنها حکم فرما میکند.

فَعَلَیْهِ تَوَکَّلُوا توکل واگذاری و اتکال امر است بخدا و این صفت حمیده از روی ایمان بتوحید افعالی پیدا میشود چون مکرر اشاره شد که پنج قسم توحید داریم: ذاتی که مثل و مانند و عدیل و نظیر و شبیه و ضدی و ندی از برای او نیست و ذات واجب الوجودی صرف الوجود است ترکیب در او راه ندارد نه خارجی و نه ذهنی و نه وهمی.

و توحید صفاتی که صفات کمالیه عین ذات او است صفات زائد بر ذات نیست و توحید افعالی که آنچه در عالم اتفاق افتد تا مقرون بمشیت حق نباشد محال است تحقق پیدا کند و توکّل از این ایمان پیدا میشود که تمام اسباب را کنار گذارده و فقط مسبب الاسباب را مؤثر بدانند.

و توحید عبادتی که شریک بر او در عبادت نگیرد که مفاد کلمه طیّبه لا اله الا اللّه است.

و توحید نظری امیدش و رجائش و خوفش و نظرش باو باشد و بس.

إِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ مسلم از ماده تسلیم تقدیرات و قضاء الهی باشد زیرا هر چه تقدیر شده عین صلاح و موافق با حکمت است و البته خواهی نخواهی میشود

[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۵] .... ص: ۴۴۳

فَقالُوا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنا رَبَّنا لا تَجْعَلْنا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۸۵)

پس گفتند قوم موسی بآن حضرت که بر خدا توکل کردیم پروردگار ما ما را قرار نده اسباب فتنه برای قومی که ظالم هستند.

فَقالُوا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنا پس از امر موسی که توکل کنید بر خدا گفتند توکل کردیم بر خدا و کسی که توکل کند بر خدا خداوند کفایت امور او را میفرماید بر وفق صلاح چنانچه میفرماید وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بالِغُ أَمْرِهِ طلاق آیه ۳، و محبوب الهی واقع میشود إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ آل عمران آیه ۱۵۳، و غیر اینها از آیات و اخبار در فضیلت توکل.

رَبَّنا لا تَجْعَلْنا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ فتنه در اینجا بمعنی امتحان است و البته خداوند تمام بنده گان را از مؤمن و کافر امتحان میفرماید و بر طبق آن آیات شریفه قائم است أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا يُفْتَنُونَ وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ الایه عنکبوت آیه ۱، و گفتیم امتحانات الهی نه از جهت این باشد که بر خدا چیزی مجهول باشد که بامتحان معلوم گردد بلکه بر خود شخص و بر دیگران باطن هر کس مکشوف گردد و امتحانات الهیه مختلف است امتحان کفار و ظلمه اینست که بآنها قوه و قدرت و مال و سلطنت و قهر و غلبه میدهد تا هر قدر میتواند طغیان و سرکشی و تعدی و تجاوز کند چنانچه علیا علیّه زینب علیها السلام بیزید لعنت اللّه علیه فرمود وَ لا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّما نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ آل عمران آیه ۱۷۲،

بناء علی هذا دعاء قوم موسی این بود که برای امتحان فرعونیان آنها را بر ما مسلط مفرما و ما را وسیله امتحان آنها قرار مده و دفع شرّ آنها را از ما بفرما تنبیه- ممکن است جمیع نعم الهیه و جمیع بلیات امتحان باشد غنی، فقر صحت و مرض و امثال اینها اگر نعم الهیه را در مصرف خود صرف کرد از امتحان خوب در آمده حتی مال و جاه حتی اعضاء و جوارح حتی اولاد و عشیره و اگر بر خلاف آن صرف شد از امتحان بد در میآید، و همچنین در بلیات اگر صبر و تحمل کرد خوب و اگر ناشکری و ترک تحمل کرد بد.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۶] .... ص: ۴۴۴

وَ نَجِّنا بِرَحْمَتِکَ مِنَ الْقَوْمِ الْکافِرِینَ (۸۶)

و نجات بخش ما را از قومی که کافر هستند از قبل از ولادت موسی علیه السّلام که کهنه خبر داده بودند که در بنی اسرائیل شخصی بوجود میآید که سلطنت تو را درهم میکوبد فرعون میفرستاد در خانه های آنها هر زن آبستنی بود شکم پاره میکردند و بچه را سر میبریدند و زنهای آنها را از مردان جدا میکردند و بکنیزی زنها را می بردند و مردان را بکارهای سخت وادار میکردند و از همین جهت خداوند نطفه موسی را زیر تخت فرعون منعقد نمود و حمل مادرش مخفی بود چون آنها هم اخبار بآنها رسیده بود که شخصی از این خاندان بوجود میآید که دستگاه ظلم را بر میچیند پس از ولادت موسی وحی بمادرش رسید او را در صندوق گذاشت و در رود نیل انداخت که در سوره قصص میفرماید وَ أَوْحَیْنا إِلی أُمِّ مُوسی أَنْ أَرْضِعِیهِ فَإِذا خِفْتِ عَلَیْهِ فَأَلْقِیهِ فِی الْیَمِّ الایه و بعد هم این ظلمها ادامه داشت حتی بعد از آمدن موسی و دعوت او که بنی اسرائیل خدمت حضرت موسی عرض کردند قالُوا أُوذِینا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِیَنا وَ مِنْ بَعْدِ ما جِئْتَنا الایه اعراف آیه ۱۲۶، لذا از خداوند

نجات خود را طلبیدند گفتند نَجِّنا بِرَحْمَتِکَ.

نکته- معلوم میشود و شواهد بسیاری هم از آیات و اخبار داریم که بنی اسرائیل قبل از حضرت موسی شرارتهایی داشتند که مورد غضب الهی شدند و خداوند فرعون را بر سر آنها مسلط فرمود پس از بعثت موسی آثار رحمت را مشاهده کردند لذا طلب نجات کردند بکلمه برحمتک من القوم که فرعون و اتباعش و مطلق قبطیان که جمیعا کافر بودند لذا گفتند الکافرین که اگر در میان آنها یک نفر مؤمن بود مثل مؤمن آل فرعون یا آسیه زن فرعون یا رجلی که جاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِینَهِ آنهم یَکْتُمُ إِیمانَهُ و امروز هم کار جامعه بنحوی شده که اشرار مسلط شده و تا حضرت بقیّه اللَّه عجل اللَّه تعالی فرجه الشریف نیاید نجات پیدا نخواهد کرد او است که

(یملأ الارض قسطا و عدلا بعد ما ملئت ظلما و جورا).

[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۷] .... ص: ۴۴۵

وَ أَوْحَیْنا إِلی مُوسی وَ أَخِیهِ أَنْ تَبَوَّءا لِقَوْمِکُما بِمِصْرَ بُیُوتاً وَ اجْعَلُوا بُیُوتَکُمْ قِبْلَهً وَ أَقِیمُوا الصَّلاهَ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِینَ (۸۷)

و وحی فرستادیم بسوی موسی و برادرش اینکه بناء کنید از برای قوم خودتان در شهر مصر خانه ها و بیوتی و قرار دهید بیوت خود را قبله و برپا دارید نماز را و بشارت ده مؤمنین را.

وَ أَوْحَیْنا إِلی مُوسی وَ أَخِیهِ وحی الهی القاء در قلوب است یا بتوسط امین وحی جبرئیل یا بدون واسطه یا در منام یا نزول ملک بصورتی وَ ما کانَ لِبَشَرٍ أَنْ یُکَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْیاً أَوْ مِنْ وَراءِ حِجابٍ أَوْ یُرْسِلَ رَسُولًا فَیُوحِیَ بِإِذْنِهِ الایه شوری آیه ۵، و از این جمله استفاده میشود که حضرت هارون هم مورد وحی الهی بوده أَنْ تَبَوَّءا بناء کنید و اتخاذ کنید لقومکما که بنی اسرائیل باشند که

ایمان آورده بودند بمصر بیوتا منازلی و خانه ای و ظاهرا بقرینه آیات بعد این دستور قبل از هلاکت فرعونیان بوده و بنی اسرائیل در فشار آنها بودند و گفتند فرعون معابد آنها را خراب کرد مأمور شدند که در خانه های خود بیتی بناء کنند و معبد قرار دهند.

وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً هر خانه آن بیت که برای عبادت بنا شده قبله سکنه آن خانه قرار دهند که توجه بآن بیت کنند در عبادت.

وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ از این جمله و آیات بسیاری دیگر استفاده میشود که نماز در تمام شرایع بوده حضرت عیسی علیه السّلام میفرماید وَ أَوْصانِي بِالصَّلاةِ وَ الزَّكاةِ ما دُمْتُ حَيًّا مریم آیه ۳۲، و خطاب بابراهیم و اسمعیل علیهما السلام شد أَنْ طَهِّرا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَ الْعاكِفِينَ وَ الرُّكَّعِ السُّجُودِ بقرینه آیه ۱۹۱، قوم شعیب بشعیب گفتند أَ صَلاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ ما يَعْبُدُ آباؤُنا هود آیه ۸۹، در مورد زکریّا [ع میفرماید فَنادَتْهُ الْمَلائِكَةُ وَ هُوَ قائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرابِ آل عمران آیه ۳۳، الی غیر ذلک از آیات و اخبار در فضیلت و اهمیت صلوه بسیار است، عمود دین است، قربان کل تقی است، شرط قبولی سایر عبادات است، تارک آن کافر است، تضییع آن موجب زوال ایمان است الی غیر ذلک که مفصلا در اول سوره بقره گذشت.

وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ اگر خطاب بموسی باشد چنانچه ظاهر همین است بشارت بهلاکت دشمن و نجات آنها است، و اگر خطاب برسول اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم باشد چنانچه بعضی گفتند بشارت بنصرت و غلبه بر دشمن چنانچه بر قوم موسی بود برای شما هم هست.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۸] ... ص : ۴۴۷

وَ قالَ مُوسی رَبَّنا إِنَّکَ آتَیْتَ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأَهُ زِینَهً وَ أَمْوالاً فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا رَبَّنا لِیُضِلُّوا عَنْ سَبِیلِکَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلی أَمْوالِهِمْ وَ اشْدُدْ عَلی قُلُوبِهِمْ فَلا یُؤْمِنُوا حَتَّی یَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِیمَ (۸۸)

و عرض کرد موسی در پیشگاه احدیت پروردگار ما محققا تو عطا فرموده ای بفرعون و اتباع او زینت و مالهایی در زندگانی دنیا پروردگارا این سبب شده که اینها بنده گان تو را گمراه کنند از راه حق تو پروردگارا از بین ببر اموال آنها را و تغییر ده و سخت کن دلهای آنها را پس اینها ایمان نخواهند آورد تا آنکه عذاب دردناک را مشاهده کنند.

وَ قالَ مُوسی انبیاء و رسل تا مادامی که قوم را قابل هدایت میدانند در مقام هدایت برمیآیند ولی موقعی که مأیوس شدند و یقین پیدا کردند باید در حق آنها نفرین کنند که دعاء شرّ است مثل حضرت نوح، هود، صالح بلکه هر مؤمن باید چنین باشد.

رَبَّنا إِنَّکَ آتَیْتَ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأَهُ هیچ چیز باحدی نمیرسد از نعم مگر باراده حق و لو کفار گمان کنند که بکوشش خود است مثل قارون و قارون صفتها که گفت إِنَّما أُوتِیتُهُ عَلی عِلْمٍ عِنْدِی قصص آیه ۷۷.

زِینَهً وَ أَمْوالًا بعضی گفتند زینت حلی و حلل است که خود را بآنها زینت میکنند لکن اموال شامل اینها میشود بعلاوه زینه مفرد است و اموال جمع و مقتضای عطف مغایرت است، و بعضی گفتند حسن و جمال و صحت بدن و طول قامت و حسن صورت، این قول علاوه بر اینکه صحت ندارد خلاف ظاهر بلکه خلاف واقع است که خداوند قبطیان را خوش صورت خلق کند و بنی اسرائیل را بد صورت بلکه مسلما در هر دو طائفه هر دو قسم بوده، و آنچه بنظر میرسد و اللَّه العالم مراد قوت و قدرت و ریاست و عنوان و تسلط بر بنی اسرائیل است و اموال

از جواهرات و ذهب و فضه و املاک و سایر زخارف دنیویه است.

فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا در این چهار روزه زندگانی دنیوی رَبَّنا لِیُضِلُّوا عَنْ سَبِیلِکَ لام عاقبت است نه لام غرض یعنی برای این جهت بآنها نعمت ندادی بلکه عاقبت کار آنها به اینجا کشید که این نعمت ها وسیله شد که اینها مردم را گمراه کنند و از صراط مستقیم تو منع کنند که میفرماید وَ أَنَّ هذا صِراطِی مُسْتَقِیماً فَاتَّبِعُوهُ وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِکُمْ عَنْ سَبِیلِهِ انعام آیه ۱۵۴.

رَبَّنَا اطْمِسْ عَلی أَمْوالِهِمْ طمس از بین بردن و محو کردن است چنانچه میفرماید فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ مرسلات آیه ۸، و نیز میفرماید وَ لَوْ نَشاءُ لَطَمَسْنا عَلی أَعْیُنِهِمْ یس آیه ۶۵، و غیر اینها که بمعنی محو است و گفتند اموال آنها سنگ شد ما می گوییم فاسد شد.

وَ اشْدُدْ عَلی قُلُوبِهِمْ شدّ در قرآن بمعانی زیادی استعمال شده در این مورد شدّ قلب بستن دل است که عبارت از قساوت و طبع و ختم است و در مورد سلیمان [ع وَ شَدَدْنا مُلْکَهُ ص آیه ۲۹ ثبات و بقاء است و در باب ایتام حَتَّی یَبْلُغَ أَشُدَّهُ

انعام آیه ۱۵۳، بلوغ و رشد است یعنی دلهای آنها مثل سنگ یا سخت تر از سنگ که میفرماید در حق منافقین ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُکُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِکَ فَهِیَ کَالْحِجارَهِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَهً بقره آیه ۶۹.

فَلا یُؤْمِنُوا حَتَّی یَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِیمَ یا مراد عذاب نازله بر آنها مثل غرق یا عذاب حال احتضار یا عذاب قیامت و تمام اینها عذاب الیم است.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۸۹] .... ص: ۴۴۸

قالَ قَدْ أُجِیبَتْ دَعْوَتُکُما فَاسْتَقِیما وَ لا تَتَّبِعانِّ سَبِیلَ الَّذِینَ لا یَعْلَمُونَ (۸۹)

فرمود خداوند بحضرت موسی و هارون که دعاء شما دو رسول محترم مستجاب شد پس شما بوظائف خود از دعوت بتوحید و ایمان و وعظ و هدایت برقرار باشید

و خوف و وحشتی نداشته باشید و البته متابعت نکنید راه کسانی که نادان هستند.

قال ظاهرا بوحی الهی بوده یا بایجاد کلام از حق بموسی و هارون قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُما مجیب ذات اقدس الهی، مجاب موسی و هارون اجابت دعاء آنها و در خبر دارد داعی موسی بود و هارون آمین میگفت اللهم استجب هذا الدعاء، بشارت اجابت بآنها داده شد قلب آنها آرام شد.

فَاسْتَقِيما اشاره به اینکه خوف از فرعونیان نداشته باشد برای آنها بلاء نازل خواهد شد کوشش کنید در تبلیغ رسالت خود و دعوت بدین حق و بیان احکام و دستورات الهیه وَ لا تَتَّبِعانِّ البته گوش بحرفهای آنها ندهید و تقیه نکنید و کوتاهی در امر رسالت ننمائید سَبِيلَ الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ یعنی جهال بی خبر از دین و خدا و قیامت که فرعونیان باشند یا جهال بنی اسرائیل که امر بخود داری و تقیه میکردند برای حفظ جان خود از ترس فرعونیان که در شکنجه آنها بودند.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۰] .... ص : ۴۴۹

وَ جاوَزْنا بِبَنِي إِسْرائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَ جُنُودُهُ بَغْياً وَ عَدْواً حَتَّى إِذا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلاَّ الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۹۰)

و گذرانیدیم ببنی اسرائیل دریا را پس متابعت کرد آنها را فرعون و لشگر او از روی ظلم و عداوت تا زمانی که غرق شد و دید الآن هلاک میشود گفت ایمان آوردم اینکه خدایی نیست جز آن خدایی که ایمان آوردند باو بنی اسرائیل و من از مسلمین هستم.

شرح این قضیه طبق اخبار وارده از ائمه طاهرین مذکوره در برهان اینکه وحی شد بحضرت موسی [ع که بنی اسرائیل که ایمان آوردند بردار و شبانه از مصر خارج شوید چون فرعون جمع آوری کرد لشگر انبوهی که با موسی

و بنی اسرائیل جنگ کند و تمام آنها را بقتل رساند و چون صبح شد دیدند که آنها از مصر خارج شده اند فرعون با جنود خود در تعقیب آنها حرکت کردند بنی اسرائیل رسیدند کنار دریای رود نیل و از آن طرف لشگر فرعون هم دارند میآیند بحضرت موسی گفتند إِنَّا لَمُدْرَكُونَ شعراء آیه ۶۱، الان میرسند و ما را بقتل میرسانند حضرت موسی فرمود كَلَّا إِنَّ مَعِی رَبِّی سَیَهْدِینِ شعراء آیه ۶۲، پس خطاب شد بموسی أَنِ اضْرِبْ بِعَصاكَ الْبَحْرَ شعراء آیه ۶۳، پس دوازده جاده در دریا باز شد و بنی اسرائیل گذشتند آخر بنی اسرائیل که از دریا بیرون آمد فرعون و جنودش رسیدند فرعون دید میان دریا جاده ها است فهمید این از روی اعجاز است نه جرئت میکند وارد این جاده ها شود و نه میخواهد خود را در مقابل جنودش کوچک کند متحیر ایستاد جبرئیل بر مادیانی جلو اسب فرعون وارد جاده شد دیگر اسب فرعون نتوانست خودداری کند وارد جاده شد جنودش هم بهمراهی او وارد شدند فرعون رسید بآخر جاده خشنود از اینکه الان خارج میشود و آخر لشگرش وارد جاده شدند یک مرتبه آنها سر بهم آوردند و تمام آنها غرق شدند.

لذا میفرماید وَ جاوَزْنا بِبَنِی إِسْرائِیلَ الْبَحْرَ یعنی گذرانیدیم بنی اسرائیل را بحر را از بحر گذر کردند فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَ جُنُودُهُ در تعقیب بنی اسرائیل آمدند فرعون و لشگر آن که در بعض اخبار متجاوز از دو کرور بودند و در جاده های بحر وارد شدند بَغْیاً وَ عَدْواً بغی ظلم است و عدو تجاوز است یعنی اراده گرفتن بنی اسرائیل و بقتل رسانیدن آنها را داشتند که یک مرتبه آب تمام آنها را گرفت.

حَتَّی إِذا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ فرعون را غرق گرفت قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِی آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِیلَ اقرار بتوحید نمود لکن در حال الجاء و نزول بلاء و در این حال ایمان بنص آیات پذیرفته نیست فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنا قالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ

وَحْدَهُ وَ كَفَرْنا بِما كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنا

الایه مؤمن آیه ۸۴، و نیز میفرماید يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آياتِ رَبِّكَ لا يَنْفَعُ نَفْساً إِيمانُها لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمانِها خَيْراً انعام آیه ۱۵۹، و نیز میفرماید وَ لَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ حَتَّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ انعام آیه ۱۲، و در اخبار داریم

(التوبه قبل المعاینه)

وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ یعنی تسلیم موسی میشوم و هر چه بفرماید اطاعت میکنم.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۱] .... ص: ۴۵۱

آلْآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ (۹۱)

آیا در این حال الجاء ایمان میآوری و حال آنکه بودی که معصیت از پیش میکردی و بودی از فساد کنندگان.

بعضی گفتند گوینده خداوند بود و این قول بسیار بعید است زیرا فرعون قابلیت استماع کلام الهی را نداشت، و بعضی گفتند جبرئیل بود چنانچه در خبر منسوب بحضرت صادق علیه السّلام منقول از علی بن ابراهیم است که جبرئیل حین نزول این آیه ضاحک و متبسم بود حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم سبب آن را پرسید عرض کرد موقع غرق فرعون مقداری از لجن دریا در دهان فرعون زدم و این کلام را گفتم و نمیدانستم مرضی الهی بوده و امروز که این آیه نازل شد خورسند شدم.

اقول- این حدیث اولا سند ندارد.

و ثانیا با آیه شریفه در حق جمیع ملائکه که بعقیده ما معصوم هستند که میفرماید لا يَعْصُونَ اللَّهَ ما أَمَرَهُمْ وَ يَفْعَلُونَ ما يُؤْمَرُونَ تحریم آیه ۶، البته جبرئیل همچه عملی از او ظاهر نمیشود تا یقین برضای الهی نداشته باشد و ممکن است چون عین کلام جبرئیل را خداوند فرمود مسرور شده.

الان حین الجاء و نزول عذاب ایمان فائده ندارد وَ قَدْ عَصَیْتَ قَبْلُ آنهم چه معصیتی که دعوی الوهیت کند و منکر خدا باشد و بگوید أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلی نازعات آیه ۲۴، و بموسی بگوید لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلهاً غَیْرِی لَأَجْعَلَنَّکَ مِنَ الْمَسْجُونِینَ شعراء آیه ۲۸ وَ کُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِینَ آنهم چه فسادی که بچه های بنی اسرائیل را بقتل رساند، زنهای آنها را بخدمت کاری و کنیزی ببرد مردان آنها را باعمال شاقه وادار کند، میان زنها و شوهرها جدایی اندازد و بالاخره قصد قتل آنها را داشته باشد و آنها را از صفحه زمین بر کند فَأَرادَ أَنْ یَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْأَرْضِ اسراء آیه ۱۰۵.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۲] .... ص: ۴۵۲

فَالْیَوْمَ نُنَجِّیکَ بِبَدَنِکَ لِتَکُونَ لِمَنْ خَلْفَکَ آیَهً وَ إِنَّ کَثِیراً مِنَ النَّاسِ عَنْ آیاتِنا لَغافِلُونَ (۹۲)

پس امروز نجات میدهیم تو را ببدنت تا اینکه بوده باشی از برای کسان بعد از خودت آیه و نشانه و محققا بسیاری از مردان از آیات ما هر آینه غافل هستند شرح این قضیه اینکه موقعی که فرعون و جنودش وارد جاده های دریا شدند فرعون رسید آخر دریا نزدیک ساحل که آخرین جنودش وارد دریا شدند که یک مرتبه آبها سربهم آورد و تمام غرق شدند فرعون چون کنار دریا نزدیک ساحل بود و این ملعون غرق جواهرات بود و کنار دریا هم عمقش کم است و هم آبش سرعت در حرکت ندارد بدن فرعون روی آب افتاد بنی اسرائیل بطمع جواهرات او را از روی آب گرفتند و جواهرات او را اخذ کردند و گفتند که بدن او را مومیا گرفتند که فاسد نشود و بیایند تماشا کنند و میگویند هنوز بدن او در موزه مصر هست و جزو آثار قدیم باقی مانده لذا میفرماید فالیوم پس امروز همان روز غرق نُنَجِّیکَ بِبَدَنِکَ جسد مرده تو را روی آب میاندازیم و بنی اسرائیل او را

از آب خارج میکنند و این عمل را خداوند تقدیر فرمود لِتَکونَ لِمَنْ خَلْفَکَ آیه کسانی که بعد از تو میآیند مشاهده کنند که اینست که دعوی خدایی میکرد و میگفت أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلی عاقبتش بکجا کشید و لکن غفلت چنان بشر را فرو گرفته که ابدا متنبه نمیشود و این قضایا را مستند باتفاق میدانند مگر قلیلی از مؤمنین که اینها را عذاب الهی میدانند و بلاء دنیوی و معجزه انبیاء و عقوبت اعمال زشت و معاصی وَ إِنَّ کَثِیراً مِنَ النَّاسِ از کفار و غیر آنها عَنْ آیاتِنا لَغافِلُونَ.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۳] .... ص: ۴۵۳

وَ لَقَدْ بَوَّأْنا بَنِی إِسْرائِیلَ مُبَوَّأَ صِدْقٍ وَ رَزَقْناهُمْ مِنَ الطَّیِّباتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّی جاءَهُمُ الْعِلْمُ إِنَّ رَبَّکَ یَقْضِی بَیْنَهُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ فِیما کانُوا فِیهِ یَخْتَلِفُونَ (۹۳)

و هر آینه بتحقیق ما جا دادیم بنی اسرائیل را جای بسیار خوبی و روزی دادیم آنها را از مأکولات پاکیزه پس اختلاف نکردند تا اینکه آمد آنها را علم پس از آن اختلاف کردند یعنی مخالفت کردند محققا پروردگار تو حکم میفرماید بین آنها روز قیامت در آن چیزی که بودند در او اختلاف میکردند.

شرح آیه- اینکه بنی اسرائیل پس از هلاکت فرعونیان جای گیر آنها شدند و اماکن آنها را تصرف کردند و پس از موسی [ع در زمان یوشع ابن نون وصی حضرت موسی بیت المقدس را هم تصرف کردند و تا مدت مدید سلطنت و ریاست داشتند و انبیاء بزرگ مثل حضرت داود و سلیمان در میان آنها بودند و خبرهایی که انبیاء و بشارتهایی که بآمدن پیغمبر اسلام صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم داده بودند اینها برای دیگران میگفتند و آمدند بسیاری از آنها در مدینه انتظار آمدن پیغمبر را داشتند و باهل مدینه خبر میدادند که پیغمبر در مکه مبعوث میشود و هجرت بمدینه میکند

و ما انتظار مقدم او را داریم لکن پس از هجرت با تمام خصوصیاتی که انبیاء سلف خبر داده بودند مطابق بود و یقین پیدا کردند دیدند که از بنی اسماعیل است و آنها خیال میکردند که از بنی اسرائیل است لذا منکر شدند و ایمان نیاوردند وَ لَقَدْ بَوَّأْنا بَنِی إِسْرائِیلَ جا دادیم و متمکن کردیم بنی اسرائیل را مُبَوَّأَ صِدْقٍ در مصر و بیت المقدس و شام که از اماکن بسیار عالی و زیبا و با برکت بود و تعبیر بصدق اینست که صدق هر چیزی اگر مطابق با واقع است او را صدق میگویند مثلا صدق مکان مکانیست که براحتی و آسایش بشود در آن تمکن کرد یعنی حقیقه مکان است نه مثل امکنه که نتوان زندگی کرد چنانچه می گویی اینجا که جا نیست، این شهر که شهر نشد، این منزل منزل نیست این کذب مکانست وَ رَزَقْناهُمْ مِنَ الطَّیِّباتِ مأکولات موافق با طباع که موجب التذاذ نفوس باشد و تمایل بآن داشته باشند طیّب است مقابل خباثت که موجب تنفر طباع است فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّی جاءَهُمُ الْعِلْمُ اختلاف در بعثت همچه رسولی نداشتند تا زمانی که آمد آنها را علم که بعین مشاهده کردند و تمام علائم را در او دیدند منکر شدند و مخالفت کردند که غایت خارج از معنی است إِنَّ رَبَّکَ یَقْضِی بَیْنَهُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ که با اینکه یقین پیدا کردند از روی عناد و عصبیت انکار کردند چون از بنی اسرائیل نبود فِیما کانُوا فِیهِ یَخْتَلِفُونَ که این کفر جحودی است که با علم و یقین انکار کردند و بهمین مناسبت یهود را جحود گفتند.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۴] .... ص: ۴۵۴

فَإِنْ کُنْتَ فِی شَکٍّ مِمَّا أَنْزَلْنا إِلَیْکَ فَسْئَلِ الَّذِینَ یَقْرَؤُنَ الْکِتابَ مِنْ قَبْلِکَ لَقَدْ جاءَکَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّکَ فَلا تَکُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِینَ (۹۴)

پس اگر بودی در شک از آنچه ما نازل کردیم بسوی تو پس سؤال کن کسانی که قرائت میکنند کتاب را از پیش از تو هر آینه بتحقیق آمد تو را حق

از پروردگارت پس نبوده باشی بعد از وضوح از طالبین شک.

این آیه شریفه بعد از وضوح آنکه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم شک در آنچه بر او نازل شده از جانب پروردگار نداشته و احتیاج بسئوال از اهل کتاب نداشت در تفسیر این آیه و بیان مراد از آن اختلاف شدیدی است بین مفسرین و اخبار و اقوال بسیاری است، بعضی گفتند خطاب فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ خطاب بدیگران است یعنی ایّها السامع و مقصود دیگران است نظیر یا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذا طَلَّقْتُمُ النِّساءَ طلاق آیه ۱، بعضی گفتند راجع بمعراج است در فضائل امیر المؤمنین علیه السّلام که حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم در بیت المعمور از انبیاء پرسش کند که شما بر چه امری مبعوث شدید بگویند بوحدانیت حق و رسالت شما و ولایت علی [ع و اقوال دیگری است.

لکن تحقیق کلام اینست که آیه ابدا دلالت بر شک رسول ندارد زیرا قضیه شرطیه است مثل ان کانت الشمس طالعه فالنهار موجود که گفتند قضیه شرطیه تصدق عن کاذبین فلم تکن الشمس طالعه و لم یکن النهار موجودا، چنانچه در حدیث از احد صادقین [ع است که فرمودند

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم انا لا اشک

و بعبارت دیگر قضیه فرضیه است و فرض محال محال نیست و خلاصه مطلب آنکه آیه دلالت دارد بر اینکه دلیل بر نبوّت حضرت و آنچه بر او نازل شده منحصر بدعوی نبوت و اقامه معجزه نیست بلکه در کتب انبیاء سلف بشارات باو داده شده، و این کتب اگر چه تحریف شده لکن جسته جسته بشارتهای زیادی بالغ بر شصت مورد در آنها هست و در دست اهل کتاب موجود است و یک قسمت آنها را ما در مجلد اول کلم الطیب عین عبارات آنها را نقل کرده ایم.

مِمَّا أَنْزَلْنا إِلَيْكَ از قرآن مجید و احکام الهیه فَسْئَلِ الَّذِينَ يَقْرَؤُنَ یهود و نصاری الکتاب عهد قدیم و جدید من قبلک قبل از بعثت شما که

آمده بودند در مدینه و باهل مدینه خبر میدادند و انتظار داشتند.

لَقَدْ جاءَکَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّکَ آنچه که نازل شده بر شما تماما حق است و از جانب پروردگار تو است.

فَلا تَکُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِینَ مریه شک بی جا و بی محل است و قرآن مجید چون از جهات عدیده که در مقدمه تذکر داده ایم معجزه است لذا در اول سوره بقره میفرماید ذلِکَ الْکِتابُ لا رَیْبَ فِیهِ محلّی برای شک باقی نگذاشته و کسانی که انکار دارند مجرد عناد و عصبیت است.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۵] .... ص : ۴۵۶

وَ لا تَکُونَنَّ مِنَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِ اللَّهِ فَتَکُونَ مِنَ الْخاسِرِینَ (۹۵)

البته نباید بوده باشی از کسانی که تکذیب کردند بآیات الهی پس میباشی از زیان کارها.

این آیه شریفه در مقام تهدید است که حتی مثل پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که اشرف مخلوقات است اگر تکذیب آیات الهی کند از خاسرین میشود مثل آیه شریفه که میفرماید وَ لَوْ تَقَوَّلَ عَلَیْنا بَعْضَ الْأَقاوِیلِ لَأَخَذْنا مِنْهُ بِالْیَمِینِ ثُمَّ لَقَطَعْنا مِنْهُ الْوَتِینَ حاقه آیه ۴۴، و بسیاری از آیات دیگر و این برای قطع طمع مشرکین است که متوقع بودند و تقاضا میکردند که حضرت دست از دعوت بردارد و با آنها موافقت کند در عبادت اصنام میفرماید تو جزو آنها نباش وَ لا تَکُونَنَّ لاء ناهیه و نون تأکید یعنی البته و صد البته مباش مِنَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِ اللَّهِ گذشت که آیات الهی اعمّ است از انبیاء و اوصیاء و معجزات آنها و آیات شریفه قرآن که تکذیب یکی از آنها موجب کفر و خسران میشود فَتَکُونَ مِنَ الْخاسِرِینَ خسران زیان کاری است و سرمایه از دست دادن لذا مؤمن باید معتقد بجمیع عقائد حقه و جمیع انبیاء و جمیع ضروریات دین و مذهب باشد که انکار یکی از آنها

موجب زوال دین میشود، بعبارت دیگر آنکه اسلام و دین مرکب ارتباطی است اگر یک جزئش یا شروطش از بین برود تمامش از بین رفته وَ الْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَ مَلائِكَتِهِ وَ كُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ بقره آیه آخر.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۶] .... ص: ۴۵۷

إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لا يُؤْمِنُونَ (۹۶)

محققا کسانی که ثابت شد و محقق شد بر آنها کلمه پروردگار تو ایمان نخواهند آورد.

مراد از کلمه رب یا خبر دادن خداوند است یا قساوت قلب و سیاهی دل و عناد و عصبیت که در آنها هست یا ختم قلوب آنها و آذان و اعین آنها که بکلی از قابلیت افتاده اند و این معنی نیست که قدرت بر ایمان ندارند تا سلب تکلیف از آنها بشود بلکه ایمان نمیآورند، ممکن است کسی عملی را انجام ندهد بلکه عاده محال باشد و لکن سلب اختیار از او نشود و قدرت بر فعل داشته باشد مثل معصومین که محال است از آنها معصیت صادر شود ولی قدرت بر آن دارند، و خداوند محال است از او فعل قبیح و لغو صادر شود لکن قدرتش کوتاه نیست لذا میفرماید إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ مراد کفار مشرکین و یهود عنود و سایر طبقات کفار که از روی عناد و عصبیت و قساوت قلوب و سیاهی دلها و کبر و نخوت و امثال اینها خود را از قابلیت هدایت انداخته و منغمر در تقلید آباء خود شده اند که دیگر موعظه بآنها اثر نمیکند، معجزه را سحر، انبیاء را ساحر و کذّاب می پندارند و در این صورت مورد غضب الهی شدند سلب توفیق از آنها شده، ختم قلوب آنها را فرموده البته در این صورت لا- يُؤْمِنُونَ مکرر گفته شده که افعال الهی و افاضات ربّانی یکی از شرائط مهمه آن قابلیت محل است و نیز آنچه خیر بانسان میرسد از جانب پروردگار است که بزرگترین خیرات

ایمان است خداوند هر که را قابل بداند افاضه میفرماید يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَداكُمْ لِلْإِيمانِ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ حجرات آیه ۱۷ إِنَّكَ لا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ قصص آیه ۵۶ ما أَصابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ نساء آیه ۸۱ و غیر اینها از آیات که هر عمل خیری از بنده صادر شود از جانب خدا افاضه شده و مسلّما در غیر محل افاضه نمیشود چنانچه ذکر شد، و اینگونه افراد چون بسوء اختیار خود خود را از قابلیت انداختند ایمان بآنها افاضه نخواهد شد.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۷] .... ص: ۴۵۸

وَ لَوْ جاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِيمَ (۹۷)

اینها ایمان نمیآورند و لو هر آیتی بر آنها بیاید و مشاهده کنند تا آنکه ببینند عذاب دردناک.

امروز ما مشاهده میکنیم بسیاری از ابناء نوع بالاخص جوانان تحصیل کرده دارای تصدیق و دیپلمه رجالا و نساء که بهیچ راهی مستقیم نمیشوند آنچه از آیات شریفه قرآن و اخبار ائمه اطهار و فتاوای علماء اعلام بر آنها خوانده شود بقدر خردلی در آنها اثر نمیگذارد، طریقه ای که از یکدیگر اخذ کرده اند و بیک دیگر نگاه میکنند مشی میکنند مثلا بگویی ریش تراشی بفتوای نوع علماء حرام است مع ذلک میتراشد، یا رفتن سینما یا ساز رادیو یا تشبّه رجال بنساء و نساء برجال یا اختلاف زن و مرد و امثال اینها که امروزه مد شده است حرام است ابدا گوش نمیدهند بلکه اینها را حرام نمیدانند و میگویند علماء از پیش خود درآورده اند جایی که ابناء شیعه مذهب چنین باشند چه توقعی از مشرکین و کفار یهود و نصاری داشته باشیم که دست از عادات جاهلیت بردارند لذا میفرماید وَ لَوْ جاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ چه معجزه صادره از انبیاء باشد و چه بلیات نازله بر آنها

از امراض و تسلط ظالم و غیر اینها تمام را حمل بر پیش آمد و بخت و اتفاق و سحر و شعبده و مستند بطبیعت میکنند تا وقتی که اجل برسد و پرده برداشته شود و مشاهده عذاب الهی بکنند آن وقت میفهمند که آنکه انبیاء و ائمه و علماء فرمودند حق و صدق بوده حَتَّی یَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِیمَ بلکه آن موقع هم بگویند

(النار و لا العار)

بلکه بنظر حقیر که استفاده کرده ام از پاره ای از آیات و اخبار اینکه غایت هم داخل در مغیی است حتی فردای قیامت هم ایمان نمیآورند و لو در قعر جهنم هم بسوزند وَ مَنْ کانَ فِی هذِهِ أَعْمی فَهُوَ فِی الْآخِرَهِ أَعْمی وَ أَضَلُّ سَبِیلًا اسری آیه ۷۴.

توضیح- اینکه صفات نفسانیه و ملکات قلبیه نقشهاییست که بنفس و روح انسانی وارد میشود از ایمان و کفر، کبر و تواضع، بخل و سخاوت تا مادامی که در این عالم که در عمل است هست ممکن است تغییر پذیر باشد چون هنوز رسوخ نکرده و اما موقعی که از این عالم رفت رنگ ثابت میشود قابل تغییر نیست بلکه بالاتر از این عرض کنم که این صفات و ملکات مراتب نفس است نه صفت عارضه بر آن تعالی و تنزل او در این عالم است موقعی که مرد بهمان مرتبه که هست باقی است الی الابد، و بعبارت اوضح دنیا دار تکمیل است در قبر و برزخ و قیامت تکمیل و تحصیل نیست، دنیا دار عمل است و آخرت دار جزاء.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۸] .... ص : ۴۵۹

فَلَوْ لا- کانَتْ قَرْیَهٌ آمَنَتْ فَنَفَعَها إِیمانُها إِلَّا قَوْمَ یُونُسَ لَمَّا آمَنُوا کَشَفْنا عَنْهُمْ عَذابَ الْخِزْیِ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ مَتَّعْناهُمْ إِلی حِینٍ (۹۸)

پس چرا نبود قریه یعنی اهل قریه شهرستانها و آبادیها که ایمان آورد پس ایمانش بآنها نفع بخشد مگر قوم یونس چون ایمان آوردند برداشتیم و برطرف کردیم از آنها عذاب خوار کننده در حیات دنیوی و آنها را بنعم خود متمتع

ساختیم تا زمان رحلت از این عالم.

مسئله مشکله- وجه اختصاص قوم یونس نسبت باقوام انبیاء سلف چیست که پس از نزول عذاب ایمان آنها پذیرفته شد و از دیگران نشد حتی فرعون که گفت آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِی آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِیلَ و جواب داده شد آلْآنَ وَ قَدْ عَصَیْتَ قَبْلُ حلّ اشکال- اینکه امم سالفه در موقع مشاهده آثار عذاب ایمان نیاوردند چنانچه در حق قوم هود که عاد باشند موقعی که آثار عذاب آمد فَلَمَّا رَأَوْهُ عارِضاً مُسْتَقْبِلَ أَوْدِیَتِهِمْ قالُوا هذا عارِضٌ مُمْطِرُنا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِیحٌ فِیها عَذابٌ أَلِیمٌ احقاف آیه ۲۳، و در مورد قوم نوح و قوم صالح ثمود و قوم لوط و شعیب هم اظهار ایمان نکردند و فرعون بعد از نزول عذاب و معاینه موت اظهار کرد زیرا میفرماید إِذا أَدْرَکَهُ الْغَرَقُ و صریح قرآن است وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ حَتَّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِینَ یَمُوتُونَ وَ هُمْ کُفَّارٌ نساء آیه ۲۲، و امم سالفه ماتوا و هم کفار و فرعون حضره الموت، و أما قوم یونس بمجرد مشاهده آثار عذاب متنبه شدند و ایمان از روی حقیقت آوردند و توبه کردند از آنها پذیرفته شد و رفع عذاب شد، و در این آیه مذمت میفرماید که چرا دیگران پس از مشاهده آثار عذاب ایمان نیاوردند و توبه نکردند چنانچه قوم یونس کردند که اگر آنها هم ایمان آورده بودند رفع عذاب از آنها هم میشد و ترک اولی حضرت یونس این بود که هنوز مأیوس از ایمان قوم نشده بود دعا کرد بر نزول عذاب اما انبیاء سلف پس از یأس طلب نزول عذاب میکردند.

و شرح قضیه یونس که مستفاد از اخبار مرویه در کافی و فقیه و تفسیر علی بن ابراهیم و عیاشی و مجمع و برهان است بنحو اقتصار اینکه دو نفر باو ایمان آوردند رویبل و تنوخی و این دو نفر یکی عابد بود اصرار کرد بیونس که طلب عذاب کند و دیگری عالم بود منع میکرد حضرت یونس طلب عذاب کرد خداوند هم

وعـده نزول عـذاب داد لکن آنها را هم بعذاب هلاک فرماید وعده نداد حضـرت یونس هم خبر داد بقوم و خود و عابد از بین قوم خـارج شدنـد و عـالم میـان قوم بود هنوز خـارج نشـده بود موقعی که آثار نزول عـذاب ظاهر شـد قوم متنبه شدنـد آمـدند حضـرت یونس را نیافتند خدمت عالم رسیدند دستور داد بروید خارج شهر در بادیه، زنها یک طرف، اطفال یک طرف، رجال یک طرف، بهائم صـغار آنها را از کبار جدا در پیشگاه الهی انابه و توبه و تضرع کنید چنین کردند امر الهی رسید بلاء را زدند بکوه موصل معـدن آهن شـد، و اما حضـرت یونس رسـید کنار دریا در سـفینه سوار شد نهنگی آمد مقابل کشتی ناخدا گفت باید یک نفر را در دهان آن انداخت و الّا کشتی را غرق میکند قرعه زدند هفت مرتبه بنام یونس در آمد او را در دهان نهنگ انداختنـد خطـاب شـد بنهنـگ که مـا او را طعمه تو قرار نـدادیم بلکه سـجن او قرار دادیم حضـرت یونس در شـکم ماهی ذکر یونسـیه میگفت لا إِلهَ إِلَّا أَنْتَ سُـبْحانَکَ إِنِّی کُنْتُ مِنَ الظَّالِمِینَ حوت آورد کنار دریا او را بیرون انـداخت درخت کدو روئیده شد سایه بر بدن او افکند بز کوهی مأمور شد میآمد از شـیر آن استرزاق میکرد پس مأمور شد که مراجعت کند و قومش ایمان آوردند و زندگانی وسیعی داشتند تا باجل طبیعی از دنیا رفتند لذا میفرماید فَلَوْ لا کانَتْ قَرْیَهٌ مراد اهل قریه است و تأنیث کانت بمناسـبت لفظ قریه است و مراد از قریه سایر قری است که اقوام انبیاء قبل بودند غیر از قریه اهل نینوی هسـتند که قسـمت عراق کربلا و نجف و کوفه بودند و الان قبر یونس در کنار شط کوفه است.

آمنت یعنی سایر قری چرا ایمان نیاوردنـد پس از ظهور آثار عـذاب فَنَفَعَها إِیمانُها که عـذاب از آنها برطرف شود و متنعم بنعم الهیه شوند.

إِلَّا قَوْمَ یُونُسَ اهـل نینوا و عراق لَمَّا آمَنُوا پس از مشاهـده آثـار عـذاب که ایمـان آنهـا بآنهـا نفع بخشـد کَشَـفْنا عَنْهُمْ بر طرف نمودیم از آنها عَذابَ

الْخِزْيِ

خزی خفت و خواری است و مراد عذاب نازله بر امم سالفه است فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا غیر از عذاب اخروی که آنها معذّب هستند و قوم یونس بواسطه ایمان از آن مصون و محفوظ شدند وَ مَتَّعْناهُمْ إِلی حِینٍ یعنی تا مدتی که اجل طبیعی آنها رسید و بمرگ خدایی از دنیا رفتند.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۹۹] .... ص: ۴۶۲

وَ لَوْ شاءَ رَبُّکَ لَآمَنَ مَنْ فِی الْأَرْضِ کُلُّهُمْ جَمِیعاً أَ فَأَنْتَ تُکْرِهُ النَّاسَ حَتَّی یَکُونُوا مُؤْمِنِینَ (۹۹)

و اگر مشیّت حق تعلق گرفته بود هر آینه ایمان میآوردند تمام اهل زمین کلّ آنها جمیعا آیا پس از این تو میخواهی آنها را مجبور و مکروه نمایی که بوده باشند مؤمنین.

ایمان امری است قلبی و از صفات نفسانیه است و حکمت الهی اقتضاء میکند که از روی میل و رغبت و شوق و ذوق ایمان بیاورند بعد از اقامه حجت و دلیل بارسال رسل و انزال کتب و اعطاء معجزه از روی اختیار و این ایمان است که باعث سعادت دنیا و آخرت و رستگاری و نجات از مهالک نشأتین میشود و الّا خداوند قدرت داشت که بنده گان را باجبار و کره وادار کند بایمان و بالای سر هر یک ملکی موکول کند با شلّاق و تازیانه آنها را رو بایمان بکشد لکن همچه ایمانی فائده و نتیجه ندارد چنانچه وظیفه انبیاء هم اینست که دعوت کنند و اقامه معجزه کنند و حجت را بر خلق تمام کنند خواه بپذیرند و قبول کنند یا اعراض کنند و ایمان نیاورند وَ ما عَلَی الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ لذا میفرماید وَ لَوْ شاءَ رَبُّکَ لو امتناعیه است که محال است خداوند این نحو مشیّتش تعلق بگیرد چون خلاف حکمت است لَآمَنَ مَنْ فِی الْأَرْضِ که هر کس که روی زمین است ایمان آورد کرها و جبرا کُلُّهُمْ جَمِیعاً تأکید عموم است که احدی بدون ایمان نباشد

أ فأنت آیا با اینکه صلاح نیست و بر خلاف حکمت است شما میخواهی تُکْرِهُ النَّاسَ باکراه و جبر وادار کنی آنها را حَتَّی یَکُونُوا مُؤْمِنِینَ نباید خود را بزحمت بیندازی و غم و اندوه بخود راه دهی.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۰] .... ص : ۴۶۳

وَ ما کانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلاَّ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ یَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَی الَّذِینَ لا یَعْقِلُونَ (۱۰۰)

و نمی باشد از برای هر نفسی اینکه ایمان آورد مگر باذن خداوند و قرار میدهد پلیدی را برای کسانی که عقل ندارند و تعقل نمیکنند.

مکرر گفته ایم هیچ امری در خارج تحقق پیدا نمیکند مگر باذن الهی حتی افعال اختیاریه عباد چنانچه میفرماید ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِینَهٍ أَوْ تَرَکْتُمُوها قائِمَهً عَلی أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ حشر آیه ۵، و این منافات با اختیار ندارد زیرا خداوند بر حسب علم ازلی میداند که فلان بنده در فلان وقت فلان فعل از او باختیار صادر میشود و بر وفق نظام جملی هم مشیت و اذن الهی هم موافق باشد تحقق پیدا میکند امیر المؤمنین علیه السّلام در دعاء کمیل دارد

(الهی و مولای اجریت علیّ حکما اتبعت فیه هوی نفسی و لم احترس فیه من تزیین عدوی فغرّنی بما اهوی و اسعده علی ذلک القضاء فتجاوزت بما جری علیّ من ذلک بعض حدودک و خالفت بعض اوامرک الدعاء)

که متابعت هوی و تزیین عدو و تجاوز از حدود و مخالفت اوامر را نسبت بعبد میدهد با مساعدت قضاء الهی پس بناء علی ذلک وَ ما کانَ لِنَفْسٍ نکره در سیاق نفی افاده عموم میکند یعنی هیچ نفسی نیست أَنْ تُؤْمِنَ اینکه ایمان آورد از روی میل و شوق و اختیار إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ مگر با موافقت مشیئت الهی و اذن تکوینی حق و الا اذن تشریعی که نسبت بتمام نفوس شده و امر به صادر شده وَ یَجْعَلُ الرِّجْسَ ضمیر یجعل باللّه برمیگردد مطابق سیاهی قرآن که

بیاء قرائت شده، و رجس پلیدی است و رجس اقسامی دارد: نجاسات ظاهریه، افعال قبیحه، اخلاق رذیله، عقائد فاسده، عذاب دنیوی و اخروی، غضب الهی و کسانی که از جمیع ارجاس مصون و محفوظ بودند اهل بیت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بودند إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً احزاب آیه ۳۳، و جمیع مراتب رجس عَلَی الَّذِینَ لا یَعْقِلُونَ گذشت که عقل دو معنی دارد یکی مقابل جنون که از شرائط عامه تکلیف است و دیوانه رجسی ندارد و دیگر مقابل جهل آن هم جهل مقابل علم بلکه بمعنی حمق و نکری و مکر و شیطنت که جمیع کفار و مشرکین و معاندین و مخالفین و ارباب ضلالت دارند و لو بر حسب ظاهر بعضی از آنها محکوم بطهارت باشند لکن در باطن انجس من الکلب هستند و جعل الهی بواسطه آن خباثت باطنیه و عناد و عصبیت و کبر و نحوستی که در آنها بود.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۱] .... ص: ۴۶۴

قُلِ انْظُرُوا ما ذا فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما تُغْنِی الْآیاتُ وَ النُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لا یُؤْمِنُونَ (۱۰۱)

بگو باین کفار که نظر کنید آنچه را که در آسمانها و زمین است و بی نیاز نمیکند آیات الهی و منذرین از جانب حق از برای قومی که ایمان نمیآورند.

قُلِ انْظُرُوا نظر بچشم نیست بلکه بفکر و تأمل و تدبّر در مخلوقات الهی و ما ذا فِی السَّماواتِ آنچه در آسمانها است از کرات جویّه و اختلاف شب و روز و فصول چهارگانه و ماه و سال و ریاح و غیم و امطار و سلج و غیر اینها وَ الْأَرْضِ از جبال و بحار و اشجار و اثمار و معادن و طیور و وحوش و حیوانات دریایی و صحرایی و جن و انس و غیر اینها که هر کدام دلیل بر وجود صانع آنها است و علم و قدرت و حکمت او لکن کسانی که قلوب آنها سیاه شده و قساوت پیدا کرده و عناد و عصبیت و تقلید آباء مانع از ایمان آنها است.

وَ ما تُغْنِي الْآياتُ وَ النُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لا يُؤْمِنُونَ از كافى كلينى از حضرت صادق عليه السّلام روايت كرده كه تفسير فرموده آيات را بائمه اطهار عليهم السلام، و النذر را بانبياء عليهم السلام، و ما مكرر گفته ايم كه اخبار وارده در تفسير قرآن بيان اعظم مصاديق است منافات با عموم آيه ندارد، و مراد از آيات در اين آيه تمام آثار قدرت الهى است و نظام جملى عالم بالا و عالم سفلى كه تمام مظهر وجود خالق آنها و صفات او از وحدانيت و علم و قدرت و ساير صفات او است و البته ائمه اطهار اعظم آيات الهى هستند چون مظهر تام اتم جميع صفات كماليه حق هستند

(من عرفهم فقد عرف اللَّه و من جهلهم فقد جهل اللَّه و من اعتصم بهم فقد اعتصم باللّه و من تخلى منهم فقد تخلى من اللَّه عزّ و جل)

جامعه صغيره.

و مراد از نذر جمع منذر است كه انبياء باشند لكن كسانى كه قلوب آنها سياه شده و قساوت گرفته باشد با مشاهده جميع اين آيات و نذر و با اقامه براهين عقليه و حسّيه در آنها تأثير نميكند و ايمان نميآورند و اين ادله و براهين آنها را بى نياز نميكند و ايمان نميآورند

[سوره يونس (١٠): آيه ١٠٢] .... ص: ۴۶۵

فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ إِلاَّ مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ قُلْ فَانْتَظِرُوا إِنِّى مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ (١٠٢)

پس آيا اين كفار و مشركين انتظار ميكشند مگر ايام كسانى كه پيش از آنها هلاك شدند بگو پس انتظار بكشيد محققا من هم با شما از انتظار كشيده گانم.

فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ گفتند هل استفهام بمعنى نفى است يعنى انتظار نميكشند مگر مثل ايام گذشتگان قبلى.

إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ مثل قوم نوح، هود، صالح، لوط شعيب و قوم موسى- فرعون و فرعونيان بلكه سلاطين ظلمه كفار و فساق كه هر كدام

ببلاهای گوناگون هلاک شدند و مؤمنین نجات پیدا کردند و خداوند انبیاء خود را یاری فرمود قُلْ فَانْتَظِرُوا بفرما بآنها که پس از اینکه ایمان نمیآورید انتظار این گونه بلاها را داشته باشید.

امروز هم باید باین فساق و ظلمه و باین جوانها و دختران امروزه که دست از ایمان کشیده و از هیچ گونه معاصی پروا ندارند و در هر کانون فساد داخل میشوند و باهل ایمان و علماء دین نظر حقارت میکنند گفت که منتظر باشید که بغته عذاب بر شما نازل خواهد شد که دیگر چاره ای نداشته باشید

(لطف حق با تو مداراها کند چون که از حد بگذرد رسوا کند)

و مفتضح شوید.

إِنِّی مَعَکُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِینَ که شما بهلاکت گرفتار شوید و خداوند مرا و مؤمنین را یاری فرماید و بر شما مسلط شویم و از بین ببریم و علم اسلام و مسلمین بلند شود و علم کفر و مشرکین سرنگون گردد چنانچه امروز هم علماء دین و مؤمنین انتظار دارند که بزودیهای زود ظهور موفور السرور حضرت بقیّه اللّه علیه الصلاه و السلام شود و ریشه ظلم و فساد و کفر و نفاق را برکند و بساط عدل و داد را در زمین پهن کند.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۳] .... ص : ۴۶۶

ثُمَّ نُنَجِّی رُسُلَنا وَ الَّذِینَ آمَنُوا کَذلِکَ حَقًّا عَلَیْنا نُنْجِ الْمُؤْمِنِینَ (۱۰۳)

پس از آنکه عذاب نازل کردیم بر کفار و مکذبین انبیاء و آنها را هلاک کردیم نجات دادیم فرستادگان خود را و کسانی که بآنها ایمان آوردند و همین نحو بمقتضای حکمت لازم و حق است بر ما که نجات دهیم مؤمنین را.

ثمّ از برای تراخی است لکن مراد پس از وعده عذاب است و ظهور آثار آن خداوند امر فرمود بانبیاء و مؤمنین که از میان قوم خارج شوند پس از آن عذاب نازل شد بر کفار، و ممکن است مراد بعد این باشد که از هلاکت قوم انبیاء و مؤمنین از

شکنجه و ظلم آنها نجات پیدا کردند نُنَجِّی رُسُلَنا نوح و اصحاب سفینه از غرق، هود و اصحابش را از طوفان صالح و اصحابش را از صیحه، لوط و اهلش از خسف، شعیب و کسانی که باو ایمان آوردند از صاعقه، موسی و بنی اسرائیلیان از فرعونیان و اسیری وَ الَّذِینَ آمَنُوا بانبیاء و اطاعت آنها.

کذلک همین نحو است سنّه الهی وَ لا تَجِدُ لِسُنَّتِنا تَحْوِیلًا اسراء آیه ۷۹ حَقًّا عَلَیْنا بمقتضای حکمت چون دارای مصلحت ملتزمه بوده و ترکش قبیح البته محال است ترک آن بمقتضای عدل الهی نُنْجِی الْمُؤْمِنِینَ در حدیث از حضرت صادق علیه السّلام است بروایت عیاشی و مجمع و برهان که فرمود از برای اصحاب خود

(ما یمنعکم من ان تشهدوا علی من مات منکم علی هذا الامر انه من اهل الجنه ان اللّه تعالی یقول کذلک حقا علینا ننجی المؤمنین)

از این حدیث شریف چند نکته استفاده میشود:

۱- اینکه نجات مؤمنین منحصر بنجات دنیوی از دست کفار نیست بلکه اخروی را هم شامل است. ۲- جمع محلی بالف و لام افاده عموم دارد شامل جمیع مؤمنین میشود و لو مرتکب معاصی هم شده باشد آمرزیده میشود بشرط آنکه با ایمان از دنیا برود. ۳- اینکه این نجات از امور قطعیه یقینیه است که بر طبقش میتوان شهادت داد (اللهم امتنا علی الایمان مغفورا).

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۴] .... ص: ۴۶۷

قُلْ یا أَیُّهَا النَّاسُ إِنْ کُنْتُمْ فِی شَکٍّ مِنْ دِینِی فَلا أَعْبُدُ الَّذِینَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ لکِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِی یَتَوَفَّاکُمْ وَ أُمِرْتُ أَنْ أَکُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ (۱۰۴)

بفرما ای رسول محترم خطاب بجمیع ناس از افراد بشر اگر شما هستید

در شک از دین من پس من عبادت نمیکنم کسانی را که شما میپرستید از غیر خدا و لکن عبادت میکنم خداوند را آن خدایی که جان شما را میگیرد بشدّت و مأمور شده ام اینکه بوده باشم از مؤمنین بخداوند.

قُلْ یا أَیُّهَا النَّاسُ و لو بلسان عموم است لکن مراد مشرکین هستند بقرینه تعبدون من دون اللَّه.

إِنْ کُنْتُمْ فِی شَکٍّ مِنْ دِینِی اشکال- شک تساوی طرفین است در مقابل ظن و وهم و یقین و قطع بخلاف و مشرکین قطع بخلاف داشتند.

جواب- اولا- شک دو معنی دارد یکی بمعنای اخص که تساوی احتمالین باشد و دیگر بمعنی اعم که خلاف یقین باشد که شامل ظن و وهم میشود و مشرکین قطع بخلاف نداشتند بلکه ظن بخلاف داشتند بدلیل قوله تعالی وَ ما لَهُمْ بِذلِکَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا یَظُنُّونَ جاثیه آیه ۲۳.

و ثانیا آیه دلالت ندارد بر اینکه اینها شاک بودند چون قضیه شرطیه است یعنی اگر شک دارید نه فعلا شاک هستید.

و ثالثا اینها بعد از آنی که حضرت را کذّاب و مفتری میگفتند شک داشتند که عقیده قلبی پیغمبر چیست.

فَلا أَعْبُدُ الَّذِینَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ اشکال- مشرکین عبادت اصنام میکردند و مناسب این بود که بفرماید فلا اعبد ما تعبدون زیرا الذین برای ذوی العقول است.

جواب- اولا- اینها بسیاری عبادت ملائکه یا عبادت جنّ کردند و اصنام را بصورت ملائکه بخیال واهی خود تصور میکردند بلکه میگفتند ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِیُقَرِّبُونا إِلَی اللَّهِ زُلْفی زمر آیه ۴.

و ثانیا تعبیر بالذین باعتبار جمع بین ذوی العقول و غیر ذوی العقول مانعی

ندارد چنانچه ضمیر هم در لا نعبدهم از همین باب است و اگر مجرد اصنام بود مناسب بود بگویند لا نعبدها.

وَ لكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ اللَّه اسم و علم است برای ذات مقدس مستجمع جمیع صفات کمال و منزه از جمیع نواقص امکان الَّذِی یَتَوَفَّاکُمْ توفی اخذ بقوت است که یکی از افرادش اماته است و شاید اشاره باین است که بشدت و قوت شما را قبض میکند و بعذاب سخت دچار میفرماید.

وَ أُمِرْتُ أَنْ أَکُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ بلکه اول المؤمنین چنانچه میفرماید قُلْ إِنَّ صَلاتِی وَ نُسُ...ÙÏوَ مَحْیایَ وَ مَماتِی لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ لا شَرِیکَ لَهُ وَ بِذلِکَ أُمِرْتُ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِینَ انعام آیه ۱۶۳ و ۱۶۴.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۵] .... ص: ۴۶۹

وَ أَنْ أَقِمْ وَجْهَکَ لِلدِّینِ حَنِیفاً وَ لا تَکُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِکِینَ (۱۰۵)

و اینکه باید برپای داری روی خود را از برای دینی که از هر جهت شایسته است و البته نباید باشی از زمره مشرکین.

وَ أَنْ أَقِمْ گفتند عطف است بقوله و بذلک امرت یعنی قیل لی، و آمر و قائل خداوند تعالی است، و اقامه برپا داشتن است چنانچه می گویی قد قامت الصلاه و در آیه شریفه میفرماید أَقِمِ الصَّلاهَ لِذِکْرِی طه آیه ۱۴ و اقامه صلوه اتیان بنماز است تام الاجزاء و الشرائط و حفظ نماز است که متروک نشود و باقی ماند چنانچه در زیارت می گویی

(اشهد انّک قد اقمت الصلاه)

در جامعه

(اقمتم الصلاه)

و مراد از وجه در این آیه قصد است یعنی تمام همتت و قصدت وجهک مصروف دین باشد للدین از تبلیغ رسالت و ارشاد و هدایت و بیان احکام و انذار و بشارت حنیفا آنهم دین مقدسی که چیزی در او فرو گذار نشده و خالی از هر عیب و نقص است و از حیث عقائد دینی و اخلاقی و احکامی تماما

موافق حکمت و مصلحت است خدا لعنت کند کسانی را که نگذاشتند ائمه طاهرین علیهم السلام بیان تمام آنچه در دین است فرمایند و درب خانه آنها را بستند و مثل ابی حنیفه و مالک و شافعی و احمد حنبل و هزارها دیگر که بعقل ناقص خود در تمام موارد تصرف کردند و بقیاس و استحسانات و اولویه ظنیه حکم تراشیدند و چه بدعتها در دین گذاردند و آیات شریفه قرآن را برأی خود تفسیر کردند و زیان خارجه را بروی مسلمین باز کردند نگاه کنید در جمیع احکام تصرف کردند در نماز، در حج، در صوم، در وضوء، غسل، تیمم، در باب طهارت و نجاست، در معاملات حتی عدل الهی را منکر شدند حتی بعض آنها قائل بتجسم شدند، بعضی جبریه، بعضی مفوضه الی غیر ذلک که دیگر قابل اصلاح نیست مگر بظهور موفور السرور حضرت بقیه اللّه (فاظهر اللهم لنا ولیّک و ابن بنت نبیّک المسمّی باسم رسولک حتی لا یظفر بشی ء من الباطل الّا مزّقه و یحق الحق و یحققه و اجعل اللهم مفزعا لمظلوم عبادک و ناصرا لمن لا یجد له ناصرا غیرک و مجددا لما عطّل من احکام کتابک و مشیّدا لما ورد من اعلام دینک و سنن نبیک صلّی اللّه علیه و آله) وَ لا تَکُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِکِینَ البته پیغمبر معصوم افضل تمام انبیاء که پایه ایمانش و توحیدش و معرفتش بجایی رسید که:

همه شاگرد و او مدرّسشان همه مزدور و او مهندسشان

از مشرکین محال است بشود، این جمله برای قطع طمع مشرکین است که گفتند با اصنام ما مخالفت نکن ما تو را بریاست انتخاب میکنیم و با ثروت ترین مرد حجاز قرار میدهیم و امثال این جمله در بسیاری از آیات اشاره شده.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۶] .... ص : ۴۷۱

وَ لا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا یَنْفَعُکَ وَ لا یَضُرُّکَ فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّکَ إِذاً مِنَ الظَّالِمِینَ (۱۰۶)

و طلب نکن از غیر خداوند متعال چیزهایی که نه قدرت بر نفع رساندن بتو دارند و نه قدرت بر ضرر تو پس اگر چنین کردی میباشی از ظالمین.

وَ لا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا یَنْفَعُکَ وَ لا یَضُرُّکَ صورت خطاب بحضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است لکن غرض برهان عقل و مناط قطعی عام است شامل جمیع میشود، و نیز صورت قضیه اشاره باصنام مشرکین است ولی بدلیل روشن شامل جمیع ممکنات میشود زیرا (لا مؤثر فی الوجود الّا اللَّه) حتی کسانی که بمال و منال و صنعت و کسب خود توجه دارند مثل قارون که بعلم خود مستند میدانست و امروز نوع مردم نظر باسباب ظاهریه دارند و متدینین آنها میگویند

(ابی اللَّه ان یجری الاشیاء الّا باسبابها)

و غافل از اینکه اسباب و وسائل همه باراده و مشیت حق است چه بسیار مواردی که بعض اشخاص همه نوع اسباب برای آنها فراهم است و در کمال ضیق و چه بسیار اشخاصی هیچگونه اسبابی بر حسب ظاهر ندارند و در کمال سعه هستند باید معتقد باشیم که اگر حفظ الهی باشد احدی و هیچ امری از مضرات خردلی ضرر نمیزند و اگر بلاء و مضرتی متوجه شد احدی قدرت بر رفع آن ندارد.

فَإِنْ فَعَلْتَ یعنی اگر توجه بغیر خدا پیدا کردی و او را مؤثر دانستی و او را طلب کردی فَإِنَّکَ إِذاً مِنَ الظَّالِمِینَ ظلم بنفس خود کرده ای و از فیوضات و نعم الهی و تفضلات او خود را محروم کرده ای و در معرض بلیات و عقوبات او درآورده ای و در آخرت هم بعذاب الهی معذب خواهی شد و از سعادت و نجات و نیل ببهشت ممنوع شده ای.

تنبیه- جماعتی تقلیدا و تبعا لیهود عنود مفوضه شدند و گفتند خداوند پس از خلقت عالم بکنار رفت چنانچه یهود گفتند یکشنبه شروع بخلق عالم کرد و جمعه

فارغ شد و شنبه تعطیل کرد لذا شنبه را تعطیل میکنند.

و دیگر بدتر از این قول حکماء است که گفتند بدلیل (الواحد لا یصدر منه الّا الواحد) (و الواحد لا یصدر الّا عن الواحد) از خداوند فقط عقل اول صادر شده، یا بمسلک افلاطون که قائل بعقول عشره طولیه شده، یا بمسلک ارسطو که قائل بعقول عرضیه شده و غافل از اینکه این دو قاعده در علت تامه غیر قابل انفکاک از مطول بدون اختیار و قدرت جاری است، اما فاعل قادر مختار حکیم هر فعلی که قابلیت وجود داشته باشد و مصلحت در ایجادش باشد از روی قدرت و اختیار ایجاد میکند، و معنای قدرت را گفتند تساوی فعل و ترک، و بعضی گفتند ان شاء فعل و ان لم یشأ لم یفعل، و این چه مناسبت دارد با علة موجبه که انفکاک معلول از علة محال است فقط تقدم رتبی دارد که معلول اثر علة است و از این جهت عالم را قدیم میدانند و در ربط حادث بقدیم کلماتی دارد، و مثل حکماء علماء نجوم هستند که تمام تأثیرات را مستند بکواکب میدانند در مقابله و مقارنه و تثلیث و تربیع هر یک با دیگری و هنوز در تقاویم مدت تأثیرش را معین میکنند و چه اندازه اخبار در مذمت آنها داریم که فرمودند

المنجم کذّاب.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۷] .... ص: ۳۷۲

وَ إِنْ یَمْسَسْکَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلا کاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَ إِنْ یُرِدْکَ بِخَیْرٍ فَلا رَادَّ لِفَضْلِهِ یُصِیبُ بِهِ مَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ (۱۰۷)

و اگر خداوند ضرری متوجه فرمود بتو و تماس پیدا کردی احدی قدرت بر رفع آن ضرر ندارد مگر خود او و اگر خیری و تفضلی بتو اراده فرمود کسی قادر نیست بر جلوگیری و ردّ آن تفضل و اصابه میفرماید خیر و فضل خود را بهر که بخواهد و حکمتش تقاضا کند از بندگانش و او است آمرزنده گنه کاران و ترحم کننده ببندگان.

این آیه شریفه راجع بمسئله توحید افعالی است که هر چه نفع و ضرر بانسان و غیر انسان متوجه شود از جانب او است و احدی قدرت بر جلب نفعی یا دفع ضرری از خود و غیر خود ندارد

(اگر تیغ عالم بجنبد ز جا نبرّد رگی تا نخواهد خدا)

وَ إِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ مس الصاق شیئست بشیئی و ضرّ شامل هر آسیبی میشود و هر نوع بلائی که نازل شود از جانب حق البته موافق با حکمت و مصلحت یا بواسطه معاصی و کفر و شرک است چنانچه بر امم سابقه وارد شد یا از باب امتحان که حقیقت ایمانش و واقعیت او و عدم حقیقت و واقعیتش بر خود و دیگران مکشوف گردد، یا بواسطه ارتفاع درجه، یا بسبب تکمیل اخلاق مثل صبر و رضا و تسلیم، یا مصالح دیگری باشد احدی قدرت بر دفع آن یا رفع آن ندارد فَلا كاشِفَ لَهُ به اینکه جلوگیری کند که متوجه نشود که دفعش گویند یا پس از توجه برطرف نماید که رفعش نامند الّا هو مگر خداوند که قدرت بر دفع و رفع دارد و بالعکس.

وَ إِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ شامل جمیع نعم الهی میشود و تمام نعم الهی دنیوی و اخروی از روی تفضل است نه استحقاق لذا فرمود فَلا رَادَّ لِفَضْلِهِ احدی قدرت ندارد نه بر دفع و جلوگیری و نه بر رفع و برطرف نمودن.

يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ فرق بین اراده در جمله اولی و مشیّت در این جمله اینست که اراده از صفات ذات است که علم بصلاح باشد در خداوند و علم با نفع در عباد و مشیّت از صفات فعل است بمعنی ایجاد مطابق اراده وَ هُوَ الْغَفُورُ آمرزنده گناه الرحیم مهربان و تفضل کننده.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۸] .... ص : ۴۷۴

قُلْ یا أَیُّهَا النَّاسُ قَدْ جاءَکُمُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّکُمْ فَمَنِ اهْتَدی فَإِنَّما یَهْتَدِی لِنَفْسِهِ وَ مَنْ ضَلَّ فَإِنَّما یَضِلُّ عَلَیْها وَ ما أَنَا عَلَیْکُمْ بِوَکِیلٍ (۱۰۸)

بفرما ای گروه ناس مؤمن و کافر آمد شما را حق و حقیقت از جانب پروردگار شما پس هر کس قبول هدایت کرد جز این نیست که نفع هدایت شدنش عائد و واصل خود او میشود و هر کس گمراه کرد خود را جز این نیست که ضرر و خسارت گمراهیش پا پیچ خودش میگردد و بگو من عهده دار شما نیستم که دفع عذاب کنم از شما.

قُلْ یا أَیُّهَا النَّاسُ اسم جنس محلّی بالف و لام شامل جمیع افراد میشود زیرا حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم مبعوث بر کافّه جن و انس است قَدْ جاءَکُمُ الْحَقُّ حق دین اسلام است مقابل تمام ادیان باطله، قرآن مجید است مقابل قوانین مجعوله توحید است مقابل شرک، ایمان است مقابل کفر و ضلالت، اخلاق حمیده است مقابل ملکات رذیله، احکام دینی است مقابل دستورات موهومه.

مِنْ رَبِّکُمْ تماما از جانب پروردگار شما آمده این رسول محترم [ص وَ ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی نجم آیه ۳ و ۴ خلاصه (کلما جاء به النبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم) از جانب پروردگار و حق است.

فَمَنِ اهْتَدی فَإِنَّما یَهْتَدِی لِنَفْسِهِ هر کس معتقد شد بعقائد حقه اسلامی و متخلق شد باخلاق حسنه و عامل شد باعمال صالحه پس بخودش نفع آنها عائد میشود دنیا و آخرت سعادت و نجات.

وَ مَنْ ضَلَّ و کسی که در طریقه ضلالت قدم گذاشت، تکذیب نبی کرد، قرآن را افتراء دانست، احکام دین را زیر پا گذارد، اخلاق رذیله را متخلق شد اعمال صالحه را ترک کرد فَإِنَّما یَضِلُّ عَلَیْها تمام مضار و عقوبات دنیوی و اخروی این ضلالت متوجه بخود او است دیگری را بگناه این نمیگیرند و عذاب نمیکنند وَ ما أَنَا عَلَیْکُمْ بِوَکِیلٍ بفرما من عهده دار نشدم که حتما شما هدایت

یابید یا دفع بلاء و عذاب از شما بکنم چنانچه وکیل عهده دار است نه از طرف خداوند همچه تکلیفی بمن متوجه شده و نه از شما همچه وکالتی دارم و نه قدرت بر این امر دارم.

[سوره یونس (۱۰): آیه ۱۰۹] .... ص : ۴۷۵

وَ اتَّبِعْ ما یُوحی إِلَیْکَ وَ اصْبِرْ حَتَّی یَحْکُمَ اللَّهُ وَ هُوَ خَیْرُ الْحاکِمِینَ (۱۰۹)

و متابعت کن آنچه وحی شده بسوی تو و صبر کن بر اذیتهای قوم تا خداوند بین تو و ظالمین بتو حکم فرماید و خداوند بهترین حاکمین است.

وَ اتَّبِعْ عطف به قل یا ایها الناس است، بآنها آن فرمایشات را بفرما و خود متابعت کن ما یُوحی إِلَیْکَ از تبلیغ رسالت و اقامه حجت و اتیان بمعجزات و تلاوت آیات قرآن و بیان احکام و مواعظ و نصایح و هر دستور که از جانب حق بتو وحی رسیده.

وَ اصْبِرْ بر اذیتها و ظلمها و اعمال زشت کفار و عدم ایمان آنها چه نسبت بخود و چه نسبت بپیروان تو حَتَّی یَحْکُمَ اللَّهُ که خداوند تو را یاری میفرماید و آنها را سرکوب میکند و ببلاهای دنیوی از قتل و ذلت و مسکنت و خفت و سایر بلیات و عقوبات اخروی انتقام میکشد وَ هُوَ خَیْرُ الْحاکِمِینَ موافق حکمت و بعدل رفتار میفرماید.

تمّت بعون اللَّه و توفیقه سوره یونس علیه السّلام و یتلوها سوره هود علیه السّلام انشاء اللَّه تعالی بحوله و قوّته بید العبد الذلیل الحقیر

السیّد عبد الحسین المدعوّ بطیّب

و الحمد للَّه اولا و آخرا و صلی اللَّه علی محمّد و آله و سلم

و لعنه اللَّه علی اعدائهم الی یوم الدین

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های‌تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹